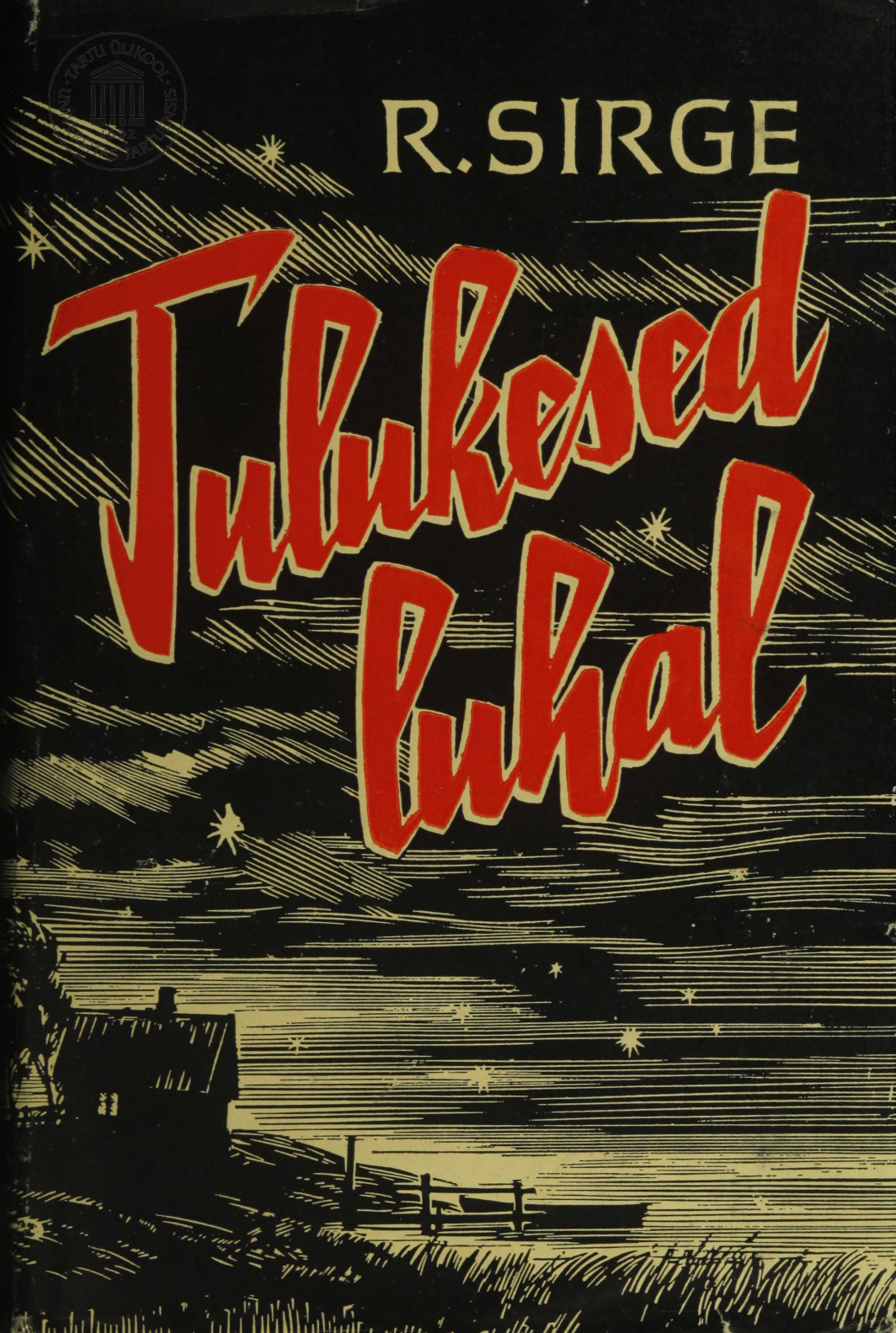
TARTU ÜLIKOOL RAAMATUKOGU

R. SIRGE

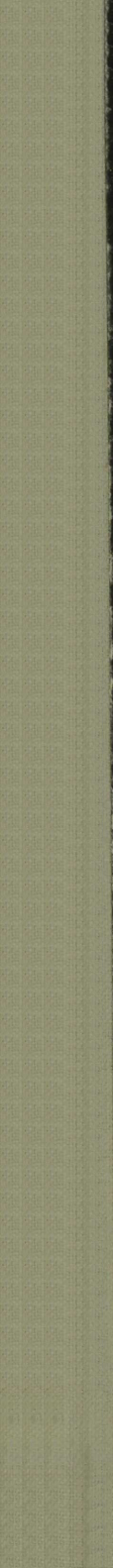
Tulukesed Puhal

Nii nagu lugejate poolt väga hinnatud romaanis «Maa ja rahvas», viib autor meid ka selles teoses kodumaa lähemasse ajalukku. Romaani tegevuskäigu taustaks on 1917. aasta suured sündmused. Ühelt poolt Esimese maailmasõja aegsed kannatused ja Ajutise Valitsuse pettepoliitika, teiselt poolt elu põhialuseid haarav enamlaste loosung «Rahu! Leiba! Maad!» panevad liikuma kõige laiemad rahvahulgad. Mõisted vabadus, vendlus, ühetaolisus, mille nimel senini tihti ühiselt võideldi tsaarirežiimi vastu, saavad pärast Veebruarirevolutsiooni kaks järsult erinevat käsitlust. Üks peab isiklikku heaolu üldise õnne alusmüüriks, teine näeb üldist õnnelikkust isikliku õnne eeldusena. Kõik vanad tõed ühtsest väikesest rahvast ja rahva ühishuvidest varisevad kokku. Igas linnas on kaks linna, igas rahvas kaks rahvast — töölisklass ja härrasklass. Järelikult ka kaks ideed, kaks rinnet ja võitlus nende vahel.

Selles keerulises olustikus, kus rindejoon sagedasti lahutab mitmeks isegi ühe pere, satub dramaatiliste sündmuste sõlmpunkti lihtne Jaaniste perekond, inimesed, kes ei hooli ideedest ega ideaalidest. Kuidas nad selles võitluses karastuvad, kuidas vapustavate elamuste kaudu aeg neid ja teisi ümber vormib, seda autor kujukalt näitabki.

Idee osa üksikisiku ja hulkade kujunemises, idee jõuks keskendumine ongi selle romaani peateemaks, mida mitme tahu alt valgustavad sündmuste käigus arenevad eredad isikudraamad ja põnev võitlustegevus.

R. SIRGE

TULUKESED LUHAL

Rudolf Sirge

TULUKESED LUHAL

RUDOLF SIRGE

Tulukesed luhal

(RAHU! LEIBA! MAAD!)

ROMAAN

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS · 1961
TALLINN

E
S 57

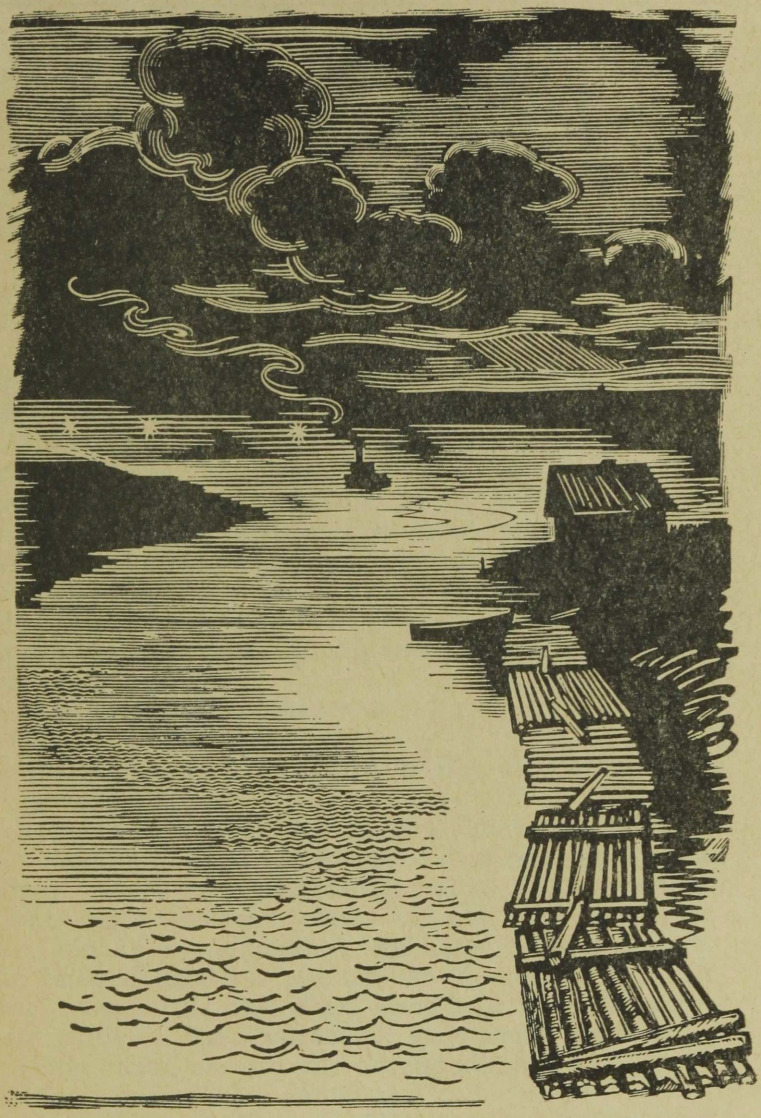
Ümbrispaber ja vahetiitlid:
Richard Kaljo

Kiri ümbrispaberil ja köitekaas:
Paul Reeveer

2
Tartu Ülikooli
Raamatukogu
215459

Pühendan elus kõike kõva kogenud,
unustamatu tädi E. L. mälestusele.

Autor.

PROLOOG

Jäiselt hingavad õhtused luhad. Tinaläikes laugub jõepael. Mööda jõge rühib uduvines linna poole väike aurik, suitsulakk püsti. Laeva madalas ahtris, käsipõsakile haljal oksakool, kössitab vana, aegunäinud naine. Ta näonahk meenutab kuiva maad, musta räti alla korjatud juus takukoonalt. Kuid muldne, hambutu suu on trotslikult triibuks kistud ning erk silm puurib põnevalt videvikku kaduvat madalat kallast. Naise põlvede vahel seisab mõtlik, heleda pea ning sõõrja, lõkendava palgega poisike. Temagi tiitsab udusompu mähkuvat luhta vahtida.

«Vanaema, kas sa näed?»

«Ei näe, pojake, ei näe.»

«Räägi, kuidas sa ükskord nägid? Kas vaatasid nii väga-väga tihtisti?»

Rääkida — millest? Kui isegi teaks, kust algab tõde, kus lõpeb silma- ja südamepete? Kas ongi neid iganes olnud — neid erutavaid tulukesi luhal, mida rahvas nii visalt, aastast-aastasse otsib? Oli ehk paljas ettekujutus, leinakaja, südamesoov tol murdva leina kevadel, kui ta koos naistega siit omaste haudu, tapetute riismeid otsis ja siis ühel õhtul arvas end neid nägevat — noid tulukesi nagu viirastusi, virvaleeke luhal.

«Sina vaata, otsi ise. Sul terane silmake.»

«Aga mina ei näe, vanaema.»

Ei näe noor, ei näe vana. Paljud-paljud igatsevad silmad ei näe. Kas kunagi näevadki?

Ajad lendavad, ajad muutuvad. Inimesed tulevad ja lähevad, sünnivad ja surevad. Elu nägu on kord kir-

gas, täis rõõmu, kord tuhm ja kurb. Aga mälestus püsib, mälestus ei kustu. Mälestus neist, kes vaevlesid kord mööda viletsaid linnaservi, võitlesid ja andsid jõekäärus oma elu. Mälestus ning jutud imelikest sinkjatest tulukestest, mis öösiti virvatuledena vilkuvat nende haudade kohal, kes sinna vesisesse mulda pandi, vete uhta anti.

Ei, võitlused, ja võit, ja kaotus, ja veri — see kõik oli. See pole unekujutlus, nägemus, enesepete. See on karm tõde. Poiss ei tea. Aga vanainimene teab, mäletab liigagi hästi. Jaanise Miili võiks paljustki pajatada. Aga kellele — selles võõras ajas ja elus? Talle ei ole midagi jäetud ning ta ei taha neilt miskit. Punub metsaokstest pärjakesi, müütab neid kabeliväravas ja ehib vahel salamahti ka tööliste-võitlejate haudu kruusaaugus, kuhu neid ajapikku tekib ikka rohkem ja rohkem. Küllap ta ehiks ka matusepaiku jõeluhal, kui neid teaks. Aga neid ei tea, ei saagi teada, sest need on sihilikult peidetud, jäljetud hauad...

Seepärast sõidab ta meelsasti jõge mööda alla, sõidab nii tihti kui sobib maale kasutütre poole, meenutab, vaatab, mõtiskleb ja õhkab, väike pruntis huultega poisike käekõrval. Sõidab asunikuperesse, aga mõlgutab endamisi salamõtteid, et kui väike Eedi kord kasvab, laseb ta temal kirja teha, ilusa pika kirja ja palub enesele tööliste valitsuselt seal piiri taga pinssi, sest eks poeg Kustigi andis oma elu tööliste õiguste eest... Juhtuvad nad jääma õhtusele laevale, mis kevaditi ja sügiseti pahistab linna poole päris pimedas, vahib ta varmalt luhale ja kehutab ise last:

«Vaata, Eedi, oma terase silmaga, kas sa näed... näed, kuidas nad süttivad ja kustuvad, ikka ja jälle süttivad, olgu aeg kuitahes kuri...»

Palju-palju kordi vastab noor, et ei näe, et luht on pime — üksainus öö ümberringi.

Kuid usus kindel vana nõuab vankumatult:

«Vaata hästi, Eedi! Vaata oma noore selge silmaga... Ükskord nad peavad paistma hakkama. Ja üks neist tulukestest võib olla sinu enese, sinu isa tuluke, kes teab...»

Poiss vaatab, kasvab, vaatab uuesti — kuni mõistab.

«Ma näen, vanaema, näen! Kumab läbi udu. Kaugelt kumab, aga kindlalt . . .»

«Kumab . . . Nii on õige, poeg. Sinu silmad peavad nägema seda, mida minu vanad enam ei näe . . . Sest see tuli, mis ei kustu, ei või ega tohi iial kustuda, see on meie tuli . . . Meie lootuste tuli.»

ESIMENE JÄRK

1.

Hall, rõske udu voogas tänavail. Kohati ta kuhjus lainetesse, lõi taas laiali, tõmbles ja tuikles — nagu elas.

Läbi udu rudis kolm naist mööda lauget mäekülge üles. Nende nartsudesse mähitud jämedad kottades jalad vänderdasid libedakstõmbunud kividel, käed tegid sõudvaid liigutusi, nägudest paistis väsimus ja tööst tülp tuimus.

«Mh-hm, üks igavene hädaorg on see elu, muud midagi,» õhkas tugev, pisut kühmus, nagu koormat sikutav naine.

«Ainult meiesugustel,» arvas teine, väiksem köhida puksates.

«Või kellel ta targem? Nagu kärbseid aja taga! Ja ei tea, mis asja . . .» lõi kolmas, noorem käega, sülitas ning naelutas siis pilgu libedasse jalgeesisesse.

Naisi küünistas pime mure. Kogu taku- ja linaaida töövägi oli päevapealt vallandatud. Praegustes tingimustes, kus lina Inglismaale ei saavat saata, öeldi edasitöötamine võimatu olevat. Ja siin see põhjus seisiski, miks naised täna venisid kodu poole mornilt, torisedes, nukraid mõtteid heietades. Tavaliselt neid saatis siit-sealt rapsitav lihtne jutt, jämedavõitu naljasõna või isegi hootine naeruturtsatus. Nüüd aga oli tuldud kui leinas läbi linna, astumata sisse ühtegi kauplusse, ostmata naela silku või loodi sahhariini, mida muidu kombekohaselt laupäevaõhtuti ikka tehti.

Nad hakkasid parajasti mäkke jõudma, iga sammuga avardus vaade agulisse, nagu oleks keegi tõmmanud eesriiet tollhaaval kõrgemale.

Mõnesaja sammu kaugusel lõppes linn, lõppes sinna tänavgi, ning ees haigutas mineva-aastases kõrreharjases madala lumega nurm. Nurme ääres aga lösutas säbarik maju.

Esimene mulje äärelinnast jäi ebamäärane: nagu oleks Daugulli, rahvakeeles Tõugli aedade taha vallatledes laiali puistatud koorem karnitsaid — üks otseti, teine külili, üks värvitud, teine värvimata, kõrk ja keks kõrvuti kössis või lömmivajunuga. Eranditult iga maja ees vedeles põlvekõrgune risu- ja prahihunnik, segi talv läbi otsakallatud reovee-jäätusega. Need kõik lehkasid. Aga mäkkejõudnud olid sellega harjunud. Nad üksnes puhatasid korra või kraaksatasid kurgupõhjast. Lühike, närbunud näoga Venima naine surtsas köhida ning köhahoo üle minnes ägas jälle, ei tea juba mitmendat keerdu:

«Kus sa, hing, nüüd lähed praegu, talveajal? Oleks veel, et suvel, saad matsi manugi...»

«Ega nüüd, jah, muudkui pista hambad varna ja kuivata kevadeni soolikaid,» arvas toeka kondiga Reostu Alma, soldatinaine.

«Sina kah räägid! Sul ühe lapse kõht taga — mis sul viga kas või soolikaid kuivatada,» hurjutas Karssa. Sealjuures tõmbus ta sõõrikusse näkku, mis oli vaevalt peopesasuurune, kaks sügavat põlgusejoont. «Sinu töö, see nii rohkem tuulutamise- kui hädaasi.» Alma oli nimelt linaaidas kaalujaks-märkijaks, nii-öelda kerge ameti pidaja.

«Häda või mitte. Ega's sinulgi nälg suu veeres seisa: vanamees krussib sõita, poiss poes — mis sa vingud!»

«Vanamees krussib sõita,» osatas kergesti ägestuv Karssa. «Mis ta krussib! Vahel ei teeni kaerarahagi välja! Vaata, et maksa peale! Näe, kolmapa õhtu olnud: keksab preilikene, korv käevangus, Toomeorus saani... Vanamees, et noh, mõni sakste teenija, viib pesu... Sõidab preilna Karlova alla, kaob väravast sisse, tellib oodata... Vanamees kükitab nii, et silm sinine... Äkki kuuleb, justkui kutsikas vääksatab. Vaatab ringi — ei kedagi. Siis saani. Sa suur jumal! Teki sisse mähi-

tud lapsemaimuke... Vaat, kus oli inimesel süda: oma lapseraasu poetas voorimehe puki taha! Mis sa hing teed? Aadam hobusele piitsa ja Tähtvere alla, seal vanatüdrukust majapreili ukse taha, kes kangesti lapsi armastavat, laps trepile ja kella... Pool ööd mässa, enne kui lahti saad... Nii on nende sõitudega... Või jälle mineva nädal: vaksalist kargab peale härrakene, et hei vuurmann, Linde uulits... Noh, sel valu preilide manu, mõtleb vanamees, laseb Lindesse. Seal härrakene majja, aga kohe jälle tulistvalu välja ja edasi Meltsiveskisse... Ajab mitu kohta läbi, ikka ühest linna äärest teise. Viimaks vanamees, et kas härral pole, kuhu pea pista, et eks ma või oma poole ka viia? See vastu, et vuurmann, sõida! Pimedal Kroonuaia uulitsal äkki: vuurmann, stoi! Kargab maha, viskab rubla ja minema... Vanamees järele, et kus, härra, nii ei saa, et pettus ja politsei... Aga härrakene tukk taskust, vanamehele rindu ja: «Vait! Kui mina politsei olen, siis nõua! Nüüd pea lõuad.»... Toppinud paprelehekese pihku ja läinud... Leht aga puha, et maha keiser, maha sõda... Mässuleht! Niisugused on nüüdsel ajal need öösi sõitjad! Kedagi ei või teada! Süda iga õhtu muret täis... Ja ohvitserinärud, need ka häbematuks läinud. Kihutavad libudega mööda linna, lasevad oodata... Hakkad maksu nõudma — klobi! Näe, Vabarna uulitsal klopitud üks voorimees pehmeks. Süüdlast ära otsi... Võtavad veel, jah, teotamise eest vastutusele kah... Härraste asi, mis sa teed ära! Kitsad ajad! Mõtle, mõni aasta tagasi, kuidas sai elatud: Sassa tõi rauavabrikust seitse-kaheksa rubla nädalas, vanamees mõnikord paar rubla ööga, ise kah sai rabelda. Linn tudengeid ja rikkaid saksu täis. Muudkui teeni ja võta raha. Aga nüüd? Poiss sõjaväljal, vanamees vaevalt söögi ette, Pauli pealt maksa kolm rubla kuus juurde, et saab õppida... Lapsed taga... Mis sa veel räägid!» lõi ta käega ja tõmbas vihinal õhku läbi sõõrmete. See kõlas kui lämmatatud ohe.

Almal polnud asja vastata. Igaüks nägi oma silmaga, et ajad olid muutunud, endine elu linnast kadunud. Hinnad tõusid järjest, töid jäi väheks, sõjapõgenejaid vooris linna nagu rohutirtsuparvi. Ei tahtnud mõeldagi ennesõjaaegsele elule. Mõte sellele tegi meele nukraks.

Ta võttis oma punaka leivaräti ühte nurka pidi nagu kutsika kõrvapidi näpu otsa, ja astus seda vibutades sõna lausumata edasi.

Oli jõutud kitsasse, torutaolisse tänavaossa aedade vahel. Kahelt poolt piiras väljavaadet tara sirelipuhmaste reaga selle taga. Ees voogav hall, külm udusomp aga lösutas siin kitsastikus veel tihedamana ja läbinähtamatuna kui all-linna peal, kuhu mäeservalt avanes lai vaade.

Siin kitsas kujas tuli töönaistele vastu paarike: sihvakas, tõmmu, kõlksuvate kannuste ja mõõgaga praporštšik, sama kasvu, kuid sepikküpse, kräsusjuukseline naine käevangus. Soldatitega jalutavad noorikud ei olnud selles kandis uudiseks, neile ei pühendatud harilikult mitte rohkem tähelepanu kui kekslevaile varblasile. Kuid tolle volangidega ja pürstenpaelaga, pikas seelikus ning kaunis hallis ülejakis naise liibumine vastu sõjamehe külge, tema sulgedega kübar kui ka nõtke samm sundisid vaatama. See oli silmatorkav paar. Ja mida lähemale ta jõudis, seda pilvisemaks kiskus kolmanda naise, Jaanise Miili, otsekui vaskplekist, tuuldunud nägu.

«Maali, näru!» pigistas ta järsku läbi hammaste. «Jälle uuega!»

Maali oli ta enese noorem õde, peenkingsepp Martin Haspe naine, kes ise teati parajasti olevat kas Peterburis või Riias. Miili kui tööinimene põlastas õde tema «kerge elu» — Maali oli nimelt frisöör — ja kergete kommete pärast. Noorem teadis seda, ning seepärast, kui juhtus kavaleri kaenlas vanemaga vastamisi, ei teinud temast väljagi. Ta oleks ka täna, pilkevine suunurkades, mööda tipsinud, aga seal oli Alma — sileda näoga soldatinaine. Just täna oli Maalil säärast kaaslast vaja. Ta sosistas midagi oma saatjale kõrva, kes muheldes edasi astus, vabastas käe ning peatus naiste ees:

«Töölt jälle, mis?»

«Noh, ega sinu moodi hõlpu löömast ei tule,» urahtas Miili ja rudis edasi.

«Alma, sulle oleks midagi rääkida,» pöördus Maali oma sügavsiniste silmadega edvistades selle poole, ja haaras tal käe alt kinni. Nad läksid mõne sammu tagasi,

praporštšikule järele, siis jäid seisma ning Maali algas sisendavalt, ise oma väikest käekotti näppides:

«Tead, niisugune lugu, Almakene. Tema,» osutas ta silmadega praporštšikule — «tema sõber sõidab täna õhtu Gruusiast. Lõbus ja rikas poiss! Tahavad veidi tõmmata... Mis sa arvad, kui tuleme sinu poole? Minu juures ju ei saa. See vanamutt mul seal. Kas lubad, Almakene? Kõik toovad ise kaasa — sakummid ja Kaukaasia veinid... Saab peen olemine! Nad on mõlemad ausad poisid, tõesti ausad poisid. Karta ei ole midagi.»

Alma säärvandiga toas oli ennegi lõbutsetud. Kavalere valida Maali oskas. Ja neilt välja pigistada ka. Ta vastas kiheldes:

«Noh, kui pole kuhugi... Eks siis tulge.»

«Sa oled kuld, Alma!» sädistas Maali meelitavalt. «Nägemiseni!» Ning kergelt puusi ööritades oligi ta läinud. Ainult peen lõhn jäi udusesse õhku maha. Kui see Miili nina oleks puudutanud, oleks talle järele sülitatud. Nüüd aga kõmpisid Miili ja Karssa juba tükk maad eemal, aedade vahel, ning Alma ei osanud muud teha kui põiktänavasse oma korteri poole keerata, sest naistele ta enam järele minna ei tahtnud. Mis nemad, elatanud inimesed, noore soldatinaise asjadest! Nagunii närisid, et kerge töö peal.

Miili ja Karssa lähenesid majadele sealpool aedu. Kell kirikutornis lõi neli pikaldast, siis kohe kuus kiiremat pauku. Ilm tõmbus õhtuselt tinedaks.

«Issand, issand, mis sellest elust küll saab! Pane või nöör kaela!» ägas Karssa kaeblikult posti kohal, mille tagant rippusid elutult alla Joruva mõisa läbilõigatud telefonitraadid nagu poomiseks valmis nöörid.

«Looda looja peale! Mis tema teeb, on hästi tehtud,» vuristas Miili härdalt, sellise häälevarjundiga, nagu usuks ta tõesti oma mured aeg-ajalt eneselt ära veeretada suutvat. Ta oli üldse inimene, kes suurt ei kaevanud, ehk kui, siis ainult virisemisi, koduste asjade üle. Noorena teeninud köstrimajas, pärineski vist sealt tema veidi karm kinnisus, ta usklikkus, terve ta rangevõitu hingekude.

«Sul on seda keret — võetakse ikka kuhugi. Aga

mina? Väike nagu pähkliplõnn — kes niisugust tööle tahab...»

«Ega's väiksus. Mina, teab, kas tõstangi sinu vastu.»

«Või veel! Näe, ennist krabasin kolm tükki linu selga, kus võttis kõõksuma... Nagu pouslahiga setukas... Ära see linaait on söönud tervise. Praegu, mäe peal ka, kisu hinge kui lõõtsaga... Mõni inimene enam või asi.»

Ning nagu äsjase kinnitamiseks krõõksatas ta ja sülgas lumele vormitu lärtsaka.

«See on see eluaegne linatolm...»

«Tolm, jah, ja külmetamine. Või seal vähe on lõdiseda saanud, nii et hambad plagisevad suus. Mõtle neid aastaid. Oma paarteistkümmend ära, kui mina sinna läksin. Ja siis varsti tulid sina kah... Mul ei ole rindu hakanud, jalgu ja selga on läinud: jalad paistetavad, pea käib ringi. Mõni õhtu ei saa muidu magama jääda, kui määri sooned kampriga sisse.» Ja nõu andes jätkas ta: «Sa peaksid linaaidast päris ära tulema. Näe, Villemsoni Liine läks kivilöövi ja hakkas kohe kosuma. See linaaida-töö, see on see Siberi töö!»

«Kui sedagi oleks!»

Nad olid jõudnud Maria tänava nurgale. See viis pahemal jäärakusse, mille põhjas välkus jää, paremal aga lõppes otse kasarmuväravate ees. Vasakul katkes taas majade rida, algas libamisi orgu laskuv, väike vanausuliste surnuaed oma kahekordsete ristide ja lihvitud hauakividega. Vanausuliste surnuaia järel tuli juudi koguduse oma, ilma igasuguse uhkuse või iluta, lihtne ja lagedavõitu, ainult punastes kuuenurksetes märkides kirendava luukambriga matusepaik, mis ulatus Prügiaugu tänava äärde välja ning vedas oma kõledusega Miili mõtted vägisi sõjahaudadele, sõjale.

«Kui see kord ometi lõpeks!» pääses ta kurgust loomusunniline kaeve.

Karssa sülitas järjekordselt.

«Räägivad, et enne ei lõpe kui võit käes. Jah, räägivad, et sakslastel naised sundida kodus revolbritega vene vange pesu pesema ja lapsi karjatama — mehed sõjas...»

«Üks röövel see sakslane ikka on, nagu need mõisnikudki. Näe, poiss saadeti koju, gaasiga kõik ära las-

tud — verine ja kuplas. Kes ennem niisugust kuulis?»

«Hirmus asi jah. Aga lehes seisnud, et Moskvasse või kuhu seal Venemaal olla ehitatud vabrik. Üks saksa äraandja pandavat juhatama. Tulnud Venemaale ja saanud keisri käest ilmatu pataka raha, et tehku aga venelastele kah gaasi.»

«Mh-njah, kas sakslased seda lasevad?»

«Mis nemadki.»

«Ostavad jälle mõne naase ära, nagu seal Könispergi all. Või lasevad salaja õhku — nii et löga taga. Kus siis saab inimesekesi otsa!»

«Kus seda! Keisrihärra ise eesotsas...»

«Vai tema ise?»

«Jah. Eks olevat olnud ju kuulutused leheski, et keiser tahab laenu teha — sõjalaenu.»

«Kelle käest see keiser laenab?»

«Kõikide käest. Igaühe käest, kel aga raha on...»

«Mis sa n'd ajad... keiser tuleb sinu käest raha laenama! Tal kullakaevandusi küllalt.»

«No et tuleb, noh. Lehes seisnud: andku igaüks. Et mida rohkem raha, seda rohkem tükke ja pomme — ja lähemal võit. Olevat papred renteis müügil. Ostad nii palju eest kui tahad. Pärast sõda saad kätte, ja veel tsinsid juurde. Vana Rõigas, näe, rabanud terve tuhande rubla eest kohe — tagasi saavat mõni poolteist tuhat. Kus saab ka-ka-ka...» tõmbas Karssa äkki jälle vihinal hinge ja langes veel ägedamasse köhahoogu. Pikema kõne puhul sundis see teda vahel katkestama, ajas vee silma, kippus lämmatama. Ja kui ta siis lõpuks selle, mis rinnus pakitses, välja oli jõudnud krõõksuda, tundis ta end alati nii murtuna nagu pärast ränka tööpäeva. Ihu kuumas.

«Vai nii, vai õkva nii! Ega see head tähenda, kui keisrihärra raha laenama hakkab.» Miili kordas mitmet puhku iseeneses: «See ei tähenda head!»

«Ega vist jah...» läkastas Karssa. «Rahva käes jälle need niisugused lehed... Nagu Jaapani sõja ajal ja viiendal aastal. Päris imelikud... mässusõnu täis...»

Ta köhahoog sai otsa. Veidi tasasema häälega ja hoitumalt poetas ta Miilile nagu saladuse:

«Olgu mis on, tehku mis tahavad! Toogu või põrgu maa peale. Aga Sassi ei tohi nad tappa... Minu Sassi!»

Neid sõnu enesest välja pressides tõmbusid ta käed kokku, nagu oleks tegemist palavikus vaevleva haigega. Ta ilme oli tardunud ning ta närb, kahkjas nägu sai iseäraliku helgi.

«Mis sinu tahtmine seal... Tuleb üks pomm või suur sumadan — kätt ette ei pane... Kas seal ühe-kahe ema pojad koos on? Kõik loodavad. Aga iga päev aetakse inimeselapsi maa sisse nagu raipeid, ilma jumalasõnata ja lugemiseta. Oh, issand küll...»

«Jah, jumaluke, mõtle, eile sai juba kolm nädalat, kui tuli viimane kiri,» Karssa jalg komistas.

Miilile meenus ta enese poja lugu. Õnn, et vaevles kodus, mitte enam seal!

«Ehk ongi etem, kui saab haavata ja kukub laatsaretti.»

«Sandiks haavata!» võpatas Karssa.

«Parem väikese veaga kodus kui igaveseks mullas. Kuule, laseme õige Villemil Sassi eest palvet teha?»

«Palvet? Siis õkva nagu surnud,» hädaldas Karssa nutmapuhkemisel.

«Kus sellega! Suured koolitatud inimesed lasevad omaste eest paluda. Lähme?»

«Eks näe...»

Tänavanurgal hargutas paar soldatit. Üks neist hoidis sineliõlma all ümarat pambukest, teine süütas parajasti vilkat, mille jäme mahorka praksus ja pildus sädemeid, nii et neid võis tulejuttidena näha karglemas ümber soldati habetunud suu. Kompsukese kandja torkas selle äkki naistele nina alla ja tönkas pool-vene, pool-eesti keeles:

«Хлеба, купи — oosta!»

Naised seisatasid.

«Palju sa tahas — kolku ootses?» küsis Miili.

«Тридцать пять,» vastas sinelikandja.

«Kolmkümmend viis kopikat?» kordas Miili uskumatult. Kaksteist kopikat nael! Nende poes müüdi üheksaga. Siis meenus talle, et täna oli leivapäev, Vanda pidi tooma, ning ta ostukavatsus jahtus.

«Võta sina ära!» tõukas ta Karssale külge.

See hakkas mehega vene keeles tingima, heitis talle ette nöörimist ja tsaarivarastamist, mispeale soldat sattus veidi segadusse ja oligi varsti nõus kahekümne viie

kopikaga. Ta laiad kohmetud käed poetasid leiva rätikust naise põlle sisse, sealjuures rappudes, nagu ikka rappuvad alkohoolikute käed, kes hoiavad juba peos klugisevat pudelit, aga ei saa sellest veel rüübata.

Karssa tundis soldatit varematest ostudest ja teadis selle erutuse põhjust. Tehtud ükskõiksusega ütles ta müüjale:

«Griša, see on vana leib.»

«Värske, värske,» kinnitas mees. «Клади, клади деньги!»

Karssa maksis, piiludes ise ringi, kas mõne paelamehe silm ei taba teda keelatud kaubitsemisel. Soldat aga, saanud raha, tormas nohisedes rinnakust alla, otse Loki Roosi poodi, kust teati nirisevat ka viina. Teine lonkis talle järele.

Ilm oli kiskunud pimedaks. Korstnaist venis halli, aurutaolist suitsu samasugusesse halli ja udusesse õhku. Kõik ümberringi mattus raskesse, rusuvasse sumpa. Läbi sumba lõid all-linna kohal häilima ähmased, pilkuvad tuled.

Prügiaugu tänav, kuhu naised pöördusid, algas just sealt, kus Lillemäe lõppes (see jooksis küll kitsa väljavaheteena edasi mõisa poole, kuid seal ei peetud teda enam tänavaks ega loetud linna külgegi), ja viis risti pahemale. Paremale, naiste pimedusse hääbuvate selgade taha jäi lage, vähese lumekõntsaga kaetud Joruva mõisa nurm.

2.

Prügiaugu on viimane tänav linna põhjaservas. Kogu see äärelinn ise aga tundub juhuslikult kerkinud külana. Seisavad ju majad siingi numbri all ja kohati ka reas, nagu ikka linnas, kuid nende asetuses on hooletut korraldamatust, seda metsikut liga-laga olekut, mis tavaliselt iseloomustab ilma kindla kavata tekkinud asulaid. Üks maja küürutab sügaval hoovis, teine upitab otsaga tänavale, vahel suured aiad; või jälle säbarik hooneid koos, selle järel kohe lahmakas lahtist maad. Niisuguseid lahmakaid on pärislinna ja ääremaaehitiste vahel terve mitmekümne-vakamaaline rodu. Nimetatakse neid millegipärast turgudeks. Ent nii Porikui Maarjaturg kujutavad enesest ainult põllulappe,

mis kasvatavad kartuleid, kapsaid ja muidki tarvilikke aedvilju, ning on juba aastaid mõnede kopsakamate majaomanikkude käes rendil.

Aedade ja turgude vahel lõikuvad risti-rästi tänavad, nagu Lillemäe, Johannese, Trepi, Joruva, Maria ja teised, palistatud kohati majadega, kohati aga moodustades lagedaid, sillutamata ning kevaditi-sügiseti läbipääsmatuks muutuvaid teekesi, mis viivad ühe majadekobara juurest teise juurde.

Ida pool neid lagendikke ja majalobudikke asuvad Krasnojarski polgu kasarmud. Läänes lõpevad nad Mustvee maanteega ja põhjas on kõikide ühiseks rajaks Prügiaugu, mis nagu pooles vinnas vibu kaardub kasarmute eest algavalt Joruva teelt Mustvee maanteele, pannes nõnda linnale siitpoolt järsu, otsekui sirkliga tõmmatud piiri.

Nii ei moodusta küll Prügiaugu tänav ega terve see kantki mingit eraldatud linnaosa, kuid oma vormitu, segipaisatud ehitusviisi, ülearuste lagendite ja sillutamata tänavatega ta siiski erineb järsult pärislinnast. Siin sõidab vanker nahinal ja astub pehmale jalakäija. See on omamoodi vaikne linn. Välja arvatud soldatite laulud, tukuvad tema tänavad tihti kabelirahus, iseäranis kesksuviti, mil rahvas rügab enamuses tööd teha, laiali niihästi linnas kui maal. Ent aeg-ajalt toimuvad siin ometi üle linna kuulsad lärmamised ja löömingud — seadusest üleastumisedki... Vaikus justkui haub ootamatusi.

Kogu selle äärelinna, aedadega kokku ehk ruutversta suuruse maalaraka elanikkond on sama kirju, mitmepalgeline ja teravalt üksteisest erinev nagu ta ehitusedki. Leidub siin üksikuid, kes enne sõda kahtlaste ärikestega raha kokku ajanud, nüüd kas salakesi jätkavad oma tegevust või puhkavad edukast «tööst» — rahad muidugi pangas intresside peal. Teist, valdavat osa majaomanikest, tuleb võtta hoopis teist liiki inimestena — mingi äärelinna popsiseisusena. Nende majad on armetud kastikesed, niivõrd väikesed, et nad peale oma korteri, mis loomulikult asub alakorral ja koosneb sama loomulikult ühest, paremal juhul kahest toakesest, saavad välja üürida üksnes kitsa, puusärgi moodi ärkliruumi — toakese keedukoldega, mille üür

tihti ei kata linnamaksegi. Hinge seeshoidmise eest võitlevad nad samasuguste abinõudega kui nende korterilised. See abinõu on teadagi töö, peamiselt lihtne päevatöö.

Harvalt elutseb Prügiaugu tänavas, üle kogu äärelinna inimesi, kellel on oma kindel, õpitud amet, kes oskavad midagi põhjalikumalt. Enamuse moodustavad mustatöölised, labidamehed, niihästi too popsiseisusse kuuluv majaomanikkude kui ka päristööliste kiht.

Erandina üldisest labidameestesummast elavad siin mõned ropemad lihunikud, kes all-linnas ei saa küllalt vabalt tegutseda, mõned sassijooksnud elulõngaga õmblusmamslid, teel allamäge kudujannad või kõige odavamat liiki rätsep-kingsepakesed, kes enam au kui töö pärast püüavad ametimehe nime kanda. Nende sildikesi tabab silm siin-seal aknal, väravapostil ja seinal. Enamasti viletsalt maalitud tähtedega, või sama viletsa käsitööd kujutava joonistusega, millel karjuv «silmat sija» või — «tüü otav ja kire» . . .

Muidugi on eluratas paisanud siia ka mõne tubli meistermehe. Kuid need annavad oma oskused töökodadele, nüüd enamasti sõjatööstuses. Koosnedes nõnda mitmelt poolt tulnud ning väga erinevate kalduvustega inimestest, on äärelinna elanikkond alati liikvel ja rahutu nagu sipelgapesa. Nüüd sõja ajal, mil peaaegu igast majast mees või mitugi olid püssi all, näis elu küll olevat muutunud tagasihoidlikumaks, kuid üksikuid prahvakuid juhtus siiski. Avaldusid need peamiselt selles, et kuskil pandi toime mõni järelkajadega tralling, või tolles, et sõjaväljal viibivate meeste naised hakkasid soldatitega armukest elama, soetades enestele nõnda pool-pooliti nagu vastse perekonna, mille harilikumaks lõpuks oli traagiline avalikukstulek, lahkuminek või üksteise mahalöömine — kui mees sattus parajal ajal jaole.

Üldiselt asjaolu, et sõjavägi asus läheduses ja elanikkonnaga alatises läbikäimises, ilmestas kogu äärelinna elu veidi isesuguseks. Vanemad inimesed tarvitasid lopsakaid vene vandesõnu, olid julged, hakkajad, hoolimatute eluviisidega; ning see kandus edasi nooremateesegi. Vanemate ajapuuduse tõttu omapead, tänava kasvatada

jäetud, juurdusid neisse juba varakult isetegevuse ja omaalgatuse idud. Tihti tulid noored toime osavate vempude või kelmustükkidega. Arusaadav, et korduvad juhtumid muutsid lapse varakult eluküpseks, tihti ka üsna ettevõtlikuks. Nii polnud plikal aastates kuusseitseteist kellegi ime olla soldati või mõne paelamehe kallikeseks — keda muidugi nimetati «ohvitseriks». Iseäranis nüüd sõja ajal, mil nii mõnedki emad suurejooneliselt kamandasid — nagu äärelinnas räägiti — kroonumeestega, õppisid tütred sama ruttu ja rutemini meelitamise, võlu ja armatsemise kunsti, kui nad omal ajal neilt söömise, rääkimise või kõndimise olid õppinud. Sest sõjaväelasest kallike tähendas naisolevusele vahel ka ilusamat riidehilpu või paremat suutäit. Poisid said siin varakult «täitsameesteks», suitsetasid kümne-, viskasid viina kahe-kolmeteistkümne ning laaberdasid urgastes juba viie-kuueteistkümne aastaselt, rääkimata muudest ühis- või üksiküritustest, mis tihti suunati ka «püha eraomandi» vastu.

Mis puutub äärelinna kireva rahvakogu elujärge, nende jõukusse, siis sellest, sõna otsemas mõttes, oleks raske rääkida. Mõnes toas leidus kummut peeglitükiga, mõnes pehme tool, mõni üksik aken võis toretseda eesriietega. Aga see kõik näitas juba kalduvust külluse poole, esines «paremal järjel» seisjate juures. Töörahva toa sisseseade moodustas harilikult kapplaud, mida tarvitati niihästi söömiseks kui ka nõude ja toitude hoidmiseks, isegi kaardilöömiseks — kui vaja; naeltega kokkulöödud ja ookriga ülepintseldatud laudvoodi või paar niisugust, mõni taburet, pada, pann, emailitud või tsinkplekist pang, riideräbalad seinal, odav vahariie laual, aknal paar lillepotti — ja kõik.

Raha ja selle väärtust tundis siin igamees küllaltki hästi. Kuid raha õige tarvitamisega, nagu üldse kokkuhoidmise ja oma tööpalga targa kasutamisega polnud harjutud. Selle rahva elu sisuks oli suur rähklemine ja läbilaskmine, orjamine ja lihtne naudinguotsimine vaeva peale.

Seda üldiselt, kuid ei tohi unustada erandeid.

Need erandid nimelt olid niisugusest ühepäevaelust eemale hoiduvad väike-ettevõtjad, poemehed ja sahkerdajad — sõnaga, kuldvasika kummardajad, kes

kraapisid oma kaukasse selle, mis teised teenisid. Kuid see on igal pool nõnda...

Keskelt läbi valitses äärelinna väikemajaomanikkude ja tööliste vahel sõbralik läbisaamine. Siin peeti pereti korterilisi, kes ei tahtnud end sisse möllida või kellest ei teatud õieti, millest nad elavad, millega tegelevad, aga kellest arvati, et nad on valitsusasutustega riius, taganuhitavad või muidu äpardunud inimesed, keda tuleb aidata, sest kel enesel tihti peenike pihus on, see mõistab ka teist. Politseipaberites nimetati äärelinna vahel seaduserikkujate pesaks, puhuti pandi mõnele perele silm peale, vajaduse korral tehti ka puistamisi. Kuid enamasti tulemusteta: asjaomased hoidsid kokku. Põhimõttest: õienda omavahel, aga ära mine laulma, peeti tõsiselt lugu, kas või kannatadeski. Nii nõudis vana tava. Ja kes selle hülgas, sel ka äärelinnas pikka pidu ei olnud.

Niipalju äärelinna siseelust. Väljaspool — iseäranis kaugemalt pärit maameeste hulgas, kes siit suviti hankisid odavat päevatööjõudu — aga oli selle kandi rahvas, eriti Prügiaugu tänava naised, tuntud tublide, agarate ja nõutud töölistena.

Oma lihtlabase ja madala elutaseme peale vaatamata oli äärelinn vaimselt küllaltki erk. Loeti lehti, iseäranis praegu, sõja ajal, püüti tuttav olla päevaküsimustega ja — osa Prügiaugu tänava nooremaid lõi jõukohaselt kaasa isegi säärastes asjades, millest kuskil valjusti ei räägita.

Võib-olla just too teatav hoolimatus, kõike lihtsalt võtmine, ametliku hea tooni eimiskiks-panek, igas olukorras enesele julgustavalt rindulöömine oli üks siinse rahva meeldivamaid omadusi. Ja võib-olla ongi just sellega seletatav nähe, et inimene, kes kord hakkas äärelinna elanikuks, siit lahkuda ei tahtnud ega saanudki enne, kui tuli surm ning lahutas ta neist omasekssaanud oludest. Vabadest oludest — nagu armastati rõhutada.

Sellepärast ei ole midagi imekspandavat asjaolus, et just nood äärelinlased, osalt koguni taunitavate kalduvustega või eluviisidega inimesed, kujunesid oluliseks, puhuti koguni otsustavaks jõuks peatselt järgnevate sündmuste käigus. Nende vaateviisid, nende elu ja

ümbrus ise sundis neid tegutsema, ajas välja astuma — olgugi et nad enamuses õieti ei teadnud, mille eest, mille nimel. Kuid seda teadsid teised — need, kelle mõtted tõmbasid kaasa, võtsid kokku, väljendasid ning andsid kuju ihadele, unelmatele, lootustele — kõigele sellele, mis neis rahutult pulbitses nagu otsivates inimestes kunagi...

3.

Naised läksid kitsal hoovil teine teisale, ilma et oleks kätt ulatatud või hüvasti öeldud. Kommetepidamine nende kui ühe maja inimeste jahe-kodusesse vahekorda ei mahtunud.

Miili koperdas mööda järsku ja kitsast trepikest, mis viis pererahva koridori kohalt üles, pikkamisi ärklikorrale. Et trepp oli pime, katsus ta seinu kobades kätega teed ja vedas siis keha ühes jalgadega järele. Sedaviisi liikus ta tiguaeglaselt, otsekui roomates läbi madala katusealusegi, sest päris püsti käies oleks tulnud karta pea sarikassetorkamist või ninuli vastu seina minekut. Nõnda aga oli hooletu ja ohutu. Liiatigi tundis ta kontides kõva väsimuse tina, mis tegi tülbiks.

Kui ta lõpuks ukselingi pihku sai ja tuppa astus, haigutas sealtki vastu kottpimedus.

«Mh-mhm!» laskis ta poolenisti läbi nina kuuldavale rahulolematu häälitsuse.

Kohe lõid paremal sabisema voodikoti õled ning kellegi jalad tatsasid vastu põrandat.

«Te päris magate kõik?»

«Ei-i maga kedagi,» venitas kärisev mehehääl. «Just nüüdsama mõtlesin, et kraapsan tule üles, aga õlist jälle, näe, kahju.»

Seepeale kuuldus krõbinat, paar kraapsatust ja — samas täitis sinakas tikuleegi valgus toa. Pisut väriseva käega ulatas mees tule aknapiidal rippuva lambikese külge.

Miili tõmbas kasuka seljast ja, riputanud selle ukse pöönale naela otsa, viskas etteheitvalt:

«Ei ole tuldki veel alla teinud!»

«Nujaa, kust ma's sain teha, kui jäin suikuma...»

«Mh-njah, inimene päev otsa kodus, ei saa niigi palju, et laseks pliidi soojaks...»

«Nujaa, kust ma's tiadsin teha,» püüdis seletada kõhetu, kesist konti, hõredate kassivurrudega ja kortsus näoga mees, kes kandis vesti peal määrdunud sõjaväevatti. Kuid naine, kuulmata ta juttu, asus kohe toimekalt pliidi juurde.

Ta tõstis tillukese nõgise paja, mis hommikust saadik vedeles ahjulõukasse ehitatud koldel, põrandale maha, kallas sellest kohvisao solgipange, uhtis, nüüstis ja puhastas seda. Siis tõmbas siibri lahti, torkas ahju vahelt mõne puukillu pliidi alla, ajas noaga pirdu ja pistis põlema. Kui tuli juba hubises, vedas ta järi selle paistele, istus ja hakkas kartuleid voolitsema. Seda tegi ta vaikides, kõik aeg omaette nohisedes, mõninga «mh-mh» saatel. Paistis, nagu oleks ta vihane — mitte kordagi ei tõusnud pilk ega tundnud huvi kummagi toasolija vastu. Ainult sinkja nahaga, nagu paistes käeseljad välgatasid, kui kartul näpu vahel keerles.

Toas oli aga kaks meest. Taaveti vastas, teise seina ääres voodis lamas lappidesse mähitud näoga, takuste, salkus juustega noormees, kes nädala-paari eest oli kusagilt Sise-Venemaa haigemajast saadetud koju järelravile. Gaasikõrvetusest poolikult välja ravitud rindemees jäi aga uuesti haigeks. Näonahk, mis juba oli omandamas loomulikku jumet, kiskus rohekaks, lõi õhetama, pragunes ning pani mehe maha. Küll tehti kompresse ja leotisi, kuid põletikku ei suutnud arm ega hool vältida. Poisi elurõõm vaibus, ta silmad muutusid segaseks, temas ei tahtnud enam äragi tunda seda rähmakat, pisut kelmika ilmega noormeest, kes oli tugev nagu palgiots, mühklike ja jõurikaste käsivartega. Mees muutus otsekui vanemaks ja loiumaks, arssinaga mõõta õladki näisid voodis loosklemisega kitsaks jäävat.

Et poiss oli ema armualune, katsus see küll provanksõli, küll glütseriini. Aga pihuga ei võta häda miski ära. Nüüd koos kartulitega mõne aja libistanud nagu läbi pool-kohmetanud sõrmede ka eneses mälestusi poja sõttasaatmisest, kirjadest, kojutulekust, tundis ta südame ümber taas kibelema löövat vana sooja hellusevõru ning küsis vaikselt:

«Kusti, kuidas sul täna siis on kah?»

«Hästi parem,» vastas räme hääl lapi serva alt.

«Söönud oled või?»

«Ikka olen ka...»

«Mis sa siin's sõid — piimgi alles,» puuris ema pilk pliidi kõrval asetsevat sakitatud paberiribadega laudit, kus seisis piimakruus, paar pikka toosi, vanu kohvi- ja kompvekikarpe — soola, jahu, herne või muu kuivaine jaoks — kotte, kausse, pudrutampimise nui ning hakklaud. Nende all järil aga veeämber.

«Kas Vanda sulle saia tõi?»

Voodist ei vastatud.

«Ah seda igavest tüdrukuliru, niigipalju kah ei saa! Muudkui tõmbab ringi. Kus ta's nüüd jälle on?»

«Mis sa tast tahad saada? Sappa läks,» hüüdis Taavet häälega, mille teravus iseenesest kõrgemaks kruvis.

«Sappa? Mis põrgu saba nüüd õhtu?»

«Nujaa, eks ta läinud juba keskpäeval, ja sinna jäigi.»

«Tagasi ei ole tulnud?»

«Näed ometigi.»

«Mh-njah, leivaraasu kodus ei ole...» puksas Miili nüüd imelikult, otsekui õnnetust kuulutades.

«Nujaa, see ta on, ega ei ole küll...» laiutas Taavet käsi, kusjuures üle ta halli, jumetu näo jooksis naeratuse-taoline laine, mis vedas naha põsesarnade juures kipra ja paljastas vurrude alt pikad esimesed hambad. Tol hetkel oli mehel palju sarnasust rotiga, isegi ta libamisi tahapoole tõusev pealuu hõredate hallide juustega ja sile etteulatuv lõug meenutasid elavalt närijat.

Taavet oli kogu aeg sängi serval istunud. Nüüd kepsas ta püsti ja tahtis mööda tuba liipama hakata, nagu tal ärrituse puhul viisiks oli teha. Kuid et naine kartulinõudega ette jäi, astus ta ainult pliidi juurde ja kohendas langemiselolevad tukikesed tagasi tulle. Seepeale lõi lahti oma vamsi hõlmad ja laskis nende alla hõõguvat soojust, sest tuba oli jahedavõitu, käed kippusid kohmetuma.

Vesi pajas lõi kahisema ja Miili lõpetas kartulikoorimise.

«Oota,» ütles ta mehele. See astus kohe kõrvale. Naine aga asus harkis sõrmi kausis, kuhu seni pildus kooritud kartuleid, neid lobistama ja peotäis-haaval patta sulpsutama.

«Kus see tüdruk's nii kauaks jääb, ah?»

«Kui kauaks? Kella poole viie ajal käis kodus ja ütles enese olevat kahekümne kaheksanda.»

«Ah's kaperdas vahepeal veel koju... Küll laskis siis järjekorra sisse vehkida ja jäi veelgi kaugemale.»

«Ei ole lasknud. Jätnud teise hooleks, et kui see jõuab ette, võtab meie portsu kah välja.»

«Mis ta siia kodu's otsis?»

«Nujaa, eks külm. Võttis sinu suurrätiku ümber.»

«Külm? Mh-hm, mina päev läbi väljas — vana inimene pealegi...»

«Sina n'd! Mis sa ennast! Või's kõik sinuks.»

«Mis ma's ei peaks ütlema?» tungis virisev toon vägisi Miili kõnesse. «Noor inimene, ei saa sabaski muidu, et olgu teab mis kasukad kaelas. Mh-hm...» venis ta hääl sõnatuks pilkeks.

Kusti tegi sängis paar ragistavat küljekeerutust. Taavet kuulas ja kuulas. Siis lahmas nagu täies tülitsemishoos:

«Mis kurat sa sest tüdrukust tahad õige saada?»

«Mis minul tahta?» jäi Miili vanamehele näkku vahtima, hallid, pisut nagu tardunud silmad pärani, tuuldunud, pingul palgel mänglemas koldetule helk.

«Nujaa, mis sa's irised? Mis see tüdruk sulle kurja on teinud?»

«Või mina irisen! Taevakene, kas siis inimese kohta enam midagi ütelda kah ei või?...»

Naise tõntsid käed langesid rüppe, ta jäi üksisilmi vahtima visisevat puunotiotsa, mis kobrutas enesest vahtu, pusises, ajas vastu, kuid siiski põles, nagu kunagi toores puu — viletsalt. Jah, visiseda ja vusiseda võis — aga elama pidi. Ei mindud tüdruku pärast esimest korda jõnku ega jää see viimaseks. Vanamehe narrus ei lõpe vist küll haua äärelgi. Kuusteist aastat tagasi vedas ta ootamatult surnud Lodja Liisu tütre koju ja tegi naise vastuseisust hoolimata kasulapseks. (Siis oli Taavet veel kibe töömees, perekonna eest väljas.) Kui pärast rahvas tõukama hakkas, et Taavetil olnud Liisu vastu salakohustus, sai Miili mõõt täis ning ta läks mehest lahku — paljudeks aastateks. Mees aga, jättes poja ükskõikselt talle, asus poputama tüdrukut, laskis nuusutada kursuste lõhnagi, lootis temast teha ei tea mis kontoripreili... Preili sohilapsest! Neil oli

küllalt ütlemist olnud, ka uuesti ühtemineku järel, mis toimus alles sõja ajal, poja sokutamisel. Aga või sa hullu targaks teed! Ebamugav oli poja ees sõnelda. Seepärast lõpetas Miili jutu harjumusliku hüüdega: «Ah, mis sa seletad!» ja teatas murelikult:

«Näe, töö on otsas. Linaait pandi kinni...»

«Nujaa...» kõlas selle peale vanamehelt pooleldi ehmatanud, pooleldi enese üleolekut kuulutav häälitsus. Ta toetus vastu lauaserva ja hakkas kähku tubakakarbi kohal vilkat keerama. «Siis on hull küll,» ütles viimaks hoopis taltsalt. Naise teenistusest ju praegu peamiselt elati, terve perega. Polnud ilus ei irvitada ega hambaid näidata.

«Mh-njah, pane või hambad varna,» poetaski Miili paljutähendavalt.

«Nujaa,» häälitses mees veel kord. «Mis siis teha?»

«Eks näe — kevadepoole.»

Tuli pliidis hubises ja pildus kitsastele längseintele murduvaid varje. Igaüks mõtles oma mõtteid — sama visklevaid ja murtuid. Korraga tõmmati altuks parinal lahti ja rutulised sammud kõpsisid trepist üles. Sisse poetus väheldane, rättidesse mähitud, tõmmu näonaha ja suurte avalate, otsekui ehmunud jänese silmadega tüdruk.

«Mh — nooh?» küsis Miili paja juurest.

«Nina eest, närud, lõid kinni!» pahandas tulija riideid seljast koorides.

«Teised said, aga sinu ees löödi kinni! Oled ikka hani küll!»

«Jäi teisi ka ilma, leib sai otsa.»

«Otsa, jaah? Häbi sul pole,» tõreles kasuema pliidi juurest. «Inimene läheb poole päeva ajal välja, aga jääb ilma! Tossukene! Oleks pidanud ette rudima...»

«Kes see sind, jah, kes see sind on kunagi endast ette lasknud?»

«Ah sina ootad l a s k m i s t? Siis oled ikka ilma!»

«Ilma's ilma. Mõistan sitsida kah, ega tönnima ei lööl»

Tüdruku hääles kargles kärsitut tõrjuvust. Riided varna heitnud, laskus ta niisuguse kolinaga toolile, et kasuemal sõnad segi läksid. Viskas jala üle põlve ning asus, terav nirginägu kõrvale pööratud, oma patse

ümber palmitsema. Need olid tal uhked, poole seljani ja tugevad. Kui ümber pea keeras, siis kandis nagu ranttanu.

Taavet võttis mütsi ja tahtis välja minna.

«Kuhu sina's nüüd enne söömist kobid?» silmitses teda naine.

«Nujaa, mõtlesin Rikasküla juurde... Tal ehk niipalju, et saab õhtuks.»

«Mh-hm, sealt näe sa mitte haige hamba pealegi...»

Vanamees jäi seisma. Naine tõstis kartulipaja tulelt ja nõristas selle keevtulise, aurava vee valmispandud kaussi.

«Miks ei, kui tal on?»

«Ah, oota, ma parem ise...»

Ta võttis nurgast puutüki ja, tagudes selle otsaga vastu põrandat, hüüdis alla:

«Karssa, hõi, Karssa!»

Tume hääl vastas:

«Jaah!»

«Kuule, saad sa mulle leiba anda?»

«Ah leiba või?» kuuldus alt sumbelt.

«Leiba jah.»

«Hea küll, tule's!»

Miili tõusis põlvitamast üles. Vanda, kes alt öeldud sõnu sama hästi kuulis kui teisedki, nihvatas toolilt ja kargas uksest välja. Vanamees jäi nõutult keset tuba hargutama. Ta ei teadnud õieti, mis teha. Kraapis kukla tagant, kohendas oma suuri vilte. Viimaks leidis kõige kohasema olevat selili sängi heita, et mitte jalgu jääda naisele, kes vahepeal oli haaranud ahju otsast panni ja ladus sellele hommikul likku pandud kollaseid silke, enne neid läbi peo soomustest ja külgekuivanud prahist puhtaks tõmmates.

Taavet selitas ja vahtis ainiti lakke. Seda elu, seda elukest! Ammu see nii ära ei olnud, kui ümar, noorusvärskusest lõkendav linavabriku Miili ütles, et muu enam ei aita — tuleb paari minna. Nüüd kohmitses pliidi ees nurgeline vanaeit — vaevatud näo ja kühmus õlgadega nagu veohobune... Jah, vedada, sikutada olid nad mõlemad saanud! Kõik aeg. Tõsi, püüti edasi, haljale oksale pääseda. Kuid ei jõutud. Oli ju kord poeputka käeski. Aga siis ujusid ligi sõbrad suurte plaani-

dega ning — Taavet pidi varastatud kraami müümise eest istuma minema... Aastate vaev lendas korraga vastu taevast. Kõik lõppes häbi ja hädaga, võlgadega. Krooni pähe pani naise ärajooksmine, pikk jonnakas lahuselu. Nad olid nagu kaks isemoodi ärakulunud rattakest, mis jooksevad kumbki omapead, jooksevad viltu teine teisale, kuigi peavad kandma üht vankrit, vedama üht koormat... Kandma ja vedama läbi puuduse, häda, näljagi... Taaveti kõrvu tungis praadivate kalade särin ja ninna kõrbemalöönud, kirbe rasvahais. Ta neelatas ahnelt, näljase looma kombel, pühkis käeseljaga vuntsidealust ja, pühkinud sellega koos nagu mõttedki laiali, ajas enese istukile. Oh, oleks veel tervist ja jaksu!

Kui Vanda poolkuusarnase leivakamakaga alt tuli, asuti sööma. Taavet istus keskpaika, kus oli kõige lahedam, naised teine teise otsa, jalgu pikalt välja sirutades, sest see oli tavaline kapplaud, mille alla neid ei saanud pista. Tuli istuda toidust kaugel ja püüda iga suutäit eraldi kummardudes kohale juhtida. Miili, kes poja voodi äärel istus, võttis haige söötmise enda hooleks. Ta ju otseselt teda ei söötnud, tegi üksnes taldrikule valmis kastme-kartuli-silgu segu ja ulatas selle voodisolijale kätte.

Poiss vabastas oma silmad lappidest, põskedel aga jättis need kohale ning asus nõnda, pool-nõjakile padjal, toidu kallale. Kuid juba mõne kartuli järele vandus tigedalt, libistas taldriku lauale ning keeras end tekisse.

«Võtad ehk suutäie teed? On hea sinu tee — vehvermendist?»

Lamaja tegi tõrjuva käeliigutuse.

Sel hetkel põrkus ema järsku tagasi ja hüüatas hirmunult:

«Kuule, Kusti, su nägu haiseb!»

«Haiseb jah,» vastas poiss kurjalt.

«Mis te lorate, mõni nägu n'd haiseb,» vaidles Taavet, mugides ise mõnusalt silku.

«No tule, nuusuta!» kummardus Miili uuesti poja näo kohale. «Oi sa taevas küll, nüüd läheb päris hukka!»

«Läheb hukka jah,» põristati vastu endise tusaga.

Miili otse rammestus oma leiust.

Ta kergitas lapi ja vaatas veretavat näoliha ruma-

late, ahastavate silmadega. Taavet ja Vanda nihkusid loomusunnil lähemale. Ning siis vahtisid nad kõik üksisilmi seda ligimese jõledat häda — hirm, vastikus, kuid ühtlasi ka kaastunne südames, nagu oleks seistud surija voodi ees.

Viimaks leidis Taavet, et peaks katsuma õige kusega...

«Mis sa n'd!» hurjutasid ema ja tütar ühest suust.

«Nujaa, mina tegin oma jala sellega terveks. Tohtrirohtu ei lasknud lõhnalegi, ajas hullemaks.»

«Kuidas sa seda näo peale paned?»

«Ega's midagi, tuleb ära kannatada — kõik.»

Kannatajat ennast ei paistnud see nõu raasugi kohutavat. Kindlalt ütles ta:

«Proovime ära... ka selle.»

Söök kraamiti laualt. Miili võttis jalad lahti ja raputas sukapahmaka siibrivarre otsa kõlkuma, kuna Vanda ronis ahju tagant läbi oma kitsasse sulamisse, kus oli tema magamisase. Suvel tarvitati sulamit ka sahvrina, kuid talviti, ahju kütmisel läks ta liiga soojaks, et toiduaineid säilitada. Tüdruku enese eestvõttel mahutatigi siis ta «oma» elamine sinna kongitaolisse katusealusesse, mis oli pime, täis koli ja ämblikuvõrke ning vahel ka seapaha ja hobusetalli sõnnikuaure. Üks hea omadus oli aga kongil ometi: sealt võis minna, mil tahtis, tulla, mil juhtus. Keegi ei haugutanud, kui ainult käepärast oli altukse võti.

Pärast sööki vedas Taavet kasuka selga, ning nöörinud selle veel keskkohalt rihmaga ja mässinud ümber pea villase rätiku, ehtis minekule. Täna oli ta küll hilinenud, sest tavaliselt kogunesid öövahid, eriti turu puuvirnade vahid juba videviku ajal, aga minna tuli. Pikkamisi, laapsuvail sammel, vildilabadega kobistades väljus ta ning laskus trepist alla.

Miili istus poja voodi kõrval, käed ristis süles, õhetav, valustunud ilmega nägu pööratud vastu ähvardavalt mustavat akent.

Maja täitis masendav vaikus. Ainult roosa-lillelise numbrilaua ja lühikese pendliga kell seinal täksis ühetoonilisi, kurvalt-suigutavaid lööke. Naise ihu oli ramm, mure poja pärast segas ta söögijärgset mõnutunnet, muutis meele haigeks. Pea huugamas, istus ja tajus ta,

kuidas aeg liikus, veeres temast mööda — ning ajaga ühes oleks nagu pimedusse, akna taga suruvasse udusse veerenud ka elu, kogu ta tühi, otstarbetu, aga ometi nii vaevaline elu...

Kurb oli see kõik olnud, ühehülbaline, raskelt ühehülbaline. Juba viieteistkümnendast eluaastast köstrimajas rakkes, siis viinakojas, pottsepa juures, takuaidas, linavabrikus. Enne seda kõike veel karjapõli. Ta oli otsekui sündinud tööhunniku otsa, aastaid, aastakümneid päev päeva kõrval sikutanud, maha arvamata isegi pühapäevi, mil tuli pesu pesta, riideid kohendada. Ja mis sellest kõigest sai? Poiss oli üles kasvatatud, jah. Aga nüüd ähvardas sedagi eluaegne häbi — kohimehe nägu... Mis eest? Talle meenus noorem õde Maali, kes vaevalt et oli kätt töö külge saanud. Inimene, kes libises kõigest kergelt läbi. Aga ka Maali elas ja siiamaani ehk pareminigi kui ta ise... Mille eest siis ühele säärased vaevad, teisel aina hõlp?

Naine ohkas. Ehmunud värvuparvena kargasid mõtted laiali. Tuli lambis surises, leegi teine serv nilbitses kitsa kõvera ussikeelena klaasi tahmast külge, kattes seda ikka paksemalt nõega. Koldes hõõgusid vibeleva liimuski all söekübemed — hõõgusid ja ka nagu elasid oma kustuvat elu... Kellaosutid lähenesid üheksale. Ta keeras lambitahi tagasi, kuni tuli jättis hupsimise.

«Kusti, kas paneme nüüd uue lapi peale?»

Poiss pööras näo emale vastu. Ta silmad olid haiglaselt tuimad, otse verel valgetega.

«Kõrvetab, sant!» litsuti läbi hammaste, kui ema toimetas.

«Kannata, pojake, kannata — ehk ometi aitab... Habemest vist oled küll ilma... Issand!»

«Ah, mutt, jäta see pirin!»

Sõna lausumata keeras haige selja. Aga muutis varsti jälle ähkides ja õõtades asendit. Nägu näis põrgulikult kipitavat.

Mis sa hing teed ära? Miili hakkas riideid maha koorima. Üpris pikkamisi vajutas ta kördiku kinnerdele, sealt edasi põrandale. Ka alusundruk käis sama teed. Kuid pihik, jakk ja talje rändasid üle käelabade toolileenile.

Kui tal ümber ihu oli jäänud üksnes alt torus, puusadelt lapitud ja lühikeste poolvarrukatega särk, paistis ta kuju lopergusena nagu lapse joonistus. Sääred olid jämedad, põlved veidi kõnksus ette ja viltu väljapoole, kuna käed näisid tünnikesetaolisele keskkohale külge kruvitud liigenditena. Piht, tööinimese kühmus piht aga võlvus õlgade väljalõikes nagu ahjukaar, mis raskust kannab. Ning piki kaela jooksis vihk veresooni kui juurepundar.

Tuli kustus. Pimedus neelas väikese segipaisatud toa. Naine ronis õhates mehest hiljuti mahajäetud voodisse.

4.

Tüdruk selitas asemel ja vahtis, silmad pärani, kiigutavasse pimedusekotti. Säärases umberaldatuses saavad mõtted erilise lennuhoo, riiud iseenesega paisuvad tülideks ja tunded tihenevad kergesti nägemusteks. Ergal hingel, kes ihaleb valgust, januneb avaruse ja ilu järele, on pimedas alati kitsas, umbne, ängistav — teda pääsevad purema kahtlused. Vanda ei mõtelnud õieti millelegi, aga nägi, kuidas musta eimiskisse nagu kinolinale tekkis kõhetu mehe nägu. Ta vaatles ja uuris seda — tüdrukud uurivad ikka oma tulevikku, eelseisvat elu. Kas on tema see, kes peab kaasa tooma suure, õnnest värisemapaneva, hullukstegeva tunde? Kinos oli ta hiljuti näinud üht noort preilit oma röövija sadulas õnnest võpatavat. Et tal ratsaniku asemel pilti tühi koht jäi, siis kustutas ta pahuralt terve kujutlusekanga ja küsis eneselt juba vist küll kümnendat korda: kas minna või mitte?

Jans kutsus välja. «Niisuguse ilmaga?» oli ta vastuseks õlgu kehitanud. Aga kas sünnib end päris karuseks teha, kui sa ise teinekord kipud pildipoodi, mõnutundega kõpsutad sinna mehe käevangus, naiste kadestavaid pilke kuklas tundes pea uhkelt selga lööd, jah — mis salata — vahel üles ta kongigi lipsad... Nõnda oli see läinud, minevat kõigil, nagu äärelinnas öeldi. Võib-olla. Vanda ei tea, aga ei kahetse ka, et läks. Mis siis? Jans on haritud mees, ehkki omamoodi veidrik. Kust sõja ajal... Õnn ei ajavat tüdrukuid taga,

teda tulevat neil enestel püüda, sädistasid sõbrannad. Noh, püüdnud ei ole ta kedagi. Aga kas see on õnn? Võpatus käis üle ihu. Kas see on armastus, millest üle voolavad kinodraamad? Jansiga võis amüseerida. Aga sulada temasse — südamejõust jäi puudu, hullukstegevat ei olnud ega maksnud vist oodatagi. Selleks, tundis Vanda, on vaja teistsugust meest, meest, kes sind särama lööb nagu küünla. Aga kus on see mees? Kes ta on?

Juhtus, et ühele tantsuõhtule saatis Jans kord enese asemel sõbra, eestlasest soldati. See oli küll tükis teisest laastust mees, kelle pilku ja käesurvet praegugi pidi erutusega meenutama. Aga — kadus sõjaväljale, nagu kadusid paljud...

Kus ta on? Kas mäletab, mõtleb? Miks ei kirjuta?

Rõika kähiseva häälega koer haugatas... Kui Jansil on äkki teateid, tervitusi t e m a l t? Ning prink keha tõmbus pingu. Pea käe najal, jäi ta kuulatama.

Vastu otsaseina rabises viskelund. Muidugi ei küsi ta ise. Ei, mitte sõna! Ütles enesel uudiseid olevat, rääkigu!

Ta krapsas püsti. Käed kipatasid rutuga palitu varrukasuid, sall sai keerdu ümber pea. Trepist kobis ta alla tasahilju, samamoodi sulges ukse ja astus praokil väravast välja.

Kõnniteel vastu seina konutas pikk, veidi vimmas pihaga mees, eest kõrge nokkmüts peas, kitsad säärikud jalas. Käed olid tal lüheldase sügismantli taskutesse topitud, selle krae kõrvadele tõmmatud. Harilik kehva tudengi või ametniku välimus.

«Said lippama,» ütles mees veidi otsitult ja ulatas kavalerlikult käe.

«Uudishimu olevat naiste nõrkus. Kas sa, vanapoiss, seda ei tea?» haaras Vanda tema käe alt kinni.

Mees mühatas, kergitas prille ja, tõmmates tüdruku koduselt enese ligi, hakkas põlvist vetruvate jalgadega sammuma Mustvee maantee poole, kust paistis laterna piimane õhe. Paksus udulaines tuli aeg-ajalt sompus, selle hõrenedes lõi aga jälle kumama. Ta nagu hingas, hingitses vaevaliselt, kuid puuris pimedusse siiski särava sõõri, mis ahvatles silmitsema, meelitas ja kutsus.

«Näe, nagu tähesilm taevas,» lüüritses mees.

Tüdrukut tähesilm ei huvitanud. Asjalikult küsis ta: «Kuhu sa sihid?» Ja kui kohe vastust ei saanud, lisas kindlalt: «Hulkuda on hull.» Suvel soojaga veel, aga praegu... Külma, kontidesse pugeva udu käes tarku jutte kuulata — ei hoolinud. Tüürmannil oli nimelt kombeks lonkides maailma asju arutada, tekkinud küsimustele käigul vastuseid otsida. Neist oli tal alati puudus, olgu suvi või talv. Miks küll peaks inimene ennast kõiksuguste segaste mõtetega vaevama?

«Kuule, Vanda, sa oled vahel nii nutikas ja tragi...» alustas mees kahevahel olles.

«Ja kena vist kah,» pigistas tüdruk kelmikalt saatja käsivart, meenutades mehele ta enese sõnu.

«Jah, muidugi. Kenad nutikad naised etendavad elus tihti tähtsat osa... Kas sina... kas sul ei ole ka tahtmist tekkinud midagi... tõsist ära teha?»

«Minul?» nokkis tüdruk. «Ma ju alles plika, nagu mõni mees ütleb.»

«Seda parem. Ei osata arvatagi... Saad niisuguste inimestega tuttavaks, kes selgitavad, mis ja kuidas...»

Vanda teadis Tüürmanni õiendavat poliitiliste asjadega. Omamoodi põnev, aga... Mitte et ta oleks kartnud. Ta lihtsalt ei uskunud neil asjadel tähtsust olevat, milledega Tüürmann sekeldas. Tähtsate asjade peal peab olema teistsorti, teise tegumoega mees. Vanda arvas säärast meest kord elus näinud olevat, ei teadnud ta nimegi. Aga nii kui nägi, veendus, et too võib kõik. Võib tema enese ja teised tegema panna, mis tahab. Tüürmann pole sinnapoolegi, on pigem koolipoiss, kes nuputab ülesande kallal, lahendust leidmata... Ning ütles jahedalt:

«Ei minust ole tolku — liiga rumal.»

«Sina? Vastupidi. Sa taipad kergesti...»

«Taibust nüüd, aga kooliharidust ei ole,» meenutas Vanda nukralt oma ripakilejäänud õppimiskatseid.

«Arvasin, et kui satud inimeste sekka, klapitavad sulle pikapeale ka töökoha. Meistril on see kerge.»

Tüdruk tegi pikad mokad. Kindel töökoht oleks hea asi. Aga kas siis selles seisiski Jansi uudis? Ent Tüürmann mossitamist ei näinud, ta kuulis ainult häält:

«Vaata, sa püüad isegi tähelepanelik olla!»

See oli torge, aga mitte õel. Kohta vaadata oli Tüürmann proovinud varemgi. Seni asjata. Nüüd keerles ta peas suur eluplaan, millele tuli majanduslik alus panna. Sellestki kibeles ta ammu rääkima. Ainult Vanda, vemmal, ei lasknud. Muudkui itsitas, et ah mis sa, vanapoiss! Ütle parem, kust ma saan uue kleidi. Tüürmann ei tahtnud piirduda kleidiriidega. Mis siis, et tüdruk on alla kahekümne? See ei anna talle veel õigust nina püsti ajada.

«Sa mõtle hästi järele,» koputas ta noore südame peale.

Vanda jalg kerkis tõrksalt. Töökohta muidugi oli vaja, vägagi. Aga kui selleks peab ööst veel kuhugi, siis... Ei, ta polnud sedamoodi riideski, et minna. Jansi jutt on nagu ikka tema jutud. Ning tehtud õhkega poetas ta üle huulte:

«Ma siis kaugemale ei tulegi.»

Nad seisatasid kiriku juures, kus tee hakkas rinnakust alla udus tukkuva kesklinna poole laskuma.

«Tule, oota mind tükike aega. Oleks pärast veel rääkida...»

Välja tinginud tõotuse, et teda inimeste hulka ei viida, et tal palitut pole vaja maha võtta, läks Vanda edasi.

«Eks nende kohtadega ole ka,» arutas Tüürmann minnes. «Eneselgi tekib vahel tunne, et peetakse sind nagu armust. Kui küllalt alandlik ei suuda olla, kupatavad ära sõjaväkke kah... Eh, on üks tume värk kõik — see sõda ja see meie elamine siin! Koba nagu pimedas ringi. Pimedus — see iseloomustabki meie seltskondlikku korda. Pime ja mahasurutud. Kas sa tead, kui kärsituks see mind teeb...»

«Närvid sul vist jälle käest ära,» ütles tüdruk. Säärast kaeblemist oli ta ennegi kuulnud ega osanud sellele suuremat kaalu anda.

«Ei. Katsu, hinga sisse seda paksu. Kas sa ei tunne, et matab?»

Vanda tõmbas kopsud täis, siis puhus udusse pika musta torukese ja ütles lihtsameelselt:

«Rõskus, muud midagi. See hakkab rindu, jah.»

«Rõskus ja kopitus. Üldine, igal pool. Kleebib nii vastikult külge, et kas või karju.»

Tüürmanni harilik jutt, maailmavalu avaldus, nagu ta ise ütles, millest Vanda ei suutnud suuremat aru saada, mis teinekord isegi vihastas. Soiub inimene ainult, ilma et . . .! Ta õpetas veel lihtsamalt:

«Mis sa siis lased kleepida! Pühi maha. Mis sul võõraste muredega asja?»

«Kerge ütelda. Kuid ma olen inimene. Inimene, mõistad! Minu süda valutab, ja mitte ainult enese pärast. Ma näen kõike, näen üldiselt. See kleepuv ollus, see on nagu švamm, mis meid mädandab. Jah, mädandab. Ja seda ei saa ära pühkida . . .» Kuid ta äigas ometigi käega üle näo ja sülitas kaares kaugele, püüdes sellega nagu kõike, mis teda vaevas, enesest ära heita.

Oligi, mida heita. Kõigepealt alandav olukord, kus peremeeste silmist nende soove lugedes tuli raamatupidamist seada nõnda, et kindlustada endale ajapikendust . . . See häiris, sõi enesetunnet, masendas, tegi võimetuks. Lõpmata kirus ta narri saatust, tihti ka iseennast ja oma maailmavaadet, mis takistas elu niisama lihtsalt võtmast nagu võtsid paljud teised. Oli küllalt neid, kes kartsid ja vihkasid sõda — aga kui käsu kätte said, muutusid vaprateks soldatiteks . . . Leidus mehi, kes avalikult kroonut või vabrikanti teenisid, salaja aga . . . Jah, Tüürmanngi oli enesele sihiks seadnud võltsi ja vägivalda väärata. Ent igapäevases töös pidi nagu pilkeks seda ometi toetama . . . See ajas vahel otse hulluks. Misjaoks, mis mõttega? küsis ta eneselt ikka tihedamini. Kas peab tõesti elu ära elama, nägemata paremat ja õiglasemat? Kurb. Kurb ja kibe nagu ta nooruski, täis viletsust, alandust ja pettumusi.

Ta oli üks neid agulilapsi, kes ei emaarmu ega isakätt polnud tunda saanud. Teda kasvatas varakult leseks jäänud tädi, lihtne töönaine, kelle hooleks ema öeldi Jansi jätnud olevat siis, kui ise Narva tööd otsima rändas. Emast ei kuuldud hiljem enam sõnagi. Noor Jans hülpas agulitänaval räämasena ringi, mangus koos teistega soldatitelt leiba ja «purtu» ning kasvas kehva kõhutäie kiuste. Siis äkki saatis keegi vanapoisist onu, meier Vologdas, tädile raha ja käskis väikese Jaani, oma ristipoja, kooli panna. Nii avanes jõnglasele naabrite silmis kadedustäratav võimalus «saksaks koo-

lida». Ta õppis, jõudis gorodskoini ja — jäi oma nooruse-keskkonnale, kasvukaaslastele võõraks.

Ent mis on kehva elus kindlat? Ootamatule õnnele tuli veel ootamatum lõpp. Mustasaja-sügisel jäid onult koolirahad saamata ning tädi seadis kuueteistkümneaastase Jansi äriõpilaseks. Alles aasta hiljem teatas kirjakene Ameerikast, et on jõutud ajalt maapakku lipsata. Jansil tulevat nüüd kooliharidust täiendada omal jõul. Kuid mida jõudis Jans ise? Äri maksis kehvalt ja nõudis täit tööd. Noormees uppus sellesse, tundis end oma õnnetuses mahajäetuna, kaotas varsti silmist koolikaaslased ning võõrdus neistki. Elati küll lähestikku kasvukaaslaste Venima Sassi ja Jaanise Kustiga. Aga need kui tööpoisid nokkisid teda, ta oli neile «härra». Uuesti omaseks saada ei suutnud. Üksiklane oligi valmis...

Järgmistes kirjades Ameerikast pandi noorele sugulasele südamele seista alati omasuguste, vaevatute eest. «Ära põlga töölise nime, astu julgesti nende ridadesse,» kirjutati. «Seal on haritumaid päid väga vaja. Sinust võib nende ringis kord veel mees saada. Jää aga igal pool ise ausaks, ole püüdlik ja pea tõest lugu. Paljud ei tunne töölise tõde. Õpi sina seda tundma ja tutvusta ka teistele. Sellega saadad sa elus palju korda.» Nii kirjutas onu. Nüüd aga vaikis nagu maamulda maetu juba kümme aastat.

Ribelnud aasta äris, otsinud asjata oma poolikule haridusele vastavat kohta, oli Jans sõitnud Peterburgi, olnud laotööline, arvekirjutaja ning viimaks vabrikukantselei noorem raamatupidajagi. Seal sattus ta meeste ringi, kes käisid koosolekuil, lugesid välismaal trükitud lehti ja rääkisid võitluse vajadusest. Enne aga kui võitluse juurde jõuti, nabiti mitmed kinni. Teised sõitsid laiali ja üks neist soovitas ka noorel Tüürmannil kaduda. Nõnda oli ta vagabundina mööda emakest Venemaad ringi hulkunud, teinud tööd, mis ette juhtus, kogunud elutarkust ning rüübanud omasuguste poolhulguste seltsis sügava sõõmu skeptilise elufilosoofia karikast. Mõni aeg enne sõda sattus ta uuesti kodulinna, kus juhus pakkus talle nahavabriku arveametniku koha. Juba esimesel sõja-aastal oleks tal tulnud rivisse astuda, kuid nõrgad silmad päästsid. Hil-

jem tekkis usaldusvahekord ettevõtjatega, kes hakkasid juhtima niinimetatud sõjatööstust, ja siis poetati tallegi raamatupidaja koht, mis võimaldas korduvat ajapikendust. Selle eest tuli ametis võltsida — üksinduses aga südant valutada.

Nii ta siis mõõtiski kahtlustest kõikuva sammuga linnatänavaid, samal ajal kui teised temavanused tallasid sõjateid või heitlesid kaevikutes. Ta ei kujutanud enesest argusest rettu pagenud memmepoega. Ei. Ta oli lihtsalt üks neist, kel võimalus avanes end tapaohust eemal hoida, ja kes seda ka kasutas. Tematoolisi «sõjatööstuslasi» tekkis üle laia Venemaa varsti tuhandeid. Tolle paljuhambulise puu okstel küpses sedasortigi marju, mille mahl tsaarivõimu alussambaid sõi.

Vastutulijate hulk tihenes, hobusekapjade plagin sagenes, saanid vilksatasid mööda. Minejad saabusid alllinna. Tropikaupa liikus siin pikkades sinelites «halle», kes pimedatel tänavanurkadel naisterahvastele külge lõid või omavahel lõõpisid. Enamuses suure Venemaa teistest paikkondadest siia õppusele veetud kas päris noorukesed või üle kolmekümne mehed, sest lahinguveskid olid õitsva nooruse juba läbi jahvatanud...

Laialt pärnadega palistatud alleelt pöörduti kitsasse kõrvaltänavasse, mille ots suundus jõkke ja oli kottpime. Kuskilt kaetud akende tagant kostis pummeldajate rima, väravas ootas kühmutõmbunud voorimees «saksu».

«Sõjaaegsete lõbustuste paradiis!» müksas Tüürmann möödudes Vandale.

«Salamülgas?»

«Või veel! Politseihärrad ise esimesed lakkujad... Üks must äri.»

Siis haigutas pahemal jalgvärava suu. Astunud sealt sisse, sattusid nad ahtakesse torutaolisse käiku, mis viis mitme maja vahelt läbi käsitööliste seltsi hoovi. See pikk, madal ja lame ehitus meenutas laohoonet. Ametlikult oli maja seltsi peakorteriks. Tegelikult käis siin koos mitmete ringkondade asjamehi. Eriti nüüd, kolmandal sõja-aastal, mil sõjatööstuse komiteedesse järjest rohkem koondus inimesi, kes seltskonnaelus oma osa tahtsid etendada. Need komiteed olid Linnade Liidu kaasabil esialgu Petrogradis, hiljem ka mujal kätte

saanud legaalsed tegutsemisvõimalused sõja huvides, kuid mõnede käredate härrakeste mõjul kujunes neist pikkamisi välja koht, kus tsaarivõimu silma all tasapisi liberaalset tossu tehti teinekord ka selle võimu enese vastu. Kaotused, sõjast tekkinud puudus ja häda, sellest võrsuv rahulolematus lõid lainena üle kõikide ühiskonnakihtide peade. Õhus oli tõega palju rasket, mäda, lämmatavat, ja ei tundnud seda mitte üksi Tüürmann. Ainult r ä ä g i t i sellest kitsastes ringides, omavahel.

Kell tagus parajasti pool kümme, kui Tüürmann Vanda ühte poolhämarasse eesruumi sisse juhtis. See oli tühi. Kuskilt eemalt kostis hääli.

Mees kadus hetkeks, aga tuli kohe tagasi tooli ja kimbu lehtedega.

«Istu ja sirvi neid. Paarkümmend minutit, mitte rohkem!» Ning ruttas minema. Nüüd oli ta ilma mantli ja mütsita. Tugevasti kärbitud, peaaegu püstine harjasjuus, valge manisk, kõrge kõva krae ja ristlips tumehalli ülikonna taustal tegid ta hästi mehisemaks, isegi härrandlikuks. Üksnes sasis kukal, kus juuksed kraele ulatusid, ja säärikud segasid. Justkui mõni papp või seminarist, muigas endamisi Vanda. Või kas polnud Jansi targutusedki rohkem jutlustamine kui mässaja jutud? Mässaja? Tüdruk ei teadnud neist asjust suuremat, aga kui ta lehte lahti lüües kogemata silmama juhtus, et Petrogradis kavatsetavat kedagi Kerenskit riigivolikogus 15-ndal selle kuu päeval peetud kõne pärast vastutusele võtta, tekkis tal kõhe tunne. Mis inimestega Jans siin nii hilisel ajal õiendab ja milleks see ootamapanek? Tööjutud öösi... ta vaatas aralt ringi. Maja näis tühi olevat, ainult tollest toast kostis jutukõminat.

Ametlikult toimus seal töötervishoiu-alane loeng, algusega kell pool üheksa. Tegelikult aga tuldi meelega hiljem, et õhtuvaikuses omavahel veidi nõu pidada. Loeng oli silmapete. Kümmekond inimest istus koduselt ümber suure laua ja ajas juttu, kui Tüürmann sisse astus. Laua otsas losutas lihav, kiilaspäine ja lotendavate põskedega velsker Jüri Kalk, lapates vormitäiteks loengulehti. Ja kui ta neid oleks kas või lugenudki, täna poleks teda niikuinii keegi kuulanud. Inimesi huvitasid hoopis teised küsimused.

«Ettekanne on... tehtud?» küsis Tüürmann muigel laua teise otsa asudes.

«Jah, lõpetasin,» vastas madala häälega velsker surmtõsiselt.

«Lähme läbiarutamise juurde,» andis Tüürmann märku. «Aga paberid jäägu igaks juhuks lauale...» meenutas ta vana, äraproovitud ettevaatuse abinõu.

Ettevaatus ei ole kunagi ülearune, isegi mitte inimeste juures, kes omavahel juttu ajavad ning kuuluvad sõjatööstuse meistrite või ametnikkude hulka, kelle tegevus on täiesti lubatud iseloomuga. Ja säärased usaldatud, õieti vähemkahtlustatud siin praegu koos olidki — kui mitte eeldada, et ka neist mõned kandsid maski näo ees ja viha südames, viha, mis otsis teed plahvatamiseks nagu töölistelgi. Kuid leidus siin ka noid võimudele kõige kahtlasemaid — töölisi. Otse ukse kõrval, piht tihedalt vastu kahhelkivist ahju nurka, istus Prügiaugu noormees Lõigu Elmar — kingsepa poeg ja ise tubli kingsepp, kes nüüd meisterdas kroonule hobuseriistu. Mehe nägu õhetas teoihast, juuksed olid hooletult üle pea tõugatud. Tema kõrval, ükskes nagu kergelt pingile toetudes niheles püsimatu, siia-sinna keerlev aastates rätsep Vihm, kelle jutukaaslaseks oli rinnakas, aga kulunud, isegi nagu võidunud näonaha, kuid ergu vaatega nahavabrikumees Kusta Puru. Tema kohta öeldi, et ta poole suuga võib teise tummaks rääkida, teise poolega aga ise samal ajal rahulikult piipu edasi imeda. Praegu tolmutas ta oma vänget «Bakuni». Ent sellest hoolimata ei saanud Vihm temast sõnaga jagu. Teisel pool lauda, paberilehekesed kokkukeeratult pihus, selitas toolil käredavõitu Ervin Joonep, noor abimeister, kellest vabrikus sosistati, et ta õieti tööline ei olevatki, vaid mobilisatsiooni eest kõrvale pugenud haritlane. Nii või teisiti, siin esines ta rauavabriku mehena. Ning nagu selle allakriipsutamiseks sosistas käharat punast habet kandva sepp Tõntsuga vankritelgedest, mida see iga päev tagus. Tõnts oli rinnakas ja tugev, Joonep aga kasvult tagasihoidlik, kuigi laiade õlgade ning suure ümara peaga mees. Tema otsekui sissemuljutud põsesarnadega nägu raamis võimsalt kuklasse langev pikk must juus. Ta vedas vahetpidamata ja nii imevate liigutustega paberossi,

et tugev krobelise nahaga lõug ette venis ning silmad poolvidukil seisid. Nendest ühe toolivahe eemal losutas Prügiaugu tänava majaomaniku poeg August Rõigas. Ta oli tudeng, kunstiõpilane ja ühtlasi tisleriosakonna joonestaja, veidi hooletuvõitu hoiakuga, kähardatud pruun lakk sirka-sorka laiali, lõuaalune lipsu täis ja suits viltu hambus. Parem käsi rippus tal üle järgmise toolileeni, jalad pikalt välja sirutatud. Sõnaga — esines mehena, kes säärases seltskonnas võib enesele kõike lubada.

«Noh, mis nõu töökojad omaks võtsid?» vaatas Tüürmann vabrikumeeste otsa. Tema kohuseks oli tööliste otsus teatavaks teha sotsiaaldemokraatidest haritlastele.

«Piiteris olevat asjad tõsised,» kähvas Vihm ärevalt.

«Tuleb vist kõrvu teritada ja ära oodata,» arvas Puru piipu suust võtmata.

«Mis asja!» pani Joonep rusika nii raskelt lauale, nagu oleks löönud. «Ära esitada. See on Lesta ja Faure meeste seisukoht. Tühja kõhuga sõda ei võida. Ütleme lihtsalt välja — praegustest palkadest tööline ei ela. Ja esitame nõudmised. Meie põranda alla ei poe, räägime valitsejatega nagu mees mehega. Tulgu mis tuleb. Kui Piiter nõuab, siis toetame. Prantsusmaa moodi: barrikaadidele! Jah, barrikaadidele, kogu töörahvas, näitame . . . Faure mehed tegid siin projekti valmis . . .» Ta viskas koni tuhatoosi ja pani lehekesed lauale.

«Õige! Pihta panna,» toetas sepp Tõnts.

Kõne all oli palkade tõstmise nõue. Tüürmann tahtis ütelda, et kuuldavasti kohalikud ettevõtjad väikese juurdepaneku vastu ei vaidle, kuid teda ennetades hakkas soravalt, otsekui raamatust lugedes rääkima Rõigas. Silmad laes, käsi mängimas lipsusõlmega, arutas ta:

«Tühi töö see niisugune ette väljakargamine. Sama hea kui heinategu kivikangru otsas . . . Prantsusmaa! Mis imet võib anda meile, eestlastele, praegu muudatus riigivalitsemises? Ainult utopistid ei näe, et meie rahvuslik majandus käib tõusuteed. Kurttummad ei tea, et meie suguvennad võitlevad vapralt vaenuväljadel, et meie ees on suures Vene riigis kõik teed lahti. Meil on oma doktorid, professorid, polkovnikud. Mis meil siis tarvis on? Igatahes mitte tühja kihun-

dust... Palkade asi vajaks ehk parandust, tõsi. Aga ka siin ei maksa jumal teab mis noosi saama minna. Sõja aeg, kust see välja võetakse! Meie siin, Eestimaal, oma kodus elame ikka kuidagi ära. Et on väikselt puudus suhkrust ja õlist — mis siis? Kes meil mõnekümne aasta eest pruukis poemagusat või kõrvetas õli? Söödi kõrti ja löödi peerutule valgel labajalga. Küll edasi saab, kui saama peab! Ja teiseks, meil ei maksa end segada suure Venemaa sisemistesse asjadesse. Meie elame oma elu — kärvaku paljasjalgseid mõnes kubermangus või virnaviisi, mis siis? Seda on ennegi juhtunud. Nii et ei maksa tonti seinale maalida.»

«Või tonti!» ägetses Vihm. «Härra Joonep ütles tõtt. Kas siis inimene palgakopikast enam elab? Kus sa sellega! Vehi öösi salaja lisa teenida. Ja ikkagi jääd jänni. Linnainimene lihtsalt ei jõua miskit tellida. Tellivad ainult sahkerdajad ja matsid. Tööinimene, see...» lõi Vihm käega.

«Õigus! Töölise tõukab tuul varsti ümber!» põrutas Puru ja tõmbas sedapuhku piibugi suust. Lõigu poiss aga nähvas kaela ette ajades Rõikale:

«Mis sellel viga elada, kel kolm maja taskuraha teevad, neljas aga peret toidab!»

Rõkatas sapine naer.

«Orjapidamine, jah, olevat alati kõige tasuvam äri olnud,» lisas Puru.

Aga Rõigas ei tahtnud mõista. End toolileenil hästi seljakile lastes ütles ta laisalt: «Tee kah eluaeg tööd, korja kopik kopika kõrvale ja saa majad nagu minu vanamees on saanud — kes keelab.»

«Mõne töö... See öötöö preilidega on meie pihkude jaoks ehk pisut liiga peenike,» torkas Puru nüüd otse vana Rõika kunagise lõbumajapidamise pihta. «Ja ega seda igaühe süda tegema lähegi!»

Mehed irvitasid.

«Häbematus!» kohendas Rõigas end koomale. «Minul pole ei maju ega raha. Samasugune tööline nagu iga teine.» Ta kavatses veel mõne noomiva sõna ütelda, kuid Elmari vahelehüüe: «Hoidku vanajumal ise töölist härrade tarkuse ja öötöö eest — tühja kerega ei pea vastu!» viis ta rööpast välja. «Noh, ma võin ka ära minna,» tõmbus ta kössi ja vaatas tigedalt ringi. Kuid

vedas siis taskust uue suitsu ja jäi ometi paigale. Töökoja poolt saadetuna oli tal siin õigus kaasa rääkida ning ta otsustas solvamist alla neelates edasi istuda. Huvid nõudsid.

Nii sai Tüürmann jutujärje kätte. Veidi ruttavalt, masinlikult, kuid üsna loogiliselt arutas ta, et sündmuste areng Petrogradis soodustab siinsete nõudmiste esitamist, et näljahäda kõrval hakkab inimesi ikka rohkem ähvardama ka tööpuudus. Suleti linaait. Sadakond peret leivast ilma. Sõjaväetööd käivad küll edasi. Aga koriseva kõhuga ei tehta sealgi suurt ära. Töö eest tuleb leiba anda, mitte sõnu pilduda. Et riigi asjad halvad on, seda ei saa Rõika viisi naljaks panna. Sellest tuleb oma huvides järeldused teha. Üldine olukord, sündigu Piiteris mis sünnib, on niisugune, et vaatame Faure meeste ettepanekud läbi, arvas ta, võttis Joonepi käest paberid ja asus asja kallale...

Kakskümmend minutit oli ammu möödas, kolmveerand tundi sai täis, tund. Tüürmann istus aga ikka veel põnevalt laua otsas. Palgaküsimustelt siirduti uuesti Piiteri sündmuste juurde, arutati olukorda kohapeal ja — Vanda kojas ootas. Ootas nii, et väsis. Vahelduseks hakkas ta edasi-tagasi marssima, juhtus parajasti ukse kohale, kui seal erutatult räägiti pealinna asjadest, kuulatas — ning sattus segadusse. Endal säärased jutud ees, aga paneb ta siia kükitama nagu narri!

Natuke enne ühtteistkümmend said mehed kokkuleppele, et peetakse veel kord töökohtadel nõu. Siis alles meenus Tüürmannile Vanda. Tal oli kavatsus Vihmaga otsekoheselt rääkida, vihjata, et on tegemist oma tulevasega, inimesega, kellele tuleb tööd muretseda. Aga eesruumis polnud tüdrukust jälgegi. Tühjade, väsinud silmadega vaatas ta poolhämaras kojas ringi, vaatas pikalt, mõtlikult, siis noogutas, astus mõne sammu tagasi, tõmbas vastutuleva Joonepi kõrvale ja küsis tusaselt:

«Kas sul seltsi jaoks... täna jätkub?»

Noor meistriabi laskis nipsu vastu kõrisõlme, lai nägu tõmbus irvele.

«Ühe jala jaoks kummalegi...»

Nad eraldusid kähku teistest, pöördusid ümber nurga ja läksid töömeeste nõupidamiselt otse sinna, kus ha-

rilikult priiskasid härrased, mitmet mesti käsutajad, kaasa arvatud politseiohvitseridki, kelle lähedalolekut Tüürmann muidu ei talunud. Täna aga tundis ta end nii väsinuna, et neid tähelegi ei pannud. Ükskõik kus, ükskõik kuidas — peaasi: loputada eneselt ära hirmus mahajäetuse-, üksinduse-, solvatusetunne. Et see plika — nagu ta mõttes turtsus — sootuks vähem süüdi oli kui ta ise, selle unustas ta hoopis.

Madal, suitsust sinine ruum sumises nagu mesipuu. Ametlikult anti siin üksnes lõuna- ja õhtusööke koos kergete veinide või karastavate jookidega. Aga peaaegu igal laual võis märgata käest kätte rändavaid klaase. Kõrgendatud meeleolus tsaariohvitserid jutustasid õhinal armeenia anekdoote, daamikesed kilkasid. Juurdetulijaid ei pannud keegi tähele — igamees siia sisse ei pääsenud. Joonep leidis tühja nurgalaua, ning kui tuli vana üliviisakas, hallide oimukohtadega kelner, sosistas pärast süldi ja limonaadi tellimist sellele kõrva:

«Ja — soru...»

Teenistusvalmis mees noogutas mõistvalt. Mõne minuti pärast tõi ta lauale toidu ja kolm pudelit, kõik limonaadisiltidega, ainult üks neist oli poolik. Esimese ahnelt neelatud lõuatäie järel ütles Tüürmann:

«Sa püüa mind mõista, tuju on nii sant, et...»

«Asjata muretsed, vennas, seltsimehed Piiteris...»

Kaugemale Joonep, kelle Tüürmann teadis olevat esseeride grupi mehi, oma jutuga ei saanud. Nende laua kohal peatus üks sihvakas leitnant ja kehakam kaptenimundris mees. Leitnant tegi kandu kokku lüües kerge kummarduse ja ütles Joonepile selges eesti keeles, kuigi hoitud häälega:

«Tervist, härrad sõjatööstuslased!»

«Ohoo, Piiteri kangelased! Tere tulemast!»

Tutvuti ka Tüürmanniga, tehti ruumi ning jutt tormas iseenesest pealinna põnevatele teemadele. Sõjatööstuslastel oli sama üllatav kuulda ohvitseride suust sõnu nagu «demonstratsioon» ja «streik» kui teada saada, et viimaseks loosungiks naistel on olnud: «Maha sõda, maha tsaar!» ja et politsei meeleavaldajatest ei suuda jagu saada...

«Kurat, see läheb ju siis... tõesti Prantsuse moodi!» kargas Joonep suuril silmil püsti.

«Paistab...» noogutasid ohvitserid.

«Siis...» käsi tõukas klaasi ruttu külaliste ette. «Õnne ja edu peale! Sügavalt künda, hästi harida...»

«Jah, sügavalt...» viskas kapten viina ära. «Sul on siin sidemeid?» vaatas ta Joonepile silma.

«Õrnalt.»

«Pool toopi — minu poolt... On põhjust pühitseda,» teatas leitnant.

«Teine,» tõstis kapten kaks näppu.

Nad pühitsesid põhjalikult ja lõpetasid hilja pärast kesköö, olles rohkem purjus seisukorrast kui sellest, mis klaasidest rüübati. Teati, et riigivolikogu on keisri laialisaatmise-ukaasist hoolimata otsustanud kokku jääda. Keisrikoda ja valitsus öeldi olevat nõutud, sõjavägi vennastuvat näljamarsse korraldavate Piiteri naistega... Kõik seisvat nüüd selles, kuidas sandarmeeriast ja politseist jagu saada. Viienda aasta viga ei tohtivat korrata, kinnitasid ohvitserimundris mehed. Vabadus pidavat võidetama — kõikidele. Nii nendele, kes aelevad lossides, kui ka nendele, kes vaevlevad urgastes.

Püha priius! Vägev vabadus! Selle nimel kõlisesid klaasid ja kõmasid kõned. Sellest paisus nii talutarest tõusnud sõjamehe kui alevipoisist sirgunud ametniku rind, hoopis rääkimata töölisest, kes oma turjal kõike talus ning oli pealinnas juba rusika tõstnud.

5.

Kahvatu, koivalgese hommiku järel hakkas virguma erk kevadtalvine päev. Õine sond taganes, jättes enesest puuokstele kergeid jäähaavlikesi, mis päikeses silmipimestavalt välgatasid, kuid peagi sulasid ning lampsakate tilkadena kõnniteedele pudenesid.

Linn suikus pühapäevases rahus.

Maanteel laulsid reed oma kriiskavat laulu, sest tee, kuigi varahommikul jääs, oli kohati paljas. Niisamuti ka linn: must saastakiht kattis tänavaid, kuna rentslites läigendas jää ja kõnniteedelt vaatasid vastu paljad tahedad kivid. Omapärased olid selle kevadtalve ilmad. Keskpäeviti leebed nagu kevadel, öösiti aga paukusid pakasest aiateibad.

Taavet, lahkunud puuturult varsti pärast koitu, vantsis, paar halgu kaenlas, vaevaliselt mäkke ja jõudis parajasti hoovivärava ette, kui kirikutornis kell kuulutas üheksandat hommikutundi.

Siin pool-maaviisi elataval äärelinna-alal liikus sel ajal alati rähmeldajaid. Hoovidest kuuldus pangede klõbinat, pumpade kräunumist, jääkolakul krabisevaid samme. Selle sekka näljaste sigade vinguvat ruigamist. Korstnaist venis suitsu, mille kerge tuul kandis linna peale, ning mõnel majaesisel kasis naine luuaga trepiastmeid.

Kui Taavet üles sai ja suuremat kobinat tegemata tuppa astus, leidis ta kogu perekonna ilusti voodist. Naine magas, verkjas nägu vastu lage, suu poolavakil, vateeritud tekk kistud lõua alla, kuna jalad olid paljad ja näitasid reas suure varba poolt väikese poole lühenevaid siniseid sooni nagu kandlekeeli. Poeg lamas vastasvoodis, käed ristis pea all. Ta oli silmad lappidest vabastanud, seirates lubjatud lael mänglevat päikesepeegeldust. Peegelduslaigud Rõika maja aknalt olid liiga teravad, kiskusid silmad veele. Kuid poiss katsus neid siiski vaatama harjutada.

Toas oli vaikne. Paar täisverelist prussakat jalutas mööda ahjukülge. Naine hingas sügavasti, kell seinal lonkas ühetooniliselt.

Taavet kooris kasuka seljast, kiskus vildikud maha ja tahtis istuda parajasti laua äärde jalgu puhkama, kui märkas, et poiss ei maga.

«Sul täna silmad päris lahti!»

«Kauaks nad's kinni pidid jääma . . .»

«Nujaa, näed, hakkab aitama! Ma sulle ütlesin.»

Sellest jutust oli virutunud Miili. Robedate liigutustega vedas ta teki üle jalgade, keeras enese küljeli ja vahtis unisilmi kella.

Taavet haigutas sügavalt. Toa sumbe õhk ja kahvatu, väsitav valgus ajasid une peale. Ta kängitses jalad lahti, näpitsedes mõnusalt varbavahesid. Siis kiskus püksid kõhnade reite ümbert, seisatas viivuks harkisjalu kesk tuba, sügas peoga kollast, hõredas karvaudemes rinda ning astus voodi äärde.

«Ronid sa maha või?»

Naine ringutas mõnusalt:

«Kas me's kahekesi siin purelema läheme?»
«Eks sa ise tea.»

Rullikaid sääri kõhvitsedes ronis naine aeglaselt voodist maha ja hakkas kördikuid enesele ümber nöörima. Mees aga vajus kohe asemele, et mitte ära jahtuda lasta voodiriiete hubast leigust.

See kahe laariga magamine käis Jaaniste pool juba mõnda aega. Õhuvahetust said voodiriided ainult õhtu eel, kui üks oli juba oma väsimuse välja maganud, teine aga veel polnud heitnud teda maha puistama. See oli lühike aeg, viis-kuus tundi. Nii et igaüks, kes Jaanistele juhtus tulema, peaaegu alati leidis kedagi voodist. Sellest tekkisid jutudki, nagu oleksid Jaanised purulaisad, kes magavad päevad läbi. Kuid säärast puhkamist nõudis töö- ja elukord.

Riietunud, hakkas Miili kopitsema nõude kallal, tõstis neid riiuleil edasi-tagasi, sõrmitses nagu aru pidades, mis õieti peale hakata. Tõeliselt toimetas ta oma toidutagavarade ülevaatust. Ülemisel laudil oli hernepusa, kompvekikarbist kohvitoos, soolaastja, kotike jahupäraga, natuke kruupe ja nutsakas jahust tangupuru. Alumisel kausipärakeses rasvakikk, käpatäis paberisse keeratud silke ning voodi otsa all korviga kartuleid.

Varude kasinus pani naise nukrutsema. Tarvis oli hommikuks süüa teha, kuid ta ei suutnud leiduvast midagi kokku seada. Kergitas niisama kotikesi, kaalus neid käe otsas ning — otse hirm hakkas. Kuidas küll läbi saada? Senini oli ta hädaga välja pigistanud. Aga nüüd, kus poeg, ajutiselt koju lastud mees, kellele linn mingit toidunormi ei anna, lisasuuks tuli, muutus asi keeruliseks. Põeta siis või paranda, kui sul lauale pannagi pole! vihastas rahumeelne naine.

Miskit sa osta ei saa — ka raha eest ei ole võtta — kuidas sa siin elad või oled! Ta mäletas hästi rahuaegseid olukordi, mil kõike oli külluses saada — nii et rubla raha eest tassi korvitäis kraami koju ja ela nädal läbi. Või kas siis tööstki puudus tuli, nagu nüüd! Igale poole sind kutsuti ja taheti, otse vägisi veeti! Kui suvel, ütleme, ei meeldinud takuaidas, võis turult saada kümme peremeest, kes maksid head raha. Aga nüüd? Üks üldine lahtilaskmine, tööta inimeste meri, nälgi-

mine, häda. Ja eks see kõik tulnud sellest sõjast, sellest maailmatu koledast tapmisest, sellest patukoormast, mis iga päevaga kasvas.

Naine pani käed kõhule kokku, nagu oli ta armsaim poos, ja jäi kesk tuba seisma, tangukotike lõdvalt näpu otsas, nägu tuim. Terve voor ragisevaid küsimusi kobas teed ta raskeltjagavasse, loidu ajju.

Tuba oli jälle vaikne. Taavet, mässinud pea tekki, magas sügavat und, taguots vastu veerelauda; kuna Kusti, peitnud näo uuesti lappidesse, lamas tardunult selili.

Naabermaja aknalt liuhka langev päikesehelk oli külm ja kahvatu, läbi klaasi paistev taevalapp hall nagu sopane jää. Ning vastu seda lagedat hallust hargnev puude oksastik tuletas meelde sogaste veenirede laialivalguvat hulka.

Kes oli's kõiges selles hädas süüdi? Miks ometi lasti inimeste kaela säärane hirmus rist? Neile piinavatele küsimustele ei osanud vananev naine vastu panna muud kui ainult palve, et ülivõimas ise võtaks häda leevendada.

Nüüdki astus ta akna juurde, pühkis nartsuga ruutudelt higi ja ümises sealjuures kõheda kurguhäälega:

«Kannata, kannata,
Tsiion, julgest kannata...»

Kuid varsti tuli tal midagi kurku, mis läkastama ajades sundis lõpetama. Siis kordas ta sõnu ainult mõttes, liigutamata suud või huuli, kuni seegi unus ja uuesti mured purema said.

Nagu elajaloomale mõisatallis mõõdetakse sulle suutäis ette. Kröömigi rohkem ei tohi sa hammaste taha panna! Või kui, oled kohe sahkerdaja — ja sind ähvardab karistus. Mille eest? Et sa kõhtu täis püüad saada! Mis on selles kurja või karistusväärset? Kellel, täie suuga, on õigus keelata inimest söömast või elamast? Valitsus, sõda, puudus...? Kas inimestele seda valitsust, seda sõda, seda puudust vaja on?

Otsekui ägestudes oma mõtteist haaras ta paaritoobise karrakese näpu otsa ja ruttas sellega siiasamasse lähedasse Rikasküla, väikese sahkerdaja poodi, et kuu-

lata, kuidas on lood piimaga. Saaks ehk kartuliputru keeta.

Poes oli tropp ostjaid, kitsas põrandalapp paksu lõgast pori täis. Miili juhtus sisse astuma peaaegu ühel ajal sõjapõgenikust läti naisega, ning kohe tekkis neil tüli. Suure talu perenaine kippus end vägisi kahe agulinaise vahele suruma. Miili hurjutas teda näkku:

«Kus sa, häbematu, trügid! Pea korrast kinni!»

«Mina enne, minul laps!» ajas lätlane peale.

«Kae ahvi, või valetama!»

«Mis? Sina, sitt, sõimama?» võttis naine ähvardava hoiaku.

«Oi sina, täie suuga! Kas mina sinu, risu, pärast... Kae mul lätikopsu!...»

«Kel jõud, sel võit!» torkas piima mõõtev kaupmees tagantpoolt.

«Ära lase, mis!» julgustasid tuttavad Miilit. Teine osa, sõjapõgenikud, astusid oma kaaslase kaitseks välja.

Silmapilk seisis poes kaks rinnet teineteise vastas. Läti naine hargitas Miili ees, nägu vihast lõkendav. Siis surus läbi hammaste:

«Tšortova tšuhnaa!»

Et see vastast reast välja ei viinud, haaras ründaja Miili jakikäisest kinni ja katsus teda jõuga kõrvale rebida. Ta polnud harjunud sulasenaistele alla jääma.

«Mis sa, sunnik, lõhud!» andis Miili talle kergelt vastu näppe.

«Tšuhnaa lööma! Lööma!» läks lätlane tuliseks. Ägeduses krahmas ta vastasel käsivarrest ja tiris reast välja. Miili omalt poolt sai kinni teise patsisabadest ja venitas neid.

Naised ümberringi lõid kaagatama. Lätlased, nähes, et nendepoolne kannatas enam, tahtsid suguõele appi karata, kuid kohalikud asusid käratsedes kaklejate ja appitahtjate vahele. Ähvardas puhkeda lööming.

Kaupmees, tükiarmastaja vanapoiss, kes jagas poe tagumises osas piima, oli asja esialgu võtnud naljana, irvitanud. Kuid märgates nüüd kisklejaid oma kergesti ümbertõugatavatele soolakottidele lähenevat, hõikas teravalt:

«Jätke, pisuhännad! Mis te kisute, piim on otsas!»

«Vale!» näidati suure astja põhja, kus loksus tilk val-

get vedelikku. Kaupmees tegi enesele küünarnukkidega teed kisklejate juurde. Segaduses lendas riiulilt alla paar tubakapakki, mis kohe kadusid naiste hõlma alla. Keegi eit küürutas astja kohale ja täitis sealt toobiga oma nõu. Teised ürgasid ümberringi ega lasknud Rikasküla kaugemale, ennem ise piimaastja poole surudes. Väike kaupluseruum oli korraga täis tõuklevaid kehi ja käsi. Üldises rüsinas haaras üks poisike letinurgalt makstud raha ja pistis sellega välja.

Kaupmees tahtis noorele kaabakale järele tormata. Kuid taibates, et naised tema eemaldudes võivad veel rohkem kahju teha, seisis risti ukse ette, ajas käed laiali ja pani tööle oma häälepaelad:

«Anu, Anu, kurat! Tule siia! Vargad!»

Anu, keda ta hõikas, oli seitsmekümne viie aastane poolkurt tädi. Eidest poleks siin abi. Sellest sai kaupmees isegi varsti aru. Ta haaras kisklevad naised teine teise käe otsa ja, raputades neid nii, et pead võnkusid, pragas vihaselt:

«Mis te, kuradid, kisute minu majas! Kelle varandust te siin hävitate? Välja!»

Ning sasides hoolega läti naise tukast kinni, lennutas selle niisuguse hooga tänavale, et naine nagu koonal veeres põlvili keset jääkorbas, krõbedat lund. Miilit kui tuntud inimest kaupmees ainult tõukas õlast:

«Sul ka, vana inimene, aru peas ei ole! Käi!»

Kaupmehe viha lõi juba lahtuma. Seal märkas ta äkki, kuidas üks saagitsejaist katsus tubakapakki paremini suurrätiku alla peita. Ning uue hooga kargas ta selle kallale:

«Või te, kuradima hulgused, siin vargile! Anna siia!»

«Kas mina sinu tubakat! Ise kukkus sülle!»

«Või talle, kuradile, kukkus tubakapakk ise sülle! Või kukkus aga sülle! Säh, jah!»

Ta lopsis naist ja virutas siis eelmistele järele. Ning kord vihahoos, ei jätnud enne, kui kõik kümmekond naist siputasid tänaval maas, üks ikka teisest kaugemal — nagu kaagatavad haned reas. Vihane kaupmees pildus neile sinna kolisevad piimanõudki järele.

«Teie raiskadega! Ei saa enam pühapäeva hommikul ka rahu! Ma teile näitan! Tulgu veel üks kurat minu poodi kisklema!»

Ning rusikaid raputades ja kirudes sulges kaupmees poe ukse, hoolimata sellestki, et väljapillututest mitmed olid ta sagedased ostjad. Või mis läks talle praegusel ajal korda ostja! Nüüd võeti sõnnikki kalli raha eest ära, kui aga anda oli. Mingu, mingu — põrgu! mõtles ta endamisi. Mõni häda mul — tulevad või ei tule. Küll teisi jälle kokku jookseb, kui aga teada saavad, mis lõhnad siit üles käivad. Ta korraldas tubakapakke tagasi riiulile, kuid märkas, et mõned neist ikkagi puudusid. See tuletas meelde ka poisinolgi, kes oli kahmanud raha. Raha — seda ei võinud jätta. Ta kiskus uuesti ukse lahti ja pöördus nüüd nagu kõik paha unustanud inimene päris viisakalt naiste poole, kes, üks siin, teine seal, õige mitmel põlv või tagumik sinine, aietasid.

«Kuulge, kes too poiss oli?»

Naised, nagu kokkuräägitult, ainult urisesid kaupmehe peale.

«Noh, mis te, kuradi emakarud, mõmisete, ütelge välja!»

«Seda sulle!» pööras läti naine kähku kannal ringi. Mitmed talitasid tema eeskujul, keerates oma tagapooled vastu päikest ja kaupmehe silmi.

«Vahi, vanapoiss!»

Kaupmehel kui lugupeetud isandal ei sündinud niisugust näitust vaadata. Ta prantsatas ukse kinni ja kadus sisemistesse ruumidesse.

«Vaata, kus vanamoori-kuradid! Just nagu komando peale löövad urvi!»

Naised säätsatasid, aietasid — siis valgusid peksasaanud koertena minema. Osa läti omi kogunes troppi ja läks sõjakalt teele järgmise, Lillemäel asuva Loki Roosi poe poole. See oli kinni. Ka rusikahoopide ja käratsemise peale ei vastatud. Kisades ja kahjates, nagu parv ärritatud vareseid, veeresid naised edasi. Lillemäelt pöördusid nad Maria tänavale, sealt Mustvee maanteele. Ja et hilishommikul enam kuskil piima ei leitud, taheti kas või kogu linn läbi tormata, lõpuks linnavalitsuse ettegi minna. Kuid jõudes Johannese kiriku nurgani, kus jalutas kardavoi, nende sõjakus rauges. Üksikud hakkasid maha jääma, kära soikus ning kirikuplatsil lõid naised lahku, kadusid üksikult kõrvaltänavasse. Lahing oli läbi. Kuid järelmaik sellest

inimeste teadvusse siiski jäi. Ja see maik anti järgmiselt.

Miilile, kes Rikasküla juurest koju lippas, tuli väraval vastu Karssa, luud käes. Nad jäid veidi kahja pidama, kui parajasti oma väravast väljus noor Rõigas, hõlmad lahti, kaap kuklas, kirju sall lõua all. Härrake oli kuulnud naiste viimaseid sõnu ning alustas viisakalt mütsi kergitades:

«Jõudu, naabriprouad!»

«Mis põrgu prouad,» urises Miili.

«Vaata, et oma raha eest peksa ei saa,» kaebas Karssa.

«Ja-jah, ja-jah, näha oli jah,» noogutas mees mõtlikult. «See sõjapõgenejate küsimus, see hakkab meil päris teravat ilmet võtma. Lätlaste parved õgivad omainimeste eest kõik ära. Nii see muidugi ei lähe!»

«Neil raha käes, mis sa neile teed!» arvas Miili. «Ja häbematud ka!»

«Raha? Ei usu, et teiegi ilma rahata oleks kaupa tahtma läinud. Aga vaat häbematus — see on õige.»

«Muudkui käpad külge . . .» katsus Miili veel ärevalt oma käsivart.

«Tõprad! Ise võõral maal ja võõra rahva hulgas!» hurjutas Karssa.

«Vaadake,» noor Rõigas välgutas kavalalt teist silma, «kui oleks seesugune asi mõnes vene külas juhtunud . . . Kondid oleksid pehmeks pekstud. Kus siis niisugust sallitakse! Siin, meil on nad nagu vanajumala selja taga. Meie inimesed on tagasihoidlikud ja kannatavad. Katsugu nad mujal end sedaviisi laagrisse lüüa . . . Kohe häda käes. Või mine sina nende käest midagi saama . . . iialgi!»

«Oh, mis nüüd seda. Eks inimesi ka nende hulgas kõiksuguseid. Ma ise täna ka pisut peru,» arutas Miili juba rahulikumalt.

Kuid Rõika tudeng arvas teisiti.

«Ja-jah, kuni lubad lätlasel oma naha peal liugu lasta, oled muidugi hea-pai. Ma ütlen, need meie sakslastest linnaisad ja kõik. Häda kisuvad rahvale kaela, muud midagi! Kas ei oleks võinud lätlasi Venemaa põhja kupatada? Aga ei. Siin kodumaale lähemal. No mis kurat sa's kodumaalt ära jooksed? Ole paigal! Nüüd nokivad meie rahval silmad peast välja!»

Mees kääritas hoolega seda sõjapõgenejate vastu tekkinud meeleolu. Tal oli oma siht ning ta teadis, mis ta tegi. Kiilu on ikka kõige kergem sinna lüüa, kus pragu ees... «Veavad siia võõraid haigusi ja võõraid mõtteid, kellele seda vaja,» jätkas ta. Aga siis, nagu märgates, et kohane on ka midagi põnevamat lisada, ütles järsku:

«See pole veel midagi. Vaat Petrogradis — terve linn oli mitu päeva ilma leivata.»

«A-a kust nad's said jälle?» huvitus Karssa.

«Toodi mujalt. Venemaal praegu nii elataksegi, et ühte paika tuuakse, teisest võetakse ära. Kometimäng... Ei, mina ütlen, antagu toiduasi meie eneste, eestlaste kätte, siis paraneb kõik. Ega's maal viljahäda ole! Aga just need sõjapõgenejate karjad siin linnas — need ajavad lood kirevaks!»

Selle aja sees oli jutlejate juurde tekkinud unine Reose Alma, paar tüdrukut, keegi leemetava ninaga poisijõnglane ja lohakalt riides vana naine. Ning kui noorhärra oma seletused lõpetas, kordas sõbarik enamvähem veendunult järele:

«Tõsi! Tõsi muidugi! Sõjapõgenejad on süüdi jah.»

Naiste kätes täratasid karrad nagu löögiriistad. Üksikud kämblad tõmbusid rusikaisse, üksikud silmad välgatasid. Ning kui oleks nähtud mõnd lätlast läheduses — see vist oleks õnneks võetud.

Kuid laia jutuga lahke noorhärra astus edasi ja sihitult ärevlev jõuk valgus peagi laiali, sulades nagu kevadine kore lumi torkivate päikesekiirte all, lumi, mis saadab enesest igale poole rahutuid, otsivaid veeniremeid.

Ent äärelinnas hakkas siiski vimm sõjapõgenejate vastu tõusma nagu halb hais...

6.

«Tsänk... Tsänk, tsänk, tsänk!» hüüdsid kõrgel taeva all, majakeste ja surnuaedade kohal hakid, kui Miili ja Karssa õhtupoolikul ehtisid palvemajja minekut. Naised vahtisid neid nagu kanad, poolviltu keeratud peadega, väristasid õlgu ja tõmbusid kühmu. Liiga palju, nii kohutavalt palju oli noid õnnetuselinde, terve taevaalune vihises nende tiivalöökidest, kumises hüüetest,

«Kurjakuulutajad!» viskas Karssa vastumeelselt.

«Issand, õkva kui kadu karjuvad!» ühmatas Miili ja surus lõua pelglikult sallinarmaste vahele. Ta oli enesele ümber pannud oma paremad hilbud: laia krookega mururohelise seeliku, keskmiselt kantud musta plüüšjaki ning pikkade narmastega pruuni salli. Karssa kitsast tiisikerinägu piiras keset selga ulatuva nurgaga valge rätik, millest allpool järgnesid lihtne tume jakk ning punast-halli triipu, samuti laialt kukkuv undruk.

Nad läksid mööda Lillemäe tänava päikesepoolset kõnniteed linna poole. Karssa, kohendades oma seelikusaba hoolega näpu vahele, ütles:

«Tead sa, et Martin on hommikuse rongiga tulnud ja Maalile õkva peale trehvanud?»

Miili noorema õe mehe Martin Haspe minekud ja tulekud olid alati ootamatud — tööjärjekohased, nagu ta ise ütles, ning nõnda Miilit ta kojutulek ei üllatanud — see laskis ju ühtevalu Riia, Peterburi, Tallinna ja Moskva vahet... Küll aga pani mõtlema õe seisukord, kes juba mitmendat korda mehele oma kõrvalhüpetega jalgu jäi.

«Mnja-ah,» ütles ta venitades. «Nende elu on juba kord niisugune.»

«Oleks mina meheks, mina kupataks küll minema...»

«Või see Martin ise parem! Näe, ühe Riia tüdruku käest tulnud tagaselja kiri, et maksku lapse kasvatusraha ära, muidu annab kohtusse...»

«Hukas elu, tõepoolest.»

«Mnja-ah! Meid, Krausi omi oli kolm õde, kõik krapsid tüdrukud nagu vana Kraus isegi, kui ta Lohkvast ära tuli. Linnas läks vanamees viina ja pillimängu nahka. Viltu paistab ta vedavat ka meil. Mina sattusin kokku selle pool-tobu Jaanise Taavetiga, kellest pole muud saanud kui häda ja häbi... Liine oma maal lakub ringi, endal lapsi pool moonamaja täis... Maali, jaah, Maali oli kõige noorem ja ilusam, tema sai peenikese mehe... Aga mis mees seegi, kes iga nädal ise linnas? Maali kah kergekene, ikka ih-ah-haa ühega, ih-ah-haa teisega... Tööd teha inimene ei viitsi, muudkui lokikesed, tangikesed, käärikesed — näitemäng ja laulukesed... Seal ta nüüd on! Hirm tuleb peale, kui mõtled... Ammu see oli, kui vahiti sinna- ja siiapoole, ikka

peenikesi ja häid mehi... Seal ta n'd on, igaüks isepidi ripakile...»

«Eluteed on imelikud...»

Mõlemad naised ohkasid nagu taga leinates oma noorust, oma täitumata unistusi, käest äralibisenud õnne.

«Kui oskaks ette näha... No küll võiks end elama seada...»

Laskuv päike lakkus naiste põski ja silmi, helkis nende riietel, ajas ihu soojaks. Ning see kehasoojus hautas nagu nõrka lootust, lootust sellele, et ometi kord midagi muutub, võtab nende elugi teise, parema pöörde. Inimene loodab alati. Ka need kaks tööta naist toitsid end vaikselt lootusega, mis kõike inimlikku kannab ja püsti hoiab isegi kõige hullemas.

Mida allapoole nad laskusid, seda vilumaks läks. Varsti jäi päikesest ainult helk õhku, nad ise liikusid sügavas varjus nagu kraavis. Esiteks pöörduti kõverale Sibiveo, sealt Paiste, siis Koolitare tänavale, mis ühe otsaga ulatus kasarmu väravate, teisega Kivisilla ette. See oli üks käidavamaid ülejõe linnaosa tänavaid: räpane, täis poe- ja kõrtsiurkaid, sissesõiduhoove, igasugu õmblejaid, kampsunikudujaid, plekkseppi ja mitut muud liiki ametimehi, kes end arvasid linna- ja tagasisõitvatele maameestele vajalikud olevat. Päevad-ööd läbi käis siin hangeldamine — peamiselt tubaka ja salaviinaga, mida soldatid ohtralt nõudsid. Kuid küllalt sagedasti ka naiste ja tüdrukutega, kelle suuremad tarvitajad niisamuti olid sõjaväelased igas aukraadis. Aga et patt ja palve iseenesest kokku kuuluvad, siis oli siin omal kohal ka palvemaja, kutsuv ning tõotav kiri «Kes pallub, se saab!» vanal kõduneval väraval. Ja missugune sahkerdaja, liigkasuvõtja või hangeldaja ei tahaks saada, kui antakse. Pealegi ilma maksuta. Lihtsalt ettevaatuse pärast on tark vastu võtta! Küllap vist sellepärast oligi siitkandi rahvas ühtlasi agar palvelas käima.

Erajumalakotta vooris täna kokku küll turunaisi, eidekesi, taadikesi, härravurhvi hoovipidajaid ja kerglasi neiukesi — kõiki, keda muljus mure. Kuid peamiselt ikkagi sedasorti rahvast, kes tundis vaja olevat paluda, kel oli midagi hinge peal või kes olid nii murtud, et muust lohutust ei leidnud.

Istuti siin maokas ruumis nagu kirikus: all põrandal kaks sagarikku seljatugedega pinke, vasak meestele, parem — naistele; ümber saali, akendest veidi ülemal väärid ehk koorid järk-järgult kõrgenevate istmetega; saali parempoolse tagaseina ligi asetses väike kantsel ja vääril otse selle vastas keskpärane harmoonium, mis avalaulu parajasti lõpetas, kui Miili ja Karssa väärile astusid.

Palvelat pidas ülal usuühing, mille liikmed üksteist hüüdsid õdedeks ja vendadeks. Täna jutlustas külalisena keegi Saaremaalt sõitnud vend. See oli kasvult sale, värske lapsenäoga ja otsekui õlisse kastetud paksu musta juuksega mees. Nõtkelt kantslisse tõusnud, lõi ta käed laiali ning hüüdis kõlavalt:

«Issand olgu teiega ja teie vaimuga! Aamen.»

Hääl kajas vahedalt. Iseäranis mõjusalt, otse saali kõmisemapanevalt tuli välja ülespaisutatud ja siis äkki äralõigatud «aamen». «Nagu õpetaja,» käis sosin naiste pool suust suhu.

Ning nõnda too «nagu õpetaja» siis algaski üleskruvitud hääle ja laialiaetud kätega. Ta rääkis rikkast vennast ja vaesest vennast, rääkis tülist ja riiust, mis kasvab headusepõllul nagu umbrohi ja kannab verist patuvilja. Ta meenutas Kaini ja Aabeli lugu ning nurus halastust vaestele patustele, kes ei tea mitte, mis nad teevad...

«Ja mina ütlen teile,» tõstis ta häält: «Teie kõik olete vennad issanda ees, rikkad või vaesed. Ärge kandke viha oma ligimese peale, et mitte teie peale viha ei kantaks! Ärge astuge oma ülemate vastu, sest nad on teile jumalast antud... Kirjutatud on: armastagem üksteist, sest jumal on maailma loonud armastusest. Ärgem olgem kadedad oma venna peale, ärgem tapkem oma venda — sest sellesama mõõduga, millega teie mõõdate, peab ka teile mõõdetama!»

«Maailm on hukas! Inimesetapja Kaini hääl kisendab, issand, sinu poole! Vaata, ma hüüan appi, ent ep ole, kes mind aitaks! Patu vägi kasvab ja kurat käib ümber kui möirgaja lõukoer ning otsib, keda ära neelata!...

Pöörake ümber kõik, kes te olete eksinud valeteele ja olete läinud eemale oma igavesest isast ja õnnistegi-

jast! Kõik, kes te ahnitsete oma vendade vara, kõik, kes te kavalasti kauplete, kõik, kes te liiderdate ja elate porduelu — jätke maha oma hirmsad kombed ja tulge tagasi isa sülle! Sest tema on igavene, tema on ülestõusmine ja elu! Kes temasse usub — selle päralt on taevariik, on igavene elu! . . .

Jätke järele vennavere valamine, mis on jõle ja suur kurjusetegu! Sest teadke, venna veri kisendab teie peale. Poegade ja isade veri karjub kättemaksmist — mis on hirmus ja kole! . . .»

Naiste õlad hakkasid aina madalamale ja madalamale, pead norgu vajuma — nagu oleks neid sõnadega pekstud . . . Kojas, lahtise ukse taga, hilinejate tropis kerkis aga ühe noore mehe pea järjest trotsivamalt püsti, silmad prilliklaaside taga läigatasid väljakutsuvalt, otsekui oleks ta valmistunud hüüdma: «Vale! Tuhandeid salvite iga päev tapma, aga siin puhute muinasjuttu Kainist . . . Häbi peaks teil olema inimest pilgata!» Aga vaikis siiski.

See mees oli Tüürmann. Loomulikult ei ajanud teda siia iha lugijat kuulata. Kaks korda asjata üliõpilasest seltsimehe ukse taga ära käinud, hulkus ta ärevil meeltega, kärsituna, pea küsivaid mõtteid, aga süda lootusi täis, mööda linna, kui märkas üle tänava eidekest, sõbra korteriperenaist palvela uksel. Ta ruttas naisele järele, kuid kaotas silmist ega teadnud nüüd, kas oodata teda väärilt või saalist. Seisis ja vahtis niisama, hõõgutades eneses vimma tolle laulva hääle, aga võib-olla veel enam tema alandliku karja vastu, kes hoopis hõlpsamalt laskis end mõjutada igivanade, tolmunud fraaside kui tõesõnaga . . .

. . . Ärge kandke viha . . . Kuidas ei peaks viha kantama, kui ühed ägavad näljas ja puuduses, teised aga suplevad külluses? Kuidas ei peaks vastu astutama «jumalast seatutele», kui nende «kõrgest armust» miljonid vaevlevad ülekohtu, vägivalla ja omavoli kütkes? Kuidas võiksid inimesed armastada üksteist, kui elu maailmas on ehitatud pettusele? Mis aitab appihüüd, mis patuga ähvardamine, kui inimene käsu peale peab tapma ja hävitama ja kägistama teist omasugust, hullem kui elajas?!

Lunastus? Ei! On ainult üks lunastus — ja see on:

uus, parem maailm... On ainult üks ülestõusmine — ja see on ülestõusmine kõikide vägivallategijate, kurnajate vastu... On ainult üks igavene elu — ja see on elu vabaduses, elu ilma ülemate ja alamateta...

Kõik ühetaolisteks, kõike ühtlaselt kõikidele! Inimesed saavad üksteist armastada, üksteisele vennad olla ainuüksi võrdsuses, üheväärsetena...

Liberté! Egalité! Fraternité! kõmas Tüürmanni kõrvus kunagine kordelieede klubi võimas deviis... Sest niikaua kui ei ole vabadust, on inimest kerge alandada kuulekaks loomaks. Seni kui puudub samaväärsus — upitavad närud end alati ausate kukile. Ja kuni ei tunta töörahva tõelist vendlust — möllavad maailmas ikka tapatalgud, voolab vennaveri, mis kisendab lunastust...

Tõesti, tõesti õndsad on lihtsameelsed, kes oma pilgu maa pealt ära pööravad ja õhkavad taevaste tühjuste poole!

Mees nihutas end välja, et mitte kauem näha, mitte kuulda seda riivatut tühipäisust. Samal ajal aga kuulutas lugeja:

«Ja vaata, täht läheb välja ida poolt, ja kuningas tõuseb Hommikumaalt, kes võidab ära kõik maailma kuningriigid ja rajab igavese tõe, õiguse ja vagaduse riigi! Seepärast värise, väeti inimene, issand ei luba ennast pilgata...»

Oh ei! On saabumas aeg, kus inimene tõesti ennast pilgata ei luba, traditsioonide raudu kanda ei taha!

Tüürmann poetas enese väravakäiku ja pistis ruttu suitsu ette. Tahtmatult puudutatud jutlustaja loogikavaesusest, oli ta meeleolu praegu, pärast öist enesekaotust väga habras. Saaks ometi sideme kätte üliõpilastegagi, mõtles ta tuimalt.

Saalis käis aga lugija mõistu ikka enam peale sõjakoledustele, sellega kaasuvatele hädadele ja viletsustele. Ning järjest vastuvõtlikumat pinda leidis ta külv kuulajate seas. Mõned moorid nutsid jõrinal, teised nuuksusid undavalt. Noorik, kelle mees oli hiljuti langenud, halas kummuli pingil. Keegi libu suitsetas närviliselt koja nurgas, teine aga kauples samas ukse kõrval soldatiga.

Siis lauldi, laskuti põlvili.

Karssa, kes istus Miiliga vääri esipingil, tundis, kuidas sõnad nagu tuline viin temasse hakkasid. Need justkui tilkusid südamesse. Ja mida rohkem neid tilkus, seda enam kogunes pigistavat, muljuvat raskust rinna alla. See lõppes viimaks pisaraisse purskumisega.

Ta nuttis nagu teisedki naised: nägu vastu taskurätti hoidvaid käsi, õlad tõmblemas, kurgus luksed, mis aegajalt segunesid köhapuksatustega. Esimene hoog käis temast üle nagu värskendav vihmasagar. See puhastas südant ja kosutas. Teine, tormine aga raputas närvitapid lahti: kitsas rind musta jaki all lõi voogama, pisaralainega seltsisid valulised oiged. Läbi pisarate nägi ta enese ees avanevat nagu kaugusse kutsuvaid väravaid. Pehme, õrn valgus paitas silmi, soe õhk uhtis nägu — süda valgus täis hellust ja armsust. Kõige selle hea ja hella keskelt aga hõljus justkui elus esile Sassist-poja vaevatud ja küsiv nägu...

Karssa käed sirutusid jällenägemisrõõmus poja järele, ta emasüli oli valmis last haarama... Aga samal hetkel vajus ta ise otseti lauale ja kaotas teadvuse.

Härdalt kõlas vana kaeblik viis, harmooniumi sügavad bassid sulasid lauljate häältega kokku imelikult raputavaks akordiks. Palvetajate vanade meeleheitejälgedega nägudel lõid mänglema värsked lootused...

Kantslisse kerkis teine, oma linna mees. See tegi iga ülesantu eest lühikese palve. Kui ta Venima vanemast pojast Aleksandrist rääkis, kurval moel meelde tuletades vaest ema, ta vendi ja isa, talle peatset õnnelikku koduteed palus, kergitas Miili sõbra murdununa rippuvat pead. See jäi lõdvalt lauale. Alles kui Karssa jahedasse kotta talutati, sai ta härdusehoost üle. Inimestelaine hoovas palvemajast välja. Vanemad naised tulid tõsistena, silmad kalgendunud, nooremad surusid ninad veidi häbelikult maha, mehed panid mõtlikult piipu.

Tänaval tekkis rüsin. Otsiti teekaaslasi, kiputi ruttama, kõlas hüüdeid, mustas leinariideid — nagu oleks matus laiali läinud. Teiste hulgas koperdas ka paar lombakaks lastud sõjainvaliidi, omavahel ägedalt vaieldes selle üle, kas on õigus pidada kõiki inimesi vendadeks. Vend ei tule sind röövima ja tapma, vend ei jäta sind viletsusse vaevlema. Vend annab oma viimase

Aga kus sa seda näed? Südameheaduse asemel valitsevad vihateod. Veri ja viletsus kisendavad taevani — kus on siin vendlus, süda? Või kas on rikkal südant vaese jaoks?

Südant siiski näidati, haledat, heldet südant. Selg vastu laternaposti, sinelinäru õlgadel, lösutas käteta kerjus, kes monotoonselt läbi nina ajas ühtesid ning neidsamu almusesõnu, rasvase voodriga müts põlvedel. Möödujad pöörasid ohates silmad ära, aga heitsid mütsi ohtralt kirjamargi-taolist, paberist kopikaprahti. Kui karkudega sõjainvaliidid kätetu kohale jõudsid, hõikas see, kes juttu vendlusest lobaks pidas, kätetule:

«Hõi, sina endine vapper vene soldat, mitu sakslast sinu hinge peal on kah?»

«Kõrge keisrihärra kiituseks: kolm torkisin täägiga läbi ja kaks tükki lõin püssipäraga surnuks . . .»

«Lurjus! Sakslased on keisrihärra vennad, kuidas sa julgesid!»

«Боже мой!» Mees rabas ruttu risti ette lüüa. «Kuidas vennad?»

«Sedamoodi see lugija seal pajatas — et armastage oma vihamehi, et kõik olete vennad . . .»

«Kantslist? Äh, see Saksa Villu mokapoiss . . . Andke mulle tagasi mu käed ja ma löön ta maha!» kriiskas kerjus oma inetuid käekönte püsti visates.

«Vot sulle siis — vennad!» vangutas esimene invaliid pead.

«Ja-jah. Vaata ette, et sul haprasti ei lähe — vennanägu!» hoiatas teine. «Mina ei saanud ühelegi pihta, aga näe, jala nokitsesid alt ära. Sakslased — need on ohtlikud vennad, meiesugustele . . .» noogutas ta ning tõstis kargu edasi.

Läks ka Tüürmann ja heitis oma veeringu kerjuse mütsi. Tema ei mõlgutanud vendlusemõtteid, teda huvitas asja teine külg. Saksa Villu mokapoiss? Kurat sedagi teab! Keisrikoja sidemeist vaenlastega kõmistati juba ammu, aga sante vabritseti edasi! Kui palju kauneid sõnu oli niinimetatud seltskonna heategevusbasaaridel ja teeõhtutel lendu lastud sõjainvaliidide eest hoolitsemise kohta! Ent ometi ribeles neid igal tänavanurgal! Paatoslikult pillatud sõnade taga seisis tühjus:

seltskond ei suutnud oma sante toita. Ei suuda kunagi — see seltskond. Kurat võtaks, kihvatas Tüürmann, nagu tahetaks tervet meestesugu sandiks teha! Tal oli eelmisest õhtust veel süda hell, meeled ülitundlikud. Pisut edasi sattus ta naistesalgale, kelle suust püüdis kinni järgmise jutukatke:

«Mõtle, Venima Sass siis ka... Kahju vanast Karssast...»

«Jah, külm, küllap on see mehepoeg ka juba külm...»

Külm? Judin käis läbi Tüürmanni selgroo. Sass — ta poisipõlve-kaaslane! Sass, kes oli suur ja tugev, kindel ning kõva nagu kivi! Kas tõesti ka tema? Kas tõesti see suur kurjategija, kes miljonid sõnnikusse ja porri sõtkub, neilt elu ja tervise võtab, on võtnud ka Sassi? Ta jäi keset tänavat, keset sagivat rahvahulka seisatama ja vaatas abitult ringi. Ei! Kaua, kui kaua laseb inimene ennast veel pilgata?! Armastage ligimest... Ah!

Ehas hõõguv taevas veretas tulekahjuna. Ülal kõrgel keerutas hakiparv, vihistas tiibadega ja karjus: «Tsänk, tsänk, tsänk, tsänk...» Palvelast aga immitses tänavale vaibuvaid harmooniumihääli nagu korinat...

«Uluge, kuradid, oma viimaseid palveid! Salvige, närud, orjahingi veretöödeks! Varsti nõutakse teie käest aru. Vabaduse ja inimsuse sajand nõuab!»

Ja hambaid kokku pigistades hakkas Tüürmann suruma äärelinna suunas.

Rahvas sumises ja siblis tänaval. Kõhe kuma pani videvikus metalselt õhetama puud ja katused. Veritseva taeva all, terve linna kohal aga keerles kisades ja loogeldes ikka veel hiigelparv tigedalt käratsevaid hakke — kord laskudes allapoole, kord tõustes kõrgemale, nagu pillerkaari pidades leitud raipe kohal.

«Tsänk, tsänk... tsänk, tsänk, tsänk...»

Inimesed all jäid ehmunult kuulatama selle pilvena musta linnukarja salapärast tiivakohinat, selle ahne näljakisa õhus õõtsumist. Ning meelde tuletades toidupuudust ja sõjaviletsusi, sosistas Miili ahastavalt:

«Häda, veel suurem häda tuleb!»

Ülalt aga vastasid ähvardavalt linnud:

«Tsänk, tsänk... tsänk, tsänk, tsänk...»

7.

Naiste äraolekul tuli Oolupi Aksel, noor lihunik, keda Miili silmaotsas ei sallinud, Kustit kui poisipõlve-tuttavat vaatama, tuues kostiks pool toopi hanssu ja tüki suitsupekki. Külaline alustas hoogsalt juttu tehingutest ja ärinõksudest. Kuid rindemees pahutses, viinagi rüüpas tagasihoidlikult, pidades õigemaks pealtmäärimist. Talle oli võõraks jäänud too loomult rüve sahkermann. Nii ei tulnud krutskite õpetamisest, nagu lihunik ütles, suuremat asja. Taaveti abil veeretati juttu endistest aegadest, elustati mälestusi Oolupi isast kui «kangest» vanamehest. Ent poeg ei tahtnud isast maha jääda, praalis oma võimete ja sidemetega ning pani kaevikumehele tõsiselt südamele enne mitte tagasi minna, kui on temaga aru pidanud. Tema juba teadvat, kuidas politsei ja natšalnikutega. Ei olevat kunagi nõnda, et kuidagi ei saa. Alati leidvat nõu, ka kroonumeestega...

Nüüd istusid isa ja poeg kahekesi pimedas toas ning kummagi mõtted tegid oma tiire hiljutise jutu ümber.

Rõika maja akendes lõid kirgama tuled. Kusti jälgis nende süttimist nagu elu ahvatlevat kutset, tundis ennastki jälle pool-pooliti inimesena, ellu tagasitulijana. Vanamees, mõistes ta mõtteid, kohmas:

«Küll lähed kah varsti lendu, jah...»

«Mis sa lendad, kui gaas keres ja kroonu sund seljas.»

«Noor ihu, paraneb ära. Nujaa, Oolupi poisil on õigus. Mehkeldada annab alati. Ehk saad kah ennast väest välja võtta...»

«Välja? Kus mul need rahad pista?»

«Rahade pärast nüüd... Vanasti öeldi: undruku ja rahakoti ees ei tohtivat mehe põlved lõnksuma lüüa... Vana Oolup ja minu isa, kadunuke, kõik marutükid tegid ära ja tõllaga ajasid politsei nina alla veel kah... Ükski vägi ei hakanud peale. Sai isegi nähtud — enne kui va Jahu Kaarli, kardavoinäru, põrutas kuuli puusa. Oli küll ette tellitud, et kihutab mööda. Aga see siga tõmbas nina täis. Ja nii, sõgeda silmaga, just paugu pihta panigi.»

Poeg ei vastanud. Vanamehe lugu teadis ta ammu

peast: mindi viltulöödud mõisanasvärki ära tooma ja jäädi politsei kätte...

«Tjaa, olid ajad!» jätkas Taavet Oolupi lugusid. «Ühel talveööl toodi Lohkva külast sulusiga. Tulevad mehed — meie siis juba harjakad poisid. Peetakse linna ääres nõu — et kuidas sa, kurivaim, jaoskonna eest orikaga läbi lähed? Iga nokk teab, et sul pole harjaslindu ollagi. Aga seale seoti vana Oolupi kasukas rihmaga ümber, läkiläki pandi pähe, kindad sõrgade otsa, vildid jalga, teine mees teisele poole — ja siis padavai. Tõsta aga härrakesel jalga, nii et nahk aurab. Oli külm hommik. Longerdasid tuttava lihuniku juurde ära, kus Oolup jälle hobusega ootas, ja ikka võngutasid teist hästi, et: «Vanaisa, ära suikuma jää, nina külmab torru!», «Vanaisa, astu n'd mõistlikult», ja muudkui andsid aga ribide vahele seni, kui saidki pärale. Võmmid vahivad — veetakse lakku täis vanameest, midagi! Pime, tuiskab kah, mis sa näed. Oi, seda sai naerda... Nädal aega kestsid «vanaisa» matused — iga kõrts ja kõrtsimamma sai kõvad matsud! Ega siis mehed nalja ei teinud! Kus asi hanku läks, seal peeglid sisse peksti!»

«Teine aeg, mis seda rääkida!»

«Oli, mis oli. Aga või see praegugi... Segane sõja aeg, matsid laaberdavad rahadega ringi — oo Marta ja Maria, muudkui raputa! Elu ikka kallim kui rahakott... Küll seda leiaks, kui meest oleks...»

Tigedalt ja tüdinenult hakkasid poisi sõrmed vastu lauda trummeldama. Ta silmade eest lendas mööda rida mälestuskatkeid varasest noorusest. Isal neis kohta ei olnud, isa pidi alati tööl olema. Alles hiljem selgus, et oli hoopis kinni... Aegadest, kuhu poja mälestus ei ulatanud, isa ilmselt pajataski. Tol ajal olevat linnas tegutsenud poolavalikult mehed, kes jagasid saagi kristlikult kardavoiga, väikese vormis võimuga, kellest kõrgemat suli väheste silm aguliurkas üldse näha sai. Linn oli siis tilluke, laiguti laiali keset soiseid jõeluhti, mille maisemad servad kasvatasid tihedat võsa. Sealt oli lihtne valvata ja välja karata. Juhtus teinekord, et kopsati lepistikuvahel kojusõitvale maamehele pähe, võeti talt hobune ja raha. Mõni närum tehti vaikimise pandiks vagasekski. Kohanimed nagu Röövlimägi, Vargametsa või Hirmjõe rääkisid tänapäevani iseenese eest.

Seesugusesse isemoodi ajajärku ulatus otsapidi tagasi Taaveti noorpõlv. Linnaelanikuks sai ta juba kümneaastaselt, kui isa, Tähtvere vabadik, mõisa armust «lahtiseks» inimeseks jäi ning vallast välja rändas. Aga Taaveti passil ilutses seisusenimetusena edasi «крестьянин», ta maksis ikka veel kahekordset vallamaksu, nagu kõik luteri usku talupojad, ja see au, nagu Kusti teadis, ootas ees ka teda, kui sõda kord lõpeb...

Hulkadena valgus maata jäetud talurahvast tol kihistumise ja otsimiste ajastul väikestesse linnakestesse. Et seal kõikide kätele tööd ei jätkunud, langesid paljud äärmisse hätta. Hädaga kujunesidki endistest maameestest pasatskid ja putkamehed, nagu seda rahvast hakkasid nimetama «pürjelid» — vanad pärislinlased. Nende pasatskite ja putkameeste onne kerkis visalt iga tee äärde, neist said terved alevikud. Nüüd olid nad linnaga kokku sulanud. Vana, hädast kurjusele tõugatud põlvkond ammu välja surnud. Aga ega's põlvkonnaga koos mulla alla lähe kõik ta eluviisid, harjumused! Need pärandusid vahel ka isalt pojale, emalt tütrele. Äärelinnade onnides elas veelgi üksikuid «äratõstjate», «passivaatajate» või «ratsutajate» järeltulijaid. Ka Taavetisse oli neist midagi jäänud. Ja või siin viletsustki, mis teole tõukas, puudus. Tõsi, üksikud kribisid kõrgemale, said jalad alla. Nende võtted ja viisid ajakohastusid, peenenesid, nagu noore Oolupi jutt näitas. Aga üldiselt — üldiselt, kes töömees ei olnud, see aitas end teisiti edasi. Tänapäevani.

Taavet mäletas üht-teist tollest eelmise põlve kurikuulsusest, kuigi tal enesel asjaosalisena polnud mingit mõõtu ega kaalu. Ilutses sõnades niisama, nagu tihti teovõimetud inimesed. Kusti varases poisikesepõlves, kui Taavet vahel vintis peaga suurustlema sattus, põrutas ema, nagu poiss mäletas, kohe: «Ah, mis sa laulad! Häbi peaks sul olema!» Kusti ei saanud aru ja päris emalt, et miks isa ei tohi «laulda»? Aga pikapeale, tilkhaaval ema suust, kuid ka teiste mokalt korjatud kübemekestest kujunes pilt — pilt saamatust mehikesest, kes kord «kukkus», aga sõnadega eluaeg hiilata armastas. Siis ei pärinud poiss enam midagi. Vanemate lahuselu ajal keeldus ta ajuti isast rääkimastki. Või mis sa räägid põduraksjäänud mehikesest, kes, veri küünte

all, kasvatab tüdrukut? Vastuoksa paljudele teistele poistele ei tahtnud Kusti iialgi isasarnaseks saada. Võib-olla oleks ta ka passile isa asemel kirjutanud ema nime. Aga enne passisaamist tuli sõjakäsk, pojal osutus raskeks ema ihuüksi jätta. Selles meeleolus oli ta siis teinudki vanematele oma esimese meheliku ettepaneku: hakaku uuesti ühte, olgu teineteisele toeks. Kroonu abiraha aitab kaasa, kui ta ise peaks sinna jääma...

Nõnda siis nüüd elatigi, ja isa toetus ikka rohkem väänkasvuna ema najale. See muidugi ei tõstnud poja lugupidamist tema vastu. Seesama pani poja muigamisi eneselt küsima: milleks neid jutte õieti räägitakse? Vanaisa, jah, vanaisa, see võis mees olla. Kui ema õigel ajal poleks tulnud oma viisaka ameti õppimise nõudega, kes teab... Vanaisa aegade kaugusest eretav kuju oleks ehk tõmmanud. Murdeiga on ohtlik! Paar talve jõlkus ta kooliteed käia, kiskles teiste omasugustega, näppas vahel ema tagant kopikaid, istus, kooli varjugi näitamata, päevi tsirkuses, nii et ema talt pärast üht suuremat ulatsemist tahtmatult pidi küsima:

«Ütle n'd ise, kas annan su parandusmajja või lõhun kere kuumaks ja panen ametit õppima?»

«Lõhu ja pane tööle!» oli kaheteistkümne-aastase sänikaela vastus.

Ema täitis ta soovi — peksu osas muidugi sel määral, kuidas lubas süda ja võttis käsi — ning poiss jäi eemale koolist, kus ta peale komberdava lugemisoskuse ja kehva arvutamisvõime niikuinii suuremat polnud omandanud.

Et ema kohe ei suutnud leida sünnist tööd, jäi ta mõneks ajaks priimeheks. Selles varases elukoolis oli palju veiderromantilist kui ka toorest. Täisvabad suvepäevad pehmel tänavamurul, vaiksed põuapunas kuumavad õhtud ja isegi ööd, mis tihti väljas mööda saadeti; teiselt poolt siinsed üsnagi vabad kombed, soldatite ja nende armukeste alaline kudrutamine kui ka poisikeste omavahelised uljutsemised ja väikesed kelmused jätsid temasse kadumatud jäljed. Ta oli süttiva hingelaadiga, kirgedele kergelt alistuv, pisut järsk, karm ja jõuline noorusest peale. Aastail, mil ta hiljem tegeles taignaninana ja ahjukassina — polnud enam säärast

kaalu. Ta küll täienes kehast, muutus väliselt mehiseks, õppis lõpuks savisõtkumise, siis ka ahjutegemise niikaugele ära, et võis töötada — kuid jäi üldiselt samaks uulitsakooli poisiks. Käis, kuhu jalg viis, tegi, mis meeldis, sõbrustas igasuguste inimestega, jõi, mängis kaarte ja kakles — kui juhtus. Juba viieteistkümneaastasena oli ta «elumees» ning loksus kord omaseks saanud keerises ajani, mil tuli käsk ja viis sõjaväkke, sellega rindele, jooksukraavi... Sõda kõiges oma halastamatuses õieti see Suur Kool oligi, mis vormis poisikesest mehe.

Ja siin see rohmakas mees nüüd vaevles. Vaevles ning küsis eneselt tuhandendat korda nagu tuhanded teisedki temataolised: misjaoks, milleks õieti? Tsaari eest, isamaa eest! oli kõlavalt karjutud väeosas. Kus oli temal, pool-pooliti isata üles kasvanud poisil, see isamaa, mida oma elu hinnaga kästi kaitsta? Kus ta oli, missugune? Kas need porised hoovid, mida ta lapsest peale tallas, kirstu moodi seintega võõrad ärklitoad, mille õhupuuduses ta hingitses? Või siis see linn, kus ta ahjukassina ühe härrakese korterist teise rändas, nina nõgine, riided savised? Või ehk too vald, kust vanaisa kunagi hädaga linna oli jooksnud ja kuhu isa tänapäevani kui talupoeg pearaha maksis? Või ehk koguni suur Venemaa, millel polnud otsa ega äärt? Ei, see kõik oli võõras! Sama võõras ja kauge nagu tsaar — too piltidelt pooljumala moodi vastu vaatav härra, kelle saalides soldatid ütlesid aelevat endist hobusevarast Rasputinit... Äh! Õigus oli neil, kes arvasid, et otsad ümber pöörata, kõik kaarnad laiali peksta... Jah, õigus! Aga siis andis sakslane gaasi. Ning siin sa nüüd vireled ema kaelas nagu viimane sant! Isa ja isamaa? Ema ja ema tööseelikut oli ta näinud, mitte isa ega isamaad... Võtaks ja väänaks õieti, nii et näevad, mis on vaese inimese isamaa ja kõik...

Mida kaugemale ta mõttega jõudis, seda tigedamaks läks. Pime sihitu viha kõige ja kõigi vastu lõi kobrutama. Isa, kes talle õieti paari püksegi pole ostnud, kes koolitas tüdrukut, samal ajal kui tema savitas ahje, ronis mööda poriseid kaitsekraave, tappis ja hingitses hirmus saada ise tapetud... Äh, kurat, räägib kah!

Poiss urahtas mõttes nii valjusti, et vana päris:
«Mis sa ütlesid?»
«Ah! Jäta parem oma plära!»
Tuppa langes Rõika maja aknast lai valgusvööt. Mehed konutasid kumbki oma mõtteis, kui järsku kellegi sõrmekont uksele toksas.
«Jaah!»
Sisse libises Tüürmann, palitukrae püsti, müts silmil. Ütelnud tere, seisatas ta nõutult ukse kõrval.
Taavet kraapsas tikku, süütas tule ja vedas akna ette sõõnetanud sitsrätiku, mis täitis siin vahel eesriide ausat ülesannet.
«Nujaa, kustpoolt see härra Tüürmann siis? Ei ole mitu aega näha olnud. Mis uudist ka on?» toetas Taavet end sängi servale, tooli aga nihutas võõrale.
«Uudist? Venima Sassi eest olla täna palvet tehtud... Mis temaga on? Pihta saanud või?»
«Ei tea...»
«Kas seal pihta saada's mõni kunst on?» surus Kusti läbi hammaste.
Tüürmann seadis end tooliga nurka, pani mütsi põlvele, jäi liikumatult istuma. Kael kõva krae kammitsas õieli, kitsas nägu pinevil, pisut nagu kibe või pettumust reetva ilmega — nii võis ta tihti keset juttu iseenesesse uppuda.
Poiss toetus, särgiväel ja palja jalu, aseme servale. Ta veritsev pale oli katmata ning mõjus eemaletõukavalt.
«Ütle, Kusti, kuidas inimesed seal küll vastu peavad?» küsis Tüürmann kaastundlikult.
«Potisseppadele ajapikendust ei anta,» haugatati vastu.
«Ametiga ei olda laulatatud. Oleks võinud vaadata muud, enne kui...»
Poiss kargas jalule ja otse sisistas:
«Noh, hea küll! Ütleme siis, et tahtsin kangelaseks saada, nagu siin lehtedes lauldi... Mina ja teised miljonid... Aga näe,» lõi käega, «enne võtavad elu või silmnäo... Sõnnik!»
«Sõnnik,» kordas Tüürmann kajana. «Ja mis nüüd? Tagasi?»

«Nüüd? Noh, näeb... On juba sõditud ka. Soldatid arvavad, et midagi peab ometi kord rebenema...» muutus toon leebemaks.

«Arvavad, kuid kätt külge ei pane. Nõnda ei rebene miski. Puu võib mäda olla, aga et teda maha väänata, selleks on vaja tormi, maru — mõistad!»

«Eks härrad tee tormi ja maru — küll meiesugune väänamisega valmis saab...»

«Tõsi. Sa oled üks paljudest... Oled kõike näinud...»

«Noh, olen. Ja aitab.»

«Anarhist — jumala eest!»

«Ükskõik mis. Kelle asi see on...?»

Nägelemine hakkas Kustit ärritama. Ta tundis, et teine oma sõnadega teda nagu kuhugi suunata, tõugata püüab, millest ta aru ei saa, kuhu või misjaoks õieti. Milleks siis seletada? Ning mõistes, et peab otsima uut jutuotsa, küsiski Tüürmann Vandat.

«Eks ta kuskil tüdrukutega liperda,» kinnitas Taavet.

Uuesti tõmbus Tüürmann siilina kössi, lõug põlvedele toetatud kätel, terav nägu ettepoole. Selles asendis võis teda peaaegu pidada ärakaranud, arglevaks vangiks, kes silmadega otsib pelgupaika — nii sügavalt ärev oli ta vaade, rahutult tõmblevad õhukesed ninasõõrmed, murekortsudes libamisi laskuv otsaesine harjasjuukse all. Ruttav hingamine ja hiile silmis kõneles mehe suurest sisetakistusest, valus võru suu ümber aga meelenukrusest. Kogu näol lehvis otsekui vari õnnetu lapse ilmest. Tänases meeleolus kippus see Kustit ärritama. Mis niisugune tagumikusoojendaja ka peaks norutama? Ning ta kähvas peaaegu õelalt:

«Sina ei paista oma ajapikendusega ka mitte õnne otsas istuvat?»

Tüürmann jahmatas.

«Ah mina? Üldised olukorrad, teadagi...»

Ta oleks ehk pikemalt seletanud, kuid trepilt kostis kobinat — ning kohe ilmus Miili kirikuriietes.

«Mh-hm,» häälitses ta juba uksel. Või muudkui põletavad tuld! Võõrast astus ta, nagu seda mitte märgateski, mööda.

«Kes siin pimedas näeb's?» urahtas Taavet.

«Tilk seal lambis on. Kui otsa saab, koba käsitsi.»

«Nujaa, eks siis kõrveta küünalt!»

«Sina ka oma jutuga!» vihastas naine. «Või on sul mõni rahavabrik teada?»

«Ega's muidu, ikka on.»

«Mh-hm,» urises naine ja riputas jaki nagile. «Kui on, mis sa's siin vahid? Mis sa ennast oma vabrikust ei elata, ma tahaks teada?»

«Jah, meie tõepoolest oleksime võinud ka pimedas juttu ajada,» tähendas Tüürmann.

«Mh-mh, seda vanameest!» jätkas naine oma otsitud urinat. Palvemajast tulles oli tal vahel otsekui halvasti maganud või ärapahandatud kassi olek. Taavet seda nooti tundis ja seepärast tõnkaski:

«Nujaa, nüüd vanamees! Aga mis asja sulle seal lugemisel jälle sisse anti?»

«Ah, sina ka veel! Ole parem vait!»

Nüüd juba tõega pahandunud naine hakkas toidunõudega tegelema. Sängikoti alt tõmbas ta põlle ja sidus selle enesele ette, et mitte troogata undrukut. Siis pesi pada, solgutas, loputas kausikesi ja kuivatas neid halli lõhvel rätikutükki, mis rippus pliidi kõrval konksu otsas. Enne seda aga kääris pluusi käised küünarnukkideni üles ja tõmbas juustest välja paar nõela. Ümar juuksekuhelik ta lagipeal lõdvenes, kuid laiali ei vajunud. Ainult õõtsus nagu kohev heinasaad tuules.

«Kuule, Tüürmann küsib, mis Sassiga on!»

«Mis t'aga peab's olema?»

«Einoh, niisama. Et ega ole surma saanud või haavatud...»

«Kui olekski — kas Venimal teisi veel vähe järele jääb?»

«Siiski imelik. Nii tuttav mees... äkki.»

«Imelik? Kui inimene end hoolega ette valmistab, mis imelik. Seda teed tuleb meil kõigil käia.»

Tüürmann märkas torget, aga ei vastanud. Püsti tõustes ja kraed kaela ümber kohendades viskas ta Kusti poole:

«Noh, oli mis oli — kui jalule saad, astu sisse!»

«Kurat seda härrade värki teab,» vastas see end asemele lastes. «Kui pidama jääb, eks vaata, mis... Kui teitega, siis olgu kõigepealt ninaesine kindel. Põdemalastud soldati lobi,» katsus tingimust pehmendada.

Mure igapäevase leiva eest oli nii üldine, et Tüürmann siin midagi lohutavat ütelda ei osanud. Viskas niisama, nagu endagi üle irvitades:

«Kui meid hästi palju saab — paneme ühisköögid käima, mis muud.»

«Nujah,» tahtis Taavet uuesti alustada, kuid Tüürmann oli juba väljas ja kuuldus ettevaatlikult trepist alla laskuvat.

Nüüd ajas Miili end pliidi eest, kus ta seni oli kummargile torgitsenud, püsti ja tõstis hoiatavalt häält:

«Hakka sa, jah, nende mässajatega! Inimene veel voodis, aga juba see veab end siia! Pea minu sõnu meeles, poiss! Kui sa kõigist maailma hädadest seni oled väikese valuga välja tulnud, siis seal sa alles saad. Hoia neist eemale! Näe, Petrogradis olla jälle suur hulk teisi kinni võetud. Hakanud küll vastu, aga strasnikud peksnud mis hirmus. Olnud päris sõda teistega.»

«Noo,» tegi seepeale poeg, kes ema hoiatustest niikuinii ei hoolinud, polnud ka varem hoolinud, «vai õkva nii!»

«Jaah,» laskis Miili käe ühes puutükiga alla langeda ning asus tulesoetamisele. «Näe, Karssa minestas täna ära.»

«Vai minestas. Ei tea, mispärast?» nõudis Taavet.

«Poiss, noh!»

Ängistav raskus ronis kuulmatult tuppa. Kõik jäid vait.

«Kuradid!» põrutas viimaks Kusti. «Ära tahavad puha nokkida paremad poisid!» Ning meenutas ise tänutundega seda kauget lapsepõlvepäeva, mil temast mõni aasta vanem Venima Aleks oli ta viidikaõngitsemisel jõest välja tirinud. Ei noh, Aleksi eest virutaks — virutaks mõne tobu kas või jõepõhja, maapõhja... Ja haige mees viskus räntsatades asemele. Midagi peab ometi tulema, peab juhtuma! Kurat võtaks!

Kui tuli pliidis juba lõkendas, puhus Taavet lambi ära ning heitis ka selili, et enne minekut veidi puhata ja sööki oodata — sööki, mis aimatavasti jälle koosnes paljalt kartulitest...

8.

Tüürmann ei võtnud Vanda äraolekut nii lihtsalt kui isa Taavet. Tüdrukuga oli ennegi kemplemisi olnud. Nende valguses sai too viimane äraminek tema silmis hoopis tõsisema kaalu. Tähendab, tüdrukut kisub mujale. On see Elmar?

Juhmilt peatus jalg Lõigu majakese ees. Mis tal siis nii pakilist õige oli, et teisele võõrasse korterisse järele tormata? Ainult rumal, rahuandmata tusk, kiivus... Kas nõnda pidi siis välja nägema ühe sotsiaaldemokraadi vahekord oma naisseltsilisega? Kõheldes pöördus ta üle Maarjaturu ja keeras sealt jälle Mustvee maantee kanti. Igal pool liikus pikkades porihallides sinelites mehi, mõnedel plika mitme peale vahel, mõnel naine omaette käevangus — kõik kavalerlikult lobisevad ja ülemeelikud, kuigi Tüürmann teadis, et väljaõpetatuist pidi juba täna õhtul osa viidama Riia taha, rinde reservi — sinnasamasse hakkmasinasse, kust tuli Kusti ja kuhu oli kadunud Sass.

Ühenduses väeosa teeleminekuga oli temalgi väike ülesanne. Ning ta seadis sammud Meltsiveski kanti, üliõpilasest seltsimehe korteri poole. Karge, kuid mitte just külm veebruariõhtu otse meelitas liikuma, hoogsaid samme võtma, jääpurikais räästaste omapärast hõngu hingama. Jahe rõskus lahutas, mõjus kui palderjan.

Uuesti Mustvee tänava mäel seistes ja silmi üles lüües ei saanud ta imetlemata jätta harukordset värviorgiat. Läänest, kus kumas veel ehaääs, kaardusid pikkade, võimsate lookadena üle taeva roosakas-oranžid valgusevoolmed, mis oma teiste otstega kuskil idas taas kokku jooksid, moodustades seal kesk kerget hallsinist pilvevõrgustikku suure hõõguva sõlme. Risti nende roosakas-oranžide voolmetega võbisesid lillad õhulised kammid, kuna taustana õhkus põhjast ränk must õige madal pilv. Lõunast aga viskas sellele kõigele oma veretava helgi ere siuhke joon nagu tulekeel.

Aeg-ajalt tundus, kui oleks kogu see värvilainetus taevavõlvil liikunud, edasi nihkunud, laienenud, helenenud, et siis hooti jälle tumeneda ja kokku tõmbuda... heleneda ja uuesti laieneda.

Tüürmann jalutas pikaldaselt mäest alla, vaadeldes omaette kõrgustes hargnevat värvide tantsu. Mõningal määral meenutas see tohutut illuminatsiooni linna kohal, mis oli poolpime, valgustatud ainult siin-seal helkivatest akendest ja harvadest elektrituledest, sest gaasilaternaid saksa tsepeliinide kartusel ei süüdatud.

Jõudnud all-linna ja üle puusilla, tundus liikumist ühes kindlas suunas. Terved salgad naisi, rühmad poisikesi ja sekka mehigi, rühkis jaama poole. Kuskil ees mürtsutas orkester marssi ja meelitas kaasa.

Kiskudes pea hästi krae vahele, laskis Tüürmann end edasi kanda.

Jaamahoone esisel seisis juba vabarivis, aga täies varustuses väeühik, ülemad iga allüksuse peas. Mitte enam noored mehed kandsid igaüks turjal pungil ranitsat, õlal püssi, puusal katlakest ja labidat. Peale selle vööl täistuubitud padrunitaskuid.

Ümber soldatite, kes olid küll muulased, kuid mitu aega linnas õppust saanud, sumisesid naised. Nutul silmadega tuiutas Rõika tütar Reeli ühe häbist otsekui kangestunud jefreitori ees, sirutas juhmilt ikka ja jälle käsi ning kordas:

«Tos-vi-ta-ni-ja, moi mii-lõi... Tos-vi-ta-ni-ja, mii-lõi!»

Sõjamees tegi järsu pöörde, rehmas käega:

«Эх, молчи ты...»

Kuid aina vesisemalt halas tüdruk, kes ei suutnud leppida armukesest ilmajäämisega.

Samas kõrval püüdis väljapaistvalt värvitud ja üleslöödud naine soldatile kaela langeda, oma armastuse tulisust kinnitada, mille peale soldat lohutas üksisõnu, käed ümber naise piha:

«Ничего, маленькая... Ничего... Sõidan puhkusele, tulen vaatama!»

Kuid mida ägedamalt luksusid naised, seda raskem oli rivil rahulikuks jääda. Siin ja seal langeti juba kaelastikku kokku, haarati taskurättide järele. Maad kippus võtma lai harras halemeelitsemine, mille lõikas läbi järsk komando:

«Смирно! Ровняться!»

Soldatid tõmbusid tagasi rivisse, jaoülemad ja allohvitserid astusid kohtadele. Saatjaskonda puudutas

ohete kahin. Siis laskis orkester lahti hoogsa marsiviisi ning kohe käis käsk: «Parem pool! Sammu, marss!» Perrooni värav oli vahepeal lahti lükatud, sandarmid selle suhu asetatud — ning klibiseva-klõbiseva halli roomajana juhiti väeosa pillihelide saatel kõrvalteel ootavate loomavagunite ette. Soldatite järel trügisid perroonile saatjad. Väraval tekkis tung ja rüselemine. Joosti vastamisi kokku, tallati üksteise jalgu, suruti ja tõugeldi, lärmitseti ja vannuti, nagu oleks võitlus hingeõnnistuse eest käimas.

Tüürmann nihutas end juba siis, kui anti käsk «edasi», värava kõrvale, otse sandarmite vahele. Nüüd, niipea kui rahvas peale surus, oli ta ahelikust läbi ja esimese tropiga perroonil. Tuli tegutseda ettevaatlikult. Mitmete soldatite meelsus oli küll teada — kuid otsida neid siin näo või nime järgi oleks tähendanud lollust. Lendleht tuli ešeloni toimetada teisiti. Vagunite ees siblivate saatjate rüsinas surus ta end kähku ettepoole, astus veduri jalglauale ja hüüdis tasakesi:

«Vasja!»

«Так, Вася,» pistis noor kütja pea välja.

Tüürmann vaatas kähku ringi. Hetk oli soodus.

«Volodja poolt. Teemoona,» tõmbas ta palitu alt välja paar pakikest.

«Ahaa, võileivad! Tänan väga!» ütles kütja nii valjusti, et vedurijuhtki pidi seda kuulma.

«Jah, võileivad... Head sõitu!»

Ja sama ootamatult nagu leivatooja veduri juurde tekkis, kadus ta rahva hulka. Eemalt paistis läheneva sandarmi pikk kogu. Kuid mees takerdus ühte naistetroppi ja Tüürmann lipsas sel hetkel temast mööda.

Nüüd oli jaamahoone nurga kohale ette tõmmatud viiest-kuuest mehest ahelik. Piki ešeloni käisid juba hüüded: «Vagunitesse! Vagunitesse!» Orkester mürtsutas marsilugu — järjekordne rong kahurilihaga läks teele — ning naisi tõrjuti värava poole. Nad taganesid pikaldaselt, lõid aeg-ajalt ikka uuesti jalad vastu ning ühe või teise suust kuuldus kaebus:

«Taevas, ei lastud head teedki ütelda!»

«Oh õnnistus, ei saanud oma silmaga enam nähagi!»

Veidi eemal, ringikujulise aiakese ääres sädistasid omavahel neli-viis plikaohtu neiukest. Nad lõõpisid

selle üle, missugune mälestusese oleks mahajääjale kõige armsam. Nende hulgas silmas Tüürmann ka Vanda koolikaaslast Redise Milvit. Karmilt noomis see teisi:

«Ärge halpige, tüdrukud! Tõesti, justkui elukutselised soldatite kallikesed! Päris häbi hakkab . . .»

Tüürmann oleks tahtnud Vanda järele pärida, aga juba oli tütarlapsi silmanud ka keegi vembumees soldat. Käed laiali, kargas ta hüüdega: «Вы, миленькие!» tüdrukute sekka, katsudes neist mõnda kinni krabada, ning enne kui Tüürmann lähemale pääses, pahvatasid need nagu varblased rahva hulka laiali. Neid nagu poleks olnudki. Tüürmann lonkis edasi.

Seljad vastu planku, seisid kaks vanameest. Teine neist arutas laia patriotismisõõstuga:

«No see sakslane, kurat . . . Ronigu ta niikaugele kui ronib, kord ta ikka koosa saab . . .»

«Kindel. Ega teda, veli, Peterburi lasta, nagu ei lastud ka rantsust Moskusse . . .»

«Vai mine neid suurte sakste asju tea . . .»

«Ei noh,» tegi teine jälle kohe nõustuvat häält ja läks üle pobinal, salamisi räägitud jutule.

Jaama ukse kohal, Tallinna klassivagunite ees märkas Tüürmann eilsete ohvitseride seltsis Joonepit. Seal suruti lahkumiseks südamlikult kätt ja sooviti kõike head. Joonep kuuldus ütlevat:

«Nõnda siis — kõigepealt pinda, pinda valmistada.»

«Künda ja hästi äestada,» naeris üks ohvitseridest.

«Täpselt. Künda ja — külvata,» vastas Joonep.

Ahaa, arvas Tüürmann mõistvat, poetas enese ümber nurga ja astus jaamahoonesse sisse. Ohvitserid olid õhinal rääkinud rahvuslike väeosade moodustamisest. Tähendab, Joonep lükkab tagant.

Mis mees see Joonep küll õieti on? Kust tunneb ja kuidas seltsib ta nii ladusalt ohvitseridega? Rauatööline või üliõpilane? Igal pool nagu omainimene, sealjuures ladna rahvamees, lopsaka sõna ja hea taibuga, ise aga üsna noor. Räägib Peterburist, olevat olnud sõjaväes, vabanenud. Kuidas? Ent Tüürmannile ei antud aega oma kadestuste arutamiseks. Niipea kui ta ooteruumi sai, kus nüüd salguti askeldas Tallinna rongile minevat rahvast, astus talle vastu šikis karakullkraega palitus

ja samast materjalist torumütsiga härrasmees, kellel oli kohvrikene näpu otsas.

«Tere, härra Tüürmann!» ulatas ta käe.

Käsi oli väheldane ja pehme. Mehe suus välkus kuldhammas, ta lõug oli hoolega puhtaks aetud, nagu kohane isandale, ja silmad, pruunid teravad silmad veidi luuravalt kissis. Hääl aga kõlas reipalt:

«Ah ei tunne kohe äragi või?».

«Martin! Haspe!» pomises Tüürmann kätt raputades.

«Ei oodanud trehvata, mis?» lagistas teine naerda.

«Ega ei osanud küll... Kust sa tuled?» küsis ta vaikselt.

Martin Haspe, härrasvurhvi kingseppki taltus. Ta oli Tüürmannist hästi lühem mees, ning suud selle kõrva kohale ulatades sosistas:

«Petrogradist — aga Tallinna kaudu!»

Tüürmann noogutas.

«Mis sa siis jaamas — nõnda?»

«Tulin kohvri järele,» pilgutas Martin silma. «Jäi hommiku hoiule. Lahtine inimene, ei või teada, kuhu võõras linnas satud,» irvitas ta nägu volti kiskudes.

«Võõras? Sul ju korter olemas?»

«Jaa. Oli olemas. Aga sinna on vahepeal varblased pesa teinud...»

Alles nüüd meenus Tüürmannile Maali, Haspe moekas ja toekas naine, kes tegi daamidele lokke, laulis ohvitseridele mustlasromansse ja lõi kaasa näitemängus. Aga pikemaks polnud tal mahtigi, sest kohe kostis väljast ettesõitva voorimehe kuljustekõlinat, uks tõugati lahti ning sisse astus sihvaka kaukaaslase käevangus Maali ise, taljest kitsas plüüšjakk seljas, lilla kunstlillega dekoreeritud viltkübar peas. Ta oli peen daam, astus kõrge kontsaga kingi kõpsutades kergelt üle kiviparketi ning liigutas pisut häiritult ainult oma roosakat nõbinina, kui märkas mehi.

«Kae, teie ka siin. Tere, Martin!» ütles ta kergelt noogutades, kui mehed peakatteid kergitasid. Kavaler asetas korraks käe mütsi äärde, ja kadunud nad olidki — teise klassi puhveti ukse taha.

«Näed sa nüüd?» pilgutas Martin Haspe jälle silma, kusjuures ta avalasse näkku tekkis mingi valu- või trotsigrimass. «Ja mis *meil* siin enam vahtida on?

Lähme, voorimees vist jäi neil vabaks,» näitas õlaga ukse poole.

Minema hakates ütles Tüürmann:

«Sina... Sa ei näi oma naisest just suurt hoolivat...»

«Teised, nagu näed, hoolivad,» lõõpis Haspe vastu.

Kui nad trepist alla astusid, ajas voorimees parajasti hobust liikuma.

«Hei, vuurmann!» hõikas Haspe vilunud isandana.

«Ptruu!» tegi voorimees ja keeras oma habemes näo meestele vastu.

«Näed sa! Tere, vuurmann Venima!»

«Tere, härrad, jumalime! Kuhu käsite?»

«Lase Lao uulitsale.»

«Üüit,» tegi voorimees huultega ja hobune pistis kergelt traavima. Vanamees aga pööras näo pool-pooliti sõitjate poole ja rääkis:

«Jaah, kõike juhtub inimestega. Kõike, härrad. Õnne ja õnnetust tuleb sõita, truudust ja armastust sõita. Aga ka valet ja pettust vedada. Kõike, härrad...»

«Näe, virmalised, virmalised!» hüüdis poisikene rahva hulgast. «Hakkavad jälle uuesti.»

«Küll vehivad! Jah, küll vehivad — õkva elu eest!»

Värvitants taevas keerles uue hooga. Nagu roosa-lilla-punakates toonivarjundites lained virvendasid põhjast lõunasse. Pilvetombud madalal silmapiiril veretasid ning kogu õhk näis täis olevat omapärast võikust, hõõguvat hõljumist.

Sõitjad kui ka voorimees vahtisid üles, hobune astus sammu.

«Veri taevas — veri maa peal. Mäda üleval — mäda all,» targutas Venima. «Head see ei tähenda. Kae, hakkab veel Jaapan ja Roots ka sõdima... Verd, ikka enam verd tahab taevas...»

Ning nagu voorimehe sõnade kinnituseks korrati kõnniteedelt:

«Verevalamist, jah, veel hirmsamat verevalamist... Virmalised tähendavad alati sõda ja mäsu.»

Naised surusid end kohmetult kokku, vahtisid pärani silmi värvivihkude rahutut karglemist seal kõrgel. Meeste näod tõmbusid kaameks, seljad vimma. Tekkis tunne, nagu oleks tahetud hirmunult laiali joosta. Ent

ometi astuti pikka, valguti aeglaselt siia-sinna, räägiti salapäraselt, tähendusrikkalt.

«Noh, vana, lase sõita!» lõi Haspe Venimale viimaks turjale. Nemadki tõmbusid pisut kössi ja ajasid virmaliste õhel läbi hämara linna. Kellelgi polnud isu rääkida.

Ühel nurgal ronis Tüürmann saanist välja.

«Jääd sa õe juurde?» küsis ta Martinilt.

«Kes seda teab... mis tants varsti lahti võib minna...»

«On's asjad tõesti sedamoodi?»

«Tjah. Piiteris polnud minul-mehel enam hakkamist. Seal märuldavad koos soldatinaistega nüüd ka tantsudaamid.»

«Lora ajad.»

«Ei. Jumala eest... Uhkeid asju sünnib ilmas...»

Tüürmanni väikese tegelase süda liigahtas soojalt.

«Saame homme kokku.»

«Hästi, kell üks «Jakoris».»

«Kell üks...»

Varsti kõmpis Tüürmann jälle üksi mööda Prügiaugu kandi tänavaid. Oli juba hilja. Ta marssis edasi-tagasi, kõndis lihtsalt, et meeli lahutada. Kuuldud uudised, mure Vanda pärast — kõik kiheles temas. Looduse tulevärk kustus ja hääbus. Äärelinna nukrat unerammestust segasid ainult üksikute hiliste paarikeste sammud, mis järjekindlalt surid kuskil väravaesisel.

Joruva tänava nurgal jooksis ta suisa sülle kahele inimesele, kes astusid ühes taktis sammu, õlad lähestikku. Ning pimeduses sädistas kohe tuttav hääl:

«Ära pikali jookse, Jans! Meie Elmariga käisime tantsimas.»

«Väga hea,» kohmas Tüürmann jahedalt.

Vanda haaras ta oma vasaku käe vangu, et sundida kaasa tulema. Kuid mees venitas end lahti. Mis oli tal tüdrukule või sellel temale öelda kolmanda juuresolekul? Tüdruk aga lükkas saatja minema ja keksis Tüürmanni ette.

«Miks sa turris oled?»

«Ah, ei midagi. Tantsisid, Vanda — väga hea.»

«Kuule, Jans!»

«Mispärast sa mind kiusad. Sa ju tead...»

«Sinu suuri tundeid? Ja, ja, jaa! Aga, Jansikene, vahel tahad natuke lõbutseda kah.»

«Siis — palju lõbu!»

«Hm, tahad vihane olla? Eks ole!» Tüdruk pööras minema.

Tüürmanni alaline surmtõsidus, tema kaeblemine ja sagedane murtud meeleolu väsitas, peaaegu piinas. Või pidi ta siis ainult vanade kõrval kambris istuma ja ootama? Nagu mõni kloostripiiga — ah!

Ka Tüürmann astus edasi — käed sügaval taskus. Kalk, külm ja kaugel põldude kohal mustav talvetaevas vaatas talle vastu alasti lohutamatuses, lohutamatuses, mis kippus ängistama.

Kuidas küll see sõprus sassi oli jooksnud! Algul väikesed etteheitmised, siis nägelemised, turtsumised — ja nüüd? Rahutu verega piiga . . . Või tuli see kõik tema enese kõhklemisest, oli ehk koguni ta enese neetud skepsise vili?

Igatahes nooruse tuld, viha ja kirge ei tundnud ta eneses enam lõõmavat, mitte hootigi. Kõik oli tüündunud, otsekui liimuski alla maetud. Kaine, aruga tehtav salajane töögi paistis vahel tühisena, iga samm kahtlasena. Kas seda polnud ehk märganud ka Vanda? Naistel on eriline nina. Nad ei salli kõhklejaid. Mis pidi ta tegema, kust peale hakkama? Uusi armukesi võib alati leida — aga mis teha elukäsitusega, ideaalidega? Neid ei saa ometi vahetada nagu särke! Ja kus on too parem, sobivam, õigem? Kus see, mis annaks usku, jõudu? Nagu puretud koer ronis ta oma katusekambrisse.

9.

Hommik oli kõle. Üle öösi sadanud tiheda lumekorra, mis kattis tänavate sopa, puhus vinge, riietest läbilõikav kirdetuul. Lumi raksus jalgade all, räästastes rippusid jääklombid, kuna taevas oli sinetav-mustjas, sogane ja tard nagu reovesi. Kraadiklaas aga näitas ligi kümme alla nulli.

Juba varakult hakkas leivategija poe ette rahvast kogunema. Tuli sinna eidekesi, noori kerglasi naisi,

tüdrukuid hõljuva astumisega, poisikesi, kuid samuti ka mehi, vanamehi, päris tudisevaid taate ja karvamütsides antvärkegi. Häda oli kõigil ühine: leiba. Ülejõe linnaosa polnud seda enam mitu päeva näinud.

Seisti kössitades ritta, tõmmati pea õlgade vahele, suruti lõug rätti või krae sisse ja katsuti litsuda end hästi vastu seina, et hoiduda läbilõõtsuva tuule eest. Oodati kannatlikult, kuigi paljud olid alatoitlusest nõrgad ja külmetasid näljakülma.

Üks piimvalge näoga naine läks siniseks, siis lillaks nagu peet ja oigas. Vanaeit, kelle paljad luised sõrmed harku kiskusid, kraapsas aeg-ajalt maast lund ja katsus sellega käsi hõõruda. Kuid lumi sulas ja hangus kohe jääteradeks — käed aga jäid endiselt kangeteks labidakesteks, küüntel jäätilgad.

«Pista põue!» õpetas noorem kõrval.

Vanaeit naeratas kurvalt. Kust seda põuesoojagi võtta, kui suurrätiku all pole midagi peale õhukese pluusi! Sinna ei saanud käsi ajada, võis ainult toppida undruku värvli vahele, hõõruda vastu puusi, mudida, lömida. Ent sellest hoolimata ronis kord külge saanud külm edasi, kippus otse südame kallale — ajas vee silma.

Ei aidanud naabrite tonksimised ega käte jõul soojategemine. Vanainimene kiskus külmast ikka rohkem kokku. Lõpuks rapsas turjakas parkal Puru oma pihtkasuka seljast, tõmbas ihusooja pintsaku maha ja ulatas eidele:

«Noh, mamma, aja selga! Ja kindad kätte,» andis talle oma labakud.

«Hoi, mis te n'd! Mina vana inimene . . . Hakkavad teie noored käed ka külmetama!»

«Võta! Ma topin nad kasuka tasku! Võta!» Ja tiriski kindad eide kohmetunud kämmalde otsa. «Ega's ära külmada või lasta . . .»

«Ega jah, ega jah,» sädistasid naised lähemale kogunedes.

«Suur tänu, taevas tasugu — head inimesed!»

«Miks sa siis ka paksemat selga ei pane, mammake?» naljatas Puru. «Kasukas kuluks ära, ja vildikud, eks ole?»

«Paksemat?» väristas vanaeit kurvalt pead, vesiste

silmade pilk kaugel. «Mis olid, need on ammu-ilma pandimajas...»

«Kas sul lapsi ei ole?»

«Lapsi? Need keisrihärra ja jumala käes.»

«Surnud?»

«Oska seda n'd ütelda... Noorem poeg viidi sõtta, kaks vanemat külmale maale,» seletas eit väikese vastumeelsusega, kiskudes ise suurrätikut järjest tihedamalt ümber.

«Tegid siis kurja, et Siberis?»

«Kurja?» Eit naeratas nukralt. «Kui nemad kurja tegid, siis teevad kurja kõik need, kes unistavad paremast elust...»

«Ahaa!» Uudishimuliste säbarik vajus koomale ta ümber. Oodati lähemat jutustust. Kuid valguti kohe tagasi. Eit aga kössitas poetrepi nurgale, sest ta oli reas kolmas.

«Ei tasu siin... poliitikast!» sosistati ettevaatlikumate poolt. «Võmm!» Ja tähendati kardavoile, kes liikus edasi-tagasi sabasseisjate rea kohal, silmitsedes inimesi ükskõikselt nagu seina külge lõastatud loomi.

Aeg venis. Vilu, luussehakkav tuul sihistas endise teravusega, laulutas telefonitraate, käperdas majaseinu, lõi siin-seal tolmuna üles lahtist, jahust lund ja pildus seda seisjaile krae vahele.

Ootajate arv kasvas mõnekümneni: kõver, jändrik rida näljast virilate, vihaste ja külmunud nägudega inimesi ulatus poe eest kõrvalmaja treppideni, võttes enese alla juba poolesaja sammu pikkuse seinaveere.

Vahetati nukrameelsetena mõni sõna, taoti käsi-jalgu kokku, tehti tüütuseni sooja ning pahandati, et kauplust ikka veel ei avata.

«Isamaa eest kästi jätta tervis ja elu — aga nüüd, saatanad, kõngetavad siin külma!» urises ühe käega sinelis mees.

«Tsaar sai jala, mina kargu, kes santidest enam!» lisas teine, puujalal koperdaja.

«Härrade häbematus on lai nagu meri!» kähvas poisikeseohtu Oja Hannes, potsepapoiss Prügiaugu tänavalt.

Kell kõlksutas pool üheksa, saba läks närviliseks.

«Kas tahavad need kuradi praagamaod täna ka ilma leivata jätta või mis?» ägestus puujalaga mees.

«Uks lahti!» tagus ühekäeline põlvega vastu värvitud laudu. Poest ei vastatud.

Kell jõudis kolmveerand üheksani, inimesed kõmpisid kurjalt edasi-tagasi, trampisid jalgu vastu maad, puristasid, hõõrusid käsi ja puhusid pihkudesse. Rahutus kasvas.

«Kaua nad mõtlevad meid siin külmetada?!» karjuti jälle ja taoti ust.

«Loodrid! Kell pool üheksa oleks pidanud juba lahti tegema. Ärge, närakad, rikkuge inimeste tervist! Avage uks!»

Käremeelseid ruttas kohe vaigistama täisvereline politseinik, kellel tolknes puusal mõõk.

«Tasa! Mitte lõhkuda!»

Aga talle vastati mitmelt poolt korraga:

«Aeg on üle — kauplus peab lahti tehtama!»

«Rahu! Teie seal! Ise vana soldat, mis te kisendate! Soolaputkas pole parem kui siin!»

Korravalvur astus pikatoimelisel sammul tähtsalt edasi, silmitsedes põlglikult seda häda ja viletsuse rivi.

«Noh, siin ilusti ritta võtta! Mis te, naised, tolgendate seal trepil! Ega enne ikka ei saa, kui saab!»

«Leiba! Lei-baa!» kõlas korraga mitmest suust.

«Vait olla! Mitte rahu rikkuda! Kes reast välja ronib, jääb välja. Tähele panna!»

Naised õgvendusid lõdisevatena ritta.

Saba tagumise otsa juures, kus salkkond mehi seisis juteldes ümber Martin Haspe, leidis korravalvur uuesti tegemist:

«Mitte kokku koguda! Silmapilk laiali minna! Laiali! Laiali!» näitas ta siblivalt kätega.

«Ega siin koosolekut peeta! Näete, suitsu pannakse!» urises härrasmehe moodi riides Haspe.

«Korda pidada! Laiali minna! Otsekohe!»

«Kuulge, teie, härra kardavoi, häda on inimesed siia kokku ajanud. Tuisu kätte lõbutsema ei tulda. Meil on sõda — olete kuulnud, härra kardavoi?» püüdis Haspe protesteerivalt häält tõsta.

«Mitte vastu rääkida, mitte vastu rääkida,» kordas politseinik masinlikult, vahtides pärani silmi julgele

härraspoolikule näkku. Kes teab, mis asjamees niisugune võib veel olla? Tüli pole vaja. Aga: «Käsku peab täitma, sõna peab kuulama! Käsk on,» kordas ta mehhaaniliselt.

«Käsk on... teate küll,» naeris keegi.

«Vanade hobuste ja lollide eeslite jaoks,» täiendas teine.

«Köhmi kõige oma käsuga peheesse!» hüüdis Hannes ootamatult.

«Mis? Kuulsite, kuidas mind sõimatakse? Tunnistate!» kriiskas korrahoidja ühele lähemale vanamehele, ja siis hüüdjale ähvardavalt liginedes:

«Kuidas on teie nimi? Nimi!...»

«Hans Habemekasvataja, härra hõ-hõ-hõõm!» taganes poiss meeste selja taha.

Tige naerupahvatus, mis näitas hambaid.

«Hoia, poiss! Kuldnokal on kannused!»

Politseinik kaotas tasakaalu. Ainsa hüppega oli ta lõmpsijate kallal, sasis vihaselt ühe käest kinni ja karjus:

«Kaasa! Jaoskonda! Otsekohe! Ja teie — tunnistama!» näitas vanakesele.

«Mina? Issanda pärast! Mis mina härrade peenikesest kõnest... Ei mina tea midagi!»

«Ära sa loll ole, Peeter,» hoiatati taamalt.

Vahepeal oli Oja Hannes eemale pääsenud ja kadus end meeste sekka litsudes politsei silmist, kes ikka veel vanameest püüdis reast välja, enesega kaasa tirida. Seal pani naisehääl heledalt tänitama:

«Hei, kardavoi! Politsei! Võmm lõhub saba! Hei, kardavoi!»

«Huh-uu! Uu...!» kisasid poisikesed.

Läks lahti üldine kära ja sõnelemine. Segaseks tehtud korrakaitsja lõi käe vihaselt mõõgapära külge:

«Vait olla!» müristas ta täie häälega. Kuid nähes, et keegi temast ei hooli, plaksatas mõõgatupega vastu saapasäärt ja haaras vile.

«Uuh-uu...!»

Hele tirin torkas nagu naaskliga kõrvu. Käratsemine taandus kahinaks. Politseiga lõmpsijad aga nihutasid end nurga taha. Kuskilt vastas vilele teine — lühem, julgustav.

Just tol hetkel avati kahe poolega poeuksed. Lootusrikka ahhaaga kargas saba kaks-kolm sülda edasi, paisates esimesed poodi leti ette.

Politseinikepaar jäi nõutult kesk tänavat hargitama, selgitades omavahel lühisõnaliselt ja nõutult seisukorda.

Vahepeal aga saba muudkui kasvas ja venis. Tulid Lillemäe tänava rahvas, Joruva ülemise otsa asukad, Trepi, Maria ja Prügiaugu elanikud — kogu äärelinnapere mitmekesisus sädises ja sagas seal nüüd edasitagasi. Rahva ots ulatus juba põiktänavasse. Kuskil seal nurga peal kössitas ka Tüürmann, kes teel tööle oli peatuma jäänud, et leivatükk kaasa võtta, ei pääsenud aga õieti kuulmagi, mis lood leivaga on. Et lõikav tuul temagi õhukest palitut miskiks ei pannud ja lund katuselt kaela kühveldas, vedas ta end nurga varju ning, toetades vastu majaseina, silmad paokile, vajus mõttesse.

Äkki läks eespool uuesti kisa lahti. Saba õõtsus nagu singutatud köis. Suur hulk naisi, kes esimese nabinaga olid kauplusse tormanud, vajusid sealt kirudes ja siunates jälle tänavale. Külmunud vanaeit käsi ringutades kõige ees, nagu elav häda ise.

Väljas lõdisejad ei saanud aru, mis poes sünnib, miks tagasi rõhutakse. Uksel tekkis kaksipidi tõuklemine, segadus, kõlasid vanded ja sajatused, isegi rusikad välkusid ja nägudel helkis lausa viha, sügav, õnnetu inimese halastamatus, kes valmis võitlema elu- ja surmavõitlust kas või siinsamas ahtakesel uksel.

Väljatungijad kriiskasid üle rüsina:

«Petised! Vargad!»

«Rahva näljutajad! Kuradi sulid!»

Karjuti vastu, ei läbetud üksteist kuulata ning tungiti veelgi tihedamalt hunnikusse kokku. Politseinikud, kes nagu takjad haakisid end ühe või teise rüseleja külge, olid võimetud. Nad kanti rahvavoolust kaasa, kiiluti tõuklejate vahele, nii et ei saanud sõnagi suust, rääkimata jõu või relva tarvitamisest.

Terve saba oli äkki sassis ja segamini. Kaugemal seisjad, nende hulgas ka Tüürmann, rühkisid ukse poole, lähemalolijad jälle eemale. Arusaamatu ärevus uksel nakatas ja haaras hetkelt kõiki. Mehed vandusid, naised ketrasid sõnu suust, ja et neid suur hulk korraga

käratses, polnud kuidagi võimalik kõige selle ägeduse põhjust tabada.

Seal viskas lillakas, külmunud eit äkki käed, kõhnad harkis sõrmedega jäätunud käed üles, ajas kuiva, otsekui surnu koonu vastu taevast ja ulus oigavalt, näljase hundi kombel:

«Leiba! Andke leiba!»

Tekkis vaikus. Rahvahulk nagu jahmatas, kuulatas, võttis tuld — siis kärises mitmesaja inimese kõrist, vihasest kurgust, teravalt ja ähvardavalt, tuulevilinast üle käies nõue:

«L-e-i-v-a-d v-ä-l-ja-aa!»

Vastuseks põrises trepilt kohe kellegi räme, kurkujäänud hääl. See püüdis selgeks teha, et täna saavat leiba ainult need, kes elavad linna pool Taaraaia tänavat. Teistel olevat siin asjatu röökida... Hääl tahtis veel midagi lisada, kuid ta karjuti mitmelt poolt korraga üle:

«Varganägu! Lööge petis maha! Uuuh!»

«Tõmmake orikale ving ninna!» kõlas Oja Hannese hääl tagantjärele.

«Tehke pehmeks!» nõudis ühe käega soldat.

Hulk tigedaid küüsi rabas kõnemehe järele. Kuid teine, krapsakam tõmbas ta kähku kauplusse ja lõi uksele riivi ette.

«See tõstab mässu, see on jõle,» pomises kohkunud, lõdva kõhuga leivategija. Ent korraks siiski veel julgust võttes karjus kinnise ukse tagant:

«Kardavoi! Kardavoi!»

Nood mehed olid juba ammu, rüselusest välja pääsedes, päkkadele tee teada andnud jaoskonna poole, et abi tuua. Sest kahekesi ei olnud selle hullukslainud, möirgava karjaga vähematki peale hakata, nagu nad arvasid. Mis sa hulgale teed!

Rahvas aga kobrutas ja kees, löödi salkadesse nõusklema. Rida Prügiaugu kandi mehi kogunes Tüürmanni ja Martini ümber säbarikku, nõudes neilt kui targemailt, mis ette võtta.

«Mis kuradi jaoks neid päevi määratakse, ah?» nõudis rätsep Vihm, ise vihaselt ühe otsast teise otsa vahtides. «Misjaoks, ma küsin? Kas rahva narritamiseks?»

«Narritamiseks, teadagi,» tõukas tagant Jaanise Taavet. «Mineva nädal oli sama lugu.»

«Tõmmaks saatanatele vitriooli saba alla,» kurjustas parkal Puru, rasked kämblad löögivalmilt rusikas.

«Lööks laiali selle bande nagu sipelgapesa!» urises õelalt Alamaa Joosep, tööta päevamees.

«Aknad sisse! Aknad!» kargles kivi otsides ringi sepp Tõtsu poeg Roland, näol töökoja nõejäljed.

«Noh, egas aknad süüdi ole, poja!» hurjutas Martin Haspe.

Kuid teda ei kuuldud. Kari poisikeseohtu noormehi, nende keskel agaram Hannes, keksles kaupluse akende all, trampis jalgadega vastu seina ja kisas ülemeelikus teolustis:

«Lööge aknad sisse! Sisse!»

«Leivad välja, jagame ise ära!»

«Aknad! Poisid, tooge kive!»

Vastaskõnnitee serval paistis lahtisi munakaid. Neid rutati kätte kahmama. Asi kujunes tõsiseks, kaupluse-olijad kiskusid kähku sisemised luugid ette.

«Poisid, kurat, matsid materdavad kividega!» kargas kõhetu Martin nüüd noormeestele ette. «Tööline võitleb teisiti. Kivid käest!» kamandas ta karmilt ning otsekui sirgus ise oma häälest. Ka Puru, Tüürmann ja paar teist vanemat meest olid tema kõrvale poiste teele ette astunud.

«Ja mis sina, härrakene, siin piiksud?»

«Tattninad! Mina tegin siis juba saapaid, kui teie alles isa saapasäärest kõrgemal kõlkusite.»

«Martin! Kõnele, Martin, lase käia!» hõikas keegi taamalt.

«Ütle sina mõni sõna, selgita!» viskas Haspe üle õla Tüürmannile. «Minul siin nende kollanokkadega pisut...»

Ta hakkas poistega võitlusviise klaarima. Tüürmann aga peaaegu tõugati trepile, nõuti, et omakandi mees andku plaani.

«Naised ja mehed!» keerutas ta nagu virgudes mütsi.

«Kes see... niisugune on?» päriti umbusklikult.

«Mõni tegelane, ametnik või?»

«Ei, rahvamees!» seletasid Vihm ja Puru. «Lase tulla.»

«Kõnele! Ütle, mis vaja! Ära tühja plära!»

«Kuulge, kaaskodanikud! Esiteks: rumalusi ei maksa siin teha! Õiendame asjad organiseeritult, rahulikul teel!»

«Räägi leib välja! Leib! Mis sa muidu!» karjuti vastu. Vanad naised sirutasid kohmetanud käsi kõneleja poole nagu kerjused.

«Ega sõnad süüa sünni!»

«Tean, kaaslased! Teil on õigus! Meil kõigil on õigus! Meid on jälle rumalasti petetud. See on tarbeainetetoimkonna töö. Seal peame asjad ritta seadma, mitte siin lobisema . . .»

«Õigus! Too leib välja!»

«Lähme linnavalitsusse! Linnavalitsusse!» karjuti naiste poolt.

«Võime minna. Aga veel targem on minna toimkonda ja nõuda, et meile leib täna välja antaks.»

«Davai! Lähme toimkonda!» Salk noormehi hakkas end ilma pikemata teele seadma.

«Siiski, mehed ja naised!» sai Tüürmann veel korraks sõna haarata. «On parem, kui valime mõned saadikud, kes seal meie asja eest kostavad. Nagu näete, ei suuda meie niiviisi, hulgakesi ja lärmitsedes midagi selgeks teha. Politsei võib vahele tulla, ja ongi jutul lõpp. Aga kui on saadikud, siis need lähevad ikkagi, ka peale laialiajamist tarbeainetetoimkonda. Ma panen ette valida kolm saadikut!»

«Kes on see nupuvend? Mingu ise saadikuks!» karjuti.

«Saadikuks! Jah, hakaku saadikuks! Tuleme kaasa.»

«Hea küll. Mina olen nõus. Nimetage teisi!» Tüürmann tundis end nüüd korraga olevat üsna teovõimsa inimese: tuju tõusis, sai hoogu, kuigi sügaval rinnalehe all nakitses hirm.

Siit-sealt hõigati nimesid, poisid tõukasid Martin Haspe ette — saadikuks. Selgus, et neid oli saanud viis, hulgas ka rahulik ja soliidne Puru, vana külmetav naine ja too ühe käega soldat, kes esimesena nurinat tõstis.

Kandidaadid kõhklesid, kogusid nagu omakeskis julgust. Kuid rahvakobar käis peale, nõudis järelejätmatult:

«Mis siin magada!»
«Kohe toidukomiteesse!»
«Saadikud ette!»

Hakkas kujunema korrapäratu, muhklik inimvoor. Esiots oli sel mütsakas ja tihe, täites peaaegu tänava laiuse, ent tagapoolt aina õhenes ja teravnes kiilukujuliselt, venis nõnda ligi saja sammu peale välja.

Kõige ees rühkisid saadikud, neile järgnesid ägedamad noormehed ja naised segi — vihased, ähvardavad, vandudes ja sajatades. Siis tulid vanemad inimesed, kel raske oli noortega sammu pidada. Siin oli halle taadikesi, kortsus ja nälginud nägudega eitesid, sinisekskülmunuid ja teisi, heades paksudes talveriietes, kes lõõtsutasid ja ähkisid kiirest käigust. Päris lõpus ronisid mõned hädised vanamoorid, kes komberdades katsusid teistele järele jõuda. Nende hulgas oli jalahaigeid ja rinnahaigeid ja reumatõbiseid ja tiisikuid, kes läkastasid ning krõõksusid röga, kuid siiski püüdsid rahvasummast mitte maha jääda. Hulga jõud tiivustas kõikide jalgu.

Viimaste viletsate sabas tõlpas veel terve pilv lapsi, kilgates ja rõõmu tundes suurest, ennenägematust inimvoorist. Nende hulk kasvas igal tänavanurgal. Tulid kaasa kelgutajad ja vissilaskjad, kooliminejad ja muidulonkijad, ning mida enam linna sisse jõuti, seda pikemaks venis jamelevate poisikeste-plikakeste rodu rongi tagatipus. Neil siin päris taga polnud aimu asjade tõsisest käigust, nad hullasid ja tõuklesid, jooksid vahetevahel vanemate inimeste viletsate ridade vahelt läbi, müksides neid oma lapsikus vallatusehoos. Eesmisi, rongi pead aga kandis edasi petetud inimeste viha, ärev, teohimuline meeleolu. Siin-seal nurkadel liitus uudishimulisi, tõmmati kaasa tuttavaid.

Nii lookles kogu see kärav ja kirju rodu mööda rinnakut alla, kesklinna poole. Auväärsemad kodanikud akendel ja majaustel jäid, silmad punnis, vahtima, voorimehed ptruutasid hobuseid, tõmbudes rentslisse ootama. Mis see's nüüd on?

Vastutulijad tundsid ära mõne rongiskäija, astusid ligi, püüdsid pärida, jutule saada.

«Tulge kaasa!» hüüti neile.

«Lähme õigust otsima!»

«Hullud... Päise päeva ajal,» vastati. «Pistavad türmi!»

Tulidki mõned, kuid suurem osa raputas kahtlevalt päid ja tõmbus tagasi majaustele, vahtides sealt ehmunult rongi, mis nagu tuulispask veeres tänavast tänavasse, täites neid käraga ning vastuhaku kõditavalt-värske lõhnaga.

«Mis see on? Mäss, tõepoolest!» sosistasid mõned härrakamad isandad hirmunult.

«Küll lüüakse kinni!» noogutasid teised elutargalt.

«Aga kus politsei's on? Pole nähagi!» ehmatas üks.

«Just nagu viies aasta!» õhkas teine.

Rong aga keerles ja paisus. Palkpikk mees Alamaa Joosep tahtis kollastkirja taskurätikut leivanäljaste lipuna kepi otsa üles seada, kuid Haspe kõva keelu peale jäi see tegemata. Keegi vaimustusega viienda aasta sündmusi meenutav naine katsus laulu alustada, ajades järjest üksisõnu: «Maha verega võietud troonid»... Kuid rohkem ta nähtavasti ka ei teadnud, ja talle ei tõmmatud kaasa. Naerdi, et kas ei ole ehk liiga vara. Ning lauluhimuline kustutaski oma tahi.

Mindi kõige otsemat teed: üle Veeveo platsi, mööda Holmi uulitsat, sihilt üle külmunud jõe. Ning peagi oldi väljas Uuel turul, kus saksa seltside pidumajas «Bürgermuses» asus Põhja-Balti komitee poolt organiseeritud tarbeainete-toimkond.

Teel ei nähtud mitte ainustki politseid. Kuid siia oli neid ette kamandatud terve kobar. Ootavalt tammusid nad oma läikivate naastudega vormirõivais, piirates kaarja ahelikuna komitee majaesist ja sissekäiku.

Nagu turris okastega siil jäi rongi pea relvastatud meeste ees seisma. Kuuldus ähvardavaid hüüatusi, säbarik hakkas end ümber politseinikkude poolrõnga seadma.

Viimased aga ei kaotanud pead. Neile oli käsk antud rahvaga ilusasti rääkida, tagasihoidlikud ja mõistlikud olla. Ning nõnda nad seisidki tummalt oma kohtadel nagu sambad, rind vastu pealesuruvat rahvast.

Pristav ise tatsus kellegi oktoobris tegelasega ringi keskel. Käsi mõõgapäral, pugurind ette surutud, püüdis see paksu kaelaga isand hästi käskivat poosi võtta ja rahvast oma häälega ära kohutada.

«Meeleavaldused on keelatud!» hüüdis ta. «Igasugused korrarikkumised samuti — sõjaseadus on maksev! Kõrge keisrihärra nimel, ma käsin teid laiali minna!» Ärevusest kärises ta kurk nagu vana krapp.

«Kes siin korda rikub, — antagu leib välja!» põrutas Puru nagu pasunaga. «Toimkond rikub korda! Petab inimesi!»

«Laske saadikud sisse!» nõudis Martin Haspe.

«Mis saadikuid siin! Keelatud!» urises politseinik.

«Terve linnaosa on juba kolmandat päeva ilma leivata!» hüüti talle vastu.

Politsist katsus uuesti rahustavalt:

«Saate leiba, saate! Minge n'd igaüks omale poole! Kellel seda tüli vaja . . . Ruttu! Kõrge keisrihärra nimel, ma käsin teid teine kord silmapilk laiali minna! Saage ometi aru, see on seadus! On kord!» otsekui palus ta rahvast. «Seadus ei luba kokkukogunemisi ega saadikuid! Minge laiali, minge laiali.»

«Siin ei räägita seadusest. Siin nõutakse leiba! Kes tööd teeb, peab sööma!» hüüti segiläbi vastu.

«Laske saadikud sisse!»

«Ärge vägistage keisri truude alamate õigusi, hallvatid!»

Tüürmann surus end läbi rahvaaheliku ette ja tahtis hakata asja seletama. Ent vaevalt sai ta paar sõna suust, kui politseiülem kargas vihaselt peale:

«Mis lõuameest teie tahate mängida? Ma teile näitan miitingut! Vait!»

«Mina olen sõjatööstuse-komitee ametnik ja mul on õigus kõnelda. Olen nende poolt volitatud leiva asja korraldama. Laske läbi!»

«Paigal seisa!»

Mitu politsisti piirasid ta ümber.

Nüüd trügis Martin Haspegi ligi.

«Lubage, lubage, härra pristav, mis kuradi mäng selle leivaga siis õige on! Ega näljaste inimeste kallale ikka ei maksa karata! Nii te korda ei kaitse.»

«See pole teie asi,» vastas pristav härra välimusega noomijale mornilt.

«Lööme nad minema!» kisati rahva seast.

«Viige toimkonda sisse!» nõudsid Martin ja Tüür-

mann ühiselt. Puru mõõtis tigedalt lopsaka kehaga pristavit.

Rahvas surus ikka julgemalt peale. Tagapool kerkisid juba üksikud rusikad. Poistekari, rõngastades nüüd omakorda meeleavaldajate-kobariku ühes politsistidega, tegi pöörast melu.

Kõigest hoolimata katsusid saadikud kokku hoida, et pääseda asja ajama. Kuid neid suruti kahelt poolt — eest politsistide rida, tagant ikka enam hoogu minev hulk — ning nad jäid abitu killukesena kahe kivi vahele.

Nii tammuti otsustamisvõimetult mitu pikka minutit. Rahvas käratses, poisikesed ulgusid, politseipristav palus laialiminekut juba kolmandat, siis neljandat ja viimaks ka viiendat ning viimast korda, nagu ta ise tähendas. Ent näis nii, et ta ka veel teine viis korda valmis oleks olnud oma palvet kordama, ilma midagi tõhusamat appi võtmata. See tõstis meeleavaldajate iseteadvust. Mõned neist katsusid politsistidega juttu alustada, neid pehmeks kõnelda. Kuid teised panid seda pahaks. Tagapool karjuti järjest õelamaksminevalt:

«Kihutage võmmikari Emajõkke!»

«Kupatage kardavoid hullumajja! Neid pole meile vaja!»

«Ega me röövlid ole, et meid politseiga ärgitatakse!»

«Laske saadikud sisse!» ajas Martin viisakalt peale.

Saadikute küsimus tegi pristavile tõesti muret. Kui siitsamast linnast põlvnenud mees, ja üsna mõistlik, oleks ta ise peaaegu valmis olnud neid toimkonna ruumidesse laskma. Kuid tarvitses oktoobris tegelasel talle ainult trääsa näidata, tarvitses mehel ainult meenutada oma kõrget aunime ja ametivannet, kui kohe keeldus. Lõppude lõpuks — kas ei oleks saadikute läbilaskmine ülemuse vaatekohalt sama kui meeleavalduse kaasategemine või selle toetamine? Või mis ütleksid need suured tuusad, seltskonnategelased, kes Põhja-Balti komiteed juhtisid? Ning karistus säärase asja eest? Mitte väiksem kui ametist tagandamine ja auastme äravõtmine. Kuidas, pagan, sa nad heaga laiali ajad?

Kära ja melu aina paisus, võttis hoogu. Taaruti paigal, lärmitseti. Seisukord läks segaseks. Politsistidel oli keelatud tarvitada jõudu, vägivallaga leivahädalisi

laiali ajada — sest võimukandjad kartsid sellest tulevat veel suuremaid korrarikkumisi, nagu oli juba olnud Petrogradis. Inimesed aga seda aimates ei mõtelnudki järele anda — nad võtsid koguni südant. Ühe vihatuma ja kurjema politsisti ette — keda äärelinnas nimetati lihtsalt Libukupjaks — tekkis korraga salk poisikesi. Keegi neist torkas oma räämulise näpu politsistile nina alla ning karjus irvitades:

«Õuka, Libukubjas! Võmm!»

«Õuka, võmm!» kordas siis terve salk ja õgvendas samuti sõrmed hämmastunud politseiniku nina alla, ise sealjuures veidraid nägusid tehes.

Politseiniku lai nägu ja lopsakad kõrvad läksid tumepunaseks. Enne kui pristav või ligem ametivend jaole sai, haaras mees tupes mõõga ja plartsatas sellega lähemale poisikesele hoobi vastu pead, nii et see lendas selili lumme, suust-ninast veri väljas.

Kohkumisele järgnes hetk vaikust. Siis pahvatas torm.

Üheainsa vägeva sööstuga paiskas meestesumm politseiaheliku segi. Mitu meest ühe vastu kisti neil relvi käest, peksti vastu kõrvu, tuubiti trääsadega. «Võmm», kellest lööming alguse sai, litsuti nagu prussakas jäisele sillutisele ja materdati sealsamas läbi, nii et ta näruna maha jäi.

Otsekui hädapasun karjus pristav kõik selle aja oma käsualustele: korda hoida, ninamehed kinni võtta. Ise krahmas ta Tüürmanni käsivarre ja vedas mehe asutuse esikusse. Talle kargasid mõned mundrikandjad appi, teised aga teda ei kuulnudki. Üksikud politseinikud rabelesid meestesalga keskel otse elu eest. Murti mõõku, kisti paguneid pealt ja pluhviti vastamisi. Äkki kõmatas pauk, siis terve paukude ragin — mõningad toimkonna esikusse pugenud politsistid ühes pristaviga tarvitasid viimast hädaabinõu.

See mõjuski. Politseinikega kisklejate hulgas tekkis segadus. Keegi ei teadnud, mis juhtus. Naised panid kisaga lippama, vanakesed tuikusid jalul. Martin nägi, kuidas tüse Puru nagu suur koer neljakäpukile eemale ronis, kuidas rätsep Vihm kareldes lippas, nagu oleks tal tuline pressraud jalge all. Korratult ja peatult joosti laiali — igas suunas ja igasse tänavasse. Ei olnud

siin kellelgi aega julgustavat sõna heita ega vaadata, kes langevad, kes kaasa tulevad — ei tulnud meeldegi pagejaile, et paugud võisid olla ka õhku lastud. Joosti, joosti meeletult, otsekui ehmunud tallekesed.

Vanad, kellel põlved nõrgad, langesid ninuli lumme, käperdasid — kuid ajasid end taas püsti ning jätkasid nagu kaamelid, raskelt ja kahele poole laperdades teekonda. Poisikesed lõikasid nüüd varssadena kõige ees.

Hoobilt oli politsei ja võim jälle seisukorra peremees. Väikelinna rahvas polnud õppinud võitlema. Neid oli kerge hirmutada. Pristav irvitas enesele pihku. Rahulikult! Heaga! Said.

«Nabige ninamehed kinni!» karjus ta nüüd kui väepealik, lõõtsutades raskelt ja tähtsalt esiku uksel, Tüürmanni varrukas ikka peos. Seda ei lasknud ta revolvrit võtteski lahti, hoidis nagu kallist saaki.

«Jooske! Tooge tagasi!»

«Mis te minust veate!» protesteeris Tüürmann. «Mina olen sõjatööstuse-komitee tegelane! Laske lahti!»

«Või tegelane! Jaoskonda! Ükskõik mis tegelane!» sülitas vihane ametnik. «Kuradi nälgvästrad, või kallale,» urises ta. Siis kraaksatas uuesti politseinikkudele: «Kõik kinni võtta! Viimaseni! Kaasa tuua!»

Ent tagaajamine soikus varsti. Paksudes talveriietes politseinikud ei viitsinud pagejate viisi singata, põiktänavates keerati ümber ja longiti Uuele turule tagasi.

Kaasa ei toodud palju. Neid oli viis: too külmetav vana naine ja üks teine, kes oli jooksust nõrkenud. Lookas jalgadega rätsep Vihm ja poiss, kes lüüa sai. Viimane meeshing oli Martin Haspe. Teda ei toodud, teda poleks ehk keegi puutunudki — nii aukartust äratav oli kardavoide ees ta välimus. Ta tuli ise. Pistis suitsu hooletu liigutusega suhu, astus vangide hulka ja ütles pead selga lüües:

«Härra pristav, et teil kergem oleks selgust teha, lubage kaasa tulla. Mina olen Petrogradist — olgu öeldud. Nägin kõike pealt!»

Pristav uratas vastumeelselt. Mida kuradit see härrasmees! Aga — mine tea, mis tegelane... Seletab ka. Tulgu. Nii sai Tüürmanniga kokku kuus vangi. Need koondati säbarikku, piirati igast küljest politsistidega. Kaks raskemat neist asus rongi etteotsa, kolm kummagi

külje poole, kuna teised tõstsid kolkisaanud kaaslase maast üles, võtsid ta eneste vahele ja asusid rongi tagatippu. Jaoskonnahoone ei olnud kaugel.

«Puuh!» tegi Tüürmann ja asus õlgu raputades Martini kõrvale. «Niisiis leiva asemel puuri . . .»

«Niisugune on meie elu seadus . . .»

«Lõuad pidada!» käratas politsist.

«Näeme, kaua nad mõtlevad minu aega seal raisata!» arutas Tüürmann enda tähtsust allakriipsutavalt.

«Raudu lasen panna, ässitaja! Lõuad!» kurjustas jälle pristav. Kuid raudade toomise asemel pöördus kannal ringi, kamandas:

«Edasi! Marss!»

Rong hakkas liikuma. Naised astusid raskelt, kohkunult, silmad maas, näod tuhmid. Tüürmann toppis käed tüdinenult tasku. Martin pahvis ükskõikselt suitsu. Vana Vihm komberdas pead vangutades nende taga ja kordas endamisi: «No on aga lood, on lood . . . Kurat võtku sõda ja isamaad!»

«Ei, sõbrakene!» lõi ennist külmetanud eit nüüd pea püsti. «Ei! Jumal õnnistagu isamaad!» Ning suud üsna mehe kõrva äärde seades salapäraselt: «Ja ehk ka sõda — seda sõda, kus vaesed inimesed kord rikkaid nuhtlema hakkavad, nagu minu poeg ütles . . .»

«Õige, emake! Õige!» kinnitas seda kõrvalt kuulnud Haspe. «Vanajumalatki võib meil veel vaja tulla . . . Enneaegu ära põlata ei maksa miskit . . .»

«Suu pidada!» kamandas politsist.

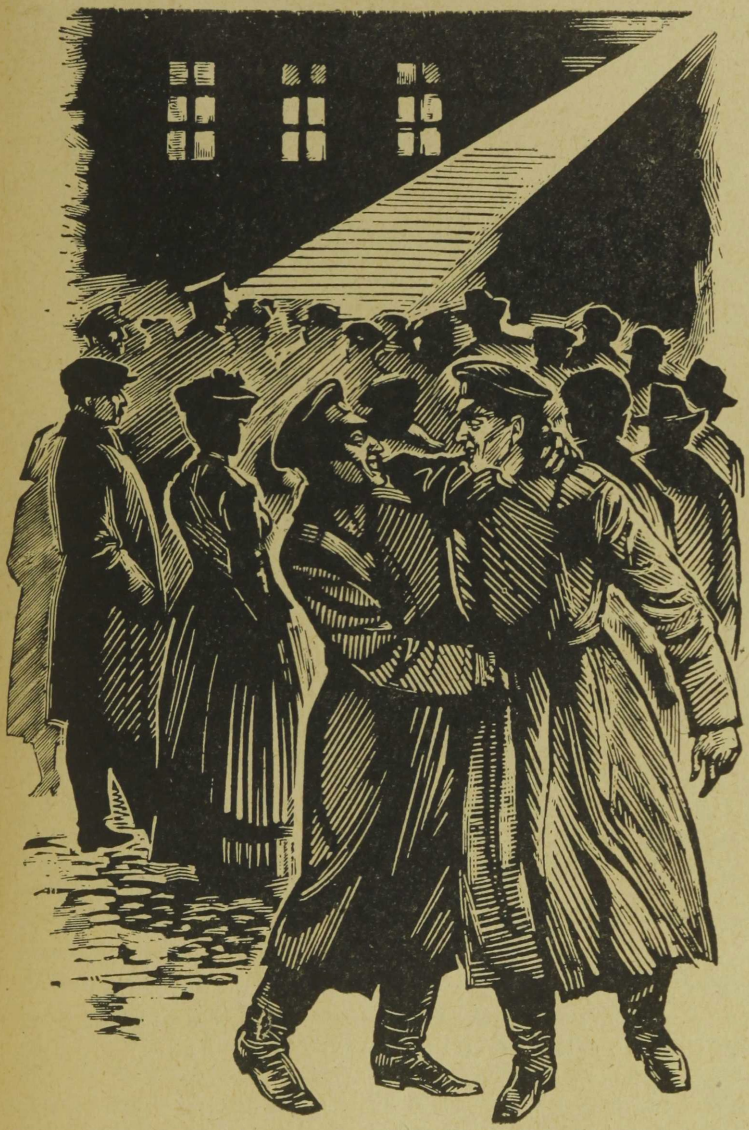
Valvealuste salk liikus nukralt sama teed mööda tagasi, kust alles äsja oli ülemeelikult tuldud. Tuul puhus minejaile vingelt näkku, politsistide mõõgad kõlksusid ärritavalt. Võit oli võimule jäänud. Aga kaotanud olid nad siiski — moraalselt täiesti. Neid kästi näljahädalisi rahustada «siidkinnastega», ilma vägivallata. Nad ei suutnud seda, ei võinudki suuta, sest võimu vundament on vägivald, alati.

Äkki varises liiüasaanud poisike niidetud naadina lumme. Ninast imbus verd . . . Martin tõstis ta üles ja, kohendades enesele kaenlasse, hurjutas juurdetikkuvaid politsiste:

«Oodake, kaarnad! Kui olete lapse elaja viisi veriseks löönud, siis andke talle vähemalt inimese kombel abi.»

Politsistid taandusid urisedes. Ebaühtlase sammuga jätkas salk teed. Martinil poisike kaenlas, tossav suits hambus. Ta pilk oli kuskil kaugel, nägi midagi erutavat, sest ta näkku ilmus soe, isalik naeratus. Käsi aga silitas tasahilju poisikese tuhkjat juust ning huuled kordasid nagu lohutussõnu:

«Pea püsti, tulevane töömees! Tööd on palju ja — julgete päralt on võit... Aga kõhtu me enne täis ei saa, kui leivakott on meie eneste käes... Kindlalt käes.»

TEINE JÄRK

1.

Linaaidast vallandamise järel olid Miili ja Karssa, nagu kümned teisedki, tööd otsides kogu linna läbi vantsinud. Mõnes üksikus kohas kutsuti homme tagasi. Kuid igast homsest sai kord üle-üleeile ja nii kadus viimaks kuulamaskäimise isugi. Kuhu sa, vaene hing, ikka kipud? Linnule on antud tiivad, et lennata, otsida. Loom võtab sealt, kust leiab. Üksnes sina, inimene — sina ripud väetina teistest omasugustest, sul pole õigust mitte nurisedagi. «Sinu pärisosa on kannatus.» Nõnda kaebasid naised, kurtsid raskete aegade, hirmsa elu üle ning jäid, nälg suu veeres, nõutult ootama.

Karssa köhis nutuga pooleks. Ämblikkudena sirutasid mure ja häda igast nurgast talle oma koibi vastu, tegid rahutuks. Vana Venima oli juba mitmendat päeva tükkis hobusega kadunud — kas maha löödud või kinni pandud, mine tea... Viimaste veeringute eest ostis ta tüki pekki ja nutsaka tangu. Pudrupada nüüd Venima peret hinges pidaski.

Jaanistel läks pisut libedamini: kõik suured inimesed, ajasid põhimõttel, et parem pikk ja peenike kui lühike ja jäme nälg, kuidagi päevast teise. Ent ärevate juttude mõjul, mis leivasaba-lugu üles keerutas, ronis rahutus siiagi. Eriti Kusti, kes seadis nagu varesepoeg pesa serval lennuks tiibu, tiirutas tihti maailma asjade ümber.

Et politsei «mässutegija» Tüürmanni kinni pani — sellest said mehed aru ja kiitis Miili vaikselt isegi heaks. Aga miks arukat kingseppa Haspet, kes suurte linnade prouadele-preilidele tegi peeni kingi ja pal-

jusid härrasid tundis, kinni peeti — seda ei suudetud mõista. Või need vanaeidedki? Mis mässajad nemad, tõsteti kobamisi häält. Leivavärk tahtis ju parandada. Mitmel pool kaupluste ees kiputi «leivamäsu» kordama. Ja olgugi et sellest enam õiget asja ei tulnud, paljalt ärplemiseks jäi, tekkis äärelinnas ometi trotsiv meeleolu, millele hoogu andsid veel pealinnast sõitnud inimeste jutud sellest, kuidas Piiteri naised sõjakalt leiba ja rahu nõudvat, kuidas osa suuri mehigi neid toetavat, kuidas naised soldatid oma nõusse saanud ja politseiga lahinguid löönud.

Teati ka Rõika noorhärrat Rikasküla poes ütelnud olevat, et midagi võivat ju tulla, aga ärgu need kotakoputajad-labidaliigutajad lootku, et nemad... Leiduvat targemaidki etteotsa panna. Tüürmanni- ja Haspetaoliste ässitajate õige koht olevat puuris... Selle kuulduse kohta tähendas Taavet mürgiselt:

«Valmistavad jälle vaesele rahvale aadrit laskma, nagu viiendal aastal.»

Aga poeg, kes rohkem oli näinud, rindel kuulnud isegi salaja loetud kirjatükke, kinnitas jonnakalt: «No kurat, keeravad soldatid kord otsad ümber — näeb alles tantsu...»

Sellises lõimetusmeeleolus möödus päevi. Siis korraga ei tulnud enam pealinna lehti. Kohalik tõi sellest silmapaistva sõnumi, lisades mõistaandvalt, et kõik on korras... Aga soldatitelt võeti ära linnaload ja kardavoid said käsu ööbida jaoskondades.

See kõik piitsutas meeli. Isegi tuimemad läksid kärsituks. Jäädi põnevalt ootama: kes lehti, kes muidu uudiseid.

Kuid enne sündis midagi muud.

Ühel sumedal ja poolhämaral õhtupoolikul koputati ettevaatlikult Jaaniste uksele. Elanikud, kõik parajasti toas, jäid kuulatama. See oli võõras koputus. Viimaks hõikas Miili venivalt «jaah» ning astus sammu ettepoole. Kuid et loa pealegi sisse ei tuldud, vedas ta ise ukse pärani ja vaatas videvasse trepilöövi.

Seal seisis pikk mustas sinelis mees.

«Issand!» häälitses naine.

«Ärge ehmatage,» ütles sooja häälekõlaga võõras. «Olge heaks, kas siin elab preili Vanda Jaanis?»

«Tule jumal ise appi!» viskas Miili käed uksepiidale. Pahinal tulvasid talle pähe jutud sellest, kuidas sandarmid viinud ühe või teise ära, kuidas pekstud ja tuhnitud... Otsemaid tekkis ta hirmusegaste silmade ette metsik pilt. Oma perekonnast! Tüdruk. Oh häda küll! Ta lõi jalust päris nõrgaks.

Ei saanud teised veel jaolegi, kui võõras, tal käsivarrest sõbralikult kinni võttes, kordas:

«Ärge kartke, emake. Mina ei ole sandarmikoer...»

«Nujaa, mis seal's?» liipas Taavet oma arglevas tarmukuses lähemale.

«Astume parem sisse!» näitas vormiriides mees käega.

Ja otsekui käsu peale taganesid kõik tuppa. Sinelis mees sulges korralikult ukse.

Miili hoidus umbusklikult kaugemale. Käsi otsaesisel, ümises ta omaette, kuna mehed seisid peaaegu külgkülje kõrval keset põrandalappi. Ka Vanda, vardad näpus, tirtsas uudishimulikult ahju nurga juurde.

«Teie ju oletegi preili Jaanis, Vanda? Eks ole? Tere!» tahtis võõras talle kätt ulatada.

Kuid tüdruk läks imelikuks, taandus kohmetult ahju varju.

Võõras vaatas abiotsivalt, nagu piinlikkust tundes ringi.

«Mis teil's...?» tahtis Kusti pärima hakata. Kuid võõras kiskus ropsudes mundripalitu seljast ja heitis selle koos karvamütsiga toolile.

Vormipalitu alt koorus välja lihtsat tumesinist ülikonda kandev mees, kelle tugevad vahkjad juuksed olid üle pea visatud, püksiharud aga säärikutesse peidetud. Ta otsaesine oli kõrge, nägu suur, krobelise koega, nagu kergelt vinnis, käed tugevad, käsivarred pikad. Manisk ja lips viitasid haritlasele, säärikud aga töölisele. Nii ei võidudki paugupealt öelda, kellega tegemist on. Mees ise ei näinud teiste muljest suurt hoolivat. Heatujuliselt hõõrus ta käsi, vaatas oma kindlate hallide silmadega, mis pigem puurisid kui kompasid, ühe otsast teise otsa ja naljatas:

«Sooh, vana kesta ajasin maha, nüüd ma enam ei tee paha... Ah-ah-haa! Kas teie siis mind ei mäleta, preili Jaanis?»

«Nüüd... natuke nagu mäletaks,» elustus Vanda ja punastas.

«Nii, nii... Vahest ehk tuleb meelde too soldat, kes kord käsitööliste seltsis teid tantsima kutsus ja tantsul palus väikest teenet — kirjakest üle anda Tüürmannile, mida preili ka lahkesti tegi, mis? Tõsi, sellest on varsti aasta möödas...»

«Jaa, jah,» läks Vanda päris hõõgele.

«No näete siis! Vanad tuttavad...»

Naeratades suruti nüüd kätt. Tüdruk kinnitas, et ta külalise nime siiski ei teadvat.

«Mehin,» kõksatas mees kergelt kannad kokku. «Jah, Eduard Mehin. Kakskümmend kuus aastat vana, tööline. Vabandan. Tookord ei võinud ma kahjuks ennast tütarlapsele, kellest ma ainult niipalju teadsin, et ta on minu tuttava tuttav, mitte tutvustada. Nõnda et olgu see viga nüüd parandatud...»

Võõras ei kaotanud pilgukski enesekindlust. Niisama usalduslikult nagu Vandale, ulatas ta käe ka meestele ja kordas naeratades ikka, et antagu talle andeks hirmutamine. Vormiriide olevat ta üksnes teatud vajaduse pärast ümber tõmmanud. Linna sissesõit olevat nõnda kindlam olnud. Miks — seda ta ei seletanud. Kusti rikutud nägu tähele pannes päris kohe asjatundjana:

«Muud kurja gaas ei teinud?»

«Vist mitte.»

«Noh, juhtub hullemat, jah, palju hullemat. Mis väeosast?»

Kusti nimetas.

«Ahaa, tean. Teil oli seal kaunis kõva rakuke, loeti lehti, eks? Kas ümber tõlgiti ka?»

«Poisid ise, kes oskasid.»

«Muidugi, muidugi. Aga kuulge, head inimesed, kus on Tüürmann? Ma olen mitme ukse taga ära käinud — kõik nagu pitseeritud. Viimaks tulin teie aadressi peale, mis mulle kord igaks juhuks anti.»

«Tüürmann jah, Jans?» vaatas tüdruk nõuotsivalt omaste poole.

«Kinni. Nujah, too mees on kinni,» seletas Taavet tütre eest. «Vangimajas!»

«Ja teie sugulane Haspe?»

«Küllap sealsamas.» Ning Taavet pajatas lühidalt

kõigest, mis teadis. «Aga mis lind teie's niisugune olete, et muudkui pärite?»

«Nende sõber,» vastas see peaaegu lapseliku naeratusega.

«Politsei n'd mõne sõber,» irvitas vanamees kahtlustavalt.

«Sina, isa, ei saa aru,» tõukas Vanda teda kõrvalt.

«Õige umbusk, täitsa õige,» läks Mehin tõsiseks. «Lennata niisugustes sulgedes inimeste korterisse, tekitab muidugi kahtlust... Aga mis teha! Kui ollakse asja pärast väljas ja kui valvest muidu mööda ei pääse. Mis siis ikka? Petrogradis on revolutsioon...»

«Mis seal on?» ei saanud Taavet aru.

«Revoluutsija...»

«Mis asi?»

«Mäss, noh, vanamees, kurat! Mäss!» müksas Kusti teda tärkava elevusega.

«Vai õkva mäsu lahti!» kordas vana süütult.

«Mitte niisama mäsu. Rahvas võtab rooliratta enda kätte. Kui ma Pihkvas rongile astusin, valisid Piiteri töölised juba nõukogusid... Sedaaega peaks kõik olema ühel pool... Kolla maas ja vabadus käes... Vabadus! Teeme rahu ja hakkame elama hoopis teist elu,» rääkis võõras vaimustatud õhinaga.

«Mis see keisrihärra, vaeseke, siis kurja on teinud?» turtsatas Miili. Läks akna alla, pigistas huuled triibuna kokku ja vahtis üksisilmi välja, lausumata enam sõnagi.

«Ah's rahu?» kiheles Kusti. «Ehk pääseb ise ka veel hingega sellest möllust?»

«Igatahes väljavaateid on... See sõda tuleb rutem kui muidu keerata sõjaks kurnajate vastu, ja igal maal... Mille eest vene töörahvas saksa töörahva verd valab? Vaja on revolutsiooni, ka Saksamaal, mitte vennatappu...»

«Vai nii, vai õkva nii,» võngutas Taavet pead. «Siis ikka neil meie jututegijatel õigust ka. Näe, räägiti siin küünlapäeva paiku, et olnud niisugune käre leht... Nuujah, et härra tuli's nüüd siia kah mäsu tegema, otsib Tüürmanni poissi ja Martinit, et kohe revoluutsija lahti lüüa...»

«Revolutsiooni teeb rahvas, mitte paar meest,» muigas Mehin suunurka viltu vedades.

«Ah seda meie vanameest! Ei maksa tähele panna,» püüdis Kusti vabandada. Kuid võõras tõrjus kahe käega: las taat räägib, õigus temalgi. Siis märkas halli sinelit seinal ja ütles:

«Ega põdeval soldatil seda vist suurt vaja ei ole. Kuidas oleks, kui laenaksite mulle mõneks päevaks, kui vahetaksime? Saadan tagasi.»

«Võtke.»

«Poiss!» hüüatas Miili ehmunult.

«Mis? Või's sel nime küljes! Las inimene käib ja õiendab!»

Sinel, vana ja jooksukraavides määrdunud sinel hakkas hästi Mehinile, samuti ka Kusti hall talvemüts. Käigul soldat, üks miljonitest — rohkem midagi. Mehed muigasid. Ja politseina tulnud, aga soldatina end lahkuma seadiv mees kinnitas:

«Esialgu muidugi pole vaja minu käigust suurt juttu teha. Nii on õigem. Palju tänu teile, seltsimees Jaanis, ja vabandage väga, preili Jaanis. Mängus tuleb ette... Elate, õpite, näete isegi... Aga Tüürmanni ja Haspe toome välja, mis?» naeratas ta kaasakutsuvalt. «Küll me nad kätte saame!» Kuna aga keegi talle vastata ei osanud, tegi ülemeeliku tervitusliigutuse ja kobis aega viitmata trepikotta. Nagu oleks tal rutt tekkinud, nagu oleks ta ainult sineli järele tulnud. Vanda seisis juhmilt, käed vaheliti rinnal, nägu õhetav. Mis ta siis õieti tahtis? Kuhu ta ruttas? Millestki ei saanud aru.

Miili aga andis oma suule nüüd voli. Ta siunas tüdrukulipakat, kes igasuguste kahtlaste inimestega ringi hilbendavat, neid siia korterissegi vedavat, ja poissi, kes nagu hull andnud jumalamuidu oma peaaegu uue sineli võhivõõrale hulgusele, kelle pärast ei tea veel missuguseid päevi tuleb näha ja mis valu kannatada, sest kas arvavat siis tema, Kusti, et need keisrid ja teised kõrged härrad niisama... Et lükkad näpuga ja — läinud! Vabadus! Keiser maksab abiraha, aga mis see vabadus?! Hmh, vabadusest olevat lauldud viiendal aastal küll. Aga kus ta olevat, see vabadus? Ainult härrakeste mokaotsas, mujal kuskil. Tööinimesel tulevat ikka tööd rühmata ja ette vaadata. Et kõnnib üks niisugune uulitsalt sisse, ajab sõnu suust, ja sina muudkui anna kas või hing temale selle loba eest... Siin on

need hilbud nüüd... Noh, mis sa teed nendega? viskas ta sineli kägarasse ahju taha.

«Jäta, ema, parem oma õrin!» lõi poeg käega. «Mis tead sina mässust või muust seesugusest!»

«Tapmist jälle, muud midagi...»

«Nujah, kui panevad sõja seisma, teevad rahu,» arutas Taavet.

«Lõugadega, jah, lõpetatakse sul sõda! Aga noh... Hea oleks küll, kui sinagi, poiss, ei peaks enam minema...» jäi viimaks mõtlikuks ja vaikis.

Kõikide kõrvus lõid kummaliselt kõlama sõnad: revolutsioon, vabadus, rahu. Ning iseäralik mundrimees kujunes nende kohmakates ajudes justkui sümboliks suurtele saladuslikkudele sündmustele, mis pidid kuskil arenema, tulema, uue elu kaasa tooma. Miili unustas sellele mõttele sattudes häda ja puuduse, unustas poisi sineli ja — Vandagi.

See kuulas ja kuulas; aga äkki, tundes kui vajadust huigata, hõisata, mingit erilist, ainult temale osaks saanud rõõmu kuulutada, lipsas uksest välja ning keksis mööda videvat treppi alla. Nii tore oli hädisele Karssalegi vadistada: kõmin rahvasuus on tõeks läinud, Petrogradis on mäss lahti... Mõisad põlevad, saksad surevad... Ja et ta nimi on Mehin, Eduard Mehin...

Kuid saanud vaevalt kojauksele, lõi kõrvu omamoodi räme häälitsemine ja kolin, mis pühkis peast kõik muinasjutulised helinad.

«Ui-uuii, uu-uiii,» laskis keegi heleda, pool-öökulli häälega. Siis aga jälle teise noodi peal: «Iih-iih!» Õige pikalt ja hädiselt nagu aia vahele jäänud põrsas. See lõikas kõrvu, tekitas jubedustunde.

Esimesed olid Venima lapsed: kuueaastane, veidi sõgeda silmaga Valdu ja temast veidi vanem Hilda, kes selle muusika peale väravale ruttasid. Poisike, algava videviku tõttu veel viletsama silmaseletusega kui päeval, uuris, pead ikka ühte ja teise külge lastes nagu lind, otsmikuga vastu väravat aetud hobust, kuid ei saanud selgust.

«Kas on ikka meie võik?» küsis ta õelt.

«On küll,» noogutas tüdruk. Ja müdinal jooksid lapsed emale teatama, et isa väravas.

«Kas ta, raibe, sisse ei oska tulla!» pahandas Karssa.

«Ei, ei,» seletasid lapsed läbisegi. «Karjub saanis teki all!»

«Karjub?»

«Jah, kuula, mamma!»

Kisa kuuldus tõesti tuppagi.

«Heldekene!» Naine kargas püsti. «Mis tal's on?»

Karssa rühkis hoovi, lapsed sabas, ülevalt tulid robinal Taavet ja Miili, nendega seltsis trepilt Vanda. Kõik nad nägid kabjaga väravat tonksivat hobust. Siis kuuldus jälle iitsumine — ning samal hetkel märgati, kuidas saanis laia karvateki all keegi end liigutas.

Värav lasti lahti. Hobune, ohjad saani pea küljes, sööstis hoovi ning jäi ühisedes madala tall-kuuri ette seisma. Kartlikult lähenesid naised saanile, mis nüüd äkki oli jäänud hoopis vakka. Ebaledes eemaldas Karssa raske jalgeteki ning kõik nägid korraga, et saani põhjas kõverdus täies alastuses vana Venima karvane kehakolask. Ta kõhn ihu oli külmast sinine, peaaegu lilla, lõdises üleni ning temast tõusis jookide haput haisu, mis tuletas meelde praaka või toorest piiritust. Silmi karvases näos pahupidi ajades ja keelt tillitades katsus ta midagi öelda, ent kuuldavale tuli üksnes inin ja iitsumine, nagu ennist värava tagagi.

Vaadates mehe nahkunud, sinist ihu, mis paksu karvakatte tõttu meenutas vastsündinud, abitut vasikat, põrutas naine sügava põlgusega:

«Ah's see temp oli sul, seal, veel tegemata! Ja riided! Peaaegu uued riided . . . Oh sa igavene tõbras!»

Joodik urises, pööritas muudkui silmi karvases näos ja lõdises.

«Ah seda sa need päevakesed haudusidki!» ägenes naine ja andis lahtiseotud ohjapäradega talle hea laksu mööda sääri.

«Ma sulle näitan! Kas saad üles, elajas! Ma sulle näitan!» hakkas ta vihaselt hoope laduma. Kuid Taavet võttis ägedast käest kinni.

«Mis sa lollist klobid. Ei see tea ilmast ega maast! Viime parem sisse!»

«Issand, issand,» hädaldas Miili, käed ristis kõhul, silmad ülespoole pööratud, kuna lapsed tungisid uudishimus saani juurde.

«Ah teie, kutsikad, kah ametit õppima või!» peletas

Karssa nad eemale. Ta oli tige ja ärritatud, käis ümber saani ega osanud mehe paljale kehale kuskilt külge hakata.

Viimaks tõmbas Taavet naabrimehe räätsakile istmele. Kuid sealgi vajus ta viltu nagu vedel kott. Siis haaras Taavet jalust, Karssa ja Miili võtsid kaenla alt. Nii viidi vana Venima tol laskuva videviku tunnil ihualasti voodisse, nagu oleks ta praegu sündinud: vanana, karvasena, haisevana ja ropult sasis karvadega.

Karssa vandus, Miili halises, kuna Vanda, kes vahepeal häbelikult puges trepiotsale, kihistas seal omaette naerda. Veider oli näha paljast vanameest, paljast kui porgand, ihukarvad turris, tuim ja kange nagu puuhalg.

Parinal jooksis ta üles tagasi ja hõikas erutatult Kustile:

«Vaat kus revolutsioon! Vana Venima tuli alasti koju nagu kurk, muudkui tilleles aga ja oli sinine!»

«Või tilleles ja oli sinine . . .?»

«Jaah!» Tüdruk kõõksus naerda, justkui oleks keegi rääkinud talle naljakat lugu. «Küll on aga jõmm, niisugune vanamees! Üks õhtu nägin teda Kasarmu tänaval, hammas verel. Teab, kus ta võis küll aeleda? Kas Luhaaidade või Loki Roosi pool — seal ta käivat. Mis sina arvad, Kusti?»

«Mis siin arvata! Pükse maha juua võib igas putkas . . .»

«Ega's ta joonud, ta preilidega!»

«Kui oli täis?»

«Täis küll, aga siiski . . .» Ja tüdruk tõttas õhinal jutustama, kuidas Venima pärast seda, kui Karssa hädiseks jäänud, lausa vihuti, et Karssale näidata, mööda urkaid laskvat.

Tulid alt Miili ja Taavet. Esimesel oli peaaegu pühalik-vaga ilme näol, teine sõnas külmalt:

«No küll võib, põrsas, end täis kaanida! Päris vulksus kohe!»

«Noo . . .» tegi Kusti ja toetus sängiservale. Ta ise oli mitmet puhku olnud äärepealt sama kaugel ega mõistnud juhtumis näha midagi vapustavat. Talle tegi see nagu kasuõelegi pigem nalja. Nii kohmaski ta natukese aja pärast:

«Kui tühjaks pumbata, saab uuesti hea peatäie!»

«Praagatünn,» rehmas Taavet nördinult käega.

Ent sellega vahejuhtum veel ei lõppenud. Tund-paar hiljem, kui Jaanised parajasti teed lürpisid, hakkas alt kostma kolinat, siis sõimu.

«Juba lennutab!» tirtsas Vanda naeruga. Tal oli täna vaja iga asja juures naerda.

Selgesti kuuldus, kuidas Venima pool pinke ümber tõugati, vastu seinu või põrandat paisati. Naine vandus ja kriiskas, ähvardades meest hullumajja saata, lapsed kräunusid, mehe ülessulanud hääl jõuras aga täiest kõrist: «Da stravstvujet svaboodaa!» Siis järsku lajatasid hoobid, teravad ning läigatavad, mis kostsid üles läbi kriiskamise, nutu ja sajatustegi.

«Seal on see mäss ja kõik! Ajab inimesed hulluks!» kaebas Miili pead kõigutades.

«Noh, sedasorti hulle on ennegi nähtud,» kinnitas poeg tooniga, mis tõotas nagu oodata olevat hoopis uut laadi hullust. Aga et seda ei tulnud, jäädi vana kuulatama.

All käis tavaline, säärastele kojutulekutele järgnev asjaõiendamine. Karssa ei suutnud äralakkunud meest taluda. Ta torkis teda ja põrkis tema kallal niikaua, kuni unesegane joomar märatsema pistis ja esimese ettesattuva eseme vastu seina saatis. Siis oli naisel paras põhjus käes talle kallale karata ning kas tangidega, puuhaluga või muuga, mis pihku juhtus, ülekohtu eest tasuda. Vahel, kui mees oli kergemalt tuuris ja rohkem traksis, läks kodusõda kardetavalt ägedaks. Täna soikus see ruttu, mütsudes tumedalt ainult mõne minuti. Karssa ülekaal oli täielik.

«Peaks vaatama minema, lööb viimati teise maha... Ega ta ju praegu vastu saa,» arvas Taavet, kui madin rauges.

«Kolkigu, kuradid, kelle asi!» oli Kusti vastu.

«Jumala eest, küll on ikka! Enestel nälg suu veeres, Karssa pidi homme minema linnaisasid klanima... See vanamees, see vanamees! Lapsi tegema on meister, aga toita ei läbe!» arutas Miili.

«Asi neid n'd teha!» urahtas Taavet, nägu vallatul naerul. Vanda pistis itsitades kartuli suhu.

«Mis te veel lõmpsite siin. Niisugune häda, kas see on nali?»

Pereema tatsutas tusaselt mööda tuba. Ent sellest hoolimata valitses Jaaniste pool tol õhtul nokkiv, elevusrikas ja kerge tuju. Erilised tiivad sai see külge siis, kui tuli Karssa ja ehmunud-ennatu näoga seletas, et ta, patune, klobinud sedapuhku oma vanamehe-vaesekese kondid asjata pehmeks — vanamees toonud pataka raha...

«Noh, nuhtlesid ette, mis sa nutad,» irvitas Kusti.

«Kus tal see raha — paljas kere?» kahtles Miili.

«Saanis puki all. Kui mõne võmmu sai, juhatas kätte...» Ning Karssa jutustas õhinal, kuidas kamp tudengeid sõitnud Kvistentali, jootnud seal voorimehe täis ja pakkunud hea summa, kui see annab oma mundri koos värgiga ühele neist sõita... Neil olevat niisugune kihlvedu... Noh, pandudki siis vanamehe ürbid noorhärra selga, ta ise jäänud härrakese lõhkise sabaga kuues teiste kilda kaanima. Viina valatud nii, et ei mäleta maad ega taevast. Aga kui hobune tagasi toodud, olnud härrakene mundriga kadunud. Tõstetud vanamees siis saani ja aetud hobu tulema. Aga kus vanamees, et tema härra prakis ei sõida, visanud selle neile näkku, rahapatakas puki alla, ise teki sisse ja valjai!

Jaaniste pere otse kõõksus naerust. Oi seda Venimad küll! Temaga pidi ikka midagi veidrat juhtuma. Nüüd oli ta revoluutsija püksata vastu võtnud nagu emaihust tulnu. Mis temaga nõnda edasi saab, kui mäsu ka siia tuleb? küsisid naised üksteiselt.

«Saab uue mundri,» ilkus Kusti. «Näe, minu käest võeti sinel... Küll seda Venima värki ka mõnel mehel vaja läks... Eks kõik need, kes miskit teevad, peavad midagi saama. Meie Venimaga kah... Meil löövad kaasa vatid ja hõlstid...»

See saamisemõte oli soldatil väeliinilt kaasa toodud. Aga ta hingitses ka siin, agulirahva hulgas, hingitses ja otsekui ootas oma eluõigust, teokssaamise hetke juba viiendast aastast, olles ajapikku kujunenud visaks tõeks. Et igal tõel on kaks külge, igal valgusel vari, selle peale ühed ei tahtnud, teised ei osanudki tulla. Ei jõutud ka seal katusekambris mõttega kaugemale, kui trepp jälle

kääksatas ja velsker Kalk ukse ettevaatlikult lahti lükkas. See üksik vanapoiss elas siinsamas Rõika majas, ning kui omainimene pistis tervitamise asemel kohe veidi salapäraselt:

«Ah et ka juba arud platsis?»

Vanda lükkas talle tabureti. Kusti aga päris:

«On's ikka alust aru pidada?»

«Ja kuidas veel! Suured asjad, suured asjad... Inimesed nagu elektrist löödud...»

Lihav velsker võttis kaabu peast, toetus istmele ja laskis palitunööbid lahti. Ta lai pale hiilgas kas rõõmust või erutusest, hiilgest läbi lehvis aga muresegane vari. Tähelepanelikult uuris ta hetke toasolijaid, eriti kõhetut Karssat. Siis, pakkunud Kustile paberossi ja veidi nagu kogunud end, alustas suitsupilvi vastu lage küttes:

«Näe, studendid täna kliinikus... Tegid tembu ära. Enne lektsija algust, nii kui professor selja keeras, Fuhrmel püsti ja täie häälega, et seltsimehed, Petrogradis ja Tallinnas on priiuse väed võidule viidud! Elagu vabadus! Ja siis laseb nagu raamatust: riigivolikogu esimees Rodzjanko teatab telegrammiga, et riigivolikogu ajutine komitee on otsustanud korra jaluleseadmise oma kätte võtta ja uue valitsuse luua, kes vastab rahva soovidele ja kellel on rahva usaldus... Rahva usaldus! Kes seda Venemaal enne on kuulnud! Vaat, mis tähendab tööliste ja soldatite väljaastumine pealinnas... Ega's sellega! Fuhrmeli järel kohe üks teine, et seltsimehed, uus valitsus on juba olemas, ainult politsei ja sandarmid hoiavad meid siin pimeduses, ei lase rahvale teada anda... Raudteede komissar Bublikov telegrafeerib, et kõik jõud kokku, kangelastegudele isamaa ja väerinde heaks...»

Ja paks velsker tsiteeris noid kuulmatus sõnastuses telegramme säärase õhinaga nagu koolipoiss haaravat luuletust, muheles ise ning hõõrus pihupesaga paljast pealage, otsekui imestades, kuidas nood üllatavad väljendid seal kõik nii hästi talletusid. Et ennast täiesti kõrvaliseks teha, lisas veelgi: «Jah, pagan teab, kust need studendid ka kõik kätte saavad», — kuigi just tema väga hästi teadis, mismoodi telegraafilindilt mahakirjutatud teated üliõpilaste kätte jõudsid. «Aga näe,

saavad. Haritud päid on igal pool. Teavad rääkida, et Tallinnas lastud vangid vabaks, et Paks Margareeta pistetud põlema, politseijaoskonnad löödud laiali ja üks politseiülem äiatud maha ... Sedagi teavad, et Petrogradis tööliste nõukogud nagu viiendal aastal, et Kolla on pukist ära, tema ministrid pogris ... Niipea kui lektsija lõppes, eks kargasid kõik nagu üks mees trahh! püsti ja see Straussi-nimeline, et seltsimehed, mälestagem võitluses langenud kangelasi. Ja laskiski lahti laulu:

«Täis piirita ohvrimeelt leegitsev rind,
teid võitlus on kalmule kandnud ...»»

Velsker tõusis püsti ja ümises neid sõnu praegugi veel nii liigutaval leinaviisil, nii tundmuslikult, täiest südamest, et silm niiskeks läks ja suits käes kustus. Teised kuulasid hääletult, unustanud kõik muu. Midagi pühalikku näis lehvivat madalas toas. Nii pühalikku, et velsker oma käe värinat märkas, sügavalt ohkas, mõlemad käed välja sirutas ja nagu rahvahulga ees seistes korraga vanal tuttaval viisil tasa «Marseljeesi» laulma hakkas, pilk kaugusse suunatud, põselihased tõmblemas:

«Kauem raudu me kanda ei taha,
ike kaelast ja köidikud käest ...

Oi-oi, kuidas maja neil käes kõmas, kui Fuhrmel laulu üles võttis meeldetuletusega, et seltsimehed, ega's võitlus veel lõppenud ole, palju lahinguid seisab ees ... Sajad noored, tugevad ja targad mehed, kõlavad hääled, leekivad silmad, vaimustust täis südamed, pead teohimus püsti ... Jah, kallid naabrid, see oli ilus! See oli nii ilus, nii uhke, et isegi vanale karmile kirurgiaprofessorile, kes võib silma pilgutamata elava inimese südame seest välja lõigata, pisarad palgele kargasid ja ta, ukse vahelt asja käiku jälgides, korrarikkujatele ainult vaikselt meelde tuletas: «Lapsed, ärge unustage, meie oleme kliinikus ... Haigete pärast läheme tööga rahulikult edasi ...» Ja tõepoolest, nüüdsama vaimustuses hõisanud inimesed istusid vagusi loengut kuulama ... Istusid, kuulasid — aga kuidas nende südamed rinnus põksuda võisid! Ükski paberi-

leht ei krabisenud, pliiats ei liikunud, mitte kõhatustki... Imelik oli: ka lugeja, noore doktori hääl värises, ta vahtis aeg-ajalt aknasse, katkestas ja nagu ootas midagi... Kõik ootasid põnevalt. Ning silmad, silmad laulsid koos südamega, laulsid õnnest ja lootusest, noorte inimeste leekivad silmad... Homme kuuldus tulevat rongikäik ja teab mis veel... Studendid nagu dünamiiti täis. Küllap teevad siin linnas ka varsti kõik teiseks. Ega pikka pidu ei ole...»

«Kurat, seda tahaks oma silmaga näha!» süttis Kusti.

«Nujah, kus mina viiendal aastal,» üritas Taavet toetada, aga naine ruttas vahele.

«Haige inimene nüüd sinna! Teab, mis veel kõik... Saadavad jälle kasakad või karistussalgad kaela...»

«Kui Kolla uppi, kust siis need kasakad,» arvas Kusti.

«Ega jah. Kardavoidel kah kõrvad lidus,» kinnitas omalt poolt Kalk. «Mina õieti Karssa-mammile ütelda tahtsingi, et ega ei maksa ehmatada või karta, kui...»

«Mis asja minul?» jahmus seni sõnatult tuiutanud Karssa, kellele kohe meenus vanamehe rahapatakas. Mine hullu tea, kust!...

«Jah, kallis naabrimammi, elukene on imelik... Vanem poeg sul väeliinil kange poiss. Aga ega see keskmine, Paulgi, vee pealt riibutud ole...»

«Taevas, mis selle Pauliga siis?...» ehmus Karssa.

«Ei muud, kui et poiss on meie juures kliinikus. Kõige parema tohtri käes. Arstitakse nagu kangelast. Mõni päev veel, ja tuleb kuulsa mehe nimega välja...» Ning velsker jutustas lühidalt Pauli osast toitluskomitee ees.

«Oma laps, taevakene, aga mitte unes ka ei oska näha, mis kõik!» halas Karssa.

Tal oli õigus. Poeg Paul õppis Pedraudse äris ja magaski peremehe kööginurgas. Nii peeti kombeks. Sest õpipoiss pidi hommikul esimesena ja õhtul viimasena pererahval käepärast käsutada olema. Tol hommikul viinud pesumajja seebikivi ning sealt tulles sattunudki kogemata toitluskomisjoni ette, seletas Kalk, lõpetades lohutusega:

«Viga on väike, Karssa-mammi, ära muretse. Mängus juhtub üht kui teist.»

«Juhtub!» pahandas nüüd Karssa. «Ühed rääplejad ikka on! See vana Aadam ees ja poisid takka järele.» Ning pooliti nagu turtsudes, pooliti uhkustundest kergitatuna lisas, et võtku seda mäsu ja kõike, tema perest juba, näe, teine näppepidi sees. «Mis sest küll niimoodi saavat, kui lapsed kah!» ohkas ta.

«Vabadus, uus elu saab,» kinnitas Kalk ja ehtis minekule. «Kõik on ette ära makstud. Vaatama ei maksa tulla. Ja südant valutada ka mitte.»

«Hea ütelda, et ei maksa,» porises Miili. «Ema süda . . .»

«Jah, üks all asemel, teine tapamasinas, kolmas kliinikus . . . Oh, ma vaene hing küll!» kippusid nüüd Karssale luksed kurku.

Rahustas Kalk ja rahustasid Jaanised, kuidas oskasid. Jutt viidi tagasi üldistele asjadele. Ning Karssa, tõusumeeleolus nagu kõik teisedki, sai enesest varsti jagu, hakkas kaasa arutama, rääkima tulevikust, sõja lõpust, elust ja tööst — kõigest, mis on inimesele, tema olemusele lähedane. Sõelumist jätkus terveks õhtuks isegi nii tihedasti, et unustati naabritele uudiste kuulutamine. Alles asemel tuli Vandal meelde, kui tore oleks Milvile pajatada. Ent siis oli juba hilja. Ta sulges silmad. Kuid nägi ka kinnisilmi enese ees sihvakat meest, kes nii kombeliselt kätt surus, peaaegu et seda suudlema laskus . . . Ja tüdrukut puudutas rõõm, niisugune sütitav rõõm, mis kaua uinuda ei lasknud, rahutuks, otsekui vallatuks lapseks tegi. Ta on siinsamas, selles linnas! On linnas Kusti sineliga ja studendid laulavad . . . Vana mässuline viis mürises kõrvus, segunes südamest pahiseva teise, veel mässulisemaga, paisus ja haaras, paiskas ta üles otsekui kõrge mäe harjale, kust helkis vastu ääretu päikeseline avarus. See päikeseline avarus silmis, tüdruk viimaks uinuski, unustades oma isiklikus rõõmus kõik muu.

2.

Igas väiksemaski linnas on mitu linna — on lai ja paljupalgeline töötava rahva linn, on kitsas käskijate-peremeeste linn, on ametnike-võimukandjate linn, on

ülemeelik, süttiv ja üha otsiv nooruse linn. Alati neid üksteisest selgesti ei eralda. Aga noil põnevatel veebruaripäevadel tulid nad ilusasti nähtavale, ilmnesid selgesti nende erinevad huvid ja lootused.

Kingsepp Martin Haspel kui kuulsa pealinna firma meistril, kes kodulinnas asju ajades satub kogemata rahvamerulisse, ei olnud politseipristavi arvates sugugi vaja kinni istuda. Meistri paberid on korras, pealinna tuntud prouade soovituskirjad vastutavad tema eest. Milleks säärast tunnistajat asjade juurde, mis pristavile enesele põrmugi ei meeldi, mis ta olematuks teeks? Ta kuulab jaoskonnas tähelepanelikult ära selle isiku üldiselt õiged seletused ja lõpetab võimukandjate-linna viisakusega: härra on politseile tänuväärselt kasulik olnud, kas võiks ehk politsei omalt poolt ka härrale mõne teene osutada? Jah, küllap seda võiks, kinnitab Haspe ning esitab kohe palve, et lubatagu tal lüüasaanud poisike arsti juurde toimetada. Last olevat mõttetu türmi pista või süüdistada, jätvat halva mulje. Pealegi võtvat ta kõik kulud enese kanda.

«Poiss on teile tuttav?» nõuab pristav.

«Ei. Lihtsalt ligimesearmastusest...»

«Usklik või tolstoilane?» kõhkleb võimukandja. Harilikult ei ole tark asitõendit käest ära mängida. Aga et poisi puhul võidakse politsei vastu midagi üles keerutada, mis kõige paremini ei lõhna, on parem paberid temast puhtad hoida. Aeg on isesugune, tantsivad pristavi jämedad sõrmed kohmakalt laual. Käsust satuti kõrvale. Tülikaid toimikuid ei ole vaja. Kurat temaga, ravitsegu ja tohterdagu, aga pidagu lõuad.

«Ainult, võtke arvesse, kõige edasise eest vastutate teie... Omasuguse käest hoobi saanud, mitte piiksu rohkem, mõistate?» uurib ta tunnistavalt mehe nägu, kellel on nii kõvad paberid, aga kellest ta teab, et... Noh, see ei puutu praegu asjasse, ei ole kaebust...

«Mõistan.»

«On teil tuttavat arsti?»

«Leidub.»

Nii toimetaski Martin velsker Kalgi abil Pauli haiglasse, istus ise paar päeva varjul, et kaotada jälgedelt mõni gendarmeerianuhk, kui juhtuti panema, ja küürutab nüüd Meltsiveski kandis, Prügiaugult mitte kau-

gel lihtsas käsitöölise toas laua ääres, mille ümber on kogunenud päevasündmusi arutama grupp mehi, kellega Martin sidet peab. Seal on pikk, konksus kätega Koovitaja, on raamatuköitja Laar, sisselangenud rinnaga, kuid tuliste silmadega mees, ja kingsepp Küla, üle keskea sõjatööstuslane. Meeste ees laual on valge veeruga, tsensuuri käe all kannatanud «Postipapa» teatega, et Petrogradi sõjatööstuse-komitee töölisterühm, kes peaministri teadmisel asus arutama haigekassade ja ühistegevuse küsimusi, on siseministri käsul vangistatud. Nad on lehe kaudu tuttavad riigivolikogu koosolekute sõnavõttudega, milles vihjati ennenägematutele võitlustele pealinna tänavatel, toonitati, et valitsus toitlusasjade ajamisega toime ei tule ja et üldse parem oleks, kui valitsus oma valitsemisviisid jätaks. Samuti teavad nad ka, et keisri käskkirjaga riigivolikogu laiali saadeti, aga et see laiali ei läinud, vaid Tauria palees, närvilises õhkkonnas seisukorda arutab. Veel rohkem: reisijate kaudu on kuuldud, et pealinnas keisrivõimul enam õigeid jalgu all ei ole, et rahvas ja sõjavägi läheb koos, et töölised moodustavad nõukogusid, — ja küsivad nüüd põnevalt, need erksad töömehed: mis edasi, mil kombel siin, kohapeal kaasa aidata seltsimeeste võitlusele pealinnas?

«Vaja on kõigeks valmis panna,» arvab Martin. «Oma keskkoht ellu kutsuda, et kui, siis kohe . . .»

«Peaks ju olema üks niisugune üle linna komitee,» oletab Laar.

«Pärast viimaseid puistamisi jäid komiteest ainult üksikud inimesed järele . . . Mõned üliõpilased, mõned töölised omaette . . . Keskkoht tuleb luua,» õpetab Martin ja lisab siis, et ta ise on leidnud sideme haritlastega, võtku igaüks oma töökohal ühendus usaldatavate seltsimeestega, rääkigu nendega ja vaadaku valmis, keda kuskilt . . . Võib-olla juba homme, otsekohe, sest aeg on kiire. Kellel kõrvad on kuulda, see kuuleb ise . . .

«Isandad ka käivad ringi ja sosistavad,» ütleb Küla.

«Seda enam. Et mitte jälle mõned härrakesed,» hoiatab Martin. «See peab olema rahva asi, tööliste asi,» meenutab ta pealinna seltsimeeste sõnu.

Surutakse mõistvalt, südamlikult käsi ja minnakse üksikult laiali — nakatatud võitlusmeeleolust.

Võitlusärevust, ja üsna ehtsat, on ka isandate-käskijate-linna vaimses peakorteris — «Postimehe» toimetuses. Tsensoriga kembeldes on tükkhaaval ja silmapaistmatul kohal ära toodud mõndagi sõnalahingutest riigivolikogus. On ära trükitud ka ultratagurliku «Semštšina» hüsteeriline karjatus riigivolikogu kui mässupesa hävitamise vajaduse kohta. (Lehe arvates olevat kõik korratused duuma ja juutide süü.) Ning on selle kõrval tsiteeritud «Rižski Vestnikut», milles teatatakse riigivolikogu esimehe Rodzjanko poolt kokku kutsutud erakorralisest nõupidamisest, et lõpetada võitlused tänavail... Rohkem ei ole lubatud. Ja kuna härrad toimetajad on eeskujulikud seadusemehed, mitte mõned mässajad, siis nad ei pinguta. Nad tahavad paigutada lehte veel ainult oma esindaja, riigivolikogu liikme dr. Raamoti ühelauselise teate Petrogradist, et kõik areneb vastavalt ootustele, tervitusi... Kuid selle lause pärast peenes peres torm puhkebki. Toimetaja Haukas, diplomaat ja poliitilise osa juht, peen, ilusa lõuahabemega isand tormab peatoimetaja kabinetti oigega:

«Sandarmiülem käsib välja jätta...»

Peatoimetaja, pikk, põetud vurrude ja nüri habemega, alati visiitkuube kandev kullisilmadega isand, põrutab rusikaga lauale:

«Sooh? Kes temale, koerale, sellest...? Vabandage sõna!»

«Ei ole aimu. Võib-olla tsensor.»

«Seal ei ole ju midagi. Ja ometi on see lugejatele väga tähtis.»

«Väga!» põleb härra Haukas. «See ütleks paljugi ära, mida meie veel avalikult ütelda ei saa.»

«Sooh,» kehitab end peatoimetaja ja võtab telefoni. «Härra polkovnik, lubage teatada, mina kui toimetaja ei saa teie korraldusest aru... Ah, et teile ei ole soovitav? Aga meile vägagi. Mitte ainult soovitav, koguni va-ja-lik,» rõhutab ta selges ja ladusas vene keeles. Ta ei seisa püsti, nagu harilikult kõrgemate ülemustega kõneldes, vaid istub, isegi hooletult, jalg üle põlve. Ja eks seegi ole mässutuhina märk... «Palute oodata? Ei, meie ei saa oodata. Meeleolud lihtrahva hulgas on ärevad, meil on teateid. Rahvast tuleb rahustada... Mina? Mina jah, juba viiendal aastal,» tõuseb toimetaja hääl.

«Teie palvel, härra polkovnik, on vähe kaalu, kui teil homme ehk enam ei ole ametit ega tiitlit... Ah nii! Teie, härra polkovnik, ei mõista ajaloo käiku... No kuulge! Lubage, minul on ajalehe väljaandmise litsents, mina tean, mis ma räägin... Jah, vastutan oma sõnade eest... Ah ülearu palju avaldanud? Olge heaks, minul on agentuuri telegrammid aboneeritud, ma maksan nende eest ja mul on õigus neid avaldada, kui nad on keskasutuses kontrollitud... Ah, et teie koha peal? Tänan, ka meie käime kohapealsete vajaduste järgi...»

Telefon lendas hargile ja peatoimetaja peaaegu karjatas, viha silmis, käed värisemas:

«Sooh — see sandarm ähvardab... Niisugusel ajal!»

«Aga meie trükime?» kepsles Haukas ümber laua.

«Trükime,» vajutas toimetaja kaks rusikas kätt raskelt lauale. Siis nagu kihvatades eneses vist esmakordselt lõkkele löönud mässulisusest, haaras paberi, ütles: «Oodake üks minut!» ja kirjutas laia, lahtise käekirjaga:

«Suurel silmapilgul.

Kõik on korras. Kohapeal on veel ajutisi takistusi, mis meid ei luba täie selgusega sellest kõnelda, mis viimaseil päevil meie riikliku elu keskkohas sünnib.»

«Sooh. See murdke eraldi, väljapaistvalt. Ja selle alla doktori tervitus. Vaatame, kes meid keelab...» läigatasid ta silmad. «Ja veel teade, et homme õhtul kell kuus on Põhja-Balti komitee koosolek. Sooh.»

See oli enam kui ebaharilik alati kaine, üdini riigitruu toimetaja poolt. Kui lisaks anti veel käsk vilunum päevauudistekütt kohe Petrogradi saata ja Riiaga iga paari tunni tagant ühendus võtta, mõistis isand Haukas, et tõesti suured asjad on teoksil — muidu juba Vana-Jaan, see rebane laveerimises ja teeskluses, nõnda ei rabeleks. Riia linnapea Krastkalns oli küll määratud Ajutise Valitsuse komissariks Liivimaal. Aga mängus peavad olema lähemad huvid, hoopis lähemad kui Kolla kukutamine Petrogradis, mis, nagu ta teadis, oli sündinud, ajalooline fakt...

Tolle ajaloolise fakti kui tulelõõma paistel koguneti juba mitmendat õhtut erutatult ka Vene Üliõpilaste Seltsi majja. Sinna ei tulnud üksnes üliõpilased ja vaba-

meelsed õppejõud. Seal asus Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Partei kohalik keskus ning liikus aeg-ajalt inimesi, keda teati üksnes hüüdnimede järgi, nagu «Volodja», «Sergei» või mõni teine harilik, väheütlev. Ka velsker Kalki tunti siin mitmeti: ühed teadsid teda kui vaikset vabakuulajat, teised kui «Juri» haavakliinikust. Ainult üsna vähestele oli Kalk tuntud sidemehena, kelle kaudu saadi kõige olulisem informatsioon pealinnast. Mitu ööd oli ta teateid viies ja neid edasi andes konutanud kas siin saalinurgas diivanil või Arstiteadlaste Seltsi ahju ääres toolidel. Venima majast väljudes vaatas ta tänagi ainult korraks igatsevalt oma mustava aknaauguga ärklikambri poole ja seadis siis sammud teisale — «pruudi» juurde, nagu omavahel hüüti väikest naistelegrafisti, kelle päheõpitud telegrammiridadest velsker oma salateated ammutas. Tänane saak osutus kehvaks. Ainult rindeülema ringkirjaline teadaanne frondilähedaste linnade linnapeadele, et elanikkonnale võib anda õiget informatsiooni sündmustest pealinnas... Aga mis on õige, mis mitte? Kes on Piiteris määravaks jõuks? Telegrammides vilksatanud Rodzjanko, Šingarev ja Bublikov on suurkodanluse ninamehed. Kus on need, kes juhtisid tänavalahinguid, sotsialistid-töölised? See küsimus piinas teda samuti kui Haspe meistrimehi, kuigi teiselt poolt juba teadmine üksi, et isevalitsus on ära pühitud, vabadus kätte võidetud, otse kiskus, tiivustas uutele tegudele, väsimatule tööle.

Tähtvere tänavas ootas vaikusega harjunud sidemeest üllatus. Maja, mis tavaliselt õhtuti elas vähemärgatavat, kuigi väga erksat elu, kuhu mehed astusid sisse üksi-kaksi ja kust mindi ära ümber vaadates, et mitte soovimata silma alla sattuda, oli hästi valgustatud ja nurgatoas istus koos ligemale paarkümmend meest. Tulise sõnaga jurist Fuhrmel selgitas parajasti, kuidas nende professori algatusel on rektor telegrafeerinud Riiga komissarile ja toonud välja loa, nii et isegi s e a d u s l i k u l t on kõik korras, koosolek toimub homme kohe pärast loenguid...

«Šlikerdaja! Häbi!» hüüdsid ühed rektori kohta.

«Vabaduse eest!» hõikasid teised, mispeale hoogsalt plaksutati.

«Seltsimehed!» nõudis uuesti tähelepanu Fuhrmel. «Ise peame vastutama korra eest. Kuna meie hulgas viibib seltsimees Petrogradist, palume ehk teda jutustada, kuidas seda teha...» Fuhrmeli sõnad mattusid uude käteplaginasse. Püsti tõusis pikk töölise jopis ja nokkmütsis mees. Sama mees, kes paari päeva eest oli selga tõmmanud Jaanise sineli, nagu Kalk teadis. Mehin jutustas lühidalt, mis ta Piiteris võitlus- ja korrapidajatesalkade loomisest teadis, ning pani ette moodustada revolutsioonikomitee, kes mitte ainult ei hoolitse homse eest, vaid võtab linnas võimu üle, võtab vabaduse asja tervelt enda kätte, peksab minema tsaarisulased ja kutsub soldatid kaasa võitlusse, nagu nõuab Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Partei üleskutse.

«Õige!» kõmahtasid hääled.

«Muidugi koos töölistega!» nõudsid teised.

Fuhrmel kui koosoleku juhataja muheles. Siis ütles: «Tohtrid armastavad lõigata. Arstiteaduse üliõpilasel seltsimees Straussil on sõna.»

Tõusis keskmist kasvu, kuivetu, teadlase tüüpi, näpitsprillidega noormees, kergitas näpuga pensneesid nagu tähtsa operatsiooni kallale asudes ja teatas asjalikult:

«Arstiteadlased panevad välja kümme, selts kokku kolmkümmend meest. Seltsimehed töölised ja teiste teaduskondade esindajad andku vajalik lisa. Olgu öeldud, et on olemas ka kümmekond revolvrit. Ülejäänud võtame politsei ja sandarmeeria käest...»

Straussi viimased sõnad mattusid rõõmuhüüetesse. Mehed tõusid püsti ning keegi alustas ootamatult laulu:

«Julgesti, vennad, nüüd tööle...»

«Tasa, tasa!» nõudis Fuhrmel. Laul katkes, aga mitmed noored mehed haarasid üksteisel käest kinni ja andsid vaikselt, oma südames nagu vandetõotuse...

Mõni minut hiljem moodustati sealsamas revolutsioonikomitee tuumik, määrati kindlaks, kes homme välja astub ja mida räägib. Iga mees sai käsu levitada hoolega teadet koosolekust, ja mitte üksi tudengite ringis. Üliõpilaste koosolekust pidi saama ülelinnaline miiting, mis raputab sadulast tsaarikorra teenrid ja viib võidule

vabaduse, paneb linnas lehvima punase ülestõusulipu, lipu, mille all asub tegevusse revolutsiooniline rahvas ise, loob oma valitsuse...

Hommikul kõmistati isegi Prügiaugu poodides studentide miitingust, mida politseimeister ei olevat julgenud keelata. Keskpäevaks särises sellest terve linn. Leidus inimesi, kes paljutähendavalt viskasid, et ega seal ainult studendid. Ka sotsialistid olevat platsis. Rikasküla targutas kaalukalt, et mis tühja need sotsialismuse mehed, näe Tüürmann ja Haspe kadusid nagu vaalaskala kurku... Ja kas siis mõni raamatupidaja või kingsepp nüüd riigiasju, need muidu suusooja-tegijad. Õpetatud mehi olevat küllalt, kes teadvat kuidas...

Aga osa õpetatud mehigi jäi nõutuks — ei teadnud, kust peale hakata. Mõned neist, nagu noor Rõigas, jooksid toimetusse, rääkisid õhinal politsei tänavatelt kadumisest ja üliõpilaste koosolekust. Kuid said jaheda vastuse: mitte koos minna rahutuste tekitajatega, Riiast uuelt kubernerilt olevat korraldusi oodata... Teised, kes püüdsid ühendusse astuda maakonnaülema või sakslastest linnaisadega, jäid päris üksi, sest vanad võimukandjad hoidsid end kõrvale...

Ainukeseks enesekindlaks jõuks osutusid töölised ja üliõpilased. Kuigi ka nende ringis keegi täpset tegevuskava ei osanud teha, saatsid ametiühingud oma esindajad saeveskitesse, masinavabrikutesse ja trükikodadesse kutsega välja tulla, ning üliõpilased panid kõik rattad käima, et kaasa tõmmata ka veterinaarinstituut, vabakuulajad ning Rostovtsevi eraülikooli naisi, keda seni ametlikult ei tunnistatud päris-üliõpilasteks. Just nende näputööna valmisidki Straussi meeste punased lipud ja hulk rinnalinte.

Rektori poolt lubatud korras koguneti koosolekuks Uue Anatoomikumi juurde. Kuid selle saali ei mahtunud kümnes osagi kokkutulnuist. Fuhrmel tegi ettepaneku minna üle aulasse. Selleks ei andnud rektor luba. Toimus esimene revolutsiooniline akt: üliõpilaste improviseeritud esindajatekogu otsustas koosoleku läbi viia vabas õhus, Toomeoru tennisväljakul...

Umbes samal ajal, kui üliõpilased, aga nende ridades ka töölisi, rongkäigus Toomeorgu liikusid, jõudsid kesk-

linnas müügile mitu päeva tulemata jäänud Petrogradi lehed. Nendele joosti tormi, neid loeti salkadena tänavail. Need kinnitasid seda, millest rääkisid kuuldused... Ja siis alles õige rahvarändamine Toomeorgu algas... Võõrad inimesed lõid troppi, arutasid omavahel valjusti sündmusi ja — läksid...

Tuli agulirätsep kesklinnast riidetükki viima, aga unustas rahvapilve rõõmu-meeleolust nakatudes selle ja kõndis kaasa. Tuli perenaine, korvike käevangus, et osta heeringat või kartuleid, ent jättis oma kavad ja ühines minejatega. Tulid õpilased, nii hallides vormisinelites gümnasistid kui linnakooli ronkmustas poisid, raamatupambud kaenlas, ja rühkisid kaasa. Tulid ka õmbluskoolide tõntsakad tüdrukud, silmad imestust täis ja — läksid... Kool, õpingud, töö — kõik unustati tol päeval...

Kingsepad, uurmaakrid, tislerid, juuksurid — paljude väiketöökodade omanikud — lõid uksed kinni ja ruttasid Toomeoru poole. Vabrikutes, kus varahommikul töö algas, jäeti see keskpäeval katki, mindi salgu ja rühmiti linna poole...

Prügiaugu rahva pani kihama Redise Milvi, haavakliiniku koristaja oma kindla teatega, et anatoomikumi on toodud punaseid lippe ja linte. Vanda süttis nagu tungal.

«Lähme vaatama!» haaras ta sõbrannal käe alt.

Ja nad läksid.

«Kui tüdrukud, mis minagi,» arvas Taavet ja kadus.

Karssa tõmbas oma õhinaga Miiligi kaasa. Mis neil, töötutel naistel? Miili kinnitas ainult pojale, et jäägu see, ehkki tunneb end hästi, jäägu ilusasti koju. Kuid vaevalt said naised minema, kui tuli Oolup ja tegi oma jutuga asja nii põnevaks, et poisski vedas eelmisel õhtul tagasi saadetud sineli selga ja ütles: vaatame!

Lihtsalt igavusest — sest pood jäi tühjaks — kõmpis all-linna niisugune saks nagu Rikasküla. Nurgal sattus ta kokku tislermeister Kolgaga, vedas sellegi kaasa. Sandarmeid ja politseinikke kuskil pole. Lihtsalt põnev: mis nad nüüd teevad, need studendid...?

Selleks ajaks, kui Vanda ja Milvi Toomeorgu jõudsid, oli trapetsikujulisel väljakul juba tuhandeid inimesi: töölisi, ametnikke, majaomanikke, poemehi, õpilasi,

turult tulnud maamehi, tööpingi maha jätnud meistreid — kõiki, üliõpilastest rääkimata, kes ühtse kobarana seisid ümber lumme pandud laua. Seal oli vaeseid ja rikkaid, oli eestlasi ja venelasi, lätlasi ja juute — kes teab kõik mis rahvusest suure Venemaa inimesi. Valju jutuvadina, hüüete ja hõikumiste paabelis ei teinud keegi mingit vahet.

Terve see rahvahulk liikus ja voogas vabalt edasitagasi. Tuhandete vahel vilksatasid üksikud punaste lindikestega üliõpilased. Kuid needki kellessegi ei puutunud, korraldusi ei andnud. Mingeid tõkkenööre polnud kuskile tõmmatud, käimist ei piiratud — igaüks võis minna, kuhu tahtis, seista, kus heaks arvas. Ent sõjaväeparaadide rangusega karitud ja sandarmeeriast nuuditatud rahvas ei mõistnudki enam trügida. Kord tekkis iseenesest. Algul mõned arvasid, et küllap ikka rood soldateid kuskil valmis seisab. Kui aga nähti soldateidki rahva hulka tekkivat, löödi kahtlema. Ühtlasi pandi tähele, et peale politsei ja sandarmite puudusid siit ka saksad — nood kühmninaga baltisakstest mõisnikud, ärimehed ja tegelased, kes seni iga ametliku asja eesotsas seisid. Ning siis alles sosistati kindlamalt: tõesti, jah, vabadus... Sest vabadus algab eestlastele alati alles sealt, kus saksa lõhn ninna ei karga...

Suust suhu lendasid lehtedest loetud nimed: Lvov, Miljukov, Kerenski. Ühtedele ei ütelnud need midagi, teisi aga ajasid rõõmust elevile. Seesuguses rõõmuelevuses kohtas noor Rõigas varemete nurga juures Rikasküla ja Kolgat.

«Jaa, vabadus, härrad, see on ajalooline silmapilk Venemaa rahvaste elus!» hüüatas ta pateetiliselt.

Härrad oleksid vist meeleldi nõustunud. Kuid sel hetkel tõsteti üliõpilastekobara kohal kõrgele üles punane lipp ning kõlavalt hüüdis keegi vene keeles: «Seltsimehed, Venemaa vabad kodanikud!» Rikasküla silmad läksid pungi, ta haaras Rõika nööbist kinni:

«Kuule — seltsimehed ja punased lipud, mis vabadus see on? See puhas sotsialismuse värk!...»

Lauale punase lipu kõrvale kerkis mees ja alustas kõnet.

«Pea n'd! Kõik mässud algavad punasega,» vaigistas Rõigas.

«Aga kus nad lõpevad?» kähistas Rikasküla nõudlikult.

Seda Rõigas muidugi ei osanud ütelda. Kuid mõtlema küsimus teda pani. Kust tõepoolest üleöö need lipud ja lindid? Kust see määratu rahvahulga kokkutulek? Nende erakond ega leht polnud piiksatanudki. Omavahel soovitati koguni oodata. Kas Rikasküla kahtluses ei peitu terake tõtt? Ega siis ometi see käputäis muulasi, need venelased, kaukaaslased, lätlased, leedulased, need võõrad, kes ülikoolis õpivad, suuda rahvast liikvele panna siin põlises Eesti linnas? Kas need sotsialistide ühingud, mida sandarmeeria alles hiljuti rooskas, tõesti nii tugevad võivad olla? Kulm kortsus, trügis ta koos omakandi meestega trepist alla. Suuri sündmusi peab ikka hästi lähedalt nägema, viimast kui sõna oma kõrvaga kuulma...

Kitsa koltunud näoga mees, kelle huuli katsid tihedad mustad vurrud ja kes laual seisis palja päi, ainult pintsakus, aga kuulutas:

«Vene tsarism on kokku varisenud. Määratute jõupingutustega, vere ja inimelude hinnaga raputas rahvas aastasadade orjuse oma õlgadelt. Töölisklassi, intelligentsi ja revolutsioonilise sõjaväe ülesandeks on nüüd igal pool ajutise revolutsioonilise valitsuse organid luua, et need võiksid meie uue, saamiseloleva vabariikliku korra etteotsa astuda... Lehvigu kogu Venemaal punane ülestõusulipp! Looge linnades ja külades revolutsioonilise rahva valitsus... Reaktsioon võib veel oma maopead tõsta. Rahva uute võimuorganite esimeseks ülesandeks on igasuguste tsaarisulaste käest võim ära kiskuda, vasturevolutsiooni avaldused kohe idus maha suruda... Ma panen ette...»

Ta pani ette kohe, siinsamas moodustada rahva paremates poegadest võitlussalgad, miilits, kes võtab ära sandarmeerialt relvad ja laseb lahti vangist need võitlejad, keda veel kinni hoitakse...

Mitmelt poolt karjuti korraga: «Hurraa! Elagu vabadus!»

Nagu vägev laine käis kaja üle rahvahulga.

«See on Rimša, tema ise!» sosistati üliõpilaste seas.

Väga paljud ei teadnud, kes on Rimša, aga tema jutt tõmbas, haaras.

Järgmisena upitati lauale rõõsa näo ja koheva valge juukselakaga nooruk, üliõpilane, kes eesti keeles, aga meeleolulisemalt ja tundlikumalt kordas Rimša kõnet. Kui ta, liigutusevärin kurgus, lõpetas, et kodanikud ja seltsimehed, isad ja emad, pojad ja tütred, teie kõik olete, meie kõik oleme vabad inimesed, kuuldus siitsealt nuuksatusi ja mitmed nutsid tõsiselt... Paljude paled lõkendasid erutusest, silmad kiirgasid, igale hurraahüüdele vastati tormilise puhanguga.

Rektor, seesama, kes kauples koosoleku loa pärast, kuuldes, et sotsialistlikud noodid liialt kõlama kipuvad, püüdis rääkida kainelt ja targalt. Ta ütles kõigepealt, et tal on suur rõõm ja au tervitada vana ülikoolilinna kodanikke Venemaa uuestisünni puhul, meenutas ka võitluse raskusi, kuid lisas siis kohe, et vaba rahva kohus on hoida korda ja distsipliini, et suure Venemaa paljud rahvad lähevad ka edaspidi käsikäes nagu üks pere, et raskes sõjas võideldakse õlg õla kõrval väsimatult edasi, kuni vaenlane on võidetud ja õiglane, rahulik elukord jälle kätte saadud...

«Vaat, see on juba mees,» müksas Rikasküla Rõikale külge.

August Jaanis aga, kes kaugelt Jakobi tänava nurgalt kuulas ja ainult osaliselt aru sai haritud mehe jutust, viskas Oolupile:

«See ajab sõtta — lähme minema!»

Lauale tõusis sinkjas jopis töömees. Kõmava häälega hüüdis ta lause vene keeles ja tõlkis selle kohe ise osavasti ümber. Nii kuulasid teda kõik tähelepanelikult. Meenutanud tööliste ja sõjaväe osa, jätkas ta:

«Ei tohi unustada, et mitte kõvakübarates ja nahkkinnastes härrakeste keerutuste ees ei varisenud kokku tsaari-Venemaa kui rahvaste vangla müürid. Revolutsiooni viisid võidule tööliste hulgad, Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Partei lihtsad pojad ja tütred. Tsaar oma sabarakkudega on kolikambris, aga...»

«See on juutide alatus, vale!» hüüti kuskilt mäeküljelt.

Paar noort korrapidajat hakkasid nihkuma hüüdja, habetunud vanausulise kalakaupmehe poole. Aga kõneleja hõikas:

«Ärge laske end segada, seltsimehed! Tsaarikorra

koerad hauguvad veel. Las hauguvad — küll viimaks vaiki jäävad...» Ning läks kohe edasi ettepanekuga vangid vabaks lasta ja sandarmipealik Bojakovitš, kes revolutsionääre kinni peab, ise vangi panna.

«Õige! Maha tsaari verekoerad! Kinni sandarmid, pristavid, kõik rõhujad!»

Rahvahulk kordas neid sõnu, nagu oleks maru mühistanud metsa.

«Vaata, kuidas pani teise suu kinni!» imestas Miili ühe puu all.

«Nujah, õppinud mees. Oskab. See ju seesama, kes meil käis.»

«Tõesti vai?»

Nad uurisid hoolega ning, tundnud ta ära, ühendasid oma hääledki rahvapilve nõudvate hüüetega, et vangid välja, sandarmeeria ja politsei maha. Nii hea oli seda hüüda, nii soojaks tegi see hüüdmine südame, et paljud tähelegi ei pannud, kuidas neil rõõmupisarad silma tekkisid ja nagu pärlid mööda põski alla veeresid. Vabadus, vabadus, see üksainus suur sõna täitis kõikide meeli õppinud meestest kuni lihtsa aguli töönaiseni...

Jõudis pärale veterinaarinstituudi rahvas oma lipuga ja tuli Kassitoome kaudu eraülikooli naisvägi. Neid tervitasid üliõpilased hõisete ja hurraahüüetega. Terve Toomeorg lainetas nüüd rahvast nagu voogav viljaväli. Kõnelejaid tekkis mäeküljele ja alla kivipostide otsagi. Kuskil Kassitoome serval alustati laulu «Kauem raudu me kanda ei taha»... Aga üle kõige käis Mehini hääl, kes nõudis aina tungivamalt:

«Seltsimehed! Võitluskaaslased! Võim on meie käsivartes. Üles!»

«Vangimajasse!» nõuti alt vastu eesti, vene, läti ja mitmes muus keeles, nõudsid mehed ja naised segiläbi. Salkkond soldateid tegi enesele teed, astus üliõpilaste ette ja lausus: «Давай, пошли!»

Strauss oma paarikümne mehega ruttas pooljoostes, nagu kartes hilinemist, mööda Jakobi tänavat alla. Miiting aga jätkus. Üks kõneleja järgnes teisele — õhtuvidevikuni... Esimene revolutsioonivaimustus kiigutas rahvast nagu õnnetiibadel, andis jõudu ja usku, otsekui uimastas...

Ainult siin-seal üksikutes ringides, kus seisid karva-

kraes palitutega isandad või kõvakübarates mehed, pomiseti omaette: hullud — kurjategijaid nüüd lahti lasta! Ühest niisugusest tropist, kus olid ka Rõigas ja Rikasküla, hüütigi minejate poole:

«Ärge tehke lollust, mehed! Hoidke korda!»

Kuid see hoiatus suri rahva heakskiitu kui parmupirin kosekohinasse. Härrased vedasid kübarad tihedamini pähe ja nihkusid pikkamööda varemete taha.

«Kas tõesti kedagi ei ole, kes seda rumalat tempu takistaks?» vahtis veoäripidaja Lõõts otsivalt ringi.

«Ise oleme,» urahtas noor Rõigas kurjalt. «Kui arvad, hakka vastu.»

«Kossa n'd!» lõi Kolga käega.

«Jah, et oleks püssid või politsei või . . .» targutas Rikasküla.

«Noh, saame ka need. Ega's nende punaste märuldajate kätte ohje ei jäeta. Küll juba,» ütles Rõigas paljutähendavalt ja ruttas Raekoja platsile, Põhja-Balti komitee poolt kokku kutsutud seltskondlikkude organisatsioonide koosolekule. Seal pidi tema arvates see õige revolutsiooniline nõupidamine toimuma, valitsuse asi jalule seatama, mitte siin — kisakõride keskel, lageda taeva all.

Ei meeldinud ka Miilile jutt vangide lahtilaskmisest. Kui nad Toomelt tulema said, ütles ta teel Karssale mõtlikult:

«Üks valitsus peab ikka olema. Ei tea, mis see paljas vabadus . . .»

«A' kui panevad suured tööd käima, lõpetavad sõja,» unistas kuuldavalt Karssa. «Kas ei oleks hea?»

«Taevake, jah, kui nad aga jõuavad,» nõustus vaikselt Miili.

Raekoja nurgal kõneles jälle keegi, rahvast murdu ümber. Lasti elada ja hüüti hurraa. Näis, kui oleks hõigetest vastu kõmisenud isegi hall talvetaevas. Lipuvardas sirutas end uhkelt tulipunane lipp, paitades oma voltidega tornikatuse serva, mida sajandeid oli reostanud keisririigi kolmevärviline. Seinalt aga, kus ilutsesid Nikolai nimetähed, vaatas vastu hele laik — töömehe käsi oli purustanud vihatud isevalitseja võimumärgi. Ainult vilets kipsipraht vedeles maas . . .

3.

Kärg koosneb kannudest, sündmused seikadest.

Tol märtsihommikul, kui tänu rindeülema loale viimaks olukorrast Petrogradis ülevaade saadi, ei kibelenud tegevustuhinas mitte üksi alati kärsitu töö ja nooruse linn, vaid hakkasid end liigutama ka seni hirmust tardunud peremeeste ja ametikandjate lahtisemad pead. Põhja-Balti komitee tegelased taipasid, et käes on aeg, kus tuleb ehk ise tsaari ametikandjate asemele astuda... Pealinna uued võimumehed alustasid amnestia andmise ja korraloomisega. Komitee hing, peatoimetaja, leidis, et needsamad ratsud kõlbavad ka temale. Riiast Krastkalnsi käest võttis ta öösi telefoni teel tegutsemisloa ning esitas seltskondlikkude organisatsioonide nimel kohe hommikul nõude: poliitilised vangid lahti, miilitsa rajamise ja toitlusasjanduse parandamise koosolekud kokku. See oli seadusemehe tee ja seda ideaaliks pidades hoiatatigi tööliste-üliõpilastega kaasa jooksmast. Jalgealuse kaotanud tsaarivõimumehed pidasid teadagi järeleandmist härrastele targemaks kui kisklemist töörahvaga. Nii saadeti vanglast enne keskpäeva täies vaikuses mõned tuntumad poliitilised välja ning anti õnnistus miilitsaloomise kavadele. Mõistlikud inimesed, hakaku seadma! Niikuinii tsaari armul ja tema heldusel on ots...

Selles korras said vangimajast välja ka leedulane Rimša, üks sotsialistide juhtivaid päid üliõpilaste ringis, ja Tüürmann. Esimene ruttas kohe peakorterisse Tähtvere tänaval ja saabus õigel hetkel — just koosoleku eel. Teine aga kõndis oma töökohta ja pandi seal sõjatööstuslaste poolt kui revolutsionäär kohe organiseerima. Koos Ervin Joonepi ja ühe intendantuuri ohvitseriga, kes tundis tööstuslasi, aga ka garnisoni ohvitserkonda, olles ise ühtlasi esseeride mõtteosaliseks, tuli luua side väeosadega, kindlustada nende kaasatulek ja abi, kui peaks vajadus tekkima vaos hoida elemente, kellele revolutsioon on rohkem kui isikute vahetus ametikohtadel...

Tõsi, väeosi püüdsid paari vabameelse õppejõu abil revolutsiooni poole võita ka üliõpilased. Soomusautode üksus tuli kaasa, ning nõnda ilmusidki miitingule mit-

med automeeskonnad ja pandi üks masin Tähtvere tänavale revolutsioonikomitee kaitseks . . . Teised väeosad alles kõhklesid. Garnisoniülem tundis end isegi veel nii kindlana, et nõustus enda juures sandarmipealikut varjama. Sellepärast Joonep oma soldatitega ei tabanudki teda, vaid pidi leppima politseimeistri ja tema kaaskonna ametiruumi sulgemise ning neilt relvade äravõtmisega.

Vangimaja, tolle halli kivikasti ette, mis asetses vastu saksa kirikut ja oli nähtavasti omaaegse kaagi ning häbiposti kohale rajatudki, et härradele nende palve valguses hästi kätte paistaks orjade patu palk — selle trellitatud ja inetuid tõkkekaste kandvate akendega kuudi ette tekkis trobikond mehi-naisi juba siis, kui Toomeorus miiting avati. Need olid inimesed, kes rühkisid kohale selleks, et lahtilastavaid sugulasi või tuttavaid vastu võtta. Päris juhuslikult kõndis siit mööda üks erariided selga tõmmanud põlatumaid politseinikke kellegi daamikesega, nende järel Maali oma kaukaaslasega. Hirmul, et teda võidakse ära tunda kui ka tahtest näidata end revolutsiooni poolehoidjana, põrutas politseinik jalaga vastu ust ja kraaksatas:

«Sisse põrutada, seltsimehed!»

Seltsimehed, kes lähemal seisid, kõhklesid, nagu Taavet kiriku soklilt, kuhu ta end oli seadnud, nägi. Kuid seal trügis nahkjopis, härjaturjaga mees ligi, lühike raudkang nagu mängukepike pihus, astus krapsakalt trepikivile, pööritas korra silmi ja küsis:

«Ah et härrad käsivad sisse põrutada? No põrutame sisse! Kusti, kurat, tule, rõhu peale, ma löön!»

«Oolupi oma ja meie poiss! Vaata satikaid!» mügises Taavet, end hirmunult vastu kivi surudes. Aga isu näha, mis sünnib, käis hirmust kaugelt üle. See sünge maja sügeles tal endal aastaid südamel, siin oli mõned head ajad mööda saatnud ka vana Oolup. Näe, mõtles ta, isad sõid priileiba, aga pojad panevad kangiga pihta! Oi seda vabadust, vabadust küll, mis ta sest elukesest kõik ei tee... Sajad aastad on keisrid ja kubernerid, politseid ja sandarmid, sind võetakse kinni ja pannakse vangi, seaduse ja õiguse järgi pannakse, sul pole sõnagi kõssata... Aga siis korraga tulevad lihtsad mehed — kingsepad, lihunikud, pottsepad — ja ütlevad:

revoluutsija, svabooda. Jumalast seatud suured õigusetegijad kaovad kui õhk. Su oma ihuvili surub sellesama vangimaja ust sisse, kus sina, vilets ussike, seaduse käes vaevlesid, keisrite ja kuberneride õiguse nagu veskikivi all ägasid... See on nii imelik, nii isemoodi nagu muinasjutt. Ning vanamees kaapsab käega üle silmade, et kas ta näeb und või on see ikka tõesti ilmsi... Sest hüüda ja hõisata võib paljugi. Viiendal aastal hõisati ka. Aga siin murravad mehed kroonumaja ust. Ja see on sootuks teine tera kui mõisad ja streigid... See on elu aluste mahamurdmine, sülitamine kõigele, mille ees senini väriseti, isegi küürutati. Kas nüüd ei pea siis üldse enam hirmu tundma, kedagi kartma? Kas vabaduses kõik lähevad julgeks ja kangeks?

Vanamehe pea kihab küsimustest, millele ta vastust ei suuda leida. Küll kuuleb ta aga, kuidas naabrusest õpetab nässakas, läkiläkis taat Oolupit, et litsugu see kang piida vahele, väänaku hingedest välja. Näeb ka, kuidas mees käte ja kogu kehaga püüab noortele õpetust selgeks teha. Aga teda ei nähta ega kuulda sinna ukse juurde. Rahvast on paksult vahel, igaüks tark omamoodi. Kümned mehed kargavad poistele appi. Kuid aegade ranguses karastatud uks ei anna järele, istub kui valatud oma valtsides, ei nõtkugi. Mehed puhivad, kiruvad, ägisevad — uks jääb kinni.

«Õuka! Üks must!» kriiskab korraga hele naisehääl. Ning Taavet näeb, kuidas uhke, kübaras Maali, kes tema arvates juba ära läks, tirib koos ühe sõjaväelasega triibulise vahiputka ja seina vahele pugenud vana valvuri lagedale. Nagu musta kassi tukkapidi lähemale tarides kärgib sinelikandja ta peale:

«Uks lahti, koerapoeg!»

«Ei tohi, härra!» pobiseb sorakil vuntsidega valvur, hale ja hädine hulga ees. «Kakskümmend aastat teenin... Vangid on ikka olnud, härrad, ja saavad olema...»

«Lõuad! Revolutsiooni nimel, võtmed!»

Vanamees viskub silmili lumme, kisub end kaitsvalt kokku. Aga ta keeratakse kui nuustik hoolimatult, jalgadest ja kätest haarates, ümber, sinel rapsatakse ainsa tõmbega lahti, nii et keisrikrooniga vasknööbid, läikivad

nööbid nagu helmed klirinal kividele lendavad, vormiaust ja -uhkusest jääb lumme ainult räsitud pundar ja — siis, siis välgatab turjaka nahkjopis mehe käes ka võti...

Mõned räpakad lõgistamised, paar krääksatust ning — sajandite hirmu lõuad vajuvad lahti. Nahkjopis lihunikupoisi ja hallis sinelis soldati kannul tormab lugematutel jalgadel trampiv, kümnetest kõridest võidukalt röögatav hiiglane vanade müüride vahele, nii et võikad võlvialused värahtavad, kõmahtavad vastu kui tühi tünn.

«Poliitilised, poliitilised kõigepealt!» katsub kamandada too sinelikandja, kes valvuri esile tiris. Aga teda ei kuule keegi. Nagu paisu tagant pääsenud vetevoog täidab sissetormanud hulk ainsa hetkega kojad ja ristkäigud. Paar pea kaotanud valvurit tõugatakse kõrvale, rebitakse neilt võtmed, antakse müks, kui muidu ei saa, ja rühitakse edasi. Ühed lõgistavad uste kallal, teised peksavad rusikatega puruks kambrite vaateluuke. Kes sattusid sisse, puuhalg, labidas või mõni muu tööriist käes, panevad need tööle. Mürtsud, klirin, kärin, kolin ja ragin täidab korraga selle seni kui kurjas lummas tukkunud hoone.

Ootamatusest heituvad vangid kambrites, tõstavad kisa. Maja ulub, kriiskab ja möirgab üleni nagu laev, kus kõik on hoobilt aru kaotanud. Kus uks lahti saadakse, seal litsuvad kõigepealt tühised taskuvargad ja sulid, hirmul elu eest, end rahva hulka ja nihkuvad, nurkadel rabelevaid, elavaid korke tekitades, ukse poole. Kuskilt haisvast urkast talutatakse välja muldse naha ja sissevajunud rinnaga, üleni karvades näoga vanake, öeldakse talle, et mingu, lipaku, et revolutsioon on ta vabastanud. Kuid mees ei saa jalgu alla, ta vahkjad käed lähevad risti rinnale ning ta soiub, kähin kurgus:

«Kuhu sa, kivilaeva maetu, lähed?!...»

Kellel jätkuks püsi temaga targutada? Vabadus ei salli vangi — mine, tõugati juletu, sorus inimene käiku ja rühiti edasi. Kuskil teisal satutakse ärapekstud, armilise näoga hobusevarga peale, karjutakse talle armuliselt: lase jalga sinagi, röövel! Räämas mees ei usu kõrvu. Aga kui taipab, annab jalgadele valu. Tee

ukse poole näib talle hästi teada olevat, see ainus tee vabadusse...

Taavet oma kange puusagagi hargutab nüüd juba nende hulgas, kes kahe ristijooksva koja nurgal ei tea õieti, kuhu pöörata. Poisid on ta ammu silmist kaotanud. Kodades sagib rühmiti ja kobarati neid, kes kaela langedes omakseid tervitavad, kellel kaugemale asjagi pole. Aga suurem osa tõttab tõugeldes, kokku joostes ja hõigeldes ikka kuhugi tahapoole, kaugemale. Sealt tuleb vastu teisi, samuti jooksujalu, kottide, kompsude, kastidega. Paistab, nagu oleks kuskil avatud varasalv, kust igaüks võib võtta, mis kätte satub. Mitmed tarivad, jalad risti, herne- või kruubikotte, teised ägavad kastide või tooside koorma all, mis nad enestele sülle on ahminud. Iga hetkega suureneb nende arv, kes, käed saaki täis, suruvad tagasi väljapääsu poole. Nende ümber aga keerleb ummikuid tekitavaid päritlejate troppe nagu porikärbseid. Vanamees tunneb eneseski kihama löövat seda konte kergeks tegevat saamahimu, mis viimasel ajal vahel ainult mõisapõllul kartuleid kabatades ärkab. Ega kotikene seda või teist endalegi ülearune oleks, arutab ta, lastes end voolul kaasa viia. Kirumise, rüselemise ja tõuklemise järel leiab ta end keldrist. Ühe suure ruumi raudvarbadest väravad on maha paisatud, varbväravatel tallavad kümned jalapaarid. Taamal haigutavast hämarusest lendab sinna kotte, tünne ja kaste. Neid kahmavad kümned käed lennult, üksteiselt ära kiskudes, pragades ja isegi hoope jagades. Tugevamad valivad, nõrgemad haaravad, mis ette juhtub. Elatanud naine saab minema kotiga, laseb selle koja seina najale, et ise otsa istudes puhata. Aga enne kui ta toetada jõuab, on kandam võõra mehe seljas ja jõnksub eemale. Naine sibab hurjutades järele. Võtja on kärmem ja — kott kaob naise silmist...

Taaveti koperdades parajasti varbväraval, kargab ruumi sügavusest esile Oolup, piklik kast õlal. Märgates kambamehe isa, sokutab ta ruttu kandami selle turjale.

«Vii välja — papalam!» Ja kaob ise müürinurga taha.

Kast paneb Taaveti põlved nõtkuma. Ta punnitab trepist üles, teeb mõne tudiseva sammu, saab müksu külge ja prantsatab koos oma koormaga käpuli maha. Kukku-

des kõlahtab klaas ning purskab tal suud-silmad libedat lõga täis. «Mis sodi ka inimene ei topi teisele tassida!» kirub ta endamisi ja püüab silmi puhtaks teha sellest, mis sealt kastilaudade vahelt välja virtsus. Kuid röögatab valusalt, sest võõrad jalad tallavad ta mahatoetatud vasakut kätt.

«Häh, ise ujub puhtas posla-maslas, aga lõugab kah veel!» hurjutab keegi koti all ägaja.

«Mis sa ahmid, kui võhm ei võta!» noomib teine.

Seni kui vanamees end urvakile ajab ja oma haledad, õlist tilkuvad silmad nägijaks pühib, tuleb Oolup uue noosiga.

«Kurat!» kiristab ta läbi liimendava õli patsides. «Arvasin, et oled asjaks. Aga sina — nätske kui soe sepik! Eeh, selle eest oleks võinud venelastelt kulda võtta!»

«Kus poiss on?» pärib Taavet löödult.

«Soldati asi — las viskab laost välja,» pistab Oolup edasi ja vanamees jääb sinnapaika ukerdama.

Vahepeal on nähtavasti peenemate ruumideni jõutud, sest nüüd sõrgib mööda naisi patjade, tekkide ja muu pesuvärgiga. Terve eespoolne koda kihab kui tungil täiturg.

Äkki lähevad ruttajad ärevaks, tekib kära. Suust suhu jookseb hüüe, mis ägeneb, paisub ja viimaks kohinal täidab terve hämara võlvialuse:

«Tuli lahti!»

Piilutakse kohkunult ringi. Kas kujuteldavat või tõelist kärsavingu tundes jahmub ka Taavet. Mis põleb, kuidas — seda ei tule kellelgi meelde pärida. Rüsinal ja rabeldes surutakse ukse poole. Pressivad saamamehed oma tõstangutega, virutatakse kõrvale ja maha nõrgemaid, tühjade kätega jäänud saagihimulisi, pressivad triibulistes vangid, suruvad segiläbi mehed ja naised — terve hulk vajub laamas ukse alla, nii laialt kui koda lubab. Selle ette aga on tekkinud säärane tropp, et keegi edasi ei pääse. Taavet on üsna ukse kõrval seina ääres. Ta litsutakse seal nagu lutikas vastu kivi. Kogu jõud tuleb mängu panna, et end jalul hoida. Sest selge on: kes siin kukub, see laiaks tallatakse. Silmad hirmu, aga ka ikka veel juukseist nõrguvat õli täis, näeb ta järsku ukseavas viirastuvat tuttavaid nägusid, tahab karjuda, et aidatagu edasi, välja, kuid sa-

mas vajutab keegi padja talle silmile, nii et hing kinni jääb. Kostab vandeid, sõnelemist, imelikke plakse, mütsatusi. Kui Taavet lämmatavast padjast jälle vabaneb, näeb ta, kuidas toosama, kes äsja kõneles Toomeorus, kes laenas Kustilt sineli, oma suure tugeva kämblaga Oolupile vastu kõrvu virutab, ise sealjuures hurjutades:

«Siia ei tuldud rüüstama, tõbras! Eest ära!»

«Lasen maha!» möirgab Fuhrmel revolvrit tõstes sinna juurde.

Kohmetuti. Trepile patsatas ikka rohkem kotte, kaste ja kompse. Kasutades seda hetkelist peatust, lõikas salk mehi enesele tee läbi uksel tungleva tropi tänavale. Trepiastmele teiste jalgade ette lendas korgina ka Taavet, kes oli ses rüsinas õhku tõstetud ja pigem välja kantud kui tulnud...

Saanud end jalule ja kiibanud kähku üle tänava, nägi ta, kuidas Mehin ja Fuhrmel koos paari vormikuues studendiga rüüstajaid karistasid, nende kotte maha pildusid, kuidas jahu või kruubid lõhkenud kottidest kividele lademesse sorisesid, kuidas totsikud ja kastikesed karglesid ja kuidas tulivihane Oolup Mehinit vastu äiata rabas, aga mööda lõi ja tasakaalu kaotades ise käpuli jahu sisse lendas. Sest hetkel, kui ta virutas, langes talle selga kobar tüdrukuid, kelle hulgas näisid vilksatavat ka Vanda ja Milvi jakid. Alles seda kõike kui silmamoondust nähes taipas vanamees: lööming! See panigi inimesed sibama, rabelema, muutis pildi viirastuslikuks, nii et millestki aru ei saanud...

Vanamehe silmis viirastuslik vahejuhtum hargnes lihtsalt. Saanud teate, et rahvas on vangimajja juba sisse tunginud, suunasid revolutsioonikomitee liikmed Straussi salga kohe sandarmeeriasse, kuna vangla jäeti Mehini ja Fuhrmeli hooleks, kes kinnipeetavaid poliitilisi tundsid. Jõudes aga kohale ja leides eest närused rüüstajad, revolutsiooni häbi, ei saanud mehed teisiti, kui astusid vahele. Ettesattunud saagitsejad puistati, ei — otse peksti laiali. Teised putkasid ise minema. Ühtki tuntud inimest nad vangimajast enam ei leidnud. Nii jäeti siis mõned revolvritega varustatud üliõpilased vaatama, et rüüstajad uuesti sinna ei hiiliks, ja tõtati

edasi. Jutt vangimaja põlemisest oli luule — kellegi ahnuri või ulaka väljamõeldis, et paanikat külvates teisi eemale peletada.

Kuid sedasorti rahvas ei lase end kergesti heidutada. Kaageldes ja kirudes koguneti varsti uuesti, kaabitseti treppidelt kokku jahu, tangu ja herneprahti. Mõni nõudis sisselaskmistki. Alles kui üliõpilased ähvardasid iga läheneja maha kõmmutada, taanduti urisedes kiriku poole, vajuti selle nurkade taha. Taandujate hulgas oli ka Taavet, pihus ei tea kust kahmatud suhkrupea terav lahandik. Seisatades nõnda oma viletsa saagiga taas kiriku nurgal, kuulis ta korraga tütre häält. Kolmekesi reas, rühkisid Prügiaugu piigad keset tänavat linna poole ja Vanda pajatas õhinal, kõige paremas jututujus:

«Jah, mõtle, Milvikene, kui sind Oolupi poisile selga poleks lükatud, revolutsioon oleks võinud lõrri minna! Oolup oleks võinud Mehini maha põrutada. Mõtle, missugune kangelane sa oled...»

Nokkimine kõlas nii ilmselt läbi, et teine vastu hammustas:

«Kuule, kas sinul on õige eluülesandeks toda Mehinit päästa või?»

«Kui ongi, mis siis?» edvistas Vanda.

«Kuuled, Luise, romantiline armastus. Ära ikka kipu kõrgemale, kui tiivad kannavad, Vandakene!»

«Mis te n'd ometi! Tüdrukud, ma räägin teile...»

Rohkem Taaveti kõrv ei võtnud, tüdrukud kadusid kiriku taha. Vaata aga! vangutas ta pead. Kuid samas paisus rind peaaegu uhkusetundest. Kui on, et vabadus, kõik suured ja väikesed inimesed ühesugused, nujah, mis paganat seal's ikka! Küll tüdruk, see naaskel, teab... Ta nihkus pikkamisi mööda kiriku seinaäärt tagasi oma endise sokli poole, et sealt veel kord pilk visata ahvatlevatele treppidele, kuid leidis soklilt üksiku naise. Selle jakk oli lahti, kübar viltu peas ning ta vahtis põnevalt vangimaja akendesse, nagu sealt midagi oodates. Vanamehele näis see naiseõe põnevus nii veidrana, et ta tõlbilt päris:

«Mis asja sina sealt sihid?»

«Vaatan, kas läheb või ei lähe.»

«Mis asi?»

«Noh, see kuut, kas kõrbeb . . .»

Naine oli nokastanud, haises viinast, ta silmis vilas hiilgus nagu kassil, kes luurab hiirt.

«Kas sina siis . . .» Taavet ei söandanud välja öelda, «tahaksid, et kõrbeb? Sina õige või?»

«Tola! Miitan tõmbas tikku ja see solk tegi vuuht! . . . Aga näe, ei hakka, saatan, tossama . . . Kurat!» sai naine äkki tigedaks, lõi suhkrulahandiku vanamehel käest, andis sellele veel jalaga vopsu takka ja kisades ise: «Sant! Näru! Kao mu silmist!» pani pooljoostes ümber nurga Rüütli poole.

Aru kaotanud või? liipas vanamees suhkrutükile järele, aga ei jõudnud ajalt. Sest vahele tuli kari noormehi. Need hakkasid seda «jääklõmakat» jalgadega taguma nagu palli ja ajasid ta ära ei tea kuhu . . . Taavet kuulis ainult nende juttu anarhistidest, kes vist olevat vangimajja sisse tunginud ja rüüstamist alustanud. Kuna ta aga oma silmaga sissemurdjaid nägi, siis nähtavasti nemad, niisugused kui Oolup ja Kusti, nood anarhistid pidid olemagi . . . Ja võib-olla ka Maali, kes kärsitult ootas tuld. Kõige elavamalt meenutaski talle see sõna naiseõde, selle otsekui kassi luuravat ilmet. Ning tal hakkas järsku kõhe. Kõhe sedasorti inimeste, nende tegude ees. Nujah, oli ju temagi kord sügavat viha kandnud politsei, vangimaja ja kõige muu seesuguse vastu, mis inimesel nagu puuk turjal istub, ühtepuhku ähvardab, nii ega teisiti elada ei lase . . . Nujah, aga et ära rüüstata, maha põletada — seda kunagi pähe ei tulnud. Need nooremad, need revolutsionäärid ja anarhistid, kes sõjad-lahingud läbi on käinud, nagu oma poisski, need on hoopis vängemad. Need on nii vänged, et vana mees oma mõtteski selle vängusega koduneda ei suuda ja üksi, nukralt hakkab videvikus puuturu poole liipama . . . Olgu nüüd mäsu või revolutsioon, olgu anarhistid või mis, aga töö on töö ja leivakooruke on leivakooruke . . . Või sa sellest elad, mis sa mäsu ajal kuskilt korjad!

Umbes taoliste tunnetega vajus laiali suurem osa ärakohutatud vangimajapuistajaid. Ainult mõned üksikud pääsesid saagiga. Nende hulgas oli ka põdemisel soldat Jaanise Kusti. Oolupi abiga tõi ta hea kotitäie herneid ära. Väeliinilt kaasa võetud saamisemõte tehti nõnda

esmakordselt teoks. Tehti teoks ega kahetsetud muud, kui toda õlipudelit, mis vanamees maha pillas...

Linn kihas ja kääris terve õhtu. Ärevaid jutte tõukas eeskätt see salkkond, kes vangimaja eest laiali peletati nagu parv varblasi. Osa rahuldamata aplusest, osa kohkumisest. Varsti räägiti mitmel pool hooviväravatel ja ustel, rääkisid majaomanikud kui ka -hoidjad, et linn ähvardatud põlema pista, et lahti lastud kurjategijad ootavat ainult ööd oma musta töö alustamiseks. Sest mis nüüd viga röövida, põletada ja kas või tappagi, kui ei ole enam politseid, ei ole seadust ega korda...

Nii kaebles ja lõdises hirmuvärinates väikekodanlus. Tuusad aga istusid Põhja-Balti komitee mugavas saalis pika laua taga ja pidasid esimest tõsist, avalikku poliitilist sõnasõda. Härrad eduerakonna advokaadid ja tohtrid ei suutnud kuidagi leppida linnas korraloomise, miilitsa asjaga. Peatoimetaja oli Riiast volituse saanud miilits moodustada seltskondlike organisatsioonide esindajaist. Toomeoru miitingu jätkuna kestev rahvakoosolek «Vanemuises» andis aga üliõpilastele ja töölistele voli oma miilitsasalgad kohe, juba samal õhtul koos soldatitega välja panna. Sealsamas, koosolekul moodustatigi üks salk teise järel ning saadeti üliõpilase Straussi käest sandarmeeria sõjariistu võtma... Niinimetatud «seltskonnal» polnud hetkel mingit jõudu varuks. Sellepärast härrased viimaks leppisidki: olgu ajutiseks, homme tullakse uuesti kokku ja pannakse alus üldisele vabatahtlikule miilitsakorpusele, millest kõik elanikekihid ühtemoodi osa võtavad. Sest ei või ju kodanike vara ja elu usaldada ainuüksi poisikeste või harimata töömeeste kätte, kellest ei tea, kes nad õieti on...

Nood esimesed, tol õhtul välja pandud värske vabaduse kaitsesalgakesed olid muidugi arad ja nõrgad, pealegi oskamatud, ega suutnud suurt nende vastu, kes võimu lõtvust tundes kippusid omavolitsema. Kuid esimeste revolutsioonikaitsjate au linnas jäi neile — üliõpilastele ja töömeestele. Nädalapäevad olid nad ainsaks jõuks, mis korrarikkujaid vaos hoidis. Siis alles saadi ülelinnalise miilitsakorpuse rajamise koosolek

kokku. Kuid see läks algusest peale ägedaks. Protest kõmises protesti vastu. Vahepeal nõukogudesse organiseerunud töölised Mehini ja Joonepiga eesotsas kinnitasid, et ilma tööliste kui arvukama klassi esindajateta juhtkonnas ei lugevat nad miilitsat rahvamiilitsaks. Härrad sõjatööstuslased ja eduerakondlased toetusid aga kuberneri korraldustele, et miilitsat peab juhtima üldtuntud isik seltskonnale usaldusväärse nõukogu eesotsas. Vabadusest ja usaldusest sai igaüks isepidi aru. Tulemuseks oli see, et sotsialistid, kel ei olnud üksmeelt, maha hääletati ja «seltskond» oma ninamehed miilitsat moodustama pani. Miilitsategelaste hulka, kellele määrati oma ametinimed ja palgad, jäi ka Tüürmann. Jäi päris juhuslikult, pagulaste eest hoolitsemise komitee juhi, viienda aasta tegelase Olga Astra ettepanekul. Teda soovitati kui mõistlikku, tasakaalukat sõjatööstuse ametnikku, kes rahva huvide eest välja astus juba vara veebruaris ja selle tõttu ka kannatas . . . Sõjatööstuslased ei vaielnud. Tüürmannile eneselegi tundus nüüd, kus vabadus saavutatud, käremeelitsemine narrusena, eemalejäämine üldisest asjast sobimatuna. Üldse see kemplemine ja kauplemine oli tema kujutluse revolutsioonist kui millestki üleloomulikust, valdavast, peaaegu kui ebamaisest pühamusest segi löönud. Kõik tundus järsku argipäevasena, tööna, mis tuleb teha. Ta pihtis oma muresid «revolutsiooni emakesele», nagu kuldlokilist ja madonnanäoga Olga Astrat naljatledes nimetati, ning sai vastuseks:

«Arusaadav. Ega siis revolutsioon ei seisa üksi lippudega ringimarssimises ja kõnede pidamises. Isevalitsuse kukutamise järel on tööliste esimeseks ülesandeks organiseeruda, oma organisatsioonid luua, et siis, kui Asutava Kogu valimised tulevad, hääletamisel kodanlust lüüa. Taanis ja Saksamaal on sotsiaaldemokraatidel parlamentides ligi nelikümmend protsenti saadikuid. Võib ette öelda, et pärast sõda võidavad seal sotsialistid ja juhivad riigi rahulikult sotsialismi roobastele . . .»

Tüürmann vihjas rahvuslikele erinevustele ja vastuoludele linnas, mis segavalt mõjuvat isegi tööliste organiseerimisele.

«Aga teadagi. Ärge unustage, seltsimees Tüürmann, et see revolutsioon on ühtlasi meie rahvuslik vabane-

misrevolutsioon balti aadli majandusliku ülevõimu ja vene ametnikkonna vägivalla alt.»

Naine ütles seda vana tegelase harjumusliku eneseusaldusega. Ja Tüürmannile kõlas see hetkel kui sügavaim tõde. Tõde, mis sai nii mitmegi ta edasise sammu juhtnööriks...

Linn aga looskles otsekui sünnitusvaludes. Hommikust õhtuni, tihti ka õhtust hommikuni huugasid koosolekud. Esialgne tööliste, soldatite ja üliõpilaste saadikute ühine nõukogu paisus varsti mitmesektsiooniliseks, suureks asutuseks ja võttis oma peakorteriks pritsimaja turu ääres. Nõukogu käredam tiib, kuulutades revolutsiooni edasiarendamise vajadust, ennustas kadu kapitalistide klassile. Üliõpilased ja muu intelligents kõhkles, jäi sealt eemale. Eestlastest kapitalimehed aga võtsid osa intelligentsi toetusel üles rahvusliku autonoomia taotluse. Sellel ideel oli tõmbejõudu. Erikoosolekutel seati üles kandidaate, vaieldi, valiti ja hääletati... Vabadus kokku tulla, vabadus rääkida midagi kartmata, vabadus kätt tõsta — see kõik hakkas pähe ja joovastas. Kui valisid ja hääletasid vabrikud, asutused, kasarmud, miilits või tuletõrjujad, miks ei võinud siis sedasama teha elanikud — töökodade pidajad, kauplejad, ametnikud? Komitee kerkis komitee kukile, komisjon komisjoni otsa. Neid sadas nagu vihma. Korraldamine, abistamine, lahendamine — kõik pidi minema nende kaudu, nende eestvõttel, rahva enda juhtimisel, sest viimane kui üks neist esindas ju rahvast. Keda nimelt, missugust rahvast — seda ei läbetud esimeses uimas küsidagi. Peaasi, et jalule said uued, revolutsiooniasutused. Räägiti, et meister Joonep, pärast seda kui ta polgu Krasnojarski kasarmutest oli esseeride huvides nõukogusse toonud, organiseerinud ära isegi majahoidjad ja sibid... Aga kes võis sedagi imeks panna? Vaba rahvas organiseerus vabalt, oma suvade järgi!

Välja arvatud mõned nääklused lehtedes eestluse ja autonoomia ümber, näis uus, vaba elu kevadele vastu rühkivat lootusrikkalt. Isegi kibe leivapuudus andis järele. Ümberkorraldatud toitluskomitee hoolitses, Põhja-Balti mehed läkitasid seltskondlikus korras üliõpilasi maale kõnesid pidama ning vilja kokku ostma.

Lisa oodati saabuvat Samaarast ja Saraatovist, Venemaa põhjatu rikkast viljaaidast, kuhu saadetud hankijad, nagu teatas leht. Siin-seal räägiti vahel ka eesti väeosadest ja Asutavast Kogust. Aga see oli juba kõrgem poliitika, milles Prügiaugu rahvas kaasa kõnelema ei ulatanud. Nemad siin kõnelesid hoopis töödest, mis ikka veel käima ei tahtnud minna, kõnelesid sõjast, mis edasi sõdis, kõnelesid ka leivast, mida neil ei jätkunud ja mis öeldi lätlaste nahka minevat, kuigi pritsimaja poliitikamehed kuulutasid vennaliku rahu rahvaste vahel... Kõnelesid selle päevani, mil töölissektsiooni algatusel äärelinna rahvas koosolekule kutsuti.

See päev kujunes kärarikkaks. Uued kannud joodeti sündmuste keerulisse kärge.

4.

Prügiaugu tänav, ei — kogu äärelinn kihas tol hommikul nagu talveunest ärganud taru. Igas majas, igas toas peaaegu iga inimene valmistus minema. Ühed arvasid, et küllap vabadus paneb nüüd vabrikud käima, aitab inimesed otsa peale. Teised tõendasid teada tahetavat leivahäda õiget suurust, et siis Venemaalt vilja tellida. Alati-elutargad arutasid: ah, kirevad niisama nagu kikkad õrrel, kergitavad tiibu, lasevad elada ja valmis... Arutasid, aga asusid siiski teele, mõnekaupa ja paariti, nagu juhtus, sest kutsuti kõiki vabu kodanikke, tervet vaba rahvast. Aga kes siis ei olnud praegu vaba?

Kella kümne paiku oli koolimaja suurte akendega saalis juba hea kogukene inimesi. Tõsiseid naisi triibulistes kirikukuubedes, rõõmsalt lõkerdavaid tüdrukuid, turjakaid, oma mehelikus väärikuses tähtsaid poisinokke, pika habemega ja paljaksaetud lõuaga mehi, sinelites ja ilma sinelita, palitusse pugenud soldateid, lakksäärikutes sõjapõgenejaid, nende eredates riietes naisi ja lapsi — igasugust rahvast labidamehest kuni majaomanikuni.

Tegelastest vilksatas selles kirjus kogus esimesena sissemuljutud põhja ja laia äärega kunstnikukübaras, musti lokke lehvitav noor Rõigas. Ta tuli üksi, mahukas

portfell kaenlas, kloššmantli hõlmad lahti, astus pead püsti hoides trepist üles, läks kergelt noogutades üle saali nurga ja kadus ühte kõrvalruumi. Varsti selle järel ilmus ukse vahele Martin Haspe kenas pruunikas kevadpalitus, peas sedapuhku kaabu. Käed taskus, vaatas ta veidi ringi, naeratas ühest suunurgast tuttavatele, kergitas mütsi ja istus siis esimesse ritta pikatoimelise vanapoisist ehitusmehe Koovitaja kõrvale, kes suvel matsidele maju üles raius, talviti tihti aga karu moodi käppa imes. Sõjaaja, kus keegi ei ehitanud, ta tollest viimasest ütles end elatanud olevatki ning nägi tõesti nälginuna välja. Nüüd olid nad mõlemad mõjukad mehed: nõukogu töölissektsiooni liikmed, Koovitaja pealegi pandud koosoleku eest vastutajaks, ning neil jätkus, millest rääkida. Jätkus nii tõsiselt, et nad ei märganudki, mis trepikojas tehti. Sinna seadis end üles kamp noormehi, kes tuli kohale Rõika sabas, ja hakkas möödaminejatele valjusti sõnu pilduma. Üks, vurrukeste ja terava rotininaga, millel kõlkusid prillid, uljatses:

«Kui hakkavad jälle jamama klassist ja massist — teeme lühidalt. Eks, Robi?»

Teine, hallis jopes, vistrikulise näoga poiss, kellel oli karusnahkne rummukene peas ja kirju sall lõua all sõlmes, vastas riimitult:

«Tühja pritsimajaloba
eesti meel ei iial luba...»

«Vaata, kus,» vangutasid ülesminejad pead.

«Ei tea, kes pritsimajast tuleb kah?» küsis kolmas omadelt. See oli hallis gümnasistipalitus, aga lihtsas nokkmütsis poiss suurte, peast eemalehoidvate kõrvadega.

«Kingsepp istub saalis. Ja see Ehin või Mehin, see pidada õpetajatetoas neid hullutama,» vastas Robiks nimetatu.

«Klaar! Olge aga siis südid häält tegema, kui «hääletamiseks» läheb,» korraldas esimene.

Inimestele, kes nende juurde peatuma jäid, pilgutati paljutähendavalt silma:

«Omad, hoidke kokku! Anname pritsimajameestele hagu!»

Mõned muhelesid, mõned naersid, mõned aga vihastasid ja kurjustasid vastu:

«Kes teid, ahve, siia haukuma on tellinud!»

«Välja koridorist, koerapojad!» käratas rätsep Vihm poistele peale. Sest tema ise oli üks neist pritsimajameestest, keda ajaleht «Kiire» järgi kutsuti ka kiiremeesteks, s. t. kas enamlasteks või nende poolehoidjaiks.

Poisid lonkisid porisedes eemale, kuid kogusid end kohe uuesti, asusid paarikaupa ustele ja poetusid saaligi. Tüürmann, miilitsalint varrukal, istus küll korrapidajana esireas, aga see poisse ei seganud. Kes ühe ukse juures nina peale sai, astus teise juurde ning jätkas seal tööd, tihti veel suurema suuga kui enne hurjutamist, sest iga ninapealeandmine näis mõjuvat nagu eksam: tegi targemaks ja erksamaks. Nõnda jahvatati paljud juba enne koosoleku algust läbi. Uste kõrvale tekkis vaidlevaid salku, istujadki läksid rahutuks, et mis siin's õieti tahetakse ja misjaoks ühed räägivad üht, teised teist?

Inimesi kogunes järjest juurde. Tulid Miili ja Karssa oma kirikujakkides ja sallides, Taavet ikka sellessamas kollakasrohelises jopis, millega ta aastast aastasse liikus, tuli vana Rõigas, ankrumoodi keskkehaga, lühikeste kätega ja otsekui õlist kiiluvate silmadega tõtsakas vanamees linnunahkses kasukas; tuli pikk ja uljas Lõigu Elmar, tuli tislermeister Kolga koos oma üliõpilasest poja Eediga, kes kandis vormiriiet ja ilusat uut rookeppi; tuli isegi kaupmees Rikasküla, nahkkinnastes käed nagu jalutaval härrasmehel ristluudel, et pisut kuulda ka, kuidas seisavad lood poliitikaga, sest temalmehel ju töö- ega leivamuret ei olnud — need teda ei huvitanud. Vaevalt astus töömure pärast siit uksest sisse ka Haspe naine Maali — friseerimine-maniküürimine käis alati ja laulmisestki ei olnud ju puudu.

Omavahel vadistades tulid Jaanise Vanda ning ta sõbranna Redise Milvi. Tüdrukud olid mõlemad heas tujus, õhetavad kui õunad ja istusid pinginurgale, peaaegu ette. Üle ukse kiikas korraks sisse ka kollase, nagu lihvitud näoga mees, soldatitorbik ühel kõrval. See oli Kusti.

Prügiaugu tänava rahvas koondus peale Rõika ja

Rikasküla istuma kobarasse saali tagumisse nurka. Siin lasti end vabamaks ja pilluti omavahel vastamisi märkusigi.

Rikasküla ja Rõika Peeter, kaks peaaegu võrdväärset isandat, kes üksnes noore Rõika isikliku kutse peale heaks arvasid välja ilmuda, istusid isekeskis, kaugel eespool omakandi rahvast. Ja omaette arenes nende juttki. Rikasküla arutas majandusmehena:

«Nad räägivad, et sõda... Kurb nähtus, muidugi. Aga kui majanduslikult võtta — sellel nähtusel on ka omad kenad küljed. Rahva jõukuse kasvamine ei ole sõja ajal mitte seisma jäänud, see on edasi läinud. Vaeva ja sekeldamist on, no muidugi. Või sa kergelt miskit kätte saad. Aga selle eest, kui ma enne võtsin, ütleme, soolanaela pealt veerand kopikat, siis nüüd võta või kolm tervet ja keegi ei piiksata... Kalaga niisamuti. Kui müüa on, pista aga raha tasku. Iga sodi läheb nagu sorab... Või mis sinulgi, Peeter? Linn lätlasi ja poolakaid täis, üürid — muudkui kergita. Meie ei tohi nuriseda, ei, mitte sugugi. Meie pärast tõmmaku aga edasi seal Lätimaal ja kus, kui ainult siia ei tuleks otsaga...»

«Jah, nojah, eks ta ole,» põikles Rõigas, sest ta ei tahtnud hästi siin paljude kõrvade ligiduses sääraseist asjust rääkida. Kellel see õige vaja teada tema jõukuse kasvu! Aga kaupmees ei jätnud järele:

«Küll oled sinagi head tuhanded renteisse paigale pannud, eks ole?»

«Jah, nojah... Ega seal suurt ühtigi. Või mis kurask sest rahast? Näe, pole teisel enam õiget jõudu, justkui jalust nõrk — ei saa hindadele vastu. Need aina kerkivad. Ei tea kus teda panna või mis osta?»

«Pane aga jälle mõnele majale päkk peale, mis muud.»

«Eks neid ole ka juba hea jagu käes ja...»

«Siis kulda, briljante... Tead, mul üks tuttav... Kui tahad, saadan sinu juurde. See sahvib, mis soovid... Sularahaga on teadagi... Ei ole hea käes hoida — langeb nagu kraadiklaas külma ilmaga...»

Mõlemad mõkitasid naerda. Neile, kes nad rahaasja hästi tundsid, aga olid harjunud tsaarirubla kindlusega, näis see naljakana, et raha, see kõikide aluste alus, see

eluväärtuse vankumata mõõdupuu vajub nüüd korraga nagu elavhõbe kraadiklaasis.

«Jah, vaat nõnda on selle sõjaga,» võttis Rõigas kokku. «Kopikas ju kasvab, aga kas sest kopikast rublat saab, seda ei tea.»

«Sul poeg tark mees, käib teiste, veel targematega läbi, poliitika ja puha selge — eks tema anna nõu.»

«Või mis temagi! Näed, mis maailmahulgused siin õiendavad. Ei saa haritud inimene nende sabas joosta. Astus oma rahva seltsi. Seal vana Jaan ise ja «Postileht» eesotsas. Meie peame ikka neid toetama, et eluga edasi minna...»

«Õige, õkva õige, muidugi.»

Kaupmees uuris silmadega Augustit, kes seisis mõni samm eemal ukse juures ja sosistas parajasti Robiks nimetatud poisile tähtsalt kõrva. Talle meeldis noore mehe lai, hõljuv kahujuus, kogu selle iseteadlik rüht ja olek.

«Seda poissi, Peeter, kurat... Sellest tuleb sul mees. Aga tütred!» lõi käega. «Noh, need palju ei vali — ära pane pahaks,» viskas ta pilgu Pärjast piigale, kes tagapool lõkerdas Lõigu poisiga.

«Ilma emata kasvanud tüdrukud, mis seal pahaks panna. Ja pealegi meie elus... Aga, kurask, kui tahan, panen mehele missugusele härrale.»

«Ei noh, ega ma seda! Muidugi, naised, see on niisugune kraam, et pane aga paras jagu sousti peale — läheb, muudkui läheb... Võib-olla ma ise veel kunagi, kes teab — õh-õh-hõõ,» nilpsas ta paksu keeleotsaga sinkjat huult.

Rõigas naeris meelitatult.

Sel silmapilgul asus kolistades nende selja taha tislermeister Kolga, tõukas oma piipu imeva pika lõua ette ja vedas jutu poliitikaasjadele. Isandate omavaheline väike uhkeldamine katkes. Nad jäid vaatama ning siis varsti ka kuulatama. Tagumistest ruumidest väljus tugeva kehaga, pikk, hästi siledaks soetud juuksega mees, laia triipu lips ees, käed nagu kaalupommid rusikas. Mees laskis pilgu üle rahva käia, siis astus otsustava sammuga selle pingiotsa juurde, kus istusid Vanda ja Milvi. Prügiauklaste keskel sosistati: näe, sihib tüdrukute juurde!

«Tore, seltsimehed, teid ka siin näha,» ütles Mehin. Ja siis Vandale sügavalt silma, otsekui südamesse vaadata püüdes: «Olge tänatud, seltsimees Jaanis! Kiire ja otsustav tähelepanu väärib kiitust,» pigistas ta oma käsi vastamisi kokku.

«Oh, mis te nüüd!» lõi tüdruk lõkendama.

«Minul õlg veel praegu hell, aga mulle ei ütle te midagi,» pööritas Milvi edevalt oma sõõrjaid silmi.

«Ah teie see väike oletegi? Tõepoolest, mul on hirmus kahju. Andke andeks! Näe, kui rumalasti võib vahel välja kukkuda. Mehed omavahel õiendavad, aga kannatada saab kõrvaline, süütu tütarlaps. Tõepoolest rumal lugu...»

Kõike edasist, mis Mehin rääkis, Vanda enam hästi ei jaganud. Selle sügava, pisut kui paitava hääle kõla haaras ta kujutluse ja hakkas õõtsutama, kuhugi kandma. Ta pilk jäi rippuma mehe peaaegu kantis servaga huulte, selle nurgelise, kui kirvega löödud lõua külge, siis mõõtis argleva ihalusega laia otsaesist, kergelt roosatavat suurt kõrvalehte ja hästi puhtaksaetud juuksepiiret. Oh jaa, unenäod! Kui mitu korda oli ta pärast toda põgusat tantsukeerutust unes oma pead selle tugeva lõua alla, vastu laia rinda surudes õndsalt keerelnud, tundnud end olevat õnneliku, anduva kui väike liibuv kiisuke... Unenäos, jah, aga nüüd, kus see rind otse ta näo kohal laius, hääl Milvile midagi rääkis, ei näinud mees temast suuremat väljagi tegevat... Vanda liigutas end rahutult, katsus vaadata teisale, kuid ikka virvendas ta silmis Mehini terav, jõuline nägu.

Sel hetkel tormas saali noormees, üle vasaku käsivarre visatud pakk suurte pealkirjadega lehti.

«Eritelegramm!» hõikas ta rämedalt. «Eestimaa autonoomia ja omavalitsuse asjadest sees... Lugege! Luge-ge!»

«Millest seal sees seisab?» venitas Martin Haspe kaela, nagu oleks ta iseäranis huvitatud.

«Autonoomia, härrad! Uus telegramm. Petrogradis vastu võetud!»

Mitmed käed sirutusid ette, paber krabises. Ka Koovitaja ulatas raha ja haaras väljaande. Niipea aga, kui

Haspe sellele silma oli visanud, tõmbus ta turri, ütles poisile külmalt:

«Kuule, kutsikas, tee, et sa siit kaod!»

«Telegramm! Telegramm!» püüdis see tahapoole tungida. Aga nüüd juhtus midagi täiesti ootamatut: Martin tõusis rahulikult, astus poisi juurde, võttis selle turjast kinni ja juhtis sõnalausumata uksest välja.

«Mis kombed need on? Vägivald!» protesteeris vana Kolga, kellel oli telegramm saamata jäänud.

«Hammas hamba vastu,» kehitas Haspe jahedalt õlgu ja istus tagasi oma kohale. «Kipuvad sisse — saadame välja. Valmis.»

Lähemad irvitasid, pinkidest kostis aga rahulolematusepominat. «Sa ära sega äri, kingsepp!» hüüdis Kolga.

«Kodanlaste kaardivägi veab noota — vaat sulle äri!»

«Jah, mis kurat neid rikaskülasid ja rõikaid siia ajab?» vahtis Koovitaja üle saali pahaselt, nagu mõnd plaani haududes. Võimalik, et tal ehk midagi pähe turgataski. Aga ta oli väga pikatoimeline, ei jõudnud naljalt mõttest teoni. Poiss telegrammidega kargas teisest uksest sisse tagasi, ja nüüd läks ta äri ilma käratagi hästi.

«Mine keelama, teed veel reklaami!» lõi Haspe käega. Ja mõlemad jäid istuma, vaatasid telegrammi. «Mis muud, omad härrad sakste asemele,» ütles viimaks Haspe. «Üks nuut tantsib ikka töölise turjal. Kas sa «Kiirest» lugesid? Kirjutab selgelt, et ärgu arvatagu, nagu oleks suur ühiskondlik pööre kõigega toimes. Ärgu unustatagu praegust sisemist seisukorda. Vaba rahvas peab ise enese üle valitsema. Kogu ülemvõim peab rahva enese käes olema... Selles on asi.»

«Et kuidas rahva enese käes? Mitte ei saa aru...»

«Küll hakkad aru saama. Asjad arenevad iga päevaga,» viis Haspe Koovitaja kõrvalruumi, et rahulikumalt selgitada.

Asjade arenemise juttu veeretasid kaks meest ka taga kojasopis. Üksnes sootuks teise nurga alt.

«Ära sa lolli tee, et kupatad tagasi,» kõõritas Oolupi Aksel Kustit. «Asjad arenevad teistpidi. Mehi tilgub iga päev liinilt koju. Kesse praegu otsib või pärib... Oh-

vitserid tohi mitte piiksatagi. Tehakse vaikseks, kes tüütuks läheb... Nii et ära sa, jah, seda narrust, et tagasi... Kuulda hoopis, et hakkavad siin oma, eestlaste polku tegema, nagu lätlastel. Mis siis viga! Mina olen kah senini välja vingerdanud... Vahel rahaga, vahel nahaga... Hing priskelt sees. Ja mis, kurat, muud... Väikselt on otsi ka tehtud...»

«Mis asjaga?» huvitus Kusti madalamale laskudes.

«Kõigega,» pomises Oolup. «Kes matsu saab, see teist ei otsi,» vedas ta oma pikad kollased hambad paljaks nagu koer kihvad.

«Astu kampa, näed, kuidas raha tehakse.»

«Minust nüüd! Nägu nisuke, et hädaga ajad inimeste sekka...»

«Kah asja! Nüüdsel ajal just sihukest nägu vaja ongi. Võetakse vastu kui kangelast.»

Kusti heitis käega.

«Naljamees,» vahtis lihunik hindavalt soldati valgevasekarva näonahka. «Kas sõda vähe mehi ära on täksinud? Ega's sellepärast tasu meelt heita. Just sinul on rohkem õigust tõmmata kui mõnel teisel. Valupäevi küllalt nähtud, nüüd kulub ka sohval pikutada. Meil oleks vaja üht oma poissi...»

«Ei tea...»

«Ei tea — ei taha. Valmis. Aga — mokk maas, mõistad?» Oolup muutus hoobilt jahedaks, koguni võõraks. Ta seni ahvatlevas muheluses nägu läks pilve.

Kusti noogutas.

Üldises jutujõminas jäid nende kõned täiesti omavaheliseks. Kustusid nagu veekohinasse. Pilkudega oli neid aga seiratud. Niipea kui Oolup ütles end välja piibutama minevat, astus Rõika Pärja naerulist nägu tehes Kusti juurde.

«Kuule, miks sa ennast kuskil ei näita siis kah? Uhkeks läinud või?» Tüdruk püüdis oma laia suu ja säravalt valgete hammastega nii ahvatlevalt naerda, nagu oleks ta seisnud kõige armastusväärsema mehe ees, ise aga judistas seesmiselt seljanahka, et jah, küll see gaas ikka on poisi näo nahka pannud. Ilus poiss oli, aga nüüd...

«Mis siin näidata,» urahtas poiss tõrjuvalt.

«No-noh, sa oled ju minu-vaese päris maha jätnud,»

edvistas tüdruk enam tahtmisest teist kiusata kui huvist kehva rindehalli vastu, keda sakslane nii karmilt oli nuhelnud. Vaene poiss! Otsekui teise viletsuse allakriipsutamiseks laskis karvakrae haagid lahti, tupsutas rätikukesega oma roosat kaela, pilgutas kelmikalt sinkjaid silmi ja kordas:

«Tahad mind päris kuivale jätta.»

«Ei mäleta, millal ma sinuga...» hammustas Kusti vastu, nii et kuuldus lõuapärade naksatust.

«Ära sa nüüd kedagi,» alustas tüdruk naeru kiskudes. Kuid sinna see jutt jäigi.

Saali ilmusid uuesti Koovitaja, Haspe ja Vihm — kogu äärelinna komitee, nagu naerdi. Tõsi, see pidi küll täna alles valitama, kuid nõnda rahvasuu kolmikut juba nimetas. Jutuvada vaibus. Koovitaja astus loiu, raske sammuga kateedrisse, krimpsutas nägu ning kuulutas valjult:

«Avan siis koosoleku.»

Ja vaatas suurt piklikku pead ette ajades ringi:

«Nimetage, keda juhatajaks panna.»

Tekkis kahin. Nõrk naisehääl hüüdis: «Mehin!» (Vanda ei saanud isegi aru, kust ta selle julguse võttis või kuidas see tal üle huulte lipsas.) Ent teda ei kuuldud. Alles kui Haspe teravalt kordas, hakkas kohmetu käsi seda pikkamisi paberile märkima, nii pikkamisi, et vahepeal kaupmees Rikasküla enese väärikalt püsti ajas, köhatas, koosolijate tähelepanu enesele tõmbas ning juttu alustas.

«Ma mõtlen,» ütles ta, «et kui me täna oleme kokku tulnud tähtsaid asju arutama, siis peab ka meie juhataja üks tark ja haritud mees olema, kes iga asja oskab ära seletada. Et mina siin targemat meest ei tea, tahan austatud publikumile ette panna: valida koosoleku juhatajaks kõik kõrged koolid läbi käinud August Rõigas. Tema on vilunud niisuguste juhatamise asjadega... ja ega meil paremat ole.»

Seepeale istus kaupmees pingile ja pühkis pärlendavat otsaesist. Vana Rõigas aga tonksas talle külge: «Rikasküla, kurat, toredasti ütlesid: kõik kõrged koolid läbi teinud! Toredasti!»

Koovitajale kandidaat ilmselt ei meeldinud. Pahuralt vurre mugides pani ta nime paberile ja küsis:

«On veel?»

Üks lätlane nõudis jutu vene keelde tõlkimist. Avaja tõlkis, kuidas oskas. Siis palus kätt tõstes hääletada. Esimene kord Mehinile, teine kord Rõikale.

Enne teist käetõstmist algas seal, kus istusid Rikasküla Rõikaga, kõva põmin; kaupmees nõudis avalikult, et: nüüd, omaküla poisid, käed püsti! Ja tõusiski tol korral käsi ohtramalt — paljud, kes Mehinit ei tundnud, aga kaupmehega vastamisi ei tihanud minna, hääletasid tema poolt. Nii valitigi Rõigas.

Värskele juhatajale, kui see kateedrisse läks ja töömehe otsekui kõrvale surus, plaksutati keskmistest ridadest. See kummardas vastuseks. Kaupmees, soovides teha asja veelgi pidulikumaks, tõusis, astus ette ja surus õnnitlevalt kätt.

«Austatud koosolijad!» algas noor juhataja ühe käega prille ninal ülespoole nihutades, teisega kateedri äärele toetades. «Kõigepealt: tänan mulle ülesnäidatud usalduse eest. Siis päevakord. Avaja on paberile märkinud punktid nagu: seisukohavõtmine tööpuuduse kohta ja märgukiri toitlusküsimuste asjus. Need on nii keerulised ja rasked asjad, et meie siin neid ei lahenda. Neist võiks läbirääkimiste korras, kui tahetakse... Päevakorras peaks olema kõiki huvitav küsimus...»

«Palun sõna!» hüüdis Mehin järsult vahele. Ta oli tige juba sellepärast, et saamatu Koovitaja ühe niisuguse untsantsaka juhatajaks laskis valida. Päevakorra puudutamine lõi vere keema. Kuidas siis — lasta kodanlastel töörahva koosolek rahulikult üle võtta? Mis sel Koovitajal õige arus on?!

Ent Rõigas jätkas kavakohase kindlusega:

«Meil, lihtkodanikkudel ei ole vaja igasuguste asjade kallal targutada, meile on tähtis nagu kogu eesti rahvale eestlaste seisukorra selgitamine. Seepärast panen ma ette võtta päevakorda punkt: autonoomia ja linnaomavalitsuse ümberkorraldamine. Eesti linna peab valitsema ka eesti linnavalitsus. Meie sakstega asju ei aja...»

See kõlas meelitavalt, aga oli Mehinile liig. Ta kargas kõnetooli ette ja nõudis:

«Kui teie, noormees, olete juhuslikult saanud juhatama, siis ärge ulatsege! Jätke päevakord rahule! Siin

on tööliste koosolek, tööinimesed tahavad oma asju arutada. Aru saite?»

«Palun väga!» laiutas Rõigas käsi. «Kokku on tulnud igast seisusest vabad kodanikud. Kui tahetakse midagi arutada, las seltskond ise otsustab, mida. Kuidas siis muidu teada? Demokraatia alusel. Autonoomia ja omavalitsuse asi on päevakorral, sellega tähtsam kui miski muu... Ma kustutan toitlusküsimuse maha!»

«Toitlusküsimus jäägu üles!» karjusid kohtadelt Haspe, Vihm ja teised.

«Kisu maha!» lärmas kaupmees omalt poolt. «Mis toidupuudus!»

«Katsugu ta! See peab jääma!» nõudsid kurjad hääled saalist.

«Siis jätame tööasja ära?» mangus Rõigas.

«Jääb üles! See on vajalik!» nõuti jälle vastu.

«Midagi ei tohi muuta! Kõik jäägu nii, nagu on!» põrutas Mehin tuliselt.

Vägisi kippus käratsemiseks. Mehin, põhjani välja vihastatud Rõika teguviisist, kargas pingiotsale püsti ning, liputades käes värvilist paberit, hõikas üle saali:

«Seltsimehed! Töölised! Revolutsiooni nimel! See on demagoogia! Koosoleku juhatajaks sokutati kodanlik tühipüks! Seltsimehed! Ärge laske oma huvisid porri tallata, ennast eksitada! Oleme kokku tulnud vaba töölisühingu osakonda looma, seda ka teeme!»

«Pritsimajamehed maha!» prääksatas järsku poisikeseohtu nooruk ukselt.

Rõigas vaatas tänulikult sinnapoole. Mehin uuris seisukorda. Rahvas niheles pinkidel, siin-seal hõigeldi vastamisi.

«Seltsimehed! Näete, meile on kaela saadetud korrarikkujate salk! Seltsimehed töölised! Kihutame selle välja ja algame tööd!» nõudis ta rutakalt.

Kuid need sõnad mattusid ulumisse. Noorukid uste juures läälatasid, käed suu ees, kurdistades nõnda kõiki.

Ainult kaupmehel, kes jälle seisis püsti, käsi vesti taskus, lasksid nad hüüda:

«Oodake! Pidage vähe!»

Ent teda ei läbenud teine pool kuulata. Talle karjuti kurjalt vastu:

«Paks, ole vait!»

Keegi lennutas musta paberinutsaku, mis tabas mehe auväärset lõuga. «Peeter, lähme ära! Siin on uulitsapoisid sees!» kaebas ta Rõikale pahaselt.

Äraminek jäi siiski katki. Vana Rõigas sundis kaupmehe paigale seletusega, et Augustile vaja nõuks olla. «Pea,» tungis kaupmees varsti kätega vehkides ridade vahelt välja. Sedasama tegid mitmed teisedki. Neist kujunes pinkide ette kaks ringi: ühed hoidusid Mehini juurde, teised ümber Rõika ja kateedri. Ärevalt sirutati kaelu, noormehed kordasid vahetpidamata, kooris:

«Pritsimajamehed maha!»

Neile hõigati vastu:

«Uulitsapoisid välja!»

Selle laskis lendu Mehin ning lausest haarasid kohe kinni kõik need, kes tundsid end puudutatuna. Neid oli suur hulk ja lööksõna: «Uulitsapoisid välja!» paisus aina vägevamaks.

Juhataja, näost punane, sõrmed juuksesalkudes, maigutas abitult suud. Mehin vehkis kätega, samuti võimetu selles kisas kõnelema. Kasutades hetke, mil kära veidi vaibus, pöördus Tüürmann kahe käratseva jõugu vahelt nüüd saali poole:

«Palun asjalikult koosolekust osa võtta. Kes üleliia läheb, tuleb jaoskonda toimetada! Revolutsiooni nimel, kodanikud, pidage korda.»

Aga mis maksis miilitsa jutt, kes oli ainult üks kodanik kodanike hulgas! Miilitsale vastuseks tõstsid lätlased uuesti häält: tõlgitagu neile, nad ei saavat aru. Kuid kellel oli siin aega tõlkida! Ainult Mehin hüüdis agiteerivalt vene keeles:

«Töölised, läti seltsimehed! Nõuame uut juhatajat. Toetage meid!»

«Давай! Давай!» lõid lätlased elevile.

Siin-seal tõusis mehi püsti, liikudes saali eesotsa poole kokku. Neid oli mõlemast leerist. Mehin, rusikad püsti, agiteeris aga endise tormakusega kord eesti, kord vene keeles:

«Uus juhataja! Kodanlaste uulitsapoisid välja!»

Ta oli juba üsna ärritatud ja lõkendas näost, silmad välkusid kurjakuulutavalt. Kui Tüürmann teda püksiharust tõmbas — tulla pingilt alla — raputas ta selle

nagu kärbse kerge liigutusega küljest ära, korrates järjekindlalt oma nõudmist.

Teda pooldati. Paljud kehvemas riides inimesed kogunesid tema ümber. Ikka sagedamini kuuldus lauseid:

«Siin ei ole majaomanikkude kõrts! Mis härrastel siia asja?»

«Mehin juhatajaks!»

Kuid Rõigas seisis nagu naelutatult kateedris, koputas aeg-ajalt sõrmenukkidega vastu selle lauda ja nõudis tähelepanu. Niipea aga, kui ta katsus sõna öelda, tõstis Mehini rühm säärast märulit, et teda ei kuuldud. Lätlased vilistasid kooris.

Vana Rõigas, kes pärast hääletamist istus, enesega rahul ja võidukindel, ei suutnud Mehini teravat pealekäimist taluda. Põminaga: «Näh, mis see n'd olgu!» kiipas ta kaupmehe juurde, tõmbas seda selja tagant ja klanis:

«Rikasküla, sul on kõva hääl, sa õige ütle neile, et mis nad sest Augustist maha karjuvad, kui nüüdsama üles valisid! Ega ta siis... Ta ainult hea pärast — ühed rahva asjad kõik! Ütle neile, Rikasküla!»

«Küll ma n'd! Las me saame voki käima!» tõrjus see.

Prügiaugu rahvas oli senist tülikäiku enam-vähem kõrvalt vaadanud. Nüüd korraga kargas Miili pahaselt üles ja ütles Karssale:

«Lähme ära! Siin pistavad kaklema! Ja vanamees, sina kah,» pöördus Taaveti poole.

«Kus sa tollega! Mul ka rusikad sügelevad...»

«Issand,» hädaldas Miili. «Sai siia kah oma jalg tõstetud! Anna patt andeks!...»

«Vaata, kus vagadus väljas!» irvitas üks eesti keelt oskav läti naine. «Poes küüned kui tiigril! Nüüd: «Issand appi!»»

«Ära tirise jah, mutt, midagi! Lase jalga,» hurjas seepeale Kustigi.

Ukse all lõi Taavet veel kord jalad vastu:

«Kuule, Miili, las ma vaatan.»

«Vaatad! Kuni lüüakse teisest jalast ka limpama!» salvas Miili.

«Ära, jah, mängi, isa,» hirmutas poeg külmavereliselt. «Jätad ema noorelt leseks.»

«Arvad vai? Lits rahvas on koos küll. Tead, kui õige

paar meest võtaks ja kukkuks vehkima? Ah? Laiali lööks nagu paganad... Nojah, mul see jalg nüüd, aga vanasti, vanasti... Oh sa mu meie!» hakkas ta rusikat vibutades vildakult, üht külge ees ajava käiguga trepist alla kobima. «Mis sihukesest naaksumisest ka kasu? Kui anda vatt, siis anda...»

Sel hetkel tekkis trepikoja uksele vana Venima karvane pea:

«Mis laadakisa siin käib?» nõudis ta käredalt.

«Kisklevad!» hädaldas Miili.

«Ära sina mine, Aadam!» hoiatas Karssa.

«Või kisklevad!» Voorimees raputas piitsa. «Kui õige mõõdaks mõnele? Kes ühe saab, see teist ei taha! Inimesed on näljas ja hädas, aga nemad — mokalaata. Et annaks nõu, kuidas elada ja olla — seda ei ole! Säh sulle siis vabadus!» Voorimees torkas piitsa pettunult vöö vahele ja kadus sama järsku ukse taha, nagu ta oli ilmunudki. Ainult ta kare hääl, töömehe hääl, kõmatas hoiatavalt pikas trepikojas. Kuid seda hoiatust ei kuuldud, ei kuuldud veel kuskil.

Saalis läks asi vahepeal täiesti kirjuks. Mõned agaramad Mehini mehed, nagu Lõigu Elmar, Vihm ja Martin, ära nähes, et nõnda koosolekut üldse pidada ei saa, tungisid kateedri juurde ja tirisid sealt väikesel viisil vastupunniva Rõika maha. Mehin hüppas kohe asemele.

Sellele järgnes torm. Organiseeritud salkkond tõttas mahavõetud juhatajale appi, upitas ta tagasi kateedrile. Nii seisis korraga kaks juhatajat koosolijate ees. Ühed karjusid:

«Vägivalda tarvitada ei tohi! Miilits appi!»

«Käed küljest! Rõigas on valitud juhataja!»

«Rõigas on kodanlaste püksipoiss!» vastasid teised.

«Korrarikkujad välja!» kisasid esimesed.

«Tasa, tasa!» manitses Tüürmann.

«Viimase kui ühe viskame uulitsale!»

Üksteise käest kinni võttes moodustati ahelik ja hakati Rõika poolehoidjaid, kes olid ustele lähemal, välja suruma. Rõigas isegi püüti sellesse ahelikku.

Tekkis rüselemine ja müra. Sõnelemine muutus käsikähmluseks. Rusikad tõusid ja välkusid. Tüürmann katsus rahu sobitada, kuid ta tõugati seina äärde, hoopis kõrvale. Vastased jäid hetkeks iseeneste peremeesteks.

Rikasküla, senini vahva mees, haaras nüüd, kui nägi oma juhatajale jõuga peale surutavat, vana Rõika õlast:

«Lähme, Peeter! Head siin enam ei tule!»

Ja teiste rüsinal lahkujate seas kadusid nad saalist, üks — pikk — tõtates, teine — lühike — ähkides. Neile järele sibas terve kari naisi.

«Jans on togu! Ise miilits, aga laiutab käsi!» kaebas Vanda tõtul Milvile, endal silmad peaaegu vees.

Teda ärritas Tüürmanni jahe ükskõiksus. Kuidas ometi võidakse nõnda, kui teised oma õigusi kaitsevad? Kas Jans ei näe, kuidas Mehin, kuidas ta... seisis Rõikaga vastamisi. Niisugune enesekindel ja vihane... Vihane ja ilus. Mehe ilu alles vihastamisel nähtavale tulebki... Miks Jans kunagi ei vihasta, miks ta on külm nagu koeranina?!

Tüürmann siiski polnud ei nii jahe ega ka nii saamatu togu, kui Vanda kirus. Ta hoidis esialgu meelega kainet erapooletust, kõige tõsisemat demokraatlikku joont — nagu ta ise arvas. Kui aga jõuga arveteõiendamine lahti läks, ta isegi vastu seina paisati, oli ta kohe platsis. Jättes kõnetooli ümber kisklejad omapead, läks ta pinkide vahetsi tahapoole ja kord vene, kord eesti keeles kutsus enesele abiks rahulikumaid, istuma jäänud mehi.

«Noh, Jaanis, tule kah, teeme korra majja!» pöördus ta Kusti poolegi.

Tuli see, tulid mõned teised soldatisinelis mehed, mõned lätlased moodustasid kätest kinni võttes omakorda aheliku ning langesid järsku selja tagant kisklejaile peale. Hoog oli nii tugev, et üheainsa sööstuga suruti need ustele ja osa isegi kotta. Mõned Rõika kamba löömamehed, kes seni olid õiendanud kiiremeestega, pidasid sekkajooksvaid lätlasi nende abiväeks, keerasid ümber ja ruttasid lätlasi togima.

«Mis neil siin asja? Tehke neile!» õhutas gümnasistipalitus poiss omi.

«Tõmmake lätikopsudele!» ähkis Robiks nimetatu tigedalt. Aga poiss sai hoobi rindu ning taganes üllatanult nagu ta kaaslasedki.

Osa Mehini poolehoidjaidki ei saanud kohe aru, mis sünnib. Rinded ja vastased segunesid ustel täielikult ning võitlusväli jäi rahustajate valdusse.

«Võta see!» kamandas Tüürmann Robit näidates. Ja Kusti, kes oli lähemal, sasiski poisil kraest kinni.

«Lõpetan koosoleku!» kuulutas Tüürmann otsustavalt. Ja käsutas siis: «Laiali minna, laiali minna, kodanikud!»

Ta hääl oli ootamatult endalegi võõras. Mingi aimdus sosistas küll, et see, mis ta praegu teeb, on nüüdses koosolekuteuimas, kõikide vabaduste õitsengul, väga veider, ebaloomulik. Aga mis pidi ta siis nendega peale hakkama, nende vabadust lamedaks vägivallaks tallavate, mõtlematute inimestega? Ta oli iseenesele tige. Ah siis tühist koosolekutki ei suudeta ära pidada ilma politsei abita! Säh sulle vabaduse eestvõitlejad, idealistid ja ideekandjad!

Kuid talle ei antud targutamiseks aega. Noor Rõigas trügis oma meestega lähemale, nõudes poisi lahtilaskmist. Koovitaja ja Mehin nimetasid laialiajamist miilitsa omavolitsemiseks, käies peale, et koosolek tuleb ära pidada.

«Mõni teine päev,» jäi Tüürmann eneses kindlaks.

«Näe, kah võimumees,» vaatas Mehin teda pilkliku muigega.

«Jah. Ütle, mis tahad. Aga mina vastutan korra eest ja — tänaseks aitab! Nõnda ei saa. Kes me siis oleme? Organiseeritud seltskond või tsirkusetegijad?» pungitas ta üsna vihaselt silmi.

«Kes siin alustas? Sa selgita välja, kui tahad ametlik olla,» nõudis Mehin.

Umbes sellestsamast kriiskas nüüd ka Rõigas.

«Hea küll, selgitame.»

Tüürmann vedas taskust paberi ja tindipliiatsi.

«Koovitaja, sina olid alustaja, anna seletust!»

Seletas Koovitaja ja seletas Rõigas, andsid oma seletuse ka Robert Kiiver, majaomaniku poeg kiriku kõrvalt, ja tööline Eduard Mehin, kes tõendas, et tema, kaitstes töörahva õigusi, on kodanlikke kisakõrisid oma käega saalist välja tõrjunud.

«Pean ma selle kirja panema?» nõudis Tüürmann.

«Kui vaja — miks mitte. Mina lõin kaasa . . .» uhkeldas Mehin.

«Ja mina tirisin vastase kõnetoolist maha. Teeks seda ka uuesti, kui tarvis tuleb,» kinnitas Martin Haspe üleolevalt.

Rõigas püüdis end näidata kannataja poolena, keda teatav kamp on takistanud koosolekut läbi viia.

«Tööliste koosolekut ära narrida — nii tuleb kirjutada,» põrutas Mehin karmilt.

Sel hetkel lõikas läbi laiade akende saali seni pilve all seisnud päikese hele kiir. Üleskeerutatud tolmust tekkisid õhku vildakad tulbad, andes ruumile suure, lahtriteks jaotatud talli ilme, kus igas lahtris põrnitses isemeelne, tige jõuk mehi nagu pullikari. Tüürmanni puudutas see tunnetus valusa torkena. Kuhu, kuhu küll nende protokollide ja vastastikuste süüdistustega välja jõutakse? Mornilt laskis ta paberi alla kirjutada. Nimi tekkis teise kõrvale ja mees väljus kirudes.

Saal jäi pikkamisi tühjaks. Suure hooga kokku kutsutud äärelinlaste koosolek lõppes enne, kui ta oleks saanud alatagi. Kodanlaste manööver oli oma sihi saavutanud. Õhtupoolikul viidi samas läbi käsitööliste, peamiselt valitud meistrite ja töökojaomanike koosolek, mis lausa ootamatu käredusega nõudis vana, baltisakslastest linnavalitsuse lahkumist ning linna valitsemise üleandmist eestlastele. Seati üles isegi uue linnavalitsuse kandidaadid ja ähvardati vana linnapea kinnipanemisega, kui ta võimu üle ei anna... Seda koosolekut ei seganud keegi. Kodanlik poliitika laotas tiibu.

5.

Erutatult, lõõtsudes jooksis tuul lagedatelt nurmedelt linna. Ta tujutses küll vallatult ja rebivalt, aga kare, nõeluv enam ei olnud; tüütamise asemel turgutas meeli sulava mulla toore hõnguga, mida kandis maa avarustelt siia majadetihnikusse.

Kevade tulek näis olevat käes: kiiresti kahanes korbas lumi, lagunes sinkjas jääkelts, pahinal ja ladistades karglesid veeojad üle munakate, kallakust alla, viies kaasa enesega kõntsa, lödi, põhku, puutükke, sõnnikut — kõike, mis juhtus olema teel. Juba teist korda mustasid tol kevadtalvel märjad haljad kivid nii kõnniteel kui ka rentslites, kust vesi oli võtnud lume, kuigi kesktänaval ragistati alles regedega, sest seal peremehetses veel porisärgis jää.

Mehed läksid ja purelesid. Kui hele päikesevälgatus kellelegi otse silma pistis, veeti müts näole või litsuti lõug vastu rinda — aga üksteisele otsa ei tihatud vaadata. Tusane, rusutud meeleolu painas neid, ehkki kerge, kevadet täis tuul, selle värskus lõõtsus vastupidiselt lootust. Saatnud viimased ärplejad koolimaja eest minema, olid nad neljakesi pooljuhuslikult kokku jäänud: Mehin, Tüürmann, Martin ja Kusti — kõik ühele poole minejad. Mehin miilitsaga ees, teised järel, kõmbiti mööda Johannese tänavat. Seljataha jäi punasest kivist kirik Mustvee maantee nurgal, eespool hakkas avarduma lage «turukoht».

«Seal me's nüüd oleme!» surus Mehin läbi hammaste. «Koosolek, mille peale sai pandud kõvu lootusi, lõpetatakse ilma midagi tegemata ära! Elame ikka veel nagu õndsas tsaaririigis!»

«Omad vitsad, omad vitsad,» arvas Martin. «Ei oleks pidanud niipalju nadisid kokku müttama! Mitte pagan teab mis vurlede karjas ei seisa meie jõud, vaid tööinimestes. Tegime taktikalise vea — ja see maksab end kätte.»

«Hästi!» toppis Mehin oma pikki tegevust otsivaid käsi taskusse. «Hästi: taktikaline viga! Kuid kes selle koosoleku siis kokku kutsus? Kas mitte sina oma meestega?»

«Mina! Sektsiooni ja sinu nõul! Aga kui sinagi alles tagantjärele targaks said, mis siis meie? Meie täitsime käsku!»

«Käsku! Sina kui siit elanik oleksid pidanud oma ümbrust teadma. Seal ta nüüd on! Jah, eeskätt, eeskätt: tähtis on tunda inimesi ja meeleolu! Muidu oled nagu karjapoiss, kel tõprad käest laiali jooksevad . . .»

«Vabanda, mina ei ole tõprakarjas käinud. Ei tea. Tahad — olen süüdi. Valmis!»

«Süüdi? Teatud mõttes — jah. Sa ei talitanud vastavalt klassihuvidele. Teadsid, et on meile vaenuliku meeleolu kandjad, aga tõid need koosolekule . . .»

«Ah, need meeleolud ja huvid! Niipea kui mõni väike vend midagi — ikka sama laul: ei pidanud silmas seda, ei võtnud arvesse teist! Sõnu pilduma olete mehed küll. Aga kui panna teid endid musta tööd tegema? Istute ehk veel hullemini sees! Või nagu oleks võimalik kelle-

legi ütelda, et ära sina koosolekule tule? Taheti rahvakoosolekut. Ja noh, niisugune ta sai...»

«Oleks siiski tulnud hoolitseda vastaselemendi eemaletõrjumise eest.»

«No mis sa, Mehin, nüüd! Seda on praegu võimatu teha,» kinnitas Tüürmann. «Rahvas käib ja käärib nagu õlu. Osa töölisi sõelub kodanlaste koosolekutel, otsib sealt tõde. Osa väikekodanlasi kipub meile, sotsialistide koosolekutele, vaidleb meiega ja selgitab nõnda sihte. Selles on asi. Rahvas läheb, kuhu tahab,» kehitas miilits õlgu. «Mis seal rääkida...»

«Rahvas ei lähe kuhugi, rahvas on meiega. Ringi jooksevad kodanluse ässitajad, nagu see Rõika kollanokk. Enesel alles kõrvatagused märjad, aga kus võtab suu täis rahvusest, autonoomiast, «meie» huvidest... Suukorv kuluks niisugusele pähe!»

«Ära unusta, on suupruukimise aeg.»

«Aeg. Lori. Aeg on alati meie, sotsialistidega. Tööline, klassiteadlik proletaarlane ei lepi millalgi kõrilõikajatega! Kuni kestab eraomandus, kasvab üksikute jõukus ning sünnib hulkade väljakurnamine — saab kestma tööliste võitlus kurnajate vastu! Meie ideaal peab olema proletariaadi diktatuur, täielik, üldine, eranditu töörahva võim ja valitsus! Kõik ühetaoliseks, kõik ühevääriliseks, ühesugusteks inimesteks — siis alles võime leppida ja rahul olla. Mitte tolligi ei tohi meie järele anda kodanluse targutajatele, rahvusest pasundajatele! Kurnatavatel ei ole rahvust! Töölisel ei ole venelast, lätlast ega eestlast. Töölisel on ainult tema klass, klassi huvid. Ning ta teab, et klassi kindlas, üksmeelses tegevuses peitub tema jõud, ta tulevik...»

«Missuguses küsimuses see just nõnda oleks?» küsis Tüürmann venitades, nagu midagi kaaludes.

«Missuguses?! Inimene, sa oled aastaid sotsialistide hulgas liikunud, kuidas võid sina nõnda küsida?»

«Mina olen alati välja läinud demokraatlikust põhimõttest... Tuleb ka teine pool ära kuulata. Tõde on kuskil vahepeal...»

«Peksad tööliste koosoleku laiali ja — ongi tõde käes... Kas nii või?»

«Nii? Kui mina vastutan korra eest, siis igatahes, miks ei peaks ma talitama oma arusaamiste järgi?»

«Sinu arusaamised! Ha-haa-haa. Väikekodanlik sodi! Tõestan kohe. Kuidas vaatad sa näiteks niisuguse asjakese peale nagu sõda, ah?»

«Teadagi, ma ei poolda sõda...»

«Sa oled sotsialist?»

«Olen.»

«Oled ega tea, et sotsialistil on vaja sõjast kui inimkonna haigusest, kapitalistliku paise mädanemisest teha selle ühiskonna surmatõbi?»

«Tean...»

«Aga ütled lihtsalt: ei poolda!»

«Mis ma's pean ütlema? Selge küll: ei poolda!»

«Ei poolda... «Maha!» pead sa ütlema. Maha sõda! Otsekohe, paugupealt: lõpetada! Täägid pöörata kodanluse vastu. Mõistad, nii ütleb tõsine sotsialist.»

«Kui mõistusega inimene ei saa ma seda teha. Siis oleme meie kaotajad. Ja peaks vist selge olema, missuguse hirmsa koorma paneb kaotus niikuinii väljakurnatud Venemaa rahva peale?»

«Rahva peale. Ptüi! Samast vaimust vaevatud, nagu too kollanokk!»

«Mine n'd! Minu rahvaks on kõik Venemaa rahvad. Tema rahvas — kohalik väike kildkond, käputäis sõja ajal rikkaks läinud aplaid majaperemehi ja spekulante. Ma ei hõiska kaasa tema eesti-eesti unistustele...»

«Aga hõiskad: sõda võidurikka lõpuni?!»

«Paratamatu. Venemaa ei või ometi kui kaotaja ilmasõjast välja tulla.»

«Kõrvuni kodanlaste kõrti uppunud sokk! Sinust ma seda ei osanud arvata. Ptüi!»

«Asjata sa tatistad. Ei ole siin keegi teab kuhu uppunud. Mul on oma seisukohad.»

«Seisukohad? Ha-ha-haa! Tahab olla sotsialist ja räägib võidust! Mis seisukoht see on? Miljukovi ja vürst Lvovi seisukoht: sõda võidurikka lõpuni! Üks tüüpiline sõjaaja nahavedaja! Ainult soojendab väikelinna pursuide varjus taguotsa. Ja küllap vist see sinu-mehe miilitsasse minekki tuli lootusest kõva palga peale, lootusest ohutult edasi rühkida pursuide armust, silmis

nende tõukejõud — muuga ma seda enam seletada ei raatsi.»

«Seleta, kuidas tahad,» kergitas Tüürmann jahedalt õlgu. «Inimene mõtleb alati eelkõige iseenese, siis alles teiste peale. Minu kere tahab süüa ja riiet nagu teistelgi. Küllalt on virelda saanud. Aeg kord ka elama hakata.»

«Muidugi, eht kodanlase viisi — kolme toaga korteris ja prouaga!»

«Kas see pole ükskõik? Sinusugune sõimab ikkagi!» lendas Tüürmanni suitsuots lumme.

«Sõiman? Kahju on sinust. Sa sõidad rappa! Mis sina, Martin, arvad?»

«Mina?» keeras kingsepp kaabu teisele kõrvale. «Minul tuleb katsuda naiseraipest lahti saada, ja siis jälle tööle pihta. Mis muud.»

«Vaat kus spiessbürgerid! Kes viib siis töörahva võidule? Tahate, et ma üksi seda teen? Hea küll! Üksi, siis üksi. Minge! Mina jään revolutsioonile truuks. Mina oma põhijoont ei muuda: kõik või mitte midagi!»

«Mis joont siin muudetud on? Võitlesime vabaduse eest — nüüd on ta käes, võib hakata enese eest hoolitsema,» vastas Tüürmann.

«Kodanluse moodi kõhtu ette nuumates, ah?»

«Mitte sugugi! Tööd tehes, et oma kätega noort vabadust kindlustada. See on minu ja eks vist Martinigi mõte.»

«Pagan seda teab!» kratsis Martin mütsi servaalust. «Õigus on enamlastel ja on vähemlastel kah. Mis sina, sõjamees, arvad?» pööras ta Kusti poole. «Kas lõhkuda edasi?»

Kusti ei osanud seesuguse targa jutu peale midagi ütelda. Et sõda tuleb lõpetada, selles oli Mehinil õigus, kindel. Aga et täägid keerata teisele poole . . . Kelle kuradi vastu siis õieti veel, kui keiser ja politsei on minema kupatatud, vabadus käes? Revolutsioon on tehtud, mis revolutsiooni veel? Kuid Mehin ei lasknud seletust kaua oodata. Puhunud paar keerist suitsu, algas ta uue hooga:

«Silmapilk on erakordselt soodne. Kahju oleks, kui proletariaat seda nüüd kasutada ei oskaks! Aeg on edasi minna, mitte takerduda! Väikekodanlane tüdib sekeldustest, rahuldub nagu koer tükikesega härraste laualt,

pidades seda ei tea mis imesaavutuseks. Aga kas see on õige? Kas see on loomulik? Vaevalt sai Venemaa lahti isevalitseja ikkest, vaevalt on esimene revolutsioonilaine kaldale jooksnud — kui juba tahetakse, saba sorus, kodanluse tiiva alla tõmbuda ja ootama jääda. Mida? Häda ja viletsust. Kas siis sellega on midagi muutunud, et ühe mõisniku asemel istub pukis teine? Kergemeelsus! Tõsised sotsialistid nüüd alles tööle hakkavad. Kõik jõud mängu, sotsialismini välja! Uskuge, noor, ärkav Venemaa on meiega. Meie programm — see on elu, tuleviku programm. Sammaldunud demokraadid või kopitav kodanlus oma platvormidega ei tõmba kedagi. Oodake, uus päev tuleb — ja seda päeva saab maailm kaua mäletama!»

«Miks sa selle päevaga nii väga ähvardad?» pistis Tüürmann poolnokkivalt vahele.

«Ähvardan? Sellepärast, et siis võtab töörahvas ka teiesugustelt kodanlastelt üle teie uhked sisseseaded, töötoad — ja võib-olla prouad ka!» hammustas Mehin vastu.

«Ära ikka last koos pesuveega aia taha viska!» vaidles Tüürmann. «Kas mina töörahva võidu poolt ei ole? Alati. Ainult koos teiste kihtidega, üldise arengu teel... Teisiti ei ole see mõeldav ega teostatav...»

«Koos kodanlastega sotsialismi? Naljamees! Ajab tallekesed huntidega ühte tahra! Verivaenlastega ühist teed ei ole!»

«Ah, ikka see veri ja vaen! Mis asja? Inimesed on inimesed! Ainult natuke arukust, küll painduvad järele, hakkavad mõistma... töörahvast on ju igal pool enam. Leplikku meelt on vaja...»

«Leplikkust? Sa nägid täna nende leplikkust. Need härrad juba teavad, mis nad tahavad. Mis leplikkust saab meil nendega olla? Tööliste klass peab võimu enese kätte haarama ja juhtima asuma! Tal on selleks loomulik õigus, sest ta on ainuke loov klass, kes elatab kõiki teisi. Töörahva päralt on tulevik, saab olema Venemaa!»

«Võib-olla. Aga enne peab küll matsid maalt ka enamlasteks tegema,» muigas Haspe kavalalt.

«Tegema? Maarahvas tuleb ise. Sulased, moonakad, popsid — kõik tõmbavad kaasa. Teisiti ei või see ollagi.

Elu sunnib neid kihte meiega tulema, mitte tagurliku Ajutise Valitsusega minema. Sest kes valitsevad siis praegu Petrogradi vähemlaste armust püha Venemaad? Kümme kapitalisti! Aadlikud, mõisate ja maade omanikud, tööstu rid, kaupmehed, ühe sõnaga — suurnikkude klassi kaardivägi! Nende protsent rahva üldarvust on vaevalt kümme. Aga kui kümme valitseb üheksakümne üle, siis tahab see kümme ka üheksakümne naha peal elada. Nii nagu ennegi. Sellest tuleb õpetada inimesi aru saama. Ja sellest kord ka aru saadakse! Revolutsioon tuleb edasi viia töörahva täieliku võiduni — enne pole mõtetki sonida elamahakkamisest. Mis elu see on?»

Ta tõmbas taskust kokkukeeratud ajalehe, avas selle ja tähendas lõuaga kohta, kus uhkeldas üle poole külje pealkiri:

«Revolutsioon lõpliku võiduni!»

«Näete, siin on õiged mõtted ja ideed! Lugege, see on kõikidele tardunud ajudele nagu tärpentin.»

«Mõni uus leht või?» uuris Martin, kael kõver, kirjutist.

«Tuliuus. Üleeilne...»

Lehe esimese külje nurgal seisis sõredate tähtedega: «Kiir». Martin luges seda kulmu kortsutades, luges omaette, mõttes, korrates: «Kiir... Valgusekiir, päikesekiir, lootusekiir...» Siis ütles vaikselt:

«Jah, lehte ma tunnen. Trükiti juba enne sõda Narvas. Päris kena leht. Aga kas siis kõike saab kohe ellu viia, mis kirjutajad paberile panevad? Olgu muidu looks ja lauluks — lootusekiireks...»

Selline tagasihoidlikkus pani Mehini uuesti särtsuma.

«Kurat! Sa oled kingsepp — mispärast sa saapaid teed?»

«Esiteks, et muud ei oska, teiseks — teenin leiba. Selge!»

«Mina samuti. Leiva löön välja vasaraga. (Ta oli hiljuti hakanud Ratniku rändkatelsepaks.) Aga hinge annaks tasu ootamata, annaks võitluses töölise õiguste eest. Mõte, idee juhib inimese tegu. Meie programmis seisab: proletariaat võidule. Siis viigem ta võidule! Viletsad soldatid on need, kes enne lahingut virisema pistavad. Mis aitab mitme hääle peal määgimine vabadusest, kui kõiki ootab üks ja sama orjuse tapapakk?»

«Vale. Vabadus eeldab eriarvamusi. Näed, kui palju parteisid meil korraga on. Ja igas pealegi oma erandid isikliku arvamisega,» jonnis Tüürmann.

«Sina erand? Kas ehk sellega, et kodanlase harjumuste kõrval hale süda siiski kaasa tunneb rõhututele? Kahepaikne. Kellele niisuguseid kahe persega erandeid vaja on?»

Tüürmann viskas tüdinenult käega. Mis sa vaidled inimesega, kes nagu kiviklompija teeb kõik pihuks ja põrmuks, sattugu haamri alla sõber või vaenlane! Hirmus käredaks läinud seal Venemaal. Või sõjaväes? Nii lihtlabaseks asju ikka ka ei maksaks teha... Elu on keerulisem, oh kui palju keerulisem! Eriti nüüd, sõja ajal. Häid, ausaid inimesi, kes ennast ohvriks tõid, leidus mitte ainult sotsialistide hulgas. Paljud võitlesid vabaduse, edu ja inimkonna nimel. Kuidas siis, et ainult üks partei... Mis vabadus see oleks?

Nad olid jõudnud üle Maarjaturu, äärelinna teise majaderühma ette. Trepi tänav suundus Prügiaugu poole, Johannese viis kasarmute ette. Siin läksid meeste teed lahku. Mehin tõmbas Tüürmanni teistest veidi eemale ja küsis järsult:

«Kavatsed paberi miilitsanõukogu ette viia?»

«Kohusetunne käsib seda teha...»

«Aga seltsimehetunded?»

«Ei saa sellega sugugi riivatud, sest ma täidan ühiskondlikku ülesannet.»

«Sa oled siiski parteis, ja pea meeles, ei ole ilus, kui lased sellest värgist välja keerutada kõmunumbri.»

«Kardad süüdi jäävat?»

«Ette kindel nagu aamen kirikus.»

«Milles, kui see pole õige?»

«Õige! Koodi-Jaani nolkide heast tahtest. Miilitsanõukogus istuvad nende tohtrid ja advokaadikesed. «Postipapa» on neil käes... Ja kindlasti ka kümme tunnistajat valmis, kes teevad tõeks, et ainult mina, minu sõnad olid rabelemise põhjuseks... Küll nad oskavad, need paberimäärijad! Kleebivad teab mis veel külge...»

«Seda võivad nad igal juhul teha.»

«Tehku. Aga paberit, must valge peal — parem mitte.»

Mehed mõõtsid hetke silmadega teineteist. Siis tõm-

bas Mehin taskust uue paberossi ning ütles saapaninaga sopast, sulavat lund laiali lüües käskivalt:

«Hävita ära!»

«Mis asi?» ei saanud Tüürmann aru.

«Paber, protokoll, noh! Tõmba lõhki!»

«Kus seda n'd! Miilitsa au rahva silmis ja...»

«Lori, kaalul on partei au!» käis tungivalt peale Mehin.

«Partei? Parteisid on mitu. Miilits seisab väljaspool parteisid ega tarvitse partei pärast midagi teha!» Tüürmann vaatas teisele otse silma. Need olid külmad ja kalgid.

«Ah nii? Sa tahad meiega sõjajalale asuda? Ei soovita, sõber, ei! Ka meil on nüüd oma leht... Ja ka see võib mõne loo mõne miilitsaosakonna ülema kohta ära trükkida... Võta aru pähe, ära ole narr!» ähvardasid silmad. «Ega's sa miilitsamehena maailma õnnelikuks tee!»

Ähvardatu ümises vastumeelselt. Nokkmüts oli tal silmile vajunud, nägu kahvatu ja loid. Mingit kindlat otsust ei suutnud Mehin sealt tabada, ehkki ta pingsalt puuris teise nägu.

«Noh?»

«Eks näe,» vastas Tüürmann pilku pikkamisi, nagu piinatult teisale juhtides.

«Asi ants. Lähme!» pöördus Mehin kähku Martini poole tagasi, kes Kustiga nurgal seisis.

Käteldi ning lahkuti peaaegu jahedalt. Mehin ja Martin tõttasid mäest alla, sukeldusid sinna majadehulga kirevusse, kus taamal läikis roheline vene kiriku kuppel, sätendas selle kullatud rist ja raekoja hall katus peegeldas päikest nagu suvine veepind.

Silmi kissi kiskudes vahtis Kusti alla linna poole. Oma linn, oma kodupaik — aga elu ei ole... Longi nagu koer ringi rahakopikata, tööta, vesise suuga... Kurat sellest vabadusest ja kõigest! Ta päästis sinelinööbid lahti ja vahtis ükskõikselt sulalume lortsumist jalgade all. Kõnniteed olid libe-ümaraks sõtkutud, sinetades veest.

«Tead, Jans,» ütles ta äkki nagu mõtteist ärgates. «Meil roodus üks soldat rääkis, et ei olevat vaja valitsejaid ega parteisid. Kõik pidada ilma minema. Need

parteimehed, need on liiga upsakad... Kohe ninna, kui saab sõnakese vastu...»

«Noh, aga juhid — juhid peavad ka ikka olema.»

«Juhid? Selleks, et omavahelist kisklemist juhtida või? Ei noh...»

«Ah, mine! Sina ei saa asjast aru. Oota natuke...»

«Mis sa ootad!» Kusti liputas tuules oma tühje sinelihõlmu. «Kaua see vaene inimene ootab? Tööd ei saa, ninaesist ei ole — hädaga mine kas või vargile...»

«Palju sul puhkeaega veel on?»

«Oma paar kuud.»

«Noh, miskit ikka leiab. Ja küll nad kasarmus varem kah vastu võtavad.»

«Sinna ennast pakkuma!»

Tüürmann vaatas uurivalt poisi tühja, ilmetusse, nagu lubjatud näkku.

«Või tahad meile tulla?»

«Kuhu?»

«Miilitsasse, teadagi! Mõne rublakese teenid, konti ei murra.»

«Kas sina saad võtta?»

«Niipalju kui saan, toetan. Soldati asi, ehk läheb läbi. Suuri lootusi ei maksa teha. Ega minagi tea... Võidakse äkki kõik senised lahti lasta, hoopis uued võtta. Mehinil on omajagu õigus — jäme ots on härraste käes. Aga hea, kui seal liigub ikka ka meiesuguseid...»

Kusti meel läks tükk maad kergemaks. Kindlasti mitte niipalju miilitsalindist kui sellest, et pääseb kodunt välja, midagi tegema. Inimene ei saa elada tühja, tegevuseta elu. Küsinud veel miilitsassemineku aja, ulatas ta Tüürmannile käe:

«Ole meheks!»

See ei vastanud, kohmis lühikesi jopenurki ümber põlvede kiskudes minema ja näpitses taskus rahutult protokolli. Sinine nokkmüts ta peas oli pisut viltu, valge side punaste tähtedega ümber käsivarre andis kõhnale ja kitsale kogule imeliku, nagu hädise sanitari ilme, kes ei tea, kuidas haiget aidata. Mis siis teha, mis teha? Kas Mehini ja partei või oma isiklik au?

Keegi abitu vanaeit nokkis nagu harakas teelt sõnnikut. Sellega toidavad kehvikud seapõrsaid. Eide liigutused olid nii rabedad, et mehel hakkas temast hale.

Kuid kas ta ise parem on? Kas need mõtted, mis ta ajus rabelevad, ei ole sama abitud, rabedad? Ta keeras järsult põiktänavasse.

«Oh sa harakas! Oh sa vilets kahepaikne pabulakorjaja!» kirus ta end mõttes.

6.

Sellel sopasel aprillihommikul vaatas Jaaniste perekond esimest korda näljale suisa silma: lauale panna polnud midagi peale vesiste kartuliplõnnide...

Nõutuse piinava paine all kössitas Taavet voodiäärel, selitas Kusti voodis ja nokitses Vanda nõelaga. Kui Miili kartulikausi lauale tõstis ja soolatopsikese nagu silmavalguse ettevaatlikult selle kõrvale toetas, kippus tal iiveldus peale. Hirm viimase suutäie allakugistamise eest masendas kõiki nõnda, et ei tihatud lauale lähenedagi. Nohiseti niisamuti ja vahiti tühjade pilkudega halli, ähvardavasse tühjusse.

Äkki viskus Vanda püsti ja ruttas välja. Hetk hiljem kostis pööningult kahtlast läkastamist.

Miili tõmbas ukse lahti.

«Issand, sa päris oksendad?»

«Haige õige või?» usutles Taavet, kui tüdruk närtsinult uuesti sisse tekkis.

«Ah... süda läks sandiks!» laskus ta seljaga videvasse, vastu ahju, kus hakkas nakitsema pluusinööpide kallal. Taavet aietas omaette:

«Nujah, eks see tule kõik sellestsamast... Täisinimene — hamba alla pole panna lapsejagugi... Küll on aga elu!»

Kusti voodist märkas, et kasuõde varjamisi katsus oma rindealust. See piitsutas huvi üles ning hoolega jälgis ta tüdruku iga liigutust, kuni see viimaks tabas end seirava pilgu ja puges oma urgu. Ent poiss ei uskunud tüdruku häbelikkust. Ta luurav pilk rändas lakke, kus jäi kobavalt torgitsema. Kehvast toidust, tegevusetusest ja viletsast ilmast oli meeleolu õel, otse kuri. See põhjustaski tähelepandu arvel kõige inetumaid mõtteid.

Madal, kirstu kaanealuse moodi katusekamber oli peaaegu pime, sest väljas sadas peent tihedat vihma ja

mööda kõiki nelja ruutu liimerdasid alla nired nagu ussid, muutes valguse kahvatu-vesiseks. Lubjaga määritud seintelt haigutas vastu üksnes tolle jaheda õhe võigas kuma.

Õhk kütmata ruumis oli umbne ja raske. Toasolijad ahmisid rutusti hingata, nagu kartes sedagi varsti lõppevat.

Kõik mõtted näljahädast ülesaamise kohta olid vahetatud, nõutud nõud peetud. Sellepärast ei suutnudki neist keegi viimase suutäie kallale tormata, vaikiti mornilt, jonnaka kangekaelsusega.

Lõpuks kobas Miili nurgariiulilt lauluraamatu ja istus seda musta karaskit murdes laua äärde, kus hakkas ümisema tuttavat laulu.

«Mis sa tembutad!» kihvatas kohe Taavet. Naiste härdameelitsemine tegi ta meele päris hapuks. «Parem vaata, kust raha laenata, kuni jalad alla saab.»

«Mina küll ei oska — öö läbi risti ja pikku mõeldud,» keeras Miili heletavad silmavalged mehele vastu.

«Õige kurat lahti! Ei saa nüüd laenata! Kas sellepärast siis, et omal praegu ei ole, tuleb nälga kõngeda või?! He-hee, brat, raha on ilmas küllalt, ainult nuhi välja, kus!»

«Ütle, kes sulle õige laenab? Ja mille peale? Rikasküla kisuks silma peast niisamutigi. Rõigas irvitab, et kärvake, tõprad... Martinil... tead isegi. Ei, mina ei mõista kuskilt!»

«Kuskilt? Kuskilt peab saama!» raius Taavet, mõttes läbi sirvides tuttavaid. Lugu oli teadagi sant. Aga see vabadus ja kõik — kas siis inimestel tõesti lastakse nälga kärvata? Liiati nüüd, kus tehti vangidki priiks? Ja nagu kitsal, kahtlasel purdel järsku tasakaalu kätte saanud kõikuja, lõi ta pea püsti, hüüdis Vandale selle pugerikku:

«Kuule, tüdruk, sina nende punastega... Sa räägi nendega.» Ja vanamehele viirastus kohe miskit abiraha või toetuse taolist, mida pole vaja tagasi maksta. Ta sai sellest kujutlusest hoogu, nii et jätkas veelgi lootusrikkamas toonis: «Teevad kõiksuguseid vaestekomiteesid ja pläravad abist. Kes see siis veel vaesem on, kel seda abi rohkem vaja kui meil? Sa räägi neile, kärgi välja!» ajas ta peale.

Palitu seljas, nägu õhetav, ilmus Vanda ahju tagant.
«Oled sa arust ära, isa?» ütles ta väga vaikselt.
«Mispärast?»
«Sa ajad, sa sunnid — kerjama!» Väikesed käed rusikas, näis ta vihaselt pisaratega võitlevat.
«Mine nüüd! Jans sul hea sõber... või mis... Kui sa tema käest küsid — mis seal's imet!»
«Ei. Ennem kas või jõkke!» Tüdruku pea nõksatas järsult püsti, hõlmad löödi vaheliti ja tormati uksest välja.
«Oh kurat, kah elu!» surus Kusti läbi hammaste ja vedas sineli ropsudes selga. «Sai sõjaväljal kirutud, aga siin — vaata, et pane nöör kaela!» Teda ärritas hirmsasti, et Vanda, see peen, peaaegu preiliks koolitatud tüdruk nii hoolimatult võis vastata. Nad mõlemad elasid ju praegu vanemate armust. Ja millest see häda siis tuli? Suid oli rohkem söömas, kui vanad jõudsid vastu panna. Arusaadav. Nõuda ainult nendelt — mis õigusega!
«Kus sina's, pojake? Ära nüüd jälle...» katsus Miili teda taltsutada.
«Vaatan, ehk Oolupi Akselil miskit,» viskas poiss ukse tagantkätt kinni ja kadus.
«Kuula, kuula järele, jah. Kõik teed tuleb ära käia,» targutas Taavet ja pistis ise samal ajal näpu vahel kooritud kartuli soolatoosi. «Ega midagi, vana Miili, las kutsud korjavad ise, kust saavad. Vanad penid, pistke tuhleid!» kehutas naistki sööma. Tema loomusele oli võõras tuju kaotada või nukrutseda.
«Mh-jaah, lõugadega oled sa asjapuu küll!» torises naine. «Aga palju sinust ka on? Oleks, et tooks, et teeniks, — teine julgeb häda korral anda kah. Näe, mis kõik vangimaja juurest ära krabasid. Aga tema — muudkui mokakobinat! Päris rist kohe...»
«Nujaa, las nüüd nooremad õiendavad,» puikles Taavet, et naisega mitte just tülli minna. «Või olen siis mina selles hädas ka jälle süüdi?»
«Kes su, tühja, süüst! Ma ütlen, et kui oleks meest — võiks võlga saada ja kõik!»
«Äh, annab jumal hommikuks, ehk lükkab õhtuks ka miskit nina ette!» mugis vanamees hoolega kartulit.
Parajasti kui Taavet hakkas end magama seadma —

ta oli veel õhtust valu jalul — koputati, ja sisse astus Karssa.

Väikesel naisel oli hall narmastega rätik tihedalt ümber pea. Silmis liimendas tal samasugune nukrus nagu toasolijate omiski. Kuid kortsudes suu ümber mängles salajane muie, mis päris päikesepaisteliseks naeratuseks sulas, kui ta käe rätikunurga alt välja võttis ja paaritoobilist kaussi lauale pannes ütles:

«Tõin teile ka tilgakese rupskisuppi... Lasin teist terve pajatäie. Sai hea paks supp. Rasvased maonahad ja soolikatükid sees...»

«Näed sa, vana Miili!» kargas mees voodist. «Ma ju ütlesin, et ega's...»

«Aituma, Karssakene! Mis sa n'd oma laste eest ära!» tänas Miili. Aga pani siiski kausi laudile eesriide taha.

«Selle, vanamees, jätame pärastiseks.»

Mees kõhvitses sääri, vaatas vesise suuga ringi, kuid siis kiskus end asemel kerra nagu koer ja vedas tekinärugi üle pea.

Karssa köhatas, köhis, siis luksatas nutuselt:

«Mõtle, Sassi nägin unes... Oli teine vanas pluusis ja näost hirmus ära... Ei tea mis? Miili, sa viska mulle õige kaarte... Viska, Miili!»

«Mhm, mis mina n'd tean...»

«Sina ütled alati õigust... Mäletad, enne vana Aadama viimast transvaali? Ütlesid, et pahandust ja pahanduse kõrval õnne kah... Eks ninaesist nüüd veidi olegi...»

«Mn-jaah, mis see kaart n'd või,» ümises Miili, kuid tõmbas voodipäitsist vanad ärahõõrdunud lehed välja. «Ei tunne teisi hästi, neid kaarte.»

«Kaart, sunnik, näitab ikka küll,» tuli Taaveti paljas peanupp korraks nähtavale.

«Mh-jaah, ühele näitab, teisele ei näita,» kinnitas Miili asjatundja iseteadvusega. «Näe, kui viskasin siin oma poisile enne minekut. Hommikune tee jalge all ja majja sisse... Ütlesin õkva, et ole, kaua oled, aga koju sa tuled. Noh, eks tuligi...»

«Sina ütled õigust jah... Aga vaata, lehes seisnud, et Karlova all pidada olema üks maailmatu kuulus tark. Kõik elu ütlevat ette ära.»

«Mis n'd neid — mina niisama,» jäi Miili enesele

truuks. Ta sirvis pikaldaselt kaarte, võttis mastist ristisoldati ja viskas selle lauale:

«Tõmba nüüd sina oma kura käega kolm kaarti tema südame peale,» ulatas masti Karssa poole.

See täitis aeglase tõsidusega käsu. Siis jäi ootama, lõug õlgadele vajunud rätiku vahelt uudishimulikult väljas. Miili ladus kaardid sõõri ümber ristisoldati.

«Mis tal on... Mis tal on?» võttis kolm kaarti «südame pealt» ja tõukas need näpu vahel laiali. «Mõtleb kodu peale, jaah, poiss mõtleb sul kodu peale... Näe, ärtuäss siin suu ees ja potikuningas... Muidugi kroonumees, mõni ülem või... Aga see ärtukümme — see on rõõmu kaart. Ehk tuleb poiss sul kodu nigu kõksti.»

«Annaks jumal,» kohendas Karssa rätti.

«Mn-jaah, tükk raha on tal jalge all... Ei tea, kas kuskilt patsu saanud või?»

«Soldat n'd raha!»

«Ehk lõi mõne saksa kindrali nässu, tegi kõvasti soomust — kõik võib ette tulla,» ajas Taavet.

«Ah, jäta sina oma plära!» pahandas Miili. «Ma viskan sulle endale lõpuks kah,» pöördus Karssa poole. «Mõtle hästi!»

Nüüd korjas ta kaardid kokku, segas neid ja hakkas laduma lauale kuude hunnikusse, kusjuures ise pobises iga virna langeva lehe kohal:

«Mis sul on...
Mis sul saab...
Mis sul jääb...
Mis sul tuleb...
Mis sul mööda läheb...
Kellega sul süda rahule jääb...»

Karssa vahtis vidusilmi kaartidele, püüdes koondada kogu oma tähelepanu. Kuid vaevaliselt see tal läks: mõte kargles peas. Äkki hakkas säär pööraselt sügelema — ning kogu mõtlemine oli mokas.

«Nooh, sul ka nagu kiin taga!» tõreles Miili.

«Mis sa teed ära, süüdab kui kole,» kratsis Karssa sukapaela-alust.

«Mh-mh,» ümises rahulolematult kaardiladuja, keerates lehti esimesest hunnikust ülespidi: «Mis sul's on?» sirvis neid laiali ajades. «Südamevalu on sul...»

«Kas seda veel puudu!»

«Mis sul's saab?» keerati ümber järgmine virn. «Kroonumaja saab sul. Näe, siin äss ja potikuningas. Jaah, kroonu meeste ja kroonu majaga tuleb sul tegemist,» tõendas Miili pead noogutades.

«Ehk saab kroonutööle või -ametisse,» aitas Taavet omalt poolt.

«Kust sa seda!» õhkas Karssa.

«Mis sul's jääb?» võttis Miili uue vihu. «Rõõmu maja sisse jääb sul. Näe, puha punane... Ja mis sul's tuleb? Ikka kroonu asi, tee, mis tahad. Ikka kroonu asjaga tuleb sul tegemist...»

«Issand, viimaks mõni kohus! Kes seda vana Aadamat teab!» sai Karssa kartlikuks.

«Ei-i, on nagu rohkem rõõmuasi...»

«Mööda läheb sul? — Üks liiderlik naisterahvas. Jaah, näe, niisugune segane leht... Kellega su süda rahule jääb?» Naised kummardusid mõlemad madalamale. «Näed, oma poisi ja rahaga jääb su süda rahule! Ristisoldat ja ruutukümme. Ja näe, haigus kah siin man.»

Nad jäid kaartide kohale kössitama ja hädaldasid tükk aega vastamisi nagu kaks haledat, kitkutud varest. Üritasid lohutuseks lauldagi, aga sest ei tulnud midagi välja, sest neil kummalgi ei olnud enam ammu häält. Nad ainult kähisesid «Jumal, sul ligemal» esimest salmi ja vaikisid varsti.

«Mõtle, hulk poode jälle kinni pandud. Jahusabad seisavad juba viiendat päeva. Räägivad, Peterburis olla päris nälg käes...!» halas Karssa.

«Jah, mis kõik vanas eas ei pea veel ära nägema... Vintskleme vaesusevankris, oleme viletsusekandjad kuradid... Need kah oma vabaduselobaga. Muudkui põmmutavad ja hõiskavad, aga et inimestele tööd, leiba — seda ei ole...»

Kõhn Karssa korjas oma rätiku tihedamini ümber ja kadus kurva varjuna ukse taha. Taavet magas üksköikse inimese hooletut und, norskas isegi sekka, alumine mokk pisut ripakil, pikad hallid vurrud linasirdustena kahel pool lõuga. Hämar tuba oli rusuvalt vaikne. Miili surus käed risti rinna alla, seisis tükk aega liikumatult, nägu vastu halli, vesist taevast, mis

näis uputavat, näis otse nagu vee alla matvat majad, tänavad, aiad — kogu elu. Siis tõmbas enesele pikkamisi lehe. See oli padaäss. Hirmus kaart. Kohinal tormas ta peast läbi aeg ja elu, süda värahtas sees. Mis toob see tundmatu aeg, see raske elu — see padaäss...?

Vanda vantsis mööda Lillemäe tänavat alla. Lödi ja pori lirtsus ta jalgade ümber, palituhõlmad tilkusid veest. Soe vihm neelas keltsa nagu vahtu. Õhtuste jäiste rõunade asemel kükitasid vormitud jääkamakad, aia äärest vaatas vastu ternestunud, jämeda soola sarnane lumekoorik. Veed tormasid vihase pahinaga all-linna. Aedadest vulises seda jugadena rentslitesse, mis olid kasvanud laiadeks, poolt tänavat ujutavaiks ojadeks.

Veed viisid kaasa sodi ja tänavarämpsu — nagu oleksid tahtnud linna talvesaastast korraga puhtaks uhta.

Nõutult ja kahtlevalt ringi vaadates peatus Vanda kõrge kollakat värvi maja ees Lillemäe tänava nurgal, otse vastu suuri puukooliaedu. Sajus ei liikunud mitte hingegi.

Mööda pikka keerdtreppi ronis ta maja ülemisele korrusele, katusealusesse, kus keskel oli suur, avar pööning pesukuivatamiseks, kahel pool otstes aga elutoad.

Pööningul vedeles murtud jalgadega laudu, kägaras toole, vanu ämbreid, riideräbalaid, saapakotte, köiejuppe ja nööre, mis pesukuivatajad sinna tõmmanud. Ühel seinal läikis isegi õlivärvidega maalitud pilt, mille keegi kunstnikukalduvustega noormees oli sinna jätnud.

Vanda koputas parempoolse kambri uksele ja astus vastust ootamata kitsasse, otsaaknaga tuppa. See oli korratu, nagu meelega segamini löödud. Ahjusuu ees kükitas serviti keedupott, kastrul ja pann süles, toolilt luurasid meheta riided, põrandalt irvitasid vastu suitsu- ja tikuotsad segamini paberilipakatega. Akna all laual küürutas kuhi mitmes suuruses raamatuid, nende all ägasid täiskirjutatud paberilehed, mõned ripakile, kukkumas, nagu valmis põgenema. Sassipillutud magamisriietega voodis mõnules aga toa elanik ise, nägu vastu

lage, suits näpus. Kui Vanda ukse kõrval peatus, silmi kogus, kopsasid Tüürmanni säärikutes jalad üllatunult põrandat.

«Sina...»

«Kui lubatakse, jah,» laskus tüdruk lähemale toolile. Ta mantlihõlmad niristasid põrandale vett, aga ta toppis siiski käed tasku.

Nagu ebameeldivaid mälestusi tõrjudes vahtis mees vihmast nõretavasse aknasse. Siis kohmas:

«Ime, et saab sind ka kord näha.»

«Niisama nagu s i n d k i,» surus tüdruk peaaegu läbi hammaste.

«Noh, mul on ju nüüd koledasti tegemist! Kella kolme ajal alles sain koju. Käisime Vorbuse pool üht vargabandet taga ajamas...»

«Sa siis päris tõsiselt — politseiks hakanud... Arvati, et niisama, raha pärast.»

«Töö tahab teha. Kohustused.»

«Sul oli ju amet.»

Mees toetas kõheldes voodiservale. Tal oli vastumeelne seletada, et jättis esimeses revolutsioonituhinas raamatupidamise ning et ta sealt vallandati.

Vanda pilk eksles nagu pidet otsides mööda seinu. Kõle, jahe tuba nagu selle elanikki. Ainult ämblikuvõrgud ja raamatud, raamatud ja nurkades ämblikuvõrgud otsekui püünised. Õlad värahtasid. Kas polnud see, kes neis püüniseis hetkel siples, ta ise? Tema, arutu piiga!

«Jans!»

«Mis on?»

«Sa ei küsigi, miks ma tulin.»

«Mida siin küsida? Viimasel ajal sul minu jaoks minutit... hm! Näib, et sihid kõvasti kõrgemale!» katsuti karmiks jääda.

«Jans! Olen, mis ma olen, aga sinul ei ole õigust nõnda rääkida!» ning rusikas käed vajusid alla. Vanda kogu olemisest õhkus säärast meeleheitlikku otsustavust, aga ka piina, et Tüürmann tahtmatult kuulatama jäi. «Sa ise oled süüdi...»

«Et mõni tüdruk ei tea, kuhu või keda ta vahib!» ei suutnud Tüürmann teravust vältida. «Vaat kus tuleb inglikene jutuga!»

Tüdruku selg läks järsku kangeks. Ta istus nagu

naelutatud tooli korju külge, käed rippu, põlved kramplikult koos.

Kui nüüd ütleks, jah, kui nüüd annaks mõista, et ta on valmis siia, tema juurde jääma — kas või igaveseks... Jääma ja matma ennast — potipesijaks, püksilappijaks, kasijaks, nagu ütleb laulusalm... Rumal salmikene! Kas selleks on siis antud elu, et esimese ettejuhtunud vanapoisiga ronida kuhugi räpasesse katusekambrisse, vaevelda ja pärast aastaid tagantjärele kurta? Ei. Liiga pime oli siin, liiga madal, liiga umbne ja ebakodune. Keel ei paindunud kuuldavale tooma seda mõtet, millega trepist üles roniti. Saagu mis saab — tulgu mis tuleb. Valgust, valgust ja õhku on vaja! Ning pead longu lastes ütles ta kustuval häälel:

«Mina... ma vist lähen jõkke...»

«Mis sul arus on?» Tüürmann kargas üles.

«Ma olen mõistuse juures,» nõksatas märjas rätis, sorakile juustega pea püstamale.

«Mõistuse juures! Aga räägib nagu... Mis siis on?»

Tüdruku silmalaud värahtasid, rind tõmbas, aga ta kalestas enese uuesti ning surus kinniste hammaste vahelt:

«Ah, ei midagi! Sina ei saa sellest aru!»

«Mis asjast?»

«Narr!» paisati peaaegu vihaselt. Ka tüdruk ajas enese püsti. Ta oli hõõgele läinud, ta sõõrmed laienesid ja käed värisesid. Neelatas paar korda, tõmbas hinge, surus sellegi sööstu tagasi ja ütles siis hoopis teise häälega, asjalikult, peaaegu võõralt:

«Sul on nüüd vist laialt raha. Sa laena meile. Meil kehv käes. Suvel, kui teenida saab, maksame tagasi. Isa palus küsida...»

Tüürmann kihutas pikil sammel üle toa, kustunud koni hambus. Kas siis raha pärast siia tuldigi, nii traagilist häält tehti? pildus ta tüdrukule uurivaid pilke. Kas tõesti muud ei öeldagi? Eneses oli ta ju otsustanud mitte kippuda heaks tegema seda, mis kord vastastikuste solvuste tõttu sassi läks. Aga tema oleks võinud ometi sõna poetada, alustada... Ent teise kummaline olek tegi tõsise turtsumise siiski raskeks. Kas pole seegi omamoodi terroriseerimine, teise vabaduse kitsendamine, kui sa teda oma tunnete nimel, liiatigi riivatud

tunnete nimel keelama ja käskima, sundima kipud? Pealegi kui terve pere on hädas. Ei! Tuleb aidata...

«Mul siin kuus kümnelist on. Võta pool endale,» tõi sinkjas, pikkade sõrmedega käsi taskust paberid esile.

«Vähe...» ütles tüdruk väsinult ja pistis raha imeliku, tehtud muigega tasku.

«Milleks vähe?»

«Jans!» Ise jalul vaarudes vaatas Vanda veel kord läbitungivalt mehele silma, siis peaaegu karjus talle näkku: «Sa oled tola!» ning jooksis ust mürtsuvalt kinni lüües välja.

Läks natuke aega enne, kui mees end kogus ja taipas. Ah nii! Ah siis nõnda! Esimeses pahinas kõditas teda isegi kahjurõõm. Ent varsti jäi see häbitundele alla. Kui ta hakkas meenutama tüdruku olekut, tema esinemisviisi — jumala eest, viruta või enesele vastu kõrvu! Sellest siis see rahahäda! Ta jooksis koridori, kargles trepist allagi — kuid tüdruk oli kadunud. Kadunud sinnasamasse halli vihmarabinasse, kust tuli koos veteladinaga. Ainult sööva, ahastusseajava aimuse oli ta jätnud kükitama katusealusesse tuppa. Mis nüüd siis teha? Jälgid mõtted nagu ligased kassid kräunusid peas, purelesid. Tüürmann kahmas seinalt püssi ja tormas välja, sattu. Ta ei saanud enam rahu toas, kus kõik meenutas kaugeid, rahulikke talveõhtuid, meenutas endisi, hoopis teistsuguseid aegu...

Arvates end nüüd mõistvat tüdruku käigu iseloomu, tema tooni ja taktikat, hakkas ta end tundma veelgi sügavamini alandatuna, kuid ühteaegu ka solvatuna. On aga piigal jultumust! märatses ta mõttes. Kuid ei saanud ometi lahti süütundest, kahtlustustest. Need kahtlused paisusid vahel inetuteks etteheideteks, siis aga vajusid jälle nukravõitu, halliks leplikkuseks, mis südame valusalt tuikama pani ja kuhugi kutsus, kaasa vedas nagu kõikjalt kokku kohisevad kevadveed. Mida siis õieti tüdrukule ette heita? See kõik oli nii loomulik — elu paratamatu käik! Seisaks Vanda praegu ta ees, hüüaks talle kõige kiuste: «Tule, jää minuga!» Kui ennatu võib ometi olla inimene!

Just sellesama ennatuse tõttu, hirmsast solvusest, et teda, tema esimest tõsist naiselikku muret ei mõistetud, jooksis minema ka Vanda, oleks jooksnud ei tea

kuhu — võib-olla tõesti vette, rüsijääs ning lobjakas uhkavasse jõkke — kui Lillemäe all poleks talle vastu sattunud tädi Maali. Maali tuli tuttavat ohvitseri prouakest lokkimast. Tal olid kõrged kalossid jalas, ilus must vihmavari peal, kopik taskus, daamikese pool joodud kohvi peen maik suus ning — mis peamine — kõige toredam tuju. Säärasena oli ta alati uljas ja ettevõtlik. Juba eemalt paistis, et tüdruk on lotsis, vänderdab jalul nagu rebitud kana. Kuna tänav oli tühi, laskis ta tüdruku enese kohale jõuda, uuris teda pilgu, siis krahmas õlast kinni ja tõmbas ootamatult vihmavarju alla.

«Mis sinuga on, mis? Kaperdad jõe poole või?»

Tüdruku seni kalgvel silmist pudenes rabinal vett. Ta vajus murtult vastu naise õlga ja soigus:

«Oh, tädi Maali, ooh...»

Jutuajamine tänaval, sirmi all, ei olnud pikk. Ning otsuse langetas sealsamas, püstijalu, Maali, kes kleenukest õetütart omamoodi armastas, oli juba lapsena armastanud.

«Niisuguse väikese äparduse pärast n'd teab mis! Noor, hea näo ja nimega tüdruk. Ära ole hani!» lõpetas ta.

«Ma kardan...»

«Mis tühja! Meie, vaeste naiste asi... mängus tuleb ette.»

Ta viis Vanda, nii nagu see oli, märjana, porisena, täiesti otsustusvõimetuna tuttava ämmaemanda juurde, õpetas ja julgustas, koguni käsutas või tõreleski. Kuid samas silitas pead ja lohutas mõistvalt otsekui ema ise, oli hell ning hoolitsev, nagu Vandaga veel ükski naine polnud olnud. See kõik võitis nii tüdruku kui ka temas igritseva hirmusegu koos vastumeelsusega. Ning kui ta järgmise päeva õhtupoolikul voorimehega koju saadeti — olid mured möödas. Väikesesse haavatud südamesse jäi aga kibestus, tuim viha mehe vastu, kes ta hingepiinu ei mõistnud, teda üksnes kolme määrdunud, muserdatud kümnelisega lohutada, hädas toetada arvas... Ja see viha ei olnud lepitatav.

Kodus seletas ta enese sattunud Milvi venna sünnipäevale, kus saanud nii hästi süüa, et pole raatsinud nälgima tulla... ega huvitunud põrmugi sellest, et

vahepeal Tüürmann oli palumas käinud ennast tähtsa asja pärast üles otsida.

«Olin juba koos,» valetas ta tuimalt. «Tol härral praegu rohkem ei olevat,» ulatas isale omavahel kümnelise... Seepeale vajus asemele ning väänles seal paar päeva hirmsas peavalus, nagu kaebas.

Siis oli ka peavalu möödas, noor naine jälle kindlalt jalul ning — elu läks edasi oma rada, igapäevast, karmi ja konarlikku rada, nagu ta ikka on läinud... Nad said mõisasse tööle. Miili potiäss aga ootas aega.

7.

Kevadvete jõuga pühkisid need vood, millele Neevalinn veebruaris paisud avas, suure maa puhtaks isevalitsuse terrorivõimu saastast. Nagu kobenevast mullapinnast taimevõrsed tärkasid rahva enese tahet kehastada püüdvad uued organid ja asutused. Mis väljendaks aga paremini vaba rahva ühistahet kui koosolek? Nii müriseski koosolekute kaskaad. Tuhandetel koosolekutel tehti sadade miljonite häält. Mõtte- ja teovabaduse kammitsais hoitud inimeste meeli haaras palang. Korraga osutus võimalikuks välja pahvatada kõik, mis mõeldi, tunti, ihaldati, millest unistati. Sõnad, laavana tulised ja sütitavad, kuid paljudele ka hirmutekitavad, purskusid otsekui tulemäe kraatrist. Neid kuulati imetluse ja hardumuse, kuulati andumuse ja eneseunustamisega, vahel ka kohkumusega, aga kuulamata ei saadud jätta — vaba sõna võim võlus ja uimastas. Koosolekust sai äkki eba- või väärjumal, mille ees nõtkutas põlvi nii vaene kui rikas, nii tähtis kui tähtsusetu, nii tunguus kui eestlane.

Koosolekute seisukohti, pigem küll meeleolusid, asusid Emajõelinnas ellu viima komiteed ja nõukogud. Et oma nõukogusid lõid soldatite ja tööliste saadikud, see oli loomulik. Halvaks üllatuseks kujunesid aga tegelastele kodanlikust leerist, kes enestes nägid tsaaririigi loomulikke õigusjärglasi, nõukogud asutustes. Ent need mehed kogusid end kähku, öeldes, et kui nõukogud, siis olgu neis esindatud ka kõik elanike kihid, seadsid üles kandidaate ja upitasid asutuste nõukogudesse advokaate,

arste, direktoreid ning muid asjamehi — peamiselt härraseid, kes seisid sõja ajal ellu kutsutud Põhja-Balti komitee eesotsas. Peale õppe- ja raviasutuste said nad jämeda otsa enda kätte ka miilitsanõukogus. Ning pidades ennast rahvusliku mõtte ainukandjaiks, koguni prohveteiks, linna liiatigi rahvusliku liikumise hälliks juba Jannseni ajast alates, asetasid pearõhu igal esimesel võimalusel rahvusküsimusele. Poliitiliselt osutus selline rõhuasetus veeks nende veskile, sest esseeride mahituse tõttu väeosi enese poole võita oli garnison saanud nii kõva esinduse, et ülelinnalise nõukogu eesotsas seisid teistest rahvustest sõjamehed või sõjapõgenikud...

Sellest kodanlikud tegelased kinni haarasidki. See sai aluseks paljudele tulevastele hõõrumistele ning sellelesamale toetus ka miilitsanõukogu esimees, noor suguhaiguste tohter, kui ta jaoskonda juhendades hüüdis:

«Kas võib rääkida korrast linnas, kus võimutsema kipuvad võõrad, muulastest sõjaväelased?» Ning vastas oma kenakest kõhtu kergitades ise: «Ei saa. Ainult kui meie rahvuslik rahvamiilits täie teadvusega, täie tõega tööle hakkab, suudame omavolitsemised lõpetada. Seepärast, kodanikud miilitsamehed, ärge unustage silmapilgukski, et vastutate teie, linna päriselanikud, eestlased! Täitke oma ülesannet igaühe juures kindlalt ja karmilt, olgu ta siis, kes ta on. Peremehed olete teie! Peremees vastutab korra eest oma majas!»

Säärase manitsusega koosolek osakonnas kesköö paiku lõpetati, ning mehed, väsinud pikkadest juttudest, saadeti laiali — ülesandeid täitma.

Ülesandeid täitma — valvepostile Mustvee maanteel — läks ka August Jaanis. Tal oli jälle oma hall sinel seljas ja püss rihmapidi õlal nagu rindeteedel. Kuid rindemehe kõrvus kumisesid imelikult kehaka tohtri sõnad ning ta ütles enese kõrval sammuvale Lõigu Elmarile, kes oli vaba ja vantsis koju:

«Kurat sest asjast aru saab. Sõdida kõlbab koos tatarlaste ja baškiiridega, sakslase vastu sõdida kõlbab. Aga elama nagu enam venelaste ja lätlastega koos ei kõlba...»

«Ei noh, kus ta's kõlbab...!» irvitas Elmar. «Venela-

sed tahavad sõda ära lõpetada. Lätlased kah. Neile aitab. Aga meie härrad, näe, leiavad, et sõda võidurikka lõpuni... Ah-ah-haa! Kus sa venelasega klapid? Omakasu ei lase klappida. Eks need reservmiilitsa asutamise jutudki, millest seal tõugati, näita, kuhu sihitakse. Härrakestel oli hirm nahas, et hakkavad ka meie omad venelaste ja lätlastega koos laulma... Teevad enestele ihukaitseväge. Aga noh, tutki!» viskas poiss käega. «Minule aitab.»

«Eks mõnda tule ikka püüda,» arutas Kusti.

Elmar tundis Jaanise poissi küllalt hästi.

«Püüda? Noh, püüa aga siis hoolega!» kopsas talle õlale ja keeras ümber nurga.

Küsimus miilitsatööst oli säärane, millesse nad kumbki ei suutnud täie tõsidusega suhtuda.

Mis tõsidusega sa lähedki inimeste kallale, kes hädaga toovad kas mõisast seljatäie kartuleid, metsast kandami puid või vabrikust asjakese, mida toiduaine vastu vahetada? Muidugi, ka see oli käe pistmine võõra vara külge, nagu sissemurdmine, tüssamine või vargus. Kuid need, kes käisid koosolekutel, lugesid lehti, rääkisid, et enamlased kutsuvat mõisamaid, aga ka linnasuurnike varasid üle võtma, toiduainetevarusid üldiseks tegema. Mis tähtsus on siis mõnel väikesel omavoliga võtmisel? August Jaanisele oli see kõik sama segane kui paljudele teistele äärelinna tööinimestele. Kui on juba, et antakse rikaste vara vaestele — siis milleks kuradiks kõik need jala-, ratsa- ja reservmiilitsad, mida härrad rajavad? Kui aga ei ole nõnda, kui kõik jääb vanaviisi — miks lastakse siin rääkida ja inimesi hullutada? Midagi segast peitus selles. Üksikult postile jääva miilitsa meeleolu oli kortsus ning kibe. Ta surus enese ühe maja trepile, selg vastu seina, kuulatas hiliste jalakäijate sammuklõbinat ning voorimehetroskade rattalõginat. Mis on siis õige, mis mitte? Tüürmann askeldas miilitsas, nii et pea märg. Nähtavasti pidas seda vajalikuks ja õigeks, kuigi oli ise kehv agulipoiss. Mehin polnud end ammu enam näidanud. Ametis vist kõige selle segilöömisega, mis Tüürmann ehitab? Kurat!

Uni tikkus peale, aga päriselt magama jäädа ei tohtinud. Igal vahipostil oli karm käsk kinni pidada kõik

kahtlased isikud, läbi otsida kahtlase koormaga linna tulevad vankrid — sest hulk avastamata kuritegude ning viinakeetmise jälgi juhtisid maa, aga võib-olla ka agulite poole.

Mine nüüd iga omasuguse kallale! pahutses Kusti ja seadis end trepile tukkuma, püss põlvede vahel.

Maa oli juba tahe. Aprillipäikese kärmed sõrmed tasusid ta krobelist, pragunenud pihta aina siledamaks ja haljamaks. Ent ometi hangusid öösiti rööpaveed ja tilistasid hommikuti jääripsmekesi lillakad, pungades puuoksad. Päeval aga virvlesid ja aurasid veeloigud ning savistel nõlvakutel avas paiseleht rõõmsalt oma õietorbiku.

Tõusev päike kargas parajasti kasarmute tagant välja, naeratas nende punakiviliste katuste üle ning hakkas siis naljatades torkima üksikut unist miilitsameest, kes, püss kaenlas, konutas Mustvee maantee nurgal majatrepil põlise kastani all.

Inimesi ei liikunud veel, linn puhkas. Kirikutorni ümber, mis päikesekiirtes nagu leegitsema lõi, tiirlesid laisalt hakid ja lasksid kuuldavale mõne harva loiu hõike — kuigi oli ergutav hommik ning kirdetuul hooti päris värskelt aeles mööda tänavaid, sõõritades siinseal prügi ja õlekõrsi pesakesteks kokku.

Miilitsamees vedas sinelivarrukaga, mille ümber ilutses punaste tähtedega valge lint, pikalt üle roidunud näo ja katsus jagu saada unerammestusest, mis just nüüd, hommikutunnil, vaevas kõige tüütavamalt. Imelikku, veidi hapukat lõhna kandus ninna. See tegigi ärksaks.

«Praak või viin?» kerkis nina vastu tuuleviret. Mees turtsatas kergelt nagu kass kalalõhna peale. Veidi kõrbemaiguga, aga kõditavalt ahvatlev. Vaatas kaugemale: mitte hingegi. Siis pööras teise tänavasse. Sealgi ei hakanud silma suitsevat korstnat, kust tuul neid pluhte võis tuua. Nii lentsis ta vastutuult järgmisesse risttänavasse, kogu aeg ahmides enesesse seda hapukat hõngu.

Risttänaval kahardusid reas raagus kastanid, nurgal vastamisi ilutses kaks poodi. Üks neist oli ammu suletud, teise ees seisis taluvanker suurte plekist, päikeses

kiilgavate piimanõudega; kuna mees ise koos poepidajaga, kel oli pikk valge põll ees, tassis piima sisse.

Kusti tegi nurgal uue pöörde, silmitsedes luugistatud aknaid — ja tahtis jätkata oma teekonda mööda teist tänavat, tuulele vastu, kui märkas, et puskarihais kadus.

Mis narrimäng selle pluhtiga siis õieti on? Kust see niisugusel ajal tuleb, mil isegi ükski korsten ei suitse? Suits lubaks oletada, et majas ehk tegu käib, aga...

Ta läks pikkamisi tagasi tänavanurgale, nii et piimamees jäi taas pealetuule — ning kohe pahvatas hais ninna. Ahaa! Kähku astus ta vankri juurde:

«Jõudu varahommikust!»

«Vaja, vaja!» vastasid mõlemad tõtlikult.

Aga säärane üleõla vastus siiski sobis kärme tööga. Rinnakas ja turske piimavedaja hallis villase riidega joppkasukas, nagu ikka maamehed, ulatas nõusid alla, poepidaja pildus üle ukse sisse. Väga tugevat konti nad kumbki ei olnud, kuid piimaplekke lennutasid käest kätte nagu kilukarpe.

«Mis asja te, mehed, siin poole öö ajal loksutate?» päris ametimees umbusklikult.

«Piima, piima ikka, härra miilits!» ajas vankris hargitaja selja sirgu. Ning poiss märkas, et nüri habemega näost takseerisid teda mitte sugugi vana mehe julged, löögivalmis silmad.

«Jah, varsti saba ukse taga,» seletas kaupmees libeda pilgu ja vist samasuguse keelega suunurki noolides. «Kell seitse muudkui olgu aga olla...»

«Teadagi, ega linnasaksad oota. Peab vara õiendama.»

Nad vuristasid nagu varem valmis pandud sõnu. Aga nõud jätsid rahule. Maamees kargas koguni vankrist maha, astus Kustile peaaegu rinnaga vastu rindu, pigistas teise silma luuravalt vidukile ja ütles muiates:

«Kui härra miilits arvab, et halba, siis — olge lahked. Näete,» avas ta ühe piimapleki, «sulaselge kohvivalgus!»

Sulaselge lehmapiimaga tundus asi siiski kahtlane olevat — nõud lehkasid. Ja kui miilits mõned avas, volksus neist vastu haljas, veekarva vägilane.

«Nii.» Kusti vaatas mitte just eriti karmilt ja kind-

lalt ühe otsast teise otsa. Talle tegi nende sissekukkumine isegi veidi nalja. «Lollpead!» mõtles ta endamisi, kuid ütles maamehele ametlikult: «Nii. Nüüd laseme aga miilitsasse. Ja teie, poesaks, kui viinamüüja tulete kaasa.»

Mehed võtsid seda juttu külmalt. Piimavedaja ajas end ligi, pani käe ümber sinelis piha, pigistas seda ja ütles laia naeruga:

«Olge n'd ikka! Kus me siis elame — kuu peal või? Omad poisid puha...» patsutas nagu rahakotti meenutades põuetaskule. «Teadagi, ametimees. Aga kah inimene, kah ristikoguduse liige... Räägime siis kristlikult... Mina temale kui vanale sõbrale... Tal mehekesel, näe, perekondlik asi — plekkpulmapäev ees... Astume sisse, selgitame sõnaga. Mis me siin, uulitsal, sedaviisi ei ole kontipidi ei teile ega meile...»

See oli muidugi õige. Ja hansa hais, veel enam aga selle vulksatused kaane all ajasid kaua karskust pidanud poisile neelud peale. Ent neid tagasi surudes, kuigi ise samal ajal ringi vahtides, vastas ta siiski sõnakale «sõbramehele»:

«Seadus on niisugune. Mina olen väike vend. Ei saa parata. Tuleb jaoskonda minna...»

«Ooh, kallike!» patsutas nüüd poemees omakorda ta õlga. Patsutas nõnda, et poiss tundis peaaegu lööki, mis käskis ja sundis. Ning silmapilk meenus talle, et ta oli üksi kahe vastu ja et need kaks olid liiga ligidal... Aga sellegi mõtte läbimõtlemiseks ei antud aega. Poemees vedas pealekäivalt edasi: «Astume aga veidi sisse, jah... Ega's jumal ole loonud kiiret, ta on loonud rotid ja hiired. Ja eks needki taha elada,» naerdi õõnsalt.

Meestel oli otsekui hais ninas, et miilits ei ole või ei söandagi siin kõrvalises kohas liiga ametlik olla. Sõnaosavusega siluti teed ja kätega patsutades ning koputades, pooliti tõugates, pooliti talutades saadigi ta paar trepiastet üles, poeruumi.

«Sooh, nüüd räägime meeste moodi juttu!» lõi kaupmees ukse kinni ja pistis võtmegi taskusse.

Tähendab, ei anna alla, teevad kas või vagaseks — vilksatas poisil läbi pea, ning püss kerkis tal iseenesest laadipidi kaenlasse.

«Viska see ront nurka!» nõudis maamees letile toetudes.

«Ega's meie! Mis te ometi, härra miilits,» tõi kaupmees tagantpoolt istme.

«Jah, mis minul,» ütles Kusti juba palju leplikumas toonis. «Aga kord, seadus! Kui keegi juhtub nägema, nuhu ninna saama... Ei mõista inimesed ka rohkem kõrval...»

«Tühja kah,» viskas maamees suitsu pakkudes külmalt.

Poepidaja tõi klaasi puskariga, pani kolksudes lauale ja palus maitsta. Ise aga vatras kõik aeg lipitsevalt sõnu, mis rääkisid, et tuleb inimlik olla, tuleb ometi aru saada selles neetud sõja ja segaduste olukorras, et igaüks teenib oma leiba, kuidas oskab, et igaüks tahab elada, et ega's nemad, aumehed... Võtku aga ja lasku maitsta... Käsi juba korra nõksataski klaasi järele. Kuid et sellesama käe varrukal oli miilitsalint veripunaste tähtedega, tõmbus nagu väejooksu kavatsev soldat tagasi.

«Ikkagi, jaoskonda tuleb minna!»

«Nooh!» välgutas maamees habeme vahelt helevalgeid hambaid. Saame ehk siingi jutti.» Ta tiris taskust rahakoti ja laotas letile laiali. Ise poolkõhukil selle peal, viskas ta sealt paar kahekümneviielist poisi ette.

«Võta ja ole mees. Mis sa suud jahutad.»

«Ei. Pange raha ära.»

Kuid mees, keevaline, asjatundlik ja pealetükkiv nagu põrsas molli ees, tundis nooti. Sajalist tõmmates heitis ta selle ilusa viipega Kusti ette:

«Noh, sellega sotib?»

Ja kui teine endiselt tõrksaks jäi:

«Noormees, palju tahad esimese korra kohta! Ahneks lähed! Terve tänane laar ei tee seda sisse. Ei maksa teise kõri lõigata. Kes teab, mis silmusesse oma võib sattuda. Mis sa lõlli teed! Võta tengad vastu! Mina teisele halba ei taha. Sina samuti mitte, näost näha. Mis me's molutame... Noh? He-he-hee! Kuradi kange sell, tingida oskab! Aga noh, Madis ei ole mats! Võta, vend, sada viiskümmend ja viska viis!»

Jälle pakuti viina — ning ta rüüpas, rüüpas suure suuga, peaaegu terve klaasilise. Mõlema tegelase näod

selgisid. Ta enesegi pinge langes, püss vajus leti najale. Rahad silmade ees hakkasid otsekui elama, liikusid ja lähenesid. Ei, see oli suur summa, mis talle pakuti. Nii palju raha ei olnud ta korraga taskusse saanudki. Ja praegu oli seda vaja, kuradi moodi vaja...

Kaupmees tõi vahepeal karbi kalleid paberosse, kostitas nendega ja muudkui pakkus viina, lobisedes ise kõik aeg sõbralikust läbisaamisest, headest vahekordadest vana politseiga, et ime's nüüd oma, rahvamiilitsaga... Maamees vaikis, vahtis poisi lagedasse, nagu ärakulunud nahaga näkku. Kui see raha taskupanekuga ikka veel viivitas, tõstis korraga rusika nagu sepavasara ja langetas selle prantsatusega letile:

«Ei, kurat, rohkem Madis ei maksa. Siis juba jaoskonda!»

Jaoskondamineku aeg oli nüüd muidugi möödas, seda mõistis Kusti sama hästi kui see rääpleja. Ta mõistis ka, et selle jutuga tahetakse lihtsalt kauplemisele punkt panna, ning tal oli natuke kahju. Aga enne kui ta jõudis suudki paotada, tõmbas kaupmees sahtlist kahekümneviielise ja viskas selle omalt poolt rahade otsa:

«Ei maksa ninaga pilduda. Summa on juba küllalt soliidne, härra ülem!» manas õlise naeratuse ette ja kummardas. Kuid ta silmavaade jäi endiselt õel-luuravaks, isegi kurjaks. Poiss tundis end korraga olevat võidetu alandavas olukorras. Nüüd ei aidanud enam miski. Jäi ainult veel edasi minna, kasutada oma võimu ja seisukorda. Ja miks ka õieti mitte? Kui hansaga hangeldajad niisuguseid summasid pihku võivad pista, siis võivad nad ka muud. Kurat, ega's miilitsalint ole suukorv! meenus Oolupi jutt.

«Tead, noormees, pista see raha kord juba tasku. Muidu, vaata, et läheb mul süda haledaks!» nõudis viinategija.

«Hea küll...» poisi käsi läks raha poole. «Ainult üks tingimus veel.»

«Lase kuulda.»

«See plekitäis kraami liikudeks — pealekauba,» näitas ta ahnete silmadega kahekümneliitrise nõu poole.

«Kurat!» külamehe näo üle lendas vihavari. «Tilga Madis ei ole mats, aga niimoodi pügada ... Poiss, sa teed korraga paljaks!» ähkis ta. Ent kui teine ainult õlgu kehitades tähendas, et ega miilitsa suugi sarveks ole, käratas kohe: «Olgu! Võta see viin. Aga et siis oleks ka igavesti rahu ja kuss! Mõistad? Mitte üks piiks enam edaspidi. Oled nõus?»

«Tehtud.»

«Tehtud!» Tilga Madise kämmal laksatas kähku miilitsamehe kämblasse ja — tinglevaist vastaseist olid saanud peaaegu sõbramehed.

«Pane lauale! Liigud minu poolt!» sai poemees käsu kallata.

Võeti ära klaas ja teine, hammustati pekkigi peale, mille maamees taskust koos leivaga välja tiris. Varsti hakkas Kusti tundma, kuidas viin tühjast maost keereldes pähe tõusis, meelekohad tukslema pani, kogu kehas mõnusa soojuse ja heaolu tekitas. Istuti nüüd ümber letinurga, kaupmees laia seljaga vastu akent, süllekeritud põlle näppides, külamees röötsakil leti najal, käsi punahalli habet silumas.

«Oled täitsapoiss, Jaanis. Nii peab mees olema! Nii saab elust läbi. Kõike tuleb siin kurjas ilmas ette. Ega midagi. Täna saan mina mööda pükse, sina paned raha tasku ... Aga tuleb aeg — ja sinu nahk tõmmatakse ka üle kõrvade ... Ära sellest šnitist veel uhkeks mine. Pea meeles, mis vana Tilga Madis Vasulast ütles, et sõber sõbra taguotsa koorib ... Noh, tühja temaga! Tilga Madis elab edasi. Ja kui sul, poiss, vahel vaja on, tule Vasulasse, paneme torud laulma ... Mis mees sa muidu oled kah?»

«Pottsepp ...»

«Tore, tead! Sa tule, viska mulle vastne saunaahi püsti ... Vaja, noh ... Saad isegi aru. Pool toopi iga päev söögialust palga kõrvale. Tule! Mis sa selle nõuga siin linnakohas!»

«Seda ka on ... vaja. Lähme!»

Viina- ja piimanõud tühjendati tagapool ära. Visati veel mõni lonks, ja kui viimaks väljuti, õhetasid kõikide näod tublisti.

Oli läinud tükike aega. Päike ründas juba puulatvu, linn kaugemal helkas ja müras. Vankriratastе plarinast

jõurasid teed ja tänavad: maamehed sõitsid vooris linna. Näljaste nägudega naised peatasid neid nurkadel küsimustega: Mis müüa, peremees? Mis maksab? Kuid tihti ei vaadatudki nende poole, ei võetud vaevaks vastata, sest turgutulijaid oli vähe — enamus sõitis linna asjatalituste, oma murede pärast. Sõitjate näod olid tõsised, seljad ettepoole longus.

Tilga Madis hüppas vankri esinurgale, jalad rippu ratta kohal, Kusti istus pärra. Ja nõnda lasksid nad läbi äärelinna hommikuselt alles vaiksete tänavate, teineteisega sõna rääkimata, omaette suitsu pahvides, näod punetavad ja tõsised. Miilitsamees hoidis püssi põlvedel, nagu sõidutaks ta kahtlast koormat, valvaks kedagi. Kuid nende teekond lõppes siinsamas Oolupi Akseli maja ees. Peale miilitsa väga lühikest seeskäimist tuli peremees ja võttis «piimanõu» tänuga vastu. Ja igaüks läks kohe omale poole.

Kuid teed toovad mehed ikka jälle kokku. Liivatera paiskab tasakaalust välja vaekausid, üksainus kivike paneb mäeveerult liikuma laviini. Mis rääkida siis inimestest, kes ise kõiguvad ja libisevad!

Sel hetkel, kui August Jaanisel pähe sähvatas Vasula puskarimeistrilt plekk viina välja pressida ja Oolupi poole toimetada, ei mõtelnud ta millelegi muule peale mõnusa lõuatäie. Ka siis ei teinud ta mingeid kavu, kui kella kaheksa ajal postiteenistuse lõpetas ning püssi jaoskonda ära andis. Ainult pisut kärsitult kippus minema. Küllap sellepärast, et ei meeldinud jaoskonnas puskarilõhnaga ringi käia.

Aga niipea, kui ta uuesti Oolupi madala laega toas istus, lonksu lonksu järel plekktopsist kurku kallas ja Akseli rämeda häälega avaldatud kiitust kuulas, hakkas ta veri mängima, mõte ikka sagedamini uljustel peatuma.

Nagu paks, ahne ämblik surus Oolup oma jutuga kihvu aina sügavamale. Vidutades vaheldumisi silmi ja irvitades rääkis ta:

«Kuradima puhtalt tehtud. Mats vahel nagu mauhti! Sa oled mees, Kusti. Nisuke parts, et pane kohe kõrva taha! Äh-äh-hää! Proosit! Ütlesin, et tule kampa. Aga kus nisuke sell! Näe — ihuüksi teeb töö ära. Muudkui imesta . . .»

«Ah!» rehmas Kusti käega . . . «See lint — see . . . Ega muidu . . .»

Lihunikupoiss jõllitas talle tükk aega otsa, pures liha.

«Lint? See lint kaalub kulda — kui mees taga on.»

«Iga päev vedelate peale ei kuku.»

«Noh, ei kuku. Aga kui mees kannab linti, võib kanda ka igat riista. Ja mis peaasi: tunneb tuult. See on tähtis.»

«Mismoodi?»

«Lihtsalt: kaks nägu. Ühe eest maksab miilits, teise eest — teised. Ausõna! Nõnda oled sa kambale veel rohkem väärt. Astu ligi! Teeme sinust mehe. Raha nagu raba! Praegu on aeg . . . Meie lõikame küll hobustega — rasvased rupskid ja vorstid linnanaistele . . . äh-äh-hää. Aga laiendame, tõmbame suurema kaarega,» tegi käega niitva liigutuse enese poole.

«Arvad või?» Kusti naeris, nii et voldid joonistusid paljastele põskedele. Soe pea haaras teise jutust aplalt kinni. «Ah, arvad?»

«Mis seal's pikalt. Kärts ja kamakas. Mina muidumulinat ei salli. Või mis see miilitsaleib? Olgu nisukesele jahupeale nagu Tüürmann. Või siis moodu pärast, et silma ei karga. Tubli tasku ja kõva keskpaik tehakse kõrvalt. Kurat, kes see praegu palgast elab?»

«Arvad?» ütles Kusti veel kord pilkavalt itsitades.

«Mis sa arvatad? Oled oma — võta rusik! Püüad hane — no passi peale! Ega Oolupit puurahadega ei püüta!» ägestus raske silmavaatega mees.

«Ära muretse. Oma naha peal sõda nähtud. Kas sa mõtled, et mina elada ei taha, kurat!»

«Siis — käsi! Löö kampa. Ja ma ütlen — tühja nühki ei tule. Kust tõmbad, sealt rebeneb!»

«Noh, kui prooviks. Ainult — lõuad!» leidsid kobades kaks purjus kätt teineteise. Tursunud nägudest vahtis vastu ahnus. Valge ametilint poisi käsivarrel jäi oma punaste tähtedega nagu selle musta lepingu irvitavaks tunnistajaks.

Ent tol hetkel säärastele asjadele ei mõeldud. Kusti tundis eneses ainult kerkivat tublit ja mehist tuju. Raske painaja, mis oli teda nädalaid vaevanud, näis nüüd oma osa saanud olevat ja vaikis — ei pigistanud

enam peas ega kratsinud rinnakoopas. Kõik oli üle hulga aja jälle lahe, lihtne. See väike müks, see obadus, mida ta terve haiguseaja piineldes, endamisi kartes ja kaheldeski otsekui ootas, oli nüüd saadud — kivike veeres. Kogu elu näis korraga veerevat hoopis siledamale rajale, kui oli jooksnud kõik need sõjaajad. Kurjaidud tõstsid võidukalt pead. Teadmine, et kaldub kõrvale, üle lubatud piiri, ei teinud muret. Pigem hõõgutas tagant trotsi, nagu see on tavaline inimeste juures, kes vähe hoolivad teiste arvamustest.

Ses tükis olid nad Oolupiga paras paar, sest ka too raske iseloomu, rõveda suuvärgi ning vägivaldse meelelaadiga poiss, kes hangeldas ema firma all, võis enesele silma pilgutamata kõike lubada. Lõpnud loomade kokkuostmine, hobusekronude liha müümine, talupoegade tüssamine — see oli ta igapäevaseks tegevuseks eriti välja arenenud nüüd, sõja ajal, pärast seda, kui isa suri ja poisil enesel tuli hakata äridega rähmeldama. Tal oli kaaslasi maal ja linnas. Nende kaudu sattus ta mitmesse vassingusse, istus paar korda lühemat aega kinnigi. Aga niipea, kui vabanes, ostis enese jälle mobilisatsioonist lahti ning jätkas — täie kire ja hooga, nagu ikka, mängu.

Palju tol hommikul viina ära joodi, seda mehed ei mõõtnud. Nad võtsid hea isu ja täie suuga. Alles kui päike kippus madala akna ruutudest juba piiluma kulunud värviga laualogu, mis oli täis noaarme ja täkse, tuli Oolupil meelde, et peab turule appi minema. Ta kutsus sõpra õhtul tagasi, lubas hoolitseda «tipside» eest ja tuua head sakummi, et siis lustakalt jätkata.

«Ladna,» ütles Kusti, tõusis ja seilas ukse poole. «Vaat kus solk,» kirus ta minnes «Suutäie võtad, kohe pehme...» Kuid ta sai jalad astuma, läks raskelt nagu lastis laev üle hoovi tänavale. Oolup keeras siit linna, minnes tikksirgelt — sest ta kandis palju. Kusti aga hakkas end kõikudes kodu poole vinnama.

Oma muheda soojaga oli päike majaesistele meelitanud kilavaid lastekarju, kes poolpaljalt, jalad kuresaapais ja näod räämas, püherdasid ning rübelesid vastkuivanud liivas nagu vihtlevad kanad. Kuskil mängisid poisikesed sõda. Salk neid hoidus väravapostide taha, kivid mütsides, näod pingel nagu kunagi lahingu-

meestel. Teine, hiiliv etendas sakslasi, kes «pommitasid» kindlusekaitsjaid. «Venelased» vastasid harvalt. Sõjal polnud õiget hoogu. Purjus miilitsamees jäi seisma, vahtis, käed taskus, poisikeste võitlust. Äkki — kas tahtest nalja teha või mingist mälestusest aetuna — kargas, käed laiali, laste hulka ja karjus täiest kõrist:

«Tikuvõitlusse! Täägid ette! Hurraa!»

Rinded vajusid korraga segi. Hirmunud poisikesed pillasid kivid ja tormasid kisaga laiali. Alles treppidelt söandati tagasi vaadata. «Hiiglane» oli juba järgmise maja kohal ning «kääbused» kogusid uuesti oma väed. Vihaselt surus üks harjakam läbi hammaste:

«Kuradi pursuide miilits!»

«Näe, kuidas lainetab,» pistsid ninad kokku paar naist, kes olid laste kisa peale väravale ilmunud. Ülemise korra aknast ajas aga vurrukas kingsepp, saapakott pihus, pool keha välja ja hõikas naistele:

«Pange tähele, see pursuide miilits, see upub veel viina-aami!»

Nii hindas sõjaaja raskustes vaevlev rahvas revolutsiooni joobnud korravalvurit. Säärast oli valus ja raske vaadata. «Ametnik» ise ei teadnud sellest midagi. Terve ülejäänud osa päevast põõnas ta raskes unes. Alles õhtuhämarikus, kui Miili ja Vanda tulid mõisast, kus nad koos Venima Karssa ja teistega juba mitmendat päeva kartulikuhjadest seemet valisid, toodi ta uuesti teadvusele. Miilile hakkas viinahais kohe ninna. Ta kummardus riietega sängis ristselili lamava poja üle ja pani pragama:

«Ah's juba pumbanud enese täis... Häbi sul ei ole, alles said jalad alla ja ameti! Haised nagu sikk! Hei!» tagus talle rusikaga külge, «mine ometi luhti kätte!»

«Ega ma sinu hea peal... Säh!» visati sajarublaline emale näkku ja keerati küljeli. «Sa käi mant!»

«Ise suur miilitsamees,» hurjutas ema juba taltsamalt ja pistis raha ruttu põue, «aga lakub et kas... Poiss, poiss, ära sa teeni!»

«Noh, ja mis sina siis? Olen ja lakun — oma asi!»

«Las tõmbab!» keelas Vanda kasuema. «Eks omad vitsad peksa...»

«Ah sina, sirgukene, kah siristad!» vihastas pooljõm-

mis mees. «Vaata parem, kuidas sa mõne väntsu valmis saad!» jõrahtas ta korraga metsikult naerda ja toppis pea padja alla.

Neil sõnadel oli hirmus mõju. Miili vahtis tükk aega keeletuna tüdrukule otsa. See pistis tihkuma, jooksis toast välja. Kasuema rusikaid vibutades, lirvasid ja libusid ladudes järele. Kuid sel hetkel juhtus alt tulema Taavet. Vanda, peaaegu värisedes, surus end isa selja taha.

«Papa, kallis papa, ära lase!»

Taavet, kes arvas tegu olevat lihtsa igapäevase riiuga, surus naise vastu seina.

«Mina'i saa aru, mis sa selle tüdruku seljas peaks sõitma? Nagu luupainaja! Käi parem tuppa!» tõukas ta manava naise üle läve sisse tagasi.

Miili esimene vihahoog lõi lahtuma. Nördinult langes ta toolile, paksus ülejakis ja mullastes seelikutes, nagu oli, ning ägas:

«Oh ma õnnetu, õnnetu hing! Vaevalt saab leivahäda kaelast ära, kui algab uus... Ise varsti täisinimene, ja nüüd niisugune loll tükk... laseb enda ära narrida...»

Taavet ei saanud ikka õiget tolku:

«Mis narrimisest sa jahvatad? Mis kuradi krill ja virin see teil siin õige on?»

«Krill! Nüüd oled sa küll mees man — aga pane kasvatama! Muudkui: vanamutt, mis sa tüdrukust tahad saada! Seal ta nüüd on sul — võta aga vänts vastu!»

«Kuule, mis asja sa õige plärad?»

«Või mina pläran! Üks meepott on sängis, teine urvitab seal. Kaaberdas selle maailmahulguse Tüürmanniga — nüüd on käes! Ülekäte läinud loom! Oh issand, issand küll seda meie elu!»

Taavet astus longates ahju vahele ja tõmbas Vanda kättpidi tuppa.

«Mis jutt see on, tüdruk?» küsis ta õige karmilt.

Tüdruk turtsus. Ta oli veel täiesti riides, niisamuti nagu kasuema, ainult rätt rabelemisega nihkunud kuklasse ning juuksed, mustad ja tihedad, vajunud selle alt põskedele läiali. Vankumatult kinnitas ta:

«Kusti valetab... mul pole viga midagi!...»

«Sa ära teeni mul!» raputas Taavet teda õlast.
«Ah-ah . . .» luksatas tüdruk. «Jäta mind rahule!»
«Ütle's õigust!»
«Ei ole mul midagi ütelda!» viskas tüdruk end kummuli voodisse ja jäi sinna kui mauk.
Taavetki murdus nüüd toolile. Vastik klimp keerles kõrisõlme taga. Jalg tegi valu. Ta katsus seda hiljukesi tasuda, vahtides ise nukra, tühja pilguga aknast välja, tihenevasse videvikku.
Vanausuliste kabeli kohal eretas triip taevast. Sellest eretusest all- ja ülalpool sõitsid rasked muldhallid pilved, mis nagu üksnes ootasid hetke, mil tormata kokku ja peita enestesse toda heledalt punavat viiru, matta linn täielikku pimedusse. Aedades ja kartulimaadel põletati risu, tulukesed vilkusid, paks rõske suits venis üles, et valguda sealt kibeda sõõruvinguna majadesse ja tänavatele. Maa mustas, väikesed majad näisid kui küürus ja kössis kõbukesed sammuvat vastu halastamatule ööle, kelbad teravalt väljas, küljed kummis.
Kõik tundus äkki veidralt viletsana, paljana ja armetuna. Nagu jätiste elu — raisus liha käärimine. Ainult ussikesed, kes ajavad pimedalt oma õõsi. Ainult mädanemise hais, vänge ja vastik sõõruving. Oli endal läinud niiviisi, ei osanud lapsedki käia selgemat rada! Ta tõusis, astus paar mõõtlikku sammu üle toa ja ütles voodis külitavale pojale:
«Sina, poiss, sa valitse oma lõugu! Mis sa ilmaaegu patrad!» Kuid seegi kukkus välja rohkem Miili vaigistamiseks kui enese veenmiseks.
Poiss ainult nohises vastu. Mõistes nüüd oma äkilisuse hulle tagajärgi, oli tal paha, tüdrukust isegi kahju. Ta tõusis, urises, vedas sinelisiilud kokku, surus mütsi pähe ja väljus ruttu, ropsuvail sammel. Ainult kibe viinahais jäi ta järel keerlema.
Selles vingus tuiutati mitu minutit. Siis meenus Miilile ta hirmus kaart — padaäss. Seda see tähendas — seda häbi ja õnnetust, maailma naeru! Ning kähinal õhku enesesse kiskudes litsus ta kuuldavale sõnad:
«Tampi, tampi oleks tahtnud niisugune, juba ammu!»
«Mis sa minust ometi närid!» kargas Vanda asemelt. «Mul ei ole . . . midagi! . . .» peaaegu karjatas ta.

«Mn-jah, seleta sa aga... Ega kaart ei peta,» õrises Miili vastu ja hakkas tööriideid maha koorima.

Ent ometi oli tal eneselgi tüdrukust hale. Nii noor ja — nii õnnetult! Vahiti piinlikult üksteisest mööda, vaikiti. Tuba pimenes. Lõpuks kükitas Miili kolde ette maha ja hakkas, silmad nutuvõrul, täksiga halust pilpaid koksima.

Potiäss aga jäi taas ootama — oma korda...

Tolsamal kõledal kevadööl, mil Jaaniste ärklitoas unetult asemetel äheldi, ohati ja musti muremõtteid mõlgutati, kummutas Kusti Oolupi juures kamba toimekate meeste ja lõbusate naiste seltsis klaasi. Kuid varem juba võtnud poistele viin õieti ei maitsenud. Nõnda pakatas iseenesest tung teisteks, toekamateks tegudeks...

Varahommikul levis äärelinnas teade, et öösi on Joruva mõisa öövaht uimaseks löödud, kinni seotud, kuhjast hea hulk kartuleid ja osmikust valitseja nuumorikas ära viidud...

«Soldatid,» ütlesid mõned. «Need nüüd teevad.»

«Kus soldat seaga — sellele anna hobune,» vangutasid teised pead. Õiget otsa ei saanud keegi kätte.

Veidi hiljem, kui oli juba kindlaks tehtud, et käidud on kahe vankriga, hulga meestega ja et jäljed tõid äärelinna, kutsus Mehin täitevkomitees, kus nad pärast pikka koosolekut tol ööl mõlemad magasid, hiljuti uurimiskomisjoni liikmeks valitud Martin Haspe enese juurde ning ütles talle tõsiselt:

«Teatati, et sinu linnaosas tegutsevad tumedad jõud... Miilits näib nende osas olevat pime ja ninatu... Sa ei hooli naisega ühe katuse all elamisest. Selge. Aga ma soovitaksin sul siiski oma korterisse tagasi kolida. Oled lähemal, näed ja kuuled rohkem. Seda on rahva ja revolutsiooni huvides praegu vaja, eriti vaja. Mõistad? Meie ei tohi lasta rämpsul üle pea kasvada, eks ole?»

«Jah,» kratsis Martin kõrvatagust. Talle meenus äärelinna töörahva viletsus. «Inimestel on kitsas käes, see ajab tükke tegema. Ega muidu...»

«Noh, häda pärast ei tõsta inimene ära mitut koormat kartulit, tervet siga! Siin on muud mängus!»

Ka see võis õige olla. Kuid Martingi mõtles lihtsameelselt: mis suur kuritegu see ära ei ole, kui võetakse sealt, kus jätkub? Varsti kuulutatakse kõik varad niikuinii rahva omaks... Ja eks võtjagi ole rahvas? Rahvas võtab oma...

Mõtles, aga kui meenutas, mis ema oli talle äsja rääkinud elust ülekäte läinud miniaga, otsustas siiski kohe kodus ära käia. Kas või vaatamas. Nüüd anti selleks hea ettekääne — vähemalt enese õigustamiseks.

8.

Hommik oli suurepärane. Jaheda öö järel tõusev päike muutis ilma laus-kevadiseks: lembe õhk voogas tasakesi, taevas naeratas sügav-siniselt, maa oli värske nagu pestud. Kasarmuaedade taga, kabeli ääremail, kraavikallastel, igal pool, kus ei küntud või kaevatud, lõi muru rõõmsalt haljendama. Puud kikitasid pungi, kuigi need veel ei pakatanud. Muströästad vidistasid ja lõokesed kukerpallitasid lustakalt juba enne päikesetõusu. Lõõritades nagu pooleldi linnale, pooleldi maale, kerkisid nad mõisa nurmedelt, kuid tiirutasid äärelinna ja kasarmute kohalgi, kuhu nende laul kandus ehtsa südant erutava hõiskena.

Rõõm esimesest ilusast kevadhommikust leidis tee ka äärelinna, olgugi et seal kannatati mitut puudust. Majade aknad lükati pärani ning neist rinnutasid välja, unemagu suus, naised, kloppisid laulu ümisedes tekke, patju ja riideid, nii et tolm lendas; hoovides hakkasid toksima mehed; tänavail peesitasid end vanaeidekesed. Selle järel, kuidas ärgati, sagenesid hõiked ja laste kilked.

Inimesed nautisid ning imetlesid varase päikese soojust. Ent polnud vähem põhjust imetleda ka vaikust. See oli harukordne, rippus linna kohal kui kott, millest vaevalt läbi kostis vankrilõgin või laevavile jõelt. Ilma vaikuse tõttu lõi õhk virvendama: kauged majad justkui vabisesid, Joruva mõisa park sillerdas silmade ees, nurmede kohal kiikusid härmalõngadest võrgud, sõnnikulehk, segunedes toore mulla lõhnaga, kandus põldudelt linna ja kasarmutessegi.

Kuid kaunile rahulikule hommikule vaatamata harg-nesid asjad kolmes perekonnas ometi nõnda, et tekkis tüli — paaris paigas isegi nii kibe, et raksatas nagu rusikahoop hommikuvaikusse.

Algas see Venimate juures ning sellega, et Karssa leidis kuuri alt porise veovankri ja sellest tühjad, kuid määritud ja märjad kartulikotid, mis ta ise alles mõne päeva eest oli kuivalt ridvale riputanud. Ta imestas, ehmus, lõi korra hirmust nõrgaks, siis jooksis ja kargas Aadamale, kes hommiku eeli tulles oli kohe voodisse kobinud, harja sajatusega, et mis kuradi koormat see küll öösi vedamas on käinud ja et kas ta päris tõega tahtvat hakata tegema rumalaid tempe? Või kas arvavat ta, et säärane värk avalikuks tulemata jääb? Mõelgu ta ise, va tohupea, mis peab siis tema, põdurake, üksinda peale hakkama, kui mees kinni pannakse? Kus selle õnnetuse ots! Et ta need hirmsad jäljed silmapilk kaotaks, kotid ära toimetaks!

Aadamal oli pea alles raske. Poistel, põrgulistel, nii kange viin, et... Ta ähkles tükk aega, kuulas naise hädaldusi, ilma et õieti arugi oleks saanud, mis taheti. Siis kergitas järsku oma karvase pea, ajas palja rinnagi teki alt välja, sülgas ning vastas õige südamest-tuleva vihaga:

«Kurat te's latrate juba mitu päeva: kuhi jäi lahti, mõisa kuhi jäi väljal lahti! Raiska, mul mõni häda oli seda sõitu sõita! Aga kes saks, selle taks... Kus voorimees teab, mis saksad veavad... Purjus peaga temp ja teela. Äh, ära pirise, vanamoor, lase inimesel puhata!»

Öelnud selle, lirtsas veel kord mahlaselt põrandale, keeras pea tekisse ja magas varsti uuesti, hoolimata pikast paaderdamisest, mis Karssa poolt veel järgnes, kuid mis mehe kõrvus ei kõlanud mitte palju tõsisemalt kärbeste võrinast, kes, juba ärganud, tegid toas tihedaid tiire.

Karssa, seades pliidiservale valmis laste päevast toidupoolist, vabises mõtte juures, kuidas minna sama kuhja äärde tööle, kus vanamees öösi kallal käinud... Mis näoga sa vaatad inimestele otsa? Kui veel tulevad kõnelema, küsima... Issand! Naine ohkas ja pigistas silmanurgast pisara. Nii on need mehed! Pommis peaga

ei tea, mis viinatilga eest ära teevad. Ohkas ja lõpetaski sellega tõsisema riiu. Sest oli veel õige varane aeg — üleval kõik vait, kõrvalmajades samuti, ja otsekui ei tihanud inetu jutuga rikkuda seda ilusat kevadhommiku rahu. Ta kõõksus köhida ja katsus maha suruda oma sügavat pahameelt mõttega, et kel põrgul sellega asja, kus purjus voorimees öösi sõidab, mida veab. Aga sisemist rahu ta kätte ei saanud.

Ent tüli oli nagu tuli: kustunud all, lõi ta hetke pärast üleval, Jaaniste pool leegitsema. Õhtune meelteärevus polnud seal sugugi lahtunud, oli ainult sala miilanud. Välja pahvatas see lõõm pereema juures. Kasutütre liigutusi jälgides, kes valmistus tööleminekuks nagu ta isegi, kurjade silmadega selle keha kombates, näoilmet uurides, kriiskas ta lõpuks, kui veendus, et nõnda õiget otsa kätte ei saa:

«Räägi siis, raibe, ükskord ometi välja, kellega sa...!» Ta hääles oli jälle seda üleolevat, külm-kõlblat tooni, millega ta tavaliselt peret karis.

Tüdruku silmis liimerdas tõrksus.

«Mina? Mitte kellegagi, kuuled!»

«Või nüüd veel salgama kah! Kuidas sa, häbemata, julged!» tõstis Miili häält, sest Taavetit polnud kodus. Ja nõnda ei tarvitsenud tüdruku vastuhakku karta.

Ent ometi sirutas plika nagu kass küüned välja. Tegi ta seda hirmust, mida kasuema rusikate ees tundis, või kägistavast vastikusest rääkida, seda ei teadnud ta isegi.

«Ära karju!» ütles ta külmalt. «Mina su raibe ei ole! Vaata, kuidas sa o m a raipega valmis saad,» viipas teise voodi poole, milles jälle larinal norskas Kusti. «Tuli alles suure valgega, ja küllap peab vist ka ametisse minema. Mis sa minu seljas sõidad!»

«Kae mul ässa!» Miili lõug värises. «Kah ütleja väljas! Tema on täismees, teab ise, mis teeb või mis ei tee. Sinusuguse häbi n'd küll kaela ei kisu!»

«Ära karda. Mis minul on olnud või ei ole olnud, sellega saan ma ise valmis. Sinule miskit külge ei jää!»

«Mnh, või julgeb juba piiksuda kah!» nihkus eit vihaselt kasutütrele lähemale. «No ära sa teeni!» peksis rusikaid kokku. «Viskan su välja nagu viimase hata!

Mine, käi — jookse uulitsale! Mine, mine!» karjus ta, nii et väike tuba kajas.

«Kui tahan, siis lähen. Mis sa tühja kisad!» tõukas tüdruk teise käe eest ära, avas ukse ja lipsas välja, rätik õlgadel, juuksed lahti, ülejakk kinni nööpimata. Söömata ja poolenisti riides, nagu jäi, jooksis ta Venima akna alla, mis oli pärani, ning, asudes seal end kohendama, hüüdis sisse:

«Hei, Karssa, kas lähme või?»

«Kohe, kohe!» vastas see toast. «Mis see Miili? Mis teil seal jälle...?»

«Ah, ei midagi! Niisama proovisime hammast!» näris Vanda huult.

«Mina oma tuiamiga kah. Mõtle...» Kuid katkestas kohe lause. Nõnda läbi akna, pealegi teadmata enne, mis mõisas, ei maksa ülaltrahvale... Ei! Vanamehele aga müksas ta veel kord külge ja pani sosistades südamele:

«Vaata et sa seal... ära koristad!»

Siis seatigi minema, sest kell näitas ligi seitset. Karssa läkastas veel mõne korra, manitses lapsi, kes askeldasid juba aknast tuppa langevas päikeses, ilusasti hoovis olla ja juhatas neile kätte toiduraasukesed.

Tänaval tiksus hommikune elu. Rikaskülale tassis maamees piima sisse, Kolga maja ees upitasid lihunikud raiepakke, molde, kotte ja muud turul tarvisminevat vankrisse. Lehmi ja kitsi aeti karjamaale. Naised ruttasid igaüks isepoole — oli üldine mõisatesse tööleminemeku aeg. Kuskil lahtise akna all tikutas kingsepp hoolega saapaid, teisalt vaatas välja habetunud joodik ja haigutas, kostis vastastikuseid tervitusi, hõikeid.

Ent kõigest õhkus ometi vastu tülpimust, mahasuruvat rõhutust: inimesed liikusid lohmakalt, kirusid tigedalt, olid rabedad — nagu sõjaaja vilets leib. Paar naist kurtsid nurgal, kuidas läti sõjapõgenikke poputatavat jahu- ja lihavärgiga, neile aga ei antavat midagi. Kadedatele vastasid piimasabas seisvad läti naised sajatustega. Sellest arenes vastastikune nääklemine ja — varahommikune rahu kadus nagu udu. Varsti kajati läbisegi, vannuti sigu, lehmi ja hobuseid, manati naabreid, poode, sõda — kõike. Äärelinna igapäevane sagin ja sõelumine käis täie hooga...

Sel ajal, keskhommiku paiku ilmus Trepi tänavalt Prügiaugu nurgale Martin Haspe, pea natuke uurivalt viltu vasakule, kitsas nägu pilves. Kui moemees, kui inimene, kes laialt käinud ja palju näinud, kandis ta aastaajale vastavat helepruuni, veidi ümber põlvede hoiduvat palitut, pehmet halli kaabut ja lakist läikivat keppi, mille kaela kaunistas hõbemonogramm «HM», siiru-viiruline nagu ussipesa. Kõik see varustus oli pärit juba sõjaeelsest ajast, aga siiski šikk ja ultra, nagu siin öeldi. Võõrastele pidi Martin jätma mulje härrast — seda muljet püüdis ta alati tekitada — kes lihtsalt jalutab. Et siinkandis aga kergesti võis tuttavatele sattuda, siis vedas mees kaabu silmile ning vahtis rohkem akendesse ja hoovidesse kui vastutulijate näkku. Nõnda jõudis ta Rikasküla poe kohale, mille ees parajasti sõelus salk naisi, enamuses lätlased.

«Mis siin müüakse? Liha? Kartuleid?» päris ta äkki pähekaranud idee sunnil.

«Piima,» venitasid naised vastuseks.

«Kartuleid ei ole?» urgitses Haspe kepiotsaga kõnniteed.

«On, on ka.»

«Jõukalt elate siin, päris jõukalt,» muheles kepiga mees.

«Oh jumal, härra, viletsasti!»

Haspe palus end sisse, kartuleid vaatama lubada. Ta lasti läbi, ta uuris kartuleid kastis, katsus neid näpugagi. Kuid need olid kärnased talupoja väikeverevad — mitte nood mõisa tipulised viinakad. Nihkumisel tagasi ukse poole märkas teda piima mõõtev kaupmees.

«Oh-hoo, tere, härra Haspe! Kah jälle meie kandis. Millega võin teenida, olge lahked?» hüüdis Rikasküla sulavalt. Lätlane või punane — peaasi, ostjat ei või käest lasta. Haspe kergitas vastuseks kaabut. Siis küsis:

«Suuremaid kartuleid ei leidu? Need na peenevõitu.»

«Jah, kahju küll. Aga lubati tuua. Tulge homme vaatama.»

Haspe kergitas kepi tervituseks rinnakõrgusele ja läks. Söömata, pealegi kehvalt maganud, oli ta enesetunne kaunis kehv. Kahtlustavaid pilke sõjapõgenike vankrite poole saates poetas ta enese Lõõtsa maja logisevast jalgväravast sisse, astus ruttu üle tillukese hoo-

vilapi ja keeras kohe paremat kätt trepi alla, kus oli ta ammune korter — ruumikas säärvandiga tuba. Riivatud sellest, et inimene iseenese tuppa peab hiilima häbitundega, salaja nagu varas, lükkas ta ukse lahti, ning esimene, mida ta eesriideta poolseina vahelt nägi, oli voodis vedelev naine. Alles siis märkas ta oma ema, kortsus ja küürus eidekäbikest, kes kolde serval tegeles käekorviga. Ta noogutas vanainimesele, surus vaikimise märgiks esisõrme huultele ja astus varvastel kähku köögiosast läbi. Naine magas, tagakeha sängi veerel urvakil, nägu sügavalt padjas. Rasked puskarivingud keerlesid ta ümber. Nagu jahmatades jäi Martin magajat silmitsema. Lopsakad, aga lõdvad kollased sääred. Ja kortsud, sajad kulunud inimese kortsud... Kaelal, palgepäradel, kõrva taga. Juus oli küll endiselt tugev ja uhkelt padjal laiali, kuid lauaveerelt vaatas vastu sarvesaiataoline võõras karvajunn... Nii et nood üleslöödud soengudki olid juba võltsid, kunstlikud nagu kreemi ja puudriga pargitud lõtv näonahkki. Kas see laia kondiga, lohmakas naine oligi tema Maali, kelle ilust ta kunagi oli haige, otse hull? Ilu. Jah, ega ta nüüdki veel inetu... Aga kulunud, närvetunud, otsekui võidunud — seda paistis ta küll olevat. Jälestus puskarihaisu vastu sundis meest tagasi tõmbuma, kihutas minema. Kuid juhtumisi langes kõrvalpilk lauakesele, selle nurgal pappraamis magusalt naeratavale sõjaväelase näopildile — ning ta tegi hoopis midagi muud: tõstis kepi, laksatas selle porise otsaga naisele mööda pehmet kohta, nii et pesule triip jäi, ning peaaegu kraaksatas:

«Maast lahti, kuuled! Mees on koju tulnud.»

Magaja ülakeha viskus püsti, ta unesegased silmavalged pöörlesid juuksepahmakute taga. Küürus otsekui suur tige kass, sisistas ta üheainsa sõna: «Tola!» Siis vajus tagasi asemele ja keeras end nõnda, et nähtavaks said mõned kriimud ja muljutused reiel. See ärritas meest veel rohkem. Tema kombeks ei olnud raiskuläinud naisega maid jagada, talle epistleid pidada, temaga käratseda. Juba ammu käis ta naisest kauges kaares mööda. Kui aga siiski vahel sattus ütlema, tegi seda solvatu säärase põhjalikkusega, mis ulatus enesepiinamiseni. Täna oli ta tulnud kavatsusega lihtsalt

kuulata, vaadata. Eest leitud olukord aga paiskas ta roopast välja. Kaabu kuklas, hambad kokku puretud, nii et põskedesse vaod lõikusid, vahtis ta naist lootusetult-halastamatuil silmil ning pragas uuesti:

«Kata siis ennast vähemalt kinni, loom! Mina olen ka inimene, pealegi mees!»

«Kõtt — püksid!» turtsatas naine selga keerates, kuid teki vedas ometi ümber, peites peagi teki sisse.

«Jäta n'd, Martin! Mis sa temaga... Teine alles tuli,» mangus vaheseina äärde astunud vanainimene poega. Rääkideski käisid ta kõhnad käed, korraldades korvikesse tikutopse, lahtisi paberosse, kirjapabereid-ümbrikke ja muud säärast, mida ta soldatitele juba mitu aega müütas või nendega toidukaupade vastu vahetas, olgu kasarmuväravas, olgu harjutusväljakulgi, kui sinna pääses. Viimasel ajal läks kauba hankimine keeruliseks. Ent algatusvõimelise minia abil vanainimene siiski üht-teist sai, ja äri käis edasi. Sellest ta elatas peamiselt ennast, aga tihti ka veevarale jäänud miniat. Vastuseks sokutas minia eidele jälle vahetevahel kundesid, kes ühe ropsuga ta korvikese tühjaks ostsid. Nõnda elasid need kaks naist, kes ringirändavale Haspele suurt loota ei võinud, omavahel üsna leplikult. Ning see polnud saladuseks mehelegi.

Seistes ikka veel voodi ees, kepp käevangus, kordas Martin tumedalt:

«Ah's ikka vanaviisi — õhtust hommikuni...»

«Jaa-noh, tule, Martin, ma otsin sulle süüa.»

«Ah süüa, ema? Noh, tõepoolest...»

Kuid unustas samas, mis ütles, ning kordas uuesti läbi hammaste: «Ah's päevast päeva, õhtust hommikuni... Vaata, kus on ikka himu ja tahtmine!» hüüatas siis ootamatu ägedusega. Ta ei suutnud äkki uskuda iseennast, oma silmi, et seisis sellesama naise voodi ees kohtumõistjana, kelle jalgade ees ta oli põlvitanud kümme aastat tagasi, enne nende ühtehakkamist kui pühaku ees. Või kui uskuski, pani just tunnetamine, et võis teises nii rumalasti eksida, vastikusest võbisema. Purustada ning pihustada, hävitada kõik, juurteni! Näpuotstega, nagu võikusest käsi hoides, kahmas ta mahakukkunud padjakese, paiskas selle vihaselt voodisse ning kordas jalga põrutades:

«Ma'i salli, ma'i salli . . . ei salli!»

Kepp kolksatas närviliselt vastu põrandat, selg tõmbus küüru. Näis, kui tormaks mees kõige oma viha ja sapiga, kõige oma valu ja alandusega naisele kallale. Ent seda ometi ei sündinud. Selle asemel hakkas ta tõtlikult mööda tuba kõndima, kord akna, kord naise aseme poole, ise kõik aeg raevutsedes:

«Kauem ma seda ei kannata, ei kannata! Välja! Välja! Õhk puhtaks!»

Kuid ometi kõlas see õõnsalt, sõnades justkui puudus veenev jõud. Naine kergitas ainult veidi pead, liigutas rähmaseid silmalauge, sügas end ja ütles tülpinud inimese rahuga:

«Ole õige vait ja lase magada . . .» Pööras end taas asemele ning venitas tekigi üle pea.

«Ei!» lõikas mees endise hooga ühest nurgast teise. «Ei, mina ei ole! Mina ja — niisugune naine! Häbide häbi! Kasi minema minu silma alt! Kümme korda olen seda nõudnud, nüüd pead kuulama. Või ma lasen su siit välja tõsta, välja visata nagu . . . Kuuled!»

«Ära lälla! Mis asja sa enese õige arvad olevat?» Naise uni oli rikutud. Ta ajas enese mornilt istukile, tekk ümber.

«Olen mina, mis ma olen, aga sinusugusega ühe katuse all — ei enam mitte minutitki!» pigem ägas kui räuskas mees.

«Või nii? Või's härra kingsepal on nüüd vaja naisest lahti saada? Laku tuhka! Seda sa ei näe!»

«Mis te n'd ometi, inimesed! Mis te n'd niimoodi!» ilmus eidekese noomiv nägu taas vaheseina äärde. Kuid teda ei võetud märgatavakski.

«Ma tahan kaeda, ma lähen komiteesse!» käratses mees ringi tammudes, ilma siiski naisele kätt külge pistmata. Sellele läks ähvardamine vastumeelseks. Mine hullu tea! Ta ajas enese pool-alasti püsti ning hakkas riidetükkidega laisalt ihu katma.

«Ah sa igavene, sa näitad mulle veel oma . . . Sa, sa!» Mees jooksis, rusikad seljas, riietuja nina alla, kes oli tast peajagu pikem ja ehk mõnevõrra rinnakamgi. Naine ei kohkunud, tegi ainult läbi nina: «Nooh!» lõi käed puusa ja irvitas üleolevalt: «Kõtt!»

Ning imelikul kombel vajusidki mehe rusikad alla,

jalad takerdusid. Pole kerge mängida kangelast, kui oled kord alandlikult laskunud kummardaja ossa . . .

«Välja! Ja nüüd — jalamaid!» nõudis ta eemalt, enesel põsevoolmed püsti.

«Kuulsin. Võtan teatavaks!» heitis naine käega. «Ja lähen kah. Ainult anna natukene aega. Ei võinud ju teada, kunas härral tuju tuleb ilmuda . . .» piilus ise umbusklikult meest.

Ta kohendas riideid, silus juukseid, surus neile kirju tanutaolise mütsiloti, salvitas ja puuderdas end peegli ees, vaatas vidusilmi, nagu järele mõeldes, tükike aega hoovi ning pistis viimaks kummutinurgalt näppu sattunud paberossi suhu. Nõnda, kitsas ülejakk pingul ümber piha, torukujuline seelik põlvini, näis ta õige meheliku, jõulise, aga samal ajal ka üsnagi huvitava, veetleva naisena. Mees tema askeldamisi ei jälginud, vaid seisis kõik aeg, nägu vastu teist akent, vahtis välja ning pahvis suitsu. Alles kui naine käekoti klõpsudes kinni lõi ja ütles, et oma asjade järele võib ta ehk hiljem tulla, nähvas Haspe pooleldi üle õla: «Palun.»

«Noh, lähme siis, muti!» tõmbas Maali suitsu välja puhudes vanainimest, kes ootas lävel, korvike käevangus. «Ära muretse, küll Maali sulle kundesid edasi sokutab . . .»

Nii nad välja läksidki, Maali ülbena, käsi puusas, pabeross hambus, pea püsti; vanainimene koperdades ja haletsevalt veel ukse vahelgi pojale söögist rääkides, mille oli poetanud kolde ette lauale.

Martin ei vaadanud naisele järele. See peatükk oli läbi. Tõsi, südames küünistas. Aga mis parata? Nõnda ometi ei kõlba elada inimesel, kes . . . Ta mõtted lipsasid seltsimeestele pritsimajas. Raske teistele silma vaadata. Ja või see varemgi kerge oli! Millest kõik need rabelemised, mööda Venemaa linnu ringiajamised alguse said? Ikka samast. Kas ei leidnud Maali temas enesele täit meest . . . Või ehk kiusas teda tõesti veri, nagu rääkis emakõbukene. Isa veri, kes ka kord olevat pere maha jätnud ja läinud, kuni lõpetanud viiuli ja kerjakotiga laadaplatsil. Nii teadis ema rääkida, teadis hoiatada, kui poeg põles pühas kiindumusetules. Ent kus hoolib armunu hoiatustest! Armastus olevat õnn. Õnn aga, see on pime . . .

Väsinud, väsinud — läbini! Jõuetult vajus ta ema voodisse ja magas. Magas terve pika päeva, järgneva öögi otsa. Magas kui peremees üle mitme hea aja iseenese korteris, magas sügavat ja kosutavat und. Aga magas ühtlasi maha ka selle peamise, milleks koju tuli. Poemehe kaudu kuuldi Haspe käigust. Ning siis hoopples Oolup: nuhkigu kingsepp, elame meie! Kartul rändas puskarikatlasse, siga tükikaupa turule ja — iga asjaosaline jätkas sinka-sonka oma teed.

9.

Suure nelinurkse kasarmuaia taga oli Posti mõisa põllust lõigatud lahtine harjutusväljak, kus peeti laskmisi ja anti lahinguõppust. See ilus kergelt veerjas lagendik haljendas üleni pehmes rohus ning meelitas nüüd, kus õppusi loiult tehti, mehi lihtsalt pikutama, aega viitma, lõo lõõri kuulatama. Seal kihas ka täna, kaunil kevadpäeval vilgas elu ning sinna Maali vanainimese tema korviga viiski.

Soldatid askeldasid nagu vabal ajal laagris. Üks salk mängis kõhutades kaarte, teine, ülakehad paljad, otsis särkidest söödikuid, mõned olid kiskunud saapad maha ja tuulutasid läbihigistanud jalanartse, mõned jälle nõelusid või lugesid ninapidi koos ajalehte. Revolutsioon oli soldatist inimese teinud. Petrogradi leht kuulutas mitut puhku, et palvetamised kasarmus on kaotatud, et soldatil on õigus väljaspool teenistust erariideid kanda, et alamväelase haavavat nimetust ei ole, et au ülematele enam ei anta ja et ohvitser peab soldatit teietama... Rühmas, kus seda parajasti loeti, kargas jässakas läikivate silmadega mees püsti, koputas enesele rusikaga rindu ning praalis:

«Eh, poisid, Ivan on härra! Härra mis härra... Kergitage kübarat, kui vastu satute!» tegi ta naljatlevaid kummardusi.

«Mina tahaks teada, kes nüüd härrade ohvitseride saapaid puhastab?» hõikas üle teiste tüse valge harjasega mees, kes alles hiljuti määrati rooduülema tentsikuks, aga nüüd end sellest vabanevat arvas.

«Sa küsi parem, kes nende prouade ööpotte välja

tassima hakkab?» irvitati kõrvalt. Ülev-upsakas meeleolu tõstis pead.

«Jätke, poisid!» nõudis tähelepanu lehelugeja. «Siin on veel parem lugu, kuulake!» Ta luges Aleksandra Kollontai kõnest seda kohta, kus Kollontai jutustab ümber inglise anekdooti langenud sõjameeste taevasseminekust. Tuleb prantsuse soldat, Peetrus küsib: «Mille eest sa võitlesid?» — «Isamaa eest,» vastab soldat. «Hea küll, astu sisse.» Inglise soldat ütleb end võidelnud olevat viiešillingise päevapalga eest. Sellegi laseb Peetrus sisse, et hea küll, tegid äri, mine. Aga kui tuleb vene sõjamees ja Peetrus küsib, mis eest tema sõdis, ei tea soldat mingit vastust anda ja Peetrus lööb ta ees taevavärava kinni...

«Noh, poisid, kas Peetrus tegi õieti või mitte?»

«Muidugi tegi!» kisati segiläbi. «Mis kuradi eest meie sõdime? Kas sina, sina, sina tead?» torgati üksteisele näpuga rindu. Ainult üks nooruke arvas, et vabaduse eest. Aga see naerdi välja. Sõda tapab mehi juba kolm aastat, kuid vabadus pole vana veel kolme kuudki... Ning lehelugeja tegi sealsamas selgeks, et just kättevõidetud vabaduse kaitseks tuleb sõda lõpetada, mitte lasta kindralitel rahvast edasi veristada.

Järgmine tropp nii tõsiste asjadega pead ei murdnud. Neil oli leidunud tilgake, mida «võtta», ja nüüd hammustati vorstitükki peale. Teine ring istus, põlved püsti, ja kirjutas kirju, kolmandas veeti sõrme, neljandas aeti niisama lora, viiendas löödi kaarte ja nõnda ikka edasi. Nagu mustlaste hiigellaager venis see päikest nautiv ja higihaisu laotav meestesumm peaaegu Posti mõisa rehehooneni. Noor rohi oli kohati aelemisega porile sõkutud. Utsinategemist peeti nüüd lollide ajaviiteks. Leidus mehi, kes distsipliini lõdvenedes oskasid teistele vabadusi seletada nõnda, et igaüks võib teha, mis tahab. Päevad löödi niisama surnuks, öösiti jõlguti mööda linna, vahel sekka joodigi, kui kuskilt tilkus. Ja seda tilkus hea raha eest ikka. Tänagi vaevles osa väljakul suvitajaid pohmeluses. Et Maali oli mõnedel allohvitseride pidudel käinud, nendele seal romanssegi laulnud, siis mäletasid ning austasid teda mitmed siin kui näitlejat. Peale selle muidugi kui temperamentset naist.

«Tervitame saabumise puhul!» kargas ühest kaardi-

mängijate ringist püsti kikkis vurrukestega mees ja klõpsutas kannad kokku.

«Kas tood peaparandust, Maaluška?» sosistas teine, muhkliku näoga, lühikese harjasjuukse kandja.

«Või laulad meile, миленькая?» kärsiskles kolmas.

Meestesumm kogunes ta ümber. Igaüks katsus tähelepanu köitmiseks enesest midagi omapärasemat välja pigistada. Üks proovis õnne näoviguritega, teine üürgava naeruga, kolmas aga naise käe silitamisega.

«Ära käperda, osta suitsu!» tõukas Maali ligitikkuja eemale. Mees näitas, et taskud tühjad. Naine pöördus teise poole: «Kolja, sina ise ostad suitsu, eks?» See oli pikakasvuline mehekolask, pärit kuskilt Peipsi poolt ja rääkis mõlemaid keeli.

«Я тебе какой кавалер?»

«Ära kavalerita!» võttis naine käskiva tooni. «Tahan suitsu. Noh, Kolja!» tegi ta suurejoonelise käskijanna viipe vanainimese poole, kes seisis veidi eemal, korv käevangus.

Koljaks nimetatu viskas kiire pilgu kinnipigistatud huultele ja asus krapsilt käsku täitma. See tugev soldatikolask alistus Maali pilgule ja sõnale alati kui koerakutsikas. Kuid ega teda sellepärast armsamaks või ligemaks peetud. Teda lihtsalt kasutati, seda alpi ehitusmeistripoega, kes pidas ennast tõeliseks kavaleriks.

«Vaata viisakat!» itsitasid soldatid ümberringi, kui mees Maalile kummardusega pihutäie paberosse ulatas. «Sellest võiks kergesti ohvitser saada,» arvas keegi aukraadide-ihaleja.

«Ei, Kolja saadame nüüd nõukogusse — oskab pärast sõnavõttu kenasti kummardada,» vaieldi teisal.

Maali suitsetas ja ulatas sujuva käeliigutusega paberossi oma suust Koljale, kes seda kummardusega vastu võttes astus ta kõrvale, käsi puusas, nägu täis tühja naeru.

«Paras paar!»

«Jah, justkui prantsuse mära ja orlovi täkk!»

Üks soldatitest tõusis varvastele, ajas käed ette, pobistas sõnu ning lõpetas kogu selle mängitud laulatustseremoonia laia ristimärgi ja hospodipomiluiga. «Nüüd ainult veel pruutvoodi,» kiresid teised tembutajad. Aga Maalile läks see tüütuks.

«Koljuška, kust me saame peaparandust?» viskas ta käe ümber poisi pika kaela, laskudes teatraalselt õlaga vastu ta rinda ja piiludes lubavalt silma.

«Mitte ei tea, Maaluška. Öösi kõik kuivaks imetud.»

Öösi! Mis teab see mees öösisest! Kuid soldati juures oma tahtmist õppinud saama, käratas ta kindlalt:

«Mina tahan, Kolja! Kas tead, kui mina tahan, siis...» puhus ta mehele suitsu kurjalt näkku.

«Oго, вот тебе кавалер!» hirnus nüüd väike kaukaaslane, naerust kõver, paarikese nina all. Kuna oli harjutud Koljat võtma rahakama mehena, kes suutis osta, siis õhutasid teisedki takka: «Pinni välja!» ja pilgutasid silma. Nii kogunes nende ümber varsti mitukümmend kiheleva kurguga meest.

«Aga kui mina ütlen, kust, kas tood välja?» silmitses Maali hindavalt vägilaskasvuga meest.

«Eeh, kallike, küsid veel! Kas või läbi tule... Kui aga ütled,» kummardas Kolja, uskumata, et naine teaks juhatada.

Seda naist, kerglast ja edevat, mõtlematut kui ka tormakat haaras järsku meeletu tung mängida. Meestekarja ees mängida. Mängida nii, et neil suud ammuli, silmad pärani jäävad... Misjaoks siis ollakse näitleja! Minna, mõõk käes nagu Orleans'i neitsi sõjameeste ees, käskida ja kamandada... Kuidas nad ta järele tulevad, kuidas nad temasse usuvad, kui jumalanna poole üles vaatavad... Mängukihu paisus, haaras kogu tema olemuse, surus talle osa peale, tegi temast juba vaimus ette selle, kes ta pidi olema. Enesele märkamata otsekui kasvas ta meestest üle, muutus võimsaks, sirutas käe ning hüüdis välkuvi silmi:

«Vaata, sealt!» Käsi näitas mõisa viinavabriku poole, kust tellismüür neile päikeses vastu ergas.

«Braavo!» hõikasid mitmed mehed.

Ent pikk Kolja kas ei saanud aru või ei suutnud seisukohta võtta. Vahtis tükk aega juhmilt naise käe sihis, kuigi kamp üürgas juba metsikus lõbus.

«Noh, kas lähed? Mine!» kergitas Maali end kõrgilt veelgi püstamale, ajas rinna ette.

«Maaluška, mis sa mõtled?»

«Tolvan!» käis laks soldatile vastu põske. «Tule sina, Miitan!» tõmbas ta kõhetut kaukaaslast õlast. «Sa oled

julge poiss. Kas toome peaparandust, mis?» vahtis naine talle tungivalt silma.

Miitan lõi vanast harjumusest käe mütsi äärde: «Just nii, toome. Teie käsu peale — valmis!» raius ta mehaaniliselt põlatud ja käibelt äravõetud, koguni solvavaks kuulutatud välkvastuseid.

Meestesumm tungles uudishimust külg külje kõrval, kaelad õieli, silmad kimelemas. Kuigi tervet asja peeti veel tühjaks kometiks, jälgiti ometi põnevusega hoolimatu naise käske.

«Eidel on nuppu.»

«Soldati sõber!»

«Hei, seltsimehed!» kerkis keegi kuiva kurguga mees mätta otsa, kust kuulutas ragiseva ja käreda häälega: «Naiskodanikul on õigus. Viinakeldrid, nagu kõik muugi, on rahva vara. Võtame üle, kohe siinsamas! Oleme oma verega küllalt pursuisid kaitsnud — kellele kuradile nende vabrikuid! Haidaa mõisasse, haidaa!»

«Mina üksi?» vaidles Miitan.

«Ei, mina ka!» sai Koljagi nüüd julgust.

«Kõik lähme, kõik! Igaühel on õigus,» käratseti. Mõni üksik vastuhüüe sumbus üldisse merulisse. Viinasaamise võimalusest haarati ahnelt, otse hammastega kinni.

«Las käia, lähme, poisid! Mõisad põlevad, saksad surevad,» hõikas Maali silmade välkudes, haaras Miitani püssi sealtsamast kõrvalt raudapidi pihku ja keerutas seda nagu kaigast. Nüüd oli osa teda juba niivõrd kaasa kiskunud, mäng hurmanud, et ta ei mõtelnud enam millelegi. Tundis vaid eneses trotsivalt õigustavat häält kisendavat: Kuradile kõik, kui on läinud. Mida suurem ja uljam, seda ehtsam ja mõjuvam... Relv, ligiihune riietus ja mingi magamatusest näkku jäänud kalkus andsid talle õige sõjaka väljanägemise. Ainult paarist ripnevast juuksekahlust ja upsakaist viipeist kippus läbi paistma kergats naine, kes meeste ees räusates isegi ei tea, mis teeb. Kuid ta üleskutse sütitas: kümmekond meest Kolja ja Miitaniga eesotsas rühkisid kohe teele.

«Sinuga koos — kuhu tahad!»

«Valime rooduülemaks. Nüüd on naistelgi meeste õigused.»

Seesugust lobisemist ei pannud Maali miskiks. Praegu, pärast kokkupõrget Martiniga, ta otse nautis seda mõju, mis tal meeste üle oli. Ülemeelikult, pea seljas, üks käsi puusas, teine üles sirutatud, astus ta minema.

Mõni, kel relv käepärast, haaras sellegi. Teised veeresid särtsaka naise ja esimese tropi järele niisama nagu veerevad kuhjast lahtipääsenud kartulid. Kolmandad jooksid ringi, kihutades maasvedelejaid, kõhklejaid ning asjasse pühendamatuid kaasa tulema. Üle terve väljaku tuiskas kui tuulispask: algas üldine korratu ja segane liikumine. Kaugemadki meestekobarad kargasid jalule. Kiskusid kiiruga riided selga, nagu oleksid saanud marsikäsu. Suur osa polgust oli peagi jalul, sest teade ulja naisterahva algatusest jooksis tuulejalgadega üle väljaku. Teohimulisi leidus igas salgas, ja keda ei piinanud viinaneelud, need ruttasid kihust näha, kuidas üle võetakse, palju meestele antakse. Millegipärast rääkisid kaugemad mehed aina uhkest võõrast naisterahvast, kes kutsunud soldateid endale appi mõisniku viinaladu üle võtma. Lippasid minema ka asjast kuulnud köögitoimkondade ja tööroodu mehed, riidest kokkukortsitud tuhvlites või palja jalu, sest kasarmus ei olnud mitte kõikidele saapaid. Seda ei pannud keegi imeks. Samuti kui sedagi, et mitmed päikeses lesijad tormasid kaasa, ainult püksid ümber reite. Kogu see omapead jäänud meestekari valgus hõredate väljaveninud rodudena punasest tellisest viinavabriku ette, kus askeldasid juba Maaliga koos läinud mehed.

Asi oli eriti sant sellepärast, et väljakul polnud ühtki ülemust. Just tol hommikul peeti ühes kasarmuhoones roodukomiteede ühist koosolekut ja kõik vähegi vastutustundlikumad istusid seal. Ohvitserid näitasid end väeosades nüüd niikuinii harva ja nõnda puuduski tagasihoidja. Mõned aralt hoiatavad hääled — need kadusid kärbsepirinana üldisse suminasse. Massipsühhoos on nakkavam kui sarlakid.

Ka mõisa poolt polnud kedagi vastu astumas. Baltlasest peremees kunagi mõisas ei elanud. Seda majandas valitseja. Härra ise toretses kas oma linnamajas, Petrogradis või koguni välismaal. Läti sõjapõgenike

pealetulekul oli rida nende perekondi majutatud mõisasse. Lätlased tegid ka valdava osa tööst. Viinavabrik seisis ja meistergi oli talvel lahti lastud. Kuid keldris hoiti mõnikümmend vaati piiritust. Viinakoda asetses moonamajadest eemal, teisel pool parki, ja kuna valitseja juhtus pealegi linnas olema, ei mõelnud keegi selle kaitsmisele. Nõnda võis Maali oma soldatitega täiesti vabalt tööle asuda.

Kolja, nüüd juba haaratud Maali ideest ning julgustatud kaaslaste rohkusest, lõi esimesena käed aknatrellide külge. Raudvarb ei nõtkunud. Kui aga propsijämedune toigas tööle pandi ja mitme mehega kangutati, andsid trellid niivõrd järele, et väike Miitan end nende vahelt sisse poetas.

«Tee aknad lahti!» karjuti talle järele.

«Revolutsioonilise sõjaväe nimel: aknad sisse!»

Kuid kaukaaslane ei saanud sellega hakkama. See poleks ka aidanud — trellid jäid ikkagi. Nende vahelt sissepugemine oli vaevaline. Ning ta karjus vastu, et löödagu uksed maha, muu ei aita.

«Kurat, inimeste jaoks on uksed tehtud!» vandusid mehed neid jalgade ja õlgadega togides.

Unustatud oli esialgu väike peaparandus. Viinakeldrit kujutleti kui saaki. Püssipärade, kivide ja aiast tõmmatud postidega rünnati topeltuksi. Hoopide kaja uimastas lõhkujaid. Iga uue raksuga kasvas hoog, nagu oleks meruldajaid haaranud viha. Keegi tuli kuskilt kangiga, teine tõi raske meetripikkuse roopajupi — hakkas langema ränki lööke. Mõni minut võnkus ja kõikus uksepool — siis vajus kümnete õlgade surve all hingedelt ning jäi poolripakile juubeldavalt sissetormava meestekarja jalgu. See kõik — äkiline kirgedepurse, ukse varisemine, viinakotta tormamine — toimus nii kähku, et mõisapere asjast õieti ei teadnudki. Alles kui võitu kuulutav röökimine üle mõisa kajas, märgati sagimist, soldatite hulka ja tõtati kohale. Kuna tegemist oli sõjaväega, nägid ka põgenikud soodsat juhust kaasalöömiseks. Nii tuligi, et mõisarahvas mitte hädaldades kuhugi teadet viima ei tõtanud, nagu see olnuks loomulik, vaid rüsinal ka ise keldrisse surus.

Hämaras pool-maa-aluses ruumis, punaste põhjadega aamide vahel, lõi loimama omamoodi elu. Lopsaka sõi-

muga kargasid soldatid vaatide nagu kumalased hiigelõite kallale. Nende põhjad põrutati sisse, neist ammutati sulaselget piiritust ruhmikuga otse suhu. Kahmati katelokkidega, kopsikutega — iga nõuga, mis kätte juhtus — ning aina rüübati, lürbiti, puristati. Osa märjukest loksus põrandale, mis läks haisema ja liimerdama jalge all. Kuid seda ei pandud tähele. Mõned veeretasid vaate ukse poole. Uksel haarasid neid uued kümned käed, tekkisid uued peremehed, sest soldatite järel valgus varsti kokku ka ümberkaudset rahvast. Kahja kui kellakõma peale jooksid kokku Kasarmu, Lillemäe ja Prügiaugu tänava elanikud. Arvates enesel mingi eesõiguse olevat, katsusid soldatid esialgu eraisikuid tagasi hoida. Kuid sel määral, nagu suurenes pealetungijate, aga teiselt poolt ka järjest rohkem purjujäävate soldatite arv, vähenes vahetegemine. Maksvusele pääses lihtsalt jõud: kes suutis, see võttis.

Lürpides sõbruneti ja läheneti vastastikku. Tardunud kalasilmadega, kuid haledaksläinud südamega tatari soldat talutas halli taadi keldrisse, vinnas piiritusepange talle näo ette ja peaaegu palus:

«Joo, isake! Rahva viin, võta . . .»

Kuid et võtja pakkuja lahkusele vastavalt trimbata ei jõudnud, kallas see ülejäägi vanamehele kaela. See turtsus ja ähkis. Aga metsik hulk ürgas aina julmemas tuhinas: «Tehke isakesele vanni!» Juba oldigi vanameest viina-aami pistmas, kui paar-kolm targemat ta käest ära kiskusid.

«Mis te, sead, kraami solgite!»

Hurjutatud käärisid sealsamas varrukad üles, lubades iga isehakanud politsei läbi klobida. Kuid ägedusest hoolimata vaibus tüli kokkupõrketa: võeti jällegi vaadist, polnud aega kakluseks. Uue lõuatäie ajal aga kadus tüli põhjus, vanamees ise. Ning et see viinasurma eest putkupanek kõigile ühtmoodi nalja tegi, siis ununes varsti ka vaen.

Vana Venimat, kes seisis oma võiguga sakste ootel kiriku kõrval, tellis üks meestepaar sõitma Posti mõisa. Teel selgus ka voorimehele, milles asi ja kiire . . . Ning viinakoja juures läks nõnda, et kergelt söönud vana Aadam oli varsti hullemini täis kui soldatid ja et ta

viinaämbri oma ruuna nina alla torkas, paludes töökaaslast:

«Võta, võiguke, tilgake! Või sinugi suu seinapragu...»

Aga loom ainult puristas peremehe helduse peale, tunnistades, et ei suuda tema iial ära õppida kõiki selle krutskeid, kuigi on vana voorimehehobune ja nii mõnigi kord olnud isandast targem...

Nagu paljujalgne, hulksuine, räpane ja riivatu hiidkaan viskles lakkujate bande mööda tsementpõrandat. Ähkides veeretati vaate valgemasse, nii et võlvialune kõmas. Need, kes ise vaati ei saanud, kahmasid astjaga teiste juurest ja ruttasid päevavalgusse. Pargi ääres murul pidutseski peamiselt eraisikute parv. Sinna oli tekkinud naisi ämbritega, mehi ankrutega, poisikesi lännikutega ja tütarlapsi piimakardadega. Joosti tiigi vahet ja tassiti vett. Segati viinaks ja aina joodi, trimbati — jõid nii vanad kui noored.

Ka kaugemal pargis lakuti. Niipea kui keegi ämbri või kausitäie piiritust kätte sai, haarati see lennult ja lasti käiku. Ainult üksikuid leidus, kes, saanud nõutäie, panid sellega minema.

Kaja viina metsikust vulast lendas mööda linnaserva kiiremini laiali kui traadita telegraafi sõnum. Tänavanurkadel jäid naised seisatama, viskasid vahussui sõna ja — panid minema. Mehed pilgutasid silma, neelatasid ja — litsusid mõisa poole. Akendest pisteti päid, hõigeldi vastamisi, joosti majast majja — ikka seesama erutav sõnum keelel... Nii nagu teade levis, kasvas ka uute viinanõudjate parv. Ei tormanud kohale mitte üksi viinaninad, vaid ka parajuslased ja karsklased — haisteti lõbu, saaki. Mõisasse rühiti nagu laadale või hiigelpidustustele kokku. Aina uusi, aina aplamaid vooris juurde. Nagu sogane uhtvesi loksus see viinakoja ümber.

Nii möödusid tunnid, kaldus päev õhtupoolikule. Taevavõlvile kerkisid pilverünkad ja tõstis tuult. Polnud enam pooltki nii soe kui hommikul. Läks isegi viluks. Aga kellel oli mahti seda märgata? Siin oli kõigil hea, soe ja lõbus...

Prassimine Posti mõisas polnud enam ammugi salajane, logeleva soldatikarja üleannetus. Ei. Sellest teadsid soldatite nõukogud, teadsid ohvitserid, teadis ka

miilits ja täitevkomitee. Telefonid huugasid vastamisi. Sõnad ja mõtted lendasid edasi-tagasi — aga keegi ei osanud leida moodust, kuidas seda õnnetut linnaosalist lakkumist pidurdada või seisma panna, ilma et välja kutsuda kokkupõrget, üksteise veristamist. Sest tegu oli ikkagi sõjaväega.

Nii linnavalitsus kui miilits nõudsid, et likvideerigu polgukomitee ja ohvitserid ise see rumal lugu. Aga polgukomitee liikmed, kes kohale ruttasid, et mehi mõistusele tuua, suruti vastu seina ja ähvardati külmaks teha, kui nad lonksu kaasa ei võta... Lonksule järgnes lonks, lahkeid pakkujaid oli jalaga segada ning nõnda tuigerdasid hea tahtega korraloojad varsti samasuguses lastis nagu sissemurdjad. Miilitsaülem saatis mõned end karskeks pidavad mehed (ilma varrukalintideta) asjast pilti saama. Kuid need jäid nähtavasti oimetuks viinaaurudest, sest tagasi ükski ei tulnud. Mehin täitevkomiteest soovitas kohale toimetada orkestri ja välja kuulutada tantsupeo, et salamahti piiritus maha kallata. Kuid sellele vaidles vastu aktsiisiamet ja ka mõisavalitseja — kahju ei tulevat teadlikult suurendada. Eduerakonna juht tahtis tuletõrjujaid pritsidega kohale saata, et joojaid laiali peletada. Miilitsaülem nähvas aga, et pritsimehed ise olevat kõige suuremad pumbad ja et piiritusele vee lisamine ainult suurendavat joodava hulka... Esseeride juhidki pidasid nõu. Aga jäid nõutuks — sest polk oli nende kants. Nõnda ei jõutud mitme tunni jooksul mingile kokkuleppele.

Taltsutamatu joomapidu aga võttis aina hoogu. Esialgsest liga-loga lakkumisest keldris ja pargiserval oli kujunenud nüüd tõega tervet mõisat haarav joomahullus. Mitu tuhat eraisikut igast rahvusest trallis soldatitega kaasa. Lürbiti, taaruti ringi ja joristati mitmeid lauluviise korraga. Kellel mõõt täis sai, vajus sinnapaika maha ja magas. Ridamisi soldateid oli juba kuuseheki ääres siruli. Teine osa väntsutas purjus ja poolpurjus naisi. Igast sirelipõõsast, iga aia ja maja tagant võis leida paarikesi. Isegi kaugemast õlerõugust ja mõisahoonete lakkadest toodi neid hiljem välja. Ja naised, need polnud sugugi kõik avalikud. Leidus päris harilikke tüdrukuid ja soldatileski, kelle jumalavili oli heldeks teinud.

Ainus, kes suures summas puudus, oli Maali. Varsti pärast sissemurdmist keldrisse, pärast esimest võiduröömu, pääses teda purema rahutuseuss. Mis narri kangelase osa küll oli ta mänginud? Misjaoks? Ja kelle ees? Viletsa, tilberdava soldatikarja ees, kellega koos ei kõlba korralikul inimesel mitte õieti juuagi! Kus oli ometi ta aru ja eneseuhkus! Kas tõesti võis Martini käratsemine ta veel nii hulluks ajada? Nähes, kuidas ta enese sõnadest ja ülesastumisest meeletuks muutunud mehed lõhkusid vaate, kuidas nad arutuina piiritust kaanisid, mõned sellega isegi rinda või käsivarsi määrisid — paistsid nad talle nüüd äkki haleda põrsakarjana, keda on asjata mollile toodud... Sa mängisid, aga ärritasid, narr, oma mänguga kired üles. Nagu laps, kes mänguhoos on maja põlema pistnud, taipab oma meeletust, aga osutub võimetuks loodusjõudude ees, küsis ta eneselt kohkumusega ikka ja jälle: kas tõesti mäng võib viia inimesed säärase eneseunustamiseni? See oli põrutav avastus ning tegi ta kaineks. Kainusega koos virgus aga ka süü- ja vastutustunne. Vastutustunne ning põlgus kõige selle vastu, mis siin käis. Eh, mehed, mehikesed! Kus on nüüd teie kiidetud aru ja kangus! Rämps, kellega tee, mis tahad, kui on viitsimist! Keera ümber sõrme või aja põlevasse majja. Kõndides uhkel sammul, pabeross hambus, ühest kohast teise ja silmitsedes arutut joodikute tralli, hakkas talle aina selgemalt koitma kurb tõde: saagil on parv tarakane, vastikuid putukaid... Enesehaletsust hoidis ohjes veel ainult põlgus, üleskeev viha.

Soldatid aga hõiskasid talle joovastuses vastu, nagu nähes temas võidukat juhti, kelle käsul on alla heidetud terve maailm — kuigi olid sisse löödud ainult mõned aamipõhjad. Teda kutsuti siia ja sinna: «Tule, Maaluška!» — «Joo meiega, Maaluška,» sirutati mitmelt poolt korraga astjaid vastu. Ta lükkas need vihaselt tagasi, paiskas mõnedel nõud käest, vuhises mööda, eemale. Kuid Kolja juurde jõudes tõmbas sel pange suu äärest ja ütles kurjalt:

«Ära laku, tõbras!»

«No mis?» põrnitses see mõistmatult, huuled alles viinaniisked.

«Tule kaasa!»

«Misjaoks? Kuhu?»

«Küll näed. Võta see,» näitas väikesele aia äärde valmisasetatud ankrule.

Mees haaraski võõra ankru ja järgnes sõnakuulelikult naisele, kes ronis trepist üles vabrikusse ja triivis sealt tagaukse kaudu parki. Alles eemal põõsaste vahel küsis ta:

«Kus Miitan on?»

«Kust mina teda...»

«Tead, kaome, enne kui on hilja. See hästi ei lõpe.»

Ettevaatlikult nihkusid nad rüüstamiskohast kaugemale. Poolpurjus soldat vahtis imetledes naist.

«Sa oled kuradi kaval eit! Ja hea kah.»

«Ainult sinule, pea meeles. Lähme! Ühe tuttava poole. Seal vaatame, kuidas... Hulluks, hulluks läksid mehikesed!»

Nõnda pääsesidki nad õigel ajal putku. Mõni minut hiljem käis suust suhu kahin — nende hulgas, kes veel kahistada mõistsid:

«Miilits! Miilits tuleb!»

Kaks veoautot keerasid parinal mõisasse sisse.

Araverelised pidasid targemaks taamale tõmbuda. Paljud naised andsid jalgadele valu — tagasi üle väljaku kasarmu poole, kellel ämber või kannuke, kellel kauss või mis tahes nõu piiritusega näpus. Paks poemutt Loki Roosi katsus täislaetud pütikest üska kohmida ja sellega punuma panna. Kuid mõne sammu pärast langes maoli pütikese peale ning tagant joosti talle robinal otsa...

«Näe, kus n'd,» urises mutt vihaselt. Kuid et pea oli kehast raskem, vajus ta jõuetult astja kõrvale ning kallis märjuke vulksus rõõmsalt mättasse. «Issand, puhas raha!» kurtis ahne eit ja katsus ruhemikuga porist vedelikku nõusse tagasi ajada.

Keset teed püüdis poisinokk purjus soldati käest pange ära kiskuda. Vastamisi sõimeldes tammuti, kuni vajuti vastu puuriita. Seal haaras soldat halu ja kihutas sellega poisile hoobi pähe, nii et see korinal maha vajus. Siis võttis tühjaks loksunud nõu ja taarus vaprålt, halg ühes, pang teises käes, keldri ette tagasi, kus sagas tropp kõige sõjakamaid mehi, kel ei tulnud ettegi taganeda.

«Seltsimehed, meie... meie veel näitame!» kraaksus metsik halukandja lähenevaid miilitsaid märgates.

«Meie, soldatid, võitleme!» kisati mitmelt poolt järele.

Miilitsasalk, mida juhtis Tüürmann, jäigi nõutuks. Pilt, mis nad siin nägid, oli koledam kui osati linnas kujutleda. Joobnud mehi ja naisi ukerdas siin-seal maas ümber poolikute ja tühjade viinaastjate, näod virilad, riided lõhki. Mahaloksunud piiritusest haises kogu ümbrus. Puupinu ääres tuikus verise peaga poiss. Eemal silkas kirju naistekari. Otse ees aga ripnesid mahapaisatud uksed ja ukseavas tolgendasid soldatid.

Tüürmann võpatas. Ei osanud äkki midagi ette võtta. Pilk libises nõutult üle meestekarja, kelledest paljud, viinaastja ühes, kaigas ja mõnel ka püss teises käes, ähvardavalt ootele jäid. Mis sa mõnekümne mehega sadade vastu teed! Aga teha tuli. Ta jaotas mehed kahte ossa, saates ühe salga kontrollima, palju viina väljas on, ja võimaluse korral ka ära korjama, teisega kavatses vallutada keldri, rüüstajaid sealt järkjärgult välja tõrjuda. Kuid kavatsusele astuti kohe vastu.

«Mis teie siit tahate?» suunati neile mitmed püssid.

«Siin pidutseb revolutsiooni sõjavägi.»

«Seltsimehed, jätke püssid! Me tuleme kui sõbrad,» klanis Tüürmann.

«Pursuide sõbrad,» lällutati vastu.

«Ei, seltsimehed soldatid! Viina teile keegi ei keela, ainult käsk anti registreerida, palju laost välja läheb. Ärge kahtlustage! Hakkame koos tööle. Teie ju teate, palju välja on toodud?» katsus Tüürmann hädas kavaldada.

«Paber!» jonnis püssikandja.

«Mis paberit siin, näete, et tegemist on revolutsiooni miilitsaga.»

See pisut mõjus. Paar vastuajajat lõid käega, teised urisesid omaette. Kuid püssid jäeti käeulatusse. Nende ärakorjamist, mida Tüürmann samuti kavatses, ei võinud üritadagi.

«Noh, registreerigu siis, palju härra Ivan võtab!» irvitas ennist end härraks nimetanud soldat ja kummutas juua.

Militsionäärid nihkusid ettevaatlikult keldrisse. Ka hämaras võlvide all pidutseti.

«Võtke aamid vaikselt valve alla!» andis Tüürmann ärevledes käsu. Kui siin märgatakse järskust, on kõik läbi. Paarikümne mehega tuhandetele mõistust pähe ei pane. «Katsuge, et tilkagi enam välja ei läheks,» uuris ta ise vaate. Üllatuseks selgus, et täisvaate oli keldris isegi rohkem kui poolikuid ja väljaviiduid. Sellest piiritusehulgast võis terve linn end hulluks juua. Kardetavam kui püssirohi laste käes.

Täisvaadid võeti vähehaaval militsionääride hoole alla. Keldrist piiritust enam välja ei läinud. Ühed joobnuist tuigerdasid ise õue, teised kanti. Mõnedele räuskajatele seletati, et väljas on tarvitamiseks küllalt, et seal on mõnusam istuda, võtku. Nii jäi keldris veidi rahulikumaks. Laialikantud piirituse arvelevõtmine või tagasinõudmine ei edenenud aga põrmugi: militsionäärid pandi lihtsalt kaasa jooma.

«Mis sa keelad või hoiad mõisniku hüva!» katsus üks nokastanud lindimees Tüürmannigi ümber pöörata.

«Pidage korda. Meie kohus on asjale lõpp teha.»

«Mis meie selles möllus!» viskas käega Jaanise Kusti, kel samuti oli juba hammas verel. «Klobi võid saada, kui hakkad jamama, pea seda meeles.»

«Tõsi jah, huntidega ulu pisut kaasa, siis nad sind ei murra,» laskus teine miilitsamees vaadiservale ja haaras kopsiku. «Tilgakese peab ikka ise ka ära maitsma,» läks kopsik huultele. «Eh, nagu tulejuga taga,» kiitis siis. «Proovi, poiss!»

Kusti muidugi proovis, ulatades nõu edasi. Selle sisust pidasid kõik lugu. Aga ühes lugupidamise kasvuga joogi vastu hakkas ilmnema ka korralageduse idu korrahoidjates. Mõne minuti pärast ei olnud neistki enam ükski päris kaine. Nokastas üks, nokastas teine. Ka Kusti. Silmanud äkki aia ääres kohmetult tammuvat isa, läks ta süda härdaks, ta haaras ämbri piiritusega, ruttas vanamehe juurde, laskis sellel kõva sõõmu rüübata ja ütles siis:

«Võta, vana, vedru ja viska varvast. See nali siin võib kergesti üle naba minna...»

See oli ka tolle mehe viimane mõistusega räägitud

jutt. Edasisest ei teadnud ta muud kui seda, et võeti...

Tüürmann katsus algul mehi kurjaga tagasi hoida, siis palus neid mõistlikud olla, kuid «tilgakest» päris keelata oli võimatu — salaja võidi trimbata seda aplamalt. Mõistes, et õhkkond on miilitsale ohtlik, ei jäänud tal üle muud kui panna meestele südamele, piiri pidada. Ta lootis koputada inimeste südametunnistusele, aga koputas kurtidele kõrvadele. Varsti tuigerdasid mitmed miilitsamehedki. Kaua ilma «hea kraamita» elanud inimesi haaras kui katk. Ka kõige paremad ei suutnud kiusatusele vastu panna. Õhkkond ja meeleolu ise laostasid.

Vahepeal olid mõned sakusmendijahil soldatid ukerdanud elamute juurde. Kuna majad olid tühjad — elanikud pidasid samuti viinapidu — ja hämarik käes, leidus sääraseid, kes aega parajaks arvasid, et üht-teist kaasa võtta. Valitsejamajja tungis sisse terve trobikond mehi. Tuhniti mööda kappe, kummuteid ja lauasahtleid. Mõnigi kadus hiilgava asjakesega videviku üska nagu harakas. Nii muutus osa purjutajatest bandeks, kes küttis iluasju ja paremaid riideid. Soldatitele seltsis muidugi eraisikuid — kutselisi kaabakaid, ahneid naisi ja ulakaid poisikesi. Kellel padi, kellel tekk süles, kellel hõbelusikas või kahvel käes, riidetükk või majariist kaenlas, rühkisid säärased nüüd eemale. Algas segane risti-rästi sagimine mööda parki ja mõisaõue.

Kaineks jäänud läti naised, kes õnnetust märkasid, jooksid kisaga oma vara kaitsma. Kuid soldatid tõukasid nad lihtsalt kõrvale. Ühe, kes söandas käed kõrri lüüa, surus joobnud mees nurka maha ja püüdis seal seda teha, mis teda huvitas. Nii ei julgenud teised enam lähenedagi.

Joosti miilitsat appi kutsuma. See ise aga oli juba abivajavas seisukorras. Pealegi kõmas lai jutt, et garnisoni teised üksused linna lõunaservas on tunginud õllevabrikusse ja pidutsevad seal. See pani purjutajad möirgama. Hakati uuesti keldrisse suruma ning tehti sellega ühtlasi kainetelgi militsionääridel võimatuks korda pidada. Kitsikuses andis Tüürmann käsu: kõik lahtine piiritus maha kallata. Sajatuste ja sõimu saatel lasti esimese ettejuhtuva vaadi sisu solgirenni pidi

tiigi poole minema. Kuid seegi ei aidanud. Hilinejad viskusid käpuli ja lõrpisid rennist porihalli vedelikku. Soldatid tõstsid kurja häält, ähvardades miilitsad maha lüüa, kui need oma lollusi ei jäta. Ei jõutud selle kemplemisega veel lõpule, seal rabas kõiki uus kahin:

«Põleb! Maja põleb!»

Läbi pargipuude eretas tõesti tuleleek. Kainedki, niipalju kui neid veel oli, kaotasid tasakaalu. Kõik kariusid segiläbi, mõned purujoobnud naised pistsid tõnnima. Osa mehi püüdis kustutama joosta. Ent lätlaste hulgast kostis ootamatult tige hüüe:

«See on eestlaste töö! Nemad ei salli meid!»

Pöörastena jooksid nad ringi, suutmata õieti päästetööd alustada, teadmata, mida tulest välja tuua või mis sinna jätta.

Põhjendamata süüdistus paiskas kaaklejad silmapilk kahte leeri: ühes sõjapõgenikud, teises pahandatud linlased, kes tõotasid mitte sõrmegi liigutada, kuid varsti oma lubaduse unustasid ja koos hädalistega siiski päästetööle ruttasid...

Natuke hiljem jõudis pärale valitseja poolt appi kaubeldud läti ratsameeste salk. See kappas sündmuskohale otse üle harjutusväljaku, hargrivis, haaras korraga pool mõisat rõngasse, et takistada rüüstajate laialivalgumist. Sõjapõgenike naised kordasid neile kui päästjaile oma endist arvamust. See tegi mehed tigedaks.

«Käed üles!» kõlas esimene käsk igaühele, kes ette sattus. Varsti oli hulk soldateid ja eraisikuid ratsanike rõngas. Need suruti hobuste vahel parki ja tuldi siis uute järele. Võimsa häälega ohvitser käsutas ühed päästetöile, teistega asus ise joobnuid rehitsema. Siin ei jäänud tööta ka püssipärad ja nagaikad. Kus soldatid veel maldasid püsse haarata, seal tekkis laskmisigi. Pimedus oli täis pauke, oigeid ja hädakisa.

Laut ning sellest süttinud ait lõõmasid täies tules. Vuhin ja ragin käis üle pargi. Suits kippus hinge matma. Purjus inimesed roomasid kui putukad mööda välju laiali, koperdasid kaugemale või langesid kärbestena tule äärde maha, kes tabatuna löögist, kes joomaväsimusest...

Nähes ratsameeste karmust ja mõistes oma abitust,

käsutas Tüürmann lindikandjad, keda kätte sai, autodesse. Ei olnud vaja uut kokkupõrget, sest osa militsionääre, tundes end ikka veel solvatuna sõjapõgenike äsjasest süüdistusest, kippus korraloojaile vastu hakkama.

Suurem osa läks, kuid ei läinud needki saagita. Kes hoidis ämbrit käes, kes pudelit pihus. Jaanise Kusti paari teisega kadus möllu nagu kivi porri.

Hetkel kui autod keerasid keldri juurest teele, langesid põleva aida sarikad sisse. Nagu komeedi saba vajus sädemesadu üle mõisa. Öö oli korraga tulest valge ja hirmus. Inimesed, kes põgenesid, näisid viskleVate varjudena. Noor rohi ümber hoonete läikis verkjalt. Kõmatasid paugud, nagu oleks möllanud lahing.

KOLMAS JÄRK

1.

Inimesele on tuli ikka tähendanud pidulikkust — seda ürgselt võimast, mis teeb puhtaks, vabaks kõigest madalast. Tuli võttis vastu ohvreid, ennustas õnne ja õnnetust, tuli karistas, katsus, ja kutsus vastuhakule rõhutuid. Tules lõi lõõmama Jüriöö ülestõus, pahvatas välja viha viiendal aastal. Tules on näinud nii põhja- kui lõunarahvad lõõskava elu- ning teojõu sümbolit. Missugusest sündmusest alates — seda ajaraamat ei tea. Ajaraamat teab aga pajatada Liivimaa härrasrahva kombest jürikuu viimasel õhtul kõrgema künka peale välja minna, tuli loitma panna ning selle ümber hommikuni pidutsedes salvida eneste keskelt maikrahvinnasid, et nõnda tervitada tujuka kevade tulekut.

«Maipidu» Posti mõisas algas ja lõppes küll kõikide tavade vastaselt. Sinna ei mindud maid vastu võtma. «Peo» avajad ise ei läbenud tule loitmalöömistki ära oodata. Täiesti ettenähtamatult läks lahti ka vikatimehe tants, millega maipeol pole midagi ühist. Ent ometi oli sündmusel tohutu tähtsus — sellest hoolimata, et piduandjana toimis tühine agulinaine oma trabandi, lihtsa soldatiga, meeletumad ja mõtlematud mõlemad. Just see pani sõgedamadki silmad nägema, kui vapustavad võivad olla teod, mida juhivad talitsemata ihad, kui räpane tuli, mis süttib saagitsevast käest.

Lõpuvaatuses oli elu jätnud kaheksa eraisikut ja seitse soldatit, kelle osast asjas miskit ei teatud. Üks neist oli Miitan, tääk rinnus, käed kramplikult selle

ümber. Mõned nägid võideldes langenud soldatis kangelast, teised parastasid pealegi. Eraisikuist hakkas silma Lillemäe poeeit, soldatitega sahkerdav tüse Loki Roosi. Kuul oli viinaahnitseja tabanud otse teolt: ämber sangapidi näpus, lebas ta tühja vaadi veeres. Leidus temagi haletsejaid. Sest Roosis nähti ettevõtliku inimese õnnetut otsa, kes eales ei või teada, kuidas lõpevad ta päevakesed...

Seesuguste «ettevõtlike» ringist esitatigi kuri küsimus: kuidas, mis õigusega põmmutavad siin meie vabal maal võõrad väeosad surnuks inimesi? Küsimusest kõlas läbi ilmne väljakutse, et seletatagu.

Seletada osutus aga üsna keeruliseks; mõned asjaosalised, nagu abituks jäänud polgukomitee, ei tahtnudki seda teha. «Severopomoštši» tiiva all tegutsev sõjapõgenike ülelinnaline komitee, kes mõisavalitseja kaasabil ja täidesaatva komitee paari liikme teadmisel väeosa kohale juhtis, ei olnud kellegi käsutaja. Kuidas rumal «pidutsemine» lõpetada, seda ei osanud Mehin ette ära määrata ega ohvitser kavandada. Kõik kujunes käigult. Ja sõjariista tarvitama sundisid õieti arukaotanud «pidutsejad» ise, kes keelitamist kuuldes kohe käe tõstsid. Kahju küll, ütlesid asjaosalised, kuid küsisid samas: mis siis, kui väeosal poleks jätkunud otsustavust? Kas oleks terve linn pidanud jäetama saagitsejate meelevalda? Ei. Pigem mõned ohvrid kui üldine laos. Surmasaanuid peeti liiatigi kurja juureks, keda ei tarvitse haletseda. Ning et nende pärast ka keegi häält ei tõstnud, jäädigi kohmetult vait.

Korraloojail enestel ohvreid ei olnud. Ent küllalt tõsised olid majanduslikud kahjud. Mõisa laut ja ait põlesid maatasa. Esimesse kõrbes sisse kuus hobust, viis lehma, kümmekond siga ja hulk lambaid — enamuses sõjapõgenike loomad. Aidas kärssas tuhaks üle kolme tuhande puuda otri, umbes poole võrra vähem kaeru, hulk hobuseriistu, nahku, tarbekraami — kõik, mis varjule viidud. Peamiseks kahjukannatajaks osutus nõnda mõisa-majapidamine. Aga ka sõjapõgenike ja mõnede mõisameeste osa oli märgatav.

Justkui mingi kättemaksu ajel või vihavimma sööstul oli täielikult segi paisatud ja ära rüüstatud valitseja maja. Trümoopeegli killud vedelesid nurgas, lahti- ja

lõhkikäristatud seinavaibad ripendasid, kapid, puhvetid ja kummutid olid täis püssipärajälgi või kirvesilmalohke.

Saagiahnuses oli tormatud isegi moonamajadesse. Kuid sealt leiti üksnes segipaiskamise lõbu.

Kui loetleda kahjusid täpsemalt, tuleb mainida ka seda, et hävitati üle viiekümne vaadi alkoholi. Joodi seda, palju joodi, tassiti laiali, mis tassiti — lõviosa voolas ikkagi tiiki, muutes selle vee nii kangeks viinaks, et kogred, kõhud ülespidi, pinnale kerkisid ja lasksid end käsitsi kottidesse toppida. Viina mahakallamise, millega alustas miilits Tüürmanni juhatusel, viis lõpule lätlaste salk. Sama tehti ka õllevabrikus, linna teises servas, kus kooliõpilaste ja tuletõrjujate kainetest kätest juhituna kallist humalavedelikku voolas ojade kaupa jõkke, voolas nii suurel hulgal, et ümberkaudsed elanikud seda tänavarentslist nagu vihmavett oma hoovidesse juhtisid ja seal astjatesse kogusid.

Alkoholihävitamisega tahtsid targemad pead ära hoida edasisi vahejuhtumeid, korralageduse levimist. Kuid see ettenägelikkus kandis kehva vilja. Jõkkevahutavatest ojadest lõmpisid janunejad end ikkagi meeletuseni täis. Kakeldi ja löödi nägusid sisse mitmel pool. Ning oli ainult juhus, et linnas ei läinud lahti samasugune lagastamine nagu mõisas.

Soldatite ootamatu omavolitsemine, aga ka korrakaitsjate saamatus kajastus elanikkonnas mitmeti. Äärelinnade inimesed, vähemalt selles osas, kes olid harjunud mõisatest näppama, nägid asjas esialgu uljast tempu. Ent kui selgus loo kogu ulatus, tundsid end õnnelikkudena need, kes kergesti pääsesid. Kõige paremini teadagi säärased, kes peale peatäie olid saanud tilgakese kaasa viia. Nende meelest oleks selliseid «rahvapidusid» võinud juhtuda sagedamini — nemad ei mõistnud kedagi hukka.

Kuid teine liik, need, kel midagi oli, kes kartsid kurja eneste kallal, ütlesid varsti välja, et värske vabadus on mäda, et nõnda edasi ei lähe.

Nii langetati sündmuste kohta peagi kahesuguseid otsuseid: ääri-veeri möönvaid ja järsult eitavaid. Et esimesi oli loomulikult vähem, ja et nad, kartes teiste hukkamõistu, hoidusid tagasi, kajas varsti üle linna

üksainus terav hukkamõistmine, saiatuste rodu. Isegi kõige käredamad, kelle meeled teati käivat varanduste ülevõtmise ja äraiagamise järele, kutsusid üles seesugusest metsikusest hoiduma. Muidugi erinesid nende otsuste motiivid täiesti esimest liiki hukkamõistjate omadest.

Esimesed rääkisid umbes nõnda: ei ole valitsust ega korda, mis hoiaks inimesi ohjas. Nii muutuvad need varsti loomadeks. Ja lisasid kodanliku lehe sõnadega: «Siin on tarvis karmi kätt, tugevat võimu ja tublisid mehi, kes viiksid rahvahulga äratundmisele enese häbiteost. Eeskätt aga on tarvis korda, korda ja jälle korda — ja niikaua, kui meil seda ei ole meie kindla omavalitsuse näol, ei või keegi meist julge olla, et homme või täna ei sünni meie igaühe omandusega niisamasugune kurb lugu.»

Pahemal pool võeti asja teiselt seisukohalt. Tarvis on kõigepealt lõpetada sõda, arutati siin, ja tööd õieti käima panna, sest laiad rahvakihid on sõja tõttu kaotanud inimväärsed elutingimused. Korra kui niisuguse peale pandi vähe lootust. Sest oli ju enam kui selge, et paljalt hea korraga inimesi ei toida, nende moraali ei tõsta.

Nõnda räägiti ja arutleti erinevates rahvakihtides, nii kirjutasid ajalehedki sündmustest — kahes toonis, vastamisi ette heites ja süüdistades. Kuid on huvitav, et kumbki kahest suurest leerist ei püüdnudki leida või avastada kurva sündmuse ajendit: juhust, pohmeluses naist. Ja veel huvitavam see, et vaatamata miilitsa kui ka täidesaatva komitee agara tegevuse peale, sündmuse peategelased jäid leidmata, olgugi et öeldi end tehtavat kõik nende tabamiseks, et isegi ajalehes paluti igaüht, kel asja algusest vähegi aimu, sellest teatada.

Ent kes võis teatada? Maali ja Kolja kadusid rettu, Miitan suri, tääk pihus. Oma elu olid jätnud ka mitmed teised Maalile lähemad soldatid. Mõned, kel peale väljamagamist miskit kumama lõi, pajatasid paljalt, et viinavabrikusse viija olnud keegi naisterahvas ja esimesteks sissetungijateks surnud mehed. See oli kõik. Asjaolu, et soldat Kolja kadunuks jäi, ei väärinud tähelepanu. Tol ajal kadus iga päev roodudest soldateid:

mõned jooksid ära koju, teised tõmbasid mööda linna ringi, et siis jälle end vahel kasarmus näidata. Kui viinavõtja mees aeles Koljagi sagedasti väljas. Mitu päeva hiljem kasarmusse ilmujaid oli arvult üle paarikümne. Mis luges siis üks Kolja? Nii sompusid viimased kui jäljed ning uurijad jäid nõutuks.

Uurijaid oli jälle kaks: kodanlik miilits oma peenemate peadega ja täidesaatva komitee poolt moodustatud uurimistoimkond. Need janklesid oma õiguste ja kohustuste kindlaksmääramise kallal, jõudmata kuidagi asja sisu juurde. Miilitsajuhid, haistes poliitilist profiiti väeosade arvel, tõrvasid neid röövleiks, nõukogu poolt määratud uurijaid aga eelmiste kaitsjaiks. Nii mindi ikka ja jälle vihaselt lahku. Tõsist uurimist vääriva loo algus jäi tumedaks. Ainult vahekorrad kahe tiiva vahel läksid veelgi teravamaks. Sest härraste malekäike läbi nähes hakkasid töölisedki aina sihikindlamalt rõhuma nende nõrkadele kohtadele — vaidlustes ära kasutama vigu või hoolimatust, mida esines nii toitluskomitees kui miilitsas. Töölistele sai sellest esimene praktiline õppetund asjaajamises isandatega. Ametkonnale aususe ja meelsuse katsekivi. Järjest nähtavamalt jagunes see kahte leeri.

Peale viinavarude rüüstamise andis hammasteihumiseks alust ka esimene mai.

Sel päeval korraldasid pritsimaja- või kiiremehed — nagu neid nüüd nimetas kodanlus — esimese vabade tööliste rongkäigu punaste lippude, loosungite ning revolutsiooniliste laulude laulmisega. Midagi poleks korrast ära olnud, kui kodanlased poleks heaks arvanud kõnnitada samal ajal oma poolehoidjaid värviliste lippude all ja jätnud enamlased mõnitamata. Sellest tekkis riid, mis kippus kisklemiseni minema. Kontrrevolutsionääride lipud maha! hurjati tööliste ridadest. Võõrad banded linnast välja! vastati teiselt poolt. Kui viimaks rongkäik jõudis linna põhjapiiril asuvasse parki, nõudiski Mehin seal ägedalt ei tea mis seltsi värvidega hilbutamise hukkamõistmist, sest maipühal peavad lehvima ainult punased võitluslipud.

Resolutsioon võeti vastu, ning sellest teadasaamine ühes sõnumiga, et Tallinnas on kolmevärvilised samasuguse väljaastumise ajal lõhki kistud — ajas kodan-

like tegelaste harjad püsti. Üks torkav märkus nende lehes kihutas teist taga, igal võimalusel visati enamlastele ette, et nad istuvat venelaste rees, kahjustavat eesti oma asja. Sealtpoolt ei jäädud vastust võlgu: eestlus lihtsalt võrdsustati kontrrevolutsiooniga.

Nii möödus varakevad jõudude rühmitumise tähe all. Mõlemad tiivad tegid kõik selleks, et tõsta oma poolehoidjate arvu. Suvel seisid ees linna- ja maaomavalitsuste valimised. Kihutustööd tuli aegsasti alustada.

Vahedamaks adraks tol kihutuskünnil osutus ajakirjandus. Imestamisväärselt hästi, sügavalt ja hoogsalt lõikas ta vabades tingimustes. Eduerakonna lööknumbriks tehti Ajutise Valitsuse käest väljakaubeldud Eestimaa omavalitsuse määrus. See puhuti üles puuslikuks, mille ees harduses kummardama kutsuti tervet rahvast. Enamlaste sulemehed aga virutasid tolle kodanluse kuldvasika jalust maha näitega, et vürst Lvovi kava ei kindlusta mingit autonoomiat Eesti rahvale, vaid aitab ainult kapitalistidel hõlpsamalt töötajate kukile ronida, sest maanõukogu valimiseeskirjades võrdub ühe varaka mehe hääl demokraatiavastaselt kümne töötaja häälega. Sellele vastati hurjutamisega. nagu ei suudaks arvustajad määruse sügavat mõtet mõista, ei olevat neil haritud jõudegi. Ega nõukogud tõesti koolitatud peade rohkusega kiidelda saanud. Paratamatult tuli neil aeg-ajalt Tallinnast või Petrogradist nõu küsida. Aga sedasama tegid ka eduerakonna tuusad.

Paberiuputusele ülalt lisandusid seltside ja ühingute otsused, resolutsioonid, märgukirjad alt; samuti väeosade avaldused või nõudmised — nii et kõige revolutsioonilise keskkohana alustanud pritsimajal tuli peagi piirduda linnaga, maa-asjadele vaadata läbi sõrmede.

See andis vastaspoolele aluse nöögata, et mis niisugustest, kes tikuga tähti kokku veerivad! Oskavat ainult oma tasku eest hoolitseda. Mismoodi — seda ei tarvitsenud säärase lora keerutajad mitte põhjendadagi. Valel, kui ta on küllalt kaval, kasvavad iseenesest kandvad tiivad selga.

Teine etteheide pritsimaja meestele oli sõjapõgenikud. Nende esindajad etendasid nõukogus küllalt tähtsat osa. Ja neid kodanlus juba mõneti nii-öelda

kartiski — sest nende arv linnas kasvas sellekohaselt, kuidas end liigutasid Saksa väed Lätimaal. Need aga liikusid jälle... Löödud selles või teises lõigus — sellised olid teated. Sõjaväe meeleolu langes. Soldatid viskasid püssid käest ja jooksid rindelt ära.

Nõnda, sõjaliste lüüasaamiste ja sisepoliitilise pinevuse taustal arenes kevad. Selle iseenesest keerulise kevade üleelamist raskendas veel eriti toiduainete puudus.

Haigutavalt tühi turg ei väärinud ammugi oma nime. Naistesalgad kogunesid hommikuti selle nurkadele harjumuse järgi maamehi kaupadega ootama. Kuid need jäid aina harvemaks tulema. Ajutise Valitsuse viljamonopoli sisseseadmine kukkus läbi. Maamees ei tundnud huvi väärtuses kiiresti langeva raha vastu, ta vajas tarbekaupu. Neid linnal pakkuda polnud. Tööta, poolnäljas inimeste hulgad äärelinnades kirusid ja ähvardasid, kuid kordasid järgmisel hommikul sama lootusetut käiku, sest sabas, kus küll hoolikalt seisti, ei saanud tarbeaineid naljalt kätte. Tuli ette juhtumeid, kus üksikul maamehel kisti võinael või kartulivakk vägisi käest ära. Tuli ette peresid, kus harjutati end sööma maltsast või nõgestest keedetud sulpi — et mitte kärvata nälga, mis vahtis kaasinimeste õõnsatest silmakoobastest vastu ning mis oligi sagedam inimeste vägitegudele vedaja. Kõik elav nõudis kõhutäidet. Suur, inimeste ajukurdudes valmis treitud ja sõnades ülistatud jumal — vabadus — lõi veel suurema, bioloogilise jumala — kõhu — ja selle ürgsete vajaduste kõrval kõikuma, ähmastus, nagu ähmastuvad sagedasti pühapäevased ideaalid argielu karmi palge ees...

2.

Kirikukellad lõid leinaliselt ja pikka — kuulutades oma kuminaga draama lõppu. Laialt kajas nende laul, pannes linna huugama, inimesed kuulatama.

Ning päikeseline maiõhtu justkui hellutas neid kõminaid: tuulevaikuses kikitasid puhkenud lehekõrvad erksalt, paplid pudendasid närbunud õisi ja aedade ääred vahutasid võililles.

Äärelinna tänavail pakatas punetav savi, aga kohati ka kõntsakoorik. Majade aknad lükati pärani, neile ilmus kobaras inimesi: töömehi ja mõisate töönaisi, kes olid juba kodus. Siin-seal peatuti väravaesistel, vahiti kasarmu poole.

Tänavatelt kogunes rahvas pikkamisi lahtistele niinimetatud turunurkadele salkadesse. Inimeste vahel keset teed mängisid siin kaks tütarlast hobust, teineteist ptruutades ja juuksepalmikuist tutistades. Ühes majas karjus lapsepõnn süüa ja tiigi kaldal loopisid poisijõnglased asjalikult üksteist'poriga, täiesti ükskõiksed kogunejate vastu.

«Teab, kas on vägevad matused kah?» küsis Taavet end toki najale lastes Venima Karssalt, kellega ta lähestikku seisis Maarjaturu nurgal.

«Aia taha tuleks need röövlid matta! Mis jumalasõna neile! Koeraraiped, muud midagi!» kurjustas koodivardana kõhn vanamees, vennastekoguduse tegelane Villem Köötsa.

«Inimeselapsed ka nemad! Ehk niisama süütud kui sina või mina?» katsus Karssa väita. Ta oli täna oma heledas jakis, palju värskem ja hakkajam kui muidu. Ent usuvihas vanamees mõistis ta järsult hukka.

«Inimesed — need, kes teevad seatempe! Lõhkuda, riisuda ja tuli otsa pista... Ei, kes jõledaid haletseb, see pole ise mitte inimese nime väärt!» kopsis ta kepiotsaga ähvardavalt vastu saapakanda.

Karssa vilksas hirmunult ringi vaadata. Kurjakuulutav ümin tõendas, et siin paljud mõtlesid nii nagu Villem. Ning jäi vait.

Sel hetkel kihutas nurga tagant välja Aadam Venima, ise nagu härra seljakil oma kalessi tagumisel istmel, ohjad pihus.

«Hõi, matusele, nõõ!» kraaksus ta oma truule võigule.

Kuid võik, sattunud äkki inimeste keskele, tillitas tõlbilt jalgu, jäi siis seisma ja sihtis üle õla peremeest, kes südametäiega ajas enese püstakile ning taotles ohjapäradega läigatada.

«Ah sina vahid mulle otsa! Ah sina tahad raha või? Ma sulle näitan! Kes see mulle alati maksab?» noomis purjus voorimees hobust. Märganud inimesi naeru turtsuvat, pöördus ta nende poole ja pistis pragama:

«Noh, mis te vahite siin, noh? Ah? Härrat mängite? Noh, sõitma siis! Mis? Kuhu härrad käsivad? Palun,» kaapis ta jalaga troskapõhja nagu kärsitu hobu maad.

Karssa oligi juba jaol, kahmas ohjad ja juhtis hobuse tagasi kõrvaltänavasse.

«Käre eit! Teeb vanal kõrvad tuliseks!» arutasid mitmed.

«Üks igavene trama vanamees see Venima Aadam!» arvati meeste vahel. Kuid Venima polnudki sedakorda trama peal väljas. Ta ajas mööda koduümbruse tänavaid päris meelega ringi ega olnud ta ühtki ka nii purjus, kui paista laskis.

Vaevalt kadus kaless nurga taha, kui käis uus kahin. Piki Maria tänavat, oodatavale matuserongile vastu liikudes, lähenesid käe alt kinni, kõvasti teineteise ligi, kaks tuigerdavat meest. Ühel neist rippus, hõlmad lahti, nahkne lihunikukuub seljas, kuna nähast müts kükitas uljalt kuklas. Teise pead kattis sooja ilma peale vaatamata soldati karvane talvetorbik, õlgadel aga lipendas hall sinel. Mehed trallitasid isekeskis laulda ja kallutlesid sealjuures taktis kehasid. Säärane käik meelitas poisikesi, kes sumisesid majaesistel ja liivahunnikutel, matkima, ning varsti marssis neid joodikute taga terve rodu, järele ahvides meeste viimast kui liigutust ning lällutades sedasama viisitut joru, mida ajasid need.

Tänavalt ja akendelt vaadati seda õppetundi segaste tunnetega. Poisikeste näod aga särasid õnnest olla äkki tähelepanu osalisteks. Järsku jäid tuigerdajad peatuma.

«Hei, mis laata siin peetakse?» lõi nahkjopimees segased silmad üles. Samal hetkel komistas poisikestekari neile robinal otsa ja põgenes kisaga laiali.

«Heldekene, Kusti!» jahmatas Miili ning haaras Köötsa Villemi käsivarrest kinni.

«Poeg, äh!» raputas vanamees end kurja mõminaga lahti.

«Issand! Ja kui täis!» ahastas Miili.

«Äh! Ise päris kena inimene, aga kus lapsed!» hurjutas Villem õnnetut naist.

«Mis te n'd! Tuleb ette!» lohutas Taavet plotskit treima hakates. «Mine, vana Miili, ja vedi ta õige koju!»

tõukas siis naisele külge. «Ära nüüd uiuta midagi, kui ajalt hagu ei raatsinud anda.»

Miili nihutas kirju rätiku silmile ja litsuski end rahvapilvest välja, hobuteel laaberdajate juurde.

«Heldus, kus sa küll need päevad oled jälle olnud, pojake?!» tõmbas ta hoolitsevalt selle varrukast kinni.

Poisid jõllitasid mõistmatult talle vastu.

«Ah Jaanise Miili!» sai viimaks Oolup sõnad suhu.

«Minu mutt, jah!» pani Kusti käe ema õlale. Aga et talle ema tõnnis nägu ei meeldinud, kiskus kohe taskust rätiku ja pakkus seda:

«Pühi ära! Pühi silm kuivaks... Muidu ma'i tule, ei tule jah, koju...»

«Mis sa n'd, pojake! Ära jonni. Lähme minema, pojake!» suisutas Miili.

«Kas troppi on?» mangus Oolup.

«Minul nüüd!» tõrjus Miili. Samas hakati rahva hulgast viipama, keset tänavat askeldajaid tõmmati isegi õlgadest, sest matuserong lähenes. Miili taganes ise ja vedas joodikudki kõnniteele.

Rongi ees tatsas mustas rüüs preester, rist rinna peal. Talle järgnes rood relvadeta mehi, kelle kaaslasi maeti, ja neile sõjakaarikutest kokku seatud surnuvanker seitsme puusärgiga, mida vedas kaheksa hobust. Vankrite järel astusid leinasammul polgu teised, relvis roodud. Soldatite puusärgid olid lihtsatest valgetest laudadest, eheteta, samuti puudus ka orkester — sest surmasaanud olid ju pooliti kurjategijad ning pidid seetõttu kiriku nõudel ka vastavalt maetama.

Kui rong turunurgast, kus uudishimulikud kaelu küünitasid, ainult omavahel tasa sosistades, möödus, kahmas punetav Oolup mütsi peast ja hõikas ilkuvalt:

«Laulgem kangelastele marssi, seltsimehed!»

Selle peale pahandati ümberringi, mõned turtsatasid naermagi — aga laulda ei mõtelnud keegi. Ainult Venima Aadam, kes oma troskaga ikka veel rahvamüüri taga ukerdas, ürises midagi riivatut.

«Oi neid latsekesi, mis nüüd küll magama pannakse!» kurtis vanaeit, kes oma pojad oli kaotanud. «No kas neil vaja oli sinna tükkida, kiskuma minna?»

«Äh, mamma, mis sa tühja! Need teab kust ilma

otsast koerad! Oleks veel, et omad!» kergitas vana Rõigas tähtsalt kõhtu.

«Omad või võõrad — emapojad nemadki,» surus vanaeit käed silmile. Ning see oli ka ainus matuseline, kel süda üle kees. Kõik teised vaatasid nagu teatrit, Oolup koguni ilkudes, Kusti aga mornilt ja tõsiselt, nägu kivistunud.

«Viin! Viin — see võtab meestel meele peast!» väitis elutargalt Köötsa Villem, ise altkulmu purjus poisse põrnitsedes.

«Kae tarka! Sa mine rindele,» ajas Kusti järsku ägedalt oma moonutatud nahaga näo vanamehe näo vastu, «vaata, mis seal inimestega tehakse, siis piiksu!» ütles, vandus kurjalt, pöördus minema ja tiris sõbragi kaasa.

«Etse näe!» kohmas vanamees, kuid litsus nina maha, sest poisi silmis oli midagi nii halastamatult hukkamõistvat, et palvevend tundis judinaid üle kühmu käivat.

«Viin jah — ja preilid! Leheski oli, et üks seelik vedanud eest!» arutati samas kõrval suure asjatundlikkusega.

«Mõni naine n'd soldatit! Tehtud jutt! Need seal liinil igasugusega harjunud. Siin aega mereni käes. Noh, igavuse pärast tõmbavad. Aga näe, teised, sead, lõid maha! Kõik ühed Vene väe mehed, aga näe, kühveldab kuuli ja — seal sa oled! Ei ennem niisugust asja juhtunud!» targutas kunagi soldat olnud habemik.

«Nii või naa — lurjused mis lurjused, kui läksid riisuma!» vaieldi talle vastu.

«Ah, seal trimpasid kõik, kes jaole said. Ka miilits lakkus kaasa,» piiksus endine naine, kelle süda veel ikka krihveldas...

Matuserong oli möödas. Salkkond naisi trügis sellele järele, et kuulsusetult langenute haudapanekut kaasa elada. Parv poisikesi surus varbad liivasse ja hakkas tolmupilvi üles keerutades ka sinnapoole tossutama. Kuskilt tekkis platsile kaks vihast koera, kes larinal purelema pöörasid. Rahvas valgus majadesse ja kõrvaltänavatesse laiali.

Kõigist Karssa palveist hoolimata sai nüüd Venima jälle mahti oma võiguga lagedale lasta, kus seisid pur-

jus poisid ning neist veidi eemal Jaanise vanad kui ka Köötsa Villem.

«Hõi, Kusti, kurat! Tule, istu peale!» röögatas ta ja ajas vankriga juurde. Aga siis kohe tasakesi:

«Mis sa, poiss, põnnad? Mitu päeva passi ja aja asjata jälgi. Lähme koju!»

«Juttis või?» päris noorem õhinal.

«Äh-äh-hää,» hirnus Venima hooletult. «Ära tühja pärast püksi tee. Kah mees, poeb preili eest pakku!»

«Said ära viia?»

«Mnoh, mnoh,» kõõksus Venima. «Mida kurat neist's tuua, kui teisipidi... Ole rahul! Tead, öövahi Märt ise vedas välja... Ütelnd, et soldatid ja nii pikk! Kes neid uurib või mis!»

«Noh, siis magama!» sai Kusti sellest jutust südant.

«Hõi, vennad, vänged vennad!» taarutas Venima jälle joobnuna pukis ja kisas täiest kõrist: «Hõi, sõidame. Lasen kõik treppi, nii et purujutt taga!»

«Mis sa n'd, Aadam! Küll me isegi!» rehmas Taavet käega.

«Roni aga sisse, vana Taavet, sul haige jalg kah, ja sina, Miili! Aga seda Lööpa-Villemit, seda minu võik ilma rahata ei vea. Kui sõidad, siis maksad!» narris ta Villemit.

«Minule sinu setukat vaja!» astus Villem pahaselt minema.

«Ääh, kopikakoi! Omal tuhanded sukasääres, aga kööberdab jalgsi, ei ihna voorimeest võtta! Saimitaguja! Vaeste inimeste veretäi! Ööh, varganägu!» mõnas voorimees tagantjärele.

«Jumalavallatu!» pobises see ja puges kähku eemale. Miili järgnes talle.

«Vaata, vana Taavet! See koi viib su naise ära!» hõikas Venima.

«Las läheb, saab rikkale armukeseks!» praalis teine vastu.

«Noh, kobige's juba peale!» käsutas kannatamatu voorimees.

Mehed ronisid vankrisse: poisid kahekesi istmele, vana Taavet jalglauale. Et teisel jalglaual kõik aeg Karssa seisis, arvas Venima hobusele raske saavat ja põrutas naisele kurjalt:

«No sina, vanamutt, koli maha! Sina käid palvemaja kaudu, Köötsa kaudu ringi, mis meil sust vedada!»

«Või joodikubandega kihutama, teab veel kuhu,» ägenes Karssa.

«Oma asi! Üü-üüit!» lõi Venima äkki hobusele ohjapäradega ja vanker vuras minema.

Karssa käed tõmbusid rusikasse, aga porilaualt nihutas ta enese maha. Hobuse pärast. Mitmest aknast vahiti neid uudishimulikult, poistesalk tormutas kümmekond sammu mööda tolmuseid rööpaid troska kannul.

«Eeh, seda elukest!» meenutas Taavet mõttes möödunud aegu.

«Elu, elu, miks mind vaevad, miks mind nõnda kurvastad...» jorutas seepeale Oolup rämedalt.

Päike vilkus juba katuseharjade kohal, õhk tõmbus jahedamaks. Kraavikallastel kitsesid söötvad naised vedasid neid lõõgapidi kodu poole, kaks tütarlast ajasid mõisaväljadelt linna suurt, majaomanikkude ühist lambakarja.

Noorest rohust täisõginud loomad ägisesid, pikk vill tilbendas maani. Sajad jalad keerutasid üles suure tolmukoonla, mis nagu vesipüks vajus laiali, langedes peene võrguna siin-seal ustel ja majatreppidel seisvate naiste valgetele pearätikutele, aknalaudadele ning ronides akendest tubadessegi.

Kabeli poolt kandus üksluise matuselaulu jorinaid. Kell lõi endiselt üksikuid, harvu pauke ning paplid pudendasid üle aia kõnniteele, mida mööda väike Karssa nukralt sampsis Prügiaugu tänava poole, oma villaseid urvatupse. Võililled ning paiselehed olid hoolikalt katnud öise külma ja musta eest oma särav-kollased näod. Inimestel polnud end millegagi katta — jõleduste eest.

Lähenes õhtu, kõrgemate majade ülakorra akendest kilgendas ärritavalt päike.

3.

Kiiresti ratsutasid pilved. Kord oli kamber varjudest hämar, siis jälle päikesesära täis.

Tüürmann tõstis pilgu protokollilt ja jäi varjude mängust pimestatuna tänavale vahtima, kus liikus üksi-

kuid inimesi, riided tuulest viltu kistud, kehad kumeras, käed sügavalt taskus. Oli jahe, tujukas, hoovihma raputav — näotu ilm.

Tuul nuhkis nurgatagustest välja risu ja rämpsu, keerutas seda, segas õlekõrtega ja pillutas siis vastu akent. Tänavad olid tükati, seal, kuhu läigahtas päike, kuivad, samas aga ligedad ja porised. Sinna jäigi peatuma tuulest kokkukeerutatud ask. Ülearune, inetu ja räpane nagu järsku külmaks läinud kevad.

Kellele kuradile on vaja seda vinget, toastki läbilõõtsuvat tuult, seda rahega segi raputavat vihma, kõike seda pori, sodi ja risu?! Või kellele õieti oli vaja neid igasuguseid tapmisi, riisumisi, kaklusi, mille laine aiva tõusis ja loksus ümber miilitsajaoskonna nagu hapats? Kui inimesed elasid sunni all, olid nad mõistagi täis viha ja tigedust. Praegu on neil kõik vabadused, kõik õigused käes. Miks ei ela nad siis nüüd mõistlikult? Mis ajab neid vägivalla- ja ülekohtutegudele? Jaoskonnaülem vaatas morni mõistmatusega räpasele tänavale. Nagu võrsuks kurjus ja vägivald vabaduse rüpest, oleksid inimesed loksuv sogalaine, tujutuultest pillutatav rämps. Kas tõesti? Jaoskond oli suur ja rahutu. Talle kui korrakaitsjale, kes eeldas suurtes vabadustes aina head, ajasid omavolitsemised vahel ahastuse peale. Kuhu nõnda välja jõutakse? Vabadus ilma korra ja kombelise kooseluta — see on korralagedus. Elu ilma teise elu ja õigusi austamata — paljuke siit maad on metsinimese moraalini: kellel jõud, sellel õigus. Ah, põrgut!

Tüürmann viskas protokollid, mida ta oli sirvinud, apaatselt hunnikusse. Uuri ja puuri, palju tahad, nagunii välja ei selgita, millelegi selle väikese ja moraalis kõikuva meestesalgaga piiri ei pane! Purevalt meenusid talle Posti mõisa lood. Neist pasundas ajaleht järjest kõmulisemaid üksikasju ja hurjutas miilitsasalka, kes esimese katsumuse ees süütuse kaotas, koos purjus soldatitega rüüpama pistis... Isegi otse nimepidi tembeldati teda, Tüürmanni, saamatuks pritsimajaisandaks... Siis linnavalitsuse, täitevkomitee ja garnisoni nõukogu juurdlused, uurimiskomisjonide rumalad kahtlustused, hukkamõistvad meeleolud. See kõik oli riisunud meelerahu ja paisanud roopast välja. Mida

enam ta asja ümber targutas, seda selgemaks sai, et oli tõega toiminud käpardina. Mis miilitsaülem see on, kes purjus bande ees varvast viskab!

Ent see polnud ainus mure, mis teda vaevas. Vandat ei olnud ta tollest vihmasest hommikust ja imelikust rahalaenamisest saadik näinud. Oli ainult kaudselt kuulnud teda manavat mehi tobudeks, kellest targem olevat eemale hoida. Eemale? Ometi kiputi kord aina lähemale ja lähemale, valmis pugema kas või kaenlaauku... Jaa, Tüürmann ei saanud selle vahekorra pärastki enesele etteheiteid tegemata jätta. Aastate ja kogemuste poolest oli ta ju tüdrukust niipalju ees. Oleks pidanud mõtlema, kindla otsuse tegema, mitte laskma asjadel kujuneda nõnda, nagu nad kujunesid. Kuidas siis nüüd? Mis saab?

Juuksetukad lendasid närviliselt üle pea. Tuba oli vaikne. Päike helgatas paaril püssil, mis vedelesid nurgas, kirjas laual vanu politseiraamatuid, mida vahel hädaabiks kasutati.

Koputus. Ning kohe ilmus ukse vahele Mehini sihvakas kogu. Ta oli korralikus sinises ülikonnas, kandis triibulist lipsu, säärsaapaid ja sonimütsi. Lai hall vihmakuub eest lahti, käsi selle taskus.

«Jõudu,» ütles ta enesekindlalt. «Aega on?»

«Palun.»

Mehin lennutas mütsi hooletult politseiregistritele, ta tugevate küüntega sõrmed trummeldasid nende kaasi.

«Oleks paari küsimuse ümber rääkimist.»

«Räägi.»

Mehin laskis oma tugeva keha toolile ja sirutas jalad peaaegu laua alt läbi Tüürmanni poole. Mantlihõlmad riivasid põrandat, uued säärikud krudisesid.

«Noh, mis nõu sa siis omaks oled võtnud?» küsis ta rusikas kätt lauale pannes, sellega nagu küsimust alla kriipsutades.

«Nõu siin teab või mis...» eksles Tüürmanni pilk teise lipsusõlmel.

«Kalduvad selle poole, et sind vastutusele võtta,» kergitas Mehin kraeserva.

«Seda tulidki teatama või?»

«Ei.»

«Mis kurat sa siis?» kargas Tüürmann närviliselt

püsti. «Tean isegi, et asi on halb. Aga kas mina — kas mina süüdi olen?»

«Ära kargle!» võttis Mehin paberossikarbi. Pikkamisi tikku otsides ja suitsu süüdates rääkis ta nagu pooliti möödaminnes, rõhutamata:

«Lahkumispalve — see ehk on kõige mõistlikum lahendus... Eksinuid ei usaldata. Iseennast parandada on parem varjus, kõrval... Ka koer poeb haavu lakkuma oma kuuti.»

«Kas see on uurimiskomisjoni otsus?»

«Osalt. Osalt aga minu ettepanek nii komisjonile kui sinule. Ja loodan, et võtate mõlemad ta vastu — kuigi teine teises mõttes.»

«Nii. Ka sina mõistad siis minu hukka ja surud reast välja?»

«Mitte hukka mõista ei ole võimalik. Reast välja- või rittajäämine oleneb edaspidi sinust... Oled enese rahva silmis võimatuks teinud.»

«Mina... Kerge on kivi visata, aga keegi ei vaata, missuguste lojustega tuleb siin töötada. Praegu on Nõmmaru nädal aega ära, Jaanis viiendat päeva — kuuldavasti lakkumas. Inimesed palka kätte ei saa, poolest linnast ja maakonnast jookseb asju kokku. Ühtegi selget otsa ei ole. See on kurat teab mis. Igaüks teeb, mis tahab!»

«Tore korrakaitsja! Veel toredam ideoloogia!» irvitas Mehin nägu kibedalt kipra kiskudes. «Justkui poleks kuulnudki revolutsiooni seadustest...»

«Mis kasu neist on, kui keegi neid ei täida?»

«Selleks, aga nimelt selleks sina-mees siin istudki, et revolutsioonilist seaduslikkust kaitsta! Lätlased said sulle mõisasse ainult appi saadetud. Vastutav olid sina. Aga Tüürmann, hell hing, lõi värisema. Noh, tulemus — kuulid, veri, asjata valatud veri... Sa pääsed veel kergelt.»

«Mina talitasin oma parema äranägemise järgi. Meie jõud oli liiga nõrk, et ohje haarata.»

«Soldatil ei ole oma äranägemist. Soldat täidab käsku. Ja sina olid seal väljas kui revolutsiooni soldat,» raius Mehin rusikaga lauale tagudes.

«Suursugune käskija. Kui sinusugune ise soldatiks satuks, tahaks temagi talitada oma äranägemise

järgi. Vaata, sellepärast on alati raskem olla soldat, pealegi revolutsiooni soldat, mustatööline, nagu sa ise ütled, kui käskija kõrgemal.»

«Lori. Sa ära liialda! Meie kõik oleme revolutsiooni mustatöölised, igaüks oma postil. Revolutsioon, see ei ole härraste pidu siidkinnastes ja sabakuubedes. Ei, see on raske, mõnikord mustki tööpäev. Püha ja puhkus võib tulla alles siis, kui kõik on ümber tehtud, põhjani uueks loodud. Selge!» Mehin viskas paberossikoni ägedalt nurka suurde tuhatoosi. «Juhtimine ja sõnakuulmine — see on uues ehk veel vajalikum, veel kindlam kui vanas. Oled eksinud — kao lavalt. Teist teed ei ole. Sinu juhtum on kujukas näide. Mõistetakse avalikult hukka — mis teha? Sellest ka minu nõuanne. Kuskil teisel kohal, teistmoodi võid jälle seltsimeestele, tervele asjale kasuks olla. Aga nõnda? Ära pane pahaks, räägime otsekoheselt.»

Kondine, kollaka nahaga käsi mängis kramplikult sulevarrega. Kogemata lipsas pilk Mehini rusikale ning talle näis, nagu oleks see raske vasarana tagunud sõnu tema teadvusse. Sel hetkel kahvas tuul jälle prahti vastu akent, tuba lõi päikest täis. Meeste silmad tõmbusid vidukile, jäid pimedaks.

«Ah, üks sõge tammumine kõik!» viskas Tüürmann sulepea plaksudes lauale.

«Kuidas nii? Tee ja siht on selge. Ainult tööd, veel mõni lühike aeg tööd, ja võim on meie käes.»

«Nõukogusid mõtled?»

«Loomulikult. Petrogradi nõukogu ja keskkomitee valmistavad revolutsiooni teise etapi vastu. Lenin ütleb, et kohe sotsialismini välja. Poolehoid sõjaväes ja vabrikutes suureneb. Kõik võim nõukogudele! Nõnda kirjutab «Golos Soldata», nõnda arvatakse pealinnas.»

«Muidugi, usk on hea asi. Aga siiamaani on kõik kujunenud samm-sammult, faaside kaupa. Ilma väljaarenemata tööstuseta ei ole sotsialismi. Seda ei tee võim.»

«Võim teeb kõik, võim ise on kõik. Kelle käes on võim, see loob korra ja majandussüsteemi. Ja võim saab olema nõukogudel.»

«Nõukogudes on igasuguseid inimesi. Paljukese vahet on praeguste nõukogude ja kodanlikkude parlamentide

vahel? Või arvad sa, et enamlased üksi nõukogudes peaksid istuma? Kõik töölised ei ole kaugeltki enamlased. Peale tööliste võitlesid ka teised klassid isevalitsuse vastu. Milleks siis? Inimesed on isevalitsusest tüdinenud... Teie jääte üksi.»

«Vähemlik loba! Meie pole mingit «üldist» taga ajanud, ei ajagi. Meie eesmärk on tööliste diktatuur. Meie surume kapitalisti, kes seni on mänginud käskijat, alistatu ossa — surume teda, kuni ta kärvab. Mis siin kohapeal — see on täpe. Siin teevad mõned vanaeided ja palvepapid oma lehenäruga rohkem poliitilist musta kui meie pihutäie teadlike töölistega kasida jõuame. Kuid võtame üldise meeleolu. Kodanlus karjub, et sõdige. Aga soldat on väsinud, rahvas sõja vastu. Meie tõmbame kodanlaste plaanidest kriipsu läbi. Jah, muidugi, siin tuleb see võib-olla sünnitada, mis pealinnas sünnib iseenesest. Kuid selle töö teevad jõud ja võim.»

«Jaah, siis ei ole mind ehk tõesti enam tarvis,» litsus Tüürmann lõua mõtlikult pihupessa. «Sisesõda. Seda mina kaasa ei tee.»

«Võta ometi aru pähe. Kuni pealinnas seisavad ministeeriumide eesotsas krahvid ja parunid, ei saa olla revolutsioonilist valitsust kohtadel. Kõik kisub tagasi. Siingi — komissarideks kadettidest või oktobristidest härrakesed. Teevad ainult sõnu vabadusest ja revolutsioonist — rohkem midagi.»

«Ka teil on sõnad kõvemad tegudest.»

«Oota. Teod tulevad. Ja siis näed alles. Ära virise. Kuid lähme tagasi asja juurde. Homme on uurimiskomisjoni istung. Terve parempoolne vägi vajub sulle selga. Tahavad puuri pista. Seleta, nagu oleksid lahkunud mõisast sellepärast, et sama võimu — täitevkomitee — teine käsutäitja võttis korraldamise üle. Edasi, kui jääd parteiga seotuks, kaitseme jõudumööda. Las raskekaalulised härrad pigistavad siis meid kõiki koos — sellele saame vastu. Ega täitevkomitee sind ära süüa ei lase, kui teab, et jääd omaks,» tõmbas Mehin mütsi ropsudes pähe.

«Suur tänu sulle,» ajas Tüürmann end püsti.

«Veel üks küsimus. Isiklikku laadi. Seltsimeeste vahel lihtsalt: mis plaanid sul selle tüdrukuga on, kes kord kirja üle andis?»

Tüürmann vaatas aknasse. Tõrksalt kerkis ta kitsas piht püstamale, hammas haaras alumist huult. Kuhu Mehin sihib? Mis on temal ja nõukogudel s e l l e g a, üksiku inimese e r a a s j a g a tegemist? Ning peaaegu nipsakalt küsis ta vastu:

«Kas peavad siis alati kohe plaanid olema? Ka enamlased kurameerivad ja . . .»

«Kindlasti, kindlasti!» Mehin otsis Tüürmanni silmi. Aga aknasse kissitades peitis see need päikesesse. «Üsna huvitav neiukene . . . Arvasin, et sina ehk . . . Aga noh, kui mitte, siis mitte . . . Nägemist!» ulatas Mehin käe.

Tüürmanni käsi kerkis võpatusega.

«Mis sina Vandast tahad?» vaatas ta nüüd kogu selle jutu kestel esimest korda teise silmadesse.

Mehin pahvatas raginal naerma.

«Tahan! Ma ütlesin sulle, et seltsimeeste vahel . . . Neiu on meeldiv . . .»

Ahaa! Tüürmann pigistas hambad kokku. Tõepoolest, otsekui pimedusega löödud! Vandagi oli ju Mehinist ihalusega rääkinud. Vahekord temaga läks sassi selle uuesti silmapiirile ilmumisel . . . Nõnda siis! Aga enne kui pikaldane Tüürmann mõttega niikaugele jõudis, kadusid lai selg ja lahtised mantlihõlmad ukse taha. Tuba oli taas hämar pilve varjust, aknale rabises üksikuid jämedaid jäähaavleid segi vihmaga.

Käsi haaras närviliselt paberi, silmad jälgisid sõnu, kuid mõtted rändasid sootuks teisi teid — kaugel protokollidest. Helistada, rääkida Mehinile, kuidas on tõeliselt lood neiukese asjadega? Kuid mis pihiisa peab ta enesele tegema Mehinist?! Täispuhutud vabrikupoiss, kes kujutab enesest kangelast. Las kujutab. Kuradile! Ja Tüürmann lõi paberid laual segi. On läinud amet, on läinud au — mingu kas või see tüdrukki!

Pool eluaega oli joostud ideede nagu virvatulede järel, nende heaks elatud, oma noorus ja enese koolitaminegi nende nahka pandud. Aga nüüd, kui need ideed kord võitnud on, tõmmatakse sind selle eest, et oled inimene olnud, liistule, tembeldatakse vaata et veel kurjategijakski. Tulevad teised ürgsema jõu ja valitsemishimuga — ning kõik senine on nende ees tolm, tühi rämps, kelle isiklik elugi ei vääri enamat kui lärts sülge . . .

Ta ei kavatsenud praegu lõplikku otsust teha, kuid käsi oli endamisi leidnud paberilehe ja haaranud sulevarre. Ei suutnud ta veel mõtteid koondada avaldusele, kui uksest tuldi.

Tüürmann tundis sammudest, et see oli Kusti.

«Laagerdasid jälle?»

«Kuule, kas siin on mõni prii suvemüts? Sellega teeb juba liiga,» alustas poiss hoopis teisalt.

«Ära minult küsi. Viimast päeva istun siin.»

«Nalja teed või?»

«Nalja! Mõnele tegi nalja koos rüüstajatega lakkuda. Sai sind ka lolli peaga siia sokutatud.»

«Kas nõuti välja või?»

«Kedagi peale minu pole nõutud.»

«Kae kuradit!» jäi Kusti nõutult, käed põlvedel, põrandale vahtima. Tal älkis sees viinapära. Nägu oli veninud, silmaalused kottis, põsesarnad sinkjad, kuna habemeta lõug plekina läikis.

«Ma astun kah siis välja!» kohmas viimaks.

Tüürmann ei vastanud. Rahutult ristlesid pilgud.

«Mis Vanda teeb?» küsis ta järsku.

«Mutiga on kõvasti sassis; ma, kurat, ajasin täie peaga jama... Nüüd vanamutt ei anna enam tüdrukule hingerahu. Et mingu mehele või... Nagu ei tea mis paruni perekond oleks!»

«Aga plika ei taha?»

«Vist jah. Ta ju veel noor kah.»

«Või nii...»

Tüürmann läks rahutuks. Ta tõusis, hakkas pikkade sammudega mõõtma toa nurkjooni, käed püksitaskus. Mingi võitmatu kaksipidikiskuv sisetunne halvas mõistuse, tegi jõuetuks. Käed taskus lõid võbisema, vasak silmalaug tõmbles. Selline seest väljapoole hoovav erutus kestis paar minutit. Läbi aju sähvis sajasuguseid mõttevälke. Siis alanes pinge. Käed lakkasid võbisemast, mõtted taltusid. Kusti ette seisma jäädes ütles ta sellele täiesti ootamatult:

«Tead, kui elada tahad, hakka enamlaseks!»

«Nonoh, mis parm sind nüüd pistis?» päris poiss virilalt naeratades.

«Asjaolud!» kehitas Tüürmann õlgu, kusjuures ta suunurgad vajusid abitult alla. «Aga tutki — ei lähe

läbi!» kõksas rusikaga jonnakalt lauanurgale. «Tehku, mis tahavad! Ei hakka.»

«Mis nad sulle saavad teha! Mehed jõid ju seda, mis soldatid olid välja tassinud. Ise keegi kätt külge ei pistnud. Mis nad's ikka...»

«Ah, see pole sellepärast!»

Kojas algas segane sammudekabin. Vahikorral olev mees tõukas ukse lahti, kaks teist talutasid eneste vahel sisse poolelutu vanamehe. Selle riided olid mitmelt poolt lõhki, nägu sinine, rinnal rida vereplekke. Ümisedes ja tuikudes laskis mees end vedada nagu kotti. Üks toojaist toetas ta seina najal asetsevale pingile, teine teatas:

«Sai tera... Tiigioru tänaval...»

«Lööja?» küsis Tüürmann, lastes pilgu üle räpase ja läbikolgitud mehe.

«Putkas üle aia.»

«Eraisik?»

«Sinelis ta oli...»

«Neid kõik ilm täis!»

«Tarvis isik kindlaks teha,» arvas Tüürmann.

«Peaks enne vaatama, kui palju tal viga on. Joodud seal ikka veel toda Posti mõisa viina. Nii et rüüstamise järelmängud hakkavad alles tulema,» seletas pikk hõredate hammastega miilitsamees.

«Vaatame läbi!» Tüürmann ise asus mehe kallale. «Teie nimi?» nõudis ta. Kuid selle suust ei tulnud piiksugi. Aeglaselt vajus ta pingile seljakile, nägu kiskus siniseks. Rinnalehe alt leiti kitsas, üsna tähelepandamatu noahaav, millest kõhunahale nõrgus vähehaaval kollakat veresegast vedelikku.

«Sisikonda vist?» vaatas Tüürmann võikusetundega haava. «Tuleb kliinikusse viia. Sul, Jaanis, on aega — lähed kaasa!»

«Ei lähe mina! Ütlesin, et astun välja. Siin on kõik!» viskas ta taskust lauale pampsu padruneid. Ütles, haaras mütsi ja läks, nagu oleks tuli taga.

«Jõudis ette!» mõtles Tüürmann endamisi.

Vahejuhtumit Kustiga vaatasid milítsionäärid vaikse imestusega kõrvalt. Mis see siis tähendas? Ent seletust ei tulnud. Nad tõmbasid palitu haavatule uuesti ümber ja hakkasid teda väljas ootavale voorimehele talutama.

«Kas jääb valve juurde?» küsis pikk mees.

«Milleks?» hammustas Tüürmann. «Mehi nagunii vähe!»

Lagunemine toimus, nii sees- kui välispidine. Vastuolud kasvasid ja korratustelaine näis üle pea kokku löövat. Keskpäeva ajal pussitatakse inimene tänaval poolsurnuks! Must tõde laius Tüürmanni ees. Äratundmine, et on ise üks murdunud hammastega ratas masinavärgis, tegi ta meeleolu sandiks.

Viivitades ulatas ta sulepea, vajus uuesti laua kohale küüru ning kirjutas miilitsanõukogule oma lahkumisteadaande.

Vastu akent rabises jälle rahehaavleid.

4.

«Ei, heeringat ei ole!» hõikas Rikasküla leti tagant naisele, kes, suurrätik õlal, jalad paljad, ja vististi vesi suunurgis, seisis keset kitsast poodi. Rikasküla korraldas midagi alumisel laudil, veri valgunud pähe, nii et nägu hõõgus, kui ta end aegamisi püsti ajas, käsi püksitagumiku külge pühkis ja ennatule naisele kordas:

«Ei ole jah!»

«Aga silku?» tongitses naine suure varba küünega porise põrandavahe kallal.

«Kah otsas!» lõi Rikasküla kahjutundes käed laiali.

«Head õhtut siis!» luges naine näpu vahel paberist kirjamargitaolisi kahekümnekopikalisi. Ning samas sibasid ta väikesed, pealt pruunid jalad kiiresti aknast mööda, Trepi tänava poe poole.

«Kahju inimesest,» sõnas Rikasküla teisele naisele, kes vahepeal oli sisse tulnud ja seisis, pajuvitstest korv käe otas. «Mida siis võiks olla?»

«Väikepunaseid kartuleid — head koorega keeta,» maigutas tõmmu näoga naine himukalt pool-kahekordseid huuli.

«Väikepunaseid? Ei ole ammu näinud! Valgeid on — odavamad kah!»

«Mulklikud või kollase ihuga? Koorega keeta sünnivad?»

«Kartulid kui hanemunad: suured ja siledad, söö või keetmata.»

Naine sõrmitses kastis kartuleid, pildus üht sinna, teist teisale, nuusutas ja näppis küünega.

«Mis matt on?»

«Kolmkümmend viis kopikat.»

«Mis? Niisuguse prahi eest: kuiva mädanikku täis ja porised... Sigadele parajad! Hull oled?!» haaras ostja letile lastud korvi kätte.

«Kartul kui õun,» laskis Rikasküla mugulaid läbi peo. «Ära kaupa laida, kui ostja ei ole! Mul endal vakk kuuega käes — kuidas ma neid's pean müüma? Alla omahinna või? Igaühele lao kuhi peale ka veel... Pidage ise nüüdsel ajal poodi, näete, mis tähendab kaubelda, näete, mis teenite!» viskas ta pliiatsijupi tirtsatades pudukraamileti klaaskaanele.

«Ah et odrajahu?» pöördus siis kohe kolmanda naise poole.

«Anna mulle kartulid enne ära!» sakutas eelmine teda kuuesiilust.

«Kas kallid ei ole enam?»

«Pool matti!» nurus naine alandliku häälega.

«Mis pool? Kuidas ma seda poolt mõõdan?»

«Mõtle! Kümmekond kartulipabulakest, ja maksa kolmkümmend viis kopikat! Issand, mis sest ilmaelust küll hakkab saama!» jäi naine teise ette seisma, käed risti kõhul. «Ei mõista õkva, mida süüa!»

«Jaah!» õhkas too vastu. «Kas odrajahu saab's või?»

«Musta jahu?»

«Taevas, sellest ei saa ju sousti teha! Lapsed lõpevad nälga ära!»

«Lase ise sõelast läbi!»

«Mõõda kartulid välja!» kordas paksuhuuleline, kes jonnakalt seisis ikka veel poes.

Rikasküla tatsutas edasi-tagasi, kaalus ajalehepaberisse nõutud jahunutsaka ja korjas siis peoga kartuleid matti, suur jäme pea küürutamisest peaaegu kastis.

«Mis küll kõik ära ei saa näha ja kannatada! Söö iga päev nagu siga koorega kartuleid ja kasta roka sisse, mis hamba all ragiseb! Issand, kes seda võis ette aimata! Kõige parem Venemaa püül oli alla kümne kopika nael, kõiksugused šoti ja jarmuti heeringad, et sulasid

suus... Oh, süda läheb sandiks,» hädaldas kartuliostja teisele.

«Jaah, jaah!» noogutas see elutargalt, kusjuures rätiku terav kolmnurk tegi ettepoole mitu nukrat käiku nagu näljase varese nokk.

«Ärge uiutage midagi! Vabadus! Mis edaspidi viga elada,» võttis Rikasküla naistelt raha.

«Mis sellest vabadusest! Lihtinimesel ükskõik. Kui aga tööd on ja kõht täis saab,» rääkis terava rätikunurgaga naine, ajades ise end ühte külge pidi poeuksest välja. «Rikastele see vabadus ehk asjaks. Aga meie — ei saa arugi... Meid kooritakse ikka, tööga ja kõigega — ole sa vaba või ära ole...»

Kitsas pood tõmbus järjest hämaramaks. Päike oli loojunud, taevas pilves, ilm lämb ja vaikne. Öösi tõotas vihma tulla. Kihulased surusid akna all, haabade lehed tukkuvas vanausuliste surnuaias liperdasid kergelt. Rikasküla kiskus ukse pärani, istus selle lävele ja tõmbas põlvedele oma päevase müügi ülestähendusteraamatu. Pobisedes ja vurrusid liigutades luges ta üksikuid arve, liites neid peast enne kümnete, siis üheliste kaupa, et lõpuks oleks kergem kokku võtta. Seda tehes ja numbreid oma ahnete näppudega taga ajades oli ta nii ametis, et ei märganudki, kuidas kergetes kingades läheneti, müts õhku tõsteti ja hüüti:

«Jõudu, kaupmehesaks!»

«Vaja, vaja jah!» kahmas mees heitunult raamatu kokku ja hüppas poisiliku kergusega jalule. Kuid siis vajusid ta käed viisakalt puusade kohale, ning õige magusa, sulava naeratusega ulatas ta oma parema.

«Ah, härra Rõigas! No astuge sisse, härra Rõigas! Palun väga, härra Rõigas — mul tööpäev!» libistas ta pilguga ülevalt alla oma riideid, mis olid jahused, rebenenud, kooratanud, vanad ja haisesid heeringast. Rõika August oli kerges hallis suveülikonnas, suur ristlips lõua all tuustis, laia äärega kaabu kuklas.

«Ei tee viga, ärge laske ennast eksitada! Ma tahtsin ainult suitsu — kui teil on?» pani Rõigas jala trepiastmele.

«Leidub, härra Rõigas, leidub!»

Mehed astusid poolpimedasse poodi.

«Siin vanad kaukaskid,» tõmbas Rikasküla kuskilt leti

alt väikese kastikese. «Siin turetskid, siin eht esimene sort!» pani ta mitu karpi paberosse noormehe ette. «Praegu niisugune imelik aeg! Kõike peab sul olema, aga või sa igaühele anda tohid! Teab, mis ära teevad! Löövad veel maha kah! Ainult mõnele hädas sõbramehele, nagu teile, teie isale või nii-naa annad... Noh, saate isegi aru! Viieteistkümnendast aastast tsipake jäänud, omajagu — võtke! Seepi ka mul kastike keldris. Aga kellele ma tohin seda hingata? Kohe, et spekulaatsia. Kuradile! Parem ei müügi niisukest kaupa...»

«Õige ta on,» kiskus Rõigas ühe karbi lahti, pistis paberossi hambusse ja pakkus kaupmehelegi. «Palju mul tuleb's?»

«Pange n'd raha ära, härra Rõigas! Ega's ma's teile kopika ette... Teie nagu suurem ja tähtsam inimene, auasi...»

«Mis seda n'd,» vehkis Rõigas üleolekutunnet maitstes käega. «Aga eks siis teinekord.»

«Noh, härra Rõigas, teie nüüd ka nagu kongressi saadik, ja-jah, lehes oli! Kas saame varsti landstagi kokku?» laskis kaupmees end rinnukile letile. «Tore asi! Puha meie omad mehed. Just nagu mõisnikud: sõidavad Tallinna kokku, peavad kõnesid, otsustavad, lehed kirjutavad — suurepärane!»

«Loota on,» kinnitas Rõigas suitsu puhudes. «Teeme kõik, mis meie võimuses, ja paneme viimase kui rattakese käima, et asi edeneks. Iseäraliste õigustega volinik Petrogradis juba on, saadikute valimine üle maa käib, lehtedes lööme lokku, mis laksub. Igal juhul lootust on, et oleme varsti ise otsal. Kui ei lähe läbi autonoomia, teeme konföderatsiooni Venemaa tulevaste rahvariikidega. Viime oma rahva aukohale teiste seas!»

«Aga mis mõisnikud? Kas lasevad õige? Vaat mis...»

«Pole neil midagi lasta. Praegu on võim selle käes, kes enam hääli saab... Ja meie, noh — terve rahvas...» Rõigas tegi käega laia liigutuse.

«Jaa-jaah, see on ikka küll!» kiitis kaupmees. «Kus meil's kõik, oma landstuba ja omad landratid kah! Võib-olla saate teiegi landratiks, härra Rõigas.»

«Kes seda võib ette teada!» libistas rahuloleval naerumuigel Rõigas käe suitsuga vestitaskusse.

«Jaa-jaah, teie olete ju tark ja koolitatud mees!» hää-

litses kaupmees peaaegu kahjutundega. «Astume ehk tahapoole — kui teil aega on?»

«Tänan. Ega ei ole. Tuleb homseks lehele kõva artikkel virutada.»

«Ja muidugi, ja muidugi — ega aeg ole maast võtta, härra Rõigas!» läks Rikasküla jälle imelikult viisakaks. Peaaegu kummardas Rõika ees, horgutas oma halliks-tõmbuvaid vurre ja lisas: «Ma saan aru . . .»

«Tööd on kole palju, jah. Kisu nende enamlastega, pea koosolekuid, kirjuta lehele, õpi kah veel! Kus seda aega's!»

«Jaa-noh, loomulikult, loomulikult — kui teil juba, siis ma'i tea . . . Mulgi seda rähklemist, nii et pea otsas märg! Ainult et näeb vähe, väga vähe näeb,» hõõrus ta näppe vastu pöidlaotsa.

«Praegu on meil,» seletas Rõigas edasi, «kolm tähtsamat küsimust, kolm suurt küsimust esil: esiteks rahvuskongressi kokkukutsumine, mis vist saab olema umbes jaanipäeva ajal Tallinnas, ja kus oleksid esindatud kõik Eesti seltskondlikud organisatsioonid kui ka sõjaväeosad. Teiseks kiires korras oma võitlusjõu, see on oma sõjaväe väljaarendamine. Tõsi, osalt on see juba teostatud, sest esimene eesti polk on koos ja järgmiste kohta loodame lähemal ajal luba saada. Kolmandaks siis, kui meil on juba oma sõjavägi, ja kui meil peaks tulema veel raskusi, — tuleb ehk kokku kutsuda oma Asutav Kogu. Kuid sellest on vara kõnelda. Seda näitavad omavalitsuste ja Vene Asutava Kogu valimised. Esialgu on küllalt sellest, kui me suudame kokku seada üle maa kindla ja eeskujuliku omavalitsuse, mis on tõelikult o m a ja oma meeste käes. Alles siis võime edasi astuda.»

«Oi, kui ilusad, kui suurepärased plaanid, härra Rõigas! Kui kõik see eesti värk korda läheb, siis ma kas või võtan naise, et elust täit mõnu tunda! Kargaks kas või isegi appi — aga ma olen puruloll. Ainult paar talve vallakoolis käinud. Sellega ei saa midagi, härra Rõigas, eks ole? Häbi ütelda, aga ega ma hästi ei tea, mis asi see Asutav Kogu või mis see vöderatsjon on või mis muud seal . . .»

Rõigas seletas lahkelt, jätkates siis: «Noh, meil on ju nooremat ja haritud jõudu. Küll meie, noored, teeme!»

«Teie jah. Just nagu omal ajal Jannsen, kadunuke.

Mäletan, vanemad ikka arutasid. Aga vaat, mis mul praegu ette tuli. Kas venelased Eesti sõjaväest ka midagi peavad? See saab ju hirmus väike, nii umbes üks vene polk? Mis...?»

«Suurem ikka küll. Eestlasi on Vene väes praegu laiali ilmatu hulk. Kui kõik kokku tulevad, saab oma sada tuhat. Pealegi, esialgu pole tähtis suurus. Vaja on näidata, et meil on endal jõud, kes korda pidada suudab... See olgu omavahel,» rääkis Rõigas tasakesi. «Avalikult muidugi, et läti polkude eeskujul sakslaste vastu... Saate aru? Et nüüd, mil vaenlane kodumaale ligidale tulnud, meie polgud seda vapramini aitaksid maad kaitsta, mõistate?»

«Saan aru küll! Kaubal peab nägu olema.»

«No-hooh, meil on häid jõude. Vilunud mehed, omad polkovnikud ja kõik... Küll ta läheb. Ainult asju tuleb väga ettevaatlikult ajada, väga,» koputas ta tuha paberossi otsast ära. «Paljud meie omist ei ole veel selgusel, mis selle sõjaväega ja autonoomiaga teha... Aga mina arvan, et tuleb aeg, kus kõike tarvis läheb. Kirjutagu või saatku enamlased telegramme Petrogradi nii palju kui tahavad — meil on seal ka omad tüsedad jõud platsis. Enamlaste karjumise, et eesti polkude asutamine tekitavat sõjaväes rahvustevahelist hõõrumist, jättis Kerenski tähele panemata. Nii jätame meie ka enamlased tähele panemata, mingu kas või löömaks...»

«Neid raiske on siiski ilmatu palju... Esimesel mail, kus oli rodu: pritsimajast Lihaturuni kõik täis... Lipud ja tokid kirjadega seljas! Mis nad küll peaks tahtma — ei mina sellest jagu saa. Ikka üks, et vabadus, teine — svabooda... Noh, seda räägite teie niisama, ja ainult selges oma keeles. Ei tea, miks inimesed sinna peaksid jooksma?!»

«Nemad lubavad rahu ja maad...»

«Mis see rahu n'd üksi! Sõja ajal läheb mõni mees ühe aastaga niisama palju edasi kui enne kolme-nelja aastaga kokku!»

«Sellepärast sinna ka kiputakse,» jätkas Rõigas oma juttu. «Seal on palju inimesi, kes ennast ainult nimetavad töölisteks. Aja jooksul tulevad need ilmtingimata meie poole üle, kui enamlased oma plaane eraomanduse ärakaotamise asjas katki ei jäta. Sinna või-

vad jääda ainult mustatöölised ja alaväärtuslik hulguste kiht. See viimane ei suuda midagi ära teha — kaltskaabakas jääb ikka kaltskaabakaks. Päristöölisi on meil siin aga nii vähe, et enamlased ilma tahtmata on sunnitud järele andma. Vaadake, Rikasküla, sellel seisavad meie võidulootused. Suur enamus maarahvast — talupidajad — hoiavad iseenesest meie poole. Kes tahab siis oma varandusest ilma jääda? Ja nendele, kes enamlaste plaanidest veel aru saanud ei ole, teeme meie asja selgeks. Iga päev ainult korrata, et enamlased on võõrad, rahva vaenlased, riisujad: ja aitab. Vaadake, nii tehakse poliitikat!» uhkustas Rõigas oma uuriketiga mängides. «See rüüstamine, milles omajagu süüdi oli ka enamlaste näotu ässitus, see andis meile suure trumbi kätte . . .»

«No muidugi, no muidugi! Oli ikka hull lugu kah,» möönis Rikasküla, kuigi oleks meelsasti veel nüüdki käsi hõõrunud nende krabisevate sajaliste pärast, mis kokkuostetud piiritus talle sisse tõi.

«Kuid pidage silmas, paljust, mis ma praegu räägin, tuleb nii,» Rõigas vajutas kaks sõrme huultele. «Jäägu ainult omavahele!»

«Ei-noh, muidugi, muidugi, härra Rõigas!» vaatas kaupmees ehmudes ringi.

«Meil siin agulikohal on palju musta. Aga meie asjad edenevad hästi,» kinnitas noormees ja ulatas käe.

Kaupmees saatis teda viisakalt ukseni, jäi selle piida najale veidi unistlevalt toetuma, mööda kõnniteed kaugenevale Rõikale järele vaatama. Ei noh, jõudu, seda purupoolist jätkus. Kui ainult vaimuvalgust... Siis hakka või ise landratiks ja härraks . . . Kuradima tore ikka küll lasta kahehobuse-vuurmanniga või koguni automobiiliga tortsti kuberneri lossi ette . . . Eeh! Aga no kus sa lased, kui nupp ei võta, rehnutti raske kokku lüüa . . .

Rehnut meenutas mehele uuesti päevaarve. Ta istus trepile ja võttis neid kokku, kuni väsis, haigutama hakkas, und silmis tundis. Tõmbas ukse kinni, luugistas aknad ja läks — südame all ikka veel kripeldus imeilusast, roosast rahvuslikust tulevikust.

Pilves taevas aga vajus kuskil eemal maaga kokku ning oli üsna lootusetult tuhm.

5.

Martin Haspe seadis end oma korteris peagi sisse, tõi kohvri tööriistadega kohale ning riputas aknale väikese viltuste tähtedega sildi: «Kingsepp. Tellimised ja parandustöö.» Ärid ei suutnud pealinna peenele naistekingade-tegijale tööd anda — puudus materjal. Nii tuli katsetada omal käel ettevõtjana, samal ajal kui ta ise nõukogu liinis arendas töökodade ühistamise, paljude meistrite koostöötamise mõtet. Mõte mõtteks. Et teda aga tema isiklikus putkas, nagu ta seda nimetas, tööpakkumistega ei koormatud, jäi tal rohkesti aega — nii töökodade sotsialiseerimisest targutamiseks kui ka agulielu tähelepanemiseks. Varsti oli tal viinavabrikusse tungimise avalugudest hais ninas ning kahtlus langes tõsiselt — omaenese naisele. Tal kujunes oletus ka kartulivarguse kohta. Kuid needki niidid viisid inimesteni, kes, imelik küll, olid selleks liiga lähedased, et nendest vajalikus kohas täie häälega rääkida. Ja nii vaikis peenkingsepp, vaikis vihaselt, enesega riiusolevalt, pilves ja raskemeelne nagu hall ilm. Ka uurimiskomisjonis ei teinud ta suud lahti. Ei rünnanud ega kaitsnud miilitsat. Kui aga kuulis, et Tüürmann, Jaanise Kusti ja mõned teised on ise tagasi astunud, viskas omavahel Mehinile:

«Parem on, kui saame lahti — nõrganärvilistest ja omavolitsejatest, olgu nad, kes nad's on . . .»

«On sul teateid?»

«Ei,» vastas Martin kindlalt. «Aga ma otsin oma naist. See kadus silmist . . .»

«Üü-üü!» laskis Mehin huulte vahelt vilet. «See on juba . . . Selge kriminull!»

«Võib olla, et ongi,» lõpetas Martin järsult jutu. Veel samal päeval tegi ta käigu Jaanistele, päris Maalit, selle sõbrannasid, viimase aja sõpru, küsitles ka Kusti kohta, et kas on väeosse tagasi läinud ja millal. Aga ei naiseõde ega selle mees teadnud talle öelda, kuhu poeg kadus. Seletanud, et sõidab minema — ja kõik. Maali suhtes oldi veelgi tagasihoidlikumad. Taibati, et Martin naist ei otsi üksnes kui naist. Midagi erilist pidi olema. Ning selles aimduses pani ettevaatus nende suud lukku. Vana Taavet ei söandanud sugulase ees kiidelda

isegi selle ämbri piiritusega, mis ta ära oli toonud ja Rikaskülale maha müünud. Teine suur tegelane, mine tea, kust kinni hakkab! Leidku ise oma naine, kui vaja leida.

Kuid naist polnud lihtne leida. Viinavabriku juurest minnes viis Maali ja Kolja tee nad linna kagupoolsesse serva, pärmivabriku taha luhale. Tee lookleb linnast välja mööda porist ja madalat karjamaaserva, kus vedeleb laamas risu ja prahihunnikuid. Viimaks aheneb kitsaks rajaks madala lepiku vahel, mis käib läbi loikude ja porilompide ning suubub jõeäärsele põndakule. Rada kasutavad karjalapsed ja mõned harvad õngitsejad, kes siitkandist jõele lähenevad, sest põndaku all, solgikraavi suus on head ahvena-, aga teatavatel aegadel ka säina- ja latikakohad.

Siin karjamaaserval, lepiku ja jõe vahelisel kaldapõndakul seisab üksik madal majalobusk. Selle poole Maali oma sammud seadiski.

Lehkavuse, näotuse ja pärituse poolest on see üks väljapaistvamaid kohti. Seal, kus tänavad vedelporiste jadadena justkui soisesse luhta upuvad, voolab kohati nende otsi lakkudes jõe poole lai, terve mäepealse linnaosa ja kasarmute reovesi loksutav kanal, õigemini kraav. Sest ilmaski pole ta kaetud ega korraldatud olnud, vaid on ikka, nagu mäletatakse, linna ja karjamaa servi uhtes ning õhku vastikut hapnemishõngu keerutades vabalt ja segamata rajanud enesele pehmes maas tee sinna, kuhu tahtnud... Aastakümnete eest keerelnud ta risti läbi karjamaa, nüüd aga on nihkunud agulile lähemale, võtnud sihi üksiku luhapealse majakese ja linna vahelt jõkke. Loomulikult nõnda ennast ka rohkem tunda andes oma läpastuva lehaga nii majale kui linnaservale.

Kraavi kallastele veab linn jätistesuppi. Kummutavad siia oma saagi nii kuiva kui vedela kraami koristajad ning tassivad naisedki niisugust, mida pole mujale panna. Siin vedeleb koera- ja kassiraipeid, pleekinud konte, naha- ja karvatuuste, plekk-karpe, läbiroostetanud ämbreid, potte, padasid, taldriku- ja kausitükke, raua- ja plekilahmakaid, tõrvapapiribasid, paberirisu — kõike läbisegi kuni põndakuni jõekaldal, kust edasi laiub luht.

Seesugune on maja linnapoolse külje «iluaed». Tagumine pole parem. Seal korisevad laukad ja laotab vänget niiskust madal luht, mis ulatub kilomeetrite laiuselt Posti mõisa reheni välja. Suvel see soohapatis kuivab vahel nii, et sinna saab ajada loomi. Talvel aga haigutab pakase ajalgi uduvinas. Ainult jõeperv maja kohal on puhas — seda peseb igavene vooluvesi ise.

Kõigele maapealsele saastale lisaks kütavad paar üle jõe asuvat vabrikut siia oma nõgist suitsu, nii et eales ei vabane maja aknaklaasid ja uksepiidad tahmakorrast. See katab neid nagu paks rasv suved ja talved läbi, andes elamule pigitanud mütsiloti väljanägemise.

Vana majakösu juures leidub muudki, mis meenutab mütsilotti. Ta on peaaegu neljakandiline, igati vaevalt kolm sülda, palkidest küljed kummi vajunud, katus äärtega ligi maad, esimene ots kõrgemal — nii et ta eemalt näib tahtmatult ümariku, hästi lõmmis, mulke ja kriime täis kaabuna. Sest maja kaks akent on osalt topitud pulstidega, mis ripnevad alla, väline uks puudub ning katusest on tuul oma äranägemise järgi võtnud pilpa, siis kui meeldis...

Maja ümber on kunagi olnud aed. Sellest seisavad mälestusena veel püsti paar tugevat nurgatulpa, mille ümber tavaliselt suvel lokkab kõrge, maotu rohi. Ükski elajas seda ei nuusuta, ainult hulkuvad koerad kergitavad jalga. Päevasel ajal mööda vesist lepikut tulles ja kogemata maja juurde sattudes võib seda väliselt pidada mahajäetud majaks. Öösi — selline reis on küll ohtlik ja väga ebameeldiv, sest teerada ja purre on kitsad ning soppakukkumise võimalus suur — võib veenduda vastupidises. Majas siiski elatakse, sealt kostab aeg-ajalt isegi lõbusaid, trallivaid hääli. Kuid ainult aeg-ajalt. Üldiselt on maja vaikne.

Vaikne mees on ka selle omanik Jüri Urm. Kunagi nooruses heinakoorma all vasaku jala luu murdnud, kasvas see tal puuduliku arstimise tõttu viriliti kokku, nii et mees käib, labajalg kaugel väljas nagu luud, mis iga sammu juures enne maad pühksab ja alles siis nõrgalt toetub. Raskema töö tegemine osutus sellise jalaga võimatuks. Nii kaua kui naise silmad lahti püsisid, elati selle najal. Ent kui rühmeldaja teinepool suri, jättes mehele üles kasvatada kümneaastase plika — oli

kõige kindlam teenistuskoht tänavanurk ja kohasem tööriist kerjakott. Seal ta nüüd ammust aega töötabki.

Jüri ei ole härdameelne, nagu on mõned temataolised almustest elutsejad. Ta, kui juhtub kokku kobedama kopikaga, leiab kohe oma logiseva «rattaga» — nagu nimetab hädist jalga — tee lähimasse joogikohta ja pistab seal hinge alla parajad tropid. Tuleb ette, et teda vahel nädalate kaupa ei nähta. Siis teeb ta pikemaid ringreise mööda maad. Ent samuti juhtub, et ta päevade viisi aeleb kodus asemel, vandudes ja siunates maailma, tervet elu ja olemist. Säärasesse masendus-meeleollu paiskavad teda noomitussõnad. Uhkelt pöörab ta küll lobisevatele almuseandjatele selja, sõnades solvunult: «Sandi käest ma'i sandi.» ent ometi paneb iga sõitlemine ta piinlema, mis teinekord areneb nii sügavaks alaväärsustundeks, et vanamees tõotab end purdelt solgijõkke kukutada. Sellega on seni siiski jäänud katsetamata. Sõja ajal on ta olukord ootamatult muutunud isegi paremaks. Kuid see osutus mitte ta enese, vaid tütre teeneks.

Tütar Liine, see sandi kasvandik, nagu Jüri teda endamisi kutsub, sirgus näljasele elule vaatamata varakult kenaks piigaks. Ta on ümara kondi ja täidlase pihaga, elavate pruunide silmade, sileda rõõsa näonaha ja koheva musta juuksega tüdruk. Juuksed krussib ta sellest ajast kuklasse, kui sai söögimajja köögiabiliseks. Köögist tõusis nägus abiline varsti ettekandjaks, täienes kehalt kui vaimult, sai kiusatuseks mitmetele meestele ning peale paari kohavahetuse lõpetas sellega, et läks kohvikust, kus viimati teenis, koduperenaiseks ühele poissmehest professorile, nagu kiitles. Isa ei leidnud põhjust toimeka tütre üle nuriseda. Veel vähem oli tal asja pärida, mis professorit tütar orjab: lihakäntsakad, saiad ja sagedasti ka pooleni täis pudelid tegid vanamehe tänulikult vaikivaks. Liine vihjed härrasküla-listele ja õhtusöökidele kõlasid ta kõrvus nagu muinasjutt. Ta enese elugi läks libedamaks, nahk siledamaks, ehkki oli karm, hädasid täis sõjaaeg... Läks, kuni tütar ühel päeval ilmus tühjade kätega ning teatas, et jääb nüüd koju. Professor olevat ära sõitnud. Varsti märkas isa tütre eluviisi iseärasust. Kõike rahulolematult kirudes kadus ta õhtuti kodunt, tulles tihti

tagasi alles hommikul. Isa ei tihanud sõidelda, tütar ei vaevunud seletama. Aga kui tütre käekotti hakkasid ikka sagedamini ilmuma rahad, kui tekkisid sõbrannad ja kavalerid, enamasti sõjaväelased — polnudki enam vaja sõnu. Tütar kinnitas end küll kangekaelselt oma professorit ootavat, sõimas juhuslikke kavalere põlglikult närudeks — ent isa ei uskunud, ei uskunud enam midagi, sest ta märkas tütre närbumise algust...

Kuid tütrel oli omast kohast õigus: professor tuli tagasi. Niipea kui esimesed revolutsioonilaulud linnas olid lauldud, miitingud peetud, politsei ja sandarmeeria laiali pekstud, ilmus ta kohale. Urmi maja alla sõitis ta voorimehega mööda jõejääd. Sealt marssis jalgsi üles: tugev kuue jala pikkune mees linnunahkses jopis ja laias mustas kunstnikukaabus, tumedad luuraamis prillid ees nagu laternaklaasid, nina paruni moodi kongus, kepp ühes ja pehme nahast arstisakvojaaž teises käes. Meest ei võinud nooreks ega vanaks nimetada: hall-kahvatu nägu oli küll kipras ja kulunud, suured läikivate valgetega silmad aga üliterased.

«Ah laps, ah laps!» kordas külaline lahtises räpases kojas Liinet otsaesisele suudeldes ja nähtavasti väga imestades oma perenaise elujärje üle. Liine aga kargas professorile kaela nagu väike tüdrukukiisk, nuttis ja naeris segiläbi. Külaline istus kaua. Ta reisikotist sigines lauale mõndagi, mida vana Jüri oma kongi ukseprao vahelt imetlusega piilus. Jutus tarvitas võõras sõnu, mis siin majas olid täiesti võõrad, nagu absoluutne vabadus, võimu väljarookimise suur pidu ja muud säärast, millest isegi Liine vähe mõistis. Kui võõras õhtu eel lahkus, sai Jüri teada, et astroloogiaprofessor härra Mi Tai-moni olnud riigivastasena tsaarivõimude poolt välja saadetud. Nüüd aga olevat tal raskusi korteriga, et oma tööd ja tegevust jätkata. Sellepärast hakkavat Liine ainult paar korda nädalas temal koristamas käima. Professorile meeldinud väga nende vana majakese vaikus ning ta palunud luba aeg-ajalt mõne sõbraga siia sõita, et segamatult puhata...

Nõnda selles majakeses nüüd elatigi, juba mitmendat kuud. Liine käis korrapäraselt linnas, professor sõitis korrapäratult, nii nagu juhtus, alla, nende juurde. Talvel voorimehega mööda jääd, kevadest alates paadiga.

Iga kord tõi ta enesega kaasa külalisi, peamiselt mehi. Iga kord võeti viina, mängiti kaarte, vaieldi ja käratseti, nii et Jüril kõrvad tagantjärele huugasid. Jüri kuulis vahel räägitavat õigusest võtta sealt, kus on, vajadusest vabastada inimene kõigest korra ja võimu saastast... Kuid mis läks see temale korda? Tema kesine ninaesine muutus jälle rikkalikumaks. Liine käes liikus raha, talle tekkis uusi hilpegi ümber, ning majja toodi vahel nii kõvasti söödavat-joodavat, et vanamehel ei olnud vajadust nädalate viisi tänavale minna. Või mis muu teda, vana santi, huvitaski! Tüdruk? Noh, parem juba, et elab ühega kui nõnda, nagu professori äraolekul...

Maali ilmus siia esmakordselt varakevadel, kui härrastega tehti tulvavee-lõbusõitu ja sõuti paadiga otse Urmi läve alla. Ta oli professori vana tuttava, allohvitser Miitani kaaslaseks, sobis hästi Liinega ning sai väikeses joomakambas koduseks. Kuhu mujale oleks tal nüüd mõistlikum kaduda olnudki?

Tollest päevast peale, kui Maali väljavisatuna ja enese arvates tagaotsitavana enesele ja oma kaaslasele luhaonnis peavarju leidis, võttis elu selles pesas jälle mõnevõrra rahutuma ilme. Naised kahekesi koos muutusid agaraks. Sagedasti joodi siin meestega hommikuni välja. Mõnikord sigines majja ka asju ja asjakesi, mille ümber omavahel riieldi. Ja siis võis vana Jüri kuulda korratavat professori sõnu sellises lihtsas tähenduses, mis pani ta kibelema. Rahutusest aetuna läks ja istus ta jälle tänavanurgale, pea mõtteid täis. Aga kui ta neist tütrele iitsata püüdis, naerdi ta välja: isa, vana inimene, ei saavat aru uue aja nõuetest... Mis uue aja nõudeid võis olla käe võõra vara külge panekus, seda Jüri tõesti ei mõistnud. Ning koogutas kurvalt omaette: targad ja haritud noored inimesed, mine tea — ehk ongi mässuaja õige vabadus teha kõik, mis meelde tuleb...

Ühel ilusal kevadõhtul otsustas Maali südame rindu võtta ja Martini juurest oma lokiriistad-riidehilbud ära tuua. Neid oli vaja. Ta lonkis videviku ajal mööda kõrvalisi tänavaid Prügiaugule.

Martin Haspe kössitas juhuslikult kodus, päris tegevusetult oma laua ääres ja oli samasuguses tuisuses

tujus nagu naisega arvetegemise hommikul. Asjad pritsimajas tegid tuska; härrakesed uurimiskomisjonis ajasid kingsepa tupikusse. Kiputi lausa näkku laduma, et ta ei raatsigi miskit selgitada, ainult vigurdab, selleks et varjata omasuguseid. Sellest meelekibedusest tuligi, et niipea kui Maali koduselt, koputamata sisse astus ja ukse selja taga kinni pani, kargas mees talle ründavalt vastu:

«Noh, prouakene, kas tulid käeraudadega?»

«Misjaoks?» löödi pea jäigalt selga, nii et laiad tõmblevad sõõrmeaugud paistsid. «Tulin oma riiete järele, härra seltsimees.»

«Tuhka sulle keele peale! Kuhu sa siit viimase aprilli hommikul läksid, ah?»

«Kas härrakene küsis ka, kuhu ühel väljavisatud naisel minna on?» kehitas Maali end veel ülbemalt püsti, kuigi seesmiselt võpatas.

«Narr uurigu raisaussi vingerdamist! Ma küsin, kas sina olid see, kes soldatid hulluks ajas?»

Talle vastati kumeda, kurgupõhjast tuleva naeruga.

«Kas olid, kõlvatu? Vasta!» lähenes mees, käed rusikas. Kuid nagu viimatigi, rauges ta sööst naise kõrge rinna ees. Rusikad vajusid alla, silmadesse tekkis piin, otsekui lapse raevukas meeleheide.

«Ära tee ennast tolaks, mees. Ei tulnud mina sulle pihu peale laduma, kus ma käin või mis ma teen. Viin oma asjad ära,» pöördus ta kõrvale ja hakkas varnast hilpe käsivarrele korjama.

«Ma ei luba! Ma annan su üles — kurjategija!» karjus mees enesevalitsust kaotades.

«Tasem, tasem, härrakene,» jätkas naine oma tegevust. «Olen nüüd mina, mis ma olen, aga seaduse järgi oled sina ikka veel minu mees. Au ja häbi on meil ühine. Kujuta ette komissari, kelle naine on, noh... Mõtle ikka enne, mis sa suust välja ajad.»

«Mul ükskõik... Ma lasen su...»

«Noh, mis?» astus naine talle hoogsalt sammu vastu.

«Kinni võtta, kohtu kätte anda!» kähistas mees.

«Hirmuta lapsi!» kõgistas naine hämarusest.

Nüüd käitus Martin Haspe nõnda, nagu naine teda polnud millalgi käituvat näinud, ning mõjus seepärast vist ka rabavamalt, kui oleks mõjunud rusikahoobiga.

Ta keeras selja, astus laua äärde ja ütles sealt asjalikult, jääkülma rahuga:

«Jätis. Lihtsalt kuul kuklasse kui koerale.»

Tugev ja enesekindel naine nõksatas. Tõepoolest, praegusel ajal, selles olukorras. Vihka ja hävita — kõik, kuulutas professor. Mis imet siis... Viha võib väikese kingsepa hõlpsasti niikaugele viia. See on lihtne, pealegi talle enesele ohutu. Kuskil pimedas, nurga taga — tuleb vastu või saadab kedagi... Leitakse nagu raibe aia äärest. Kujutlus sellisest lõpust tarretas eluhimulise naise liikmed. Pisut õõnsalt, justkui vabandavalt kuulis ta end ütlevat, kuigi tahtis vastu ähvardada:

«Ära praali. Kuul võib ka sind kergesti leida... Aga tühja kah! Ei mina sulle jalgu jää. Sõidan ära.»

Sel hetkel polnud tal kavas mingit sõitu või minekut. Ainult aimas oma naiseliku vaistuga, et nõnda ütelda on õige, et sellega rahustab ta teist. Nii see vist oligi. Sest mees käratas kohe:

«Siis kao juba! Kao jäädavalt mu silmist!»

Maali ei läbenud vaadata, mis ta õieti käele oli jõudnud kahmida, mis kotti toppida. Lõppude lõpuks võis ju eidekõbu kaudu korraldada! Peaaegu viisakalt pigistas ta: «Head olemist siis!» ning oli paari sammuga ukse taga, kus kobistas taaruvalt, otsekui poolpurjus mööda pimedat koda välisukse helendava nelinurga poole.

Sõnavahetus Haspede pool oli kobara naisi hoovile meelitanud. Käed vaheliti rinnal, seisid nad vaikselt vesteldes seina ääres, et näha, mis näoga uhke, aga ulakas naine mehe juurest välja lendab. Rõika Pärja oli see julge, kes möödujalt küsida usaldas: kas reisib ta ära või, mispeale sai vastuseks: kui tahab kaasa sõita, õppigu amet selgeks. Siis oligi püstipäine, näost natuke ära Maali üle õue, ning värav klõpsatas kinni.

Minuti pärast tuli Martin välisust sulgema. Naiste poolsosinal kahjapidamine seina ääres jätkus. Üks neist õhkas kingsepa poole:

«Ah nüüd's päris poissmees! Oh taevakene seda elu ja asja küll.»

«Mis taevakene! Põrgusse käige! Jah, põrgusse! Ja

kuulutage seal, et Martin Haspe saatis oma hukkaläinud naise lõbumajja. Peterburi lõbumajja, lõuapuud!»

Ütles ja tõmbas ukse säärase lartsatusega kinni, et naistel kõrvad kurdiks jäid. Sisse tagasi aga läks otsekui löödud mees. Sel ööl ei saanud Haspe kuidagi und silma. Asi seisis Martini meheaus: kuidas sa lähed ja ütled ise oma suuga, et naisenäru . . .

Hästi, väga hästi tundis naine Martinit!

Mitte kuigi kaugel mehe korterist, aedadevahelisel Lillemäe kallakul sattus Maali kokku õepoeg Kustiga. See lonkis pikkamisi mäest üles. Imestades vaatas ta oma noort uljast tädi, kellel olid riided käsivarrel, frisööri-riistad kandekotis.

«Noh, sõidame, laseme jalga, sugulane!» haaras see poisil õlast kinni.

«Kolid või?»

«Uhkusest hulluks läinud! Näe, pildus välja — lõplikult ja igaveseks . . .»

«Noo? Aga on sul's, kuhu minna?» toetas poiss selja vastu tara. «Minul, kui norima tükivad, ei ole, kuhu pea pista . . .»

«Tule sinna, kus mina. Seal käib nupukat rahvast. Leiab nõu.»

«Mulle üks mats pakkus tööd ja niimoodi. Aga kurat neid matse teab. Ja väkke tagasi minna kah ei taha . . .»

«Litsu aga kõrvale! Mis asja sa sõdid? Kelle eest? Näe, soldatid panevad kasarmust putku.»

«Seda ütleb Oolup kah.»

«Lähme. Ma pean selle hullu silmist ruttu ära saama,» viskas Maali peaga Prügiaugu poole.

Ja sugulased läksid — läksid asjalikult arutades nagu üksmeelsed inimesed kunagi luhapealsesse majja. Suuremat sissejuhatust või tutvustamist polnud siin vaja: üksikutest sõnadest mõisteti, mis mured noort pottseppa vaevasid. Kuid need uputati ülepeakaela viinasse, tollessesamasse Posti mõisa piiritusse, mida ikka veel linnas loksus. Uputati ning manitseti vastamisi üksteist elama, kõigele kuradile käega lööma, elama ja — silmapilku maitsema, nii nagu ta on. Sest kuniks elu, kuniks noorust!

Tõega, see noorus, mille õied olid juba ammu longus,

ei näinud muud sihti enese ees kui redutada ja ära elada, nii nagu annab. Sihi ning tegevuskava — kui nii ütelda — tõi neile professor, härra Mi Tai-moni, tähetark, hiromant ja kuulus ennustaja, Liine peremees, kes oma äri oli jälle lahti löönud. Koos madalakasvulise vidusilmse noormehega, keda nimetas poeediks, sõudis ta puhuti alla, mõned kenad pudelid ja suupoolist sakvojaažis. Härra oli päev läbi teinud kõva tööd — võtnud vastu sadakond uudishimulikku naist — ning tahtis puhata. Parimaks puhkuseks aga pidas ta väikest viinatilka, eriti naiste, mitte just pirtsakate, ringis. Seepärast ta vist ikka ja jälle tuligi siia soohütti. Siin ei pandud härrale miskit pahaks, ei oldud piredad. Vastuoksa: siin leidus hingesugulust — hoolimatuses, minnalaskmises, nautimishimus — kõiges, mida härra professor pidas oma lipukirjaks. Hädavareste silmis oli see mees enesestmõistetavalt nii lai leht, et tema ees püsti tõusti ning talle kulunud värviga laua keskkohal ruumi tehti.

«Tänan,» noogutas pikk raskete kulmudega mees, istus, viskas sametpüksis jala üle põlve ja andis siis komando oma paažile: «Lao lauale, poeet. Mitte oma viletsad värsiräbalad, vaid varsapraad ja piiritus!»

Ja poeediks nimetatu, kiitsakas, luitunud näonaha ning silmil ripnevate juustega noormees, kes kandis lohakat ristlipsu ja kollakat kunstlille kuuevääril, ladus tõepoolest lauale toobise pudeli ning kuiva, hoolega pruunistatud loomakintsu, mis võis kuuluda kas vasikale või varsale.

««Kommertsi» ökonoom laseb paluda!» tegi ta kutsuva liigutuse, silus juuksed tagasi ja istus oma isandast paremale — väike, hale ja uudishimulikult kilavate silmadega nagu kutsikas suure koera kõrval. Rahulolus niisutas ta keelega oma pikka alumist mokka. Sest mitte igaühel ja igapäev ei õnnestu hankida säärast luksust. Tihti tuli leppida ka puskari ja suitsukalaga.

«Ega jumalavilja maksa veega lörtsida!» kallas ennustaja õlleklaasi piiritust ja viskas sellest ühe lõnksuga poole ära, ilma et oleks kibedat nägugi teinud.

«Minu lugupidamine, maestro,» viiksus poeet, haaras klaasi ja kallas ülejäänu enesele kurku. «Õpilane peab õpetajast eeskuju võtma.»

«Käige minu sõnade, mitte tegude järgi!» urahtas enese ette põrnitsev professor.

«Noh, kui mina ka sõna ütleks, siis oleks homme . . .» alustas poeediks nimetatu õrritavalt.

«Siis? Siis oleks sul suu mulda täis kah!» lõpetas ennustaja kurjalt ta jutu.

«Õige, maestro, õige! Sõna on sõnnik vee peal, tegu — püha, inimest õilistav toiming!» kilkas poeet, kelle luuletusi veel keegi polnud trükkinud. «Seepärast, sõbrad, tegudele! Aeg kutsub üles halastamatutele tegudele, vabastama isikut kõigest, mis teda segab ja surub, tema tahet vägistab. Elagu vaba isik — vaba ja iseseisev nagu too kõiketegija sealpool pilvi!» täitis ta uuesti klaasid ja kehutas jooma.

Joodi palju, joodi mõnuga. Jõid härrasmehed, limpsisid naised ja pinnisid ka ärakaranud soldatid, kellele iga sõna isandate suust oli lohutavaks, julgustavaks eneseleidmise endeks. Kui need, haritud inimesed ütlesid iga teo, mis tehtud, õige olevat, kutsusid üles mitte norutama, vaid nautima, — miks peaksid siis nemad, väikesed eksijad, vaevlema? «Seadus — see on vägivald isiku teovabaduse vastu,» kuulutas professor. «Isik lunastab oma vabaduse teoga. Tehkem ennast teoga vabaks seltskonna orjusest, vabaks, nagu on loomad! Vabaks häbist, hingepiinast — kõigest väikekodanlikust rämpsust.»

Too teoga enese vabakstegemine lõppes sellega, et varsti karglesid poolalasti mehed ja naised räpases toakeses segiläbi, tundes end jumalatena, kellele kõik on loomulik ning võimalik, kes millestki ei tarvitse tagasi kohkuda ega ühtki oma tegu häbeneda . . .

Häbenematus saigi aluseks mitmele edasisele teole. Sest Mi Tai-moni kuulutas: Käsusõna on iganenud lollus, seadus võimuvankri hobu; inimesele ei ole vaja ei käsku ega seadust, sina tee, mis sa tahad, käi oma teed — ainult siis võid õnne maitsta; sina võta, kui sul on vaja võtta, sina peta, kui on tarvis petta, ja sina tapa, kui tuleb tappa . . . Ainult halastamatus eneseteostuses küpseb revolutsioonilise kättemaksu vili maitsvaks marjaks kõigile nendele, kes on kannatanud ja keda on alandanud ühiskonna silmakirjalik seaduslikkus, valeõiglus, mis on niisama hirmus kui valevagadus.

Kannatajatena tundsid end siin kõik, ka Kusti, ning otse neelasid maestro sõnu.

6.

Miili magas alles, silmad hommikuse une hõredas võrgus, kui kuulis hoitud samme. Ta keeras end, avas järsku laud, kergitas pead — kuid laskus kohe tagasi. See oli ainult Vanda, mitte poiss, keda ta ööd ja päevad piineldes ootas.

«Mhm-mh, kus põrgut sina nii vara?» torises ta kasutütre peale, kes, hall ülijakk ümber piha, mustad nööpidega poolsaapad jalas, seisis ennast uurides väikese peegli ees.

«Niisama,» vastas see hooletult, ajas huuled prunti ja pigistas põselt välja vinnikese. «Kutsuti grüünesse. Laev läheb kell kuus.»

«Mhm-mh,» kuuldus seepeale voodist omapärane pooleldi kurgu-, pooleldi ninaheli, mis hoobilt võis tähendada nii rahulolemist kui ka nurisemist — nii ebamäärane oli selle toon. Vaevatud, nukrameelse või lohutamatu inimese umbne häälitsus, mis väljendas õieti enam häälitseja meeleolu kui mõtet. Säärane sumb häälitsemine oli Miilile niisama omane kui ta tömp vagaduski — täiesti matkimatu ja isikupärane, nagu kuskilt olemuse sügavusest aeg-ajalt väljapürgiv, varjatud valu.

«Mh-mh, mis asja sina ka grüünetad? Las need karglevad, kel ihu hõlpu täis ja kere kerge . . .»

«Mis minu ihul viga?» kehitas tüdruk end püstamale.

«Viga? . . . Mis sa tirkad ja edvistad. Võta parem jumalasõna kätte!»

«Jäägu hädiste ametiks!» viskas noor enese kannal vurrina ringi, valmis minema. Kasutütar oli nii kerglane ja kärmas, et Miili jälle endamisi pidi mühatama: mitte ei saa aru, kas on tõesti korras või ainult teeskleb. Tuju tülitsemiseks puudus. Seepärast hüüdis ta üksnes õpetavalt järele:

«Kuule, võta ometi rättki pähe, kes teab, kuidas ilm . . .»

«Ilm? Ilm nagu kuld!» lõi Vanda käega ja astus juuksepalmikuid seljale visates toast välja. Südames pakit-

ses säärane magus ärevus, mis pani liiaks kasuema päritlusi. Vaata, et hakkab jälle otsast peale: kellega, kuhu, misjaoks? Vanda ei raatsinud seletada. Mitte miski hinna eest! Või mida sa seletadki? Kirjakene kutsus ainult kell kuus hommikul laeva juurde. «Sõidame koos nahatöölistega grüünesse — kui tahate,» kirjutati. Rohkem midagi. Kas Vanda tahtis? Oo, see sedelike erutas teda rohkem kui teise mehe pikk armastuskiri. Tema süda otse säras. Viimaks ometi! Kogu öö ei täinud silma kinni lasta. Kähku libises ta kitsast trepist alla, põskedel läbi hõredate seinte sisse tungiva päikese laiguline paitus. Oo, kõik oli Vandas täna soe ja hell!

Maja alumine kord — ei, terve tänav puhkas alles. Hooviväravad, vildakad ja äravajunud nagu odavate karpide kaaned, olid kinni, aknad aga öist jagu siinseal pärani. Aias, samuti murrukasvanud hoovil pärlendas raske kaste, mida päike silmanähtavalt nilpsis.

Jalgvärav lõksatas: ta astus tühjale tänavale. Sügavad roopad mustasid kasteniiskusest, pori auras kergelt. Paar koera nuhkisid vallatledes teineteist. Kabeliplangu taga oli vilu. Poolpudenenud värviga ning lapitud aknaruutudega majakesed kössitasid nukralt. Neid ei pannud muidu nagu tähelegi. Praegu torkasid nad silma kui raisus hambatüükad särava näoga hommiku suus. Inetu viletsus! vilksatas mõttes. Aga ühtlasi kergendas teadmine, et teda kutsuti, taheti sellest viletsusest otsekui välja talutada. Välja? Oh, kui sügavalt võib vahel hingata rind!

Lillemäe nurgamaja väravad seisid pärani. Hoovis laamas vankreid, mille külge seotud hobused krõmpsutasid värsket rohtu. Vankrites magasid sõjapõgenikud — mehed, naised ja lapsed segamini kasukate all. Viimane nädal oli neid taas uue lainena linna paisanud. Miks ometi ei lõpe sõda? Tuleks rahu, saaks igaüks oma elu elama... Naaberhoovis istus põgenike pere ümber tule. Naine lüpsis lehma, mees kohmitses keedupoti kallal, poisikesed püüdsid tuletunglaid laiali kanda ja kilkasid ise. Lapsed jäävad lasteks — ka õnnetuses. Lapsed? Tüdruku mõte kargas tagasi valusa mälestuse, sealt kasuema juurde. Eks Miiligi muretse nende kui laste pärast! Aga mis laps on see, keda väljasõidule

kutsutakse? naeratas Vanda õnnelikult ja keksas minema.

Kolmandas hoovis avanes varasele teekäijale uus pilt. Lapsed nutsid vankris, vanemad tülitsesid seal kõrval sapise vihaga. Äkki haaras mees piitsa ja lahmas eluseltsilisele tulise siraka. Jäme tönnihääl seltsis laste vingumisega.

«Siin on sulle armastus!» raputas mees piitsa ja laskis lendu vandesõna.

Too piitsaplaksatus oleks nagu tabanud Vandat ennast. Ta võpatas, selg tõmbus küüru. Mäest alla laskudes näris teda kogu aeg valuline mõte. Imelik, miks inimesed tihti armastust toorusega tempima peavad? Ta oli seda sagedasti näinud, ei suutnud aga kuidagi enesele ära seletada.

Kunagi armastas Miili isa ja isa kindlasti ka Miilit... Aga nüüd? Või peabki armastus vahel sellises vastastikuses õeluses avalduma? Maali ja Martin? Ta mäletas omast käest, kuidas neist räägiti kui õnnelikust paarist. Nüüd ei salli üks teise varju... Või sallivad ehk siiski, aga ei suuda enesearmastusest üle saada...? Armastus ja enesearmastus... Äkki on ehk nõnda kõikidega, kes raskelt armastavad? Haaravad korraga piitsa ja virutavad, et mitte helluda... Jaan, vanapoiss! Tüdruk raputas end kõhedustundest. Armastus — miks peab ta niisugune valus ja salalik olema? Ilus kui muinasjutt tuleb tast teha!

Miilit puresid hoopis teistsugused mured. Poega oli miilitsast juba küsimas käidud ja ähvardatud kui jooksikut kinni püüda. Ema süda valutas. Vanamees küll lohutas, et ah, poissi nüüd sihukesel ajal. Kuid mure jäi mureks, kasvas kui seen.

Pikkamisi ajas ta end voodis põlvili, sidus seeliku puusadele, siis vedas pihiku ning kirju pluusigi ümber. Toa umbne õhk pani pea kergelt pööritama.

«Kui õige magada,» arutas ta roidunult, «magada nii, et kohe ei tõusegi...» Ent harjumuse jõud sundis ikkagi koperdama. Põrand oli alles täis õhtust asku. Kolde ees vedeles kartulikoorenirmeid ja söepuru. Peab pisut koristama.

Ta võttis poolrootsiku viha ja pühkis prahi aeglaselt

lõukaesisele plekile. Kerkinud tolm ajas läkastama, ning perenaine taganes trepikotta, kus jäi hetkeks ootama toaõhu selgimist.

Siin langes ta pilk nagu iseenesest poja tööriietele, mis pestutena ja paigatutena rippusid katusepaari löödud naelal. Ta sirutas käe, laskis läbi peo ruudulise pluusi varrukaid.

«Kus peaks ta, vaeseke, küll praegu olema?» küsis ta eneselt tusas, viskas viharootsiku räästa alla, läks ja haaras voodipäitsist kaardid. Aegamisi laskus tema pea ikka madalamale, pilk kaevus üha sügavamalt kaardimärkidesse. Kogu oma olemusega rippus ta lehtede kireva edasi-tagasi rännaku küljes. Hall vari langes tema üle, sest vastasmaja aknal kustus päikesepaiste, vaikus ümberringi sisendas salapärasust — ning Miili lootis täna saada kaartidelt täpsema vastuse kui kunagi varem. Otse pühaliku tõsidusega tõmbas ta lehti läbi peo, asetas neid kohale, kaalus nende olekut ja seisu.

«Risti kümme?

Poti äss?

Poti üheksa?»

Halb kolmnurk poja südame kohal. Äärmiselt halb. Tüli, pahandust, kohut ja äkilist asja — kõike võis tähendada see kurjakuulutav kolmikühendus. Ta laskis pea nukralt alla, ohkas. Tulevik ei tõotanud pojale head. Mis võis see talle endale või teistelegi ihaldatavat tuua? Potiäss — vilksatas mõte kõige halvema kaardi juurde.

Uuesti siblisid sõrmed lehti ning uuesti tõmbus emasüda kokku. Tüdinult tõukas ta kaardid kõrvale, jäädes silmapilguks nagu palves küüru laua äärde. Sel hetkel koputati. Tagasihoidlikult tantsisid sõrmekondid rohelist värvi ukseseljal.

«Jaah!» hõikas ta kaarte ruttu sülle poetades.

«Ah oled ikka üleval,» tõukas Karssa esmalt pea, siis ka oma kitsa keha ukse vahelt sisse. «Päris üksi või?»

«Üksi jah.»

«Näe, lehes üks suur tark. Peaks õige kah minema.»

«Mis tark? Kas vaatab vee pealt või kuulutab tähtede järgi?»

«Ei mina mõista. Vaata ise . . .»

Karssa rullis kortsunud lehe lahti. Tema nägu ja

käed olid samuti parknahakarva nagu Miiligi omad, tõntsid sõrmed liikmekohtadelt lõhki ja paistes.

«Käed valutasid terve öö,» ütles ta möödaminnes.

«See igavene labidavarre küljes koogutamine... Kellel see teisiti...» küünitas Miili lehe ja asus seda harjumatult, sõnu veerides lugema:

«Hi-ro-mant... päikese pealt... sarviku turjal... siia kihutanud... Mineviku... oleviku... ja tuleviku äraseletamine... usu... soo... rahvuse... ja vanaduse peale vaatamata... Kõige kuulsam... põrgus ja paradiisis tuntud... hiromantia ja as... tro... loogia... ja fü... si... og... noomia professor... valetamise ja tüssamise kaubamaja omanik... kokkukraabitud... rahvaraha... pangamaja... direktor Sen-jo-no-ore-es Mi Tai-moni... Ütlen, kui palju... kellelgi... raha taskus... aitan südame... vargaid üles otsida... Valetan vähem... kui kirikuõpetaja... tüssan enam... kui mustlased... aga ütlen tõtt... kui tõrva... tulge kõik... hommikul... kella kümnest õhtu kella kuueni... maks 50 kop. — 1 rubla... Puuveo uulits... 20...»

«Häbemata. Mis niisukese juurde minna!» vaatas ta Karssa otsa.

«Või veel? Naljamees — kuulutab avalikult, et tüssab, aga ütleb ka tõtt nagu tõrva! Olla paljudele õigust ütelnud!»

«Mis õigust see, kes irvitab ei tea mille üle kõik kokku!»

«Ehk teab neid ilmaasju koguni paremini kui õpetaja...»

«Albib, varganägu!» Miili oleks tahtnud ütelda, et kõik suur tarkus antakse taevast. Aga kuidas sa paned ühte patta taeva ja kuradipiibli — kaardid? Seepärast urises ainult rahulolematult: «Kuidas ta siin lõõbib: kirikuõpetaja valetab! No kas on inimesel aru peas?»

«Jah, aga kus ikka nimed: professur ja diriktur... Ja muudkui -loog ja -loog... Küll ta ikka teab kah...»

«Tühjagi ta tea!»

«Näe, ütelnud Kõivu Marile, et poeg on sul elus. Ja eks nädala pärast tuld kiri: kerge põrutusega haigemajas...»

«Mh-hm, seda n'd ütlevad küll...»

«Lähme's, vana Miili! Mul palk terve, kladin sinu eest kah kinni... Sul ka poiss ei tea kus või kuidas... Lähme!»

«Võib ju käia. Aga ropu suu pärast kuluks sellele jumalavallatule küll...»

«Kaeme ära. Ma teen lastele söögitilga valmis. Nii kella kaheksa paiku?»

«Mh-mh... vanamees ka selleks ajaks kodus.»

Väike Karssa kõhis tasakesi, keeras lehe kokku ja kadus ukse taha. Miili ulatas aknaservalt kammi, hakates sellega korraldama oma hallikas-ruuget pulstunud ja pigist juust.

Kell lõi kuus. Tänaval algas loomade väljaajamise kabin — krapid kolisesid, lambad määgatasid, poisikesed ja naised hõiklesid vastamisi.

Miili tõukas akna lahti ja jäi, rinnuli lauaserval, välja vahtima.

Tänav elas igahommikust tuntud elu. Rõika Pärja laulis lehmi välja ajades kumeda rinnahäälega: «Oh armastus, sa taeva anne...» Lõõtsa hoovis kaagutasid haned ning kuskil eemal vissitati vasikat. See oli nii tuttav, ammukuuldud ja kodune. Kõik kordus, päevast päeva üks ja seesama...

Kordus nagu see muregi, mis Miilit vaevas. Vana ja aastaid eneses kantud mure — ema mure poja pärast, kellest ei teata, kus ta on, mis teeb... Inimene öeldakse kõigega harjuvat. Miks ei harju ta siis selle murega? Miks on see igal hommikul aina erksam, teravam, lõikavam? Palju muresid oli muretsetud, palju valusid kantud — aga ka unustatud. See ei lasknud end unustada, jäi alati värskeks — nagu halb haav.

Ta õhkas, õhkas sügavalt, südamepõhjast. Siis hakkas tasakesi ümisema oma armsamat laulu:

«Oota, hing, oh oota...»

See lihtne lauluke lohutas, andis lootusele taas tiivad, mõjus kui vaigistav palsam. Kallis pühapäevahommik — mis on veel parem kui lootusrikas, rahus süda!

Ning lauluke suus, asus Miili kindlalt oma toimetuste kallale.

7.

Üksi ja pärimäge lippas Vanda vallatu hooga, kihk südames. Niipea aga, kui ta all-linnas kohtas inimesi, kellest mõned ilmselt tõttasid samale laevale, läks jalg tõrksaks. Meenusid kasuema etteheited, Rõika tüdrukute õelad vihjed — ning pakitsev lootus moondus kirbeks rahutuseks. Kuidas sa astud inimeste silma all juurde mehele, keda kõik tunnevad? Hoopis teine asi on kuskil peol kokku saada. Seal tuleb ta ise, kummardab, kutsub tantsima kikapuud või subootat -- ükskõik mida, ja tantsidki. Või istub su kõrvale, alustab juttu. Mehed vestlevad ikka neidudega, ka võõrastega. Seda ei panda imeks. Aga sadamas, laeva juures... Kohe, et kokku räägitud. Ei! Pileti ostab ta enesele ise ja kobib vaikselt laeva. Juhtub seal kohtama — noh, tuttavad, arusaadav. Aga kaile vahtima ei jää! Pistavad irvitama, et näe, keda plika passib... Plika võib paljugi passida, aga on's seda vaja maailmale nina peale kirjutada!

Kergel sammul kõpsis ta üle graniidilahandikkudest kokku pandud, võlvitud ja palgijämeduste kettidega kinnitatud Kivisilla, keeras vasakule, läks üle lageda jõeäärse turuplatsi ning siis mööda valgekslubjatud sammastega Venepoodide terrassi sadama poole.

Turu tänava otsa kohal uhkeldas kai ääres kõrge valge ratasaurik «Dorpat», mis sõja ajal järsku sai «Jurjeviks». Selle raadel ja vantidel lehvisid kirjud vimplid, kahe masti vahele piki laeva oli tõmmatud erepunane kangas suurte valgete tähtedega: «Revolutsiooniliste nahatööliste sõit rahumiitingule vabas looduses!» Kail ja laeval, igal pool sekeldas inimesi. Laevalaelt mürtsusid vastu «Vanade sõprade» tuttavad helid. See pidulikkus, muusika ja pühapäevaselt elevil rahvas tegi Vanda nõutuks. Tahtmatult jäi ta ahtriteki kohale seisatama, vaatas üles. Vahest ehk on targem koguni minema lipata? Mida otsid õieti sina, tühine plikatirts, sellest uhkest, lippudes kirendavast laevast? Sõrmed tihedalt ümber väikese musta käekoti, pigistas ta seda kramplikult vastu rinda ja tegi sammu kõrvale. Kuid lai päikeses sillerdav jõgi, rõõmsalt plagisevad lipukesed, hoogne muusika ja teiste tõtt ei lasknud lahti, ei lubanud laevalt silmi ära pöörata. Sellist sõitu see-

suguse vägeva, ehitud laevaga, pealegi koos temaga — kas võis seda jätta? Ning ta astus, kuigi areldes ja ihust kuumates, ruttu uuesti laevatrepi poole. Ärevuses ei pannud tähelegi, kust või kuidas talle läheneti. Aga korraga võeti tal küünarnukist kinni ning kõlav hääl ütles:

«Tore, preili Jaanis, et tulite.»

Talle öeldi «preili», päris ausas mõttes öeldi... Olgu siis «preili»! Ta ulatas käe ja tänas kutse eest. Kas ta ehk siiski ei ole tülinaks niisugusel ametlikul sõidul? Paksuvõitu huul jäi ootusärevalt rippu ja silm kiikas ühest nurgast üles pikakasvulise mehe poole. See kandis, nagu alati, oma tumesinist ülikonda. Kuid jalas olid tal kamassid ja peas nokaga müts — samasugune kui paljudel teistel töömeestel. Ta silmad naersid.

«No olete teie ka! Mis ametlikku siin? Imetleme kevade ilu, lööme metsas lulli ja... Lähme aga peale!»

Ei saanud kõne allagi tulla piletiostmine: kõik oli juba korraldatud. Nad juhiti väljasõidu jaoks varutud ahtritekki. Laev andis esimese pika, üle linna kajava vile. Mehini kõrval astudes tekkis Vandal niisugune imelik tundmus, nagu vahiksid kõik teda. Isegi pillimehed üle oma pasunatorude ja valge mütsiga rässakas kapten seal komandosillal. Vilenööri vinnates näis ta muigavat... Aga pead püsti lüües, õhetav nägu täis päikest, laskis Vanda end kaarja pingi juurde juhtida, kus istus juba mehi ja naisi. Teda tutvustati. Võõrad nimed, mis mitte midagi ei ütelnud ning samas ununesid. Naeratati, kuid need naeratusedki olid jahedad, võõraste inimeste naeratused, mis pigem hirmutasid kui ligi tõmbasid. Aga et neil kõigil oli omavahel õiendamisi, jäid nad varsti Mehiniga kahekesi.

«Palav on,» ütles Vanda lainevirves jõge vaadates ja päästis lõuaaluse nööbid lahti.

«Olete täna nagu mooniõis. Eht piduline,» silmitses mees teda kõrvalt.

«Mina? Aiatüdruk?» vilksas Vanda vargsi oma krobelistele, jätkukohtadelt pragunenud sõrmedele. Mehini käed olid siledad ja puhtad. Ta hoidis paberossi ilusasti kahe näpu vahel.

«Aiatüdruk, karjatüdruk, lapsetüdruk — ükstapuha.

Inimesed on kõik. Igaühel on õigus rõõmus olla ja pidutseda. Igaühel, kui ainult süda käsib . . .»

«Käsib siis teie süda täna pidutseda?»

«Jah. Käsib.»

Mehini sügava veendega öeldud sõnad kõlasid naljakalt. Need otsekui nõudsid, manitsesid tedagi olema pühapäevalik, pidutujus. Teine vile. Kaks korda ja kutsuvalt. Rahvast tuli robinal laeva.

«Aga mina jälle arvasin, et sõidate töölistele kõnet pidama ja et ma teid hirmsasti segan.» Käte vahel oma kotikest muljudes vahtis ta maha. Saapad olid vanad, nende kontsad kõverad. Mis piduline sa nõnda oled? Imelik, kuidas ta seda alles nüüd, siin laeval, end teistega võrreldes märkas!

«Kõnekene tuleb ju ka pidada.» Mees kergitas mütsi ja kohendas oma raskeid heledaid juukseid selle alla. «Aga mis sellest! Ega's meie mõned härraspoolikud ole, et suts ja — rist ette: ei jõua! Tööinimesed puha. Ajame asja ja lõbutseme kah. Peamine, et meil oleks üksmeel, kõva üksmeel. Mina omalt poolt olen valmis täna kas või saapatallad läbi vuhtima,» koputas ta kontsadega vastu laevalage. «Kui aga tantsukaaslast on. Mis teie sellest arvate? Kas teeme õige niisuguse lepingu, et ühtegi lugu vahele ei jäta?»

Vanda silmis välgatas vallatus. Tema kujutlusse kerkis hoopis teistsugune leping selle suure ja enesest otsekui jõudu hõõgava mehega.

«Ma ei tea. Kus selle häbi ots, kui äkki ära nõrken.»

«No-noh,» tõrjus Mehin hoogsalt. «Naised on alati visamad kui mehed. Ja pealegi olevat väikeste naistega kerge tantsida. Sellepärast ma teid üles kutsungi. Päris tagamõttega, nagu näete. Tahan võitjaks tulla,» läks ta lai nägu naerule.

«Peate teie siis alati võitma.»

«Aga tingimata. Kaotada ma ei oska. Hakkan nutma . . .»

Tüdruk muigas. Nii veider oli kujutleda, et suur, tugev ja kuulus Mehin nutab . . . Muidugi ei uskunud ta seda. Aga jutt sai jooksma, sai nii jooksma, et Vanda unustas oma viltused kontsad ja nühkunud jaki, unustas isegi oma tähtsusetuse mehe kõrval, kes temaga koduselt, otsekui omasugusega naljatles. Ning kui kol-

mas, ärasõiduvile käis, oli ta oma enesetunde juba sedavõrd üles kohendanud, et usaldas koos teistega reelingu äärde, sellele najatades vahtima minna, kuidas laev nagu kohmakas loom end kütkeist lahti kiskus, kuidas ta voolust aetuna pikkamisi liikvele hiilis ja kuidas siis masin äkki tohutud rattad jõuliselt pöörlema lõi ning laev kiirust võttes, rõõmsalt vilet lastes, ikka ja jälle kiirust lisades linna vangistusest, tahutud kivikaide vahelt põgenes.

Mööda vilksatasid laiamaolised lodjad, madalad, sumpadega, tõrvatud kalalaevakesed, paadid, majad ja puud. Kaheksa pasunameest tortsutasid uut, uljast marssi. Päike paistis ja laevalael kobarais seisjad viipasid saatjaile. Mahajääjad kailt aga lehvitasid lahkujaile, nagu oleks sõit läinud ei tea kuhu kaugele. Vanda meelde jäid ereda pildina elama hommikune päikeses sädelev jõgi, maokad lodjad, lehvitused ja lipud — sest see oli tema esimene säärane sõit, esimene sõit tõeliselt suure laevaga, muusikaga ja mehe kõrval, kes oli teda välja kutsunud tantsima kas või saapatallad läbi... Hüva, tantsigem siis! Tantsigem nii, et... Jah, Vanda ei teadnud ütelda, kuidas just, aga seda ta tundis, et tema juba ei nõrkeks, Mehini käe toetusel kunagi ei nõrkeks. Ning ta vaatas talle esimest korda täiesti usalduslikult, ühtlasi aga ka nagu abiotsivalt silma. Mehin märkas seda, ta tugev õlg läks iseenesest toetama Vanda kõhetut.

«Mis asi teid hirmutab?» päris ta tüdruku käsivarrest kinni võttes.

«Ei tea... Vist jõud. Jah, jõud. Vaatan neid rattaid, kuidas nad vett lõikavad ja suure laeva nagu kutsika jooksma panevad... Hirmus jõud!»

Laev pahistas parajasti saeveskist mööda. Paistsid rippuvad talid, rullikud, kaatrid ja seimerid. Lahtise katuse alt mustas vastu müürile monteeritud lokomobiil.

«Näete,» ütles Mehin masinatele viidates, «poisikesena imetlesin ma neid seal, nii et sõrm tihti suhu läks ja isa pidi selle oma õlise käega eemale lükkama... Ma kasvasin nimelt siin, saeveski külje all, ja minu isa oli masinist... Kui tema masina käima pani, hakkasid saed huugama, ja kui ta auru kinni lõi, siis vaiki-

sid ka saed — saed, mille ees tõrrejämedused palgid visklesid nagu valus... Jah, jõud oli siis minu ebajumal! Ning poisikese silmis kujunes kõige vägevamaks meheks maailmas muidugi isa. Isa talitses jõudude jõudu — auru...»

Vandale tundus Mehin kõnelejana rahvahulga ees, meenus vangide vabastamine talveõhtul ning kavatsematult lipsas tal üle huulte:

«Nüüd kamandab poeg ise hoopis metsikumaid jõude ega torka sugugi sõrme suhu.»

«Jaah,» venitas Mehin. «Masinisti sugu. Õppinud vänta keerama. Ei imesta, et aur laeva lippama paneb... Aga on veel vägevamaid jõude... Armastus näiteks. See juhib inimese elu.»

Vanda kiikas vilksti tema poole. Irvitab või? Ei, Mehin vahtis mõttes ratta vulinast tekkinud keerisesse. Nad vahtisid sinna mõlemad, kuni tüdruku silmade ees kõik pöörlema lõi, kuni ta tundis end sel võimsalt tiirleval rattal sõitvat nagu karussellil läbi laia haljendava luha, läbi päikesepaistelise maailma. Jah, kes teab, ehk läbi aja ja elugi — nii lummavalt meelisegavaks sai see jutt jõust tema kujutlusis. Alles siis, kui madalal luhal paistma hakkas valge majake parvsillaga ja laev peatuseks vilistas, kiskus ta enese sellest pööritusest lahti, tähendades nukra õhkega:

«Kas teie's seda usute? Teie — jõumasin ja masinist ühes isikus? Teie juhite ju elu nagu vändast — mõistusega.»

«Tore!» nõksatas pikk mees sirgu. «Vändast! Tõepoolest.» Kibedusekurrud tõmblesid ta lihava suu ümber. «Teinekord jah — otsekui vändast. Aga kui ma teile nüüd ütlen, et mina isegi olen ainult üks väike vänt, et kõik meie oleme vändakesed enesest suuremate jõudude käes — kas blameerin ma siis enese väga ära? Pealegi kui lisada, et inimese isiklik elu käib tema tunnete jõu, üldine, suur aga mõistuse seaduste alla.»

«Mis on siis see üldine, see suur, mis ka teid väikeseks vändaks teeb?»

Tüdruku silmad vaatasid nagu lapse silmad, kellel muinasjutt käest ära pudeneb.

«Klass.»

«Kus see klass on? Kes?» vaatas Vanda laevalael otsivalt ringi.

«Igaüks. Teie ja mina ja — kõik töötegijad.»

«Imelik,» kergitas tüdruk kitsaid õlgu. «Ka Tüürmann on rääkinud. Aga minu pea ei võta. Kui on, et tunded, armastus, oma elu — mis loeb siis klass, teised — võõrad inimesed?»

«Ei elata ju üksinda iseenesele, muust maailmast lahus. Ka teie ei ela.»

«Kelle jaoks ma siis elan, milleks?»

«Üldsusele. Koos kõikide teistega. Üks ühe, teine teise heaks või jaoks. Sellepärast ei saagi läbi ilma mõistuse vändata, olgu isiklik tundeelu kui tahes tugev. Inimene peab alluma üldsusele, klassihuvidele. Ja allubki.»

«Nii et kui tüdruk läheb mehega, siis teadku ette, et tuleb minna terve selle klassiga... Prrr!» turtsatas Vanda.

«Vaata aga nõgest. Püüab kõrvetada. Päris raudnõges... Kuid olgu teie rahustuseks öeldud, et meie, sotsiaaldemokraadid, siiski hulgaabielusid sisse seada ei kavatse, nagu mõned jaburad sellest tõukavad...»

«Seda ma ei tea, kuid mis armastus see on — klassisousti all? Mis inimene see on, kes niimoodi... kentsakas!»

«Minusugune,» tegi Mehin ootamatult midagi naljatleva kummarduse taolist... «Palun! Mees, kes ei saa naise eraomanduseks ega taha teha ka naisest enesele tarberiista — nagu targutab üks kirjanik — see seisabki oma eraeluga klassisousti all, nagu minu preili Nõges ütleb... Vabade tulevikuinimeste kooselu käib klassiseaduste, mitte pappide ja parunite ettekirjutuste alla. Papp kuulutab, et mees olevat naise pea — s. t. naise kui inimese peremees. Ühe sõnaga: orjapidaja. Meie, sotsialistid, ütleme: abielupooled on üheõiguslikud. Selles mõttes räägin ma klassihuvidest ja klassiseadustest...»

«Ega minagi mõni palvetädi ole,» ägenes Vanda sellest, et talle juba selgeid asju püüti selgitada. «Kas ma siis lugemisest või laulmisest!» pahvatas ta õhetades. «Ma tahtsin ütelda, et kui kaks inimest teineteist,

kui neil on omavahel... Siis, mis on seal ütlemist kõrvalistel?»

«Braavo, kõrvenõges! Meie sõidame ju ühes rees. Arusaamised asjast on meil ühesugused. Täielikult! Asuta kas või siinsamas värske abielu. Ainult lähtekoht erineb.»

«Minge n'd. Jutt oli arvamistest.»

«Mida me eneste kohta maksvaks ei pea, mis?»

«Miks mitte?»

«Nii et... teie isiklikult olete nõus vabaabielu alustama — abielu ilma papita, ilma pulmata, ilma kõigeta, oma nime allesjätmisega, nagu mitmed uuendusmeelsed naised on teinud?»

Mehin raius sõnu rõhuga, tüdrukule tungivalt silma vahtides, nagu oleks tal väga tähtis teada saada, mis teine neist asjust täpselt arvab, kuidas ta neisse suhtub, mismoodi kujutleb. Aga väikesel agulipiigal oli küllalt taipu. Ehtnaiseliku nõtkusega põikas ta otsesest vastamisest naeratades kõrvale:

«See oleneb asjaoludest. Vabadus vabaduseks, aga...»

«Aga kindlustus peab ka olema — nagu ikka? Mis?»

«Mine tea! Seal on see tädimees Martini abielu — laulatatud ja puha. Aga — mäda. Teised jälle elavad kümme aastat ilma — armastust nii, et ajab üle... See vist ikka on, kuidas inimesed kokku juhtuvad...»

Tüdruk rääkis küpse naise tooniga, elutargalt, pannes Mehini päris kuulatama. Kui selles eas juba nõnda kainelt arutatakse — kuhu jõutakse siis hiljem? Varaküps, varatark — olukord, teadagi! Ümbrus ja tingimused — paratamatu. Aga...? Ja Mehin otsustas veidi kiusata.

«Mina, muidugi, olen vana patune. Aga ütelge, Vanda, olete teie armastanud? Nii päris tõsiselt meest armastanud?»

Tüdruk uuris nöörsaapaid. Siis tõstis järsku pea, vaatas Mehinile otsa ja ütles peaaegu uhkelt:

«Noh, mis siis? Ma olen üheksateistkümne aastane.»

«Vabandust. Minul tekib vahel tundmus, nagu oleks keegi teie vastu halb, ülekohtune olnud, teile haiget teinud.»

«Arvate Jansi? Ei! Tema on küll üks igavene viriseja. Aga halb ta ei ole.»

«Teie olete otsekohene. See on väga armas. Lubage nüüd veel küsida: kui keegi teada saab tänasest sõidust — kas teil ei tule ütlemist?»

«Misjaoks? Mina ei ole end kellelegi maha müünud.»

«Mina ka mitte,» laotas Mehin käsi. «Nii et vabad inimesed?»

«Peate ise teadma.»

Mehin muidugi teadis, tal olid ühenduses selle teadmisega tekkinud omad kavatsusedki. Aga talle ei antud aega nende juurde asuda. Parajasti siis, kui ta järele mõtles, kuidas juttu vajalikus suunas edasi nihutada ja pilguga pidepunkti otsides luusis tuules kõikuva rohu tõttu otsekui lainetaval luhal, astus nende juurde Martin Haspe hallis maavillases riides noormehe saatel, kelle nokkmüts oli viltu ühel kõrval, õlgjas juuksepahmak selle alt väljas ja lühikeste säärsaabaste kortsud tolmu täis.

«Siin on seltsimees maalt, samast lähedalt, kuhu sõidame. Neil olevat seal basaar ja pidu. Palub, kas ei saaks sina rahvale mõne sõna ütelda.»

«Raimond Jalak,» tutvustas noormees end kombekalt ja pistis käe pihku nii Mehinile kui tema daamile. «Jah, palles väega, seltsimiis Mehin. Meil omma asja õkva nii, et oles hädaste vaja. Kae, oma veli sekkäs. Mehe tahtva mõisan komitiid tettä, a tema sai paela pääle ja nüüt õkva kui tigu vasta. Käve koton ja selet sedapiti ja tõistpiti, et ikke säädus ja kõrd, ike autunuumia ja omavalitsus... No me kah es tiia. Kui te nüüt tules ja seletass...»

«Kes teie olete?»

«Ah mina vai? Mina ole meieripoiss. Seltsi juhatuse liige kah. Sõjast sai haavaga valla... Ja esäl om väike kotus.»

Edasi kuulis Mehin, et vallas tegutseb juba viiendast aastast alates rahvaraamatukogu-selts «Valgus», mille ümber on koondunud ärksamad inimesed. Kuulis ka seda, et sama Jalaka teine poeg Robert, Raimondist noorem, on kõva rahvuslikkude polkude asutaja, sõjaväelaste komitee mees; vanem kodus käib aga ringi mõttega, kuidas mõisatööliste komiteed teha, sest parun

olevat ammu mõisast kadunud, valitseja laskvat aga põllud sööti jääda, nii et moonamehed enam oma viljapalkagi kätte ei saa.

«Mis seal siis muud,» ütles Mehin. «Maa rahva kätte ja vili peale! Petrogradi nõukogu otsus on niisugune, et põllumaad ei tohi sööti jätta.»

«Aga inemise pelgävä,» hakkas noormees asja valgustama teisest küljest ning läks oma jutuga jälle pikalelaiale.

Vanda ja Martin tõmbusid eemale, toetusid ühele vabale pingiotsale kesk laeva. Pillimehed tegid parajasti suitsu, laev nahistas allavoolu vaikset käiku — kajasid naljatused, hüüded, üldine rõõmus jutukõma. Linnarahvas imetles kirsi- ja kreegiistandustesse uppuvaid talumaju, mis siin kõrge kalda tõttu kohati jõe äärde välja ulatusid, üritas laulugi õrnast ööbikust toomepuul, sest toomed seisid tõesti üleni valges rüüs nagu leeripiigad. Kesk mahlakat kevadist rohelust valendasid õitsvad puud suurte vahukuhelikkudena, ei — kohati kobaras koos koguni mägedena, mäestikkudena kaugelt sinava metsamüüri taustal. Oli vaikne, õhk virvendas eemal rõske maa kohal samuti kui lai, metallina läikiv jõepael. Vanda silmad neelasid linlase aplusega värvi- ja õiteküllust, neelasid ja nautisid seda, kuni väsisid ning ta nad raugelt sulges, lastes pea seljatoe najale, et puhata pilku puhtas põhjatus suvetaevas. Kingsepp suitsetas, jalg üle põlve heidetud, kaabu kuklas. Siis kummardus veidi tüdruku poole ja ütles vaikselt:

«Sa tead, et Eedil... on eit?»

Vanda tõmbas pea tagasi, vaatas imestades rääkija vidusilmil näkku.

«Mis minul sellest?»

«Piiteris... Tead, tema on meil niisugune järsk hunt... Igas asjas.»

«Aus inimene, nähtavasti... Ausat juttu rääkis.»

«Noo-jaa, mees muidugi missugune... Ainult et...»

Kaugemale Martin omaga ei saanud. Teisel pool jämedat korstnat, komandosilla nurga taga algas kära. Salongist vajus tekki tropp nokastanud härrakesi, daamid käevangus. Terve kamp trallitas moodsal tantsuviisil:

«Seal, kus pilverünkal,
istub nagu künkal . . .»

«Pillimehed, muusika!» kriiskas lilleoksa rinnas kandev kõhetu nooruk. Aga et pillimehed töötasid põhimõttel, kes tellib, see maksab, siis muusikat ei tulnud. Laaberdajad sellest ei hoolinudki. Oma hääleka trallimise saatel kukuti sealsamas kitsas käigus puusi nõtkutama, müksides küünarnukkidega eemale väljasõidust osavõtjaid. Kui keegi töölistest protesteeris, et tagatekk on nende jaoks, hüüdis kärisev naisehääl tantsijate hulgast:

«Vaba rahvas tahab tantsida! Eest ära, kotakoputajad!»

Martin kargas selle hääle peale nagu nõelatult üles. Ka Vanda vaatas sinnapoole. Tõesti: Maali helehallis suvejakis ja laia õlgkübaraga, nägu mingitud nagu laval.

«Kust kurat see?» urises kingsepp kurjalt. «Mis ta siit otsib?»

«Armastus . . . Ah-ah-haa!» mügistas Vanda naerda ja tonksas Martinile külge. «Sinu pärast, mis!» Ja talle meenus teravalt hommikune tundmatu mehe käratus piitsaplaksatuse juurde: «Siin on sulle armastus!»

«No ma talle näitan armastust!» kargas Martin ärritatult püsti.

Ligemale veerand tundi, mis too viinavallas kamp laevalael trallis, võttis Martin hoogu. Seisis komandosilla nurgal, kaabu silmile kistud, põrnitses ja haudus. Vahel pigistas juba kepigi teovalmilt pihku. Aga naisele oma «armastust näitama» ei tormanud. Ta ei saanud: teda segasid enesest lugupidamine, head kombed, teiste arvamus. Abieluskandaal laevas — milleks, kuradi päralt, anda lõksutamiseks ainet? Hoopis targem on vaikselt, kuskil metsas, hiljem. Martin ajas ikka mõttes asja enne ära kui teos . . .

8.

Vahepeal jõudis laev sihtsadamasse. Vile, otsad naksatasid pollerite taha parvsillale, pillimehed hüppasid esimestena alla ning — marsihelide saatel algas robinal maaleminek. Laeva sildudes vaikisid ka trallitajad, ning

kuna omarahvas kogunes kaldale kobarasse, kaotas Martin naise koos trallitajatega silmist. Kaotas ja mõtles koguni tänutundega sellele, et ehk sõidab edasi, kaugemale... Pole vajagi narriga jännata...

Vanda kõpsutas ta kõrval kärsitult kontsa. Viimaks, peaaegu solvunud sellest, et Mehin ei osanud end maamehest lahti raputada, vaid jättis ta plikakesena tädimehe hoolde, haaras sel kaenla alt kinni ja ütles järsult:

«Lähme!»

Martinis ärkas silmapilk kavaler. Ta kohendas oma mantli revääri, kergitas kaabu õigesse asendisse, laskis pea pisut viltu neiu poole ja tähendas huulenurka kelmikalt kokku vedades Mehini suunas:

«Aga kus tema siis jääb?»

Vanda kehitas õlgu: «Siin vahtida ka ei passi.»

«Tõsi. Ei passi.» Ja nad läksid. Omast kohast väljapaistev paarike: noor, pakatav neiu elukogenud, kõrva äärest juba härmas härrasmehe käevangus. Neile vaadati muigavalt järele, et näe, kus Haspe õnge heitnud. Sillanurgal volksas mööda kaevukooguna loogas Lõigu Elmar, tegi suured silmad ja pigistas jooksult Vandale: «Soovin õnne!» See kõik tegi neile nalja, nii et Vanda Mehiniga riieldagi ei tihanud, kui see viimaks vabandades ja ägades tuli, et küll on hull, pühapäevasel päeval ka ei anta rahu, ei lasta oma eraelu-kohuseid täita.

«Jaa. Meie Vandaga otsustasime sinust just selsamal põhjusel lahku lüüa,» õrritas Martin. Ise aga pidas sõbralikult nendega sammu kaldast üles, hõreda metsa poole, mis eemalt paistis.

Siinsamas, jõekaldalt ainult mõni samm, algas põline mõisapark paljude varjuliste nurgakeste, pinkide ja hekikestega. Siia olid ametiühinglaste silmad väljasõidu korraldamisel peatuma jäänud: käepärast, ilus, ja mis peaasi, mõisarahva ligitõmbamiseks kohane, sest see sõit pidi ühtlasi kujunema ka propagandasõiduks, maatöölistele enamlaste poliitika tutvustamiseks. Kuid valitseja, saksa kooli agronoom ja kõva Ajutise Valitsuse mees, haistis asja ning lükkas riivi ette. Ei olevat õige võõrast, kes teab ehk purjutavatki rahvast nii hoonete lähedale lasta — võivat mõisa maha põletada. Kes vastutab? Tema enese peale säärast riski ei võtvat.

Leppigu töölised kena rohelise metsaservaga, kus õitsevad toomingad ja laulab ööbik, kus on vaba ja avar hullata... Nõnda tuligi marssida ligi verst maad mõisast edasi. Kuid valitseja sellega oma sihti ei saavutanud. Muusika ahvatleb inimest nagu mesi kärbest. Juba sadamast seltsis töölistega, kes läksid mööda kitsast roobasteed orkestri järel pikaksveninud killavoorina, uudishimulikke. Mõisast tuli uusi juurde. Ja kui pillimehed viimaks põliste kaskede all peatusid — kogunes linlaste ümber tihe ring kohalikke, terve kari poisikesi ja plikakesi eesotsas.

Nahatööliste ametiühing ei olnud linna suurim ega tugevam. Ent ta juhtkond osutus algatusvõimeliseks. Peale Haspe õiendas seal parkal Puru, keda naljatades hüüti rahvameheks, aga kes seda hüüdnime sisuliselt ka tõesti vääris. Kusta Puru oli katsetanud Jõgeval parkalitöökojaga, kuid põhja kõrbenud. Siis olnud juudi juures laada- ja turukaubamüüjaks, tsinsside peal, nagu öeldi, viimaks enne sõda peatuma jäänud nahavabrikus. Tema kohta räägiti, et kui Puru tahab kellelegi midagi maha müüa või selgeks teha, siis tarvitsevat tal ainult pool suud lahti teha. Teise poole võivat rahulikult kinni pidada või sellega piipu imeda. Nii mõjuv olevat tema sõna. Seesama rahvamees tänast väljasõitu juhtiski. Ise suur ja tugev, lühike kõver piip suunurgas, kitsa äärega roheline, sulega alpinistikaabu kuklas, säärikud jalas, astus ta pillimeeste ees nagu kindral. Ning kui ta metsa ääres muusika katkestas, kaabu ja pintsaku maha paiskas, oma suure kere murule sirgu viskas hüüdega, et sooh, olemegi kodus, — tundsid kõik, et on tõesti viimane aeg pambud käest panna, värskes õhus selga sirutada.

Kuid Purul oli kavas muudki kui seljasirutamine. Märganud vaskpille uudistavaid poisijõnglasi, kargas ta jalule, viskas oma hallid kulmukaared üles, haaras baritonimehelt pilli, seadis selle suulise esimese ettejuhtuva jõnglase huulte vastu ja kamandas:

«Noh, puhu, poju! Nii kui tortsu teed, nii viis kopikat saad!»

Poisid ei saanud suurelt pillilt häält kätte. Ja seda Puru ei oodanudki. Lasknud mitmel noorukil katsetada, kurtnud, et jõudu, jõudu jääb väheks, mehed, käskis ta

poistel koju minna, kõht kõvasti täis süüa ja siis tagasi tulla, sest pärast minevat siin vahvaks peoks ilutuledega, sõõriviskamisega, muna mulkuajamise, taevatähtede lugemise, võiduronimise ja kõige muu säärasega... Tulgu nad kindlasti õhtupoolikul ja toogu vanemat rahvast kaasa.

«Lõbu ja lõpuks tants meie — pidulised teie poolt. Eks, noormehed!» lõpetas ta oma isevärki kihutuskõne.

Läksid sädistades lapsed ja lahkusid uudishimust haaratud noorukid. Varsti kõmas mõis, kõmas ka küla lahkest linnarahvast, kes andvat varikus rahata peo...

«Tõstad täis! Kust sa, Puru, need tuled ja värgid välja võtad?» urises omarahvas einet võtma asudes.

«Kipud üle pakkuma, jaa, vana,» noomis ka Mehin, kuigi ta mõnda seltsimees Puru kavadest teadis. Sõõriviskamist, vana tuttavat külapoiste mängu, võis ju proovida — paar kaselauast ketast oli meestel kohvris. Ronimistki võis katsuda. Libedakshööveldatud maste küll ei olnud, aga metsas paistis sihvakaid, sileda koorega mände... Kuid muna mulkuajamine? Mehin mäletas väga hästi toda aguli- ja külapoiste kärarikast mängu, kus üks pidi kaikaga püüdma puumuna ringi keskele tehtud augukesse ajada, teised ringis ümber augu aga samasuguste kaigastega seda tõrjuma ja ühteaegu oma kaikapesa hoidma. Niipea kui ajajal õnnestub tõrjumise hetkel oma kaigas tõrjuja pessa torgata, on pesast ilmajäänu ajaja. Et mäng lubab tõrjujatel ka omavahel pesi üksteiselt näpsata, vahelduvad ajajad-tõrjujad kiires korras ning mäng võib hoogusattumisel minna üsna metsikuks, kus tihti kannatada saavad mängijate kossid. Ei, sellest tuleb Puru loobuma sundida, arvas ta. Samuti taevatähtede lugemisestki, mis on õieti mõeldud uudishimulike narritamiseks. Seda, kes tahab tähti lugeda, kästakse põlvili lasta. Talle tõmmatakse kuub või mantel üle pea, varrukasuu ülespoole. Üks hoiab varrukat nagu kiikritoru püsti ja kamandab vaatama, teine kallab samal hetkel täheotsijale läbi varruka surtsu külma vett näkku... Omast kohast lõbus, aga jäme. Ei passi. Külainimesi ei tohi narriks teha. Pealegi kui räägime linna- ja maarahva koostööst poliitikas. Seda ta Purule, kes oma abilistega oli hakanud juba

mänguväljakut ja tantsuplatsi välja vaatama, ütleski. Kuid vana laadakaubitseja ainult naeris:

«Kena mees! Sa luba ikka natuke nalja kah teha. Egas reklaami keegi puhta raha ette võtma lähe. Kui vaja, laseme kas või viisakad viimased paarid lahti. Lihtsalt kuulutame välja, et tähtede vaatamine ja munaajamine jääb ära, sest kiiker on läbi kulunud ja kukk pole veel munele hakanud... Naljamees, elu peab olema, ussi peab tapma... või tahad sa metsapuudele oma jutluse maha ütelda?»

Seda Mehin muidugi ei tahtnud. Ta jättis Puru, Martini ja mõne teise ettevalmistusi tegema, ise aga läks ja palus Vanda jalutama. «Nii tore värskes lehes kaasik, puhas kuiv metsaalune, lähme vaatama, kas kuskil ei saa ehk ka lilli korjata,» rääkis ta.

Vanda kui linnalaps tundis metsa ees kõhedust. Aga seda ei sobinud näidata. Pealegi oli põnev minna võõras paigas võõrasse metsa võõra mehega — lilli otsima... Ta keksas kännult üles ja läks. Ning Mehini kõrval käies, kes karjapoisina ütles enese maast-madalast harjunud olevat kõige hullemate padrikutega, kes teadis iga puu ja põõsakese nime, oskas neist igaühest huviäratava sõna poetada, jutustades, mis neist kõigist saab ja võidakse teha, kui nad meistermehe kätte satuvad, taandus tüdruku umbusk metsa vastu kuhugi kaugusse ning mets võttis pikkamisi temagi silmis tolle loomuliku kuju, mis on kõigel muul, meid iga päev ümbritsevatel vajalikkudel, ehkki alati mitte just meeldivatel asjadel. Mõnus igatahes oli linnainimesel astuda mööda pehmet haljast sammalt nagu tohutut vaipa. Mõnus ja põnev, sest Vanda oli esimest korda mehega metsas...

Nad olid tulnud tükk maad risti läbi palgimetsa, kõndinud üle kitsa, noores männivõsas ja sarapuupõõsastes raiesmiku ning jõudnud välja sihile, mis taamal näis avanevat lahtisele päikesepaistele. Aega oli küllalt, ning üksmeeles otsustasid nad ära vaadata, mis lagendik see säärane keset metsa on.

«Äkki satume mõne nõiamoori hurtsiku ette nagu Hans ja Greteke,» arutas Mehin unistavalt.

«Ja meid lükatakse tulisesse ahju, nii kui muinasjutus. Teie kõne jääb pidamata, tantsukesed tantsimata,» jätkas neiu samas toonis.

«Või kargab teile kallale kole röövel ja mina mängin võitlevat rüütlit.»

«Uuh! ärge hirmutage,» väristas Vanda õlgu.

Nad ei leidnud eest ei nõiamoori hurtsikut ega röövlikoobast. Siht jooksis välja kenale väikesele metsaniidule, säärasele tillukesele kaldpindsele välule kesk metsa, kus inimene harva peale heinaaja liigub, kus kellegi käsi lilli ei murra ega jalg neid ei talla. Aasake helkis nagu lahke silm sügavas koopas. Puud kahisesid tasa ta ümber ja ülal kõrgel nende kohal sõudsid pikka-pikka põuapilvede valged laevad. Aasa põhjapoolset serva palistas leppade vahel väänlev ojake. Selle kallas mattus õitsemist lõpetavate toomehelveste lumme. Põndakul vastu päikest kollendasid perekate puhmastena kullerkupud ja allikalisel kallakul lillatasid pääsusilmad.

«Siia ma just tahtsingi teid tuua,» ütles Mehin põõsaste vahel rahulolevalt, tõmbas kuue seljast ja laskus päikesepaistesse kesk lilli.

«Tänan,» vastas Vanda viisakalt ja haaras kui laps kahe käega kullerkuppe enese ümber.

«Kas te pärga punuda oskate?»

«Aga teie?»

«Karjapoiss peab oskama peremehele luuadki teha. Ime's pärga.»

«Oi, õpetage!»

Vanda krahmis pihud lilli täis ja kükitas siis mehe kõrvale, kes osavalt õit õie, vart varre kõrvale asetades kinnitas need samade lillevartega, nii et peagi vormus ta käte all tihe, õites look. Siitsamast kõrvalt lilli noppides töötasid nad mängeldes ja vallatades nagu lapsed. Sealjuures puutusid nende käed, ei — tihti ka õlad ja põsed kokku. Ning see teineteise puudutamine valas otsekui viina, ergutas veel hoogsamalt tööle, ikka rohkem vastastikuseid puudutusi saama. Vanda ei märganudki, kuidas ta paled selles askelduses õhetama lõid ja kuidas ta usalduslikult toetus vastu mehe õlga. Vint vilistas kuuse otsas, peoleo hõikas haava ladvas, päike paistis ja nad olid nii üksi, nii kaugel kõigist teistest, kahekesi keset seda õilmitsevat, lõhnavat, hõiskavat kevadsuvist maailma... Siis oli pärg valmis ning see seati hoolikalt tüdruku tumedatele juustele.

«Nagu murueide tütar,» vaatas Mehin teda silmi kissitades kord käeulatusest, kord kaugemalt, end seljakile lastes.

«Mis te nüüd!»

«Vanda!» pandi korraga hõõguv käsi talle ümber piha. «On niisugune komme, et kui neiule pärg pähe pannakse, siis neiu ka ilusasti tänab . . .»

«Ma tänan!» tegi Vanda põlvili olles kummarduse.

«Mitte nii,» lähenesid mehe tukslevad huuled.

«Kas tõesti?» Vanda vaatas talle otse silma, nägi ta silmaterades enese tibatillukest peegeldust, nägi neis välgatavat leeki ja sulges siis oma silmad . . . Sellest sai nii pikk, nii põhjalik tänuavaldus, et vint ja peoleo laulmist unustades oksal imetlema jäid . . . Või näis see ainult neile kahele seal nõnda? Sest kui nad viimaks hingeldades, Vanda pea Mehini käsivarrel, pärani silmi taevasinetusse vaatasid, helkis nende silmis häbelikuvõitu imestus, kõrvus aga kohises säärane vaikus, et Mehin end küünarnukile kergitades uurivalt ringi vaatas.

«Nüüd kujutame ette, et oleme üksikule saarele sattunud ja peame siia elama jääma!»

«Teie käite jahil,» silitas neiu hellalt suurt karvast käeselga otsekui midagi ülikallist.

«Ja sina,» mees puudutas oma huultega õrnalt ta õhetavaid, alles veretulvil huuli. «Sina kodustad kitse, lüpsad teda sirr-sorr . . .»

«Rumal! Millesse ma lüpsan, kui pole ämbrit! Sina ehita enne maja, tee kapad ja napad, siis,» kihistas tüdruk vaikselt naerda ja tõusis istuma. Kogu ta keha oli korraga täis muretut vallatust. Näpuga kergelt mehe huultele nipsates hüüdis ta:

«Sina — unistaja!»

Mehin sirutas raugelt käed, et teda uuesti haarata, aga neiu lipsas haardest välja, kõditas väriheina ladvaga karistuseks ta kõrva.

«Vaat kus mul ehitaja! Sa ei oska ju maja ehitadagi!»

«Aga kui oskaks?» keeras mees end rinnuli, võttis ta käed. «Kui tõesti oleks nõnda, kas sina, Vanda, tuleksid minuga? Tuleksid kas või sügavasse metsa?» nõudis ta tõsiselt, äreva sosinaga, nagu sõltuks sellest, kas teine tuleb või mitte, ta õnn ja elu.

«Ma ei tea.» Tüdruk tõmbas käe ära ja kargas püsti.
«Kes siis teab?»
«Sinu... see Marusja või Katja, mis ta sul seal Piiteris on!» heideti mehele järsku terve käputäis pärjast ülejäänud lilli, nende varsi ja lehti näkku.
«Vanda!» rapsas mees ägedalt jalule. «Sellest ei ole midagi!»
Tüdruk ajas parajasti käsi jaki varrukatesse. Ta nägu oli alaspidi, nii et Mehin aru ei saanud, kas teda noomiti või lihtsalt nokiti selle pärast seal Piiteris, kellega tal ammu aega enam tegemist polnud. «Sina ära võta seda... Sellest ei ole midagi,» alustas ta häiritult uuesti. Kuid tal ei lastud lõpetada. Käsivarred põimiti ümber kaela, sakutati südamlikult ning korrati kudrutavalt, peaaegu lohutavalt nagu lapsele:
«Ei, sellest pole tõesti midagi. Ainult et sa mulle ei rääkinud... Lähme nüüd tagasi teiste juurde.» Tüdruku käed vajusid alla, ta kumer rind paisus sügavaks hingetõmbeks või õhkeks. Aga mõõnas kohe hoitult, märkamatult tagasi. Ainult pikk, otsekui hellitlev pilk, millega ta mõõtis neid koduseid toomepõõsaid, ojakest ja küngast, rasitud lilli ja tallatud rohtu, rääkis, et ta mõttes igavesti jumalaga jättis selle vaikse metsaniidukesega, kuhu jalg ehk enam millalgi ei too, aga mis mälestusest ometi kunagi ei kao...
Ka Mehin vaatas korraks ringi. Vaatas, tõmbas krapsakalt pintsaku õlgadele ja võttis neiu käe alt kinni. Teda piinas ikka veel tüdruku etteheide. Ning mööda sihiteed tagasi minnes hakkas ta jutustama ühest oma noorusrumalusest, nagu ta ise seda vahekorda nimetas.
«Ah, sa ei tea, sa ei oska ette kujutada. Kui võõras linnas ollakse sunnitud elama naisterahva hoole all, keda tuleb — jah, kui olenetakse nii väga teise inimese headusest, siis võib tekkida rumal mõte... Kuigi sa ei ole üle kõrvade armunud ega midagi... Niisuguseid asju on meiesugustega ennegi juhtunud...»
«Teiesuguste — tarkade inimestega?» imestas Vanda kulme kergitades.
«Ah, inimene on inimene. Tarkus siin palju ei loe. Kõrvaltvaatajale veider küll, aga...»
«Ei. Mitte seda. Ainult kahju on sinust — sa suur,

suur poiss,» surus Vanda küünarnukiga ta kätt enese puusa vastu. «Ära parem räägi! Räägi millestki muust.»

Nad läksid jälle üle raiesmiku, kus noorte männiistikute vahel kohati kasvas tihe paju- või kasepuhmastik ning ilutsesid suured luitunud juurtega kännud. Läksid teineteise ligi hoidudes. Kui naine meest palub mitte rääkida teisest naisest, kaldub see kergesti eeldama, et oodatakse meeldivaid sõnu enese kohta. Mehin proovis kohmata midagi Vanda noorelt väljakujunenud naiselikkusest. Kuid sedagi ei tahetud kuulda. See tegi kuulaja kõrvale nalja. Ta kihistas naerda, siis hakkas kepslema ja keerutama mehe käe otsas, raputas enese viimaks ühe eriti suure kännu ees sellest käest hoopis lahti, lõi plaksti mehele õlale ja hüüdis jooksul:

«Mina kännukuningas, sina maamardikas!» Ja läks nagu tuul, oli keksti kännu otsas.

«Võtan maha! Kõik keisrid ja kuningad maha!» tormas Mehin talle järele. Aga enne kui töömehe rasked kämblad kuningast kinni said, lõi see nagu lind tiivad laiali, tegi ilusa hüppe ja lendas, jakihõlmad tuult täis, poolnärbunud pärg juustel tantsimas, järgmise poole.

«Võta, kui saad!» hüüdis ta sealt ja tegi nokkiva kummarduse.

Olgu kas või mäng ja nali, väljakutset ei kõlba tähele panemata jätta, ükskõiksusega mängu rikkuda. Tuleb vastu mängida. Mehin sirutas jalgu, võttis pikad sammud, lõpuks teeskles isegi jooksu — aga ikka jäi ta hiljaks, ikka lipsas tüdruk eest ära, kikitas uue kännu otsas.

Nõnda kihutasid nad mänguõhinas üle terve raiesmiku, suud-silmad naeru täis, palavad ja õhetavad, unustanud kõik muu maailmas peale teineteise. Raiesmiku serval vastu metsa oli küngas, siis nõgu, nõokallakul aga tihe sarapuu- ja pajuvõsastik. Mehin nägi, kuidas tüdruk tuhinal tihnikusse sööstis, nägi, kuidas tal järsku nagu jalad alt ära võeti, arvas end kuulvat lühikest, otsekui summutatud karjatustki ja mõtles kohkumusega, et küll on rumal, kui ta nüüd halvasti kukkus, endale viga tegi... Ta tormas põdra raginaga tihnikusse, surus end põõsaste vahelt läbi — mitte jälgegi! Tõmbas nagu silmapetet peletades käega üle näo, tegi veel mõne kiire sammu, trügis läbi järgmise

põõsarea — aga ka seal ei olnud tüdrukut. Siis vaatas üllatudes ringi ja hõikas:

«Vanda, uu-uu!»

Vastust ei tulnud. Ainult metsa sügav, põuapäevane vaikus surises kõrvus ja kärbsed pirisesid kivil vastu päikest.

Vallatleb, mängib peitust, mõtles mees, jäi kallakule kesk põõsastevahelist välu seisma ja surus käe taskusse, et suitsu võtta. Tüdineb, tuleb ise kilgates välja, arutas ta päikese käest põõsa varju nihkudes. Käsi ei olnud veel paberossikarpi leidnud, kui silm tabas ühel kuival oksal pärja, tema enese tehtud kullerkuppudest pärja. Ta küürutas, et seda ära võtta, märkas sealjuures aga midagi imelikku, võõrastavat. See polnudki pärg, oli ainult hea suur tükk oksa külge kinni jäänud pärjast. Teine pool vedeles samas maas. Oksatüügas oli selle kandja peast ära kiskunud, pragunenud tüüka küljes rippus mitu pikka musta juust... Ja põõsaste all, mutimulla hunnikus paistsid selgesti suured rautatud saabaste jäljed... Mehinile meenusid korraga ta enese ennistised sõnad röövlitest, ning ta silm läks tigedalt valvsaks, kurk kitsaks. Hüüda ega põõsastes kahistada ta enam ei tahtnud. Laskus kummargile ja hakkas ettevaatlikult oksi kõrvale lükates jälgi mööda järele minema neile, kes... Aga mis inimesed need küll võisid olla ja mis nad tüdrukust õieti tahtsid? Mehin kuulatas, kükakil põõsaste all, uuris jälgi. Need suundusid kallakust üles, viltu tagasi künkale. Künka jalamil kasvas tihe noorte kuuskede keeris nagu hekk. Kui ta jälgi ajades sarapuuvõsast lagedale astus ja õhinal kuusetihnikule lähenes, käratas räme hääl sealt vastu:

«Seis! Kuhu sa ronid?» Ja räpane käsi jämeda revolvrisuuga kerkis ta rinna kohale.

Kuradi kahju, et relv koju sahtlisse jäi! Tuli käsku kuulata ja peatuda. Nõnda revolvritoru ees seistes katsus ta põõsast varitsejale oma asja selgitada kui inimene inimesele, seltsimees seltsimehele, sest nagu ta silm nüüd seletas, seisis kuuskede vahel õlakas soldatipluusis mees, lai päevitanud nägu higis.

«Siga olgu härra seltsimeheks,» urises soldat ja näitas võimsaid kollaseid hambaid nagu kihvu. «Kao, muidu saad tina! Käsk on kõvem kui meie.»

«Kes, kurat, siin käsutab? Too ta siia! Ma tahan teada, kuhu te tüdruku panite?» hiilis Mehin võimalust teisele kallale kargamiseks.

«Ära püüa lolle, kuuled! Tagasi!» kerkis jälle relv.

«Mis üksus see on?» katsus Mehin uuesti.

«Sinu asi! Kao kohe! Marss! Loen kolmeni — siis lasen, ja tabada ma oskan. Üks . . .»

Kuskilt kostis joobnud meeste hääli.

Mehin pures hambad huulde. See näru võis ju ka kuklasse kõmmutada! Tore olukord. Eh, kui vägev kangelane — seisa, käpad püsti, ühe relvaga lojuse ees! manas ta südamepõhjast, aga tegi siiski paar tagurpidi sammu, nihutas enese põõsa varju. Hääl kuuskedest venitas: kaks. Mehin volksas pika hüppega võssa ja jooksis. Nüüd juba täiest hingest. Abi! Abi tuua! tagus üksainus mõte. Kui on valve, peab tegu olema väeosaga. Väeosal aga on komandör ja nõukogu. Mis väeosa siin metsas? Tarvis kohe selgitada. On aga väejooksikute salk, mõni sihuke metsikuks läinud meestebande, nagu neid nüüd tekkis, mis kellelegi ei allu, mitte millegi eest tagasi ei kohku, röövib ja tapab, teeb, mis tahab . . . Miks nad siis ei rabanud kinni teda, ainult Vanda, vaese ülemeeliku plika, kes kargles kännult kännule nagu linavästrik ja kellelt neil miskit võtta pole? Ei ole võtta? lõi mõte sõlme. Ning mõistes äkki, kui narrilt taipamatu võib vahel olla, lisas ta uuesti hoogu, kõik aeg meelde pannes märke, et tagasitulekul kohaga mitte eksida . . . Kohaga eksida polnud õieti võimalikki. Ainus kõrgem küngas raiesmiku serval, kui tulla mõisa poolt, mööda sihti. Künkal kasvas pealegi vägev üksik seemnemänd, männi ümber aga kui pilkeks vakamaa laiuselt noor kuusetihnik, milles alati leidub ilusaid varjulisi välukesi.

Juba laupäeva hommikust alates pidas siin võsavaikuses laagripaika kirju kamp mehi ühe tõmmunahkse ohvitseriga eesotsas. Juhtide jutu kohaselt pidi toimuma ülisalajane nõupidamine, tegelikult kujunes välja aga «vabade isikute» vastastikune suurustlemine, laaberdamine ja kombevaba joomapidu. Laupäeva õhtuse laevaga läkitati sidemees linna, praktiliselt vuliseva järele, kuid teatati ühtlasi koordinaadid ka professorile, kellelt

taheti saada tegevuskava projekti. Härra professor ei võinud aga äri huvides pühapäevast vastuvõttu katkestada ja käsutas enese eest välja poeedi. Poeedil ei kõlvanud maestro asemikuna enesestmõistetavalt üksi teekonnale asuda. Ühele ja teisele teatas ta kähku väikesest väljasõidust, mis teatavatel taktikalistel põhjustel teostuvat nahatööliste väljasõidu varjus. Daamid võeti sleppi, et jätta harilike «grüünetajate» muljet. Nõnda ei puudunud pühapäevahommikuselt laevalt ka Maali ja Liine. Poeet, ise siitkandi mehi, tõi oma kaaskonna ilusasti kohale, pidas kõnegi maha, lastes elada absoluutsel vabadusel ja isiku ülimal teoõigusel ning võttes vastu kiiduavaldusi koos sõprusnapsidega. Sel ajal, kui Vanda ja Mehin tuisates künkale lähenesid, oli laagris juba lahti lai pidutsemine või lõpulõuna, nagu öeldi, sest poeet pidi õhtupoolikuse laevaga tagasi sõitma. Kuigi juurteni igas mõttes «vaba» seltskond, kujunes neist ometi kaks kitsamat ringi. Ühes poeet mõne ohvitseri ja daamikesega eesotsas, teises soldatid, kõigeks valmis nägudega mehed, kellel oli isekeskis arutada «kuivi» kui ka «märgi» kavu. Kumbki ring istus omaette muruplatsil ning ka lõbutses omamoodi. Esimeses võeti viina klaasidest ja püüti tähtsat nägu tehes keskustleda poliitikast, teises rüübati pudelist ja mängiti kaarte. Ühine oli aga soldatite poolt väljapandud valve, mida vahetati iga paari tunni tagant. Kui nüüd järjekordsed valvemehed, mõlemad samast kõrilõikajate mestist, märkasid tüdrukut enestele otse sülle jooksvat, ei tarvitsenud nad rohkem kui teineteisele silma pilgutada, ja otsus oligi tehtud: kinni püüda ja laagrile sellega omast kohast lõbus lõpp-punkt panna... Neil sõnades isikuvabaduse jüngritel ei tulnud teo eel mõttessegi, et ka tütarlaps on vaba inimene, isik. Tüdruk püüti osavalt, otse hüppel sülle ja vaigistati kohe mütsi suule surudes. Kuid talle järgneva mehe, täiesti ülearuse kõrvalise isiku eest peeti vajalikuks «saak» tihnikusse peita... Sel ajal, kui üks «aktiviste» Mehini oma revolvriga tagasi tõmbuma sundis, lõõtsutas teine mitte kaugel põõsastes, teadvuse kaotanud tütarlaps põlvedel. Mehed ei kavatsenud segaja tõttu sugugi oma plaanist loobuda, nad ainult ootasid, kuni «ülearune isik» silmapiirilt kaob, sest valvata polnud siin keda kuraditki.

Nüüd aga juhtus nõnda, et just sel hetkel, kui tüdrukut rasinud ja lohistanud mees seadis end vägiteole, tuli põõsastest väikeselt käigult Maali. Kuigi ise nii mõnda näinud heidik, kes risti ette ei löö kõige hullema ees, ärkas temas tol hetkel siiski naine. Ainult viivuks virildas ta õhetavat nägu kahjurõõmus grimass — stseen iseenesest tegi nalja. Niipea aga, kui märkas, kellega on tegu, lõid talle pahinal pähe mälestused neist päevist, mil see tüdruk väikese mustalokilise plikakesena vudis ta käekõrval ning aina päris: «Tädi, ütle, miks elu on raske?» — kui ta juhtus õhkama. Laps! Alles laps. See värdjas rasib last! Ning silmapilk langes ta, iagades hoope, kuhu juhtus, kogu oma kehakaalu, rusikaid ja jalgu mängu pannes nagu vihane kull selja tagant mehe kallale. See kangelastest, kes põõsas valvas, kaotas vapruse, kui nägi härrasteringi daami raevu, ja vajus häbistatud penina eemale. Teine ajas enese ümisedes jalule ning kahmas kallaletungija vöökohalt kinni, et teda maha väänata. Kuid see naine ei olnud keskmisele mehele ühe käega heita. Nõtkelt libises ta haardest välja, kihutas mehele pliks! ja plaks! siit- ja sealtpoolt mööda kõrvu ning sisises:

«Sa ära kisu, sa küsi, näru . . .»

Mõnikümmend sammu eemal kuusekeste taga aga alustas poolpurjus kamp sel hetkel kärisevate häältega laulu:

«Bõ-õstrõ kak volnõ dnii na-ašei ži-isni . . .»

Mehini enesetunne oli kaugel rüütelliku kavaleri omast, kui ta tubli jooksu järel vana Puru ja teisi metsaservas kohtas ning hingeldades seletas, mis juhtus. Ta isegi ei suutnud enese naeruväärsust ja hirmu varjata, kutsus vaid kähinal appi nagu kõige harilikum hättasattunu.

«Pea, paanikat ei maksa teha! Olgu mis on!» haaras Puru tal õlast kinni, kutsus vaikselt Martini, Elmari ja veel paar meest. Ning siis ise toimekalt Mehini kõrvale asudes kamandas:

«Mehed, malakad pihku! Tuleb ehk mõnele mõistust pähe koputada . . .»

Nad läksid rüsinal ja rutuga, Purul enesel revolvergi käepärast. Selleks ajaks, kui nad raiesmikule tagasi

jõudsid, oli Vanda ennast juba kogunud ning Maali abiga veidi kohendanud. Ent sama võimatuks kui osutus kohapeal sisemist tasakaalu, meeleolu koguda, osutus ka väliseid kannatusejälgi kaotada. Ta nägu, säärad ja käed olid kriime täis, seelik lõhki, jakivarrukas õlalt ripakil. Maali silus ja silitas, mis oskas, aga kui tüdruk ikka enesest jagu ei saanud, hirmust pärani silmi ringi vahtis, võdises ja nutta tihkus, haaras tal käe alt kinni.

«Lähme siit ära. Ma saadan, ma viin su linna, Vanda.»

«Kus ma lähen — niimoodi?» halas tüdruk oma riideid silmitsedes.

«Koju. Otsemaid. Mis muud.»

«Issand! Vana Miili lööb mu maha...»

Naise õhetavasse näkku tekkis irve.

«Sa ütle talle, et tänagu jumalat, — ei, Maalit. Sest mis ta siis oleks pidanud tegema, kui need tõprad sinu... Ah, sina ära virise ja anna sellele poisinolgile, kellega sa metsa tulid, üks hea tuline mööda kõrvu... Niimoodi jätta neiukest!»

«Tädi, sa ei tea...»

«Ah, mis! Kõik mehed on sead!»

«Ära räägi!» habises tüdruk, hirmuvärin silmis.

Kui nad sihil päästesalka märkasid, jäi tüdruk jalust kangeks. Aga Maali vedas teda vapralt edasi, kinnitades kõik aeg tarmukalt:

«Mis põrgut? Kas sina süüdi oled, et sulle kallale kiputi? Sina ära tee väljagi! Sa oled kangelanna, vaat mis.»

Kõige oma vapruse peale vaatamata ei suutnud Vanda kangelasena käituda. Mehinit silmates surus ta käed silmile ja pistis uuesti jõrinal nutma. Ta ei olnud võimeline midagi selgitama, kedagi kirjeldama. Värinad raputasid ta õlgu nagu palavikus last. Mehin surus häbenemata ta enese vastu ja kordas ta tihedaid, patsidest lahtiläinud juukseid silitades:

«Ärge nutke, preili Vanda. See läheb mööda!»

Maali aga mangus Purult suitsu ja seletas mehiselt:

«Tõprad! Ajasid tüdrukule käpad külge. Said paar tulist ja kadusid kui õhk. Puistasid plika suled segi, tobud...»

«Tänan teid,» kummardas Mehin viisakalt. «Kuidas võiksin ma teile teie tublidust tasuda?»

«Ah-ah-haa! Härra kavaler, teinekord hoolitsege paremini oma daami eest. See on kõik. Andke need hoobid, mis nüüd üks naine andis, kaabakatele ise.»

«Sina andsid?» lähenes Martin uurivalt.

Mehin imestas, tahtis vahele astuda.

«Ära sega,» lükkas Martin ta kõrvale. «Minul on selle naisega isiklikud arved.» Teised jäid üllatunult vaatama. Martin aga tiris Maalit käsivarrest, viis ta veidi eemale ning nõudis seal karmilt: «Mis asja sina siin õiendad, kellega?»

«Kas tahad mul grüünes käimise ka ära keelata?» vahtis naine teda ülbelt ülalt alla.

«Kellega sa jaurad seal?»

«Väljavisatud naised aru ei anna.»

«Ma lasen su kinni võtta — kõige selle bandega!» sisistas Martin.

«Palun!» tegi naine peaga uhke liigutuse. «Kui sul võimu on, ole lahke! Minu tee läheb siit,» keeras järsku sadama poole. «Tüdruk oleks vaja koju saata,» ütles veel, tegi pöörde ja astus püstipäi sihilt teerajale. Alles kümmekonna sammu järel keeras ta ringi ja hüüdis: «Nägemiseni, Vandake! Teine kord vali kavalere...» Ta huulte ümber mängles tige pilge.

Martin vaatas Mehini ja Puru otsa. Need lõid käega. Ei saa ometi pahaks panna üleolekut inimesele, kes on teinud ennastohverdavalt õilsa teo. Ja Martin surus hambad kokku. Jälle oli naine peale jäänud. Jälle oli ta nagu luts peost välja libisenud — koguni uhkelt. Ning Martin õhkas tasakesi, endamisi. Mis teha selle inimesega? Mis teha...

Tund hiljem istus Vanda vana Jalaka vankris ja vuristas üksipäini tagasi linna poole. Mehin korraldas kõik — kihutas jalule ka miilitsa. Aga kedagi peale purjus poeedi ja tema kaaslaste ümbruskonnast enam ei leitud. Need arusaadavalt ei «teadnud» soldatitest midagi...

Oma õhtuses kõnes maarahvale piitsutas Mehin eriti ägedalt korralagedust ja saamatust, süüdistas vihaga otsekui iseennast ning nõudis otsustavalt võimu nõukogudele nii linnas kui maal. Elu ise, meie tulevik ja saatus käsivad revolutsiooniga edasi minna, lõpetas ta pateetilise hüüatusega. Aga küsis samas iseeneselt: kui

mina jõu ees tagasi põrkun, kellelt siis nõuda peaga vastu müüri tormamist? Küsis ja vaevles selle narri tunnetuskoorma all, et ütelda on midagi muud kui teha. Iseennast pidas ta tänases vahejuhtumis kõige suuremaks süüdlaseks. Jõud, seesama jõud, mida ta alati jumaldas, millesse uskus, oli ta nõutuks, võimetuks teinud. Võõras, vastak ja vastik. Ning öösi linna sõites vaatas ta tihti kahtlustavalt ringi, isegi laevalael: kas ka siin ei liigu seda võõrast, tundmata jõudu, mis tuleb ei tea kust ja taotleb ei tea mida? Tal ei tulnud ettegi selle ees nõrgaks lüüa, kõhklema jäädа. Otse vastupidi — selle närune avaldusviis kannustas teda võitlema, täie tõsiduse ja karmusega võitlema selleks, et hävitada kõik salapärased, tumedad jõud, mis inimesi õnnetuks teevad. Tal polnud mingit pidepunkti, kuid ta aimas õieti, et teda puudutas sedapuhku laostumises ning mädanikus vaevleva kihi kondine kooljakäsi... See käsi saadab Kerenski käskude abil laiali väeosi, kes nõuavad rahu, paiskab türmidesse ja sunnitööle soldateid, kes on tüdinenud tapmisest ega taha ennast tappa lasta... Seesama must käsi kägistab enamlaste poliitiliste sihtide selgitajaid, takistab revolutsiooni koondavat ja organiseerivat tööd... Ime siis, et soldatid omapead salkadesse löövad, kuritegelike elementide mõju alla langevad ja metsistuvad! Ei saa üksteisesse inimlikku suhtumist olla seal, kus pettus, teesklus ja vägivald on selle suhtlemise seaduseks. Sest vaatamata revolutsiooni vormilisele võidule hoiab tegelikke võimuohje ju enese käes endiselt kindralite ja kapitalistide, saagitsejate kamp. Sellest tulevad kõik räpased vastuolud. Ees seisab partei kongress. Tuleb seal välja astuda ja veenvalt näidata, kuhu, missugusesse mülkasse Venemaa tormab, kui ajalt ei hakata tegutsema. Suurtest sõnadest on küllalt, küllalt...

See oli Mehini esimene järeldus päevasest vahejuhtumist.

Teise ja isikliku tahtis ta lõplikult kujundada hiljem. Koguni ehk pärast tagasitulekut Petrogradist, kui üldistel tegevuskavadel on selgem, ilmekam nägu.

9.

Tasane rünkpilvis taevas rippus linna kohal. Päike ei paistnud, ta oli eksinud pilvekohrude taha, ning nende vahelt virvendas üksnes valgust nagu sulahõbedat.

Oli vähe liikumist tänavail, vähe lastekilkeid ja rõõmuhääli: inimesed vaatasid nukralt akendest välja, seisid kurtes hooviväravatel. Vabadus ei toonud leiba, vabadus ei lõpetanud sõda. Häda kestis.

Kobarikkudes veeresid naised palvemajast välja — ja nende kõned aelesid leiva ümber. Rühmades jäid mehed tänavanurkadele toppama — ning nendegi jutt jooksis ninaesisele. Lapsed tirkasid uhkemalt riides inimeste ette ja sirutasid käsi almuse järele. Kerjused ulatasid uulitsanurkadel vastu oma mütse ja peopesi. Leiba, leiba, leiba...

Teisena kõrvetas paljude südant hirm, kartus poegade ja meeste eest, kes olid pillatud laiali väeosadesse. Mitmed neist paistsid nüüd pärast revolutsiooni nagu ärahävitatud või maailmaga ühenduse kaotanud olevat — teateid ei tulnud. Emad, tütred, pruudid ja naised ei väsinud kulutamast üksteise ukselinke, käetarkade, kaardimooride ja vee pealt vaatajate trepiastmeid. Varahommikust hilisõhtuni seisti tol kevadsuvel sääraste tegelaste uste taga samuti reas kui leivasabas. Inimesed ei hoolinud, kes neile või mida rääkis — nad jooksid kuulama iga tõotavat sõna, lootustandvat vihjet, et siis kergendatud südamega taas minna oma nälja, oma häda, oma puuduse juurde ning taluda neid...

Selline oli aeg. Aeg täis kiha ja koha nagu karidel turnlevaid laineid.

Tulid lohutuselättelt tol õhtul Karssa ja Miiligi. Vastu kavatsusi jõudsid nad alles keskpäevaks kohale ja pandi ootama. Kuid harjunud kannatama ja lootma, konutasidki nad nurisemata päeva teise poole targa trepil, et aga pääseda kuulsuse ette, kes hooples end linna sõitnud olevat sarviku turjal.

Kuidas kedagi, aga Miili ja Karssa võeti vastu idamaa kombel. Kõhetu, vindunud näoga meesteener, kes pidas eesruumis korda ja kasseeris tasu, käskis palved

enesele teada anda — nii minevat rutem. Järgmise, väikese vahekoja seina ehtis must, punaste vingerdavate ussidega siiddrapeering. Ruumi nurka, madalale postamendile oli asetatud veider paljukäelise Buddha kuju. Ülal lae all kõikus laiali tiibadega öökull ja seinal irvitas hambaid surnupealuu. Kõik see äratas õudu ja muhendas ennustuse jaoks meeli. Pandud siin ootama, lükati iga uudishimulik pehmete eesriiete vahelt üksikult järgmisse — maailmatarga enese ette, kes, jalad ristis, valge turban peas, tumedad hiigelprillid ees, istus sama tardunult nagu ta Buddha lavataolisel kõrgendikul kesk säravaid siidvaipu ja patju. Tuba oli hämar. Selle lagi tumesinine, täis tähekujusid. Ühes nurgas paistis pikk klaasläätsedega toru. Laual oli lahti mingi kaart, seinal selle kohal keerulisi arvtabeleid. Kaht seina täitsid maast laeni raamatuköited. Ka «teadlane» ise istus, paks raamat põlvedel, teibajämedune küünal tossamas selle kõrval postamendil. Mulje pidi jääma kõigiti aukartustäratav. Sest ega keegi arvata võinud, et raamaturiiul oli ainult maalitud kuliss, läikiv uhkus — kõige odavam tsirkusesiid.

Miili, kes esimesena sisse tõugati, jahmatas nõnda, et tal ununes «ütlemise» tahegi. Sügava, otsekui maa alt kõmava häälega kuulis ta enesele ette loetavat, et teda ootab ees sada häda, et ta elu on olnud raske ja saab veel mõneks ajaks raskeks jääma. Siis aga astub tema orbiiti suurtsugu mees, elutee muutub teiseks. Vanadusepäevad on muretud, rõõmu ja rikkust täis... See oli kõik. Sama vaikselt kui teener ta sisse lükkas, talutati ta välja tagasi. Naise pea huugas. Ta ei saanud millestki aru.

Senikaua kui turbanis isand piipu pani, vuristas tentsik talle harjumuslikult:

«Tööeit, ilmselt tiisik, poeg sõjas.»

«Poeet ei ole käinud?»

«Ei, sinjoor.»

«Järgmine...»

Karssa üllatus kõigest võõrast ja kirevast nõnda, et ta kohe ei märganudki, mis talle loeti. Alles väljajuhtimisel tajus ta sügavat häält pajatavat, et taevamärgid räägivad poja kasuks: sureb kord järsku surma, aga enne saab kuulsaks meheks...

Nii oli neil kujunenud targa juures. Nüüd seisid nad tänavanurgal Venepoodide ees, kus kihas pühapäevane orjaturg, ning Karssa, kõigest läbielatust väsinud, tegi ettepaneku:

«Istume õige natuke.»

Naised laskusid trepi kiviastmele, jäädes, küünarnukid põlvedel, mõnusa õhke järel nagu puhkel loomad, vait. Karssa sõlmis oma rätikunurgadki lahti. Poolluitunud juuksed langesid ümber kitsa näo, mis sai nõnda ootamatult vagura ilme. Seda töönaise vagurat kannatajailmet otsekui raam pilti süvendas, tõstis esile siinsamas treppide ees sagiv orjaturg, kus räusates ja praalides osteti või müüdi inimest — tema tööjõudu.

Iidsetest aegadest alates olid ümbruse maapidajad harjunud siin jõe kaldal pühapäeviti pärast jutlust elava tööjõuga kauplema. Võib-olla toimus sellel turuserval omal ajal ka inimeste vahetamine jahikoerte või sälgude vastu. Nimetus — orjaturg — igatahes rääkis paljust. Kadus küll orjus — aga orjaturg jäi. Nüüd ei sõitnud maaisandad siia loomulikult kokku selleks, et lahti saada soovimatust. Ei. Rahapalk oli kõik teiseks muutnud. Nüüd tuldi päevilisi, kibedaks tööajaks lisatööjõudu palkama. Siin, hobuste pead vastu Kaubahoovi ehk Venepoodide sammaskäiku, sõnnikuhunnikutel ja virtsaloikudes seisid kõrvu mõisate plaanvankrid talunike triibulistes tekkides töövankritega, sarabanid vedrukalessidega. Ning näpitsprillides mõisavalitseja sihtis võidu pronnaka perenaisega, missugust orja võtta, missugust jätta... Aeg oli isevärki, pidi ette vaatama, keda majja, töö ja leiva otsa viia. Siinsamas Kaubahoovi sammaskäigu trepinurkades kükitasid ka tööotsijad, enesemüütajad, naised segi meestega, nagu pääsukesed traadil. Palkajad loivasid nende ees, vahtisid, takseerisid, tegid juttu. Kaubaga ei kiirustatud, sest heinaaeg polnud veel käes ja tühja peale keegi maale sööma ei võtnud. Seepärast oli — turukeeles — tendents nõrk: pakkumisi palju, nõudjaid vähe, turg üldse hõredavõitu, nii et mehed sülitasid: mine või leivatüki eest matsi orjama... Naised aga sädistasid, et oodaku matsid, kui tuleb hein...

«Matsidel» oli lihtne oodata. Nad teadsid väga hästi, et tüki peki või naela jahu eest on iga lahtine töökäsi

valmis tulema. Seda aimates istusid mitmed tööotsijad trepiastmetel sama tujutult ja lootusetult nagu Karssa Miiliga. Mis sa, hing, ikka teed, kuhu sa lähed. Ei hooli mats sinu tugevatest kätest ega hirmsast hädast. Sedasama tundsid ka jalgu puhkavad Prügiaugu naised. Kui nooremaid ei viida, kes siis neid enam... Maamehed mitte ei vaadanudki nende poole.

Möödus ootamisest tüdinenud tööotsijaid, paar plikaohtu naisterahvast, poisivolaskeid, mehi. Nendega polnud kellelgi asja. Sagedasti puhkasid näljast nõrgad inimesed treppidel. Mis neist! Siis tuli mees, kes vedas jalga järel, toetas kobavalt tokile. Ta jäi seisma ja kurtis:

«Küll tiib valu, sant!»

«Ära's kõnni temaga... Tule, istu,» pakkus Karssa ruumi.

«Kus sa saad! Koosolek. Vaese inimese asi, enamlaste manu tuleb ikka minna... ehk annavad kah,» toetaski kõhetu mees end kivinurgale, seades allarippuvaid vuntse püstamale.

«Ah sina, Malts Kaarli, oled's kah enamlane või?» tundis Miili kunagise töökaaslase ära.

«Mis n'd mina... Eks targemad ütle... Näe, põrutasid mul jala Kovno all puruks... Ei saagi enam asja! Või mis ta saab, kui tükk sooni ja luid kisti vahelt välja.»

«Ah's sõjas olid ja nüüd enamlane... sina-mees kah?»

«Jah, kolmteistkümmend lahingut lõin kaasa, kolm korda sain haavata. Neljas pani viimase põntsu... Loll! Aga mis sa teed ära — elada tahad... Olete kuulnud, kõneldakse, et enamlased hakkavat maad andma, et võetavat rikaste käest ja antavat vaestele... Mul kraps eit ja poiss ka juba hobuse taha panna. Ehk saab leivakannika otsast kinni... Mis sa hädaga teed ära,» torgitses mees kepiotsaga kivivahet.

«Jutud, muud midagi,» lõi Miili käega.

«Kes see teab, kes teab... Ega's muud, räägitakse, et kes ikka enamlane on, see ka enam saab... Eluaeg oled teiste jalus ribelnud... Saaks kord kah kindlamale järjele. Kui juba antakse, siis ikka vaja sinnapoole hoida, kes annab...»

«Mh-mh! Teiste inimeste varandust nüüd tahtma minna!» pahandas Miili.

«Teise, heakene küll... Aga kust see teine vara otsa sai? Töötegijate vaev ja higi, ütlevad enamlased... Kristus juba kuulutas, et jagage oma vara vaestele... Noh, sedasama ütlevad enamlased... Jah, naisekesed, tulge koosolekule, kuulete oma kõrvaga, näete oma silmaga,» ajas luukur enese püsti ja hakkas pritsimaja poole loopama.

«Enamlased, kuulda, et võtvat majad ka käest ära,» arutas Karssa.

«Villem ütleb, et varganäod... Et mis südamega inimene enam tööd teeb?»

«See Villem on nüüd küll oma töö teinud — lõugadega. Aga, taevas hoidku, mis me sellest! Lähme, Miilikene. Mõtle, mul lapsed ihuüksi! Terve päev läbi...»

Naised rudisid üle Kivisilla, läksid üle Heinaturu ja, pöörates paremale, liikusid pikkamisi mäkke.

«Küll mul on süda raske!» kurtis Miili.

«Ütles halba või?»

«Pahandust ja rasket elu, mis muud! Aga kas seda mul juba küll pole: poiss, sunnik, näe jooksus, tüdrukul kah... Hullu sa mõistad enam teha või olla!» lõi ta oma lõhkisi peopesi nagu rootsik kana tiivakonte vastu puusi.

«Mulle ütles küll õigust. Nii õkva õigust, et lase olla. Et neli last, poeg sõjas — kõik justkui raamatust...»

«Mh-jah, raamat tal seal oligi. Muudkui keeras lehti ja otsis numbri alt...»

«Ehk viimati mõni «Seitsmes Mooses»? Niisugused nõiaraamatud on ju olemas, et kutsu kas või vaimud välja...»

«Ei, «Seitsmes Mooses» see küll ei olnud. See olevat Toome peal. Suur, must ja seina küljes kettidega kinni...»

«Kette ei näinud, aga kus olid prillid! Päris mooramaalane...»

«Ütles ikka sõnakese head kah. Et poeg tuleb koju ja...»

«Mh-jah, oleks ta mulle ometi ütelnud, mis selle minu Kusti hinge sisse järsku läks. Käis miilitsas, tõi kopika

koju. Siis korraga nagu tina tuhka. Noored inimesed on hukas!»

«Sõja aeg, igaüks tõmbab, kust saab,» meenus Karssale oma vanamehe kartulilugu. «Näe, Paul lugenud lehest, et kus röövleid mis kole. Käppavad kohe kõige peenemaid saksu! Kuskilt mõisast olla päise päeva ajal kallid asjad ära toodud...»

«Ütlevad, et soldatid, need olevat päris hulluks läinud. Ei hoolivat ülemustest ega kellestki. Tead, Karssakene, vahel on mul päris hea meel, et poiss ei läinud väkke tagasi... Oleks ka hakanud patutööle — oma käega võtma. Nüüd ehk lööb kuskil ahju ja ootab sõja lõppu...»

«Mina Sassi pärast seda hirmu küll ei tunne...» oli Karssa kindel. «Sass on ontlik poiss.»

Nad lähenesid äärelinna majasäbarikkudele. Üle linna laskus kerge õhtuvari. Hõiskava tilinaga läks äkki lahti vene kiriku kellamäng. Ruttavalt hüüdsid mitu kella läbisegi, kuulutades õhtuse jumalateenistuse rõõmsat lõppu.

Ent inimestel ei olnud rõõmu, ei olnud lootustki.

Maarjaturu nurgal kraavipervel kössitas naine, laps kaenlas, suurrätik üle õlgade, ja nuttis. Soredad veeäelmed veeresid mööda räämas põski alla, ilma et naine oleks teinud häältki. Ta juuksed olid räti all lahti, pea valuliselt selga lükatud. Paariaastane tütarlaps ei mõistnud midagi, sirutas vaid käed võõrastele vastu ja lalises:

«Nänn, äh-äh-ta-a... nänn...»

«Mis sa nutad, Alma? Mis viga?» jooksis Karssa juurde.

«Uuh, Karssakene, uuh!» tabas naist veel ägedam hoog. «Juljus on su-urnud!»

«Issand! Või tema kah!»

«Jah,» upitas naine last sülle. «Näe, kiri,» avas peo. «Pomm kiskunud puruks... Taevas, mitte näha kah ei saa enam, mitte näha kah enam... uuh...» kahmas ta korraga lapse ümbert kinni ja koperdas pool-tuikudes minema.

«Jälle üks mehepoeg! Jumal ülendagu ta hingekest ja alandagu pattu!» õhkas Miili edasi ukerdades.

Karssa puksis hädiselt köhida.

Natuke edasi, Prügiaugu tänava poole, luges aknal vanapoolne vurrudega mees lehte, pea välja küünitatud. Nii oli valgem.

«Mis uudist, Mihkel?» tegi Miili juttu.

«Kaotused, hirmsad kaotused... Kerenski pealetung lõrris. Tuhandeid surma saanud ja vangi langenud... Kuramaal on sakslane äkki marutule peale tõmmanud, mitu roodu maha tapnud. Ronib aga muudkui siiapoole...»

«Minu Sass seal ei ole... Tema on kuski Ugriinias või kuidas see n'd oligi,» andis Karssa hirm kohe järele.

«Või sinu oma n'd üksi,» urises töömees paljast pealage kaitstes, mille kallale kippusid tihedasti suruvad kihulased. «Näe, vaindlasi! Aga ei noh, hoidku igaüht!» parandas ta oma urinat.

Parajasti tekkis tänavanurgale salkkond mehi. Ühtedel pambud ja kotid seljas, teistel säärikud näpuotsas, kolmandatel teravad labidad nartsusse mähitult puusal, paaril isegi tekid üle õla ja karrakesed vöö küljes nagu soldatitel.

Mehed olid enamasti vanematest aastakäikudest, ilma kindla kutseta, peost suhu elavad inimesed. Paari neist naised tundsid.

«Noh, Õunapuu?» küsis Karssa. «Kah sõtta või?»

«Sõtta, ikka sõtta! Mis muud! Lõhu aga rusikaga junkrule vastu lõugu, ehk jääb seisma!» irvitas keegi pikk, terava lõuaga nokkmütsi-kandja.

«Või's nüüd viiakse surmasuutäiedki kodunt välja!» ehmusid naised. «Seda need valgepileti-meeste ettekutsumised ja läbivaatamised tähendavad.»

«Kerenski on sada tuhat meest magama pannud — tal uut väge vaja.»

«Jaah,» seletas kitsa pruuni näoga mees, Alamaa Joosep. «Ega nalja ei tehta! Kord juba ka naiste käes. Näe, Piiteris kaks polku preilisid ja prouakesi koos, kes kõik hästi lasevad. Küll varsti hakkavad minema tööeided kah!»

«Ei noh, koradi päralt, mis need memmed munevad, kui kikkad tapul! Moodkui välja! Moodkui platsi ja riist pihku!» sülitas punase habemega sepp Tõnts. Temagi töökoda oli materjali puudusel suletud ja mees otsustas sõjatööl õnne katsuda.

«Kui te sõttaminejad olete, mis te's siin uulitsanurgal vahite?» sai Karssa kahtlevaks.

«Ootame komandot!» naeris Õunapuu.

«Et siis õkva väerinnale?»

«Õkva väerinnale, jah. Piimarongiga õkva pudruliini ette!» pistsid paar lobamokka hirnuma.

«Nojah,» seletas selle peale Õunapuu mõistlikult. «Mullatööle, näe, viiakse. Kõva palk ja lihtne töö! Viskad peotäie välja, käib pauk, punud metsa — aga kroonu päevapalk, see tuleb ikka... Mis seal's! Korjame kamba mehi kokku ja muudkui sõidame Lätimaale kraave sisse võtma, sakstele aeda ette tegema! Minge sinna raatuse taha kuulama. Võetavat naisi kah. Mis põrgut sa siingi! Kuivata soolikad ära...»

«Läti haned ootavad, lähme!» hõikas keegi.

«Kuulsad kuura nuumhärjad kah!» arvas teine.

Hoolimata ümbruse ja enestegi viletsusest oli meestel kerge, naljatlev tuju. Kui veel lähenes poisikeseohtu Oja Hannes, lastes suupillil kasatšokki, muutus see päris ülemeelikuks.

«Elage's hästi, kodumaa õrnem sugu!» seati end liikuma.

«Ja tehke soldatitega kari lapsi!» kähvas pillilööja loo vahelt paarile plikaohtu tüdrukule, kes olid nurgale seisatama jäänud, tõukas rinna ette, lõi pea selga ning marssis vapralt minema. Ent mõne sammu kaugusel võttis traagilise rinnatooni, tegi veidralt haleda näo ja deklameeris soldatite jumalagajätu-laulust ridu:

«Jää terveks, mu kodumaa pind...
ei enam näha saa sind...»

See pani mõned lähemalolijad muigama, teised vangutasid pead. Salk aga kaugenes kiiresti, kolistades ja täristades oma kribu-krabu.

«Näed, lähevad nagu laadale, jumalavallatud!» nurises Miili neile järele vaadates.

Tänav jäi korraga vaikseks. Ka kirikukell ei laulnud enam. Mehed kadusid linna poole, pealtvaatajad valgusid laiali. Ainult suur sammas sääski surus ja pirises endiselt nurgal.

Vänget sea- ja hobusesõnniku lehka hoovas väravate vahelt vastu, mitmel pool aedades töötasid naised, käised üles kääritud, seelikud vöö alla pistetud.

Ei olnud veel pime, aga kiskus tinedaks: ehavarjud vajusid üle surnuaia pikkade kaskede ja vahtrate, mõisapõldude poolt kandus maa tooreid hõnge ja aurusid, kui naised koju jõudsid.

Karssa lapsed magasid põrandariidel süütute und, käed üksteisel ümber kaela, näod kuumad ja õhetavad. Vana Aadam polnud käinud. Siga pahnas ruigas süüa. Kähku tõstis naine lapsenaadid voodisse ja asus askeldama: tõi vett, viis puid, tegi tuld, koperdas kuuri ja varjualuse vahet ega pannud tähelegi, kui logises hiljukesi värava ette maamehevanker ja väike hall vanamees hobusele tasakesi «ptruu» ütles.

Miili kiskus samal ajal jakki seljast, ise ohkles ja õhkles, süda kui kruustangide vahel. Hommikust saadik rõhus teda miski. Mõni uus häda või õnnetus õige, meenusid talle veel kord targa sõnad. Nõnda muretsedes astus ta laudi juurde, et võtta potikene ning teha tilk sooja teed leivakõrvaseks. Sööma ju suutäie ikka peab, ilma ei jõua südantki valutada!

Just sel hetkel tõmmati altuks parinal lahti ning trepilt kostsid sammud. Kustunud tuletikk ühes, süüdatud pilbas teises käes, jäi Miili kuulatama. Uksest pigem vajus kui astus sisse Vanda, tema järel tekkis tuppa hallis maavillases vanamees, kaabulodu peas ja pikad, säärele volti surutud veesaapad jalas. Tüdruk laskus õlaga vastu seina, tuikus otsekui haige või väsimusest nõrk. Vanamees aga nihutas tooli lähemale ja ütles:

«Ei ole midagi, latsekene, istu!»

Pilbas Miili käes värahtas, kukkus maha ja kustus. Pikk vindiline suitsuviru keerles üles. Läbi selle paistsid lõhkine seelik, rebitud varrukas, kriimud ja muljutused näol...

«Issand, mis sinuga on, tüdruk?» tuli Miili kinninööritud kõrist nagu maa-alune hääl. Käed läksid risti kõhule.

Vanda nuuksatas.

«Kae, provvakene,» alustas maamees reipalt, kaapu näpu vahel keerutades. «Kõik om häste, mis häste lõpes... Nüüt om tütrekene kotun ja asi kõrran... Ega'i massa tälle kuri olla vai viha kanda. Vai tema, latsekene's, tiid! Vallat ja juusk, tõise krahmasiva kinni ja sääl ta olligi... Jah, hirmus aig om, kõik mõtsad ja

maad kaabakit täüs... Näe, joova ja lakva, ja sis ei tiia enämb, mis hullu päägä teevä... Meil kah, kae, läts lammas kaotsi — kelle käest sa küsit... Mõts soldatit täüs. Jah, provvakene, pahandus om pahandus, aga jumalale tenu, et latseke terve... Härra Haspe ja Mehin saatsiva ta kodu ja käskiva tema iist saista kah...»

«Mh-mh,» tegi Miili oma venivat, selguseta rinnahäält ja vajus voodiservale. «Ma olen ikka ütelnud, et mis inimene jookseb ringi, et võtku parem jumalasõna kätte...»

«Seal oli sada või rohkem inimest!» hüüatas Vanda pead püsti ajades.

«Sada või rohkem. Aga neid ei puutunud keegi. Soldatid jooksid sinu kallale!» ägenes naine.

«Kae, provvakene, ega õnnetus ette hõika... Rahune sis, latsekene, iluste ja ära muretse! Hullembat johtup, pailu hullembat... Ma sis nüit lähä... Hääd üüd!»

Ja enne kui Vanda jõudis tänugi öelda, oli reibas vana Jalak uksest väljas. Mis siin enam? Naistel omavahel lihtsam.

Kuid naistel omavahel läks raskemaks. Niipea kui võõras trepist alla sai, ajas Miili enese jalule ning nõudis kurjalt:

«Noh, mis sa mühised? Räägi, häbihunnik!»

«Kiskusid, noh, mis muud,» püüdis tüdruk, kuidas võimalik, vältida vastiku loo kordamist. Kuid pidi siiski selgitama ja lõpetas järsult: «Luud-kondid on terved.»

«Jah — luud. Aga häbi! Kus sa oma silmad paned?»

Vahest ehk oleks sellega jäänudki. Miili õhkas juba ja kordas, et eks seda see süda päev läbi näris... Kuid siis tuli Karssa. Ta oli märganud võõrast vanameest, näinud seda hobust ümber keeravat.

«Mis üürilistel uudist?» ilmus ta ärevana uksele.

«Uudis on seal!» viipas kasuema Vanda poole, kes oli hakanud end riidest lahti võtma. Naised pidasid kahja, kuni panid tule lambile ja asusid ülevaatusele. Ja siis langes ühine otsus: tuleb mõneks päevaks tuppa jääda, kompresse ja mähiseid teha. Kus sa, hing, nende kriimude ja muhkudega lähed! Nagu koerte käest tulnud... Karssa kobis alla, tõi tilga varuks hoitud pii-

ritust, · Miili otsis välja kampriõli. Nõnda läks lahti tohterdamine. Nad otsustasid asja saladuses hoida. Kuid unustasid agaruses akna katmata, nii et Rõika piigad omalt poolt kõik aeg itsitades jälgisid, mis Vandaga tehti. Hommikul kui Taavet töölt tuli, ajas Pärja parajasti lehmi välja, ja lõõp nagu oli, itsitas väraval vanale Jaanisele vastu:

«Taavet, vii tütrenatukesele tervisi kah! Vaese varandus olevat ta au, hih-hih-hii . . .»

Taavet ei saanud aru, sülitas, et ärgu närigu. Aga kui ta tuppa astudes naiselt päris, mis varandusest need Rõika sirtsud jälle siristavad, visati talle hammustava kahjurõõmuga:

«Jah, sinu varandus on nüüd seal. Eks sa vaata!»

Mehe vigane puus nõksatas. Ta pistis pea ahju taha, kartis laipa näha. Aga tüdruk keeras näo ära, tihkus nutta. Siis liipas isa tütre voodi juurde, istus selle äärele, istus kaua ning rääkis vaikselt. Sealt viimaks tagasi tulles urises ta naise peale, et mis siin irvitada. Mis õnnetusest ilkuda?! Naine aga vastas, et punaste ja soldatitega ringi ajades olevat tüdruk perekonna au häbiporri tallanud. Olevat sündinud suur teotus, jumalavallatu tegu, mida ükski viisakas inimene ei suutvat kannatada. Mis ta siis tahtvat — täiskasvanud tüdrukule vitsu anda või? nõudis Taavet.

«Välja peksta! Jalamaid välja, kui muhud terved!» jäi karmi aumõistega kasuema kõigutamatuks.

«Narr! Ega ta ise end nende kätte visanud!»

«Mis sellest! Tüdruk, kes niimoodi — selle pistavad teised litsikeste kirja.»

«Vana Miili!» tõstis Taavet ähvardavalt häält.

«Mh-mh? Kas ei ole nähtud!» kerkis naise rind ette. Tuttav umbne kurjavõitu häälitsus koos üleoleva liigutusega sundis mehe vaikima. «Teeb ja teenib — mine temaga kokku!» heitis ta endamisi käega. «Prõõgaku!» Ent isegi mehe tagasitõmbumine ei aidanud. Sellest tüdrukuloost sai vanade vahel ikkagi alguse uus. halb ja igritsev tüli, mis vissis ja vussis, üles lõõmatas ja jälle vaibus, aga päriselt kunagi ei raugenud. Ta ehk oleks raugenudki — värsket sööta saamata kustub iga tuli — kuid selle sööda eest hoolitses ümbrus. Päeva paari pärast ilmus ajalehes veste, milles lõõpivalt räägiti prit-

simaja-meeste väljasõidust, aga sealjuures pihta anti ka agulineiukestele, kes oma amüseerimisõhinas punaste suurustega liiga sügavasse metsa eksinud ja seal soldatite kätte jäetud. Nagu Vanda J., keda kuulu järgi «olevat liiga karmilt kaisutatud». Toonitati, et võtku eesti neiud juhtumist õpetust ja ärgu lasku end hullutada. See oli noore Rõika näputöö, poliitilise sihiga sepitsetud, kuid tõi Jaanise rahvale palju tuska. Vanda juurde jooksis sellega esimesena ta sõbratar Milvi ning kilkas Miili kuuldes: «Issand, sa oled lehes, Vandakene!»

Vanda nuttis raske peatäie. Aga kasuema kinnitas: «Kas ma ei ütelnud. Nagu hobusevaras... Lehes!»

Taavet sülitas ja käskis naistel lõuad pidada.

Kuid siis tulid Haspe ja Mehin. Tulid, tervitasid «haiget», nagu nad ütlesid, tõid Vandale karbi maiustusi, sukapaari ja pudeli veini, kirusid kodanlaste solgitoru, mis ausate inimeste õnnetuse arvel vett segab, ning ajasid laia juttu ilmast ja maast. Ajasid koguni säärase näoga, nagu oleks Vanda kangelane, vägiteoga toime tulnud inimene, keda vaja kiita. Seda ei suutnud Miili taluda. Kandnud ennegi okast südames õemehe ja selle kaaslaste vastu, pahvatas ta nüüd Martinile, kuigi ise sihtis võõra poole:

«Sina ka oma jutuga! Kes teda nüüd enam võtab või vaatab? Mis mehenaist nihukese kuulsusega tüdrukust saab?»

Tundes läbini asjaolusid ja hoides mitmeid niidiotsi pihus, oli Haspe sedapuhku õige toimekas tujus. Silma pilgutades vastas ta karmile naiseõele:

«Ära muretse, vana Miili, küll see asi ka selgub.»

«Jah, mammi, meiesuguste juures õnnetus inimese väärtust ei vähenda. Meie hindame katsumusi ja kangust. Joome preili Vanda tervise, tema õnne peale!» lisas Mehin ja kergitas klaasi. Nad istusid laua ääres, klaas pidi ringi käima. Aga Miili lükkas veini tagasi ja tõstis hurjutavalt häält.

«Teiesugused? Kes need teiesugused on? Maailmahulgused, vanderid! Ei kohta ega kodu. Kus sihuke naise paneb? Kas ma Martinist ei tea. Maali, oli ta mis n'd oli, aga tüdrukupõlves ta niisugune ei olnud. Läks mehele — läks ka ula elama. Või mis elu see on, kui

mees üks kuu seal, teine teal — teab, kuidas või kellega... Mh, mis seal pikalt! Teiesugused need naise õnnetus ongi, seda ma ütlen.»

Haspe viskas puudutatult jala üle põlve. Kippus viltu vedama. Ta pidi püüdma teed siluda, mitte tuult tulle lõõtsuma. Seepärast ütles muigamisi, kuigi mitte kibeduseta:

«Ah, vana Miili, see eluvärk, see on peenike nagu kellavärk. Ega's Maaligi üksi... Maali on käre eit, tänapäevani. Ainult et tal need sõbrad ja seltskond — üks tingel-tangel-trullall-laa... Temaga koos elada ei saa. Aga kõva veri, kõva veri,» meenutas ta naise pühapäevast osa.

«Sõbrad ja seltskond. Mida ma's räägin. Teiesugused puha ringitõmbajad. Üks naine ühes, teine teises linnas.»

«Ema!» hüüatas Vanda kohkunult, silmad pärani. Tal oli enam kui piinlik.

Mehin kergitas end ebamugavalt.

«Ladna,» andis ta Haspele silmadega märku. «Mis me sellest praegu! Neiu Vanda kosub, näeb ise, kuidas... Muide, tänapäeval abielusid taevas ei sõlmita. See on inimeste oma asi,» naeratas ta Miilile ahvatleva südamlikkusega. Kuid rehkendas jälle valesti. Kinniste huulte vahelt pigistas pereema:

«Mh-mh — oma asi! Koerapulm! Jooksevad nurga peal kokku ja — valmis. Inimestel peaks häbi olema!»

Selle häbi-meenutamisega ühine vestlus lõppeski. Kasuema näitas end nii karvasena, et meestel jäi vein pudelisse, kihavamate juttude kork aga hoopis kergitamata. Teine kord, kui vanamees ka kodus, arutas Martin trepist alla minnes kuuldavalt. Ise mõtles: parem, kui seda korda ei tule! Mine sa pärast vastuta! Miili aga, niipea kui külalised olid väljas, koputas rusikaga lauanurgale ja kinnitas:

«Katsu sa selle punase hulgusega...! See õgib silmadega naisterahva au ära... On sul seni, kuidas on, aga seda ma sulle, tüdruk, ütlen: häda näed, kui sellega lähed...»

«Pole ju temaga miskit. Mis sa asjata käratsed, ema!» püüdis kasutütar teise raevu taldutada. «Lihtsalt häbi teed!»

«Häbist ma räägingi. Ega vana silm ei valeta, ta tunneb elu. Aga sina — sa haljas nagu oras. Mehelemine — see pole asjaleminek. Oma nahal nähtud . . .»

«Miks sina siis isale läksid, kui sa kahjatsed?»

«Läksid? Noorelt loll ja rumal, mis muud!» lõpetas Miili.

Kasuema jutt lollusest ja rumalusest tüdrukut küll ei heidutanud, aga pani siiski mõtlema. Järgmisel hommikul pihtis ta isale pikemalt oma tutvusest Mehiniga, rääkis kõnelusest ja väljasõidust, et ütelgu isa, mismoodi.

«Paljugi, mis noorte vahel,» arvas Taavet. «Ainult kui süda . . . Kui see kisub, siis on hull. Aga vana Miili — nujah, eks ma katsu teda niipaljuke tellida kui annab . . .»

Vanda kargas isale kaela nagu laps. Ent ta süda ei karanud kaasa. See oli järsku raskeks, liiga raskeks läinud. «Siin on sulle armastus!» kumises koos piitsaplaksatusega ikka veel kõrvus räme hääl.

10.

Neil aegadel, kui Martin Haspe käed tantsudaamidele prunelle ja brokaate tegid, ei nöögatud teda äärelinnas asjata härraskingsepaks. Raha selleks tuleb, et minna, suurustles ta ise vahel vintispäi. Ning elaski jutukohaselt. Ei kohkunud põikamast peenemasse restorani, tegemast välja lauda peoõhtul või kihutamast voorimehel Kvistentali — linnatagusesse väljasõidukohta — kui juhtus tuju ja sõpru. Ent ühtlasi oli ta ka üks neid harvu käsitöölisi, kes peale pildipoe vilksatas teatrietendustel ja kontsertidel, basaaridel ja perekonnaõhtutel. Arusaadavalt mitte üksi. See ei sobinud hea tooniga: peenel antvärgil passis käia ainult daamiga. Mesikuudel oli daamiks enesestmõistetavalt Maali, kel sellest ehk jäigi hõlbuelu maik nii magusalt suhu, et kippus ise hiljem lavale, lava kaudu seltskonda, et sel teel mehele võõraste naistega teatrites hilberdamise eest kätte maksta. Aga hiljem aastate lennus, huvide muutudes ja eluasemete vaheldudes vaheldusid Marti-

nil tihti ka daamid. Pidev eemalolek kodulinnast, sõjaaegne ebakindel teenistus, peamiselt aga järjest enam tunda andvad aastad tingisid nüüd selle, et elurõõmus kingsepp üldise vabaduse tulles tundis end äkki päris üksikuna ja mahajäetuna õrnema soo osas, kuigi oli tõusnud tegelaseks, peaaegu üheks tööliste juhiks.

Üksiku mehe tusatundest see siis õieti tuligi, et Martin tol laupäevaõhtul, kepp käevangus, kaabu kuklas ja mantel üle õla, marssis nagu kavaler Jaaniste ärklituppa ning Vandale, kes oli üksi kodus, naljatlevalt kummardust tehes küsis:

«Preili, kas tohib teid suveaeda kontserdile paluda?»

Küsis nii lihtsalt, nagu oleks suveaias käimine tal igaõhtune asi.

Vanda kriimud ja kriimukesed olid küll parandatud, pühapäevariided korda pandud, kerglane tasakaalgi käes. Aga suveaed, suveaed temasugusele, hiljuti lehes olnud tüdrukule — see oli unistus, võimatuna näiv asi, kuigi seal ehk, jah... Kas see Martin nüüd omapead? uuris ta. Ent kõikidele ahvatlustele vaatamata vastas ometi ebalevalt:

«Härrad ehk plahmeerivad ennast?»

«Ooh, palun! Noor daam vanema härraga — see on seltskonnas elegantne. Vastupidise üle võidakse muiata. Meie üle mitte. Meie oleme tore paar. Sina oma raskete patside ja mina oma kerge hõbedaga oimukohal...»

Ei saanud salata: tädimees nägi tõesti noobel välja. Iga toll härra. Vanda keerutas ja edvistas, aga pidi nõustuma. Teisiti kohe ei kõlvanud. Ja nii siis mindigi. Esimene käik inimeste hulka pärast hirmsat pahandust. Ongi ehk kõige õigem: sugulane, vanem mees, koht üle linna — ei saa näpuga näidata, et tüdruk liperdab ei tea kellega või kus. Isegi mitte vana Miili, kui kuuleb. Silmad ärevat ootust, suu rõõmsat vadinat täis, haakis ta end usalduslikult Martini käsivarde. Ei minda ometi iga laupäev suveaeda! Suur juhus, ime, et tädimees... vilksas ta kõrvalt Martini peent naeratust ja pehmet kaabut vaadata.

Jutukatketest, mis tööpiiga kõrv oli kinni püüdnud teiste samasuguste suust, kes ise sinna vaevalt jalga tõstnud, elas teatri kõrval tegutsev suveaed tema kujutluses kui imedemaa, kus paksu palmilehestiku varjus

säravad tuhanded tuled, kus vahetpidamata keerleb sädemeid pritsiv värviline föiervärk, kus härrad ja daamid jalutavad kahisevas siidis ning kus lauad on kaetud kõige rikkalikumate roogadega, kihisev vahuviin voolab nii, et daamikesed selles suplevad nagu varblased räästavees... Muusika aga mängib ja mängib, ning hiilgavates mundrites ohvitserid keerutavad poloneese või steppe oma vahuviinavannis värskendatud kallimatega... Kõike kuuldut ei võtnud Vanda kui praktilise taibuga tüdruk päris tõsiselt. Ent pisut võdisema lõi ta süda siiski. Eriti piki kõrget kivimüüri äärt, mille peal uhkeldas mitmevärviline pergola, mäkke üles minnes, kui selle tagant, kuskilt nagu sügavast metsast hakkasid kostma pillihääled.

«Kuule,» surus ta end vastu mehe käsivart, «kas meid lastakse sinna sissegi?»

«Mispärast?» tegi Martin suured silmad.

«Et liiga prostoi,» silmitses ta oma lihtsat halli kostüümi ja marraskil, viltuste kontsadega nöörsaapaid.

«Aga mistarvis me siis revolutsiooni tegime, tüdruk? Nüüd on kõik ühesugused. Rikkad ja vaesed. Ära seda unusta.»

Ja juba ulataski Martin kulddressides mehele raha. Juba sai piletid ning nad olid väravast sees, mille ees keerles trobikond nii valusate silmadega, uhkelt riides poisse, et Vandal hakkas enese pärast piinlik.

Piinlikkust tundis Vanda ka oma lapselikkude ülespingutatud kujutluste pärast. Kõik oli siin palju lihtsam, argipäevasem. Ning ta naeris sisemiselt iseennast seda purevamalt, mida sügavamale aeda nad jõudsid, jalutajate ringi lülitusid ja aeglase sammuga mööda laia kruusatatud teed edasi läksid. Aed oli varjuline, aed oli kodune, aed oli ilus oma metsviinapuuväätidesse uppunud müüridega, paksude sireli- ja enelapõõsaste ning omapäraselt kuhikuks pöetud pärnade, rippuvate kroonidega jalakate, püramidaalsete tuiade, lilleklumpide, peenarde ja üle heledaltvalgustatud restoranisaali rõdu serva allakeerlevate, kerges tuules hõljuvate asparaaguste, õitsvate asaleade ja mitmet muud sorti lilledega. Mahedalt hõõgusid ka elektrilambid siin puude varjus hämaras ning veel mahedamalt kõlas muusika. Kuid neid tulesid oli ainult paarkümmend.

Föiervärki polnud mingisugust. Kõlakoja-tagune osa aiast näis päris pimedana. Värvilistest tuledest silmas ta ühtainust poolsõõri kõlakoja kaarjal esiserval. Aga seegi näis üles pandud olevat rohkem otstarbe kui uhkuse pärast, sest kõlakojas mängisid mitukümmend meest igaüks isesugust pilli, keerasid kärmelt noote ning nende ees vahtis suurde raamatusse lüheldane, hästi harkis jalu, frakk-kuues mees ja vehkis taktikepiga nii, et hoogsamatel kohtadel pikk juus ta ehtsaks sasipeaks muutis. Muusikategemiseks oli valgust vaja. Ning küllap sellekski, et osa rahvast, kes kõlakoja ees pinkidel istus ja hoolega mängijaid kuulas, näeks kirju, mis taktikepiga mees iga pala järel kõlakoja seinale asetas. Praegu pani ta sinna üles valge tahvli, millel seisis suure musta kirjaga: «P. Tšaikovski — «Itaalia capriccio»»... Pinkidel istujad plaksutasid käsi, mees taktikepiga tegi kummarduse, nii et kuuesabad õhu alla võtsid, pöördus, tõstis siis käed, ja kohe täitsid aeda nii võimsad, südantläbivad helid, et Vanda seisma jäi, end vastu Martini külge surus ja nagu lummas vahtis heledasti valgustatud kõlakotta, kust need helid taktikepi võlul kuulajate peale paiskusid...

Midagi taolist ei olnud Vanda varem kogenud ega tundnud. Helid puudutasid südant, helid tarretasid liikmed, aga kiskusid samal ajal vee silma. See oli nii imeilus, et ta tundis end värisevat, nagu üleni külmetavat, kuigi rinnas pakitses hellalt soe, valus ja hea ühteaegu. Nii valus, et kas või karju, aga ometi nii sula-hea, nii vaimustav, et kas või tõuse lendu, lehvi linna, ei — kogu maailma kohal ja hõiska rõõmust, suurest võidutundest. Vabastav, kõike igapäevast unustama sundiv ülevus oligi see, mis vapustavalt liigutas.

Kui pala järskude, raiuvate löökidega lõppes ja orkestrijuhi käed alla vajusid, puhkes kiidu- ja tänutorm. Plaksutati pinkidel ja jalutusteedel, plaksutasid istujad ning jalutajad, hüüti «braavo» ja «bis». Inimeste nägusid säratas sisemine kirgastus. Mees taktikepiga kummardas mitu korda, surus käed rinnale ja kummardas jälle, nii et ta kuklasseulatuvad juuksed üle näo ette langesid ja ta pidi neid kahe käe sõrmedega uuesti paigale seadma. Seejärel astus ta puldi tagant maha ning seinale ilmus plakat kirjaga: «Vaheaeg».

Seisjad hakkasid uuesti liikuma, pinkidelt tõusti käima ning Martin juhtis Vandagi ringteele, jalutajate hulka. Seal puudealuses hämaruses ütles ta liigutatult:

«Hästi mängivad need Simmi poisid. Peaaegu sama hästi kui Peterburi keiserliku Maria teatri pillimehed...»

«Aga mis see oli, niisugune imelik, mis nad mängisid?»

«See on üks tükk Itaaliast. Garibaldi ja Vesuuv ja vabadus ja kõik on seal sees. Sellepärast mängivadki...»

Vanda ei saanud aru, kuidas võib helidesse panna Itaalia, Garibaldi ja vabaduse. Aga ta mõistis, tundis pigemini, et need helid, mis veel praegugi imeväärselt ta kõrvus edasi kõlasid, jutustasid millestki suurest, vägevast, äravõitmatult ülendavast, mis tõstis, kiskus ja viis kaasa, tegi kergeks ja tugevaks. Ja et mitte tema, juhuslik siiasattuja, üksi nõnda ei tundnud, seda tõendasid kellegi vormikuues üliõpilase sõnad Vanda selja taga. Noormees ütles oma kaaslastele:

«Niisugune muusika! See sütitab kümme korda rohkem kui mis tahes sõnad. Tõmbaks mõõga ja hävitaks igasuguse ülekohtu, kurja maailmast... See on sama vägev kui «Marseljees»... Rahva ja vabaduse nimel...»

Vanda pigistas Martini käsivart, vaatas talle küsivalt otsa. Martin noogutas tõsiselt, olles, nagu ta isegi, veel muusika mõju all.

Nad käisid mitu ringi ümber rohelise kõlakoja, mis nagu küljelikeeratud karikas kõrgus kesk aeda. Ning Vanda pani tähele, et siin toretsevate meeste ja naiste kõrval liikus suur hulk ka üsna odavalt riides inimesi, noori ja vanemaid, ning ta hakkas pikkamisi oma võõrastusest üle saama, tundis end õnnelikuna. Nad jalutasid, kuulasid veel paar muusikapala. Aga need ei mõjunud nõnda. Neis oli lõbusat luilutamist ja tehtud pidulikkust, mis kiskus küll tantsima või kargama, aga ei puudutanud südame salakeeli. Martin ütles, et nüüd lõristavad jälle operette, viibutas käies keppi, ümises vahel mõnda tuttavat viisi kaasa ja näis endamisi millegi üle aru pidavat. Vanda silmad jooksid ringi, kuid asjatult. Nähtavasti see, mis ta oletas, ei pidanud paika.

Martin märkas peagi seda tüdruku rahutust ja küsis nokkivalt:

«Minu noor daam ei ole vist rahul oma elatanud kavaleriga?»

«Ei. Ta on väga rahul. On tänulik ja...»

«Ja vahib ometi Eedu järele ringi, mis?»

Vanda tundis palgeid õhetama löövat. Hea, et oli pime.

«Noorte asi, teadagi,» ütles Martin kepiga enesele vastu säärt koputades. «Ainult... Ma ei taha ju midagi ütelda,» ja ta hääl läks tõsiseks, «aga olgu sugulase poolest, päris omavahel: kui sa temast meest, siis mängid küll perule hobusele...»

«Ma ei ole midagi...» pigistas Vanda kitsast kurgupõhjast.

«Seda parem. Pidingi sulle tema soovil tervitused andma ja teatama, et ta sõitis Tallinna. Eile Tallinna. Homme, ülehomme Petrogradi... Kuhu ja mismoodi sealt edasi, seda ei tea ta isegi... Tegelase asi. Tuleb käsk — mine nagu soldat... Kui sa nüüd minu ja Maali elu vaatad, siis on vist selge, et mis paarisrahvast neist ikka, kes elavad teine teisal ja aastas ainult kord või paar kokku saavad...»

«Ta on ju nii tore mees,» ütles Vanda tüki aja pärast veidi kui kahetsedes.

«Ja kuidas veel! Aga mitte üksnes sinu silmis, tüdruk. Tema järele limpsavad keelt mitmed haritud ja targad naised... Kas sina saad nende vastu? Sa jääd väikeseks õnnetuks neiukeseks, kelle pärisosaks kergesti on igatsus ja silmavesi...»

Piitsaplaksatus pühapäevahommikul, ropp vandesõna!

«Kas ma olen siis nii vesine?» katsus Vanda naljatada.

«Noh, kui vesiseks ei lähe, siis hakkad jonni ja trotsiga nii nagu Maali... See on veel hullem. Noor inimene. Peaks olema oma rahulik kodune elu, lapsed ja...»

Vanda pingutas end asja naljaks keerama, aga ütles ometi väga kuivalt, sedagi teisale vaadates, otsekui üht põõsaste vahel ebamääraselt hällivat tuld uurides, mil-

lest ta aru ei saanud, kas see teda oma vilkumisega kutsus või hoiatas:

«Ma ei ole selle peale mõtelnud.»

«Mina aga, näe, sattusin mõtlema... Omad vitsad peksavad kõige valusamini. Küllap seepärast... Aeg pesa punuda on ka sinul käes... Laps sa enam ei ole... Vana Miili tiiva all, teadagi. Inimene on isemoodi tehtud loom. Unistab paremast ja kõrgemast, aina paremast ja kõrgemast... Juhtub aga komistama — kohe õnnetu. Ei taha, et sinusugune süütu laps õnnetu oleks...»

Kõlakoda kallas taas aeda nukraid õhkeid. Suur, mehest pikem kontrabass kaebles ja oigas nagu lohutamatu inimene.

Süütu? Laps? Komistada, õnnetu olla... Nagu muinasjuttu räägib...!

«Sina, onu Martin, oled siis... õnnetu?» küsis Vanda viivu pärast üsna tasa, et mitte segada kontrabassi kaebeid.

«Õnnetu?» kergitas Martin küsivalt õlgu. «Mis minust rääkida! Meie vahele tuli vale. Vale peale ehitatu aga variseb kokku. Armastus muidugi, jah... Kuid sel heal asjal pole suurt püsi... Saab kergesti otsa. Ja siis on vale, tühjus, vastastikune süüdistamine... Ei suudeta teineteist enam ei austada ega armastada. Mina vahel austasin mõnda teist... Maali aga ainult iseennast; armastada arvas ta võivat iga meesterahvast, kes tahab... Sellest see kõik tuligi... Nüüd on pea hall, elu ripakile... Üksi ja kulunud nagu känd...»

Nad jõudsid ringiga taas restorani ette, sinna, kus lokkasid lillepeenrad ja rippusid üle balustraadi väänkasvud. Nüüd, lähedalt möödudes märkas Vanda, et väänkasvude taha varjatud palkonil olid lauad ja et nende ümber istusid inimesed, ees toidunõud, pudelid, kiiskavad klaasid. Sees oli nii hele, nii läikivalt puhas, et Vanda jalg hetkeks peatas, silm nagu otsima jäi, et kas seal ei pidutsegi nood uhked ja rikkad, kes vahuviinavanne teevad. See oli lapse süütu uudishimu. Kuid Martin haaras sellest isemoodi kinni.

«Lähme, joome ka tassi kohvi!» võttis ta õrnalt Vanda käsivarre.

Tüdruk ehmatas, püüdis tõrkuda, aga ei suutnud.

Ärevalt, pool-komistamisi ronis ta teise käe najal mõned astmed trepist üles, siis seisti silmipimestavas valguses, tärgeldatud linadega laudade ees, kus ruttasid valgetes kuubedes kelnerid, kõmas jutt ja klirisesid klaasid, nii et muusika alt aiast kostis siia ainult kerge, unistusliku kajana nagu rauge sosin.

«Laud, pikolo!» hüüatas Martin noormehele, kes teenistusvalmilt nende ees peatas ja veidi langetatud päi, muigamisi Vandat kui valget varblast silmitses. Aga kavaleri härrasmehelik hoiak, tema asjatundlik toon tegid oma töö. Poiss juhtis nad nurgalauakese juurde sissekäigu kõrval, kus oli ainult kaks tooli, ja ütles: «Palun!»

«Kaks kohvi ja daamile kook.»

«Saadan kohe ooberi, härra!» lippas nooruk minema.

«Miks sa ometi nõnda raha raiskad!» habises Vanda üle laua.

«Tohoh! Mulle öeldakse Petrogradi renteis mitu tuhat rubla tsinsse tegevat. Kellele neid hoida? Ükskord siin narris ilmas elatakse, noor sugulane . . .» lõõpis Martin. Ja hämmeldunud, enesest ära Vanda ei saanudki aru, kas ta kelkis (mida Martin muide vahel ka tegi) või on ta tõesti käsitöölise kohta jõukas mees. Peene kummardusega jättis ta tüdruku hetkeks end koguma, astus nõtkel sammul üle palkoni sisekotta ja viskas oma kaabu, mantli ning kepi riidehoidjale säärase liigutusega nagu igapäevane restoranikülastaja. Teda teeniti tähelepaneliku viisakusega ning ta kohendas peegli ees oma lipsu mehe kodususega, kes seda on harjunud teiste silma all tegema. Kõike seda nägi Vanda ühest silmanurgast, nii muuseas. Sest samal ajal, kui Martin kojas õiendas, tuli tikksirge, lapsenäoga pikolo, rätik kaenlas, liipas sellega üle laua, korraldas lina ja ütles kumaras olles korraga tasakesi:

«Tere, Vanda-preili.»

Vanda, kes istus nukuna, käed lõua all, ebamäärane pilk jälgimas härrasid ja daame naaberlaudades, kust jutusumin kostis, jahmatas. Noorukile otsa vaadates üllatus ta:

«Issand, Eerik! Sina siin . . .»

«Tasa. Minuga rääkida on keelatud! Pealegi täna siin nii puhh-vuhh seltskond . . . Ütle onu Martinile, et ni-

šis on ajakirjanikud, paremal tööstur ohvitseridega, ja edasi keegi krahv või mis... Puha lakku täis.»

Poiss rääkis hingeõhuga, helitult, rutates, tööliigutuste saatel ning kadus laua juurest enne, kui Vanda õieti taibata suutis, mis ta rääkis või milleks. See oli Lõigu Elmari noorem vend, Venima Pauli sõber. Seda küll. Aga miks ta nõnda? Tüdruku väike rusikas oli kramplikult vastu huuli surutud ja silmad päris hirmu täis, kui Martin tagasi jõudis. Ta kogeles midagi Paulist, Eerikust, omatänava poistest, siis ajakirjanikkudest ja krahvist, kuni sai maha ebaleva küsimusega: «Miks me siia tulime?»

Martin viskas jala üle põlve, süütas rahulikult paberossi.

«Kallis laps. Esiteks on see ainuke koht linnas, kus praegu saab õiget kohvi. Teiseks — koogiga. Kolmandaks: kas siis töölisnõukogu liige ei kõlba ühte kõrtsi mõne doktori või krahviga? Kahejalgsed oleme kõik. Katsume harjuda... Ja mis Pauli sõbrasse, siis loodame, et ta on sama tore poiss kui Paul ise. Juhtud nägema, saada käemusu. Minu poolt teine...» naeris ta üleoleva kelmikusega, nagu poleks tema jaoks olemas ei au- ega seisusevahesid, millest revolutsioonist hoolimata ometi rangelt kinni pidas kogu Venemaa «seltskond». Naeris ja vaatas ringi ilmega, et «noh, keda me siin's näeme ka».

Ja muidugi! Tagaseina orvalauas laiutas Terashabe, hallika, ilusasti põetud lõuahabemega toimetaja Haukas — seesama Berliini ja Pariisi varieteede pärmiga kobendatud kriitik-satiirik, kes oli teatrimajas keksitavate operettide patroon, igasuguste «võõrusetenduste» ja «tantsuõhtute» üleskiitja, mis läksid rahvusliku sildi või sousti all, ja selle omakultuuri kasuisa, millel oli man suurustlev-kodanlik, tihti ka baltisaksalik maik. Ega muidu ta paremal käel, veiniklaasi kõigutades, poleks losutanud ühe kõrvalise, aga küllalt rahaka panga poolsaksik direktor Hülpe, teisel pool kannuseid teeniv noor Rõigas, kolmevärviline korporatsioonilint üle rinna. Neljandana istus tõmmu kasakavurrudega ohvitser, noor, väga energiline mees, kes oli tsaari kaardiväepolgust kohale toodud rahvuslikku väeosa formeerima, nagu räägiti. Laua ilu — daami õlgkollases siid-

kleidis, ülespuhvitud kastanpruuni soenguga, Martin ei tundnud. Aga tema vaba käitumine lubas teda pidada kas näitlejannaks või kabareepiigaks. Terve laudkond oli säärase paraja auru all, kus klaasid aina sagedamini kokku klirisevad.

Paremal, nurgalauas silmas Martin esseeride tegelast — meistrit ja üliõpilast Joonepit. Ta istus oma peremehe ning — nagu räägiti — tulevase äiapapa, tantsijanna Tilla d'Ore'i isa, tööstur Leppertiga, tüseda rinnaka isandaga, kelle kõrval kaks ohvitserivormis meest tundusid nagu kiisad latika külje all. Martin pidi tahtmatult muigama: esseer ja veebruaripäevade rahvamiilitsa rajaja pool-kaelakuti vabrikandi tütrega! Selle nägemiseks üksi tasus siia tulla. Pritsimajas nöögati juba mõnd aega, et vallatuvõitu, esimesest noorusest väljas blondiin Tilla d'Ore, kes oma tantsitarinime toonud kaasa Pariisist, olevat Joonepi sleppi võtnud. Andekas noormees ärgu mässaku, kosigu parem kaasavaraga naine ja hakaku äia vabrikut juhtima... Sellest öeldi tulevatki Joonepi kõikumine poliitikas ja ootamatud kompromissid... Kes neid kompromisse tegi ja kuidas neid tehti, seda täpselt ei teatud. Küll aga võis praegu üks töölisnõukogu liige oma silmaga näha, kuidas teine töösturi lauas end koduselt tundis. Ja selle peale sai Martin veel kord väga elutargalt muiata...

Kolmandas laudkonnas istus raskevõitu olemise ja silmavaatega, massiivseid mustas raamis prille kandev härra liikumatult nagu härg. Kiitsakas monokliga noormees, kollane krüsanteem nööpaugus, vadistas ta vastas kahe värvitud naisega, keda võis sama hästi võtta tänavatüdrukute kui seltskonnadaamidena. Härrased olid ilmselt lõpetanud külmad suupisted, pudel ja sekserinõud seisid laual, ning ootasid praadi. Martin teadis, et krüsanteemikandjat hüüti kõrtsikohas poeediks. Teisi ta ei tundnud. Kuid millegipärast äratas too rahvas temas huvi. Nad ei olnud nagu nood teised seal. Igaüks neist näis mängivat mingit osa. Missugust — seda Martin enese uurima unustaski.

Vanda püüdis seirata Martini pilku, ära mõistatada tema muhelusi. Sest muud tal ju teha ei olnud — kui ei tahtnud vahtida nagu alevilaps, näpp suus, tervet

seda kirevust, mis tegi araks, otse nõutuks. Kuid tema tähelepanu paelus peagi noore Rõika iseteadlik väitlus:

«Ei, härrased, Venemaad ei hoia enam mingi jõud sel kujul koos, nagu ta oli... Väikevenelased koonduvad, soomlased nõuavad lahkulöömist, poolakad on otsustanud lahku lüüa nii keskriikidest kui Venemaast... Väikerahvad pingutavad, nõuavad oma õigust... Ega's muidu Ajutise Valitsuse mõjukam mees, teedeminister Nekrassov avalikult seletama läinud, et olukord on tõsine... Venemaa viljaaidas, mustmullamaal on peaaegu igas kubermangus, igas kreisiski välja kuulutatud oma riigid ja riigikesed. Laguneb, laguneb see püha ja suur emake Venemaa... Igast nurgast praguneb... Väikerahvaste huvid nõuavad seda. *Caveant consules!* Härrased, lubage tõsta klaas selle rõõmustava nähtuse terviseks. Las laguneb, saab sõnnikut... »

Härrased toksasid klaasid kokku ja rüüpasid. Kuid sõbralik lonks veini ei takistanud toimetajat torkamast:

«Burš, teie unustasite, et igal koeral on saba. Ei maksvat enne koera kiita, kui sabast üle ollakse!»

«Vabandust, härra Haukas. Mina iseloomustasin antud hetke. Mis tulla võib — sellest ehk härra leitnant, kui tohib paluda...»

«Soldatid käsitavad sõjariistu paremini kui sõnu.»

«Õige! Braavo!» kilkas Rõigas.

Rinnakas, paljaksaetud peanupuga Hülpe aga urahtas midagi tumedat, mis jättis mulje, et ta sääraste kelkimistega nõus ei ole. Selle tumeda mittenõustumise omavahelisse arutlusse laudkond nüüd vajuski, ning kuuldavaks said teisest lauast meister Joonepi tagasihoitud, aga küllalt vali seletus:

«Iseenesest oli püüe omavalitsuse valimised kiires korras läbi viia meie parteile täiesti mõistetav. Jaa. Sest Venemaal on omavalitsus ammu juba mingil kujul olemas. Baltimaadele ei usaldanud tsaar seda anda. Ajutine Valitsus pandi lubama. Mis siis enam viivitada? Enamlased ütlesid rahva olevat organiseerimata, tulevat oodata. Mida? Seda, et enamlased jõuavad inimeste meeled segi ajada. Ei, sõbrad, nii tumedad me ei ole. Teame, kus kivi all vähid on.

Ma ei tahaks põrmugi kahelda enamluse teoreetilise õpetuse õilsates eesmärkides. Aga see, kuidas seda õpetust kohtadel tõlgitsetakse, missugune isevärki kuju sellele õpetusele tegelikkuses antakse, sellega ei saa nõus olla... See on vähemuse õhutamine enamuse vastu, ühe partei diktatuuri püüe kõikide teiste revolutsiooniliste jõudude üle. Need püüded võivad tuua kurbi tagajärgi nii meile kui tervele Venemaale, hävitada revolutsiooni. Sellepärast tuligi minna kaine mõistuse teed ja valimised läbi viia. Olgu maanõukogu hea või halb, olgu ta rohkem demokraatlik või vähem — peaasi et ta on olemas, et on olemas üks keskorgan, kust võidakse korraldusi anda... Üldrahvalik ja ülemaaline organ, kuni Asutav Kogu ja...»

«Nimelt, poiss! Nimelt! Asutav! See olgu trump — poliitikas kui ka äris. Ka äris!» hüüatas tööstur Leppert õhinal, tõstis jämeda esisõrme püsti ja viskas oma klaasi üksi tühjaks.

«Ajutisel aga näib asutavaga aega küll olevat. Ma olin polgus, kui Kerenski ise seal kõnelemas käis. Kiitis, et sõjavägede moraal olla kõva, et väejooksikute vastu olla abinõud tarvitusele võetud, et võidurikkad lahingud seisvat ees ja et enne tulevat vaenlane lüüa kui sisepoliitika, s. t. valimiste juurde minna... Aga missugune on vägede moraal tegelikult? Kolme päeva jooksul kadus polgust üle saja mehe... Keegi ei otsi ega julgegi otsida... Kaevikute vahel käiakse iga öösi sakslastega tubakat vahetamas või teed joomas... Teadagi — vastasega tubakat vahetada on ju palju mugavam kui temaga tulevahetust pidada. Ohvitser aga — ära suud paota! Või leiad ennast, kuul kuklas... Seal on see moraal, see sõda! Sakslane vennastub selleks, et edasi tulla, meie — et taganeda. Kuradi päralt! Kerenskil võib õigus olla teoreetiliselt. Aga ta on kahjuks kabineti-riigimees, kes ei tunne elu... Niipea kui enamlane hüüab: «Seltsimehed, lõpetage üksteise veristamine, mees adra või tööpingi tagant, olgu ta mis rahvusest tahes, ei ole teisele omasugusele vaenlane; vaenlane istub mujal, istub teist kõrgemal ja käsutab teid!» — niipea on soldatid nagu mesilased ta ümber... Ja kui see enamlane veel lisada oskab, et vennad, ulatagem üksteisele käed, pekskem keisrid ja kapitalistid

minema, võtkem võim enda kätte — siis tormab iga soldat kaasa... Ei! Mitte täägivõitlusse, mitte sugugi! Vaid sakslasega vennastuma — «sõda lõpetama»... Saksa kaevikumehe käsi oma feldherrini ei ulatu, meieni aga ulatub see küll. Nii on enamlased ühele poolele sõjast toonud jalutuskäigu, teisele, ja nimelt meile tuima, demoraliseeritud taganemise, õieti laostumise... Mis maksavad niisuguses olukorras jutud rahust ilma anneksioonideta ja kontributsioonideta? Kes seda rahu teeb? Mitte need, kes Saksa Wilhelmi huvides meie hulgas tegutsevad nagu isamaa äraandjad, vaenlase agendid! Rahutegemiseks on vaja jõudu. Enamlased aga lagastavad Venemaa viimasedki jõud. Ei ole siis ime, et juhtivate sõjameeste hulgast hakkab kostma hääli: kui Kerenski ja Ajutine Valitsus enamlastele päitseid pähe panna ei suuda, tuleb tegutseda armeel...»

Kätt pooliti suu ette varjuks pannes, et teda kaugemale ei kuuldaks, jätkas teine, noorem ohvitser ehmunult:

«Hirmus ütelda, kuid see tähendab kodusõda... Enamlased töötavad ju põhimõttel: maha Ajutine Valitsus, kõik võim nõukogudele... Ja nõukogudes nende mõju kasvab... Kasvab järjest, sest nad kuulutavad võitlust sahkerdajate ning musta mõisnikuseisusega... Ma olen rentniku perekonnast ja pean ütlema, meie mõisnikuseisus on tõesti must...»

«Oi Tillake, oi Tillake,
kas tead, kuis tiksub kellake...»

jorises sel hetkel vaidluste sekka eemalt üksik, purjus bariton.

«Ei tea, kus ta puhtam on!» viskas käega Joonep. «Feodaal on feodaal. Orjapidajana sündinud, nii ka sureb. Ei õpi ega arene. Revolutsioon peab tõesti mõjuvalt tegutsema. Aga ei saa ka, nagu kihutavad enamlased: talupojad võtku lihtsalt mõisamaad üle. Ja valmis. See on korralagedus, anarhia. Seaduslikult, süstemaatiliselt tuleb maaküsimus ära lahendada. Terves riigis ühtemoodi...»

«Ervin, sina ei ole ju maamees,» tuletas kuldblond tantsijanna kätt kavalerile ümber piha pannes meelde. «Sinu eriala on sotsiaalküsimused ja ilu...»

«Õrnema soo ilu,» möirgas tööstur Leppert ja kordas mõttes salmi, mis ta oma tütre kohta oli meeste suust kuulnud:

Tõstab jalga Tilla d'Ore,
möirgab saalis täkukoor . . .

Peenetundelise isana jättis ta selle teadagi laulmata, kuid sattus oma tütre jalgu meenutades naiste jalgade ilust üldse vaimustusse ning dotseeris:

«Iluga, kunstiga võrreldes on kõik sotsiaalne rämps. Kõik need päevaprobleemid ja poliitikad. Kui mina veel noor oleksin, ma ei annaks neile suuremat tähtsust kui söömisele või magamisele . . .»

«Vabandage, teie majandusliku seisukorra juures — jaa,» vaidles viisakalt esimene ohvitser. «Väga paljudel ei ole aga niisuguseid võimalusi mitte. On majanduslikud huvid. Need aga sunnivad peale poliitika ja päevaprobleemid . . .»

Teine ohvitser jätkas:

«Enamlased ütlevad poliitika olevat isegi õieti magamises ja söömises. Kas te arvate, et lihtsad inimesed teie vabrikust teavad, mis on enamlus? Ei tea. Nad jooksevad kaasa sellepärast, et nad ei saa õieti süüa ega magada. Enamlus, see kõlab niiväga selle moodi, nagu seisaks enamlaste taga rahva enamus. Enamus aga annab jõudu, tõstab enesetunnet, millest inimesel on puudus . . .»

Tööstur jõllitas vormikandjale tükk aega otsa. Siis ütles pettunult:

«Vaat mis, härra leitnant. Teil on küll pagunid peal, aga enamlase batsillus istub teie krae vahel nagu viimasel lihtsoldatil, kes jookseb sakslastega tubakat vahetama . . . Teiesugused on veel halvemad — nad ei too sealt ainult tubakat. Nad toovad rumalaid ideid. Veavad vaenulikke mõtteid salakaubana sisse ka paremasse seltskonda.»

«Eksite. Mina olen esseer.»

«Äh, üks punane plära kõik!»

«Lubage, teie haavate mind.»

«Mina ei salli targutamist. Visake viina ja pidage lõuad.»

Et mitte lasta asja teravusteni, haaras taas sõna

Joonep ja tuletas äiataadile kujukalt meelde, kui suured vahed on üksikute sotsialistidegruppide vahel. Ühed lõhuvad maha, teised ehitavad üles. Nii metsikult üldistada olevat ebaõige. Tütar Tillagi segas end jutusse, meenutades, kuidas Saksamaal sotsialistid keisriga koos töötavad — ning peagi kergitati lauas lepitusklaase.

«Nii,» muigas Martin, «klassirahu on härrade keskel jälle jalule seatud...» Kiikas ukse vahel vilksatava ooberi poole, et miks neile ikka veel ei tooda kohvi, ja mõtles ise: karm tegelikkus kisub maha kõik ilukõnede maskid. Hävivad illusioonid sõnadega poliitikat teha. Olukord nõuab tegusid. Teod aga sunnib peale puudus ja viletsus, mis kasvab veelgi kiiremini kui rahvahulkade aktiivsus... Seda need härrased ei taha näha... Häda neile! Ikka suurema kõla saab Lenini nimi, Lenini, kes kutsub kõiki vaevatuid ja koormatuid... Ta kohkus ise oma mõttelibastusest, mühatas endamisi, et noh, piiblilood on oma töö teinud, tegi tõsise näo ette, kiikas üle balustraadi alla linna poole ja ütles:

«Ilus väljavaade on siit. Härrased tunnevad nooti, eks?»

«Jah,» hingas talle vastuseks Vanda. Kõrvalt kuuldud juttudest tundis ta end aina aremalt ja võõramalt. Härrased, kes ajavad tarka poliitikat, daamid, kes on nagu moelehest lõigatud, edvistavad oma käte-jalgade iluga... Mis paganat siit otsida! Põrgu selle kohviga! Tal oli häbi oma kantud nöörsaabaste, pisut pingul kostüümikese, kõige rohkem aga töötüdruku kõrbenud ja pragunenud käte pärast, mida ta kuskile ei osanud panna, aina toppis lõua alla ja laudlina varju. Kuidas sa niisuguste kätega tärgeldatud lina pealt sööd või jood! Ta oli korduvalt Martinile ütelda katsetanud, et kas neil poleks targem kaduda. Kuid Martin oli nii ametis naaberlaudade jutu kuulamisega, et seda ei sündinud teha. Või kas sündis siit äragi minna nüüd, kus juba ootama oli istutud? Ta sai sellele teda juba tükk aega piinanud küsimusele vastuse hoopis isemoodi. Martin oli möödavilksatava ooberi kinni püüdnud, kutsus ta enese juurde ja küsis, miks ei täideta tellimust. Oober pärinud, mis tellitud, kummardas viisakalt:

«Vabandage, härra, meie serveerime kõike muud ainult koos õhtusöögiga...»

«Mis jutt see on?» tõstis Martin häält.

«Kahjuks teie külastate meid liiga harva, härra.»

«See ei puutu asjasse! Lubage, palun, menüü!»

«Vabandage. Kõik õhtusöögid on juba tellitud,» tõmbas oober jälle küüru selga.

«Tähendab — visatakse välja? Mis?» pani Martin käed puusa, naeris. Aga sedapuhku tigedalt.

«Mitte sugugi, härra. Ma võin teile serveerida veini külmade lõikudega. Liha, kala, juustu, kuidas soovite...»

«Ja kui ma neid lõike ei soovi?»

«Vabandage, see on teie asi...»

Terav ja riiakas õiendamine oli äratanud naaberlaudade tähelepanu. Tilla d'Ore turtsus naerda, härra Leppert mögistas pihku, Joonep hoidis silmad maas, sest, märganud Martin Haspet, ei tundnud ta end sugugi hiilgavalt. Ohvitserid tegid, nagu ei kuuleks ega näeks nad midagi. Ajakirjanike lauast hõikas Rõigas imetlevalt:

«Ennäe — pritsimajamehed ka kodanlaste kõrtsis!»

«Kollanokk!» vastas sellele Joonepi käre hääl.

Sealt lauast, kus istus krüsanteemiga poeet, tõusis seni pead raskelt käte vahel hoidnud prillidega mees, astus Martini ette, kes oli samuti kui Vandagi ärevalt püsti karanud, koogutas joobnu moodi ja pasundas nii, et seda kuulis pool saali:

«Tunnistage, härra, et te olete näljane, ja ma loovutan teile kaks kanapoega, mis on minu arvel köögis kinni pandud...»

«Braavo, krahv Strozza!» kilkas Tilla d'Ore. «Vaeseid peab aitama!» ja plaksutas käsi. Tema järel tüdrukud krahvi laudkonnast. Siis kuuldus neid ka kaugemalt.

«Taltsutage oma häbematust, mu härra!» kargas Martin nagu kikas krahviks nimetatule vastu, kuid taltus ise kohe. «See mukitud ahvide lahter ei ole väärt, et määrida omi käsi!» võttis ta Vandal kaenla alt kinni ja hakkas teda otse üle lageda riidehoiu poole juhtima.

«See on sigadus!» protesteeris Joonep. Ta oli nüüd püsti, näost lõkendav, ja peaaegu karjus: «Häbemata korralagedus! Ausale tööinimesele ei anta süüa! Kinni lüüa see punker!»

«Õige, härra Joonep!» sai vastata veel Martin. Kaugemale ta ei pääsenud, sest siis surus šveitser asjad

talle kaenlasse ning tõukas vaheukse kinni. Martin talutas Vandat pikki kõverat koridori peaukse poole. Saalist aga kõmas veel siiagi meister Joonepi protest:

«Revolutsiooni õigluse nimel, mina nõuan seletust! Mis siin sünnib?»

«Sisse murdnud agulirahvas saadeti viisakalt välja, hah-ah-haa! Muud midagi!» irvitas Rõigas.

Külmavereline, prilliklaase välgutav isand aga astus Joonepi ette ja ütles:

«Härra sotsialist! Kui näljasele suutäit pakkuda on sigadus, siis lubage küsida: mis on teie arvates sotsialism? Kas ehk mitte võõra koti peal kelkimine? Muide, ma olen nõus loovutama kanapojad ka teile — kui sotsialism sellest võidab,» kummardas ta üldise naerulagina saatel jäigalt ja istus.

«Mats!» tahtis Joonep mehele näkku paisata. Kuid taipas samas, et istub ise matside killas — Tilla isalgi oli talu — ja et ümberringi laiutab terve punt talunikkude poegi-tütreid, ohvitsere ja üliõpilasi, kes talle seda ei kingi. Ning huuli korraks kokku surudes urahtas ta endamisi:

«Vaestekomitee näljaste kätte!» ... Sel hetkel tundis äge Joonep otse füüsiliselt, et ta süda on kahe klapiga — üks neist tuikab vaestele, teine ... jah, see teine?

«Mis sa ütlesid, kallim?» kudrutas ta kõrva ääres Tilla.

Aias oli muusika lõppenud. Ning justkui tellitult lasti samal hetkel palkonil lahti valsimeloodia.

«Ütlesin, et palun tantsima!» noogutas Joonep Tilla ees ja kadus teiste, silmapilk keerlema hakanud paaride hulka ...

Vahejuhtum pritsimajamehega oli härrasrahvale lõppenud ... Väike Eerik, kes ennatult vastu võttis Martini tellimuse ja selle eest peakelnerilt sõimata sai, ilmus häbelikult köögiuksele ning vaatas sealt nagu kahetsevalt laua poole, kus olid istunud omasugused kehvad inimesed. Poiss pures huulde. Ta tundis Martini osa Pauli ravimise loos ning ta noored käed tõmbusid rusikasse ...

Mäest alla minnes, mantel jälle õlgadel, kaabu kuklas ja kepp käevangus, nagu ei oleks midagi juhtunud, rääkis Martin sisemiselt ikka veel võbisevale tüdrukule:

«Selle asutuse peale on juba mitu korda kaevatud. Tahtsin oma silmaga näha... Noh, nägime, Vandakene, kuidas spekuleeritakse, kuidas sõja peale vaatamata prassitakse... Kodanlaste punker! Must pesa... Vaja lõpp peale teha...»

Vanda ei osanud midagi lisada. Ainult hingas sügavalt, tänulik, et pääses sellest veidrast kohmetusepainest, mis teda seal kõik aeg vaevas.

Lilleküla mäest üles minnes sattusid nad kolmele inimesele, kes seisid, seljad vastu telefonitulpa, kotid jalge ees ja ilmselt puhkasid. Need olid Alamaa Joosep oma naise Eevaga ning Õunapuu. Lätimaale saadetute salgast praagitud nad tervise pärast välja, olevat endiselt tööta ja hädas. Nüüd tuldavat Posti mõisa pargist «puid toomast», nagu seletasid. Tuul olevat kuivade okstega pärna maha murdnud ja sealt tassitavat õhtuhämaruses vaikselt kütet...

Õunapuu tõukas lõuaga jõeoru teisel kallakul helendava teatrimaja poole, sülgas ja ütles siis kurjalt:

«Praalivad seal, kuradi pursuid... Aga sina rooma nagu ussike küürus koorma all... Vaja oleks segi pekst a kõik see vatak!»

«Ja peksamegi, tõsijutt!» elustus Martin.

«Inimesed näljas, aga need seal kekutavad... Niisugune asi ei kõlba,» arvas tasakaalukam Alamaa. Temagi hääl oli karm.

«Võtame nõukogus üles,» pakkus Martin suitsu. «Tõendused on mul omast käest. Natukene meeleolu tuleb teha... Teate, mehed, mis? Rääkige näljastele naistele ja tulge pritsimaja ette. Tooge inimesi niipalju kaasa kui saate. Nõudke sellele pidutsemisele katku ajal lühikest lõppu. Jõud ja õigus on meie poolt...»

Nii said mõtted, aga ka inimesed liikuma.

Mõni päev hiljem võttis täitevkomitee vastu otsuse, millega keelati linnas ära kõik lõbustused, operetietendused, kontserdid, näitemüügid ja piduõhtud. Otsust põhjendati vaenlase lähedalolekuga, mis tol kildkonnal, kes teatrimajas prassimas käib, olevat nähtavasti ununenud. Igasugune pidutsemine raskel ajal öeldi rahva hulgas esile kutsuvat õigustatud meelepaha.

Ent missugune poliitiline üksus kuulas tol imelikul suvel teist omasugust! Eduerakonna ümber koondunud

kodanlased, nende muusikaselts ja teatritegelased tõstsid raevukat protesti. Suuresõnaliselt pahandades nimetas leht täitevkomitee keeldu ebakultuurseks, sellega taotletavat rahvusliku kultuuri ja omaalgatuse mahamaterdamist. Säärane otsus olevat sama rumal nagu nood võimutsejad ise seal pritsimajas, kes selle teinud võõraste jõudude sunnil ja lühinägelikkusest, enese laiakspuhumise sihiga. Ning pidud ja tantsuõhtud kestsid edasi, samuti nagu aiakontserdid, kinnised veini- ja vähiõhtud. Neid hakati nüüd korraldama otse silmatorkava lärmakusega. Orkestrisse palgati lisaliikmeid ja kuulutati välja kodulinna tantsijanna Tilla d'Ore'i tuluõhtu. Härra Haukas kirjutas oma lehes pateetiliselt, et iga eestlase pühaks kohuseks on Berliinis ja Pariisis suurt menu saavutanud tantsukunstniku austamisest osa võtta kingituste ja lillekimpudega... Poisikesed tänavail aga jürkasid laulda:

«Läks läbi linna uhke hoor,
kel nimeks antud Tilla d'Ore.
Oi Tillake, oi Tillake,
kas tead, kuis tiksub kellake...»

Sellele kõigele vastasid keelajad hoiatusartiklitega oma lehes. Teatati ka, et grupp näisi, kes end senini nimetasid «näljasteks», on asutanud «Nälgijate Ühisuse», mille ülesandeks öeldi olevat peidetud ja kõrvalepandud toiduainete väljaselgitamine, aga ka nõukogu kaastegevusel läbiotsimiste toimetamine ärimeeste või kapitalistide juures, kes toiduaineid varjavad ja nendega spekuleerivad, sest linnas jätkuvat leivajahu ainult mõne päeva jaoks, suhkur ja rasvained olevat päris läbi... «Nälgijate Ühisus» trükkis üleskutse, milles hüüti: Kõik pursuide ja spekulantide tagavarad lagedale! Kõik ühiseks ja ühesuguseks, sest häda ja nälg on ühtemoodi raske igaühel kanda!...

Paar päeva hiljem tehti esimene läbiotsimine suurkaupmehe juures, kes varustas restorane, ning toodi lagedale tubli kogus kõrvalepandud toiduaineid... Kodanliku lehe peatoimetaja korteristki leiti tagavarasid, mis kaugelt ületasid perekonna tarbed...

Teatrimajas mäeküljel jäid tuled süttimata, aiakontserdid ja pidutsemised katkesid. Asutuse ökonoomid,

moonamuretsejad ja patroonid jooksid pritsimaja vahet, kirjutasid proteste ning avaldusi... Korraga elas terve linn ka toiduainetejahi õhinas või läbiotsimiste paanikas. Äärelinnad ja töölispered rõõmustasid. Kodanlus aga ihus nuga kättemaksuks...

Nii sai tollest väikesest laupäevaõhtusest suveaias käimisest alguse terve sündmuste ahelik, mis varsti ähvardas kõigil üle pea kasvada. Sest leidus neid, kes asjaolude arengut jälgides nägid õige aja olevat sogases vees kala püüda...

11.

Kust ja kuidas plaan alguse sai, missuguste juurte kaudu ta ühenduses seisis Oolupi äride ning ettevõtmistega, seda ei teadnud Kustigi. Peamehe käsk temale oli lühike: paar tundi hästi ametliku näoga miilitsat mängida ning asja kordamineku huvides naised kaasa tuua.

Nõnda nad nüüd Urmi juurest teel linna olidki. Kusti, miilitsalint ümber pluusivarruka, pika Koljaga ees, Liine ja Maali poolsõrki järel. Mehed marssisid sõnatult, ranged, nagu kohane ametiisikutele, kes ruttavad tõsise ülesande täitmisele. Naised kõhklesid, vahetasid omaette poolihääli mõtteid.

«See pole nali,» ütles Maali viinakeldrit meenutades... «Mine neid poiste asju tea...»

«Sa juba ette justkui verest väljas!» halvustas Liine.

Maalil puudus isu välja laduda, mis teda tõeliselt vaevab. Kohmas niisama, et võetagu ka sihuke pauk vastu — mees kõik aeg nagu politsei kuklas — küll siis nähtavat. Ise aga kahetses, et oli üldse laskunud selle naise sõpruseni, tema kilda. Ei meeldinud talle siin majalogus, ei istunud hästi see rahvas, kes koos käis. Polnud neil ei õiget juttu, nalja ega laulu. Ainult üks lakkumine ja trallamine huupipäi, meeletult. Huvitavaid mehigi polnud. See Kolja, see aga arvas enesel tema peale nagu mingi õiguse olevat. Kippus käsutama... Katsugu! Niipea kui leiab koha, kuhu pea pista, kaob, raputab enese lahti — neist kõigist. Mis peenema inimese elu see on või midagi! Mine päris... Ja kui juhtub, et Martin tõepoolest midagi välja nuu-

sib, kistakse ülepea sisse... Seleta siis! Martin tühja ei ähvarda, nii loll mees ta ei ole. Ainuke, Maalil pole hetkel paremat pesapaika, puudub ka nagu julgus seda kuulata, ning seepärast ta venitab ning jõlgub praegu üsna vastutahtmist nendega kaasa... Ei see elu ole temasuguse, ametit õppinud inimese jaoks. See olgu viimastele, kes enam... Ning Maali vaatab nurgal argselt ringi, kas ehk mõni tuttav kuskilt seda lollust pealt ei näe, kas poleks võimalust kaduda...

Ent porised linnaservatänavad on peaaegu tühjad, ainult mõned mängivad lapsed, ukerdavad vanaeided. Ja salkkond astub edasi. Alles ühel käidavamal jääb Kusti seisatama ja vaatab ringi.

«Ah-haa, seal ta kükitabki!» viitab siis põiktänavas oma vankri serval lösutava Oolupi poole. See on täna samuti kerges tööriides, mitte jälgegi lihunikust.

«Noh?» küsib Kusti hobusemehe juurde astudes.

«Nagu jäi...» kisub see suunurga viltu. «Lähme!»

«Seesama, näete, kolmas maja siit!» näitab Kusti teistele. «Tehke, mis ma ütlen. Kõik olgu kõvasti ametlik.»

Nad astusid kärmel sammul kahekordse maja juurde, mis oli veidi aia sisse lastud, toredasti kollaseks värvitud ja näis olevat jõukamate inimeste elamu. Oolup logistas vankriga paraadtreppi.

Siin ei olnud enam vaikne. Inimesi liikus edasi-tagasi, lapsed mängisid keksu, naised jutlesid väraval. Niipea kui märgati pangadirektor Hülpe maja ette rühkivat salka, aimasid mitmed leheteadete ja juttude põhjal kohe, et midagi iseäralikku on teoksil. Mõned eided jätsid sõneluse, sörkides salgale järele. Paar tänaval olnud majaperenaist kaotasid rahu ja ruttasid hädaldustega oma elamutesse. Viivuke hiljem, kui juba Hülpe juures tegevus käis, lükati aknad lahti ja asuti vastamisi hüüeldes jälgima «röövlite» tegevust, nagu varakam kiht läbiotsijaid nimetas.

Oolup ja Kusti oma kaaslastega aga toimetasid kiiresti...

Kellaandmise peale lävele ilmunud halli peaga naisterahvale põrutas Kusti järsult:

««Nälgijate Ühisuse» komitee nimel näidake ette oma toiduainete-tagavarad!»

«*Lieber Gott!*» kogeles hõredate vurruudemetega poolkadakas. «Mäil oma jäuks see kröömike! Äi ole näidata . . .» taganes ehmunult majja.

«Vale! Kõik ruumid läbi otsida!» käsutati salk sisse.

«Teie poeg on pursui. Teie ostate toiduaineid kokku ja hangeldate nendega!»

«*Aber unser Haus* . . . mäie maja täist nädalat ilma saiaraasuta . . .»

«Ahaa, või saia õgite, närud! Aga rahval ei ole leivakoorikutki.»

«Tegelased» trügisid vahepeal majja. Oolup ja Kolja kui igasuguste «toimetustega» harjunud mehed kiskusid kohe lahti sahvri ja keldri uksed, tõttasid neid revideerima. Naised, hämmastatud ilusatest maalidest, mitmekirjalistest põrandavaipadest, korteri puhtusest ja peenusest, ei suutnud esialgu muud kui võõrastavalt ringi vahtida. Maali, silmates saali seinal uhke põskhabemega härra peaaegu elusuurust portreed, sosistas jahmunult Liinele:

«Kusti, kurat, on hull! Näe, missugused saksad . . . Need lasevad meid kinni panna!»

«Kõik kättesaadud toidukraam eeskotta tuua!» käsutas sel hetkel Kusti. Ning naised, nähes tema kindlust, ta julget ülesastumist ja ametnikumärki käsivarrel, said veidi julgemaks.

«Mis asja! Katsume veidi käpaga seda härraste värki!» tõmbas Liine tõrkuva Maaligi kaasa.

Nagu kaks jahikoera sööstsid nad paaris söögituppa. Sealgi läikis neile vastu piinlik puhtus.

«Kuradi ilus nahk!» näitas Liine imelikule karvasele seinakattele.

«Näed, missugused lusikad . . . Puha kuld!» vahtis Maali puhvetikapi riiulile.

«Aja tasku, loll! Ära passi!» tõukas parajasti juurde jõudnud Kolja naisele külge.

Lusikad kadusid poisi riiete alla. Lauasahtlist leiti mõned sõrmused, käevõru ja kulduur — needki libisesid põhjatusse püksitaskusse.

Oolup tassis vahepeal sahvrist välja tubli koti rukkijahu.

«Vaadake, kallis proua, mis see on! Eks ole! Ei ole peidetud!» irvitasid mõlemad Kustiga vanaeite,

kes ehmatusest kangena oli vajunud koja lauale kööts u.

«*Aber* see on paljas läivajahu . . .» kehitas ta abitult õlgu.

«Mis õigusega peate teie jahutagavarasid? See on keelatud. Teid saab kohtu alla antud!» ähvardas Kusti mornilt. «Kas veel midagi?» päris siis Oolupilt, tükk paberit ja pliiats näpus.

«Naela kümme riisi, paar puuda suhkrut, tünnike liha, pool kotti püüli, suur kamakas võid, kilu, tubakat, paberosse . . . Sahver nagu vürtspood rahu ajal.»

«Välja kõik!» kargas näilik peamees ise appi. — Ning kotid ja napad lendasid ilma armuta kotta hunnikusse.

«*Gott erbarme*! Armas jumal, mis nüüd sööma minu herr poeg ja mis peab sööma mina ise!» halas vurrudega saksa mutt oma kraami kõrval. «Liisa, Liisa,» hõikas tüdrukut, keda polnud parajasti koduski, «mine ometi politseisse ja ütle, et siin röövlid on . . .»

«Ärge sõimake, kodanik. Näete, et sõjaväe ja miilitsa esindajad teevad kontrolli!» ähvardas Kusti. «Võite saada raskesti trahvida!»

Ikka enam toiduaineid ja muud värki tassiti lagedale. Mis seal kõik juba hunnikus oli, seda ei teadnud toojad isegi. Võeti, mis kätte juhtus, meeldis. Oolup kadus pilguks keldrisse ja tagasi ilmudes aina muheles, justkui oleks leidnud, mida otsis.

Uudishimulikud jälgisid parastamisega säärast jõuka mehe, pealegi saksiku puistamist. Enamik neist oli näljahädas soldati- või töölisnaisi.

«Vaata, kus kuradi nuumeldajad!» hõikas üks kirju rätiga noorik.

«Saksad praatsutavad, aga meie imegu käppa!» kurjustas paljaste jalgadega eit.

«Ei-noh, sakste asi. Sakstel peab põrgus ka palavam tuli olema,» irvitas puujalaga vanamees.

«Mis see nende perse parem on? Ära kõik, viimase kröömini! Las purevad kah saepurust turvast, siis teavad, mis maik elul on . . .» arvas poisikeseohtu nooruk, kes kandis punast rätti nurkapidi rinnataskus.

«Õigus, noormehel on sulatõsi! Mis kuradi pärast peab's nende vats alati punnis olema nagu torupill? Äh, ütelge?» kärkis vana ja võidunud näoga naine. «Kas

meie ei taha samuti süüa! Vaat see just on valitsusel õige tegu, et ta niisuguste praagamagude käest kõik ära võtab. Seda on vaja, eks ole, härra miilitsamees?» pöördus ta Kusti poole. «Need värgid jagate nüüd rahvale välja, eks ole?»

«Muidugi, muidugi — rahvale ikka.»

«Näete siis! Näete, kui targasti revoluutsija kõik teeb!» kiitis seesama võidunud näoga kaugemalseisjaile.

«Jaah, kui ise kah sellest noosist osa saaks!»

«Ei siin saa, ei saa, naisekesed! Näete, mis kõva miilits meil . . .» keerutas Oolup jahukoti trepile ja sealt vankrisse. «Küll valitsus annab . . .»

«Kas see valitsus õige teabki, mis selle värgiga tehakse?» julges äkki üks naistest kahelda.

«Nooh, tõhk, näed ju, neil miilits ja soldat ühes!» hurjutas puujalaga vanamees.

Hoobilt purustas see väide tekkinud kahtluseidu. Vormiriie ja ametiisik kuulusid nende kujutluses ikka veel kokku. Inimesed jäid toimuvat kui enestele kasulikku pealt vaatama. Ainult paar jõukamat majaperenaist kahetsesid ja keegi saksik meistriproua häälitses kriiskavalt. kõrges toonis:

«*Frau Hülpe, Frau Hülpe . . . O, welches Unglück! O, Gott!*» ringutas ta käsi naabri väljatassitava vara juures.

«Üks koer ulub ikka teisele järele!» tõukas puujalg muheldes. Vahepeal olid «otsijad» läbi puistanud terve korteri ja välja tirinud mitte ainult toiduainete-tagavarad. Ka mõned leitud kallisasjad, keskmise suurusega rahasumma ja paar meeldivamat riidetükki kadusid majast koos nendega.

Niisama ootamatult kui puistamine lahti läks, see ka lõpetati. Kotid ja asjad pilluti vankrile hunnikusse, Oolup haaras ohjad — ning ümber vaatamata pandi parinal minema, ilma et oleks vaevaks võetud nimekirja koostada või tunnistajaid üles tähendada. Kolja kargas ühelt. Oolup ise teiselt poolt redeliservale, jalad rippu. Kusti kiirustas naiste ees kähku tänavanurga poole ning kamandas jälle üleolevalt:

«Kodanikud! Andke teed! Ärge takistage liikumist!»

«Eest, eest ära, jah!» taganesid aremad laiali. Taa-

malgi nihkuti nende mõjul kõrvale — ning «otsijad» veeresid maja juurest täies rahus minema, jättes emand Hülpe õhete ja pisaratega oma trepile koogutama.

Tööeided parastasid veel tagantjärelegi. Aga mõned majaperenaised jooksid nüüd, kus «ametimehed» olid läinud, tante Hülpet ka lohutama ja häbematuid läbiotsijaid siunama.

Kuid läbiotsijail enestel juhtus enne silmist kadumist väike pahandus.

Parajasti sel hetkel, kui Kusti nurgale kogunenud inimeste vahelt vasakule kavatses keerata, limpas vana Taavet esile ja algas koduselt:

«Poiss, põrguline, pea kinni! A'ame sõna juttu!» Ent siis läks nägu imelikuks, suu jäi poole sõna pealt paokile. Nähtavasti taipas ta asja käiku ning pomistas poolihääli pojale: «Hoia ennast, kuradiline! Kodus käidi juba nuhkimas!»

Isehakanud ametimehe seisukord oli täbar. Ta ei julgenud viletsa taadiga, kes nii ennatult esines, rääkima hakata, et end rahva silmis mitte kahtlaseks teha. Aga ta ei võinud ka upsakalt vastata — sest kes teab, mis siis vanamees... Nii ta pilgutas üksnes silma ja tegi karm-ametliku näo:

«Mitte segada asjatalitusel! Eest ära, papi! Mis sa seaduse jalus tolkned!»

«Oi saatanat!» ägenes vanamees korraks. «Või nii kroonu kohe!» Ning ta keelel kibeles juba rasvane pill. Kuid siis silmas Maalit, nägi Oolupit hobusega — ning tal oli asi täiesti klaar. Poiss on noosil! Ta surus enda tagasi rahva sekka, kus pobises segaselt:

«Eksisin, raisk. Ropult sarnane sell. Näh, tuleb välja — ei tunnegi!»

Inimesed ilkusid «peast põrunud» vanamehe üle. Mõned naised ruttasid õhinal jaoskonna poole, et olla valmis osasaamiseks, niipea kui kraam miilitsasse jõuab. Äravõetud toiduained pidi ju välja jagatama. Nõnda käis üldine jutt. Ent Kusti karmi käsu peale: tulge homme, jäid siiski läbiotsijaist, kes esialgu sihilikult jaoskonna suunas liikusid ja alles kaugemal teisale pöördusid, maha ning valgusid nagu käratsev varblaseparv laiali.

Nende õiglusetunne ja uudishimu oli saanud palakese, kuid ta pidi saama terve mäe. Vaevalt paar tundi pärast «läbiotsimist» ilmusid kohale miilitsamehed ja tõendasid, et Hülpet on puistanud kaabakate salk, milliseid tegutsevat linnas mitmeid. Hoitagu end nende eest... Siis alles läks lahti hurjutusetorm ja sädistamine. Saksa keelega meistriproua jooksis «*O, Gott*» karjudes uuesti emand Hülpe juurde, majaperenaised vandusid tulist kurja ja kättemaksu. Kuid miilitsat salga jälile juhatada ei osanud keegi. Tähelepanekud läksid teravalt lahku. Ühed ütlesid selle tulnud olevat jaoskonna poolt, teised — pärmivabriku kandist. Ühed olid näinud ainult pikka miilitsat, teised lühikest sileda näoga soldatit. Üksnes vana puujalg teadis kinnitada, et peale meeste-naiste näinud ta ka väikest kõrbi hobust pajupuust loogaga ja head raudtelgedega vankrit...

Pikkamisi valgus kõik igapäevase elu rööpasse tagasi. Emand Hülpe nuttis ja ohkles, varakamad õhkasid kaasa. Tuli direktorist poeg, võttis kahjud kokku, andis miilitsale nimekirja äraviidud varast ning jäi ootama kaabakate tabamist, sest arvati, et ega nad linnast välja oma noosiga lähe. Küllap kukuvad kuskil kätte. Paljud kehvemad ei osanud esiteks, kui asi avalikuks tuli, seisukohta võtta. Mis lugu see säärane on? küsiti uskumatult. Kuid varsti käis kahin läbi aguli:

«No küll olid ikka kuradima vahvad antsud!»

«Justkui mereröövlid!» kilkas keegi poisikeseohtu nooruk.

Ja siis arutati omavahel viimast kui liigutust, sõna, mis kõrvu jäänud, suure õhina ja andumusega. Leidus neid, kes arvasid: peaks ise niisamuti tegema, kõik rikkad läbi võtma, küll siis hambaalust jätkub. Ning unustades röövi, väärtasjad kui ka teo kõlbelise külje, andsid läbiotsijaile koguni õiguse.

Omamoodi tegi seda ka vana Taavet, kes segases meeleolus teokohalt minema lonkis. Vedades end oma liipaval jalal Lillemäkke üles, pomises ta vahetpidamata:

«Oi seda poissi, oi seda poissi küll!...»

Kodus istus Miili trepiastmel ja kooris kartuleid. Mehel ei tulnud mõttessegi südamevalus vaevlevat

ema säästa. Vastuoksa, teda otse vedas oma teadmistega uhkeldama, teist torkima.

«Kuule, vana Miili, ma nägin poissi!» naeris ta heatujuliselt.

«Või nägid tedakest!» valgustas ema nägu rõõmuhelendus. «No mis ta's teeb kah?» jäi kartul näpu otsa peale seisma.

«Linnas oli. Lai leht, tead! Ei taha mitte tundagi... hah-ha-haa...»

Naine otsis juhmilt mehe naeru põhjust.

«Ei-noh, tõega lai leht! Muudkui puistab läbi, võtab üle, kärgib ja paugub... et ära mine ligi...»

«Issand! Keda's?»

«No pursuisid ikka, suuri rikkaid. Raputab ja võtab nende värke vähemaks. Nii uhke, et minusugust logusgit ei võta vaevaks mitte teretadagi. Käratab: eest ära, vanamees! Vaat kus poiss!»

«Helde taevas! Häbi sul ei ole kõnelda... Ta siis enamlane või mis, pühakene!»

«Ei mina tema enamlast tea! Aga seda ma sulle, vana Miili, nüüd küll ütlen: sina närid tüdruku küljes, poiss omal niisugune jõhik et... Arvad vist, et tal mõni luba kedagi tuiata... No varred — poiss teeb soomust!»

Naisel kukkus nuga kartuliga rüppe, suu vajus lahti.

«Taevane arm! Mis sõnu sa ometi välja ajad! Ta's... ta's... päris...»

«Päris... jah! Näed, ei ole see sinu oma parem ühti kui minu oma! Ära sõida tüdruku seljas, ulu parem poisi hinge eest...»

Miili silm lõi häguseks. «Seal siis ongi see õnnetus, see suur pahandus ja kõik... Potiäss!» sosistas ta endamisi ja noogutas elutargalt. «Ei või kunagi teada, kust issand nuhelda võtab. Nuhelgu siis,» pani ta nagu talleke pea pakule ega nurisenudki nii väga tõsiselt. Igaüks peab oma risti kandma...

Oma õnnetus aitab teise jagu mõista. Kurtes ja halades leppis ta kõigega, palus poja eest, et see jätaks oma kõlvatud eluviisid, ning unustas kasutütre väljaajamise, nagu oli kavatsenud.

Perekond, kuigi lõhkine, jäi kokku — jäi nagu mõras pott, mis kardab põrutust.

Ärevus laotas linna kohal tiibu.

Järjest rohkem kuhjus asutustesse varaka rahva kaebusi, ikka tungivamalt tõsteti lehes häält omavolitsemiste vastu. Miilitsapatrullid said käsu kontrollida ringilonkivaid sõjaväelasi, polgukomitee mehed nabisid kinni miilitsaid. Juhtus vastamisi veristamisigi. Vaestekomiteed olid lagedale toonud hea lasu toiduaineid. See pani näljas inimesed raevutsema. Üle kisklejate peade raputasid nad rusikaid. Nood aga, kodanlased, kelle toiduainetevarud ära viidi või kes läbiotsimise hirmus elasid, nõudsid abikomissarilt ning miilitsaülemalt korda, oma elu, vara ja julgeoleku tagamist. Nad panid ette tuua linna mõni teine, kindlam väeosa. Riigi viinalaod ja kodanike varandus vajavat kaitset, toonitasid nad. Kes muu suudab meid hullunud soldatite või näljaste eest kaitsta kui teine soldat? Kantseleides krabisesid suled ja särtsusid telefonid... Kodanik ajas soldatit soldati vastu. Kodanik meeleldi ise ei võitle — tal leidub selleks tööriistu. Neid otsiti nüüdki.

Pritsimaja väiksemas saalis aga pidas täidesaatev komitee koosolekut. Mornilt ja endassetõmbunult istusid mehed pika laua ääres. Ruum oli tubakasuitsu nii täis, et akendesse paistev päike tungis siia sammastena nagu sogase vee põhja. Laua nurga kohal seisis Martin Haspe, kerge sinkja kuue hõlmad laiali, triibulise särgi kaelus lahti, käsi sügaval püksitaskus ja luges uurimiskomisjoni laialivalguvat ettekannet omavolitsemiste kohta. Kitsast rinda ette surudes, nii et roided naksusid, lõpetas ta:

«Kodanlus süüdistab nõukogusid ja tööliste parteid röövimise organiseerimises. See on vale. Vaestekomiteed töötavad ilusasti. Mis puutub omavolitsemistesse, siis näitavad mõned märgid, et mängus ei ole olnud kehvade inimeste käed. Ühelgi vaestekomiteel ei ole hobuseid ega veoriistu. Kraam direktor Hülpe korterist näiteks viidi aga ära veovankriga... Mustamine ja määrimine on üks poliitilise võitluse võtteid. Täiesti võimalik, et...»

«Et kuskilt sihilikult juhitakse seda omavolitsemist!» põrutas rusikaga lauale Mehin.

«Jah. Seda ma tahtsingi ütelda,» laskus Haspe väsinult toolile. «Vaja on silmad lahti hoida.»

Täitevkomitee vähemlaste ja esseeride tiib lõi kihama. Küpse nisu karva juuksega Olga Astra, tõsine ja pühalik õpetajanna, viienda aasta revolutsiooni «ingel», raputas oma kahupead:

«Naeruväärt!»

Siis kobistas jalgadega laua all Ervin Joonep. Äiapapa oli talle tõsiselt südamele pannud seista korra eest, lõpetada vaenuõhutamine linnas. Nõnda ei saavat keegi elada. Äiapapa õpetused kumisesid veel Joonepi kõrvus, kui ta enese toolil seljakile viskas ja huuli torru ajades turtsus:

«Mõttetu loba! Siit samm edasi, ja olemegi tagurlaste tarkuse juures väljas: soldatid on röövlid, miilitsamehed sulid... Mina panin aluse miilitsale, minul on polgunõukoguga tihedad sidemed. Mina ka vastutan inimeste eest. Hoiatan sedasorti jaburdustega edasi mängimast!» Noor, uhke ja enesekindel meister otse lõkendas vihast... «Meie ei tohi revolutsioonilist rahvast rumalalt kahtlustada, üht teise vastu ajada. Meie peame hoidma kõrgel revolutsiooni lippu ja rahva meeleolu. Vaestekomiteede ja nälgijate ühisuste asutamine ei olnud sotsiaalrevolutsionääride programmis. See on enamlaste värk. Tuleb kontrollida, mis inimesed seal õieti on ja mis seal tehakse. Eelkõige tuleb aga kurjategijad üles leida, linnas kord luua. Kodanikkude arvel, olgu need varakamad või vaesemad, asjata sõnade loopimine viib vastuoludesse, muud ühtegi!» hüüdis ta pateetiliselt.

Mehin kargas jalule, vehkis mingi paberiga nagu väärika tõendiga.

«Vastuolud on iseenesest olemas. Veel enam: kindlate andmete varal võin teatada, et härrad komissarid ja miilitsaülemad valmistuvad meid kõiki tolaks tegema... Täpselt poolteist tundi tagasi läks armee ülemale nende palve saata linna teine, usaldatavam väeosa... Süüdistatakse polku ja täitevkomiteed, kes ei suutvat linnas korda kindlustada...»

«Kurat! Kas tõesti? See on juba teine jutt,» kihvatas Joonep ja jäi rinnukile lauale laskudes, pikad mustad juuksed ripakil, Mehinit kuulama.

«Lisavägede toomine on avalik teotus,» jätkas see. «Teotus tervele linna tööliskonnale ja nõukogule. Ei saa jagu tühisest omavolitsejate salgast — kuidas võivad need inimesed enestele võimu nõuda, valitseda tahta? Seesugune on härrade tagamõte. Seltsimehed, seda mahhinatsiooni ei tohi meie sündida lasta. Minu ettepanek: teatada otsekohe armee ülemale, et oleme ulakused likvideerinud ega vaja mingit lisaväge, härraste ihukaitseüksust. Mis arvatakse?»

«No kui see tõsi on,» haaras Joonep sõna. Ta otsaesisel tuikas jäme soon. «Kui see tõsi on, siis... kurat, polk, ei, terve garnison on meiega. Meie ei tohi oma seltsimehi keelekandjate ees häbisse jätta. Mina ise oma käega arreteerin need tagurlikud tõprad!»

«Milleks seda?» küsis Olga Astra lepitavalt.

«On vaja — kui minnakse välja provokatsioonile!» põrutas Joonep raevukalt, tasakaalust väljas. Polk oli esseerlik, tema partei kants, ning seda tuli kaitsta — isegi vastu äiapapa plaani. Siin ei olnud kaht teed.

Ümber laua tekkis elevus. Mitmed hääled kõmahtasid korraga. Siis sai pikkade kätega, punases pluusis rahvasotsialist Dolgojevski, sõjaväeametnik, sõnajärje enese kätte.

«Mis õigusega juletakse kaevata vaestekomitee tegevuse peale?» nõudis ta. «Ja kui on huligaane, siis kas on mõni neist ka teolt tabatud?»

«Teolt tabatud ei ole. Hiljem, kirjelduste järgi, on paar meest kinni peetud. Need aga ei tea midagi või salgavad maha. Väejooksik sonib komitee käsust. Käsku ei ole antud. On üles kutsutud,» teatas sekretär masinlikult.

«Niisiis,» jätkas Dolgojevski, «kõike kokku võttes tuleb tõesti oletada ülespuhutud provokatsiooni. Eesti natsionalistide sihiks on tuua linna oma rahvuslikku polku, mida nad praegu asutavad, või mõnda teist tagurlikumat üksust. Nende kahtlaste kaebuste alusel ei jää meil muud üle, kui terve see kamp uurimise alla võtta. Kõigepealt telegrammi saatjad. Valeteadete levitamise pärast — lihtsalt arreteerida.»

«Arreteerida?» küsis mitu häält umbusklikult.

Mehin tõusis uuesti. Väikesed veretavad laigud ta põskedel tõendasid keemalöömist.

«Nõus. Ühendame ettepanekud: telegramm armee juhatajale ja paanikakülvajad kinni... Kes on poolt?»

«Palun paar sõna,» kergitas üliõpilane Fuhrmel käe. Ta oli püstaka, terava pealaega, harjasena turris juuste ja eriti liikuvate, otsekui koobastest väljakäivate silmadega mees. Olemuselt käremeelne, aga juristina targutaja, armastas põhjalik olla — eriti, kui juhtus eriarvamusele jääma. Käsi laotades hüüdis ta: «Põhimõte! Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Tööliste Partei põhimõtteks on: võim nõukogudele. Selge. Aga seni, kui me võimul ei ole, kui me pole sotsialistliku revolutsiooni juurde üle läinud, nagu ütleb Lenin — siis: mis on meie ülesanne? Kontroll. Peame Ajutise Valitsuse funktsionääridele näppudele andma, õige. Aga neid vangistama minna? Kas meie ei rutta partei liinist ette? Kas me ei löö oma rinnet sellega segi? Kas poleks targem Piiterist või Tallinnast järele küsida, kaaluda? Nii järsk samm võib praeguste vahekordade juures saada enneaegse kokkupõrke põhjuseks. Selles on asi.»

«Seda parem!» arvas laua teisest otsast polgukomitee esindaja Grigorjevitš. «Algatus jääb meie kätte.»

Sel hetkel tormas robinal saali tropp naisi, kes valvesoldatiga uksel tõugeldes ja lärmates tegid töö jätkamise võimatuks.

«Liha, härrad... Tehke õigust!» hädaldasid naised.

Mehin astus laua tagant välja, neljale naisele vastu, kes vedasid eneste vahel üht naist. Viimasel oli hea kamakas paberissekeeratud verist liha süles, mida ta nii kõvasti vastu rinda surus, et riietele imbus rusket leent.

Naised seletasid jälle kooris:

«Mats võttis raha... lätlane ei anna liha kätte...»

«Ostsime... härra...»

«Minu, minu,» tõendas lätlane viletsas vene keeles.

«Mis teil õieti on?» läks Mehin lähemale. «Mis te tahate? Rääkige teie!» käsutas ta üht naist, kes hoidis lihakandja käsivarrest kinni.

«Härra komitee, see moor napsas liha nina alt ära... Maksime matsile raha — tema napsas lihatüki. Mats irvitab: kes ees, see mees... Härra, meie ostsime kahasse...»

«Taevas, viimane kopik lennus!» kinnitas teine.

Et läti naine midagi aru ei saanud, kordas ta lihatükki näidates:

«Minu, minu...»

«Valetab, raisk! Midagi ta ei maksnud!» kisasid naised. «Mis «minu, minu»! Anna liha siia!»

«Kuss, kuss, ärge kallale minge! Ta nõuab oma osa. Olete koos ostnud, selgitage asi ilusasti ära!» rahustas Mehin.

Kõik naised, ka lätlane tõendasid end raha maksnud olevat...

«Palagan!» tähendas Grigorjevitš kulme kergitades.

«Ei. Sügav eludraama,» arvas üliõpilane, ise morn kui ronk.

«Naised lihtsalt narritavad meid!» kihvatas Dolgojevski.

«Teie asi, kodanikud, on segane. Minge miilitsasse või toitluskomiteesse,» haaras Mehin uuesti keset naiste jagelemist sõna.

«Seal mõistavad liha lätlasele!» karjus üks naine.

«Noh, siis on ta lätlase oma! Või meiegi siin läbi näeme.»

«Teie olete ometigi tööliste poolt, ja meie oleme töölised! Sõjapõgenikud saavad abiraha, jahu antakse neile ja liha, ja võid ja... Nüüd, kui üle mitme aja sai turu pealt suutäie osta, nüüd kisub üks lätlane sellegi hammaste vahelt ära! Mis tal meie turule asja! Mingu oma komitee manu!» karjus laia näoga naine tigedalt.

«Minu, minu,» kordas lätlane sellegi peale.

«Mis kuradi sinu! Anna siia!» kargas äkki naine, kel juuksed ripendasid ümber pea, jalad olid paljad ja nägu kondine kui luukerel, lätlase kallale. «Anna siia, varganägu!»

Mõlemad tõstsid häält, kumbki oma keeli. Kuid lätlane hoidis lihakäntsakat kõigest jõust kinni ega kavatsenudki järele anda.

«Tasa, naised, mitte siin kiselda!» rahustas Mehin.

«Maksku meile's raha välja!» nõudsid eesti naised.

Mehin püüdis lätlasele rahaasja selgitada, kuid see raputas arusaamatult pead. Seda pidasid eesti naised nõusolematuse märgiks ning asusid uuesti lihatükki talt ära kiskuma.

«Põrgu!» katkes nüüd Mehini kannatus. «Korrapidaja, kihuta välja!» käratas ta soldati poole, kes hargitas uksel.

«Tehke õigust, härra, õigust!» püüdis üks naistest veel Mehinile läheneda. Kuid see astus järskude sammudega laua juurde tagasi.

«Mis Saalomoni mina tean teile mängida!»

Soldat tõmbas paar naist õlanukist kinni, siis tõukas teise paari nende ette, lätlase aga surus viimasena minema.

«Noo, marss, marss välja!» kärkis ta Mehinile järele, ajades neid pikkamisi nagu laialikippuvaid lambaid ukse poole.

«Härra, mis te n'd, mis te n'd ometi,» puiklesid naised.

«Välja, muud midagi! Kes ei ole rahul, on anarhist — välja!»

Ligi ust keeras üks naine oma näo tagasi, ajas räämas rusika püsti ja hõikas üle saali:

«No oodake te, kuradinäod! Igal pool muudkui istuvad ja on asjamehed, aga õigust ei tee! Üks kisub teisel kas või silmad peast välja — abi kuskilt ei saa... Oodake, tuleb aeg...»

Siis langes uks kinni. Oli kuulda, kuidas salkkond käratsedes veeres üle turu miilitsa poole.

«On aga inimesed! Justkui arust lagedad!» pahandas Mehin oma kohale asudes.

«Mis seal n'd aru või kedagi,» kohmas Martin, kes oli vaikselt jälginud sündmuste käiku. «Inimesed püsti hädas. Näost näha... Sellepärast üksteisel nagu hundid kõris... Ega's ilma neid omavolil läbiotsimisigi...»

«Jaa, kurbmäng,» kinnitas üliõpilane nukra näoga.

«Päris tragöödia!» viskas vabameelne doktor, kes oli siin haiglatöötajate esindajaks. «Proletariaat ähvardab oma poegi, revolutsioon neab iseennast!»

«Inimestele on vaja süüa, mitte poliitikat,» targutas madonnasilmadega proua Astra melanhoolselt.

Kõigil oli korraga piinlik. Dolgojevski näris küünt, Grigorjevitš näppis kaelust, üliõpilane noogutas elutargalt. Vaikus venis pikale. Mehin lehitses pabereid, millele aknast langes nii rõõmuküllane päike, nagu poleks maailmas olemaski olnud ei viletsust ega häda.

See vaikus tihendas nii ühe kui ka teise poole sappi.

Aeglaselt ja tähendusrikkalt kerkis punases pluusis Dolgojevski nägu. Siis kõmahtasid sõnad:

«Lihtsameelsus! Meie siin esindame Venemaad, tema rahvast, revolutsiooni. Meie ei tohi lasta end narriks teha. On aeg tulnud karmi kätt, rusikat näidata. Kõikidele, kes julgevad pead tõsta revolutsiooni või Venemaa vastu. Riigitarkuse emaks on jõud. Venemaa revolutsiooni laimajate ja pilkajate vastu peab tarvitama karmi kätt. Rusikat!» põrutas ta lauale.

Mitmed silmad tõusid. Mõisteti mõistatamatagi, kelle kohta käis see ägedusega esilepaisatud deklaratsioon. Aga kehitati ebameeldivusest õlgu. Mehin koguni köhatas puudutatult. Kui kodanlased kombineerivad enesele kaitseväge, kas siis selles on süüdi vaesed naised? Ühe otsast teise otsa vaadates, nagu piinlikkusest vabandades, ütles ta:

«Põhimõttekindlus ja selge vahe klassivastasega on enamlaste poliitika alus. Aga rahvusküsimustes rusikat riigitarkuse tipuks pidada — see on enam kui halb nali, sest ka meie, enamlased, oleme eestlased, venelased, lätlased jne. Ning ka meil on rahvuslikud tunded, oma nõuded, programm üheväärsuse asjus. Härra Dolgojevski seletused, kuigi ka tema ennast sotsialistiks nimetab, vabandage väga, ei väljenda minu arvates ei sotsialistide ega revolutsiooni seisukohti.»

«Sest nad lähevad lahku eesti põhja-balti-meeste ja läti severopomoštši tegelaste seisukohtadest, kes mängivad nende piirimaa rahvakillukeste «parlamente» ja õhutavad sakslaste toetusel Venemaast lahkulöömist. Seda tahate ütelda või?» lõikas Dolgojevski irvitades vahele.

«No kuulge, kui teie iga näljase naise sõnad keerate rahvuslikuks separatismiks, kodanluse organiseeritud tembuks, kas te sellega üle ei hinda kõiki noid põhjabaltlasi ja meid, nõukogu liikmeid, tolaks ei tee?»

«Vot kus Tšuudimaa rüütel!» ilkus Dolgojevski. «Paar diviisi ja — tervel sellel loral on lõpp.»

«Veel üks sõna ja — härra Dolgojevski on kokku kraapinud terve panslavismi ning vene šovinismi poliitika. Need aga käivad vaba Venemaa põhimõtete vastu,

häbistavad revolutsiooni... Meie nendega ühineda ei saa, tegevuse aluseks ei võta...»

«Ei! Ei võta!» vastati mitmest suust korraga.

«Niisiis, jätame härra Dolgojevski tema riigitarkuse unistustega nendesse kõrgustesse, kus ta kõlgub, ja lähme asja juurde tagasi. Missuguseid ettepanekuid tehakse abikomissari või miilitsaülema asjus? Mis me otsustame?»

«Arreteerida!» kõlas hoolimatult Joonepi poolt. Teda toetas porisedes ja trotsivalt rinda ette ajades Dolgojevski.

«Tühistada väeosa kutsumine,» nõudsid vähemlased. Aga neid ei pandud tähele.

«Hea küll,» jätkas Mehin. «Kuid motiivid? Peame need protokolli kandma. Valeteadete levitamine, kohaliku väeosa ja täidesaatva komitee teotamine... Nii?»

«Rohkem pole vajagi!» hõikas Grigorjevitš.

«Väeosa, mis nad tellisid, saadame tagasi?»

«Tagasi!»

«Tehtud! Asume hääletamisele!»

«Sekretär, loe hääled!»

Väike tõmmu mees luges: «Viis, kuus, seitse...»

«Valdav enamus!» hõikas ta vapralt.

«Mina olen vastu. See on jõledus!» deklareeris proua Astra.

«Mina erapooletu,» lõi doktor käega.

«Kuigi ma kahtlen, kas sellest kasu on, hääletasin ma kaasa. Hääletasin ainult sellepärast, et kooskõla mitte rikkuda. Enneaegne võimutsemine palju ei anna. Ja teiseks, kehvade inimeste seisukorda me sellega parandada ei suuda, kui vangistame kodanlikud tegelased,» seletas üliõpilane, pikkade sammudega mööda ruumi kõndides.

«Aga kas peab kaitsma revolutsioonilise organi respekti?» müristas Dolgojevski. «Peab. Ilmtingimata peab!»

«Jaa, mõnikord ehk peabki. Aga see on teine asi. Sellega meie filosoofiliselt ei tungi enam peale, vaid taganeme.»

«Kuidas?»

«Me jätame üldliini maha ja kombineerime enestele

kõrvalteid. Kõrvalteele kaldumine aga on iseenesest kaitsevõte — taganemine, kui tahate. See on härrasdemokraatide, mitte meie, internatsionalistide, võitlusviis! Mulle on see võõras. Head päeva!» tõmbas ta ukse lahti ja kadus paljapäi, nagu oli, selle taha.

Nõutult vaadati talle järele.

«Veider poiss,» pomises Grigorjevitš.

«Jaah, kui ma teda ei tunneks... Lihtsalt liberaalse kollanoka lora,» vangutas Martin kahetsedes pead.

«Ahahaa!» naeris lõbusalt doktor. «Tondid, valge kodanluse viirastused punases pritsimajas.»

Samas sattusid Dolgojevski ja Grigorjevitš ägedalt vaidlema selle üle, kas neil tõega ei ole põhimõtteliselt õigust arreteerida Ajutise Valitsuse abikomissari, ja kui on — kes peab seda siis tegema?

Dolgojevski raius ägedalt:

«Kui nemad hõiskavad oma kongressidega, ajavad rahvale puru silma, no mis siis meie? Näed siin,» tõukas ta lehe, mis kirendas Eesti rahvuskongressi kirjeldustest, teise ette. «Näe: «Elagu eesti rahva esimene esitus! Tõusku ta kogu maa ja rahva eluliste huvide, vaimsete, majanduslikkude ja ajalooliste ülesannete ning eesmärkide kõrgusele! Ükskord ometi! Suur päev Eestis!» Teaduslikus keeles nimetatakse seda separatismiks. Ja seda on leht poole jala pikkuste tähtedega täis. Aga kus on siin kirjutatud Venemaa ühistest huvidest, kus vaimustusega sõdivast soldatist, naistest-patriootidest? Palun, mitte sõna! Muudkui hurraad, uhkustamine oma Eestiga! Puhas separatism! No kaeme's õige, kas meil on õigust või ei ole...»

Kuid seegi küsimus jäi lahtiseks.

Noor meister Ervin Joonep viskus püsti, heitis juuksed üle pea tagasi ja ütles resoluutselt:

«Grigorjevitš! Viis meest püssidega. Poole tunni pärast on need härrad siin. Mina ise toon revolutsiooni laimajad ära!»

Tund hiljem istus abikomissar tõepoolest relvastatud vahtide vahel täitevkomitees. Esseer Joonep oli omameelse polgu au rusikaga jalule seadnud. Pealetükkivalt nõudis ta abikomissarilt:

«Astuge tagasi — teie blameeritud olukorras on see ainuke õige samm.»

«Vabandage,» tegi kogukas härra ülakehaga tõmbi painutuse Joonepi ja Mehini poole. «Teie ei ole mind ametisse pannud. Teie nõudel ei astu mina ka tagasi.»

«Mis te siis tahate?»

«Seda lubage küsida teilt, härrad. Mina ei saa tõesti aru, milleks see komöödia?» laiutas ta ravitud käsi.

«Teie saatsite telegrammi armee juhatajale?»

«See oli minu kohus.»

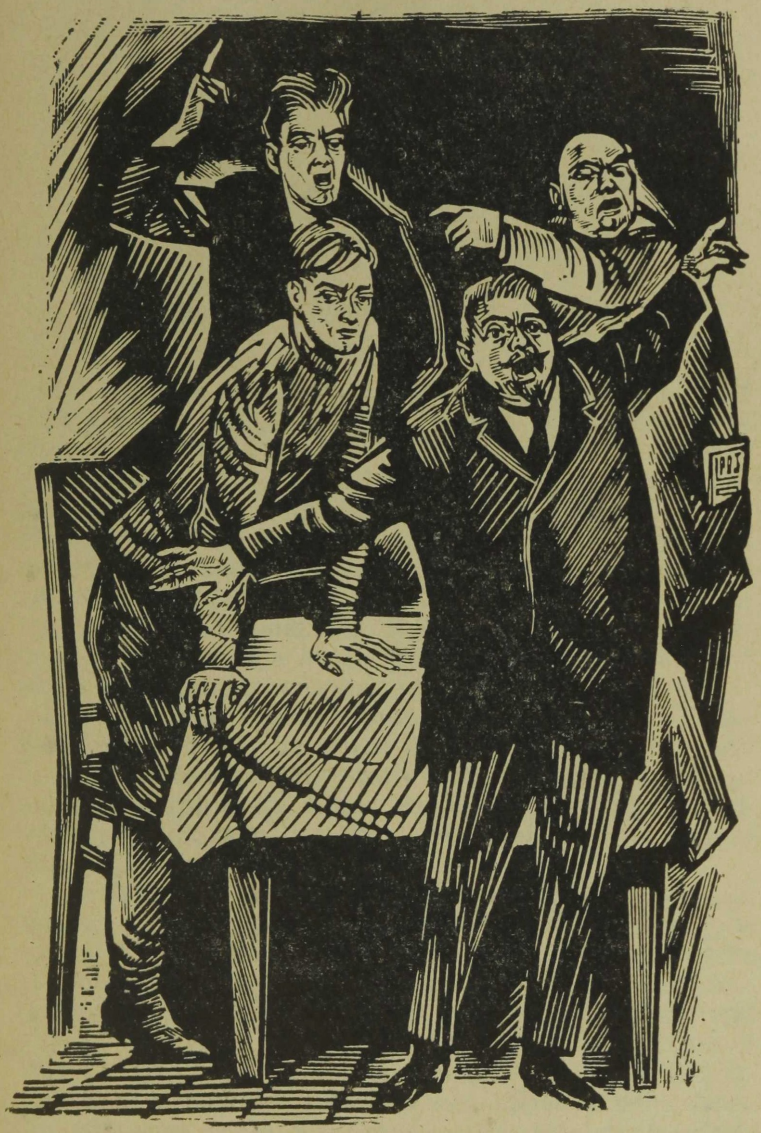
«Meie vabastame teid ülearustest kohustustest — arestiga.»

«Eks näe,» nõksatas härra kandilisena näiv pea tõrksalt.

«Küllap näete...»

Punane lipp majaesisel lehvis uhkelt ja võidukalt, soldatid käisid ustest edasi-tagasi — kuulati üle esimest vangi, härrat, kes kord oli Vene tsaari riigivolikogus esindanud oma linna ja oma klassi. Teine klass päris talt nüüd aru.

Võim valitses võimu...

NELJAS JÄRK

1.

Sel ajal, kui mehed rabelesid korralagedusega, luges Vanda kahevahel olles päevi. Luges pikki suvepäevi nagu laps sõrmi — igaühest üksikult kinni haarates, eraldi muljudes, mitte uskuda suutes nende karmi tühjust. Terve nädal möödus, enne kui anti järgmine elumärk. Ja sedagi polnud rohkemaks kui aknaavajaks pettumusele. Sest kirjakeses, mille Martin ühel õhtul pihku pistis, teatas Mehin lühidalt: sõidan uuesti Tallinna, sealt vist edasi. Tervitan. Kahju küll, et ei leidnud mahti vaatama tulla. Enne ühised, siis isiklikud asjad. Niisugune on elu aluspõhi...

Õnnetus teeb inimese umbusklikuks. Pärast kõike juhtunut ootas Vanda erilist hellust, soosingusooja. Kui ta aga teadmatusse jäi, tundis end alandatuna ja solvatuna, läks rahutuks, küsis eneselt järjest sagedamini: mis imeelukat ta küll mehes otsis? Kas see õhin polnud pisut lapsik ja narr?

Ära hilberda ringi, ära jookse, oli hoiatanud Miili, siis ei juhtu sinuga midagi. Nüüd oli üht kui teist juhtunud. Ning andes kaudselt kasuemale õiguse, vaevles ta ometi ise mõtte kallal, et miks pidi olema just tema see hädavares, kellega juhtus. Veel enam: kratsis end koguni kartusega, et küllap vana Miili kihutab nüüd tõega välja, nagu oli näinud kihutatavat mõnd teist libastunud tüdrukut. Lihtsalt kõmbi, riidepambuke kaenlas, sõbranna poole. Seesugust karistusviisi peeti palvenaiste juures õiglaseks. Ta otse ootas pealekäratamist,

sõimu, et kaua teda, roju, tuppa söödetakse. Aga seda ei tulnud.

Kooliõde Milvi ahhetas ja ohhetas, pööritas silmi ning uudishimutses tuivaga näoga:

«Kas nad sind siis ikka tõega...?»

«Mis asja!» turtsatas Vanda.

«Noh, leht kirjutab, et...! Jessas!» Ta ümar nägu lõi lõkendama. «Kus ikka põnev lugu!»

Oli see nüüd kaastundeavaldus või edevusekihu, võta kinni. Milvi pole titake. Mida ta tahab? Kas üksikasju sellest, kellega metsa mindi, või soldatitest? Proovigu ise! Ning vastaski nipsakalt:

«Leht võib paljugi kirjutada, aga minuga ei tulnud välja... Eks katsugu mõni teine.»

«Jessas!» pettus Milvi. «Sul ei olegi siis põnevat... Mina mõtlesin, et sina nüüd...»

«Ei. Minu kondid on koos, au alles — kui sa seda teada tahad. Ja homme lähen tööle kah.»

Milvi lippas tühja suuga minema. Vanda aga tõi oma tööhilbud lagedale, pani need korda, ja kui Miili õhtul mõisaväljalt tuli, nõudis, et kuidas seal naistega on, kas juurde võetakse.

«Sinust nüüd!» lõi Miili käega. «Teevad sõnadega sandiks...»

Vanda pea nõksatas iseteadlikult püsti.

«Kuradit mul nende lõugadest, kui ma tööd jõuan teha. Ja seda ma jõuan.»

Et Miilit muserdas mure poja pärast ja et puudus nagu tüütu lurjus vahtis iga pilu vahelt sisse, tõrju, kuidas tahad, ta ei vaielnud vastu, ainult mühatas hääletult.

Naistekarja silma alla ei olnud kerge minna. Aga peenraid rohida paistis siiski etem olevat kui üksi poolnäljasena päevad läbi toanurgas konutada ja oodata ei tea mida... Vanda peitis hambad, nood tihedad väikesed hambad nagu valged tallekesed pruntis huulte taha ja neelatas — neelatas häbitunde alla ning sampsis hommikul kasuema sabas mõisasse.

Kapsaväli sinetas ja säras kastes nagu järv. Naised askeldasid seal mitmes tropis. Ta sattus nende hulka, kelle ülesandeks oli pinnast kobestada ja kunstväetist anda — liikuv poolkummargil töö. Esialgu läks kõik

hästi — enamus töökaaslasi olid võõrad, isiklikke jutte üles ei võetud. Lõunatunni järel satuti aga rööbiti vagudele naabertrupiga ning sealt sähvas Reostu Alma kohe:

«Ah Vanda, vaeseke, ka jälle vao peal!»

«Ennegi oldud.»

«Mis ennest rääkida. Siis sul, lapsuke, sihukesi kavalere veel polnud!»

«Kes soldatitega kahasse kallistavad,» torkas teine.

Vanda surus oma kestendava, tedretähelise nina hästi sügavale kapsalehtede vahele. Mine sa seleta naistele, paljuke neid rüütleid on, kes tüdruku kaitseks rinna revolvri ette seavad! Aga kui oma lähemad naabridki kaasa kahjama hakkasid, et küll on ikka voostrid need nüüdsed mehed, jooksevad minema, kui naisterahvas hädas, kähvas vastu:

«Midagi ta ei jooksnud! Mina ise viguri pärast jooksin, otse tuiskasin soldati käppade vahele...»

«Olgu et ise, olgu et vigurit tehes. Tema oleks pidanud kisa lahti lööma, appi tulema...»

«Mis asja? Kui ta ei teadnudki, kuhu ma äkki jäin.»

Nüüd ei päästnud enam miski. Tuli jutustada, peatuda üksikasjadelgi, mis vere näkku ning äärepealt ka silma kimelema kiskusid. Naised kuulasid kikkiskõrvu, kuid jäid kindlaks: süüdi. Õige mees nii ei talita. Hoolimatu, niisugune! Oleks juhtunud, et omakandi poiss, hoopis teine asi. Aga mis üks võõras ei-tea-kust tulnud nüüd lihtsast piigast!

«Või mis temal. Kergitab jalga nagu koer ja läheb. Räägitakse, et vist sõitnudki Piiterisse pere perra,» torkas üks naistest.

Kisendada, karjuda oleks Vanda tahtnud, et see on vale, et tema ei ole sugugi nende killast, kes niisama tüdrukuid hullutavad. Aga ta suu jäi lukku. Sest kas ümberringi küllalt nõndagi ei tehtud? Või mis teadis tema mehe sõitude põhjustest? Veel vähem oli tal rääkida teise kavatsustest. Ainult pigista hambad kokku ja vaiki. Naised aga kaagutasid üksteise võidu sellest, kuidas too või teine mõne tütarlapse narriks teinud. Seesugustega pidavat oldama ettevaatlikum kui soldatitega kasarmus. Soldatiga on nii, et tema tuleb ja läheb, tema pärast ei hakka sulle keegi hambaid näitama ega

haugu tagantjärele. Tema pärast ei tee sa enesele ka südamevalu. Aga niisugustel poolhärrakestel, nendel igas linnas oma liibe, iga preili pool pesapaik, nendega ei pidavat mõistlik tüdruk üldse tegemist tegema, sest neist ei tulevat muud kui õnnetust ja häda... Töötüdruk vaadaku ikka omasuguseid, lihtsaid poisse. Või kui vaatabki vahel kõrgemale, siis mitte liiga kõrgele, sest kõrgelt kukutavat kergemalt ja valusamini.

Seesugune oli töönaiste lihtlabane, aga elutark kokkuvõte oma noore kaaslase äpardusest. Ning et tal vastukaaluks neile peale oma usu ja tunde midagi muud välja panna ei olnud, ei osanud ta õieti vaieldagi. Või mis sa vaidled rumala loo puhul, milles ise oled ülepeakaela süüdi!

Ent naiste hulgas leidus ka teistsuguseid, sääraseid, kes võtsid tüdruku muret hoopis tõsisemalt. Kondine ja kiitsakas piitsavars Alamaa Eeva tõmbas Vanda õhtul kõrvale ning ütles:

«Tule meie juurde ühisusse, saad inimeste hulka ja unustad, mis nad siin lõksutavad.»

«Mis ühisust mulle vaja?» kahtles Vanda.

«See on niisugune ühisus, kus kõik töölised. Seal on nälgijad ja hädalised, puha omasugused. Üheskoos käisime härraste ladusid triikimas, üheskoos arutame ka oma asju. Vahel peetakse kõnesid ja loetakse lehti kah.»

Vandale meenus kuuldus Kustist, selle tegevusest ja ta küsis imestusega:

«Kas niisuguse asja jaoks on siis ühisused?»

«Ühisus on hea iga asja jaoks. Aga peamine, seal on kõvu, julgeid inimesi, kes ei lase end naerda. Mis niisugune näägutamine tähendab? Tule, peame aru.»

Vanda läks, käis mitmel õhtul. Ning veendus, et paljugi, millest tõugati, tuli lihtsalt teadmatusest, rumalast peast. Ühisuses kuulis ta ka esmakordselt suurtest meeleavaldustest ja laskmistest Petrogradis, sai teada juulisündmuste tagajärgedest. Talle hakkas nagu iseenesest koitma, kuhu Mehin järsku kadus, miks Martinitki näha ei olnud. Lehtedes, mida seal ühiselt loeti, selgitati võitluse raskust ja ridade koondamise vajadust. See kõik pani mõtlema, andis otsekui uut julgust ja lootust. Sest kui öeldakse koondatavat ridu, siis kas

ei tähenda see, et read koos — mehed uuesti lagedal? Tuleb ehk seda ootamatut äraminekutki võtta kui pealesunnitut, hädapärast, mida töölistegelastel sagedasti juhtuvat? Ta tõi ühisusest kaasa lehti, neelas neid ise, andis Karssale ja teistelegi ning jäi rahulikumaks.

Paar nädalat hiljem jõudis kodukanti tagasi Martin Haspe, kepp pihus ja kaabu kuklas, täpselt nagu varematel aegadel. Sedapuhku seletas ta enese tulevat Tallinnast, kus võtnud osa koosolekutest ja puutunud kokku ka Mehiniga. Ta tõi Vandale teise kirja. Selles vabandati südamest, paluti andeks kadumise eest ning avaldati lõpuks arvamust, et Vanda-preili kõike juhtunut liiga tõsiselt ei võta, pahandusest aru saab ja kirjakirjutajatki mõista püüab...

Neelanud lennult need read, küsis Vanda tädimehelt:

«Milleks ta mulle nõnda kirjutab?»

«Milleks? Noh, meil oli ju juttu...»

«Ah siis sellepärast,» venitas Vanda.

«Ma arvan. Ta on aus mees.»

Aus! kõmatas sõna kõrvus.

«Olgu,» ütles ta viimaks mõtlikult. «Kirjuta talle minu poolt, et ärgu muretsegu. Minuga on kõik korras. Käin tööl ja elan kah...»

Järgmisel hommikul oli ta aga näost nii ära ja töös närb, et naised itsitasid:

«Vanda justkui titehädas...»

Selline oli töönaiste labane arusaamine. Vanda kirtsutas kulmu. Närigu ja nokkigu, kui tahavad. Mis tal neile ikka ütelda?

Noil segastel kempluspäevadel iseenesega meenus talle tahtmatult Jaan Tüürmann. Voolitsedes mälestusi pikkadest talveõhtutest, sattus ta eneselt korduvalt küsima, et kas mitte Jans polnudki too omasugune, keda manitsesid vaatama töökaaslased. Tõsi, Jans oli tuntud-teatud, aga jahe kui kustunud süsi, mis ei sütita. Jansi kõrval võis rahulikult kõmpida nagu laps isa käekõrval, isa, kes hoiatab, noomib ja keelab... Tark taadikene, aga temaga tunned end üksi. Kas niisugusega saab siis koos elust läbi minna? Ei osanud Vanda sõnadega ütelda, mida ta igatseb, missugune peaks mees olema. Tundis üksnes iga rakku otsekui kisendavat tugevama järele. Tõsi, Mehinist ei teadnud

ta suurt midagi. Kuid ometi ei saanud neid võrrelda. Samuti nagu mitte neid tundevirvendusigi, mis kumbki meestest tema südames tekitas. Pahisevalt kaasakiskuvat jõevoolu tukkuva lombikesega ei vaheta... Pealegi nüüd, kus see leht, mis Jans üldse enam temast!...

Tüürmann ise venitas oma päevakesi enesessetõmbunult ja vaikselt edasi, ehkki elati kesk suuri ühiskondlikke raginaid ja mullistusi. Teotuhin vaheldus temas lohutamatu passiivsusega, erk kaasalöömine loiu minnalaskmisega, ilma et kumbki oleks suutnud lõplikult vallata. Ta rapsis ja ragistas vahel enamlastega, kelle taktika ning propaganda teda ärritasid. Siis jälle pidas pikka aru iseenesega, kirjutas artikleid ja vesteid, milles targutas revolutsioonilise seaduslikkuse, moraali ja inimsuseprobleemide üle. Juhtumist juhtumisse elades laskis ta end kõigest mõjutada, püüdis ka ise kaasa mõjuda, kuid ilmselt tulemusteta, sest määrav eluvool käis temast kauges kaares mööda.

Miilitsast lahtisaamine läks libedalt. Härrad koondasid sinna parajasti omi ning teda kui käreda toimega sotsiaaldemokraati, kelle tegevuse uurimise täitevkomitee arvati tühja tõuganud olevat, ei pidanud keegi kinni. Oodates enese kohta otsust, elatas ta end nüüd sellest piskust, mis kaastöö eest sai Tallinna lehtedelt. Et aga mingit selgust ei tulnud, viimaks koguni pritsimajast talle vihjati, et ega lõplikku otsust oodata maksagi, komisjon on lõhki läinud, vaatas Tüürmann ringi, kus uuesti küüned külge lüüa. Väljavaateid paistis olevat toitluskomitees. Kuid siis tuli ajaleht vestega metsaromantikast ning paiskas ta jälle roopast välja.

Pime, petetud vanapoiss, kinnitas ta enesele. Seda siis tähendas tüdruku tõrksus! Lõuad pidada, mitte silmagi pilgutada! Alatus! taunis esimene tuhin. Kuid ei olnud temasugusel kerge kivi visata. Võis ju ägedusehoos sarjata, hukka mõista ei saanud. Osa süüst vajus ta enese õlgadele. Ning siis tahtis ta tormata tüdruku juurde, andeks paluda, heaks teha, kõik korda seada. Kuuldused, et lood metsas polnud sugugi nii traagilised nagu pasundas leht, jõudsid varsti temanigi. Samuti ka teated kavaleri sõidust kuhugi konverentsile ja Vanda närusest enesetundest. See pani uuesti tormitsema.

Ta kirjutas ajalehele tulise artikli, toonitades kõlbluse ja sündsusetunde häbematut langust sõjaaegadel. Päev hiljem aga halas oma märkmikus: kas võib olla kohtumõistjaks see, kelle enese süda ei ole süütundest puhas? Ning pidas ennast kahetsemisväärselt õnnetuks inimeseks, kes ei tea, kuidas oma eksimust lunastada. Eksida võib kogemata, lunastamine peab toimuma ettekavatsetult. Mitte nõnda ei kujunenud see Tüürmanniga. Hella enesetunde ja suure sisetakistusega inimesena ei jõudnud ega jõudnudki ta otsusele, enne kui leidis end tuttavalt teelt. Orasheinakõrs näpu vahel, otsis ta radu, mida polnud tallanud enam talvest saadik. Kõnniteede ääres vohasid võililled, aedades lokkasid kapsad, kollendasid õites kurgid, puud surnuaias kahisesid tasa ja kobrutavas tänavatolmus müras kari lapsi. Kodune, tuttav ümbrus. Ei olnudki nii väga kauge aeg, kus ta ise hingas sama õhku, kilkas agulilapse kilkamisi.

Oli pühapäevane õhtupoolik. Kõrgelt lõõmav päike torkis selga, pani räästad tõrva nõrguma. Aedadest kerkiv õielõhn segunes aga seapahnadest ja lautadest tulvava virtsa lehaga, haaras kaasa nööridel kuivava pesu aurangud, sulas ühte kivitõrva hõnguga ning moodustas kokku äärelinna veidi imala, kirbe suveõhustiku. Tänaval ukerdas ainult paar lapsi karjatavat vanaeite ning ühele veelauale toetudes peesitas oma haavaarmis õlga soldatipükstes mees. Tüürmannile vaadati järele nagu juhuslikult siia sattunud härrasmehele, kuigi oma torus pükste, tolmunud kamasside ja halliks pleekinud nokatsiga ei andnud ta mingit härramõõtu välja.

Majakesed räämas akendega tukkusid päikeses nagu mullu. Ja küllap vaevlesid neis inimesedki endiselt, ehkki vahepeal oli kukutatud tsaar ja kätte võidetud vabadus. Sõjaaegne karm elu kestis. Hoovides askeldas endiselt lätlasi. Võib-olla olid põgenikud uued, nende mustlaselu oli sama. Endine oli ka madal majakene roheliseks võõbatud aknaraamidega, millele ta pilk peatuma jäi. Selle alakorra aknal polnud ei lilli, ehet ega eesriiet. Ülalt aga vaatas vastu õitsev fuksia. Maja näis olevat sootuks tühi, mahajäetud.

Kitsas, tuttavas katusealuses lehkasid paar ämbrit, kartulikoorekast, vanad pastlanärud ja rootsik, ära-

pühitud saunaviht. Viltuse paaripuu külge, tolle ööne kohta, kust läks käik Vanda sulamisse, oli riputatud naiste töörõivaid, undrukuid, jakke ja jämedast takusest lõngast sukki. See kõik hakkas silma, kuigi täiesti ülearusena, sest ega ta neid esimest korda näinud.

Kitsas uks pani ta otsaesiselt higi pühkima. Sellesama käe mingi lihas aga viis koputama. Missuguse sõrmenukiga, kuidas see toimus, seda ta ei teadnud. Kuulis ainult, et sees paar kärmet sammu tehti, uks lahti kisti ja tuttav hääl kärsitult «jah» ütles. Siis seistigi silm silma vastas.

Kulunud mehevibalik, nokats kuklas, keha kamassitaldadeni kohmetust täis, kahe jalaga kindlalt maha toetuva päikeseküpse tüdruku ees, kelle näol ootuseärevus andis kähku aset enesessesulgumisele.

«Sina!» libises pooliti pettumuse, pooliti imestusega üle ta huulte, kusjuures parkunud sõrmedega käed ristusid nagu kaitseks rinnale. Säärases üllatust, kahetsust, jah, isegi hirmu väljendavas poosis tegi ta sammu tagasi.

«Kui sa lubad?» võttis Tüürmann küsivalt mütsi peast. «Ma läksin, ma tulin . . .»

«Tulid vaatama, mismoodi pärast kõike seda plärälära välja nähakse, mis,» oletati kohe löögivalmilt. Ning, et näida täiesti loomulikuna, haarati voodilt kätte sukk, mida parajasti nõeluti.

«Silmad nii välja jäänud, et . . .» pomises Tüürmann, «midagi ei näe.»

Vähe on sul siin näha, oleks tüdruk tahtnud pista. Ent kehitas ainult õlgu, nõelus ja vahtis vaikselt oma näppudele.

«Ilus ilm . . . Kas sa luhal pleekimas ei käi ka?» tõi Tüürmann viimaks vaevaga üle huulte.

«Mina . . . pleegin mõisa kapsas.»

«Pühapäev, võiks minna . . .»

«Sinuga või?» tuksatasid tüdruku suunurgad.

Tüürmann vaatas kõhetut lapsekaela, mis kandis palmikuvõruga pead nagu koormat, vahtis ta kitsast, tedretähtedest kirjut, veidi piinavines ilmega nägu, meenutas möödunud aegu, ilusaid päevi ning tal oli tõsiselt kahju. Tüdrukust seal koikuserval, aga ka enesest. Kogu elust.

«Vanda,» ütles ta sulav-leplikult. «Kui ma olin ülekohtune, andesta...»

Tüdruk kergitas korraks pilgu. Selles kees solvus koos trotsiga, see oli ühtlasi arglev ja piitsutav, nii et sundis mehe kohmetult teisale vaatama. Üksnes vaevatud loom, kes valuga hambaid näitab, võib nõnda vaadata. Hääl kõlas aga üsna reipalt.

«Nagu asi selles oleks!»

«Selles vist ikka ka...»

«Ah, teid mehi! Arvate, et aina teie ja teie... Lollus! Luba küsida, kas tulid minu üle irvitama või?»

«Vanda! Kes meist siis pühak on... Kui sa tahad, anname teineteisele andeks ja...»

«Ja edasi?»

«Võiks hakata hoopis teistmoodi elama.»

«Sinuga?» Nõel süstis hoolega sukas.

«Kui tahad...»

«Aga kui ma ei taha?» saadeti torkav pilk.

«Siis — ma ei tea...»

«Mina küll. Sa kakud natuke aega karvu, manad mind ja ennast, aga nööri kaela ei pane.»

«Ei tea. Ega vist sinagi mitte.»

«Vist küll. Sellepärast — kas maksab nihukest juttu rääkida.»

«Raske ja paha on.»

«Või kellel ta lihtne!» õhkas tüdruk ja hammustas nõelelõnga krõksti katki. Ilusad valged hambad välgatasid.

«Kui sõidaks ära, võtaks koha teise linna ja...»

«Sõida, võta.»

«Jah, aga...»

Vanda vahtis talle tükk aega silma sisse, vahtis lapse halastamatu avameelsusega ja ütleski avameelselt:

«Kas nüüd ehk ei ole juba hilja.»

Tüürmanni pea vajus longu.

«Sa siis... armastad teda tõsiselt?»

«Kui ma teaks!» langesid töötavad käed rüppe. «See on midagi muud. Ma ei oska seda öelda... Ta võib minu maha jätta. Aga sinu naine ei suuda ma olla... Sa võiksid vist küll praegu seilest rääkimata... aega anda.»

Tüürmann võis. Ta läks seekord minema, läks lõõ-

dult. Kuid tuli varsti tagasi värskete lootustega, uutest tegevuspuhangutest kaasa kistud. Tuli kolmas, neljas kordki, esines mõistvalt ja hellalt, unistas südamlikust arusaamisest, nii et üksijäänud tüdruku näole tekkis juba vastukajahelke. Ta vajas usaldust, jõudulisavat lootust, mis aitab kosuda, mahajäetusetundest üle saada. Seda Tüürmanni kavatsustes sirvimine praegu tegi. Ning kuigi Vanda endamisi ebales, kõhkles, vahest iseennast hurjutaski, tabas ta end ometi vakselt otsekui mingeid ettevalmistusi tegemas. Kohendas riidenatukesi, isegi ehtis end jälle, kui juhtus linna poole minema. Miili poolhurjava päritluse peale, et milleks ja misjaoks ta ennast mukib, kas tahab uut patsu saada, ta ei vastanud. Isale aga, kes juhtus kord kurtma naise kasvavast pahurusest, tähendas riivamisi:

«Tuleb vist teie juurest ära minna, hakkate siis ehk paremini läbi saama.»

«Kus sina, lapsukene?!» ei uskunud Taavet kõrvu.

«Kaua siis ikka nõnda häbiks ja hädaks kaelas...»

Rinnukile aknale laskudes vahtis vanamees sealt välja, sorakil vurrud liikumas nagu nõutul kassil.

«Vana Miili plära nüüd,» ütles ta viimaks kindlusetult. «Kes tema lõugu!» Ja et tal tütrest hale hakkas, siis päris: «On's sul mõni koht kah valmis, või ajad niisama tühja?»

«Koht?» venitas Vanda. «Mis kohta siin... Jans kutsub enda manu.»

Taavet keksas nagu torgatult ringi.

«Mis? Tüdrukuks talle, või armukeseks või... Või võtab ta sinu ära?»

«Kus seda!» vajus Vanda pea longu. «Aga nii nagu ma olen? Igaüks haugub, mõni vaata, et näitab juba näpugagi...»

«Sa kurat, jah!» ägenes vanamees. «Kus s e e sul siis jäi — see Mehin? Litsus minema?»

«Ei tea,» luksatas Vanda. «Sõitnud kuhugi ära. Tagasi, näe, ei tule. Ja kui tulebki — kes teab... Miilil on vist õigus, jah!» purskus järsku pahinal nutma. «Sellepärast ma ei suudagi tema silma all elada...»

«Nuu-jah, et see inimese elu ka nii sant peab olema!» kratsis vanamees kitsikuses kukalt. Südamele kogunes sappi, nii iseenese kui tüdrukutirtsu pärastki.

Vanda silus triikrauaga pesuhilpe, nina maas, ja mõtles ise, kui veidralt peab ta isale selgitama oma eluplaane. Mis teistel toimub piduliku elevusega, rõõmutuhinas, selle peab tema nagu varastama, salaja võtma, ilma et keegi kuuleks või näeks... Justkui mõne ärapeetud naise kolimine ühe juurest teise juurde. Käsi puudutas kogemata tulist rauda. Aga valus ei olnud. Ainult silm jälgis imestusega üleskupruvat villi.

Vana Taaveti mõttekäik jooksis hoopis ummikusse. Ta kobas nurgast toki ja koperdas sellega vihaselt kopsides hoovi, kus naine pesi kaupmees Rikasküla pesu, sest toas oli lämbuse tõttu võimatu suurt vett kuumutada.

Naine töötas peaaegu alasti, ainult õhuke pleekinud sitsseelik ümber põlvede ja määrdunud, varrukateta särk, mis jättis suure hulga punetavat rinnapealist ihu katmata, üle kumera piha. Ta nühkis peomõhnaga kolmjala põhja peal pesutükki. Nina käis sealjuures peaaegu ühes käega, selg täiesti koogus. Kuum ilm ja raske töö panid ta nähtavalt mossitama ning tülpinult tõmbas ta aeg-ajalt üle silmade, mis tükkisid higisse uppuma.

Taavet toetas selja vastu aeda, tokitses tuld paja all. Et hoov oli tühi, arvas ta siinsamas naisele välja laduda, mis teda vaevas.

«Miili!» hüüdis ta.

Naine ei peatanud töös. Ei kergitanud peadki. Ainult urises vastumeelselt: «Mis sa jälle tahad?», pannes häälde just niisuguse tooni, nagu oleks nähvanud: «Käi sina siit minema!», et hästi välja paistaks see vaev, mis ta nende kõikide heaks näeb. Taavet tundis seda tooni, teadis ammugi, mis sellega öelda taheti — kuid jättis täna tähele panemata ja pahvatas järsku:

«Vanda ehib meie mant äraminekut.»

Naise nühkiv käsi hakkas veel vihasemalt käima.

«Ah seda ta, niru, siis haudub... No mingu, no jooksku... Jookse sina ka, kui tahad — kellel teist häda on!»

Ta läks tigedaks ja nähtavasti hoopis unustas, et enne halbade sõnumite saamist pojast oli ähvardanud ise tüdruku minema peksta. Jutt ärritas teda nõnda, et ta veel kord hüüatas:

«No mingu, mingu! Tahaks näha, kus tal too parem paik on.»

«Kos tal, latsekesel ikka... Vist Jansi manu...»

«Võeh! Vai armukest elama! Linksu laskma! Hm-mh, sellest patust ei saanud veel küllalt, nüüd siis tolle narriga. Vai niiviisi!» kargas Miilil äkki süda täis. Nühkimise jätnud, asus ta oma märga käsivart voolitsema.

«Mis sa närid's tüdruku küljes ühtepuhku nagu uss! Sinu enda süü...»

«Või minu süü! Kas mina kihutasin teda soldatite kätte?! Õkva kui oma last hoia ja kaitse, siis veel süüdi.»

«Poisi sa nahka panid — nüüd läheb tüdruk kah. Nujah, hea küll, las läheb...»

«Mis hea küll? Mis poisi? Poisil on sinu, raisa, veri sees, see ei anna talle rahu maa peal. Jookseb nagu poolhull ja teeb tükke. Ja või see tüdrukki parem on. Kah vereviga.»

«Vana Miili!» kopsas Taavet tokiga.

«Mis vana Miili? Kas ma valetan? Mis hulle tempe sa kõik ära tegid seal mõisas ja veel linnaski! Inimene justkui poole aruga! Noh, võsud takka järele...»

«Äh sa tänamatu tõbras! Kisu sind sita seest välja ja nüüd saa veel võtta kah. Kui mina ette laoks, mis sina kõik oma lastega... Oi jeerum...»

«Lõuad!» põrutas korraga naine.

«Nujah. Mina pea lõuad, sina las muudkui tõrvad! Südametu elajas. Ise vantsib palvetunnist teise, aga kodus — ooh!»

«Mis sina minu käimistest tahad saada?»

«Ela enne ise õiget elu — siis viska kivi!»

«Õiget elu! No ütle, kes teid kõiki õige söödab ja katab? Leiba te olete saanud. Kelle käest? Üksi minu ihuvaev. Kisu ja kaku kas või hing seest välja. Aga tema veel, et... Kas sinust ka miskit kunagi on olnud? Poisi kasvatasin mina üles, olen toitnud ka sind ühes sinu tüdrukuga. Siis veel haukuma, sa häbemata prohvus!»

Naine pildus pesutükke nöörile ja hurjutas meest puhu aega. Hurjutades hakkas temas küpsema otsus, ning veidi ringi keerutanud, paiskaski ta selle toki najal hargutajale näkku:

«Õige häda mul teid toita või kasida! Võtan oma kimpsud ja lähen. Olge siis omavahel õnnelikud. Ei ole ussi närimas ega kedagi!»

Vanamees nägi, et oli oma jutuga pigem asja rikkunud kui parandanud. Ohates ronis ta trepist üles, laskus sängiservale, vahtis lakke ja tuiutas niisama. Ühtki mõistlikku mõtet pähe ei tulnud. Miiliga, no kes temaga... Tuba oli palavat täis, silmad vedasid vägisi kinni, ning viimaks ta uinuski.

Vanda oli kuskil väljas. Miili lõpetas all pesu, laotas viimased särgid-püksid nöörile. Sealjuures tõnnis ta peatäie, pobistas palveid ja tirssis uuesti nutta. Kõige haleduse peale vaatamata kujunes aga otsus uuesti lahku minna aina kindlamaks. Neid ei sidunud enam miski: poeg, kes klanis vanamehega rahus elama, oli laiale teele läinud, nagu kõmistas juba rahvasuugi, ega julgenud vist kodukandis nägu näidata. Mis siis veel? Vanamees ja tüdruk — elagu, kuidas tahavad. Pesu kuivama visanud, jooksis ta Kõötsa Villemi juurde ning ladus plaani lagedale. See ei olnud vaimustatud, vastas, et naisi viidavat Riia alla ja Iru kanti kindlustustöödele, sõitku sinna. Aga ajutist peavarju lubas.

Segasena ja erutatuna ruttas Miili tagasi, asudes kohe oma asjakesi kokku korjama. Katusealusest võttis ta plüüšjaki, villased seelikud — mõlemad, rohelise ja sinise — suurrätiku, saapad ja vattjopi. Kõik selle kraami ladus ta trepiotsale lina peale ja tõmbas pampu.

Parajasti, kui ta järgmist kompsu seadis, ladudes sedapuhku hunnikusse tööriided, nende vahele paar vasklusikat, punasest klaasist lillelise suhkrutoosi, potikese ja panni, kõik ta enda ostetud, ärkas vanamees voodis. Silmitsenud viivu nohinal talitavat naist, venitas ta halvakspanevalt:

«Nujaa-noh, mis kuradit sa küll jahid!»

«Ei taha olla sinu ja su tüdruku uss!» kaapis Miili nõgist potti. Ega temalgi see minek kerge olnud. Inimesed tänaval vahtisid hirnudes kraamikandmist. Rõika Pärja koguni haletses kahemõtteliselt, et näe, Miilikene leidnud vist jälle noorema... Aga mis pidi ta siis tegema? Jõudes teise vooriga trepist alla,

katlake näpu otsas, riidepamp kaenlas, juhtus vastu Karssa.

«Miili, issand jumal, mis sina teed?»

«Ei ole midagi parata,» kiskus naise lõug kipra.

«Hullvaim, jätad mu üksinda nagu hundi!»

Nad seisid nukralt teineteise vastas keset kivist hoovilappi, ohkasid vaheldumisi, mõistes sõnadetagi. Viimaks haaras Karssa riidepambu oma kaenlasse, asus töökaaslast saatma.

«Jah, küllap oleksin minagi oma vanamehe pärast seda teed läinud... Aga lapsed, kus sa, hing, nende juurest jooksed...»

«Lapsed jah, hädaks inimesele on,» vastas Miili. Seepeale astuti vaikides edasi.

Kui naine enam tagasi ei tulnud, ajas vanamees end asemeserval istukile, võttis pea käte vahele ning ümises valuliselt. Tuba oli tühi ja kole. Nurgast, kus enne seisis kaks veeämbrit, vaatas nüüd vastu üks, lopergune. Laudilt oli kadunud toose, naelalt lamp, seinalt riided. Sabinal jooksid seal ämblikud. Ainult kell oli jäetud paigale, vana roosade lilledega kell. See oli tema ostetud. Kell, jah kell! Vahtis ta tükk aega selle koltunud näkku, enne kui taipas, et osutid näitasid üheksanda õhtutunni algust. Söödavat nuhkides ürahtas ta mornilt: kapist haigutas vastu tühjus. Kas nüüd tuleb püstinälga nägema hakata? keeras ta enese teisale ja vahtis nõutult valkjashalli lubjatud seina, kus ämblik parandas võrke...

Siis tuli Vanda ning jäi löögist tummaks.

«Ära tee väljagi! Tema on juba kord niisugune inimesetükk... Ennegi nähtud.»

Tüdruk ei saanud rahu. Ei võinud isa ometi jätta üksi tühja tuppa. Ta kõngeks nälga ja kasimatusse.

«Ei,» ütles ta natukese aja pärast. «Nüüd ei lähe mina kuhugi. Nüüd tulgu siia — meie juurde!» arvas ta olevat leidnud pääsetee.

«Nuu-jah. Kas teine siia ubrikusse tahab tulla?»

«Küll mina,» julgustas tüdruk.

Aga tema tarmukus jäi sõnadesse.

2.

Direktor Hülpe puistamise järel soikus elu Urmi majaloguskis õige mitmeks pikaks päevaks. Püsis oht, et kui peale Jaanise Taaveti keegi neid veel ära tundis, võidakse kergesti jälgedele juhtida. Leht kriiskas päevast päeva röövlibandedest, mõned neist öeldi käeski olevat — vaja oli varjuda.

Seepärast kihutas Oolup juba samal õhtul oma hoburakendiga linnast välja, ära maale, ärisõprade poole, viies kaasa ka Kusti ja Kolja, et tõendada enese eemalolekut, igaks juhuks aga välja vahetada vanker, look ning mõned seljariidedki, mis võisid ehk kuskil silma jääda.

Nädalapäevad paoskleti nõnda Vasulas ühe hobuseparisniku rehekambris. Nii mõnedki väärtasjad rändasid peremehe kaukasse. Aga selle eest lainetasid ka lauad ja märuldasid mehed nõnda, et kadus öö ja päeva vahe, et aeg-ajalt sõber sõpra ei tundnud. See oli üksainus pikk, pidev puskariuimas trallamine. Sest niikaua kui linnameestel jätkus, millega maksta, nirisesid ka kraanid. Igal peol tuleb aga kord paratamatult lõpp. Linlased jäid järjest kehvemaks, ning reedel teatas parisnik, et ta sõidab laadale, mingu ka nemad. Laupäeva hommikul linna poole tagasi võristades — kooritud jalakast look peal, värvitud kodaratega vanker ning selles nagu kunagi lihunikkudel naha sisse keeratud mullikas — ei mäletanud Kusti tervest nädalast muud, kui seda ränka solvust, mis Oolup talle näkku oli paisanud. Köötsa Villemi kasupoeg — nii kõlas see aunimi, millega teda kostitati ja ühtlasi vari heideti ka emale.

Oma elukogemuste põhjal tundis Kusti äärelinna naisi küllalt hästi. Aga et ta enese ema kohta nõnda, — see ajas harja püsti. Ning samas vankrikehas röötsakile, andis ta julma tõotuse vanale Köötsale näidata, kui see tõsi on. Vastasel korral aga Aksli kolu lõhki koputada.

«Sa enne seedi, siis praadi,» irvitas Oolup, lisades nokkivalt, et rahadega võõraspapa, mis ta tühja praalib. Vaata, saadab veel oma kulu ja kirjadega Kaukaasiasse patisaksaks, et pojuke ei tunneks mammist puudust.

«Ära, saatan, jära!» tõrjus Kusti.

«Raha, ega raha ei haise, mis sa turtsud!» vaigistas teine elutargalt. Ja nõnda nad linna sisse sõitsidki: Oolupil pea täis oma ärisid, Kusti aga mossis ja enesest väljas, nagu oleks millegi väga haisvaga ennast määrinud.

Ette oli kokku lepitud nõnda, et õhtul kogunetakse naiste poole ja et Oolup, kui paneb mullika mehele, toob joodavat. Kolja kadus teel kuhugi kasarmute kanti, Kusti aga kui väejooksik, kel hea ei olnud end linnas näidata, lonkis maanteelt luha peale, kus keeras ühe kuhja äärde magama.

Oli helge päikesepaisteline suvepäev. Taevas tuskles hommikust saadik ning pärast lõunat kallaski kahvi piksevihma. Seejärel lõi luht nii värskelt haljendama, nagu oleks puudutanud teda kevade enese sõrm. Isegi Urmi maja ümbruse saastahunnikud ei laotanud oma lehka pealetungivalt, vaid lasksid heinamaal, kus rohuladvad helkisid pisarvees ja päike rõõmsalt nilpsis niiskust, häbelikkude voogudena liikuda ka lillelõhnadel ja vihmajärgsel värskel õhul.

Madal, linna aknaklaasides punaselt kilgendav päike kiskus magaja silmad lahti. Ta ropsis sineli heintest puhtaks ja hakkas mööda vaevalisi radu oma sihi poole sampsima. Tõmbus juba hämaraks, lillakad pilvejoomed silmapiiril lagunesid hõredaks võrguks, kui porine ja põlvini märg mees üksiku majalobudiku juurde jõudis. Väljast oli see sama ripakil-räpakil, räämas ja sõõnas nagu alati, eemalt vaadates isegi mahajäetud. Sees aga tuikas lärmakas elu. Ümber laua, mis oli keset ruumi tõmmatud, istusid peale Liine, Maali, Kolja ning paari soldati veel kaks meest. Üks neist parktõmmu, kõrget kasvu ja võimukas, sametkuues, teine nääpsuke, vingus näoga, kunstlill rinnas, kiisulips nagu pääsusaba risti valgetel kraenurkadel. No muidugi, professor ja poeet! Laual oli suur kauss täis lihapirukaid, nii rasvaseid, et limpsa läbi akna. Seal oli ka liud praelõikudega, leivavirn ja paar pudelit. Terve laudkond vaatas parajasti pealt, kuidas Oolup kümnetoobisest plaskust vana haljast kruusi vulksutas ning kuulas ahnelt ta juttu:

«Toobiosa oli... Aga mis sa tilgaga kõrbesse kõn-

nid! Lasen siis Kaevu uulitsa nurga peale, ühe poepapa juurde, et nii ja naa, on pakkuda terve piimanõutäis, et kas ei taha ära võtta. Kus papikese lõust lõi särama, nagu oleks õnnistust saanud. Et kui sajalise eest, lasku tulla... Noh mina, et ehk saab kah. Kähku tagasi, piimanõu vett täis, tilk hanssu pluhti pärast peale ja aidaa papakesele treppi... No kitsis mis kitsis, aga õnge läks. Seitsekümmend viis viskas ära. Ega siis muud kui valusasti varvast. Teise kanti ja sealt endale plekitäis puhast... Selge sehvt!» säras noore suli nägu eneseimetlusest.

«Priima primissimo!» uratas sametkuub, kätt nagu taktilöögiks üles tõstes.

Terve kampkond itsitas.

«Oolup, vemmal, tõmbab,» hoiatas Maali.

«Ei-noh, väike nali peab olema,» tõrjus asjaosaline ise käsi eemale, mis teda patsutama kippusid.

Kusti vahtis laudkonda umbusklikult. Kuuldes aga Oolupi avameelset suurustlemist, leidis lolluse olevat kõhelda. Hetkel kui Oolup topsikut kummutas, tõukas ta ukse lahti, jäi naela otsas rippuva lambi alla seisatama ja sai esimese tervituse sõnadega:

«Tere tulemast... kasupoeg!»

Naeratuse asemel tekkis näkku kibeduseviirg. Teda ärritas too sõna. Kuid polnud mõtet siin teiste ees asja laiaks tampida. Ning ta tegi end seda mitte kuulvatki.

Teda tervitati kui omapoissi, kui üht neist, kellele vaba elu soldatisinelis rohkem meeldib surmast kaitsekraavis. See äratas sametkuue huvi. Väärikalt kergitas ta käe ja käsutas:

«Istu, seltsimees, sinna minu vastu, daamide-lillekeste vahele.»

Ütles ning uuris ta rikutud nägu suure tähelepanelikkusega.

«Sisse anda. Inimene, kes kannatab, vabastada muredest. Teo ja tõega, mitte lõraga.»

Kusti neelas suure sõõmu, hammustas pirukat peale.

«Teine takkaotsa,» käsutas professoriks hüütu. «Norutamine ei ole noorusele kohane.»

Kopsik kummus uuesti suule ja vänge vedelik vulksus kurgust alla. Ta jõi sõõmukaupa, jõi peaaegu vihase tõsidusega, nagu juuakse haiglase, kustutamatu janu

korral, mis trotsib määra ja mõõtu. Otse kallas seda veidi õlist, kleepuvat ja lehkavat märga enesesse. Kallas ja märkas, kuidas professori raske pilk jälgis ta kätt, karglevat kõrisõlme, kuidas see pilk kompis ja vaagis teda tervenisti. Nähtavasti jäädi tulemustega rahule. Sest niipea kui nõu tagasi lauda kolksatas, tähendas läbitungiva silmavaatega tegelane talle ergutavalt:

«Vaevlevad vanaeided, mehed põrutavad pihta. Olgu ees, mis tahes. Ainult tegu, otsene tegu vabastab ja õilistab isikut.»

Päevi viinauimas elanud ja nüüd värskelt end laadinud poisi kumisevas peas tekkis kujutlus, nagu poeks teine oma pilkudega temasse, sõrmitseks ta südamesaladusi. Tavaliselt tõrjus ta säärased ligikippumised hammustava torke või mõnitava irvitusega. Seda siin polnud tahtmistki tõrjuda. Teise tahe otsekui põimus ta enese tahtega, tugevdas ja teritas seda, imbus temasse samuti kui viin, läks mööda keha laiali, sai ta enese tahteks, juhtis ja häälestas ta hingeseisundit mõistmata kombel nõnda, et turtsumise soovigi ei tekkinud, vaid vastupidi, hakkas kujunema mingi usaldustunne, mille mõjul ta nagu saladuskaaslasele üle laua kumarasse laskudes sosistas:

«Nii et's — klaariks teha?»

«Klaariks. Kõik. Süda puhtaks, noor sõber. Ära kohku. Võtame selle peale.»

Mis kumbki nende sõnade all mõtles, seda nad teineteiselt ei pärinud. Nad jõid, rüüpasid taas suurte sõõmudega. Järjekordselt kopsikut kummutades märkas Kusti uduselt, kuidas üks soldateist käe ümber Maali piha pani ja kuidas Kolja veretavad silmad sellest ümmarguseks paisusid. Ta ei saanud teisiti, kui pahvatas täiest kõrist naerma. Naeris luksumiseni. Naeris üksi. Et aga teine soldat parajasti lõpetas vana loo kahekümne viie sillaga linnast, arvati teda hirnuvat selle mõjul, ega läbetud märgatagi ta erilist, unenäotaolist meeleseisundit.

Üldine joobumuskraad oli juba säärane, et naised alustasid laulu ja mehed trallitasid kaasa. Eriti hoogsalt too tõmmu, kühmus turjaga soldat, kes Maalit pigistama kippus ja laulusõnade vahel naist välja tulema kehutas, minnes ise ees.

Maalile soldat meeldis, ta keksas püsti ja astus laulu kõõrutades ukse poole. Kuid nüüd sai Kolja mõõt täis.

«Istu, või ma...!» käratas ta kurjalt.

«Naljakas,» edvistas Maali õlgadega.

«Lase ometi inimene hädasid õiendama,» ilkus Oolup.

«Ma talle näitan hädasid!» põrutas joobnud mees lauale. Kopsikud ja kausid kargasid.

«Mis sa õige tahad saada?» laskus Maali tagasi pingile. Narri armukadeduse uim oli talle vastik. Halvakspanevalt silmitses ta mehe laiu, puhitavaid ninasõõrmeid, lamedat laupa ja karvast rinda, mis pluusi vahelt välkus, tuletades meelde härga. Lojus, otsustas ta endamisi. Kuuldavalt aga ütles külma rahuga:

«Vaata mul saksa.»

«Ma olen inimene, kurat, ja ma ei salli, kui mu oma silma all.»

Samal hetkel tuli väljast ahvatleja, märkas, milles asi, torkas trääsaga Koljale küljekontidesse, vahest ehk veidi valusamalt kui vaja, ja osatas:

«Või tema on inimene! Ei tea, mis meie siis oleme?»

«Ära käppi külge aja!»

Käed kiskusid rusikasse, näod virildusid. Kuid siis laksatas professori kämmal lapiti vastu lauda ja hääl, nagu pasunast, käsutas:

«Välja!»

Siin peeti heaks kombeks omavahelised riiud lahendada vabas õhus. Meeldetuletus oli karm ning see täideti tõrkumata. Laua äärde jäid konutama üksnes sametkuub ja Kusti.

«Karjale tõmba piitsa!» ürises mees kopsikut suu äärde tõstes. Ning taas tundis poiss, nagu oleks teine välja ütelnud ta enese mõtte. Nad vahtisid teineteisele silma sisse. Ja Kustile näis, et kui teda kästaks, ta haaraks siinsamas piitsa, nüpeldaks ukse taga kaklejad läbi... Kuid teda ei kästud. Selle asemel vajus kampkond tuppa tagasi. Ilmselt oli Kolja pehmeks räägitud, vaen maha maetud, sest ta tuli lauluga. Ning tema järel lällutas terve koor:

«Ikka viinaga, ikka viinaga
tahan mina oma elupäevad lõpeta...»

Kõige kainem näis Liine. Kähku sosistas ta Mi Tai-

monile midagi kõrva. See noogutas lahkelt, ning kohe hüüdis naine:

«Poisid, kas katsume! Kellel õnne on, see võidab — nii mängus kui armastuses.»

«Mutti?» kõhkles poeet.

«Ei, konni, konni!» nõudsid soldatid.

«Mis? Titemängu? Atškoo lahti!» põrutas professor.

«Kes panga teeb?»

«Ristiäss algab.»

Mehed vajusid röötsakile laua äärde ning Mi Taimoni sihvakate sõrmede vahel välgatasid üksikult igaühe ette langevad kaardid. Teise lehena kukkus Kustile ristiäss. Poisis, kes seni oli loiult jälginud askeldamist, kihvatas vana kirg. Ja kui pilk professori oma kohtas, luges ta sellest välja, et tuleb mängida — tuleb kõrgelt, kõigest kuradist hoolimata kõrgelt mängida. Nagu traavel enne jooksu raputas ta ennast, raputas maha rammestuse, ajas pea püsti ja haaras kaardid. Siis laskis tõsta, jagas.

«Siia, mulle kah,» litsus Liine end professori kõrvale.

«Ja mulle!» käsutas Maali soldati selja tagant.

«Ah naised kipuvad mängu. Noh, näitame, kuidas Luukas õlut teeb!» irvitas kühmus soldat.

«Puhtaks teeme teid, püksinööbini!» ähvardas Liine.

«Võtke parem püksid...»

«Rubla pank!» hõikas Kusti, tundes end täiesti oma sõiduvees. Mõnuga siblisid ta sõrmed iseenesest päris uusi ja häid kaarte. «Palju võtad?» pöördus ta Oolupi kui eestkäe poole.

«Puhtaks ikki!»

Oolup ostis kaks kaarti ja käskis siis vastu võtta.

«Soldat... Tore leht!» viskas Kusti kaardi selili. «Üheksa, kümme... üks! Kladi manu!» käsutas ta lehti kokku korjates. «Kaks sees... palju?»

«Ära! Võta vastu!» toretses Maali.

«Kümme... äss... üks! Pane!»

Juurde maksis ka Kolja, tema järel poeet ning isegi professor. Nad kõik kas ostsid lõhki või jäid silma võrra vähemusse. Pangapidajal jooksis aga säärane kaart, et iga vastuost näitas kahtkümmend või kahtkümmend üht. Ta käed lõid niiskeks, koltunud palgesse tekkis

jumet. Riivamisi professori pilku tabades luges ta sellest tunnustust, täit toetavat heakskiitu. Ringi järel oli pangas kakskümmend kuus rubla.

«Stuk!» kuulutas Kusti võidukalt. Ta segas, servis ja ärritus. Justkui sipelgad jooksid mööda selga. Silmad neelasid ahnelt raha: kaks punast kümnelist, rohekas kolmeline ja kollased rublatähed. Kena summa. Kas panevad juurde? Terve ta olemus ja tahtejõud koondus sellele, et kõik alt läheksid, juurde sumaksid, nagu esimeses ringis. Silmad kissis, soni otsaesisel, laskus ta kumerusse laua kohale, kaardid kramplikult, peaaegu rulli keeratult pihus. «Võlgujäämist ei ole! Kes lööb, laob raha lauda!» kinnitas ta külmalt, aru saades, et läheneb hädaohtlikumale olukorrale.

Esimesena lõi Oolup ainult viis rubla. Ta ostis neli kaarti juurde, uuris neid, imedes ise täie hingega paberossi ja vidutades silmi. Viimaks hammustas paberossi hülsi läbi, sülitas selle põrandale ning tegi tõrjuva viipe.

«Aitab!»

Pikkamisi keeras Kusti oma kaardi nähtavale. See oli potiemand. Halb leht, mõtles ta viivitades, järgmist tõmmates. Käsi värises veidi ning liueldes langes risti kaheksa. Kui tuleb äss? kiikas ta nagu nõuküsivalt üle laua losutava, teda ainiti vahtiva professori poole. Kuid selle silmad naersid, käsutades julgelt ostma, mitte kõhklema, hirmu tundma. Ta võttis ning — lauale pudenes ruutu üheksa — kakskümmend.

«Üheksateist,» pomises Oolup ja maksis.

«Kolmkümmend üks, Kolja?»

See oli korraga kainestunud. Lällutava ja riidunoriva joodiku ilmet asendas valvas kihk näos. Uurides rahahunnikut laual ja lehte pihus, püüdis ta otsusele jõuda, kas nüüd või mitte kunagi... Risti üheksa kiskus lööma ainult kahekordset kaotussummat. Kuid uhkus ja umbes viiskümmend rubla sularaha taskus ajasid riskima. Kui ka läheb, arvas ta, paarkümmend jääb ikkagi. Ning põrutas kurjakuulutavalt:

«Pank!»

Kõik tõsinesid. See ei olnud enam ajaviide, nali. Siin võis mõni mees teenida.

«Paned manu!» hoiatas Maali pobinal.

Kolja näitas ainult hambaid, sest soldati käsi mudis jälle naist. Aga ta ei tahtnud end segada lasta. Võttis, sai viie, selle peale ässa ja — oli lõhki. Sõnalausumata vedas ta taskust kahekümneviielise, kaks kolmelist ning pildus need lauale.

Kõik mängijad vahtisid nüüd põnevalt oma kaarte ja rahahunnikut, mis kui lagunenud viht oli tuustis nende vahel.

«Kahekümneviiene ära!» tõmbas Maali raha kaarti alla.

Tal oli käes seitse, sai juurde kaheksa, selle järel seitsme ja — oligi lõhki.

Mi Tai-moni naeris laginal. Naine aga vahtis imeliku näoga Kusti otsa, kelle laup pärlendas higis, pondunud sooned aga pekslesid nagu vedrud.

«Mis kuradi vigur see on?» viskas ta kaardid lauale.

«Õnn. Veab inimesel,» noogutas professor soosivalt.

«Võta see!» lendas panka Maali käevõru — kena paari kiviga kuldehe.

«Ah!» tegid mitmed järsku. Ese oli palju rohkem väärt. Pank näis korraga meelihurmavalt suurena, risk väärikana. Kuuskümmend kaks rubla rahas pluss käevõru, mille väärtus ei tarvitsenud väiksem olla.

Kühmus soldat proovis ning — pank paisus korraga saja kahekümne neljale rublale, ehteasi peale selle. Ta ostis kolmanda kaardiga lõhki, kahmas ruttu põuest raha, puistas selle vabisevate kätega lauale. Siis läks näost kaameks, jäi üksisilmi vahtima pangapidaja näppudele, et kontrollida mängu järgmisega. See oli Liine. Ta riskis emanda pealt lüües uuesti ainult kolmelisega. Ostis kakskümmend pangapidaja kaheksateistkümne vastu ja võttis raha.

«Braavo!» hõisati segiläbi. «Nüüd laguneb! Sina, Sergei, põruta põhi peale!» julgustati koltunud näoga soldatit.

Kusti kohendas rahasid laual. Kippus tekkima niisugune tunne, nagu ähvardaks keegi kuube seljast ära kiskuda. Närviliste, ekslevate sõrmedega pani ta endale kaardi, vaatas, üleni pinevil, vastasele näkku ja surus masti kõvasti pihku.

«Nitševoo,» venitas sel hetkel ennustaja. Ning Kusti teadis, et see oli öeldud talle, öeldud julgustuseks.

«Palju tahad?» päris ta soldatilt.

Vibalik kõhkles. Teised kogunesid robinal ta ümber. Käes oli üheksa — hea kaart.

«Ära!» ässitas Kolja.

«Raha lagedale!» käsutas pangapidaja virila suuliigutusega. Kas vähe oli mänge nähtud, kus pärast stukiringi rusikatega tuli sundida kaotust välja maksma. Kui juba, siis juba! Paljaks terve kamp! Enesel aga vilksatas ajus, et kui saaks pataka, paneks kuhugi minema, kus oleks varju nii sõja kui kõige muu eest. Ta vilksas jälle ennustaja poole ning luges selle silmist toetust oma mõttele, aga ka — teole. Klaariks, kõik!

«Lase tulla,» jõudsid kauplejad viimaks otsusele. Pangale vastav summa laoti lauanurgale. Vibalik soldat sai üheksale lisaks kuninga.

«Nässu veab,» sosistas ta endamisi ja ulatas käe. Tuli emand.

«Jäta!» pomisesid kaasalööjad.

Mees laskus rinnukile lauale, mõtles, kaalus, nõidus sõrmedel ja kaartidel — aga sai ikka, et võtta. Võttiski, kuid tuli kümme ja — ta rusikad hakkasid korraga tantsima.

«Oled sa, kurat, nõid või mis, äh?» rebiti kaardid pooleks ja virutati lartsatades nurka. «Viina!» Kulistas siis kopsiku tühjaks.

Pangapidaja suunurgad tõmblesid kramplikult, silmad karglesid. Ühe käega krahmas ta rahasid, teisega sokutas kaardipakki aknale. Seal röögatas kaotaja metsikult, kopsik lendas võitjale vastu silmi.

«Suli!» näitas ta selipidist kaarti mastis. «Ah, sa saatan!» krapsas siis saapasäärest lühikese noa.

«Äh-äh-äh!» hirnahtas sel hetkel täiest kõrist ennustaja.

Kustil oli hoobilt kõik selge. Esimese liigutusega paiskas ta lähema mehe, poeedi, ründajale rindu. Tuikudes kraapsas see kätega seinalt lambi maha. Kõik uppus pimedusse. Siis käis pink kolinal teistele jalgu ning — võitja tormas välja, jättes kogu kamba häälitsema ümber segipaisatud laua.

«Või nii!» urises soldat end püsti upitades ja vastasele järele tõtates. Kuid komistas uuesti, rahmas noaga, ei tabanud kedagi ja vajus vandudes üle ukse esikusse.

Siis tõmbas Oolup tikku. Madal määrdunud seintega ruum oli kui prügikast. Kausitükid, tassikillud, pirukad, liha- ja leivakamakad porisel põrandal. Viinaplasku vulksutas vedelikku toitude peale. Lambipott oli katki, terve maja haises petroolist, nagu oleks rohitsetud lutikaid.

Soldat ukseaval aga karjus kähinal:

«Ma ta, kuradi, tapan, ma ta soolikad laotan!»

Tikk kustus ning jälle oli pime ja lämb.

«Äh-äh-äh-hää!» kõõksus hingematvas naerus Mi Tai-moni. Temaga ühines poeedi viiksuv hi-hi-hii...

Härradel oli lõbus — nad said elamuse, teo ja tõega.

3.

Pehme soopind lirtsus ja lörtsus, pikad heinad mähkusid jalgu — oli raske joosta. Hajameelselt tegi Kusti sinelinööbid lahti ja vedas pihuga üle kaela. Käele jäi veresegust märga. Nuga. Kuid erutusest, jooksust ja viinast kihama aetud, immitses veri kriimustusest välja. Liiatigi oli hautavalt soe, nii vaikne, et enda südametuksed mütsusid kõrvus. Raske õhuga segunes madalal luhal hall uduvõrk, mis ronis kohati üles, kohati roomas kavalalt maas, sundides kobama ja takerduma.

Ta kahlas tükk aega sihitult. Tagasiminekut ei olnud. Aga edasi — kuhu?

Oli kahkjalt valge, idakaar kumas kui nõrgalt kuumutatud raud. Selle kõige heledam täpp näis peituvat maapõue sügavuses, kuskil linna ja majade taga. Luht auras raskest kastest ning räägud saagisid ligidal-kaugel vahetpidamata ikka üht ja sedasama kärisevat viisi, nagu viiliks terast.

Vantsides mööda pehmet lodu edasi, ümises mineja vahetevahel valuliselt, tõukas kätega kleepuvaid rohulehti eemale ja justkui ehmus neist. Ta silmade ees keerles kõik aeg turbunud ruutusoldat. Vana mängijana oli ta näpuga ära märkinud selle asukoha mastis ning vastavalt korraldanud oma ostmisi. Ammutarvitatud võte, milles eksimine võimatu. Kuid lisandusid sametkuue pilgud, tema imelik vaade. Oli vist läinud hooletuks, kaardi ringi keeranud.

«Ja see — kohe noaga,» välgatas meelde viimane hetk mängulauast.

Ent lageda näo suunurkadesse tekkis siiski muie: rahad! Käsi kahmas taskusse, tuli aga tagasi tühjalt. Rapsimisel soldatiga oli ta need nähtavasti maha pillanud. Saatanahing! Oleks võinud tõesti... Ning koos selle mõttega viirastus kogu praeguse elu vastikus: omavahelised kisklemised, ohtlikkus, hirmulolek, sihitu pagemine iga väiksema kui krõbina puhul... Ja siis too noaga... Lahingus, seal rahmad vastast püssitikuga nagu õlekotti. Aga siin, kui tera silme ees läigatab — võtab võpatama.

Suure ringiga jõudis ta linna äärde, kus oli heina tehtud ja kükitasid haljad saomügerikud. Jalad viisid iseenesest nende juurde. Üminal vajus ta lähemasse saadu ning viskas käed laiali. Kas ta magas, kaua ta magas, kas see oli uni või segane ärkvelolek — mine võta kinni. Mingi jamps: poolviirastuslik mõttes sonimine, mis justkui hällitas, aga samal ajal ka piinas ja painas, nagu lootsikusõit rahutul veel, kus pea pööritama lööb.

«Käi kuradile!» hüppas ta äkki valju hüüdega püsti. Oli tundnud nagu kedagi enese peale vajuvat, kägistama kippuvat. Kuid luht oli tühi. Hirmuähmis vedas varrukaga üle silmnäo.

Valitses ikka veel uduhämar öö, räägud saagisid ja lodu haises. Salapäraselt kohises vaikus. Ehmudes kohinast, milles tundusid rabelevat ähvardavad hääled, pistis ta joostes linna poole, rinnus ängistus ja vaevatunne.

Siin-seal lipsasid räägud ta eest vudinal minema, teisal kohkus part ja lendas parinal pilliroogu. Iga ootamatus pani võpatama. Jalgealune muutus tasasemaks, vesi ei vulksunud enam põlvekõrgusele, käia oli kergem. Aga paks, otse pimestav udu vajus maha, nii et ta käed välja pidi sirutama, jalgadega teed otsima. Selles udukotis kõmasid sammud veidralt. Aeg-ajalt ta seisatas ja vahtis pärani silmi ette. Vahtis ja tardus, sest udus tantsisid ristid, ruutud, ärtud, potid... Kümneid ja sadu kaardigrimasse kükitas korraga ta ümber, justkui lendles, tiirles ja puudutas teda. Rahmates üle näo, venis varrukast välja toosama veidi kõmmis ruutu-

soldat, millele oli ehitanud oma mängu. Aga võttes jäi pihku ainult koltuma löönud kastekausileht...

Ta peatus uuesti keset teerada, tundes, kuidas juuksed pealael kerkisid.

«Kui on kuradid kiusamas, siis olgu!» surus viimaks läbi hammaste, pani silmad kinni ja astus pimesi linna poole. Kaardinägemused kadusid, ainult meelekohtadel tuikas raskelt.

«Raha, jah, raha,» tantsis teadvuses. Hammasrataste krigin ja ragin kuklas. Keegi kui torkas nägemusplaate kuskilt sisse ja kopsis neid tagant — nõnda, nagu oli vahel ise ahjusiibreid rusikaga kopsinud... Korraga külm sein ees... Leidis enese käpuli maast. Mätas oli jalgu jäänud...

«Hulluks lähen või?» käis judin üle selja. Porise käega jahutas ta oma palavat otsaesist. Kust see ometi tuleb, misjaoks?

Väga selgelt surtsatas mõte: klaariks, kõik! Sõita minema, kaugele... Teha ennast vabaks! Klaariks... Ahhaa!

Kui udupildikujund lõi visklema ta palavikuliste silmade ees terav sinkjaslilla nina, suur öömütsitutt ja rusikana püsti kõrisõlm... Pikk vooljas kael, käsn paremal lõpusel, ajas end käegakatsutavusse.

«Köötsa, jah! Köötsal on raha!»

Lõppes lodu ja algas lai porilesõtkutud karjatee. Võnklevad rajakesed looklesid kord üle kuivemate põndakute, kord läbi lontsikute. Mööda noid vingerdavaid radu edasi vantsides tundis ta end otsekui otsuseks kehastuvat, otsuseks, mis sundis ruttama. Hommik lähenes — tuli kiirustada. Käsi tõi püksitaskust esile toreda nahktupes pussi, direktor Hülpe jahinoa, silm mõõtis selle pikkust — meelekohad aga särisesid hullunult. Ahaa, tean, tean!

Majad algasid. Lai poris liimerdav tänav ronis mustavana linna kurku. Ja vaevast vabaneja kergusega hüppas luhalt tulija selle rohtunud kõnniteele. Tänavail ei liikunud hingegi, hooviväravad selitasid pärani lahti. Ainult üksik koer kõhutas trepil, keel ripakil suust väljas.

«Ahaa!» ägas mees oma kujutluste paine all. «Ah et

vahid!» Ta lähenes kurjalt koerale. Kuid see põgenes urinal, turjakarvu kergitades minema.

Juba hõretas agu. Surnuaia puude taga lõi taevas elama, hõõgus, kui ta Maria tänavale jõudis.

Väike maja magas, õhuaken praokil, eesriide äär selle vahel. Sääsk tinises rahulolematult sitsivoltides.

Löönud kämblad korra räpakalt vastu klaasi ja heitnud pilgu tuppa, tõukas ta õhuluugi pärani, sirutas käe sealt sisse ning tegi haagid lahti. Siis venitas mõlemad aknapooled pärani, märkamata ise sealjuures, kuidas hinged vääksatasid ja kaasakistud sitsriie sirinal lõhki kärises. Taga aetud painajalikust rutust, upitas ta end rinnuli aknalauale, tegi pöörde ning samas patsatasidki porised, läbiligunenud saapad põrandale.

«Minut ja — möödas,» käis kihk läbi lõõmava pea.

Sumedas hämaruses paistis tagaseinas ase. Sealt kostis tasane, mõõdukas hingamisnohin. Magaja oli valge palaka üle pea vedanud, nõnda et paistsid üksnes siruasendis keha mügerikud.

«Sinna!» tähistas sissetungija silmadega lõõgavat kaelakohta palakas, surus jahinoa pea kõvasti pihku, asetas jala ette ja seadis end hüppele.

Üksainus liigutus, hoogne sööst ning hämaras toas oleks välgatanud teras, katkestanud magaja kaelasooned... Ent eluvaist hoiab inimest ka unes. Just sel hetkel, kui mees pidi hüppe tegema, heitis magaja palaka tagasi ja viskus istukile. Nagu lahtipudenenud viljavihk langesid pikad naisejuuksed pahmastena üle poolpaljaste õlgade, üle piha ja rinna. Hüppeasendis kallaletungijale vaatasid tuuldunud näost vastu kaks päranikistud, ehmunud, kuid ometi nii tuttavat ja omast silma. Need silmad, see aovalgusest lõõmav nägu tarretasid ta paigale. Nagu kohutatud kiskja kivistus mees hetkeks, vankus siis, ning pihust väljapudenenud nuga veeres klirinal voodi alla.

«Kusti... püha taevas!» kuuldus kähe, murduv oie täpselt sama piinatult nagu siis, kui teda laatsaretvagunist oma rikutud näoga vastu võeti.

Kõige jõledama kavatsusega majja tunginud mees vajus voodijalutsisse kummuli.

«Ema, issand jumal... kurat!» korises ta abitult.

Ning piinarikkasse, täis ahastust vaikusse puurisid

mehe ägavad luksed, nagu oleks vulksunud soolaugas. Need nuuksed tulid sügavuste sügavusest, painava surve alt ning sarnanesid pigem vaevleva looma kaeblemisega kui inimese häälitsusega. Voodijalutsis losutas üksainus hunnik häda ja õnnetust — pundar viha, kirge ning häbi, mis oma jõuetuses on niisama rumal kui haletsemisväärne.

Särgiväel naine aga, kelle seljalihastes ja lõuapärades sõitsid hirmujudinad, kössitas voodis, jalad kramplikult enese all, ning pomises üksisõnu:

«Issand, armuline jumal küll...»

4.

Nagu juhtvitsata vanker lõngerdas Jaan Tüürmann vinta-vänta mäest alla. Tänav oli hommikuselt tühi. Ainult kuskil eemal trummeldasid rautatud rattad munakaid ja poeesistel välgatas toidujahil naisi. Mees lonkis lõdvalt: pikad käed ristluudel vaheliti, pea ripakil, müts silmil. Ehkki päike paistis ja hommik ergas lootusrikkalt, viiples ta näol pilvevine. Aeg-ajalt näis ta nii enesesse vajuvat, et tegi käänakutel umbropsu ülearuseid samme tagasi. Tõeliselt arenes aga teekond iga sööstuga siiski tükike allapoole, linnale lähemale. Pooliti küll vastutahtmist, kuid ometi.

Pooliti vastutahtmist oli Tüürmann viimasel ajal käinud nii mõndagi teed. Südames kahtlus heitlemas kohusetunderiismetega, käis ka seda. Kirjakene Eesti Sotsiaaldemokraatliku Ühenduse poolt käsutas grupilt ülesannet saama. Aga sisemiselt tundis ta end praegu iga ülesande jaoks närva olevat. Ainult vanast harjumusest, nagu hobune range nähes, kergitas veidi pead, kui talle räägiti eesti sotsialistide oma organisatsioonist, Lääne-Euroopa pagulusest tulnud haritud inimeste uuest taktikast, oma ajalehest ja vabast ülesastumisvõimalusest selles. Jah, kaastöö lehele, see oli üks asi. Sellega võis mõne rubla teenida. Aga ta polnud kellelegi lubadust andnud end nimekirja panna, vankri ette rakendada. Kuidas siis temasugusele eemalseisjale ülesannet? Vanad sidemed? Noh, sidemeid oli ka enamlaste ja esseeridega. Ja veel missuguseid!... Kuid tõepoolest — olukord oli pärast tsaarivõimu kukutamist ko-

guni iseäralikuks kujunenud. Revolutsiooni üks tiib — esseerid ja vähemlased — istuvad Ajutises Valitsuses, juhivad nõukogusid ning komiteesid, enamlased on aga pärast Petrogradi juulipäevi kujunenud taas poolpõrandaalusteks, kes teistele rühmitustele sülitavad tuld ja tõrva. Arusaadav, et enamlased teda kui omaaegset sõjatööstuslast pärast kevadist vahemängu värbama ei rutta. Mis pagana pärast lasta end siis kiskuda nende välismaalõhnaga tegelaste kilda? Viimased on veel õieti meistrid laulma vabadusest, demokraatiast, töölise õigusest — ehkki tegelikult ajavad taga üksnes võimu, kõrgeid kohti. Endise tsaari-tšinovniku asemele pukki panna mõni kodanlik bürokraat — on selleks vaja esseere, vähemlasi või radikaalsotsialistegi? Saavad hakkama ka tõnissonid ja poskad. Milleks siis lärmata revolutsioonist? Revolutsioon o l i ja läks. Revolutsioon oli see, kui tema ja temataolised lihtsad inimesed, relv käes, tungisid sisse sandarmivalitsusse või politseijaoskonda, tagandasid ja võtsid üle, kui vabatahtlik miilits pakastel öödel ilma talvevarustuseta uulitsatel korda pidas. Nüüd on see kõik minevik. Jälle istuvad härrad sadulas ning hall, vaevaline sõjaaeg kestab. Tuleb tööd teha nagu ennegi. Milleks siis need vastastikused nägelemised, parteitamised, grupid ja ühendused? Et lõpetada sõda, ütlevad enamlased; et lõpetada sõda võidukalt — lisavad kerenskid ja esseerid... Noh, lõpetagu siis. Lõpetagu võidukalt — see on muidugi parem — jah, aga lasku inimestel kord elama hakata. Milleks neid seadmisi ja salajasi kirjakesi? Nõnda targutas Tüürmann, valmistudes seda ühenduslastele ka ütlema. Kuid kõik läks teisiti.

Pooliti mäekülje sisse ehitatud kivimaja jahedas toas võttis teda vastu lokitud poisipeaga revolutsiooni-«ingel» Olga Astra ise. Naise lahkus, tema asjalikkus ja toimekus oli nii veetlev, et erapooletul Tüürmannil mahti ei jäänud oma kahtlustega lagedale tulla. Teda kui vana ustavat seltsimeest paluti ajalehes avalikult valimisbloki ideed toetada. Sest silmas pidades jõudude vahekorda olevat otsustatud linnavalimistele minna mitte üksikute, eraldi nimekirjadega, vaid ühise sotsialistliku blokina. Niisamuti, nagu astuvat välja kodanlased.

«Niisiis enamlased, esseerid ja vähemlased — kõik koos?»

«Kõik vahet tegemata.»

«Või nõnda,» jäi Tüürmann mõtlema.

«Meie, Eesti Ühenduse joon,» sädistas naine. «Mis-jaoks meil, väikerahva tööliste esindajatel, omavahel purelda? Nõukogu on selle poolt, täitevkomitee samuti. Ühiselt võime linnavalitsuse kergesti kätte saada, üksteise vastu ässitades upitame pukki aga kodanlased... Teie ei ole ju omavahelise leppepoliitika vastane?»

«Ei. Ainult...»

«Siis on kõik kombes. Kirjutage kohe sellele üleskutsele alla. Ma ise räägin toimetajaga. Meil siin linnas on seda väga vaja.»

Veidralt kõlas see «meil». Tüürmann poetas isegi, et ta ennast ühenduse liikmeks ei loe. Kuid see tõrjuti tagasi naljatusega: ah, küllap seltsimehed juba teavad, keda omaks pidada, keda mitte. Mis mõtet olevat vaielda organiseerumise vormide üle, kui ühised põhihuvid kutsuvad koostööle, kui see koostöö juhtivate seltsimeeste vahel olevat sama hästi kui otsustatud. Kas kõlbavat siis neil, väikestel vennikestel, oma joru ajada?

Võib-olla ei kõlvanudki. Mingid riismed endisest kohusetundest organisatsiooni vastu summutasid protesti. Silmanähtavalt oli omavaheline leppevaim tervem ja loomulikum kui igavene üksteise manamine, millest kasu sai üksnes vastaspool, kodanlus, kes end igas suhtes aina laiemaks tegi. Kui leppepoliitikat hukka mõista ei saa, mis tema vastu siis vaielda? Ja Tüürmann tuli ilma otsustavat sõna ütlemata tulema. Pisut enesekindlust nagu oleks juurdegi sugenenud. Teadmine, et teda jälle vajatakse, teda arvestatakse, tegi meele erksamaks. Kesklinna poole tagasi astus ta hoopis hoogsama sammuga.

Vahepeal oli päike kõrgele kerkinud, linn alustanud oma igapäevast rühki. Poodide ees surusid igavesest leivajahist tülpinud inimesed end vastu majaseina, et mitte nõrkeda. Seal oli kerjuseitesid, poisikesi ja tudisevaid taate, koltunud soldatileski ning puujalaga kangelasi, keda nüüd nagu äravisatud materjali enam millekski vaja polnud, kes isegi ei teadnud, mis enes-

tega teha, kuid kelle kõhud korisesid nõudvalt, sest neil oli õigus nõuda, nagu on kõigel elaval. Tigedalt ja kiivalt piiluti sealt iga pealtnäha siledamat või korralikult toidetud möödujat. Parajasti kui Tüürmann saba kohale jõudis, pigistas keegi ühekäeline läbi hammaste:

«Pursuid, näe, muudkui patseerivad . . .»

«Kuradid, nöörivad rahvast! Keisrid, ajutised ja kõik — puha üks härraste bande . . .»

«Puruks peksta!» kriiskas vanaeit kõrvalt. «Enamlastel on õigus. Maad ja majad rahva kätte . . .»

«Saaks maotäie süüagi, tühja sest maast,» arvas lihtne määrdunud riides mees.

Tüürmann kiirendas sammu. Päike lõikas korraga halastamatult kuklasse, ajas naha soojaks. Vana raskuse vaim vajus taas ta üle.

Kokkulepe — jaa. Aga kuuldagu, mis ütlevad need siin? Mis ütlevad tuhanded, miljonid, kellelt on võetud kõik, kuid kellele ei ole miskit anda — ei ühendustel, ei komiteedel, ei nõukogudel, ei valitsusel, ei vist mitte vanajumalal endalgi. Mis väljapääsu võiks pakkuda neile hädas hulkadele linnavalitsus, kui seal ka kümme korda leplikult koos istuvad kõik sotsialistlikud grupid? Mis kasu on poliitikast, kui puudub leib, see, millest inimene elab? Kas siiski pole õige teha kõigepealt lõpp sõjale? Lõpp — ükskõik kuidas või mismoodi. Kas ka see on kokkuleppesse sisse võetud? On see kokkulepe tehtud inimeste jaoks või ikkagi jälle üksnes nende valitsemise, ohjashoidmise otstarbel? Kipub vägisi nii välja tulema, et isegi sotsialistidel, laulgu nad vabadusest mis tahes viisil, inimeste huvid ja valitsemise huvid kokku ei käi, arutas Tüürmann kibedalt ning küsis eneselt: mis siis teha, mis ometi teha?

Toitluskomitee, kus tal nüüd oli selle juhataja isand Jõearu, suurfirma viljavaruja armust jälle oma väike amet, isegi toapugerik, kihas juba hädalistest. Naised kaeblesid, mehed nurusid üksteiselt vesise suuga «halli», kirusid ja ootasid. Igal pool räägiti leivast, aina leivast ja poliitikast. Need kaks olid tol suvel saanud justkui üheks. Kes alustas leivast, see lõpetas tingimata poliitikaga. Kes suhu võttis poliitika, pidi varstigi nimetama leiba. Sellest ei pääsenud mööda ka juhataja, rinna-

kas härrasmees helehallis suveülikonnas, tärgeldatud krae ja mansettidega, kui ta, käsi püksitaskus, sigarijunn ees, Tüürmanni juurde nii möödaminnes sisse põikas ja oma kiiskavat lagipead nühkides nõudis:

«No-oh, need näljavaresed, need sotslased olevat meie vastu liitu astunud. Olete kuulnud, härra Tüürmann, ka vana sotsialist või kuidas?»

«Mis teil või minul sellest?» vaatas Tüürmann süütult laia, rasvalottides näkku.

«Kuidas? Kuradid — nad sihivad ju meid üle võtma!»

«Ja kui sihivadki? Eks meie asjaks siin jää ikka kõikidele, ka poliitikategelastele ninaesist muretseda?»

«No netu! Seda ma ütlen, et niipea kui need raekojas on, ei veere Jõearu jõust ja vaevast linna poole enam ühtegi puuda vilja.»

«Teie olete ju ärimees, härra Jõearu.»

«Ärimees ärimeestega. Inimestega, kes mõistavad, et töö väärib vaevatasu... Aga nende heaks, kel programmid paberil, kuidas ligimest paljaks teha — mitte üks näpuliigutus.» Ning ta kurtis pikalt, kui ennastohverdavalt on ärimees Jõearu abistanud komiteejuhatajat Jõearu. Kui palju kahju teine esimesele on teinud, kui mõttetu niisugusel ajal üldse on asju ajada, kus miski ilma määrimata ei liigu, kus ainult raha vedurid ja vagunid jooksma paneb, lõpetades järsku küsimusega, et kas Tüürmann kui sotsialist ise äkki ei tahaks juhatajaks hakata ja teda tarvitada ainult varustusagendi, sisseostja osas.

«Raekojas ei ole ju veel peremeheks sotsialistid,» muigas Tüürmann.

«Ja-ah. Vaadake, ei ole. Aga võivad tulla. Selleks ma teiega rääkingi, härra Tüürmann. Väike gešeft, mis?» tegid töntsid näpud liigutuse. «Ega mina, mõistmata inimene, mõni punane ole... Mina tahan ise elada ja lasen ka teistel elada...»

Tüürmannil oli valus kuulata seda gešeftijuttu tuhandete sabas vaevlevate arvel, jälk näha saagiahnet, kes juba ette kavu tegi, kuidas ka siis veel teiste viletsuse arvel lõigata, kui pind jalge all kõikuma lööb. Ent ta sundis end rahulikuks. Niisugused olid nad kõik.

«Imelik päev täna,» ütles ta. «Hommikust peale aina pakkumised...»

«No-oh? Mis teile siis ära on pakutud? Linnanõuniku kohta või?» läks peremehe hääl salapäraseks.

«Kaudselt ehk sedagi.»

«Korrat! Ah siis sotside vägi jagab kohti... Soovin õnne, härra Tüürmann, soovin õnne! Mina oma sõnast ei tagane. Meie kaup jääb kaubaks, kui nii läheb, eks ole?» käis ta peale.

«Mina küll... Ma ütlen ära.»

«Lollisti teete, noorhärra. Teie olete mõistlik inimene, teiega saab asju ajada. Teie astuge ligi, astuge igal pool hästi ligi... Küll meie, ärimehed, siis ka... Ega meie mõistlikke poliitikategijaid hätta jäta... Oma eesti poiss, tead, mis sõna ütled...»

«Ah, mul on villand sellest kõigest!»

«Mõtelge järele. Nüüdsel ajal, kus pannakse vundamente nii elule kui ärile. Paljas poiss, nagu te olete. Ei tule unustada ka oma tulevikku. Sotsialist — mis kurat sellest! Peaasi, kui kopikas kotis! Lööte lavka lahti, ise peremees ja — elu läheb, mis mürin. No-oh, kuidas siis on?»

«Jätame,» lõi Tüürmann tüdinult käega. «Vaja on paberid välja anda.»

«No-oh, andke, andke välja. Aga ma ütlen: ärge Jõearu plaani unustage. See on väärt plaan.»

Ta keeras ringi ja köhmis ähkides minema. Kuid vaatas veel ukselt sellise näoga tagasi, nagu poleks uskunud oma ametniku sõnu. Vaatas ja vangutas pead: ole lahke! Näe, kus sul ei kükita väljavaade, ilma et oskaks aimatagi!

Too «väljavaade» ise aga küürutas laua kohale ja vorpis tükk aega pabereid tembeldada, nii et tuba kajas käes. Siis korjas pahmaka kokku ja viis võre taga istuvale õhukese, nagu paberist ninaga preili Kuldojale.

«Andke välja. Täna rohkem ei tule.»

«Suurema lahkusega, härra Tüürmann,» tegi tõntsakas, ülesmukitud piiga midagi niksutaolist. «Muide, teid küsiti siin, isiklikult,» vaatas ta mehele armsalt silma. «Ma ütlesin, et kinni — juhataja oli ju teie juures. Kas nüüd olete saadaval või kuidas?»

«Kes see on?»

«Väga tuttav nägu, nimi ei tule mitte meelde. Vist üks teie seltsi mees — niisugune pikk ja õlakas.»

Või seltsimees? nühkis Tüürmann otsaesist. Kuid läks siiski tagasi oma ruumi. Vaevalt oli ta kambrikeses, kui uks lahti lükati ja lävele tekkis Mehin, Eduard Mehin ise, nagu ta ikka ringi käis: sinkjas ülikonnas, laia kirju lipsuga, säärikud jalas ja soni peas.

«Jõudu!» hüüdis ta peaaegu joviaalselt ja sirutas hoogsalt käe. «Vaata, kus mees leidnud endale ajaviite.»

Tüürmann justkui kivines hetkeks. Siis viipas juuksetutti silmilt ära lükates istmele.

Mehin muheles.

«Ah et mugid jälle kodanlaste pirukat?»

«Esialgu muid sorte veel ei ole. Rahvahulkade elu oleneb praegu leivatükist, tulgu ta kelle käest tahes. Aidata inimesel see kätte saada on minu arvates ühiskondlikult kasulik tegevus . . .» Ta sihtis pilgu meelega Mehinist mööda, et mitte vaadata selle naeruelevil, ärritavasse näkku, sest talle tundus õhk nende vahel nagunii pingest särisevat. Kuid Mehin arvas teisiti: mida palavam leil, seda magusam viht. Ning torkas kohe vastu:

«Õige küll. Ainult et paber ei sünni süüa. Vaja on produkte, mitte neid lubavaid dokumente. Teil siin toitluskomitees peaks ju teada olema, et mitmed tänavad ei ole nädala jooksul seda leivaportsu näinud, mis sa välja kirjutad.»

«See on praeguse aja korralageduse kurb fakt, kui ta tõsi on. Varustamine ei jõua vajadustele järele.»

«Tõsi? Tõsi nagu tõrrepõhjas vesi. Aga mitte korralageduse fakt, vaid selge sabotaažiakt. Leivategijad, poepidajad, laovalitsejad — terve see šaakalitekari poeb kas või nahast välja, et tõendada: näete, revolutsioon tähendab nälga. Näete, nõukogud ja komiteed ajavad vankri kraavi! Vaja on kindlat kätt — isevalitsejat või mustsada pukki . . .»

«Inimene, sa ei tulnud mulle ometi ütlema, et siin teenitakse mustsada või kurat teab keda!» kihvatas Tüürmann, ajas käed lauaserval laiali, valmistus nagu hüppeks, kuid vajus kohe uuesti kühmu.

«Mis mina! Aga tegelikult tuleb nõnda välja. Terve see kodanlaste mäng maanõukogudega, omavalitsustega ja toiduvarustuse ümber siblimisega pole muud kui rahvale puru silmaajamine ja proletaarlaste narrikstegemine. Tervenisti ja igal viisil.»

«Vabanda. Toitlustamise asja kontrollivad ju nõukogud!»

«Täpipealt. Aga mis nõukogud need on? Lihtsalt ripatsid — Ajutise Valitsuse ja kodanluse ripatsid! Partei ütleb, et maa rahvale, tööliskontroll vabrikutesse, kaubandus spekulantide käest ära. Nõukogud aga, kus enamuses on esseerid ja vähemlased, karjuvad — ei või, vara, rahvamajandus lendab uppi. Kuradile! Las lendab kõik see krempel. Teeme uue. Uue riigi, uue rahvamajanduse! On's mõni nõukogu niisugusele seisukohale asunud? Ei ole. Nõukogud laulavad koos Kerenski ja tema kannupoistega: sõda võidurikka lõpuni. Pinguta, tööline, püksirihma, et kapitalistid Dardanellid ja Bosporuse, oma sõjasihid, kätte saaksid! Mis nõukogud need on?!»

«Nii et mitte enam «Kogu võim nõukogudele!» ironiseeris Tüürmann, «vaid «Maha nõukogud!» Mis?»

«Seda mitte, et maha. Ainult loosung «Kogu võim nõukogudele!» jääb seniks päevakorrast ära, kuni nõukogudest pole saanud seda, mis nad peavad olema — töölisklassi poliitika organid. Sellepärast ma ütlengi, vanapoiss, et kopitad jälle vale koha peal. Sina ei ole ju mõni heategevusega eputav preilike. Sinusugusel oleks muudki teha.»

«Nõukogusid ümber vorpida — tõelisteks organiteks?»

«Ka seda. Ka sinna on jõudu vaja.»

«Kuule, kui ma kevadel kuhugi ei kõlvanud, kus ma siis nüüd... Üks igalt poolt vande alla pandud miilits — hea, kui niisugusel lastakse kuskil paberit määrida. Pealegi, mis ma teen, seda teen teadmises, et teenin endale leiba. Poliitikat ei maksa toppida igale poole.»

«Pea, vennas! Poliitikast sirtsub praegu iga varblane. Ka see sinu sahkerdajast Jõearu siin. Mis tola siis meie mängime? Ma tulen otse Piiterist. Sa vist oled kuulnud ja lugenud, mis seal kõik sünnib... Ei saa olla nii hellatundeline. Tuleb palju alla neelata ja vahel ka vastu vahtimist virutada, kui vaja. Mitte nii, et kui mõni härrakene peeretab, siis mees silkab...»

«Ei ole mina kuhugi jooksnud. Aga sundida mind praeguses vastastikuses purelemises, millel pole tegu

ega nägu, kaasa kiskuma — sellest ei tule midagi välja. Misjaoks ja mille eest — kui sinagi karjud «Maha nõukogud!» ega tea, mis sest kõigest saab?»

«Küllap ka silmapiir selgub, kui siht klaar on ja põhimõttes kindlaks jäädakse.»

«Millest siis inimene sellega ära taganeb, kui teenib enesele oma tööga igapäevast leiba?»

«Tõsi või? Ah see igapäevane leib ajabki sind siis vähemlaste ja Jõearude kilda?»

Tüürmann kargas püsti.

«Kelle killas mina olen? Ma olen kirjutanud «Teatajas» ja «Sotsiaaldemokraadis» ja kavatsen ka edaspidi kui vaba sulemees oma kirjatükke avaldada seal, kus ma seda kohaseks pean. Kellel peaks selle kohta ütlemist olema?»

«Vabanda. Selle kohta jah, olgu, ärgem ütelgem midagi. Sest laul teeb rinna rõõmsaks... Laulgu pealegi igaüks sellele kogudusele, keda ta arvab end mõistvat. Aga ütle, mis põrgu ajas sind agiteerima selle narri valimisbloki kasuks?»

«Seda pole ma teinud.»

«Nähtavasti siiski,» pani Mehin lauale lendlehe, millel teiste tegelaste nimede hulgas ilutses ka Tüürmanni oma.

Mees vaatas, keerutas seda näpuvahel, siis ütles vaikselt, otsekui hirmunult:

«Ei ole aimu — mitte aimugi...»

«Tähendab, haneks võetud?» lagistas Mehin naerda. Ta kõrisõlm tantsis ja õlad võppusid. «Lihtsalt haneks... Neil oli selle väljakuulutamisega nähtavasti nii tuli taga, et unustati luba küsida. Tähendab, teavad, mis vankri ette sind võib panna...»

Tüürmann sattus segadusse. Seletama kippuda, kuidas teda alles mõni tund tagasi alla kirjutama värvati, ei olnud mõtet. Mehin oleks irvitanud veel vastikumalt. Ilmselt pidid need lehekesed juba trükitud olema, kui temaga räägiti. Olgu. Aga mis kurja on sotsialistide valimisbloki toetamises? On ju ometi selge, et linnas, kus kodanlased ühise nimekirjaga välja lähevad, sotsialistid ka mitte eraldi, vaid ainult koos, blokis neid võita võivad. Mis siin ilkuda? Olga Astra ja vähemlaste plaan on igatahes taktikaliselt õigem kui Me-

hini ärplemine nõukogude vastu. Mis ta õieti peaks tahtma?

Kogunud end veidi, ütles Tüürmann kõrgendatud tooniga:

«Mis siin nii kilgata? Kui mehed täitevkomiteest, kui terve nõukogu on otsustanud blokis välja minna, siis mida paganat sina mulle süüks tahad panna? See on kõigi sotsialistlike gruppide ühine seisukoht. Ja ka mina ühinen sellega...»

«Kulla mees, alles ma rääkisin sulle, mis nõukogud need on ja kuidas neid proletaarlasel tuleb võtta.»

«Teisi, sinu nõukogusid ei ole. Ja teab, kas tulebki,» kehitas Tüürmann õlgu. «Elu aga läheb edasi, valimised on ukse ees.»

«Nimelt. Just sellepärast. Uued nõukogud on vaja teha. Ja kohe. Linnavalimiste kihutustöö ära kasutada nõukogude ümbervalimise selgitamiseks. Tervel sellel narril blokeerumisel on ainult siis mõtet, kui me täie usuga nõukogude ümbertegemise peale välja sõidame.»

«Täie enamliku usuga muidugi?»

«Puhtenamliku usuga.»

«Õnnelik, kes usub, et suudab kõik... Mina fanaatik ei ole. Ma näen: rahvas on hädas, tuleb käed toitlustamise asjus külge lüüa. Ma näen: sõda venib, tarvis on ta lõpetada. Võimuga hooplemine, sellega uhkeldamine jäägu poisikeste tembuks, rohkem midagi.»

«Kuhu sa sellega sihid?»

«Noh, või see aeg mägede taga on, kus te abikomissari kinni võtsite ja lahti lasksite.»

«See — see oli esseeride supp... Enamlased hääletasid kaasa ainult au- ja enesekaitse huvides.»

«Uhke enesekaitse, mis lõppes kodanlaste võidufanfaaridega.»

«Kah õige. Edaspidi oleme targemad. Mitte enne hoopi anda, kui käsi on küllalt kõva ja kindel.»

«Ja selleks, omavaheliste hõõrumiste süvendamiseks enamlastel siis uusi nõukogusid tarvis ongi? Või nagu öeldakse — demokraatiale jala tahapanemiseks. Ma ei saa aru: kui meil kodanlastega koos kõlbas tsaar kukutada, miks ei kõlba siis koos edasi töötada laia ja avara demokraatia, üldise vabaduse heaks?»

«Kulla mees, võim ei ole ju rahva käes!»

«Kelle käes ta siis on?»

«Härrade käes. Piiteris hakkavad asjad juba liikuma. Töö kihab rahvavõimu heaks. Kas peame meie siin tukkuma?»

«Siin on olukord teine, rahvas teistsugune.»

«Lori! Ainult pursuid maskeerivad end kavalamalt — rahvuslikkude hilpudega... Lenin ja teised targemad seltsimehed arvavad, et pärast juulisündmusi...»

«Noh, sina tuled vist küll otse enamlaste kongressilt ja oled seda vaimu nagu piiritust täis. Aga ei saa siiski kõrvale jätta meie oma, eesti vaimu.»

«Proletariaadi vaim on alati üks — juba Pariisi Kommuunist saadik — kurnajate vastu.»

«Sa ei tihka ometi väita, et sotsialistide valimisblokk on tehtud kodanluse huvides?»

Mehin viivitas. Vaja oli asja juurde asuda.

«Milleks see kokku löödi, seda mina ei tea. Olin üle kuu aja ära. Aga seda tean ma küll, et need nõukogud, mis talvel kodanlastega kahasse valmis klopsiti, tööliste poliitikat ei tee, vaid kindralitel aitavad töölisi võllasse tõmmata. Sellepärast ongi programmis nõukogud uuesti valida. Kas nõukogud meie kätte või — käänavad nad meil kaela kahekorra. Nii on asi. Noh, mindagu linnavalimistele koos, hea küll. Aga viidagu läbi ka ümbervalimised. Mitmed seltsimehed juba töötavad. Meil on sinuga seletamist olnud, aga ma ei usu, et sa oleksid kadunud hing. Sinus on omajagu ausat proletaarlast. Niisiis lihtsalt: kas lööd kaasa?»

«Mis mõttes?»

Mehin vedas taskust paberi ja pani ta ette lauale. See oli Tüürmannile tuntud kodukorra-eelnõu tööliste ja soldatite saadikute nõukogude asemike valimistel. Selles öeldi, et asemiku valimisel tehakse talle kohuseks nõuda kapitalistide ja mõisnike mõjuvõimu murdmist, röövsõja lõpetamist ja õiglase rahu tegemist. Samuti et kõik maad ilma mingi tasuta talupoegadele antaks ja et talupojad kohe neid maid kündma asuks, et kõik riigivõim nõukogude kätte läheks, tööliskontroll tööstustes sisse seataks ja et saadikul ei pea mingit usaldust Ajutise Valitsuse vastu olema. Kes sellest kõrvale kaldub, selle asemele valitakse uus, meie vaadete poolehoidja.

Tüürmann ulatas paberi tagasi.

«Ah mis vänge omakasu pealesundimine! Kui demokraat mina seda õigeks ei pea. Ka head põhimõtted võib nende väär tarvitamine kõlbmatuks teha. Mis valimine see enam on, kui ette öeldakse, kohuseks tehakse? See käib vaba tahte, inimese vaba otsustamisvõime vastu,» ütles ta vaikselt, kuid kindlalt.

«See on tööliste platvorm. Tahad sina's tööliste vastu minna?»

«Ka teised gruped esindavad töölisi. Ja oma programmi järgi ehk mitte halvemini kui enamlased.»

«Töölistel on ainult üks programm — kaotada ahelad ja kätte võita vabadus. Kuidas — see on juba viiendast aastast peale selge. Need, kes uusi programmikesi nuputavad, asja edasi ei vii. Neist saavad kaltsud, millega kodanlus, tead küll, mis teeb... Tuleb aeg, kus sa kahjatsedes ümber mõtled.»

«Kes teab. Ka enamlased võivad, ära nähes, et paljast trummipõrinast intelligentse inimese õnnelikuks tegemiseks vähe on, asju teistmoodi nägema hakata, õppida arvestama erineva hingeelu, rahva omapära ja mitme muu seesugusega. Nii et kas ongi meie vahel vaja üksmeelt? Ehk kasvatab kaotus enamlasi kiiremini kui kerge, kombineeritud võit.»

«Asjata lootus. Meie järeleandmisi ei tunne.»

«Mis õigusega nõuate neid siis teistelt?»

«Lihtsalt — tugevama õigusega. Teie ripnete oma programmikesega elu jalus, olete nõrgemad. On aga kord juba nõnda, et nõrgad heidavad ise alla, tugevad vastased tuleb ära võita.»

«Kas pole targem vastaseid sealt otsida, kus nad on, mitte aga ähvardada ideekaaslasi, kes taktiliselt... See on türannismus!»

Et varjata õhet, vedas Mehin pahinal õhku kopsudesse.

«Ah poliitikud, poliitikud! Kui suuremeelsed te tahate olla — sõnades. Kui aga juulidemonstratsiooni ajal Petrogradi tänavatel Kerenski ja Tšheidze — kahsotsialistide — armust tööliste veri voolama pandi, olid kõikide suud peale enamlaste lukus, suuremeelsus surnud...»

«Miks sa mind asjadesse kisud, millest mul aimugi pole? Meil siin ei olnud peale «Kiire» rüüstamise min-

geid juulisündmusi. Sedagi tegid madrused. Ja mina ei tea tänapäevani, kes need seal Petrogradis lavastas...»

«Ladna! Kui inimene ei taipa, mis temaga siis ikka. Kõneleme parem teistest asjadest.»

Tüürmann kergitas end ebamugavalt, silmad ahenesid valvsaks. Et ta kord juba minna ei märka! Mehin oli küll püsti, aga ei rutanud, pärides rahulikult otsekui healt sõbralt:

«Räägi nüüd ka, kuidas neiu Jaanisega on? Mis ta teeb? Tulin alles rongilt ega tea vähematki.»

Lakub haavu, nii ihulisi kui hingelisi — oleks tahtnud Tüürmann toorelt pahvatada. Neid haavu, mis seltsimees Mehin lõi. Aga taltsutas end, vaatas aknast välja ja ütles kuivalt:

«No kuule, niisugustes asjades ei ole mina aruandja.»

«Oh-ho-hoo,» naeris Mehin tehtult. «Räägitakse, nagu oleks seltsimees Tüürmann vahepeal seal majas kosjas käinud ja korvi saanud...»

«Räägitakse... räägitakse ka, et seltsimees Mehinit on nähtud sealtpoolt, korvike käevangus, välja kõmpivat. Soovin õnne!» hammustas Tüürmann vastu.

«No kuule, Tüürmann, üldistes asjades me üksmeelt ei leidnud. Ehk lepime nüüd ilusasti kokku, kumb meist siis neiu Jaanise kosib?»

Vaat kus tõbras! pidi Tüürmann jälle kihvatama. Kuid tundes teravuse sääraseis asjus naeruväärse olevat, ütles külmalt:

«Küllap ootab sind.»

«Tõesti?» muutus Mehini ilme abituks. «Keeruline lugu, pagana keeruline lugu...»

«Selle peale oleks pidanud varem mõtlema,» näris Tüürmann mornilt huult.

«Peaksime need asjad usalduslikult ära klaarima. Keegi meist ei ole ju mõni väikekodanlik tädikene. Ka neiu Vanda mitte...»

Tüürmanni käed lõid värisema. Talle tundus, et teise häbematus ületab sündsuse piirid. Vedada tüdruk metsa, jätta häbisse ja kes teab mis, siis aga pakkuda lahkelt usalduslikku korraldamist nagu vanasti mõni mõisajunkur tallipoisile ärakäperdatud piigat... Pungis

silmi, kallalekargamiseni pingul vahtis ta Mehinile näkku. Vahtis nii kaua ja ainiti, et enam midagi ei näinud, silmis hägused rõngad tiirlema lõid ning tasakaalu säilitamiseks lauanurgast kinni tuli haarata. Koos liigutusega kadus ka must uim. Ta nägi uuesti enese ees teise mõtlikku, peaaegu murelikku nägu ning talle meenus erakordse selgusega too aprillihommik, mil Vanda vihmast nõretavana seisis ta ärklitoas õnnetuna ja nõutuna, kuid ometi trotsiva, iseteadva, mitte sugugi abitu lapse olemusega. Ning süda läks korraga soojaks, silm selgis, nägugi sai jume tagasi. Ei, olgu see nüüd Mehinist kius või häbematus, ükskõik. Mitte neist, mitte kummastki neist, vaid ikkagi Vandast oleneb kõik. Ning võppuma kippuvat lõuga taltsutades kohmas ta umbselt:

«Jätame ehk selle õige tema asjaks . . .»

«Mina muidugi vabandan. Ma ei teadnud pooli asju. Sa ise olid ka nii napisõnaline.»

«Mis minul siin ütelda.»

«Minul ka mitte midagi. Niisiis — head päeva.»

Mehin tegi pöörde ja kadus ukse taha. Raskete jõnksuvate sammudega läks ta üle koja, surus end serviti läbi seal trügivate inimeste ja astus soni silmile kiskudes, nagu valgust kartes heledasse päikesesse.

Raske oli. Mitmed endistest kaaslastest kaldusid ära. Vastasutatud Eesti Sotsiaaldemokraatide Ühendus, kes koos kodanlike tegelastega seadis enese lipukirjaks eesti omavalitsuse ja rahvusliku autonoomia föderaalse Venemaa raamides, ahvatles paljusid. Maal olid esseerid ja vähemlased haaranud ohjad. Talurahva enamus toetas neid, isegi osa moonakaid. Ainult teadlikum linnatööline lootis enamlastele. Raud oli kuum. Linnavalimistel võis kergesti ülekaalu kätte saada, kui ainult mõni kindral, nagu Piiteris räägiti, pukki ei roni. Tööd olid kõik kohad täis, eriti nüüd, pärast pikka äraolekut, põhjalikke arupidamisi. Millal siis veel naistega! Ta keeras pritsimaja poole, silmas selle vardas rõõmsalt ergavat lippu ning unustas mured. Ta oli siiski ausalt talitanud, Tüürmannile mõista andnud, et taganeb, kui . . . Noh, ja et nad selliste vahekordade juures poliitikas ei sobi — enesestmõistetav. Taeva all tiirutava kulli ja mullas mükerdava muti teed lähevad paratamatult lahku . . .

Vahepeal käis kaelani paberihunnikusse kaevunud Tüürmanni laua eest läbi terve hädaliste voor. Noor naine, kätel paari nädala vanune kaltsudesse mässitud laps, palus pisikest toiduarvele võtta. Pool portsjonit, nõustus Tüürmann.

«Annaks ehk kuidagi terve pigistada... härra. Ma olen üksik lesk,» sosistas naine talle häbenemata kõrva. «Kui ei usu, tulge vaatama — Liiva 15—3...»

Enne kui Tüürmann pealetükkiva nooriku muljest vabanes, seisis ta laua ees tüse pulstunud juustega vanaeit, kes nõudis toitu omaenese kolmele lapsele viiest kuni viieteistkümne aastani. Endised härrad olevat ikka andnud, tütre pärast, kes laulvat teatrikooris. Kuidas siis nüüd mitte? Laulda ei saavat ilma leivata... Siis tuli karguga vanamees, aupaklik ja tänulik ka pisku eest, seejärel poisikeseohtu tööline ning taas naisi, naisi... Hädasid sama palju kui inimesi. Üks daamike kurtis, et ohvitser, kellega ta koos elama seadnud, jooksnud minema ja viinud kaasa ka tema dokumendid. Olevat ilma passita ja näljas. Olgu härra nii lahke, kirjutagu täht välja...

«Oli see — teie mees?» nõudis Tüürmann tüdinenult.

«Kus sellega, niisugune!»

«Noh, ime siis, et...» Ta saatis naise miilitsajaoskonda ja võttis käsile järgmise. Seda lahendades ei saanud ta lahti tundmusest, nagu oleks talitanud valesti. Abielud ja kooselamised, lühiajalised ja kestvad — kõike juhtub. Ta enesegi käsi oli kippunud tütarlast toetama. Aga kas ei olnud see käsi kindel või osutus tüdruk kerglaseks — kõik läks kuradile. Ja teha sellest kosjanumber... Ei, vaja on selgust. Mismoodi ta nendega nüüd, kus Mehin on tagasi, ühes kandis elama hakkab?

Mõne aja pärast, kui taas väike paus tekkis, astus juhataja Jõearu uuesti tuppa.

«Teil näikse pritsimajas häid sõpru olevat?» pilgutas ta luitunud silmi.

«Tuttav — endisest ajast.»

«Mõistagi. Ega's praegu viisakas inimene enam niisugustega... Igavesed venelaste ja lätlaste tentsikud... Eesti rahva häbi. Eks tahtsid mind ka puistata, kui siin oli... Aga ei julgenud. Sest kes siis need rongid viljaga,

kui mitte Jõearu. Kus sa teda puistad või mis,» nahistati naerda.

«Mh-jah,» noogutas Tüürmann piinatult.

«Ei ole neil hulgustel, jah, meie maal hakkamist. Muudkui mõlavad peale ja segavad meiemeeste tööd.»

«Pritsimajas eestlasi ka küll,» kähvas nüüd Tüürmann.

«No-oh, need mõned Peterburi pasatskid ja siit paadialused. Tõsine eestlane sinna oma nina ei pista. Vaat kui saame omavalitsuse korda, kupatame nad linnast välja.»

«Naljatate? Kust te siis töölisi saate, härra Jõearu? Need ju puha pritsimaja kirjas. Targem oleks ilma jonnita, omavahel kokku leppida.»

«Nendega pritsimajas? Mitte maamuna peal! Teie olete arusaaja inimene. No-oh, ütleme, minul on kopikakene korjatud, teisel majaloks pea peal, kolmandal talukohake. Aga ühel heal päeval kõnnivad härrad töölised, punased kaltsud kaelas, ligi ja davai — anna aga ära... Mis kuradi õigus, mis poliitika see on? Mina korjaku maailmahulgustele vara? Leppida — ei, sõbrake, mitte ilmaski! Ainult üks kahest: kas meie või nemad... Oodaku aga!» Ta piilus ringi nagu ülearust kõrva kartes ja lisas siis salapäraselt, surutud hääli: «Omavahel ütelda, nende punastega peaksite ka teie ettevaatlikum olema... Saate aru, meie ringkond on palgamaksja. Ikka tasa ja targu, mõistlikkude meestega...»

«Keda te mõistlikuks peate?»

«No-oh, on ju olemas kenake punt ka meie oma eesti mehi, sotsialiste... Punased, et lase aga olla. Lipud ja laulud kah. Aga ikkagi haritud inimesed, eesti velle veri... Lasevad elada, kopikakese kõrvale panna ka...»

«Või nii,» häälitses Tüürmann tuhmilt ja vahtis aknast välja. Hoovimunakatel kisklesid kaks varblast hobusepabula kallal. Nende juurde laskus rabinal hakk ja varblased pistsid hirmukisaga minema... Lasevad elada?!

Juhataja asus taas arutama endist kavatsust, kiites oma erakonna tugevust, roosilisi väljavaateid. Tüürmann kirjutas krabinal. Kirjutas nagu mööda ja üle kõigest sellest, mis talle täna oli räägitud, parajasti

räägiti. Selle tagant vahtis välja ainult lehkav saamahimu või erakonna kasu. Inimeste, rahva, üldine häda otsekui polnud kellegi asjaks. Kellelgi ei jätkunud vastutustunnet inimese ees. Nii oli see olnud tsaaririigis ja nõnda näis see kujunema kippuvat ka nüüd. Bürokraatia, omakasu, ahnus ja aplus... Aga inimene — mis temast!

Praegu, kus oleks vaja olnud ühistööd, taoti hoolega kiilu. See sisevõitlus kurnas kõiki, ja võib-olla koguni sõjast hullemini. Kuid kes sellest hoolis? Tuhanded käed lõpetasid Venemaal iga päev töö, vabrikud pandi seisma, korralagedus kasvas, pealetung rindel oli nurjunud, sakslased ähvardasid Riia linna. Kõiges oli märgata justkui takku kinnijooksmist. Iga partei aga kuulutas lõplikuks päästjaks ainuüksi ennast. Mis oli tulemas, mis seisis ees?

Jahmudes vaikusest, tõstis ta pilgu ja nägi, et oli üksi jäetud. Südamepõhjast tuli sügav ohe. Ei teadnud tõesti, mis on õige, mis vale, mis teha või mis tegemata jätta.

5.

Vaikus on nagu valgus. Ta kas paitab hellalt või küünistab murdja halastamatusega. See hirmus vaikus, mis ema ja poja vahel aovidevas ruumis tekkis, halvas kui kange mürk. Nende aru ei suutnud arvata ega meel mõista, misjaoks saatus nad siin võõras majas selliselt vastamisi pani, nõnda armutult porri paiskas ema- ja lapsetunded, need soojemad, õrnemad, ilusamad, mis ka kõige paadunumat ja viletsamat ehivad, on nagu õied jändrikul näsiniinevõsal.

...Nii lähedal oli siis seisnud surm... Surm selle käe läbi, kelle sa ise oled ilmale toonud, oma ihusooja ja -rammuga inimeseks kasvatanud, peksles rabelev mõte naise peas.

...Ematapja! viis poja röötsakile voodijalutsisse kivirahnuna ta peale vajuv hirmus tunnetus.

Inimene on kõige armetum vaimselt alastikistuna. Ta talub palju, kuid kõige halvemini omaenese tegude koormat. See paiskab ta kergesti meeleheitesse, mis sarnaneb peakaotuse või loomaliku hirmuga.

Ei saanud Miili aru, kas ta lõi värisema ehmatusest,

külmast või jälestusest, aga teda tabas nagu tõvehoog, mis lõdistab keha. Kuid naise vaprusega, kes palju kogenud, pani ta jalad põrandale, tatsas akna juurde ja tõmbas selle kinni. Siis sai jõud otsa, ta vajus poja kõrvale põlvili ning üle ponnakate huulte pudenesid halavad sõnad:

«Päästa meid ära kurjast, sest sinu päralt on...»

Huuled anusid küll härdalt, aga et sõnad ei tüünutanud tormi ta enese rinnas ega vaigistanud poega, kelle piht ikka veel tõmbles nagu hallasõidus, ronis ta põlvili maas selle juurde, kooldus ta kohale ning, puudutades armsaid juukseid, pomises:

«Pojakene, Kusti, mis see siis ometigi on?»

Vastuseks tulid pori- ja hansuhaisused sõnad:

«Raha, ema, raha...»

Töökrobe pihk, mis kord oli hüpitanud abitut poisipõnni, silus arglikult mehe pead, kes alles nüüdsama valmistus silitajale andma surmahoopi, ning murduv hääl noomis:

«Koledat pattu hingele..., Inimeseloom, mis su arus küll on!»

«Ah, sina, ema!» kergitas mees end kätele.

«Jumala õnn, et mina... Muidu oleksid sa üks neist, kelle hingeke vaevleb igaveses tules...»

Poja pea nõksatas puudutatult püsti.

«Tules? Ääh! Kas selles tules, kust ma pappide õnnistusel läbi käisin, vähe hinge peale jäi?»

«Häbene, sõgevaim! Endal elu ees...»

«Elu!» vulksatas kurgust sõna nagu poriklõmm. «Näe, täna öösi pidid külmaks tegema.»

Miili jahmatas. Emasüda ja kujutlus ohtudest viis poja meeletu kavatsuse kohe kokku eelnenuga, mõne hirmsa õnnetusega, mis teda näis olevat ähvardanud. Ning tundes kindlalt vaja olevat oma emakohustustesse asuda, kurjustas surutud hääli:

«Kas ma sulle küll ei ole kinnitanud, et ela ilusasti, alandlikult ja ontlikult. Aga sina? Muudkui rusikas selga ja igal pool sekka... Kangust ja kurjust täis oled sa, poiss! Mitte ei saa aru, mis sa peaks rüüplema ja rääplema. Mis see küll on, mis sul elada ei lase nagu teistel inimestel? Kas õige see vana Taaveti hirmus veri või mis?».

Rääkides vedas ta teki enesele ümber piha, istus nüüd poja kõrval, arutas ja koogutas sinna juurde ülakehaga, nagu vanemad naised mõtlikel hetkil tihti teevad.

«Kas veri või mis, seda pead sina ise teadma,» justkui hammustas poeg oma hääletooniga vastu. «Mis asja sina siin õiendad?»

Miili suu läks üllatusest lahti. Korrapealt meenus õnnetusekaart padaäss, kole padaäss pühapäeva hommikul, ning ta vajus jõuetult kössi. Et oma laps... Et niisugusel silmapilgul pidi see hull arupärimine tulema! Ta ihu tõmbus üleni kuumaks. Lämmatav tusk surus hinge kinni. Aga et ta oli elus kõike näinud naine, tarmukas pealegi, sai ta varsti enesega valmis.

«Villem sõitis maale. Koduhoidjat vaja... Mh-mh, ja kui see elu meil vana Taavetiga kord juba lörri vedas, mis seal teha... Oma laps sa mul oled, ja küllalt mees, et isegi mõista.»

«Oma laps,» nohises mees. «Oma elu... Sina said, mis tahtsid, aga laps jäi kodust ja isast ilma... Mulle visatakse eluaeg nina peale... Sa ei tea, kuidas ma teda vihkan, seda palvevenda. Ei mäleta, kas sellest ajast, kui meel märkama hakkas, või hiljem. Aga Köötsa, see on justkui jäle vari minu elus — sinu, ja isa, ja minu elus... Näägutavad ja haugutavad... Mis ime siis, kui kops üle maksa kargab, lähed kas või paljaste kätega kallale...»

Pruntis huuled kramplikult koos, pilk enesesse tõmbunud, varjatud, nägu nagu kivist, kõigutas naine end rütmiliselt edasi-tagasi. Nii teevad nunnad või usuvennad, kui nad end patu ees koguda, seda tõrjuda püüavad. Miiligi mõtted kompasid vanu patuteid, sorisid ammustes päevades, kus kiusatuse magusus käis meelte kainusest üle ning vastupanuks jõud puudus. Seepärast vastas ta alandlikult:

«Patused oleme, pojakene, kõik. Palume, et taevane isa ise meile meie patud andeks annaks, meid lunastaks...» Ning tõesti otsekui usutundest haaratud märter ristas ta käed, lõi pilgu üles ja pomises taas sõnu.

«Lunastab? Kes hukkaläinut lunastab?» surus poeg peaaegu karmilt kurgust.

«Sina ise, oma hea teoga... Saa jälle heaks, Kusti!»

«Heaks — kellele, misjaoks? Kas nendele, kes matsid mu nooruspäevad vereleili, võtsid mehenäo peast? Ei-ei, ema. Kui juba miski lunastab, siis — nende veri, kes meist tegid pühitsetud tapjad.»

«Oh heldus! Kus on sinu süda, poiss? . . .»

«Ah, kes setuka südamest,» urahtas mees säärase tülpimuse ja enesepõlgusega, nagu oleks ta tõesti end tundnud äraaetud loomana, setukana, kellest ammu pole hoolitud, kelle osaks on olnud aina vaev ja piits, hirmu jäle sund, mis hävitab kõik inimliku.

«Palume, pojake, palume sulle alandlikku ja pikka meelt, sest vaese kangus on kurjast . . .»

«Ema, kas sina küll ei ole palunud? Mis abi sellest on tulnud, kas su elu on kergemaks läinud? Isa suust pole keegi palvesõna kuulnud, aga pole temal hullem midagi kui teistelgi . . . Minu suhu ei saanud sa palveid poisipõlves — kust neid siis nüüd võtta? Mis siin uluda! Ei. Kätte maksta, kätte maksta tuleb neile, kes meist kõigist on teinud poolsandid, poolelajad . . .»

Miili võpatas.

«Sa oled jõle,» tõmbus ta tahtmatult eemale.

«Elu on jõle olnud.»

«Käsusõna ütleb: sina ei pea valetama, sina ei pea varastama, sina ei pea tapma. Sa teotad püha käsusõna, teed suurt pattu.»

«Mina? Ütle, mis hea pärast peaksin mina lolli tallekest mängima, kui mulle igalt poolt ainult kihvu ja hambaid näidatakse? Armuõpetus — hah-ah-haa. Tõmba vastu, niikaua kui jõuad — see on elu!»

Mees ajas enese raskelt püsti. «Aeg on minna.»

«Kus sa lähed, mis sinust küll saab, mis sinust saab, pojakene?»

«Ah, ütle parem, kas sul raha on?»

Veider tuksatus käis naisest läbi. Nii väga kui ta ka püüdis, polnud tal ometi miskit muud poja hirmsatele mõttekäikudele vastu panna kui käsusõnad, vanad tuttavad, külgekulunud tõed, mida ta isegi sügavamas südamepõhjas vahel lihtsalt moetäitmiseks, kergeks enesepettuseks pidas. Jah, südames! Aruga mõistis ta poja mõtted hukka, südames aga ei suutnud teda hukka mõista, enesest ära tõugata, nagu oleks ehk õige olnud. Sest elu, jah, elu oli karm. Elu nuuditas

kõiki nagu lihunik — kõiki ühteviisi, vanu ja noori. Kuidas sa siis tõukad enesest ära selle vaese eksinu, kurjale teele sattunud lapse? Hellalt tõmbas ta poja käe oma käte vahele ning, paitades seda, hakkas unistavalt, nagu endamisi heietama:

«Sa lähed siit ära, ära kaugele teise linna, jätad halvad sõbrad maha, hakkad ilusasti elama, võtad naise, saad tubliks meheks!»

«Kus mul minna on?» nõudis mees kähinal.

«Ükskõik kuhu, poeg, inimesed elavad igal pool. Elavad ja teevad tööd. Mis sina siis oled, et ei või tööd teha? Näe, Martin käib. Sõidab ja elab, kus teda keegi ei tunne, kurjale ei kisu ega kihvu ei näita... Amet on sul selge, mine ja mõtle järele. Ei tohi nii, nagu sa räägid! See on hirmus, sa saadad enese hukka, poiss. Sinu vana patuse ema hingeõnnistuse pärast, pööra ümber ja saa jälle heaks lapseks...»

Poeg õhkas kuuldavalt. «Kui teaks niisugust kohta, ema... Ma olen ju peavarjuta jooksik!»

«Ole sa, mis sa oled, sa oled mu enese liha ja veri. Ma annan viimase hinge tagant ära, kui sa ainult lubad uuesti inimeseks saada.»

«Kas ma jõuan?»

«Inimene jõuab kõik. Inimene kannatab kõik välja ja jõuab kõik. Kui sa jõuad käe teise vastu tõsta, siis jõuad sa selle ka tõstmata jätta. Sa pead tahtma, ise uskuma, et jõuad. Muidu ei saa... Niipaljukese mul siin ilmas veel ongi kui sina, Kusti. Ära tapa mind südamevaluga.»

Mehe pea vajus alla.

«Jah, ema. Või minulgi peale sinu. Ole sa, mis sa oled, aga sa oled mu ema...»

Nad seisid hetke vastamisi, käed ümber teineteise piha, mõlemal silmad veekalkvel.

«Tõota, vannu mulle, poiss! Sest kõik, mis mina oma hingeõnnistuse hinnaga teen, teen ma sinu pärast.»

«Mis sa mõtled teha?»

«Villemil... Villemil on siin kuskil kulda... See patt jäägu minu, mitte sinu hinge peale.»

Tugev mees vabastas enese ägisedes, vaevaliselt ema tõntsidest kätest. Ta võimas selg varjas Miili silmade eest hetkeks terve valgust õhkuva aknaava.

«Ei, ema,» ütles ta tuhmilt. «Seda raha ma ei taha. Enam ei taha!»

Kaks kohmakat töökätt langesid uuesti ümber poja kaela. Ning nagu ema kunagi, kes taas leidnud oma lapse, surus ta teda enese vastu, korrates otsekui arust ära:

«Taevale tänu. Sa ei olegi nii hirmus . . . Ei ole, pojakene!»

Paar pisarat ajasid sakilise tee põsele.

«Kes see siis terve meelega,» surus mees läbi hammaste ja pööras näo akna poole, et mitte näidata oma halemeelsust.

«Jah, pojake. Sul on raske, väga raske, nagu oli su emal. Aga sõda lõpeb ära, kõik läheb mööda. Ununevad piinad ja viletsused . . . Kui palju meie kõik peame unustama, iga päev unustama, et homme edasi elada oma kehva elukest . . .» Seda rääkides kiskus ta padja alt nutsakusse seotud taskuräti ning ulatas pojale. «Võta, see on minu enda korjatud. Matuseraha. Seda ei tea ükski hing. Sõidan homme Lätimaale mullatööle. Mis mina temaga? Võta!»

Rätinutsak oli kõva ja raske, meenutas rahuaegsete kuldrahade rulli. Poiss libistas selle imetledes taskusse.

«Sa oled . . .» ajas ta sõnu taga. Kuid need pudenesid peast, ei tulnud keelele. Ainult vahtis üksisilmi ema truudesse hallidesse silmadesse. Siis pani käe hellalt ümber ta piha.

«Sinu patt on minu patt, poeg. Ära ole mõistmatu. Ära põlga mind. Ka mina ei suutnud — ei suutnud sugugi õieti elada. Tuli kannatada ja käia kõveraid teid . . . Mine siis, ja tule tagasi niimoodi, et sinust on heameel nii inimestel kui jumalal.»

Käed teineteise pihal, astusid nad väikese ukseni. Haak lõksatas lahti, hinged kääksatasid. Järgmisel hetkel seisis Miili, konksus põlved särgi ääre alt väljas, üksinda lävepakul, külm raudhaak pihus. Toa poole keerates helkis algavas hommikuvalguses ta näol säärane õndsusetunne, nagu oleks üle elatud suur ime. Või kas polnudki see ime, et laps, kelle käsi sirutus surmahoopi andma, lahkus muutunud südamega, heldimuses, otsekui uuesti sündinud. Imed elus sünnivad tihti väga lihtsalt. Neid ei märkagi, enne kui nad käes on.

Aga kole padaäss? viirastus järsku taastuv ebausk, ning ta puges õlgu kehitades asemele... Oh-jaa — mure ja südamevalu ei lõpe vaese inimese elus millalgi. Püüa sa olla nii õiglane või hea kui tahad. Nad käivad sinuga kaasas kui vari, mis saadab sind igal sammul...

Kühmus, murelikkude mõtetega, nagu enese hädas alles õigele äratundmisele tulnu, eemaldus väikesest majakesest ka see, kes sinna öösi nii ülepeakaela ruttas. Suur valge oli väljas, koit pungitas põski, lind laulis puu otsas. Oleks vaja olnud kiiresti linnast kaduda. Aga jalad ei võtnud. Samm oli loid ning terve see minek sarnanes sihitu töltsimisega, raskesti ühelt jalalt teisele kukkumisega. Nõnda vänderdab kana, kelle pea järsku otsast ära raiutakse. Nõnda tegid rindel need oma viimased sammud, kes surmava kuuli said. Aeg-ajalt tundus, nagu vajuks vesi ta üle kokku, ähvardaks uppumine. Pead õlgade vahele kiskudes, aralt, ümber vaatamata töltsis ta maanteele ja seda mööda linnast välja.

Kuhu? Kus on see koht, kus sind oodatakse? küsis ta eneselt mõttes. Tee lookles nagu hall pael, kadus põldude vahele. Jõgi kaugel kesk luhta mähkis end uttu. Ähmaselt heiastusid Posti mõisa rehi, park ja viinakoda. Mingi hall somp mähkis nad taas enesesse. Jäid üksnes mälestused, katked kaugest lapsepõlvest. Teravalt karglesid nad silme ees, küünistasid ja puresid.

Ta oli koos teiste omasugustega koolist ära putkanud, terve päeva jaarmargil ulanud, võõrastelt inimestelt saiu ja kompvekke mangunud, aga ka laudadelt näpanud, ning õhtul kõige selle varaga uhkelt koju ilmunud. Ema oli talle ainult otsa vaadanud ja ohanud, ilusad selged silmad vees. Siis sõnalausumata hao haaranud ja põrandale kummuli tõmmanud. Lõpuks aga ise ta kõrvale põlvili vajunud, nutule kaasa halisenud: arvad sa, et mul kerge on sind peksta? Aga sa pead kord kuulama! Sinust peab õige inimene kasvama...

Õige inimene... Saa heaks pojaks!

Kas sina, emakene, tookord tõesti valusamini ei võinud lüüa?

Kastest hallid väriheinad noogutasid nukralt, rukkikõrred painutasid päid. Mees vaarus ühest teeservast teise, vedas käega üle silmade, kuid ei suutnud ära pühkida mälestusi...

Ta oli üsna tilluke poisipõnn, kui ema käis kliinikus pesu pesemas. Sealt tuli ta õhtuti, valge kaelpõll ees, põlle all saia- või vorstitükk, silmis vallatu naeratus oma poisule. See oli nii ilus, see ema silmade sära... Ja kuidas särasid nad veel tol korral, kui viieteistkümneaastane ahjukass tuli pottsepa juurest oma esimese nädalapalgaga — tervelt poolteise rublaga. Oh-jaa, lausa õndsusega üle valades mõõtsid ema silmad siis poega... Nüüd aga anusid nad kurvalt, alandlikult: saa jälle heaks... Kui oskaks saada!

Mälestus palgarahast tõi taas meelde ema nutsakusse seotud taskurätiku. Õlad värahtasid. Kui rumalasti oleks võinud sellest saadagi matuseraha...

Sõidutee serva olid pandud püstakad, otsast valgeks lubjatud kivid. Ta toetus ühele neist, korjas taskupõhjast näpuotsaga mahorkat, keeras plotski ja tõmbas paar kärsitut mahvi. Siis harutas rätinutsaka põlve peal lahti. Sealt ei karanud esile kuld, vaid veeres laiali tsaarinäoga viiekümne-kopikaline hõbe. Pudenes niiskele püksipõlvele ja varises teetolmu. Neid oli hea hulk. Aga kui ta nad kokku korjas ja üle luges, sai täpselt viisteist rubla... Kolmkümmend hõbeseeklit, Juuda hind, meenus talle järsku piibliloost ning ta kargas nagu nõelatult üles... Kehva töönaise viimased veeringud, et päästa suurt, tugevat meest, jääda ise kas või kirstuta. Oh-oh-oh!

Paar rahakest veeres teeäärsesse rohtu, taskurätt kukkus maha. Mees aga tormas edasi justkui põgenedes iseenese eest.

Nägu valuline, hambaid huulde surudes nakitses ta nüüd nagu uimast ärganu küsimuse kallal: miks ma seda ometi tegin? Mõte, kindel mõte ja ema soov kuhugi kaugele äraminekust lõhkes kui seebimull. Taas oli kõik tühi, silmapiir sihitu ja sombus. Eemalt paistis küla, hooned, puud ja nööril kuivav pesu. Kodud, inimeste kodud?

Üle madala lepiku mustas kaugelt luhalt tuttav majalogu, too räpane ja must kanakuut. «Sinna?» esitas ta enesele küsimuse, kuid ei jäänud seismagi ning raputas kohe pead: «Ei, sinna mitte!»

Kui munakasillutis äkki lõppes ning tee kaheks kol-

lakaks kruusapeenraks hargnes, jäi ta nõutult peatuma. Parempoolne näis sihtivat kiira-käära küla poole, teine kadus rukkitihniku vahele. Kraaviperves põllu serval aga seisis kooritud puust post ning selle küljes lauake vildakate tähtedega: «Tilga, 2 versta».

Mees kibrutas otsaesist, silus paar korda oma habemekasvuta, päikeses läikivat lõuga.

Tilga Madis!

«Tule, kurat, viska mulle vastne ahi püsti — kui sa meistermees oled!»

See kõik oli nii ammu, kitsikuses ja poolpommis peaga öeldud. Aga oli öeldud. Selgesti meenus too hommik. Ja nüüd teadis ta ka, kuhu minna, mis teha.

Maale! Tööle!

Ta istus hetkeks kraavipervele, tõmbas märjad saapad jalast, sidus need kõrvupidi kokku ja viskas üle õla. Siis hüppas kergelt teele, hakkas südi sammuga astuma.

Päike leekis näkku, rukis kahises tasa hommikutuules, eemal sinetasid metsad ja künkad. Lahedam, kergem oli taas hingata.

6.

Tuuline ja tühi pühapäev — töötüdruku ainuke oma aeg. Aga sedagi ei oska ta kuhugi panna. Riided on lapitud, tuba koristatud, lehekene loetud. Tuleb Alamaa Eeva ja kutsub ühingusse. Noh, et mujale minna ei ole, võib ka sinna, otsustab Vanda. Ning nõnda nad seal tööliste üldühingu saalinurgas, Koolitare tänavas, kus kaasüürnikeks on nälgijad, kelle ridadest tulid kevadel toiduainete otsijad, — seal nad nüüd inimeste vahele kiilutult seisavadki, jakinööbid eest lahti, näod õhetavad, sest väheldane ruum on rahvast puupüsti täis.

Vanda ei õheta üksi palavusest. Ta lõõmab erutusest, hingeldab kui rängast tööst. Väga raske on seista või paigal püsida. Tahaks minema lipsata, ära kaduda, kas või maa alla vajuda. Aga ei saa, ei raatsi ka õieti — sest meestekobaras, kes pinkide ette seisatama ning nõu pidama jääb, märkab ta otsekohe ülituttavat õlakat kuju... Ta on tagasi, on siin! hõiskab tüdrukus kuuldamatu hääl. Ent samal ajal pöörduvad silmad teisale,

tõmbuvad vidukile, et mitte vaadata, mitte näha, mitte mõtelda... See kõik on ju möödas! kinnitab ta enesele. Võtab vabama seisangu, jääb kuulatama ning vaatab aeg-ajalt siiski. Vaatab päris tahtmatult, ilma et isegi teaks, silmanurgast kõneleja poole, pilguga salamisi kombates, usutledes, et kas ta ka teab, kas kuulab...

Mehin ei tea, ei võigi teada.

Üldühingut esindab pritsimaja Koovitaja. Selle ja Martini kaasabil kutsutigi kokku koosolek, kus Mehin pidi välja käratama selle pommi, mis tal vaja oli lahti lasta sotsialistliku valimisbloki puhul. Päris lahtise suuga rääkis ta sellest, et nõukogude koosseis ei vasta muutunud meeleoludele, et need on vähemlaste ja esseeride armust kujunenud Ajutise Valitsuse tööriistaks, kelle sõjajätkamise poliitikaga pole töölistel tegu. Nii poole suuga ütles aga ära ka, et enamlaste partei, olgugi rüüstatud ja tagakiusatud, ei ole pärast juulipäevi põõsasse pugenud jänes, vaid jätkab võitlust ja valmistab parajal ajal lööki nende vastu, kes on tööliste huvid ära andnud. Taganemata tolligi oma eesmärkidest, lähevad enamlased edasi sotsialistliku revolutsiooni poole. Enne viimasele võitlusele tõusmist tuleb aga tööliste saadikud nõukogudes ümber valida, sinna niisugused inimesed saata, kes tõesti esindavad suure enamuse tahet...

Seni oli teda kuulatud rahulikult, tähelepanuga, mõnel korral vahele hüütud «Õige!» ja isegi plaksutatud. Ilmselt läks kõneleja sellest pisut liiga avameelseks, hakkas ette lugema ümbervalimiste eeskirja. Sedagi kuulati huviga, aga sõnade järel «kes sellelt teelt kõrvale kaldub, kutsutakse ära ja tema asemele valitakse teine, kes meie vaadete poolehoidja on», tõusis kära.

«Terror!»

«Enamlaste monopol tööliste hingedele! Häbi!»

«Vabaduse teotus!»

Vanda ei näinud, kes need hüüdjad olid. Kuid nende hääled kõlasid kalgilt ja hukkamõistvalt, justkui oleks Mehin ütelnud midagi väga koletut. Aga mis koletut oli siis nõudmises, et töölised valigu nõukokku töölisi? Ta vaatas umbusklikult, nagu pisut araltki ringi, märkas teisi lähemalseisjaid sedasama tegevat. Kes on siis need hüüdjad, kellele ei meeldi Mehini jutt?

Kõnelejale enesele olid need hääled puha tuttavad. Paremat kätt istus esseer Joonep trupi oma meestega, nende hulgas ka punase habemega sepp Tõnts. Teises tiivas sädistas salk naisi. Seal oli Olga Astra oma leeri üles löönud, istus tähtsalt, rind ees, ja kujutas end nähtavasti kindralina lahinguväljal.

Nõnda. Lahingut just vaja oligi. Ning Mehin otsustas väljakutse vastu võtta. Nähku-kuulgu kõik, missugusteks tööliste esindajateks on need kisakõrid. Oodanud, kuni vahelehüüdjad taltusid, köhatas ta hääle puhtaks, tegi kahe käega laia liigutuse ja hüüdis kõlavalt:

«Ja mis teie siis tahate? Vabaduse sildi all töörahvast ninapidi vedada, nagu seni on veetud? Lubage, ma lõpetan, siis tulge omaga lagedale.»

«Saab tuldud!» ähvardas Joonep.

«Rusikasotsialistid!» pistis proua Astra.

«Eba- ja vesiroosid, räägitakse, lõhnavat hästi. Aga eba- ja vesisotsialistid — neil on tõhu hais taga!» lõikas Mehin. «Rasvasest valest lehkavad nende prouakeste ja härrakeste jutud, kelle iga teine sõna on tööline, aga kes nõukogudes päevast päeva hääletavad poskade, partsude ja koodijaanide poolt. Sellepärast, seltsimehed, nõukogud ümber valida tulevadki. Tööliste poliitikat lakeidega ei tee. Tarvis on töömehe enda kindlat kätt, et...»

«Et enamlasi töötegijate kukile upitada, ah?» torgati vähemlaste ringist.

«Enamlased ju ise töötegijad ongi. See nali ei passi.»

«Või töölised! Mis ametit härrad Lenin ja Trotski peavad? On's nad pottsepad või püttsepad? Suuvärgiga töörahvale häda ja viletsust kaela kiskuda nagu viiendal aastal — seda nad oskavad.»

Selle hüüdja nägu Mehin ei tabanud. Aga ta põrutas tigedalt vastu:

«Amet on mehe au. Selle kallal ei kõlba närida. Aga rahvale vedasid viiendal aastal karistussalgad kaela parunid koos partsude ja koodijaanidega. Mitte enamlased või sotsialistide tegelased. Kes niisugust rumalust suust välja ajada võib, see teadku, kuhu puusepp on ukse teinud...»

«Ja jätku enamlane üksinda saali! Seltsimehed, kuul-

site, enamlane viskab töölised välja! Kas läheme meie või läheb tema?»

Nagu Vanda nägi, oli see lüheldast kasvu, laia näo ja tugeva musta parukaga mees, kelle silmad põlesid ja kes kätega vehkles. Veheldes tegi ta paar sammugi, nagu poiss, kes koera võtatades jookseb ise ees. Aga et samal ajal mitmelt poolt hüüti: «Räägi, Mehin, räägi!» ning et keegi liikuma ei hakanud, laskus pikajuukselinegi tagasi pingile.

«Esseer Joonepil peaks selge olema, kes on tööline, kes mitte,» jätkas Mehin. «Tööliste poliitika alus on: kapitalistide võim murda, röövsõda lõpetada, riigivõim enda kätte. See on töölisklassi eluvajadus, enamlaste strateegia ja taktika, mida kõige vähem küll muuta võivad lõõpivad sõnad, tulgu need kust kandist tahes.»

Vandale tundus, et Mehin rääkis hästi, hoogsalt, erilise veendumuse ja kirega, rääkis mehena, kes kindlasti teab, mida taotleda, kuidas lüüa. Tema mahlakat häält oli täis terve ruum. See levis kõrgel lae all, kõmas kodadest vastu. Ning oma hääle tõttu näis ta nagu sirguvatki, täitvat oma kujuga suure osa lubjatud seinast ja jätvat mulje hiiglasest, kes kutsub inimesi hiidude maailma unistuslikke hiigeltegusid tegema. Temast tundus hõõguvat vastupandamatut tahet, vankumatut jõudu, mis otsekui karastas ja teritas meeli. Ja eks seepärast vist käinudki üle saali säärane kiitusemürin, et vastukarjujate hääled kõne lõpul sellesse uppusid ning töömees Koovitaja oma pikka kogu püsti kangutades kohe ette pani enamlaste poliitika heaks kiita, saadikute ümbervalimistega, kus vaja, peale hakata.

«Las käia!» toetati kohtadelt segiläbi.

«Kes poolt on, tõstku käed üles!» kamandas Koovitaja.

Valdava enamuse käed tõusid. Joonep oma kaaslastega ühelt, proua Astra teiselt tiivalt aga nõudsid kisades sõna.

«Mis sõna siin enam? Otsus on otsus,» arvas Koovitaja. Kuid et kära kestis, vaatas ta nõuküsivalt Mehini otsa.

«Eks anna ühele lõuapuule ühest, teisele teisest kandist.»

«Hea küll. Anname siis gruppidele sõna. Aga ainult üks kord. Kes tahtis?» vaatas ta saalis ringi.

Joonep sammus nagu härjavõitleja, pea ees, käed rusikas, pinkide ette. Sealt lagedalt, vasak käsi püksitaskus, kuue hõlm üle käsivarre, mitte enam puhta maniski peal suur pahmakas erepunast siidi, ta siis oma läkituse ära kuulutaski. Ta möönas, et revolutsiooni edasiviimise eest tuleb pikka ja vaevarikast võitlust pidada, sest jõukam klass on ära kohkunud, unistab korrast ja kõvast käest, mis võib tähendada tee avamist reaktsioonile. Selles suhtes esseerid enamlastega ei vaidlevat. Võitluses, töörahvas, omandad sa õiguse — see olevat nendegi deviis. Aga nemad ei saavat kuidagi nõustuda enamlaste taktikaga. Siin kutsutavat üles nõukogusid lõhkuma. Mispärast? Ainult sellepärast, et need, kes ennast kõlava sõnaga enamlasteks nimetavad, tegelikult nõukogudes vähemusse on jäänud. Vähemusse jäävat aga need, kellel usaldust ei ole, kes vähem hääli saavad. Kõik olevat päevaselge. Kui senist salajast sõjakäiku nõukogude vastu võis võtta kapitalistide asjana, siis nüüd on lausa välja öeldud, et enamlased hakkavad koos mustsajaga nõukogusid hävitama . . .

Mehin: «Midagi niisugust ei ole ma ütelnud!»

Joonep: «Noh, kui üks partei käsib nõukogudesse saata ainult endale ustavaid inimesi, et nende abil oma diktatuuri maksma panna, mis see siis on?»

Mehin: «See on agitatsioon. Rohkem midagi.»

Joonep: «Mis agitatsioon see on? Mis demokraatia? Meie, esseerid, tuleme rahva hulgast, kaitseme kõikide inimeste huve. Meie ei saa lubada võimumonopoli ühele parteile ja meie ei nõua seda ka enestele.»

Mehin: «Võim ju teie käes ongi. Teie mehed on valitsuses!»

Joonep: «Jah, esseerid pidid valitsusse minema, et revolutsiooni päästa, vabadust alles hoida. Enamlased õhutavad anarhiat. Anarhia ja omavoli viib kodusõjani, verevalamiseni, nagu nägime Petrogradi sündmuste puhul. Meie aga seisame selle eest, et segadust ei tekitata. Seisame ega nõua sugugi enestele võimu kõikide teiste üle, vaid oleme nõus koos teiste parteidega välja töötama seadusi, mis kaitsevad revolutsiooni. Kõikide õigusi, üldse inimese, isiku õigust elada, tööd teha ja mõtelda nii, nagu keegi tahab. Sellepärast: maha enam-

laste terror saadikute ümbervalimisel! Valigu igaüks seda, keda tahab. Hääletagu iga inimene nii, nagu südametunnistus ütleb. Sest kus ei ole isiku mõtte- ja teovabadust, seal ei ole ka õigust. Seal on vägivald, omavoli, terror — kõik seesama, mille vastu meie võitlesime tsaaririigis põranda all ja mille eest vaevlesime vanglates. Miks peaks tööline tsaari vägivalla asemel endale kaela kiskuma enamlaste vägivallaikke?»

Mehin: «Demagoog! Ühe mütsi all mõisnike ja kapitalistidega seadusi sepitseda tähendab härradele kindlustada kurnamisvabadus, töörahvale taguda raudu! Hüpiknukk isandate käes — kapitaliste ei vihka, töölisi toetada lihtsalt ei tihka. Niisugune on esseeride isikuvabadus, üldse laul vabadusest!»

Joonep: «On aeg risti välja ütelda: vabadust vägivalla abil kätte ei võideta. Meie põhimõte on niisugune, et kui üks rahvas või üks osa rahvast tahab teist rahvast või sellesama rahva teist osa valitseda, siis tähendab see seda, et osa inimesi jääb alati surve alla. Just seda — seda valitsemist tööliste üle — tahavadki enamlased kavala kaubaga eneste kätte kiskuda. Meie oleme niisuguse asja vastu. Seltsimehed töölised, valige vabalt ja südametunnistuse järgi oma saadikud!»

«Ja rohkem ei olnudki ütelda?» tõusis Mehin iroonilise küsimusega, kui Joonep minema köhmis. Nimelt köhmis, sest talle plaksutasid ainult paar omameest. Suur hulk jäi tuimalt vait. Ning selles vaikuses kõlas ta jutt otsekui kuusepuu praksumine: kärgib küll, aga sooja ei anna. Seda märkas muidugi ka Mehin ning jätkas: «Noh, kui ei, siis vastame kohe. Esiteks: esseeride kõnemees, nagu kuulsite, esines siin kõikide rahvakihtide, mitte tööliste nimel. Kõikide kihtide poliitikat teha tähendab kodanlaste poliitikat teha, sest kodanlus on majanduslikult tugevamaid kihte. Klassivõitlus õpetab aga, et töötegijal kurnajaga ühiseid huve ei ole. Järelikult, kuulutades inimese, isiku ja rahva vabadusi ilma ühiskondlikku korda muutmata, kuulutab esseer kodanluse röövimisvabaduse õigeks ja annab tööliste asja ära... Juudast tuntakse juudasuudlusest. Seltsimehed töölised, ärge laske end petta, valige saadikud kindla klassipoliitika seisukoha järgi! Kes meie poolt ei ole, see on meie vastu!»

Taas käis üle ruumi kiiduavaldustepuhang.

Nüüd astus ette rõõsa näo ja lokkis peaga prouakene Astra. Seades kahtluse alla sotsialistliku revolutsiooni võimaluse Venemaal, nimetas ta seda enamlaste naiivseks unistuseks. Venemaal ei olevat veel õiget kapitalismigi, milleks siis rääkida sotsialismist!

Mehin: «Tahate ütelda, et peaksime kapitalismi kannustama hakkama?»

Astra: «Ei ole minu asi, mida enmalased kannustavad. Mina räägin arengu seadustest. Ja need näitavad, et ilma kapitalismi kõrge arenemisastmeta üleminek sotsialismile võimalik ei ole.»

Mehin: «On! Teie ei tunne Lenini õpetust. Venemaa kui kapitalismi ahela nõrgema lüli murrab proletariaat läbi...»

Astra: «Lenin võib teile olla jumal, minule on ta ainult üks ajakirjanik, utopist pealegi. Kogu haritud läänemaailma filosoofia räägib Lenini teooria vastu, tõendab, et enamlased ei aja reaalpoliitikat, et nende jutud sotsialistlikust revolutsioonist on fiktsioon.»

Mehin: «Pettuse peal on teised väljas.»

Astra: «Ja kui Venemaal peaksidki enamlased ohjad enda kätte saama, tuleb neil enestel küll tõotatud sotsialismi asemel asuda kapitalismi tegema, võib-olla koguni, rusikas seljas. Enamlased armastavad rusikat, seda on näha. Ja et nende rusikas ka töölise turjal oskab tantsida, selles ei maksa kahelda. Aga ma küsin, seltsimehed töölised, kas me selle eest võitleme? Kas selles seisab tööliste siht, inimese õnne mõte, et midagi kahtlast ja tundmatut enestele kaela kiskuda? Mitte sugugi! Niisiis ettevaatust saadikute ümbervalimistel! Valige haritud, ausad ja õiglased inimesed, kes ei luba tähti taevast maha tuua, aga korraldavad elu mõistlikul teel ümber. Sest õnn ei seisa allaheitmises ei tea kelle tahtmisele, õnn on igaühe vaba tahte vabas avaldamises...»

Proua läks kleidi kergelt kahisedes tagasi oma kohale, pilk kauge, pea püsti. Mehin ütles tõustes:

«Nii. Kuulasime viisakalt ära ka vähemlased ja täname neid teadusliku õpetuse eest kapitalismi arendamise asjas. Praktiliselt jätavad töölised selle vähemlaste hooleks. Kuulsite ise, kuidas siin kapitali huvide eest haledalt nuteti. Ehitagu need nutjad edasi kapita-

lismi, täiendagu seda, kuidas oskavad, meie läheme oma teed. Meie tee on teada: nõukogude võim ja tööliste valitsus! Sõda lõpetada, vabrikud ja pangad, maad ja metsad rahva enda kätte! Rahu! Leiba! Maad! Valige nõukogudesse töölistele ustavad inimesed ja maailm saab uue näo!»

Ruumid kõmahtasid käteplaginast ja heakskiiduhüüdeist, millesse mattus paar arga sõnasoovi. Aga Koovitaja jäi kindlaks ja kuulutas koosoleku lõpetatuks.

Saalis, kus paarsada inimest kuulas kõnelejaid püstijalu, tekkis liikumine ukse poole. Vasaku tiiva rahvas kiiluti nurka kinni, nende hulgas ka Alamaa Eeva ja Vanda. Tüdruk katsus küll end tõttajate voolu haakida, kärsitses minema, et mitte sattuda silm silma vastu sellega, keda ta nii aplalt oli kuulanud, aga takerdus iga kord, ning toetus viimaks Eeva kõrvale, vabanenud pingi otsale, kus kõpsutas kannatamatult saapakontsa. Sealt nad kogemata kombel leidiski Martin Haspe, kes kamandas kirjanduse levitajaid raamatulaua juurde.

«Noh, mõisaorjad, kas teie siis oma naisteväele vaimuvalgust kaasa ei võtagi?» jäi ta Eeva ette seisma ja pilgutas Vandale kavalalt silma.

Tüdrukul oli piinlik. Arvab viimaks, et kokkusaamist noolimas, keeras ta huuli mossitades selja. Tõepoolest ei teadnud Eevagi, kui ta Vanda käekõrvale haaras ja väikese tuulutamise eesmärgil kodunt välja vedas, midagi koosolekul esinejatest. Alles saalis selgus, et Mehin on tagasi ja peab kõnet. Äratada tähelepanu väljatrügimisega Vanda ei tahtnud. Inimesed on õelad... Ja pealegi, vaadata siit eemalt, salamisi oli päris põnev... Süda kripeldas küll sees, kuid jonn iseenesega sundis paigale jääma. Kui teised, sajad inimesed teda rahulikult vahtida võivad, miks siis mitte mina? küsis ta eneselt. Mõni gümnaasiumiplikakene ehk kaotaks närvi, aga töötüdruk — kuule nüüd asja! Igasugust juhtub. Ei maksa end nii peeneks-pirtsakaks pidada... Nõnda kuulaski ta kõnet pealtnäha päris rahulikult. Eeval jäi koguni mulje, et tüdrukul Mehiniga seal metsas miskit tõsisemat ei võinud olla. Kuid Vanda piinles siiski. Kuulates taas seda nii meeldivat häält, jälgides neid lauaservi niperdavaid pikki tuge-

vaid sõrmi, mis nii osavasti olid punumud pärga, sasinud hellalt ta juukseid ja... tõmbus otsaesine sukkmütsi all, siis kukal, kael ja varsti kogu ihu tuliseks, tekkis säärane õhupuudus, et oli vaja Eeva õlga toeks. See rumal nõrkushoog viis ta enesest kõige rohkem välja. Poleks Mehinit mitte kuulda ega nähagi tahtnud. Siunas Eevat ja ennast siiatuleku pärast. Muidugi, Mehini kindel jutt haaras temagi mõtted. See tuli otsekui ta enese väikesest südamest. Nende sõnade eest oleks võinud talle kas või... Kuid selle eest, et tal aega jagub kõnesid pidada, ei ole mahti aga tere ütlema tulla, — selle eest oleks tahtnud Vanda teda lihtsalt tutistada. Oleks astunud juurde ja sõnalausumata sakutanud. Hans ja Gretchen metsapõues... Aga siin, inimeste hulgas, üldse linnas? Ning jahe kahm käis üle kuuma ihu — parem, tuhkatriinu, kui unustad, kui ealeski enam ei meenuta olnut... Õige on vist küll neil, kes ütlesid, et ei temasugusest sinule meest ole. Sest näe, kui aplalt vahivad teda tolle ja teise ja kolmanda silmad. Otse neelavad pilkudega. Kõik see hulk naisi siin. Ta on mees kõikidele, kahjuks... Mis seesugusel ühest töötüdrukust! Ta pea on täis maailma asju, tööliste poliitikat, naisi iga sõrme jaoks kümme tükki... Mis sina, tuhkatriinu, enesest! Ning taas oleks Vanda kas või minema jooksnud, pingiotsalt ära lennanud, kui vaid oleks saanud. Seepärast ta päris turtsatas Martini silmapilgutuse peale.

«Noh, sina, Vanda, võta kah midagi kaasa!» ei jätnud Martin teda rahule.

«Meie Eevaga kahe peale,» kohmas ta vastu. «Eks Eeva too.»

Töökaaslane astuski raamatulaua juurde. Martin aga istus käsi hõõrudes ja kelmikalt muheldes Vanda kõrvale.

«Kui sa nii väga tahad, ma toon ta siia?» kihistas ta tüdrukule koerustledes kõrva.

«Ega's ma selleks siia... Ma ei teadnudki!»

«Mis siis. Paljugi juhtub kogemata kombel...»

Nad istusid seljaga laudade poole. Vanda oli vihuti võtnud säärase asendi, et mitte silma jääda. Nii ei märganud kumbki, kuidas neile läheneti ja Mehin korraga Vanda ees kummardas.

«No tere. Kena, et teie ka ühingus käite.»

Vanda sirutas areldes käe, vaatas üles.

Seda hetke kasutas Martin, tõusis ja lonkis omaette lauluviisikest ümisedes minema.

«Miks te mulle ei vastanud?» puuriti Vandat pilkudega.

«Tööl, noh,» kõpsutas tüdruku kingakonts põrandat ja silmad jälgisid seda, nagu oleks neil väga tähtis teada, kui närviliselt see just üles-alla käib.

«Võiksime ehk sõna juttu puhuda?»

«Siin?» tegi Vanda peaga kahtleva liigutuse.

«Pärast. Jalutame või kuidas . . .»

Vanda huuled tõmbusid nii jonnakalt kokku, nagu oleks ta ütelda tahtnud: aitab meile koos jalutamisest. Aga ta ei ütelnud midagi.

«Ootate ehk?»

«Misjaoks?» tõusti otsustavalt püsti. «Linn nagunii kisa täis . . .»

«Ma peaksin vabandama.»

«Noh, vabandasite, jäägu sellega.» Ja kohe Eeva poole: «Kuule, hakkame meie nüüd minema!»

«Teil on väga kiire?» kerkisid imestusest Mehini kulmud.

«Mitte minul!» viskas Vanda silmadega meestesalgale, kes parajasti Mehinile lähenes. Need olid puutöölised ja nende koosolek pidi toimuma paari tunni pärast linna teises servas. Mehin teadis seda, vaatas abitult ringi. Mis teha? Kõik jõud saadikute ümbervalimistele, tao rauda, kuni . . . Üldine, ühiskondlik ja isiklik seisid jälle vastamisi nagu kaks lepitamatut vaenlast. Ta laskis arupidavalt sõrmedega läbi juuste, pöördus siis ja kavatses ütelda, et ega midagi, väike neiu, meie jutt peab vist jääma teiseks korraks . . . Kuid neiu oli läinud. Ukse vahelt välgatasid üksnes ta pihal kõikuvad patsid. Ei vaevunud ootama, aimas ette, millega minusuguse päev lõpeb. See nagu paljud teisedki, naeratas Mehin endamisi nukralt . . . Jah — komiteed, komisjonid, nõupidamised, vestlused, koosolekud . . . Isegi ei mäletanud enam hästi, millal viimati enese jaoks aega jäi. Lollus selle peale mõeldagi. Ta heitis veel ühe pilgu ukse suunas. Aga et sealt paistsid ainult võõrad seljad, võõrad kuklad, pöördus uuesti meeste poole ja ütles asjalikult:

«Mis siis ikka, lähme kohe sinna.»

Kutsujad tänasid tormakalt. Mehin aga õhkas salamisi ja endassesurutult nagu see, keda ähvardab oht kaotada midagi kaunist. Õhkas ja raevutses mõttes. Ent sellekski ei antud aega. Peale puutööliste tahtsid teda eneste juures kõnelemas näha rätsepad, kingsepad, nahaparkalid, olgu esmaspäeval, teisipäeval, kolmapäeval...

«No kuulge, kuulge!» püüdis Mehin tõrjuda. «Ka katelsepp peab leiba teenima!» Ta oli Ratniku rändbrigaadist, mis maale saadeti, nagunii juba liiga kauaks ära jäänud...

Kuid aeg nõudis oma. Teda kuulati hardunult. Iga tema sõna kõnetoolilt võeti ilmutusena vastu. Aga inimesena, eraisikuna, sellisena teda ei kuuldud... Niisugune ta juba kord oli, see elu: üldisi huve teenides alati kõrvale jätta, unustada iseennast. Nii oli see läinud mujal, läks siingi. Ning väike tragi neiu Prügiaugu tänavalt, too väike isiklik pühapäev mattus taas argielu painava tolmukihi alla, mida varsti oli isegi nagu veidi piinlik puudutada.

Kuid inimese tunne ja mõte ei jäta midagi puudutamata.

Sinel vorsti moodi üle õla, suvemüts viltu oimu kohal, viskas üksik soldat ahne sammuga mäest alla, linna poole. Ning ehkki ta krobelise nahaga, vinnijälgedes näol liimerdas higi, ehkki lühikesi säärikuid kattis teetolm, astus ta ometi uljalt, kerge jalaga, suurevõitu suu naerutuksatusis, justkui iga hetk valmis ülemeelikuks hüüdeks nagu siis, kui ta kord siitsamast mäest alla lippas tööpoisi määrdunud vatis ning koerusklevalt kiusas vastutulevaid õhtukooli plikasid... Täpselt nagu siis, sest kivitahvlid jalge all klobisesid sama koduselt, majad kahel pool olid samad vanad tuttavad ning neist hoovas vastu mingeid koduseid lõhnugi. Oli pilvealune mahe suvepäeva õhtupoolik — kooliplikasid soldati silm ei sihtinud. Ei usaldanud ta otsida ka tuttavaid ega ennast tuntuks arvata. Või kes mõistakski kroonuriides mehes näha omaaegset tööpoissi! Kes eraldab üht kuuseokast teisest? Ei, seda mõtet soldat ei hellitanud. Tema näo vedas naeruvinele ainuüksi see teadmine, et

tallab taas kodulinna tänavaid, kus teda keegi oodatagi ei oska. Nii mõnus oli astuda, tundmatuna näha tuttavat. Tõsi, sõda oli siinselegi elule andnud oma näo, sõda ja revolutsioon. Koolilinna tänavatel ei patseerinud auväärt professorid, raamatud kaenlas, ei saalinud ka kärarikas noorsugu, nagu enne. Siingi täitis tänavapilti nüüd soldat, mitmest väeliigist vormikandja oma eraldusmärkide ja pagunitega. Soldati kõrval tööriides naine või mees. Härrasrahvast oli hõredalt. Puudusid täiesti sakste kummirehvidega ja lakeeritud ratastega tõllad. Kapjade plaginal traageldasid edasi-tagasi vooriimehetroskad, neidki harvalt. Veel harvemini mõni rautatud ratastega maavanker. Selle asemel aga surises ja urises autosid. Sõda oli need paisanud väikelinna nagu soldatidki. Soldatite kõrval hakkasid silma läti keelt vuristavad mehed-naised. Neid sõjapõgenikesalku oli ta mujalgi näinud, need teda ei huvitanud. Tema huvi paelus see, mis linnas toimus, mille vastu siin valmistuti.

Riia mäest alla tulles ja Promenaadi nurgale jõudes nägi ta üle tänava veetud nööridel hõljuvat pikka kangast, millel ilutses punaste tähtedega käsk: «Hääletage kõik number 2. Number 2 annab rahu, annab leiba ja tööd!» Kuulutustulp samas oli üleni mähitud tohutusse plakatisse, igal küljel rasvane number 2, töölise pilt ja all jalakõrguste tähtedega: «Kõik hääled number kahele!» Posti ümber keerles mehi ja naisi, enamasti tööinimesed, aga nende seas ka kraedes-lipsudes härrakesi. Peale selle poisse ja tüdrukuid, nagu ikka linnakohal, kus peatutakse kas või paljalt sellepärast, et teised juba seisavad.

«Kus enamlastel ikka on lehed!» imetles üks naistest.

«Saksa Villu rahad käes, mis viga mässata!» torkas kõrvalt kohe härrasvurhvi nooruk.

«Kas sina käisid toomas või?» nõudis naine.

«Mina n'd. Loe lehest, näed ise,» kadus nooruk rahva hulka.

«Nähtud neid lehti,» kinnitas vanem mees. «Kõigest patravad. Nagu pläralära leenud. Aga ikka tööinimeste vastu. Meie «Postipapa» iseäranis.»

«Õige, hääl tuleb anda kahele,» rõhus peale sinises pluusis mees.

Samal hetkel hüüti teisel tänavanurgal, kus poolt

majaseina kattis rasvaste kirjadega plakat, läbi ruupori:

«Kõik eestlased hääletavad number ühe poolt! Eesti Demokraatlik Blokk on iga õige eestlase erakond! Hääled ühele poole!»

«Tõnisjaanid ja paksmanid püüavad hingi... Nagu see eesti härra hais mõne teise härra haisust etem oleks!»

«Vaata, väike Jaan, et pistad oma hääle ka suure Jaani poolt!» käsutas möödajalutav kepiga isand luua najal hargitavat kojameest.

«Eks ikka, eks teadagi, härra,» kergitas kojamees nokatsit. Aga kui käsutaja eemale sai, irvitas tuttavale: «Laku tuhka, Koodi-Jaan, küll m a asjast aru saan...»

Soldat muheles endamisi ja keeras mööda Uueturu tänavat alla jõe, Ülevedaja poole, kus parvemees soovijaid kopika eest jõe teisele kaldale toimetas. Iga samm turu suunas viis teda järjest tihenevatesse rahvakobaratesse. Siin poodide, söögimajade ja sissesõiduhoovide sõnnikustel väravaesistel kihas ning kobrutas otse võõralt. Seesugusena ta oma vana kodulinna ei mäletanud. Kärarikas, ärevavõitu ja perekas. Oi, kui perekas endiste aegadega võrreldes! Igas kobaras vaieldi numbrite üle, pahandati, sõimati või ülistati kedagi ning ikka ja jälle korrati numbreid. Neid püüti otsekui üksteisele pähe, sügavasse ajukoopasse taguda. Aleksandri tänava nurgal ilutses kõrge kõnelava. Sealt hüüti vahetpidamata number kahe kasuks lööklauseid. Lava ümber askeldas läti polgu soldateid ja poisikesi, kes jagasid rahvale kihutuslehti. Kuid need pudenesid kergesti käest ning tuul lennutas neid, värvilisi ja uhkeid nagu tuvikesi, mööda tänavat Venepoodide poole.

«Bürgermusse» seltsimaja ees oli lai sini-must-valge kangaga ehitud kõnelava. Lüheldane mees kähistas sealt lööklauseid. Rohkem aga kui ütelda jõudis, vehkis kätega ja külvas all seisva rahva hulka lendlehti, mida keegi ei püüdnud, vaid milledel lasti liuelda sinnasamasse, kuhu tuul viis eelmisedki...

Nii. Sedamoodi näeb siis välja linnavalimiste kihutustöö siin, kodukohas, jäi Aleksander Venima, viis aastat järjest kroonut teeninud soldat seisatama, vaatas mõtlikult ringi ja tõukas peakatte kuklasse. Seepeale

pomises endamisi: «Asjad ei ole sugugi halvad!» Läks edasi, peatus uuesti Puuturu nurgal, kus kaks vastasleeri meest omavahel parajasti sõnasõda pidasid, ning kuulatas. Torgete ja nokkimiste kaudu jõudsid mehed varsti niikaugele, et ähvardasid rusikad appi võtta. Aga siis piiras salk soldateid nad mõlemad sisse ja hakkas nihutama pritsimaja poole, mille ees ja ümber näis kihavat kõige tihedam rahvamurd. Koos soldatitega seadis oma sammud sinnapoole ka äsja kohalejõudnud kroonumees.

Teel puhkes vastaste vahel riid uuesti.

«Kuradi sahkerdaja, või töölise nime määrima!» kurjustas üks.

«Röövlipealik!» paiskas teine, kaabuga tegelane, vastu.

«Lähme aga, lähme!» müksasid soldatid mõlemad liikvele.

See tegi noorele Venimale nalja.

«Ega midagi,» naeratas ta omaette. «Päris agarad poisid.» Ja meenutas ise, kuidas ta juulipäevadel Petrogradis oli kuulipildujate roodu eesotsas jõuga vabastanud türmipandud roodukomitee esimehe, tubli enamlase. Seal toodi mees Ajutise Valitsuse puurist ära, väeossa. Kuhu nemad siin? Nõukogul ja täitevkomiteel ju türme ei ole. Mis nad teevad sahkerdajatega? huvitas teda asi, ning ta järgnes silmnäolt salgale kuni uue rahvakobarani keset turgu, kus kaotas nad käest. Siin punase kangaga kaetud kõnelavalt ajas oma juttu esseeride tegelane. Seda kuulata ei tasunud. Minut hiljem seisis ta pritsimaja laia ukse ees, luges seinale väljapandud sotsialistliku bloki, number kahe kandidaatide nimekirja ning kortsutas kulmu. Enamlane, vähemlane, esseer — kõik ühes potis koos. Kuidas, pagana päralt? Seda polnud veel kuskil nähtud... Kui luik, haug ja vähk koormat paigast ära ei saanud, kuidas tahetakse siis siin need kolm erinevate vaadetega gruppi panna koos teenima töölisklassi, revolutsiooni, terve inimkonna huve? Ei, see on loomuvastane, otse veider kõige selle juures, mis tema teab asjaoludest ning vajadustest. Ja ehkki tal tänase õhtu jaoks olid pisut teised plaanid, otsustas ta ometi kohe, hetkegi viivitamata enesest teatada, rääkida, mis vaja. Ta näi-

tas valvesoldatile ette oma paberi — hariliku väeosa tõendi ümberpaigutamise kohta — ning kõmpis trepist üles. Täitevkomitee kojas, kus teda teistkordselt kontrolliti, pärides, et mis asjas, kelle juurde, lisas ta rõhutatult:

«Käskjalg armeekomiteest. Ütle — käskjalg, selge?»

«Сейчас, товарищ вестовой!»

Mõni minut hiljem juhitigi kärsitu käskjalg täitevkomiteesse. Kuid too isevärki armeevirgats ei vaevunud raporteerima ega materjale esile tooma, nagu käskjalad tavaliselt teevad. Ta astus otse laua juurde, mille taga Mehin oli püsti tõusnud, silmitses vastuvõtjat tõsiselt, ütles, rõõmuhelgatus näol, valjusti: «Õige,» tõmbas siis osava liigutusega riiete vahelt mõned paberid ja ulatas need Mehinile.

«Palun tutvuda ja kontrollida. Teie mind ei mäleta — mina teid küll.»

Sel ajal, kui Mehin, lai otsaesine kortsus, pabereid silmitses, võttis tulija pakkumata istet ja süütas suitsu.

«Niimoodi,» ütles Mehin hetke pärast. «Tere tulemast kodulinna, seltsimees! Värsket verd on meile hädasti vaja.» Surus sõbralikult teise kätt ja andis tagasi dokumendid, mis see jälle hoolikalt ära peitis. «Praegu, valimiste ajal eriti.» Ütles, aga kui märkas armeekomitee mehe suunurka muigele vedavat, tõmbus valvsaks, sest polnud sugugi selge, mis ülesandega teine kohale saadeti. Täiesti võimalik, et... Kuid Mehin ei tahtnud mõeldagi teisaleminekust. Siin oli ju nii palju teha, kõik alles pooleli. Ja tal ei lastudki mõtelda.

Aleksander Venima alustas valimistest, tahtis teada, mida kujutavad enesest kõik need inimesed, kellega ollakse blokis (mitmeid ta mäletas), ja kas kohapeal teatakse, et ilma Keskkomitee loata blokke teha ei tohi?

Mehin valgustas võitlust blokiloomise vastu, ütles enese olevat rääkinud Tallinnaski, nõudnud abi, aga jäänud alla. Sest kohalikus nõukogus on leplastel enamus ja oleks taktikaliselt väär olnud end üksi terve nõukogu vastu seada. Teiste rühmituste kandidaate pidavat ta enamuses kõikuvateks, kellega palju ära ei tee. Plaanis olevat pärast valimisi linnavolikogus omaette fraktsioon asutada.

«Õige. See on hea,» noogutas Venima ning läks otse-

maid jutuga edasi eelparlamendi, Moskva nõupidamise ja sõjavägede ülemjuhataja kindral Kornilovi ähvarduste juurde.

«Oleme ka saanud hoiatavaid näpunäiteid,» ütles Mehin.

«Seisame ilmselt kontrrevolutsioonilise väljaastumise ees,» kinnitas Venima, tehes teatavaks selle, mis talle ülesandeks antud...

Meeste jutt venis pikale. Sügavad õhtuvarjud nuuskisid juba nurkades, kui viimaks päris praktiliste sammude juurde jõuti.

«Punane kaardiväg,» kinnitas Venima. «Aga sõjariistad?»

«Neid on ja saab juurde.»

«Siis inimesed üksikult. Peame täpselt teadma, kellele kätte anda.»

«Vaatame homme ühiselt.»

«Vaatame — koos mõne seltsimehega. Ainult et täna...?»

«Et kohe?»

«Ei oleks paha telegraafile ja jaamale silm peale panna. Nii soovitati. Igasugune väeosade liikumine, nendele korralduste tegemine peab meil teada olema. Viimaseni.»

Mehin ulatas telefonitoru järele.

«Kuhu?» pani Venima oma raske käe hargile ette.

«Polgukomiteesse. On seal mees.»

«Ladna. Las tuleb siia. Traati mööda ei maksa.»

Nad arutasid edasi, kuni koputati ja tuppa astus nooruke, lapsenäoga, otsekui koolist tulnud allohvitser. Ta sai napi ülevaate olukorrast, miks väeosi huupi läbi ei või lasta, ja korraldused salajaste postide väljapanekuks.

«Enamlane?» päris lõpuks Venima noormehelt.

«Enamlane,» kõlas vastus nii uhkelt, nagu oleks valgelakaline nooruk tahtnud seda tõendada kandade kokkulöömisega.

«Tubli, siis võtke ja täitke seda kui parteilist ülesannet, seltsimees. Selge?»

«Selge.»

Kui nooruk oli läinud, huvitus Mehin: «Selles olukorras, kus te nüüd ise, kas jääte ööseks siia või?»

«Kuidas edaspidi, seda näeb. Kõigepealt tuleb täita see, mis paber ette kirjutab. Ega ma sinna härraste väkke minekust hooli. Aga vist on vaja . . .»

«On küll, vägagi.»

Mõlemad naersid, pigistades südamlikult kätt. See oli meeste käepigistus, kes tunnevad teineteist täiesti mõistvat, minevat lõpuni koos, ükskõik kas tõllas või võllas. Ning see justkui lisas jõudu, kindlust — mõlemale . . .

«Teil on ju siin omakseid, eks ole?» huvitus Mehin.

«On. Isegi nooremaid. Aga nendega — kui aega saab.»

«Ei ole vale. Mina, teate,» pidi ta hakkama jutustama enese kohaletulekust, jäi aga kõhklema ja ütles ainult: «olen üksik hunt. Elangi rohkem siin,» tegi käega liigutuse üle toa.

Pritsimajast välja tulles oli käskjalal sinel seljas ning ta tegi linnas paar sellist tiiru, nagu oleks püüdnud selgusele jõuda, kas ehk keegi ei jälgi, kust ta tuleb. Viimaks astus raekoja kõrval asuva nn. Maleva Büroo uksest sisse, kus toimus 1. Eesti polgu tagavarapataljoni üle tulnud soldatite arvelevõtmine ja majutamine.

Seal näitas käskjalg ette mitte nood peidetud paberid, vaid hoopis teised, väeosa templitega teatised, et see ja see lähetatakse XII Armee Eesti Sõjaväelaste Liidu poolt 1. Eesti polgu ülema käsutusse. Asjaajamine toimus sujuvalt. Mõne minuti pärast oli saabunud soldat kirjadesse sisse kantud ja ööbimiskoht kõrvaltoas kätte näidatud. Miks siitlinna mees mujal, kodusemas kohas ei puhka, seda ei tulnud korrapidajal ette küsidagi. Juhtus neid, kes oma sünnikohta tundsid ainult paberite järgi. Küll kasarm, see praegune ühine kodu, homme vastu võtab . . .

Kui vabal revolutsioonisoldatil ei kõlvanud reisilt tulijal kohe asemele keerata. Komme ja kord nõudis, et vaadatakse linna, liigutakse ringi. Seda tegi ka Sass. Seadnud valmis magamisaseme, kõndis ta büroost välja.

Valimisvõitluse haripunktiks näis kujunevat õhtu.

Terve pikk ja kitsas Ritteri uulits, kus harilikult promeneeris linna peenem noorus, sumises nüüd liht-

rahvast. Kõnniteed meenutasid sipelgaradu. Igal nurgal jagati lendlehti, hõiguti numbreid, alustati ja lõpetati kähiseva häälega korratud loosungeid, lühikesi valimisplatvorme.

Pilvealune, pehme ja hautav ilm otsekui meelitas nõrgal toidul olnud inimesi enne õhtut end veidi luhvtitama, nagu siin öeldi. Pealegi oli sedalaadi kihutuskisa väikelinna elanikele uudiseks, omast kohast päris spektaakliks, sest midagi taolist varem ei tuntud. Tembutamine, ütlesid nii mõnedki asja naljana võttes ja lasksid esimese etteiuhtuva numbri kasti. Teised aga kaalusid, lükkasid valimiskasti juurde mineku edasi, et kuulata, kes tuttavaist mis numbri on pannud. Leidus ka neid, kes oma häält liiga kalliks pidasid, esialgu ainult jalutasid ja vaatasid. Sääraseid kuulajaid-vaatajaid tänav peamiselt tõmbaski. Siin jagati selgitustööd kahel käel, hinnata ja pealepakkuvalt. Just niisuguste ebakindlate häälte võitmiseks iga partei kihutajaid tänavale paiskaski, nagu paiskavad lihunikud laadapäeval teedele ülesostjaid. Kes osavam on, see kasulikumalt ostab. Nii sai Aleksander Venima sellest asjast aru ega võõristanudki. Las tõmbavad! Las karjuvad üksteist üle ja ähvardavad! Esimesed valimised Venemaal — küll see kõik peab asja juurde käima. Tema silm ja kõrv püüdis tabada kõige olulisemat — kas ka siin, südalinnas omameeste siht ja sõna küllalt selgelt kuuldavale tuleb. Kelle vahel pealahing käib, see oli nagunii teada.

Nurgal ta ees peatusid parajasti kaks paigatud kuubedes ja kulunud kottades ätti. Silmitsedes tüüakat paljaspead, kes keset inimestesäbarikku pajatas meie omast asjast, number ühe kasust, venitas neist esimene:

«Vatrab ühest... see olla sakstele. Töölised pidada panema kaks. Ja-jah, saksad ikka esimeses, muud mujal pinkides.»

«Kurask, see ju toitluskomitee Jõearu ise!» toksas teine taat esimesele külge.

Härra Jõearu aga laskis nagu leierkast:

«Et päästa rahva varandust rüüstajate käest, teha meie seisukord tõsise vabaduse vääriliseks, armsad kodanikud, on vaja sisse seada kindel kord ja ordnung.

Number üks on ordnungi poolt. Number üks lubab kindlat korda, sõja peatset lõppu ja tõsist rahvuslikku vabadust. Iga eestlane hääletab number...»

«Kaks!» pistis noormehe kile hääl enne vahele, kui ühemees numbri välja öelda jõudis.

«Iga inimene, kellele kallis on isade ja vendade veri, kes tahab rahu, tööd ja leiba, hääletab number kaks! Kaks!» põrutas nagu poisi hääle kinnituseks vägev bass sealtsamast kõrvalt.

Aleksander Venima sirutas kaela ja nägi hästi, et kahehüüdjad olid ta oma tänava mehed — Oja Hannes ja Alamaa Joosep — vanad tuttavad, kuigi üks vahepeal kõvasti kasvanud, teine kortsu kiskunud, ning ta mühatas endamisi heameelest. Pidas aga praegu targemaks end mitte tunda anda.

Segadusse aetud Jõearu lõõtsutas vihaselt:

«Palun rahu!»

«Rahu otsi rahuaiast, kabelist!» pistis vastu Hannes.

Rahvas ümberringi naeris, hakkas laiali valguma. Keegi tõnkas nagu narritamiseks:

«Mis saksad maksavad, kui nende number panna?»

«Eks puud jahu ikka!» arvati teisalt. «Või toop hanssu?»

«Narrid! Saate Vana-Jaanilt kooti, vaat mis...»

«Hääletage number üks... number üks!» kisas hääle uuesti kätte saanud Jõearu. Kuid et samal hetkel Alamaa Joosep ka oma pasuna number kahe kasuks hüüdma pani, kargas vihaselt selle ette:

«Siin kõnelen praegu mina, mitte teie! Palun korda pidada!»

«Kas on renditud koht või? Tohib küsida, kui kauaks?» ilkus Joosepi eest Hannes.

Naerulagin toetas noormeest.

«Kui löömaks läheb, mõlgime paksu!» uljatses südi poisiklutt.

«Miks te tekitate segadust, kodanikud?» püüdis Jõearu heaga mõjuda.

«Kodanikud on sul seal!» torkas Hannes käega lehetoimetuse sildi poole. «Võta oma kodanikud ja koli rahumaadele, kes sind segab!»

«Miilits, arreteerige rahurikkuja!» kraaksus väsinud häälega kõneleja. Lindimehi liikus tänaval küllalt. Aga

et ükski neist kohale ei rutanud, kohmis kihutaja oma lehed kaenlasse ja puges väravast sisse.

«Soh, lipsaski härrade paradiisi!» torkas Hannes.

Kerge naeruvine suunurgas, astus Sass edasi. Jõearuks nimetatu oli vahepeal jõudnud teisel nurgal platsi võtta ja laskis jälle nagu grammofon number ühe kasuks. Ent niipea kui Hannes ja Joosep jaole said ning dueti lahti lõid, oli ühekiitja laul lauldud. Nõnda kihutati kui võidujooksus nurgalt nurgale.

«Mitte ei saa aru, mis number see kõige etem peaks olema,» kuulis Sass Lihaturu nurgal tuttavat ätti teisele kurtvat.

«Eks kaks iki... seal enamlased, lubavad rahu ja tööd ja...»

«Annaks keegi kas või pihutäie tubakat, viskaks häälelipaka sellele!» sülitas vimmakam taat, ilmselt suitsunäljas.

Nad jäid rentslisse seisatama ja teine neist koukis taskupõhjast tubakapuru.

«Keera, papi, siit soldati omast üks hea jõmakas,» astus Sass juurde ja ulatas oma mahorkapaki. «Aga ära häält tubaka eest müü. See on hullem kui vanakurjale hinge müümine.»

«Tühja see vanainimese hing nüüd või,» lirtsas mees veel kord süljata. «Aga noh, aitüma, ole meheks... suitsunälg süüb silmanägemise.»

«Kae, vai õkva oma eesti poiss ja mahorkapakiga! Oh sa veli!» imestas teine. «Sina, vennas, tuled vist sealt maalt, kus tubak kasvab nagu meil takjas, ei tiia viil, mis lendavat siin suitsuga saab...»

«Tean. Aga häält pläru eest ära ei anna.»

«Palju sina's tolle häälelipaka iist võtas?» nõudis suitsukeeraja.

«Kuule, ega rohkem ei taha kui rahuaega, tööd ja tükike leiba kah,» asus Sasski vilkat keerama.

«Kae, sis oleme õkva üte partii mehe!» naeratas kavalalt too, kes oli soovitanud enamlastele hääletada.

«Härradel igaühel oma partei. Töömeestel alati üks ja ühine.»

«Kuule, ega tuu asi iki päris nii kah ei ole. Näe, mul väimiis ärr ess vai ess ärr nii kõva, et lase olla. Aga mis ta esi om? Rätsepasell, muud üttegi.»

«Täna sell, homme peremees. Seda härrad ette vidistavad ja sellega neid püüavadki, kelle kolu ei jaga... Noh, mõni pressib kah, veri küüne all, peremehenimeni välja. Aga jääb ikka härrade mängukanniks, sest võlapaberid ja pangad on nende käes... Üks väike nõks, ja peremeherott on pankrot.»

Mehed pahvisid mõnusalt suitsu.

«Õkva õige. Näe,» hakkas teine taat arutama ja pajatas terve kurva loo sellest, kuidas suurkaupmees Kropmann tema vürtspoodnikust vennapoja paljaks tegi, nii et sel ei jäänud mitte püksegi jalga.

Sõna sõlmus sõnast, jutt sugenes jutust. Varsti oli Sassil teada, et taadid on Ülejõelt, omalinnaosa pürjelid, et seal elatakse üle raskeid aegu ja et paljud neist, kes harilikult käisid suviti mõisates või matsi man tööl, virelevad kodus niisama ja ootavad, mil enamlased maad annavad. Teist elamist enam ei olevat, sest kui nii edasi, lõppevat linnas varsti kõik nälga.

Jutustades ja piibutades olid nad jõekaldale välja jõudnud ning läksid nüüd mööda Neitsite bulvarit Kivisilla ja Söögituru poole, mis kihas rahvast.

«Maa nüüd üksi ka ei päästa,» seletas Sass. «Külaski on maatarahvast küllalt. Ega kõik maale kolida või. Kui töölised võimu kätte saavad, lüüakse vabrikud jälle kõvasti käima, kõik rattad vurama. Vaat see annab tööd ja leiba. Peaasi aga — rahu, rahu ja tööliste võimu on vaja.»

«Õkva õigus, aga kas tüülised saavad iki ja kas nad on nii kanged?» kahtles taat.

«No kuule, papi. Kangemat jõudu kui tööliste ühine jõud ei ole maapeal mitte olemaski. Ja kõvemat parteid kui tööliste, enamlaste partei kah mitte. Kui töölised juba kord käed külge löövad, siis maailmale ka teise näo pähe teevad... Tööline oma häält ega õigust plotski eest maha ei müü.»

Tubaka eest häälepakkuja kõhatas puudutatult, siis ütles muhelemisi, asjaga väga päri olles:

«Kae soldatikest. Vai tema ka enamlane.»

«Mis see soldat siis, töötegija samasugune kui sinagi.»

Söögituru nurgale olid risti-rästi kistud pikad kangad. Esimesel veretas kiri, kus kästi hääled anda number ühele. Kõrval aga nõudis teine: palgateenija, sina

hääletad number kaks. Kõrge apteegimaja katuseserval jalutas poisike ning pildus vahetpidamata väikeseid kihutuslehti, mis kui värvilised liblikad liuglesid alla ja mille järele sirutusid korraga sajad käed.

«Näe, number kaks juba katusel. Hingekene Jessu hooleks,» nokkis keegi nooruk.

«Ühe inglid ka poolel taevateel!» näitas teine.

Ja tõega. Vastasmaja katuselt lennutati lehti alla veel suurema sülega. Kaks meest seisid maja ülemise korra lahtisel palkonil ja otse kühveldasid sealt möödujaile pabereid kaela. Maja eesuks oli halja vanikuga ümbritsetud. Vaniku all aga suurte rasvaste tähtedega kiri: Eesti Demokraatliku Bloki Valimisbüroo.

«Astuge sisse, astuge sisse!» kamandasid vaheldumisi kaks ukse kõrval valves seisvat värvimütsis noort meest.

«Odav ja hea! Pehme ja soe!» irvitati vastu.

«Vanikud ja pärjad, õkva kui pulmas!» hüüatas üks tüdruk.

«Sul muudkui need meeles,» halvustas vanaeit kõrvalt.

Otse Demokraatliku Bloki ukse kõrval kiitis üks oraator Sotsialistliku Bloki programmi. Aga kiitis nii kahemõtteliselt, et seda võis tõgamisena võtta. Ning iga kord, kui oma sõnavalingu lõpetas, kordas läbilõikavalt:

«Kõik, kes tahavad sotsiaalseid uuendusi ja rahu maa peal, hääletavad number kaksteist! Kaksteist kindlustab prii leiva ja igavese rahumaja Maarja surnuaial . . .»

Mees oli grimeeritud klouniks, kandis värvilist maski ja musta oktoobrit. Teda naerdi ja temaga lõmpsiti. Aga ta jätkas oma juttu kindla korrapärasusega nagu automaat.

Sass astus talle juurde ja ütles kõrva sisse.

«Ats, tola, ära ennast täis tõsta! Homme on kah päev!»

Neil lihtsatel sõnadel oli nii imelik mõju, et Atsiks nimetatul järsku nagu kuum kartul kurku läks, ta hirmsasti läkastama hakkas ja silmapilk pärjatud ukse taha kadus.

«Mis sa talle ometigi ütlesid?» nõudis üks taatidest.

Sass lõi käega: «Ah niisama, vana tutvuse poolest. Et kui aega saab, tulgu mulle kasarmusse külla...»

«Vai, vai! Kas sa näed, kus teevad sirkust! Kahteistkümmend ju ei olegi,» taipas teine taatidest.

«Nojah, hullutab muidu inimesi,» kõlas Sassi hääles peaaegu kaastundmus. «Eks igaüks pea oma leiba teenima... Tsirkusekloun.»

«Kuule, üts kärgib õige kõvasti pritsimaja pool. Kaeme, mis miis tuu om,» uudishimutses taat ja nad läksid kõik kolmekesi edasi.

Juba eemalt hakkas silma kõrge punaste lippude ja loosungitega ehitud kõnetool. See seisis keset turgu nagu väike torn. Teati rääkida, et seal vahetpidamata, hommikust hilisööni kõnesid peetavat. Ikka järjekorras: eesti, vene ja läti keeles.

Samal ajal, kui Sass taatidega lähenes kõnetoolile Suurturu kandist, lonkis vastassuunast, Ülevedaja poolt platsile teine üksik soldat. Tedagi tõmbas rahvasumm ja aeg-ajalt kaugele kõmatav kõneleja hääl. Aga kas sellest, et ta oli üsna närune: püksipõlved porised, sineliserv narmendav ja müts nõgine, või millestki muust, lähenes ta kõnetoolile arglikult ning jäigi viimaks jõekaldale, inimmüüri taha seisma.

«See üks pritsimajast, kuule, kuidas kiidab, et ikka enamlane ja enamlane. Aga las kiidab. Minu Juuljus oli kah enamlane,» rääkis noorem naine vanemale.

Üksik närune soldat nõksatas. Juuljus? Jah, need olid ju Prügiaugu soldatinaised — Reostu Alma ja Otsa Leeni. Tundis neid väga hästi. Aga et mitte nägu näo vastu sattuda, nihutas end kärmesti Kivisilla poole. Nüüd meenus talle ka kõlava häälega kõneleja, too politseivormis sinelivõtja, kelle Oolup vangimaja ees...

Ah, kurat, sinel oli tal enesel praegu seljas. Sellest vist tekkis narr hirm, nagu võiks kõneleja ta tuhande hulgast ära tunda. Ning ta nihutas end piki inimeste seljatagust veelgi kaugemale. Siin oli lahedam, parem kuulata. Mees kõnetoolist hüüdis:

«Niinimetatud Demokraatlik Blokk, mis on äraseletatult Tõnissoni erakond, ütleb end nõudvat kindlat korda. Ka meie, sotsiaaldemokraadid-enamlased, nõuame seda, nõuame veel tõsisemalt. Aga meile on selge, et

ilma korralageduse põhjusi ära kaotamata ei saa kaotada korralagedust ennast. Ajutine Valitsus ei suuda seda teha... Ei saanud kümme kapitalisti vabal Venemaal valitseda sadat miljonit. Ei saa ka need paar-kolm hädasotsialisti, kes tantsivad mõisnikkude ja kapitalistide lõa otsas, rahu teha... Rahu tuleb teha rahval, töölistel enestel. Midagi ei ole meile, enamlastele, kallim kui kindel kord ja rahulik elu, kus iga töötegija rahus oma töövilja võib maitsta. Sellepärast kõik, kes soovivad kohest sõja lõppu, näljahäda lõppu, üldist kindlat korda, need kõik hääletavad number kahe poolt.»

«Rahu ja töö poolt muidugi,» käis pomin läbi rahva.

«Ja maad, maad kah!» kuulis närune soldat enda kõrval tuttavat häält. Ta vilksas vaadata ja nihutas end kohe veelgi Suurturu suunas. Need olid Koovitaja ja Õunapuu — jälle omakandi mehed.

Ümberringi plaksutati, hüüti, karjuti. Kiiduavaldused, kõmin käis üle turu — Kivisillast Kaubahoovini ja tagasi. Pritsimaja aknast kargas välja prožektori tulesõrm, puudutas kuulajaid, kompas kõnetooli, käristas lõhki algava öö. Siis sai kätte kõneleja ning tõstis selle tikksirge, rusikat ülalhoidva mehe kõrgele rahva pea kohale, kõigile nähtavaks kui teejuhi, kellega on sajad südamed, kelle märguannet ootavad tuhanded silmad... Kõneleja enesegi süda tuksatas liigutusest. Nad hakkavad taipama, hakkavad liikuma! Rahvas on parteiga, on enamlastega... Revolutsiooniliste hulkade samm raksub, rahvas läheb edasi, uuele tulevikule vastu... Mehin seisis ja tundis enesessegi kanduvat nende jõudu.

Hulkadega koos avaldas oma poolehoidu ka üksik narmendavas sinelis soldat Suurturu nurgal. Haarasid tedagi mõtted viletsusevitsast, mis peksis vaeseid, ja ülekohtust, mis tuleb hävitada. Paar korda limpsas tedagi pimestav prožektorikeel. Aga ta oli sama andunud kõnelejale kui sajad teised ning ei pannud sugugi tähele, kuidas üks väliselt kõigiti sile vormimees teda valgusvihu näkkulangemisel silmitsema jäi. Äkki tundis ainult käsi õlgadel. Silmi üles lüües nägi ta enese ees, rind peaaegu vastu rinda, samasugust halli sinelikandjat, nagu oli ise. Esimese ajuga pidi ta hüüdma:

«Mis sa käperdad!», et siis ise pimedusse kaduda. Jalg tegi juba sammugi. Teise käed libisesid õlgadelt maha. Aga samas ütles tuttavavõitu hääl:

«Elukas, oled sa Kusti või on see su vaim?»

«Sass, saatanahing!» venisid silmad suureks.

Ning kaks soldativormis lapsepõlvesõpra haarasid teineteisest kinni, kaelustasid ja vopsutasid vastamisi pihtadele nii, et lähemalseisjad imestades vaatama jäid.

«Ei meest võta ei sakslase kuul ega gaas! Songivad, aga hing sees nii et lase olla!» rõõmustas Sass. Taadid ununesid sinnapaika. Ning ahnelt otsekui suures janus kahmas ta teise käe alt kinni: «Tule nüüd, lähme ja räägime!»

Iseenesest leidsid nad end jõe äärest Neitsite bulvarilt.

«Puhkusel?» takseeris Sass sõpra. «Viskad ajaviiteks ahju?»

«Kopika eest sai proovitud jah.»

Nad toetusid esimesele ettejuhtuvale pingile, vahetasid kiiruga, nagu erisuunda sõitvad, jaamas kogemata kokkujuhtunud reisijad, põgusaid teateid rinnetest, väeosadest, kus teenitud, sündmustest, mis üht või teist puudutanud, ja muljetest. Sass kiheles Kustist võimalikult kõike teada saama. See aga paistis kinnisena, enesessesulgununa, isegi nagu veidi tüdinenud inimesena, kellele läbielatu meenutamine vastumeelsena näib, peaaegu et haiget teeb. Vestlusse hakkas ikka sagedamini sugenema ühesilbilisi vastuseid, õlakehitusi ja pause, nii et Sassile varsti tundus, nagu ei olekski neil kahel Prügiaugu poisil teineteisele midagi ütelda. See oli võõrastav, peaaegu solvav ning tekitas mulje, et Kusti ei ole siiras, vastab tähtsamat enesele jättes. Säärane käitumine ei olnud sugugi endise Kusti moodi, hakkas Sassi ärritama.

«Kodus elad või?» päris ta järsku.

«Kus juhtub,» tõmbas teine õlgadega.

«Uiit,» taipas Sass.

«Kukkus nii välja... Ei hoolinud tagasi minna...»

Sass pakkus tubakat ja nad keerasid kumbki tubli vilka.

«Tagasi, veider vend! Siinsamas nina all eesti väe-

osa, mehi voorib iga päev juurde, mis kuradi jaoks tagasi? Igaüks püüab suurest supist eemale pääseda. Tagasi pole mõtet. Aga et sa ennast pataljoni kirja pole pannud, niisama redutad, seda ma ei mõista.»

Kusti vilksas nüüd omakorda uudishimulikult, otse uurivalt sõbra poole.

«Olevat kõva härrade värk... Sinu vanematel maja, sind ehk võetakse. Minusugune — ei tulnud mitte ettegi.»

«Maja! Näe, kus leidis! Või pead sa mind isa majaosmiku pärast klassivaenlaseks, kellega juttki õieti ei klapi?» naeris Sass laialt.

«Ära aja jama!»

«Jama ajad sina, sellest majast... Mitte majaomanikke ei ole sinna pataljoni vaja, aga mehi. Mehi, kes elu ja sõda on näinud, kes midagi on kaasa teinud ja oskavad õigel ajal vindiotsa õigele poole keerata... Mõistad?»

«Kas sa ise lähed?» kahtles Kusti.

«Paberite järgi olengi. Tegelikult — alles tulin. Pole jõudnud veel kohale jõuda.»

«Ah nii,» nagu elavnes Kusti ja rääkis terve loo sellest, kuidas ta matsi juures uut ahju teinud, esialgu koos peremehega samakat keetnud, trimbanud, omapoiss, isegi «meister» olnud niikaua, kui kõiki peremehe jutte tagant kiitnud. Aga kaotanud kogu selle lugupidamise, kui kord viinaviskamisel torganud, et peremehe koerad paremini söönud on kui sulase lapsed. Peremees pistnud vastu, et sööda hobune rasva, kas ta sul siis veel koormat veab? Tutki! Moonamehe lastega olevat sama: mida kehvemal toidul kasvab, seda kergema jala ja kärmema käega saavat. Ta vaielnud, et inimest ikka elajaga mõõta ei maksvat, kuid siis käratanud iseteadlik Tilga Madis kohe:

«Kuule, sa, kurat, oled punane, kipud mind õpetama!»

Kusti vastanud selle peale, et eks punased ole ka inimesed ja et eks punaste jutuski ole omajagu tõtt. Või tõtt? praganud peremees ja pistnud viinapudeli kappi. Hommikul käsutanud aga «meistri» endale pabereid ette näitama. Tema ei saavat majas pidada ei tea keda. «Meistril» pabereid muidugi ei olnud ja jutt lõpeta-

tud sellega, et tema kui peremees peab miilitsale teatama dokumentideta isikust. «Meistri» tingimise peale, et jätku niikauaks, kui saunaahi ka valmis, otsustanud peremees ainult siis jätta, kui «meister» paneb enese linnas kohe pataljoni kirja. Tema, aus inimene, teisiti ei tohtivat pidada. Selle kirjapanemise peal ta nüüd linnas olevatki, pole aga asjaga sammugi edasi jõudnud. «Imelik,» lõpetas ta oma katkendliku seletuse küsimusega, «kust see küll tuleb, et Tilga Madis — jõukas taluomanik — ja sina, Venima Sass, räägite nagu ühest suust üht ja sedasama juttu?»

Sass naeris enese tühjaks, enne kui vastas:

«Kulla mees, sõnad on meil, jah, tõesti ühed. Mõte — hoopis teine. Tilga hallparun ajas sind eesti väkke selle sihiga, et peremeeste maid ja mõisaid kaitsta. Mina aga lähen sinna ja kutsun ka sind, vastupidi, selleks, et just härrade maid ja mõisaid rahva kätte võtta, revolutsioon nii linnas kui maal lõpule viia. Kas see on siis sama?»

«Kus sa, kurat, sellega, kui seal talupoistega pooleks!»

«Pooleks ei ole. Vaest rahvast on ikka ja igal pool rohkem. Komiteedesse valime omad poisid, võtame üle. Terved diviisid, laevastikud, kindlused, linnad ja kubermangud on niiviisi kodanlaste käest ära kistud. Ime siis see polk või pataljonikene võtta.»

Siit sugenes sõprade vahel esimene pikk ja tõsine jutt. Sassi ründav ind, tema enesekindlus ja vaadete selgus puudutasid Kustit nii sügavalt, et ta ilma ennast välja naermata ei saanud meenutada plaane, mis kord rajati isiklikule ja eraviisilisele vägivallale iga rikka kallal, kes aga ette juhtub. Ka Sass rääkis vägivallast ja kättemaksust, ilma milleta ei tulda klassivaenlasega toime. Aga see kõik kõlas hoopis teisiti. See oli nagu õpetus — järjekindel, läbimõeldud, ettenägelik. Sootuks midagi muud kui raskete silmadega professori vahutavad sõnad enese teoga vabastamisest, teo lunastavast jõust ja muust säärasest. Tilga peremehele ahjusid tehes ja vahetevahel ikka ning jälle meenutades toda veidrat kaardimänguööd, sisemise võbinaga kõike uuesti läbi elades, mis ta emaga vastamisi sattudes tundis, oli poiss otsusele tulnud oma senisele ulamisele

tõesti kriips peale tõmmata. Sellega oli ta vastu seina jooksnud nagu pime kutsikas. Töö juures oli ta inimene, inimene, kelle silm võtab ja käed teevad, kes mõtleb harilikke mõtteid ja elab hariliku inimese elu — kuigi ka see töö seal ei olnud päris harilik. Uuesti Oolupiga ühte hakata tähendab tuhkru kombel ise pea lõksu pista. Emal on õigus: varem või hiljem lõpevad segased ajad ja satutakse ikkagi seadusesilmusesse — olgu see seadus siis niisugune, nagu praalib Tilga Madis, või sedasorti, millest pajatab Sass, et muudkui võtame ja teeme... Kõik vaese rahva päralt, vaeste inimeste jaoks... Tilga on kange jõukusest, Sass veel kangem — vaesusest. Sass on omapoiss, teda võib uskuda, tal on pea tarkade meeste plaane täis... Kord kevadel oli Tüürmann kiuslikult visanud: kui elada tahad, hakka enamlaseks... Sass ei räägi, et hakka. Sass ütleb nii enesestmõistetavalt: võtame ja teeme, lähme, oleme nagu üks mees... Sassil on kraadike kooliharidust ja ta on elu näinud. Ei ole mõni ahne lihunikupoiss. Ei, Sassiga on hea istuda ja rääkida. Sassiga oled nagu vanasti sadamakai peal viidikaid püüdmas — koduselt, usalduslikult. Ja kui kukud, tõmbab ta su välja. Kindlasti tõmbab. Talle võid oma südame tühjaks rääkida, ta ei irvita ega lõõbi, ütleb iga asja kohta oma tõsise sõna. Ütleb ja toimib nagu tol korralgi. Seepärast küsis ta vaikselt:

«Kas teil seal enamlaste hulgas minusugusest mehest suurt on? Praagite äkki välja nagu vigase poti?»

«Sinu? Sitavares! Jooksus on praegu tuhandeid mehi. Mis asja! Teed, mis kästakse, ja valmis.»

Ent sisemust näriv uss ei jätnud järele.

«Kui mõni juhtub näpuga näitama?»

«On's neil, mis näidata?»

«Juhtus paar prahmakat...»

«Ahaa! Neid sa siis põedki, vennas. Juba tükk aega vaatan, et mehel nagu noaga kallal käidud. Ei särtsu ega kärtsu... Noh, mis siis? Koksasid mõne maha või?»

Komistamisi, sõnu otsides ja neis nagu paeltes sipeldes tegi sõber sõbrale oma patud teatavaks. Vaikis ainult ühest. Tollest ööst ei saanud rääkida, ei saa vist kunagi südant välja puistata.

«Vaat kus vänt! Noh, kõigepealt: miilitsa kohta võimu

kuritarvitamine. Lollus, aga ühiskondlikult kahjulik ei ole. Pangadirektori puistamine. Hm, sellel lool on sita maik juures. Ei oleks vaja olnud, mitte sugugi. See käib ühiskondliku moraali vastu. Kui avalikuks tuleb, saad lagipähe. Kindel. Mina ise ka nõus andma. Aga ühe rumaluse pärast ei saa noor mees eluaeg norutada. Pealegi kui ta ise oma lollust kahetseb. Rumal muidugi, aga oksa otsida ei maksa.»

«Nii et sinu arust valgete pataljoni paras?»

«Mis kuradi valgete! Teeme pataljoni punaseks. Meil saab varsti olema oma Punakaart ja terve punane sõjavägi — soperdagu härrad nende polkudega kui palju tahavad. Teeme omaks.»

Bulvar oli tühjaks, tänavad vaikseks jäänud. Läbi pimeduse läikis jõesäng nagu sulatina.

«Ma pidin veel koju kaema — aga hilja, kurat,» ütles Sass. «Kõnnime veidi, vaatame, kuidas linn magab, mis? Sul vist kuskile ruttu ei ole?»

Nad läksid kontsade klobinal üle tühja munakatega sillutatud Lihaturu, õigeusu kirikust mööda, postkontori nurgale välja. Sass tõukas möödaminnes telegraafi ust. See oli kinni, aga läbi klaasi paistis soldat, kes raputas keelavalt pead.

«Hea küll, eks homme,» nõustus Sass hoobilt. Siis mindi jälle.

Pikkamisi ronisid nad Jakobi tänavalt üles Toomemäele, läksid kliinikute vahelt läbi, laskusid alla Vallikraavi põhja, tõusid sealt Pepleri ja viimaks Maarjamõisa tänavale, mis viis otse jaama. Sass rääkis kogu aeg sellest, kuidas soldatid järjest tihedamini enamlaste partei ümber koonduvad. Missugune tähtsus sellel on ja mis kõik soldatite abil võidakse teha. Kindralid ja polkovnikud on koguni võimetud, kui soldatid kokku hoiavad. Rääkis, aga ei unustanud hetkekski samme seadmast nõnda, et nad, kuigi näiliselt kogemata, ometi jaama välja jõudsid. Aga ka jaamahoone tukkus soldatite valve all.

«Hea küll, eks homme,» arvas Sass siingi ja keeras teisale.

Ärkav koit leidis kaks lapsepõlvesõpra Karlova alt jõe äärest, kus nad kõrvuti ühel pehkinud palgil, saapad maas, paljajalu vees sulistasid ja sellest mõnule-

sid nagu kunagi väga ammu-ammu, poisipõlves. Kõik oli nagu vanasti: luht auras, jõgi küütles, tirtsud saagisid. Kõik. Ainult mehed ise mitte. Need olid hoopis teised. Ja õngi neil ei olnud, viidikad neid ei huvitanud...

Selsamal ilusal hommikul pandi August Jaanis tagavarapataljoni nimekirja ning sai saatelehe kasarmusse. Aleksander Venima aga magas, pea sinelisse keeratud, nagu kümme meest õiglase und.

«Täis tõmmanud enese, põrsas!» kurjustas allohvitser, kuid jättis kaugelt tulnud mehe rahule. «Magagu, või seal kasarmuski nii kibekiiret on.»

Ja Sass magas...

8.

Linnavalimised olid läbi.

Juhid ja eestvedajad tõmbasid hinge. Kõlavalt nimetatud Demokraatliku Bloki väiksemad vennad, kes ise veel kandideerima ei küüninud, käisid põnevate nägudega jaoskonnast teise, tegid eraviisilisi kokkuvõtteid ja lõid meeleoluvahtu. Ühel niisugusel käigul sattus noor Rõigas keset Henningi platsi vastamisi oma veel noorema jüngri gümnasist Robiga.

«Noh, kuidas Ülejõel läheb?»

«Kehvasti. Punastele loetud kolm tuhat, meile kaheksasada.»

«Aga vaksali kandis: meile üle tuhande, neile seitsesada. Kesklinn on meie. Lööme, lööme. Tingimata!»

Samas astus ligi tislermeister Kolga ja, kuulnud andmeid, vangutas pead:

«Lakki saame, poisid, vaat mis.»

Rõigas pani ette kihla vedada. Käed laksatasid kokku pudeli peale ja Robi lõi need lahti. Õhtuks selgus, et eksis tudeng. Kuuekümnest linnavolinikust oli ligi kolmkümmend mitut sorti sotsialiste. Demokraatlik Blokk «võitis» hädaga ainult neliteistkümmend kohta ja pidi, kui tahtis üldse linna valitsemises kaasa rääkida, koaleeruma vene-saksa kodanlastega. Niisiis, minema oma leeris sedasama koostöö-teed teiste rahvustega, mida sealtpoolt kõik aeg nina peale visati

pritsimajameestele — sotsialistidele. Linn pooleks, lohutati end kibeda naljatusega.

Läbikukkunud tegelased ja nende poolehoidjad asusid karvu korraldama. Ka Eesti Sõjaväelaste Maleva Büroos toimus kokkuvõtete tegemine, olukorra analüüs. Pooljuhuslikult sattus sinna nukker Rõigas, möödaminnes astus sisse kriitik ja följetonist Haukas. Paar ohvitseri õiendas korralduskomitee otsuste täitmisega. Mehed kogunesid kantseleiruumi. Kõrvaltoas pakkis läbisõidul soldat asju ning kohendas asemeõlgi seina äärde kokku.

Rõigas istus kaksiratsa toolil, mantlihõlmad põrandal, kaabu kuklas, ja pahvis paberossi. Ilvesesilmadega Haukas, terav habemekikk pihus, toetus vastu lauaserva. Allohvitser Jalak küürutas raamatu taga. Neljas, kasaka moodi üleskeeratud vurrudega, kollase näonaha ja energilise ninaga ohvitser, seesama mees, kellega koos tipsutati suveaias, kõndis kriuks-kräuks ühest nurgast teise ja vahtis maha. Ta vahtis oma peegelpuhtaid lakksäärikuid, nohisedes kuuldavalt.

«Ilmselt pakkusime meie liiga vähe,» arutas Rõigas. «Kõik see ahneks aetud rämps, näete, nõuab rohkem. Paljas idee kukub läbi. Paljas isamaa ja eesti rahvas ei tõmba neid. Edaspidi on vaja jutud teisiti rihtida. Sõnad ei maksa raha ja suur diskreetsus, mille tarvidust teie, härra Haukas, püüate tõendada, näete, peksab kokkuvõttes selle pidajat ennast . . .» laotas ta käsi.

«Te olete liiga äge,» kohendas Haukas oma näpitsprille, kusjuures habemetutt pääses lahti ja kerkis ette nagu vihakene. «Jah, liiga äge . . . Kas teate, üldised valimised, pealegi niisuguse hull-demokraatliku süsteemi juures on loterii. Täiesti. Vaevalt suudab mõni köögitüdruk mõista, mis üldse on valimised, mis tähtsus neil on, rääkimata rahvuslikust missioonist, ideaalist, selle hindamisest! Ma olen alati kinnitanud: isamaatöö, see on iga inimese püha kohus. Aga ei saa siiski turupoliitikute kombel pakkuda soldatile rahu, leskedele leiba ja igale köögikatale võimu kah. No ütelge, mis valitseja on haritud inimese üle üks ropp ja rumal tööline?!» ajas Haukas suvepalitus käsivarred abitult püsti.

«Eks ta ole, jah,» lõi allohvitser Jalak raamatu plak-

sudes kinni. «Aga noh, neliteistkümmend kohta on ka midagi — kui endisega võrrelda. Saab kombineerida, laveerida ja seada.»

«Tõsi,» ütles Rõigas. «Ainult meil pole võimalik mitte midagi läbi viia. Nad võivad kõik maha hääletada. See, kurat võtaks, on oma kodulinnas teotav!»

Soldat eestoas jäi kuulatama. Ta istus aknalaual, jalad ripakil, käes mingi paber. Kavatses lugeda, kuid jutt segas. See oli pikk vinnis näoga mees, käed varrukaist poole küünarpeani väljas.

«Ma olen paar aastakümmet meie avaliku elu teenistuses seisnud,» alustas Haukas kaeblikult. «Ma tean, et see oli tsaariajal raske. Kuid mis me tegime, tegime alati ühel meelel... Nüüd näib kõik hulluks minevat: omad inimesed kisklevad omadega... Kaob aumõiste ja häbitunne vanemate või paremate ees. Muudkui arreteerimised, pritsimajja tassimised, skandaalitamised — ei tea, milleks?»

«Pööbel, rämps!» raius kasakataoline ägedalt.

«Aga mis siis teha? Mis? Ühiskonna ja rahva elus tuleb ette naeruväärseid aegu, kus mõistuse asemele astuvad kired, madalad tungid, nii et jumal hoia!» kerkisid uuesti Haukase käed. See liigutus tegi ta papiliku maiguga vanameheks, kes nagu oleks tahtnud kõigevägevamat appi hüüda. Silmad kilahtasid iseäralikult, raseeritud palged tõmblesid kurvalt. Kuid see oli siiski ainult omamoodi avalduv energiapahvak.

«Otse minna!» põrutas kasakataoline järsult ja lõi pea selga, nii et tsaariaurahad ja -medalid rinnal kõlahtasid.

«Mismoodi?» ei saanud Rõigas aru.

«Sõjaväelise jõuga!» puhatas ohvitser iseteadvalt, pead veelgi kõrgemale hüpitades.

Soldat kõrvaltoas oli aknalaualt maha kobinud, vahtis läbi klaaside sügissuvepilvedes taevalaiku ja kuulas hingepidava pingega.

«Ärge unustage Bismarcki! Aru, mõistus, diplomaatia,» ajas edasi oma mõtet Haukas.

«Võtke parem Napoleon!» vastas ohvitser ja kriuksutas rütmiliselt üle toa. Tema samm oli kindel, kõnnak ja nägu iseteadvad. «Ah, aitab!» haaras ta mütsi, et minna.

«Ei tasu ärrituda,» rahustas Haukas.

Soldat omal pool astus ruttu laua juurde, haaras sealt raamatu ja tegi, nagu oleks süvenenud selle lugemisse.

«Härra leitnant,» palus nüüd ka allohvitser, «siin on mõned paberid. Õhtune rong tõi meile jälle hulga mehi juurde.»

«Andke siia!» laskus ohvitser toolile.

«Mida te, härra leitnant, täpsemalt «jõu» all mõistate?» ei saanud rahu Haukas.

Soldat kõrvaltoas tõstis ärevalt pea. Kuulatas ja kritseldas ise samal ajal mehaaniliselt paberile: «Üks hapemes lõuk, üks kasaka vunts, üks kuntsnik . . .»

Aleksander Venima. Karssa kadunud poeg, elas juba teist päeva Maleva Büroos. Määrangu järgi oleks ta pidanud edasi sõitma Rakverre, esimesse polku. Kuid et sealgi kurdeti meeste ülekküllust, katsus ta end omal jõul paigale panna siia, tagavarapataljoni. See ümberseadmine võttis aega, aga ei pahandanud Sassi sugugi. Nii avanes tal võimalus vabalt muid asju ajada. Nüüd sirgeldas ta paberile midagi ohvitseri näojoontest ja peitis selle taskusse. Teises ruumis arutas kasakataoline:

«Jõud? Kui muu ei aita, siis kaigast. Koer kaigast kardab. Seda tähendab jõud . . .»

Sass kinnitas selle väga täpselt enesele mällu, noogutades ise järelemõtlikult: no katsuge aga, katsuge, härrad!

«Julged mõtted. Mina olen alati julgete mõtete poolt!» laksatas Rõigas käega lauale.

«Aga härrased, see on ju — verevalamine, kui mitte öelda, et kodusõda,» sai Haukas järsku tolle raske sõna suust. «Seda šeff ei taha. Praeguses olukorras, kus Saksa väed piiri ääres, maal korratused, nälg, riisumised . . . See viiks rahva parema osa otsesesse hädaohtu, teeks paljaks ja laostaks. Sellele on hirmus mõtelda!» tõstis ta jälle käsi. «Kui suure vaevaga on kätte saadud talud, ehitatud üles meie seltskondlik elu! Ei, šeff verd ei luba.»

«Sõda on sõda. Alati,» vastas ohvitser lihtsalt ja vorpis ise allkirju.

«Seda küll,» hakkas Rõigas mõtet arendama. «Mina põhimõtteliselt jõutarvitamise vastu ei vaidle. Teie

ideest, härra leitnant, võib mõndagi välja kujuneda, kui asja ilusasti seada. Tallinna pool räägitakse juba tükk aega kindlameelsete isamaalaste kokkukogumise vajadusest. Niisuguste salkade loomisest, nagu neid igal maal on sisevõitlustes tarvitatud. Täiesti salajased, ustavad, igal ajal valmis välja astuma, lööma, kui vaja, aga ka muud toimetama. «Omakaitse», nagu nad ütlevad. Ei ole halb, kuigi meie šeff soovitab «tagavaramiilitsat» või midagi muud seesugust, mis nii silma ei torka... Petrogradi tegelastega peab ju ka rehkendama, nõukogudega samuti. Milleks punaseid enneaegu ärritada!»

«Midagi salajase maakaitse taolist,» lisas Haukas.

«Ah, tühi mäng! Misjaoks? Meil on mehi väeosades küllalt,» vaidles ohvitser.

«Neid on. Kuid paljud ei ole kindlad. Jääb ehk paar tuhat. Pritsimaja aga võib kohale kutsuda terve armee,» hoiatas Rõigas.

«Sadadega tehakse tihti enam kui tuhandetega!» lõi ohvitser mapikaaned kinni. «Kas on veel midagi?» pöördus ta korrapidaja poole.

«Ei, härra leitnant.»

«Kui palju mehi arvel seisab?»

«Tänastega kokku kaks tuhat kuussada kolmkümmend kaheksa. Täiendusi on juurde oodata iga päev.»

«Teie, härra leitnant, valmistute justkui lahinguks?» õrritas Haukas.

«Sõjas peab alati lahinguks valmis olema. Ka selles sõjas siin,» tõstis see oma hästiravitsetud käe mustade vurrude juurde ja kruttis nende otsi ülespoole.

«Õige. Aga terve see meie väeosade asutamine ja pataljoni linnatoomine jäi hiljaks. Ei avaldanud enam tarvilikku mõju,» kahetses Rõigas. «Pealegi reakoosseisu meelsus! Neist on ju peaaegu pooled enamlased! Mis te mõtlete niisugustega teha või mis kasu neist on? Kõik tuleks hoolega läbi sorteerida, kahtlane element laiali peksta...»

Sassi kuulatav kogu tõmbus hüppevalmilt küüru. Suured sinised silmad välgatasid vihaselt sinnapoole, kust kostsid sõnad:

«Kui juba kord midagi ette võtta, peab iga mees kontrollitud olema. Kahepaiksete ja äraandjatega — noh, esialgu vaadata, pärast lühidalt...»

Selle jutu peale oleks Sass tahtnud vaikselt naerda. Kuid ta rusikassetõmbunud käsi läks iseenesest suu juurde ja hammas naksas närviliselt küünt.

Pärast hetkelist vaikust kuulutas Haukase hääl: «Kas tarvitseb ägestuda, härrased? Esimene partii turniiris kaotada — seda nõudvat džentelmenilt viisakus!...» naeratas ta.

«Kaotuse häbi!» hüüdis ohvitser. «Siin, keset meie jõukamat maakonda — peremeheks punased.» Tal ei sobinud tunnistada, et nimelt seal, kus asub tema enese uhke poolmõis, on võimatu töörahva üleolekut taluda. Ta ainult dotseeris: «Siin, kus on meie rahvamajanduslik jõud ja kultuurielu häll. See ajab hinge täis!» ütles ta visalt glasseekinnast kätte sikutades ning lisas, kui allohvitser talle sinelit selga aitas: «See on kurat teab mis ja sellele tuleb piir panna!»

«Ainuke, mis meie seisukohta aitab parandada, on omavalitsuse kava täielik ja igakülgne elluviimine. Lahti Venemaa segadustest! Teha kihutustööd oma Asutava Kogu valimiste jaoks, korraldada rahvuslikke väljaastumisi. Rahvas kindlasti kaldub meie poole. Tuleb ainult üles äratada suured isamaalised tunded,» pani Rõigas ette terve programmi.

«Tehke, mis tahate. Mina pooldan frontaalset lööki,» jäi ohvitser kindlaks. «Hoop sarvede vahele, küll siis taltsaks jäävad.»

«Nojah, saaks aga ohjad kätte,» taganes Rõigas.

«Kurat seda teab... Eestlane on põlvest põlve sakslasega kiskunud... Kui nüüd hakata venelastega ka... Ainult soovitan mitte unustada, et sakslane on ikka olnud kulturträger... Ka meile, eestlastele,» meenutas salapäraselt Haukas.

«Mul on täna õhtul võimalus kokku saada Einbundi ja teistega,» teatas Rõigas leitnandile. «Mis te arvate? Kas rääkida, küsida, mis nemad?... Kas hakata sättima?...»

«Enesestki mõista!» astus leitnant nõtkelt ukse poole.

«Lubate tulla koos teiega, härra leitnant?» tõmbas Haukaski palituhõlmad koomale ja surus kaabu kindlamini pähe.

Viimase sõnavahetuse ajal oli Sass kikivarvul välisukse juurde nihkunud ning kadus nüüd parajasti selle

taha. Uks jäi praokile, mees aga tõttas laiast trepist alla, nagu kardaks tagaajamist. Karta polnud õieti miskit. Kuid tulevaste asjade huvides osutus mõttetuks ka ennast näidata. Ta kohendas sineli ilusasti rihma alla ja astus tuulisele tänavale.

Trepilt veeresid järele robisevad sammud.

9.

Kehvakese ja kitsana tundus Sassile kodulinn pärast rännakuid mööda suurt Venemaad, tema avaraid ja rikkaid linnu. Midagi polnud siin kõrvutada Petrogradi laiade prospektidega, Kiievi või Odessa parkidega, Varssavi alleedest hoopis rääkimata.

Sass polnud hellahingeline mees, teda ei ajanud kodulinn meeleolutsema. Asjalikult silmitses ta poesilte, kus pakuti jahu, suhkrut, petrooleumi, aga tegelikult müüdi sõjapilte ja postmarke, raekoja tornist rippuvat punast lippu, kesklinna kivimaju ja vana, Katariina-aegset Kivisilda, mis nagu oleks rippunud jämedate kettide küljes.

Ta oli juba kaheteistkümnendal aastal ajateenijana kroonusse läinud, poolteist aastat kasarmutampi saanud ning sõja algul kohe rindele paisatud. Hiljem parandas haavu ja logeles mõne aja Venemaa haigemajades, soovimatagi õieti koju sõita, sest teadis küllalt hästi, missuguste raskustega seal maadeldi. Ema iga kiri nõretas kaebustest. Üksvahe tüdis neile vastamast. Talvel aga sattus sõjaväes poliitika keerdu, kihutas väeosa delegaadina ühest kohast teise ega osanudki kodustele enesest miskit teatada. Nii möödus revolutsioonisuvi organiseerimistöös ja tagala-askeldustes, kuni parteikaaslaste otsuse põhjal tuli end paluda üle viia kodumaale rahvuslikku polku. Mitmed rahvad korjasid ja kogusid nüüd oma poegi suurest tsaariarmeest kodumaale. Mis sellestki pajatada, liiatigi temal, kes ei olnud natsionalist. Tuleb — näevad ise, ja kõik. Või mis rõõmu tal neile kuulutada oligi peale selle, et on... Noh, aga sedagi soovitati, vähemalt esialgu, enda teada hoida. Nii et hoobelda polnud millegagi.

Pikkamisi liikus ta läbi linna. Igal pool askeldas

soldateid ja sõjapõgenikke. Poetus sekka ka ulja välimusega ohvitsere. Kuid Sass nagu ei näinudki neid — kevadest saadik ei võetud ühegi võõra ohvitseri ees valveseisangut. Selle vabaduse oli ta nagu miljonid teisedki hõisates omaks teinud ning jalutas nüüd täiesti enesekindlalt, hoolimata ühestki paguni- või aumärgikandjast.

Lähenedes äärelinnale ja kasarmutele, sagenesid vastutulevate eesti soldatite salgad. Need kandsid pagunitel kolmevärvilisi paelu, olid aga muidu samas vene vormis.

Liivasele Lillemäe kõnniteele järgnes Prügiaugu porine. Vana pehkinud ja samblas kabeliaed, kirjukskiskuvate lehtedega puud, sügavalt mudane kesktänav ja ääri mööda nagu tiiki pillutatud kivid, kus käidi, ühes hoovidest väljalööva pesuvee- ja sõnnikuhaisuga tekitasid kohe narr-koduse tunde. Siin oli ta ju kasvanud ja sirgunud, mööda saatnud hellemad noorusaastad. Iga laud plangus oli tuttav, mõni murtud otsaga tuletas koguni meelde sirelirabamist või ohtlikku ronimistrikki. Paremal, vastu mõisavälja paistsid juurviljaaiad, milles praegu sinasid värskelt käändunud kapsapead. See kõik oli ülituttav. Peaaegu igas aias oli käidud, igas õues joostud, ka plikasid taga aetud. Isegi konnilöömise kohad kuivematel servadel näisid praegustel poisikestel endised olevat, sest mitmele poole Sassile tuntud paikadesse olid kistud vingerdavad jooned.

Ta astus oma värava ette, silmitses madalat, kohati lipendava pappkatusega ja ei tea millal roheliseks värvitud aknaraamidega maja. «See on siis kodu,» imestas endamisi. «Naljakas. Ja ometi ei läinud esialgu päevagi mööda ilma siia tagasi igatsemata.»

Värav käis logisedes lahti nagu vanastigi. Isa oli tulnud nähtavasti tunniks-paariks hobust puhkama, sest rakmeis loom krõmpsutas aia külge riputatud karsist ristikut. Säärane hobusesöötmine, mäletas Sass, oli isal kombeks. Ta astus üle hoovi ja kohendas Võigu silmile vajunud valjad kõrva taha. Niipea kui käsi vana looma puudutas, ühatas see sõbralikult, viskas pea üles. Nähtavasti mäletas veel hoolsat söötjat. Mees silitas tänutäheks ta rokast lõuaalust ning patsutas kaela: «Ja-jah, Võigukene, ah siis sina ikka orjad veel!»

Aias kapsavagude vahel askeldasid Rõika tüdrukud, tõstsid käe ja jäid silmitsema. Sass seisis hobuse kõrval nagu tihkamata tuppa minna, laskis niisama pilgul ringi uidata.

Sel ajal istusid Venimad lauas. Karssa, kes käis jälle mõisas, oli tulnud pärast kahtteistkümmend, soojendanud kiiruga kartulisupi, heitnud paar heeringat taldrikule ja nii valmistanud kähku lõuna. Nad istusid oma harilikus korras: Aadam akna all, lai selg peaaegu vastu selle raame, lapsed kahekesi pliidi pool ja Karssa nende kõrval, porises seelikus, hall sõjapildiga rätik peas. Terane Hilda, püüdes kausist lusikaga kartulitükki, hõikas esimesena:

«Üks soldat tuli hoovi!»

«Sõõ söögi ajal, ära lobise!» pahandas Karssa, kuiv roostekarva heeringatükk näpu vahel.

«No tuli, noh!» kärsiskles tüdruk.

«Kus ta's jäi?» keeras nüüd vana Venimagi oma voorimehehõlstis selja akna eest kõrvale, nii et väike tuba läks valgeks.

«Hoovi jäi, üles ei läinud!» ajas tüdruk oma õigust.

«Kuule, sa, plika, ära tee!» noomis isa. «Või nüüd kihu välja, ja's luiskama,» pööritas mees habemetuusti kohal silmi.

«Ah, mis sa lapse jutust,» hurjutas Karssa.

Aga Venimat ennast hakkas soldat varsti huvitama.

«Tjah, kus kuram ta siis...? Mine tea!» viskas äkki lusika lauale. «Viimaks kisub, raisk, hobuseriistu?» Ta kargas kohe pingilt, vedas säärikuis jalad selle tagant kolinal välja ja ruttas paljapäi, nagu oli, minema. Esiku ukse vahelt piiludes nägi ta soldatit seisvat, selg tema poole, ja hobust paitavat.

«No mis kuradit sa seal kaabid!» astus ta ust robinal pärani lükates välja.

Soldat pööras oma virilas naerus näo pikkamisi vanamehe poole.

«Ära sa seal midagi...» otsis voorimees vandesõna, kuid jäi äkki tummaks, ning kahmates heeringase käega veidralt läbi õhu, hüüdis kotta:

«Hei, Karssa, vana Karssa, tule välja!» Siis kohe tatsuval jooksul poja poole: «Sass, sunnikunahk, tere!»

Vasaku käe jämeda sõrmeviglaga kukalt kraapides ulatas ta parema pojale.

«Ah et ei tunne äragi?» naeris see isa kätt raputades.

«Kus sa siis! Vahin, et mis mädand see soldat hiilib... Ei tule mitte ettegi... Ah's nüüd lasksid sind kah koju? Mõtle ometi...»

Sass ei jõudnud midagi vastata. Robinal ja uksi pärani jättes tuli Karssa, tema järel mõlemad lapsed, peaaegu tal sabas. Kõigil suud alles sööki täis. Uksel tabas naist köhahoog. Rind tõmbus ootamata ärevusest kokku, kurk kõõksus. Kuid surudes seda alla, hingeldas ta, hiilgus näol:

«Sass, kallis poeg, Sassikene...»

Poeg haaras mõlema kämblaga ema kaks alles mõisamullast kätt.

«Sa imede ime küll... Mõtle! Ah's see köha,» taltsutas ta ennast. «Kõik see tänane hommik justkui närib sees. Mõtlen ja mõtlen — pool aastat ei kirja ega midagi... Mine või hulluks. Veel enne sööki tuli ette. Aga nüüd mitte et...»

«Et oleks osanud aimatagi.»

«Ei jah! Plikale pidin, kui see söögi man hakkas soldatist...»

«Mis n'd seda! Kes niisugust asja mõistis ette oodata,» seletas vanamees.

«Kas jääd nüüd päris koju?» nõudis ema, vahtides pojale õndsalt silma ja katsudes selle karmis sinelis käsivart.

«Saadeti siia, eesti polku.»

«See ju sama kui kodus,» kippus Karssa rõõmust luksuma.

«Eks ta ole kah.» Sassile tuli ennist kuuldud jutt meelde, meenus varemaidki seletamisi ning ta lõpetas: «Räägitakse, et Saaremaale, sakslaste vastu tulevat minna. Ja teab, mis veel.»

«See ikka siinsamas oma maal.»

«Oma maal võib ka lahinguid lüüa, ja kes teab veel, kuidas...»

Vahepeal olid lapsedki Karssa selja tagant välja pugenud. Kuid neile oli soldat võõras. Tüdruk oli vaevalt üle paari aasta ja Valdo hoopis väike, kui Sass kodunt kadus. Nad ei mäletanud temast midagi. Ainult ühte-

puhku kuuldud jutud suurest vennast ja igasugusega harjunud agulilapse uudishimu ajasid neid juurde kippuma.

«Näe, missugune suur tüdruk juba Hilda on,» ütles Sass.

«Jah, mis neil muud kui kasvada,» pühkis Karssa silmi.

«No tere, Hilda. Ja sina kah, väikevend,» kummardas mees. Kuid lapsed taandusid umbusklikult.

«Teretage, teretage, kutsikad! See ju meie Sass, suur vend,» julgustas Karssa. Ning lapsed, kuigi kõheldes ja areldi, pistsid viimaks oma väikesed käed mehe pihku, mida see silitas ja pigistas, viimaks lahti lastes sõnadega:

«Teine kord, kui tulen, toon kosti kah. Kindlasti toon. Kord olgu pidu ka meie pool... Eks ole?»

Tüdruk muheles.

«Mõtle, sul varsti viis aastat, kui läksid.»

«Kõva habegi suus?» uuris isa.

«See kasvab kiiremini kui mõistus!» nühkis Sass veidi piinlikult oma harjases lõuga.

«Kole asi, oma laps on pool eluaega ära, nagu surnud,» hädaldas Karssa. «Ma lasksin sinu eest palvet teha ja puha... Mispärast sa enam sõnagi ei kirjutanud meile?»

«Keeruline oli vahel kirjutada,» kratsis Sass kukalt.

«Et ei antud aega või?» tahtis teada isa.

«Ajast seal nüüd... Aga asjad.»

«Nojah, kus sa's ikka... kroonu värk ja vägi. Või sul oma voli käes,» asus Venima kohendama heinakarssi. «Meie kah elame kuidagi. Sõita krussin, Karssa orjab... Häda on, aga poole näljaga oleme läbi vedanud... Poiss on poes õppimas ja...»

«Ah Paul või?» meenus Sassile ta ealt järgmine vend.

«Tema jah. Juba kolmeteistkümne-aastane jõmpsikas... Aga küll oled sina ikka kõhnaks jäänud selle vaevaga,» vahtis Karssa poega.

«Ega's ma ennegi paks olnud.»

«Noh, teine nägu oli peas. Oled sa haige või haavatud olnud?»

«Ah, veidike verd lasti. Mis see.»

«Kus kohta?» nõudis kannatamatu ema.

«Siit siia — niiviisi,» torkas poeg sõrmega vasakut õlaliigest. «Läbi liha, luu jäi terveks.»

«Jumala õnn! Näe, Miili Kustil kõrvetasid näo, Reostu Juuljuse lasksid tükkideks, tükkideks... mis sa hing ütled.»

«Jah, ega seal nalja ei tehta.»

«Kas oli ka hirmus?» nõudis Venima.

«Tikuvõitlus, see teadagi.»

«See jah, ja gaas,» näitas Venima end arusaava inimesena.

Rõika tüdrukud, märganud Venima hoovil toda isevärki sõbralikku sekeldamist, puistasid kapsalehed põlledest ja rühkisid üleaedse kombel sellest osa võtma. Juba eemalt hõikas Pärja:

«Hõuka, Sass, Venima Sass ise on kodus!» Mis ta selle «isega» mõtles, jäi ta enese teada, aga erilise hoo ja sõbralikkusega ulatati poisile üle madala tara mõlemad kapsarohelised käed. «Ja päris terve?»

«Terve nagu aiateivas.»

«Küll oli kaua ära! Päris vanatüdrukuks tahtis jätta.»

Reeli surus häbelikumalt ainult kätt ja välgutas tumedaid silmi. Kui Sass teenima läks, oli ta alles plika ning tundis end nüüd pisut võõrana. Pärja seevastu mäletas Sassist mõndagi.

«Näe, poiss nagu karu!» kiitis Venima tüdrukutele. «Ei saks ega türk saanud jagu.»

«Karu jah, ainult kõhnaks jäänud,» kordas Pärja Karssa juttu.

«Mis te nüüd! Ega's soldat mõni mõisa nuumvasikas ole,» tõrjus Sass ise ja laskis rinnukile tarale. «Soldatil sõda ja revolutsioon. Nendega kord mäel — eks siis puhka ja nuuma, kui hing veel sees...»

«Ohoo, sul ju pael ka peal!» ajas Venima huuled torru.

«Tegid jah untervitsiks...»

Tüdrukud vahtisid sõjameest teatava lugupidamisega. Ikkagi mitte enam lihtne hall — allohvitser. Ja allohvitseridest, kui nad vaprad on, tehtavat kergesti ohvitserid. Pagunid, ilusad riided, tentsik... Pärja silmad läigatasid soosivalt. Nii seisid nad kõik ta ümber. Isa ja ema, otsekui natuke kohkunud, maja pool, lapsed nende vahel, tüdrukud tara taga, näod naeruelevil.

Ei juhtu iga päev, et tuleb sõjast tagasi omakandi poiss, liiatigi pael peal...

Siis jooksis trepist alla Vanda, lükkas ukse pärani ning jäi kohmetult lävele seisma. Ta oli koduselt riides, solgipang näpu otsas.

«Tere ka, Vanda-preili!» kergitas Sass käe mütsi äärde.

«Tere,» kohmas see segaduses. Ei tundnud vist äragi.

«Preili,» itsitas Pärja paljuütlevalt.

Nüüd meenus äkki Sassilegi, mis tähenduses siin Prügiaugul kedagi «preiliks» hüüti, ning tal oli oma ennatlikkusest kahju. Milleks inimest riivata, kirus ta end ja tahtis viga parandada. Kuid Vanda välgutas korraks Rõika omade poole silmi, lõi ukse kinni ja kadus.

Venima vanad vaatasid piinlikkuses maha. Tüdrukud muhelesid. Sass aga viskas neile halvakspaneva pilgu, sülitas.

«Mis seal ikka,» lohutas Karssa ja meenutas paari sõnaga Jaanise omade elukäiku.

«Oh, Kusti! See, teab, missuguse rikka eidega ühte hakkas,» lõpetas Pärja lõõpides.

«Kust sina tema eitesid,» urahtas Sass ja vaatas tüdrukule nii kurjalt otsa, et see eemale tõmbus.

Kõik tundsid, et jutud pikemalt ei sobinud.

«Taevake, nii ma jään veel mõisasse hiljaks!» hüüatas Karssa.

«Mis sa täna enam mõisast. Sa vaata parem seal pliidi pool,» soovitas Venima.

Sellest mõistsid Rõika piigadki, et aeg on naabrirahvas omavahele jätta, ütlesid Sassile nägemist ja kadusid kapsamaale.

Karssa ruttas tuppa. Kell näitas pool kaks, mõisaminek tuli katki jätta. «Pojakene, tule nüüd sissepoole kah!» hõikas ta lävelt.

«Ega mul täna suurt aega olegi...»

«Noh, esimest korda kodus. Tule, võta suutäis süüa. Niipalju meil ikka on, et kröömike kõhusoppi,» õhutas vanamees.

Sass haaras väikese õe, kes seisis ta jalgade ees ja näppis sinelit, käte vahele, hüpitas kõrgele ning nõudis:

«Noh, mis siis sina, väike — punane või valge?»

«Tema, tühi, nüüd. Aga Paul meil kange poiss. Näe, võmmiga läks kokku,» rääkis Venima lühidalt oma keskmise poja loo.

«Eks sa näe! Või vennas ka juba mehe eest väljas,» naeratas Sass salapäraselt.

«Aga mina nägin, kui sa tulid, mina nägin,» tõendas plika oma valget peakest raputades jonnakalt, nagu püüdes kätte maksta vanematele nende endise umbusu eest.

«Noh, sa oled ju suur tüdruk, miks sa siis ei näe. Varsti kah juba käija või olija.»

«Kes see siin mõistab, mis olla või kuidas... Sai hääletatud kah number kaks, et see sõda ikka ennem lõpeks ja puha,» seletas Venima, minnes laste järel tuppa. «Pane nüüd sinel siia,» juhatas ta pojale naela kätte.

Karssa oli vahepeal supikausi laualt minema viinud, pühksas selle põllenurgaga üle ning käsutas poja akna alla istuma. Ise aga astus pliidi juurde, koksas paar puutükki peenemaks, hõõgutas sütel ruttu tule, tõi trepi alt sahvrist kikukese liha ja asus seda kähku säristama. Temale, Sassile kallikesele, peab ju tegema, värises rõõmust ta käsi. Ise küürus pliidi kohal, nõudis ta pojalt: «Oled vist küll kõvasti nälga näinud?»

«On mõndagi nähtud, ilma ja maad — ja nälga kah.»

«Kõnelevad jah, et seal väeliinil, seal ei saavat aega mitte süüagi.»

«Ajast nüüd,» pani Sass küünarnukid lauale ja toetas lõua kätele. «Aga vaat alati ei pääse ligi, see on... Ja oli ka neid, kes soldati näljas sitsima panid, ise aga prassisid. Päris meelega. Need igasugused kaptenarmused ja teised söödikud.»

«Suured jõhikud, need muidugi sõidavad igal pool väikese seljas. Kus sa sellega! Aga kuule, Sass, mis sest asjast ja elust õige saab kah?» kibeles Venima.

Sassi pilk rändas üle poolhämara toa. Siin oli kõik sama luitunud, tahmunud ja igav kui aastate eest. Ukse juures nurgas hunnik hobuseriistu, nende kohal varnas riidepulste, siis teisel pool ust tossuvariuga madal pliit ja tagapool ahi kuivatusnööridega. Tänavapoolse akna all väike kapplaud kirju kulunud vakstuga, edasi keset seina ripakil uksega ja kriime täis pruun riidekapp. Selle taga nurgas lai voodi, nagu tervele perele,

täis segipillutud riideid, tekke ja kaeralibleseid pea-alusekotte. Ahju tagant vaatas välja vanade voodi jaluts. Ning oligi terve elamine, sisseseade.

Ja siin tulid nad kõik ilmale — selles lagedas, lihtlabases toas. Siin sirgusid, said inimesteks, elasid aastaid ning — kujunesid ise samasugusteks karmideks oma elus ja ettevõtmistes nagu see ümbruski, mõistis Sass imelikult selgesti tolle lühikese igavushetke kestel, mis teda valdas seda kodust elamist-olemist silmitsedes. Avarad haigemajad, suured saalid ja kõrged kroonlühtritega laed olid loonud talle vahepeal teise kujutluse elust — palju avarama, selgema, mitmekesisema, nii et siinne näis päris umbne. Kuidas elavad lossides inimesed — kõnnivad vaipadel ja nahkadel nagu inglid! tuletas ta meelde poola panide losse Galiitsias, kus oli taganemisel peatutud, vahel isegi veidi soomust tehtud ja imetletud härraste eluruumide toredust. Oskame elada ka meie, andke aga aega! mõlgutas ta nii andunult oma mõtteid, et ei kuulnudki, mis isa küsis. Alles kui vana Venima uuesti kohmas, et ega's temalgi tänasest sõidust enam suurt, vaja arutada, mis nendest maailma asjadest saab, vastas Sass:

«Maailma asjades tuleb selge vahe teha — igaühel üksikult ja töölistel üldse. Siis alles saame elama hakata.»

«Kas need töölised ikka jõuavad?»

«Noh, kui töölised ei jõua, siis ei jõua keegi, ja vireleme vanamoodi edasi.»

Karssa tõi tulise, kergelt tossava panni lauale.

«Võta's nüüd suutäis,» lõikas ta koredast leivakannikast paar õhukest viilu.

«Aitäh,» tõmbas Sass kahvli ja leivatüki. Selliselt küpsetatud sealiha polnud ta hea tükk aega näinud. Juba paljas sibulahõng äratas isu.

«Võta, vanamees, sina kah,» pani Karssa teise kahvligi lauale.

Ka lapsed, kes seni piilusid kaugemalt, rudisid juurde. Vaikselt pani Hilda lõua laua servale ja silmitses meeste söömist.

«Kasige n'd teie!» pragas Karssa. «Ammuks te lõmpsisite...»

Vesiste silmadega vaatasid väikesed ema otsa. Tüdruk

surus end vastu Karssa põlvi, kikitas suu selle kõrva ligi ja kordas:

«Ema, liha tahaks, väga tahaks liha.»

Poiss seisis, sõrm suus.

«Tule siia, vennas,» mõistis Sass väga hästi seda silmade keelt.

Väikemees kõndis häbenemata suure venna kõrvale ja tõstis oma lõua. Ta oli parajasti nii pikk, et ulatus üle laua ääre.

«Anna siis sellele kah!» saatis Karssa Hildagi Sassi juurde. «Lapsed, jumala eest, mitu kuud peale kala muud soolast pole näinud, justkui hagijad kohe,» vabandas ta põllega käsi nühkides.

Lapsed, saanud kumbki oma lihakillukese ja leivaraasu, läksid nurka. Karssa tõi topsiga soojendatud teed ja asus seda lürpima. «Meie siin puha sahhariiniga,» seletas ta, tilgutades ise klaasikesest lahust topsi.

Söömine oli lõpul. Sass heitis kahvli käest, vanamees kõõbitses leivaraasuga panni. Karssa vahtis poega nagu ilmutust, nägu teejoomisest ja erutusest lõkendav. Süda oli nii kerge, meel rõõmus, et seda rõõmu ei raatsinud kohe sõnadega rikkudagi. Hea oli vaadata, kuidas poeg teed rüüpis, näha ta laiu õlgu, tugevat kogu enese vastas. Kuidas nad siin omal ajal koos Kustiga jooksid ja rähklesid! Aga Kustit, Sassi head sõpra, nagu Miilitki ei olnud enam ülakorral. Ning tahtes nagu pojale heameelt teha, ütles, et ei tea, kus see Kusti peaks ka olema.

«Kusti siinsamas kasarmus,» teatas Sass viivitamata.

«Ära räägi!» hüüatas Venima, ja vanemad vaatasid uskumatult teineteise otsa.

«Koguvad siia neid mehi, kas valmistavad uut löömingut või lasevad varsti päris koju?» nõudis isa.

«Kõike võib juhtuda. Sakslane surub peale ja kindralid ajavad oma. Ja ega soldatid ole ka need, mis sõja algul . . .»

«Sa ära mine!» läks Karssa korraga imelikuks. «Näed, Kusti jäi ära, küll otsisid, aga ei midagi. Nüüd ütled ise, et siinsamas.»

«Eks näe, eks näe, ema. Ega ise keegi pead tulle pistma jookse. Asja eest väljas olla aga tuleb. Püssi põõsasse ei viska.»

«Kole, kui peaks veel nüüd surma saama!» hädaldas Karssa.

«Kas see surm nii ahne enam ongi, oma jao juba saanud.» lohutas vana Venima.

«Jumal, noored mehed, lapsed!» kippus Karssal korraga nutt peale.

Kuid koos nutuga tuli kohe ka köha. Ta kõõksus kuivalt ja läkastades, kattes ise põllenurgaga näo.

«Sul on päris halb köha.» vangutas poeg pead.

«Otsas olen, kõbukene ainult.»

«Jah, abi oleks teile küll hädasti vaja,» arutas Sass. «Peab vist ikka katsuma ennast siin ligemal hoida.»

«Aitaks jumal!» hüüdis Karssa.

«No-noh, ega me kärvama hakka! Elame ikka elu poole, vabaduse poole, ehkki teinekord kõht koriseb,» uljutses Venima häält kergitades.

«Õige, isa. Vabaduse väravad tuleb meiesuguste jaoks alles lahti murda. Enne pole aega ninagi nuusata.»

Ta tõmbas sineli selga, ütles nägemist vanadele ja hüpitas lapsi. Need katsusid näpuga ta läikivaid vasknööpe. Kogu pere asetus uksele. Siis saatis reas väravani. Ning kui ta kadus käänaku taha, luksatasid kõik liigutusest, justkui oleks meest uuesti saadetud sõjatrallingule. Isegi vana Venima silm kiheles.

Sass aga viskas vedusa sammuga linna poole, nagu oleks ta sellest käigust hoogu juurde saanud — võitlushoogu. Ning nõudis samal õhtul pritsimajas, et kõikidele kindlatele enamlastele tuleb kohe sõjariistad kätte anda, sest kindral Kornilov ja kohalik kodanlus mängivad üht mängu.

10.

Kui torm puid puudutab, lööb mets kõikuma. Sündmused, mis nüüd kiirtaktil üksteisele järgnesid, panid linna — ei, terve suure maa mühama.

Esimene tähelepanuäratav seik: linna taha heinamaale ilmus äraaetud hobustega tolmunud ja räbaldunud väeosa, kes seal laagri üles lõi ning vahid ümberringi välja pani. Nende kõrgetel veovankritel losutasid suured pealt lahti raudkastid, mis ühe libakslõigatud otsa poolest meenutasid paate, paatideks aga

ometi olid liiga kohmakad. Neid kummalisi sõjavärke käidi äärelinnast vaatamas ja takseerimas, oskamata neile nime anda, kuni seda Tõnts, kes soldatitega veidike venet viskas, kuulutas asjatundlikult:

«Pontoonid.»

See võõras sõna ei ütelnud midagi. Aga kui selgus, et pontoonideks nimetatakse nahksildade kandepaate ja et need on ära toodud Riia linnast Düüna jõe pealt, tekkis rahutu küsimus: misjaoks Riia sild siia veeti?

Lõõp Oja Hannes, kes oli mullatöölt ootamatult tagasi saadetud, laulis kohe enda poolt seatud sõnadega:

«Seda mina nägin oma silmaga,
et Riia linn jäeti sillata . . .»

Laulu ei võetud tõsiselt, poisinolk võib paljugi pilada. Ent kui ajalehest leiti teade, et meie väed on Riia linna maha jätnud, tõmbusid näod tõsiseks. Kui veel kuuldi sapööridelt, et linna oleks võinud kaitsta, aga kõrgem käsk nõudnud taganemist, venisid nad pikaks. Ja kui päev hiljem kohale jõudsid läti kütipolgu haavatutevoorid, seejärel ka ränki kaotusi kandnud väeosa ise, senini linnas reservis seisnud vene polk aga kiiruga minema saadeti, läksid üsna murelikuks.

Kohkumisega küsiti üksteiselt: mis see kõik tähendab, mis siis nüüd? Suvi läbi oli trummeldatud uuest pealetungist, võidukast kaitsest, sõja võidurikkast lõpust. Kas valetasid kõik peale enamlaste, kes ütlesid, et armee ei taha sõdida, sõda tuleb otsekohe lõpetada? Mis teha? Kas põgeneda pealetulevate Saksa vägede eest, nagu põgenesid lätlased oma maalt, või jääda paigale? Nüüd ei olnud ju Eestimaa ja Põhja-Lätisse jõudnud Saksa vägede vahel enam muud kui Valga linn ja mõned metsad. Pea nad siingi ei ole, kui võtsid juba Riia. Sõjapropaganda sakslaste metsikustest oli inimeste meeled hellaks teinud. Mis saab, mis saab? käis üksainus küsimus suust suhu.

Seda hirmumeeleolu süvendas veel kohalik leht oma nõuannetega, kuidas vaenlase ootamatu sissetungi korral toiduaineid ja riidevarusid maa sisse peita, kuidas sõjategevuse eest kogu perede ja kariloomadega metsa varjule minna, nagu seda vanasti tehti. Ärevust

paisutas ka mitmesuguste asutuste kiire evakueerimise tuhin sügavale Venemaale. Juhendid varade peitmiseks ja varjuminekuks olid küll määratud maarahvale, ei jätnud aga mõju avaldamata linnaski. Need, kellel leidus omakseid põhja pool, valmistusid ära sõitma.

Meeleolu läks paaniliseks siis, kui Valgast tulev rong tõi linna tagasi viimase salga mullatöölisi — ligi viiskümmend naist ja meest. Need olid Segevoldi läheduses kraave tõmmanud, ootamatult tule alla sattunud, mõned inimesed kaotanud ning kabuhirmus tulema pistnud. Viimaks ühes järgmises jaamas, nagu õnnetud kunagi, kes kordasid aina üht ja sama: sakslane on Segevoldis, sakslane tuleb, teda ei pea miski kinni, korjati nad rongile ja toodi ära, sest nad tegid segadust rohkem kui vaja.

Üheks sääraseks hädakuulutajaks osutus ka Jaanise Miili. Ta saabus kodulinna nii, nagu kraavist jooksma pääses: kuklasse vajunud määrdunud rätik kaelas, juuksetutid ripakile, nägu ja käed räämas, ülejaki hõlm kõrbenud, seelikul verelaik ja käed nii haledalt tühjad nagu lapsel, kes on ootamatult kõigist oma mänguasjadest ilma jäänud...

Temale, lihtsale töönaisele ei võinud midagi pahaks panna. Ta nägi rindeolukorda esmakordselt ja kõik tema kaasavõetud kolu jäi tõesti kuskile mõisaküüni seina äärde, kus nad majutusid. Sinna kõrbes ta uhkus, rohelise triibuga undruk, ta ilus villane suurrätt, vatitekk, paremad saapad ja isegi mõned sööginõud — kõik, mis ta Villemi juurest järsku ja sõnalausumata lahkudes kaasa võttis — ning ta tundis end tõesti õnnetuna, keda on karistatud nii taevaste kui maapealsete vägede poolt, liiatigi inimesena, kes ei tea kohta, kuhu oma pea pista. Villemi pühkis ta peast kui ka südamest. Too viimane õudne öö muutis tema maja koguni vastikuks, sinna ei tahtnud nägugi näidata.

Nii ilmus ta siis jaamast tulles ühel õhtul Prügiaugu tänavale. Segane ja meeltheitev kui kurjadest vaimudest vaevatud. Kössi vajunud, käis ta pisut karglevalt ja nagu ühtepuhku ehmudes, nii et Rõika tüdrukud, kes teda esimesena silmasid, ebaledes küsisid: taevas, mis selle Miiliga, tuleb kui läbipekstu?

Miili köhmis neist mööda, nagu poleks tal silmi ega

kõrvu. Venima väraval jooksid lapsed ta eest pakku. Karssa aga, tulles põrsast söötmast ja märgates vana sõpra imelikult väravas tuiutavat, astus talle vastu.

«Tule ometi sisse, inimene!»

«Ah, olete ikka veel siin? Te olete siin.»

Need veidrad sõnad tegid Karssa südamealuse külmaks. Mõistuse kaotanud või mis? Ta teadis Miili Lätimaale-sõidust. Aga nüüd sõpra säärase jutuga väravast leides — ei mõistnud. Kus pidid nad siis olema?

«Mis sinuga on, Miilike?» pani ta käed sõbra õlgadele, kuid märkas samas kõrbenud jakisiilu, pori- ja vereplekki ning hüüatas: «Issand, tulest välja tulnud või?»

«Tulest ja surmast jah, Karssakene,» ütles teine paljutähendavalt noogutades. Silmas siis veeämbrit kaevurakkel, astus selle juurde ning jõi sealtsamast üle ääre pika, ahne janu. Rahunes nagu pisut, vaatas ebamääraselt ringi, kompas pilkudega töövankrit, riistu, tervet seda igapäevase elu kribu-krabu, mis inimest tema tegevuses ümbritseb, lapsigi, kes kuuri nurga tagant piilusid, ja hädaldas siis:

«Kõik jooksevad... Teed puha inimesi ja vankreid täis... Majad põlevad ja loomad karjuvad. Võta minu vanamees, vaeseke, ka vankrisse ja muudkui lähme!»

«Kus kohta, Miilikene? Mis sa ometi ajad! Näed, inimesed elavad nagu alati. Näed, lehmad tulevad koju, naised söödavad sigu. Keegi ei jookse kuskile,» viipas ta naaberhoovidesse. Viipas, kuid märkas ise, et elu naabrite juures oligi seisatanud. Rõika-poolse tara peal rinnutasid tüdrukud koos Kolga perenaisega reas nagu varblased ja püüdsid aplalt iga sõna, mis Miili suust tuli. Lõigu hoovis seisti kobaras koos ning nähtavasti kikitati ka kõrvu. Nende oma väraval hargitas mitu tööriides meest. Needki olid juba Miili tulekust kuulnud ja astusid nüüd robinal hoovi. Vana pikk Koovitaja, ebamäärasusetundest veidi kühmus, ütles kõigepealt, et eks need, teadagi, jookse, kel on, millega joosta, kuhu joosta ja millest võõras kohas elama hakata. Kuhu vaesel tööinimesel putkata? Pudrumäed teda kuskil ei oota.

Miili ei pannud seda juttu nagu tähelegi. Vahtis ainult ekslevalt ringi.

·«Ah et teie, vaesed naised, jäite siis tule alla?» uuris Koovitaja.

«Oli hirmus küll?» nõudis Mihkel.

«Üks purujutt!» pääsesid Miili keelepaelad jälle valla. «Kui hakkas neid sumadane laskma, siis soldatid, käpukile ja näost hallid, «hospodi pomilui» suus, tulid meile kaela nii kui üks sääseparv... Aga sakslane ikka soldatite pihta... Meie koos nendega ajama... Sakslane siis — ennast pole nähagi — muudkui mürts! ja mürts! õkva meie sekka. Kus sai inimesekesi otsa! Villemsoni Liine, väetike, kah. Siitsamast minu kõrvalt niideti pooleks nagu vikatiga... Oli inimene ja ei ole enam. Sai tiisikusest jagu, aga sakslane tappis ära. Küll tappis palju! Üks tulemeri. Suits ja hirmus kärsahais... Põrgu, elav põrgu! Kel jalad võtsid, see jooksis. Kes kukkus, see jäi... Siin ma nüüd olen, nagu emaihust tulnu,» laotas ta abitult oma tühje töntse käsi.

«Ja-noh, sõda. Teadagi,» kehitas Koovitaja õlgu. «Kui tuleb kaela — ots peal. Ei tule — kus sa, hingeke, ikka tead joosta!»

Miili, nagu tühjaks puistanud end kõige painavamast ning tundes end omainimeste ringis taas kodusemalt, lisas veidi rahulikumalt:

«Valgas, jah, juba paistis inimesi...»

«Noh, kui Valgas, mis siis meil. Äkki siia ei tulegi,» arutas lehelugeja Mihkel. «Näe, «Tööline» kirjutab, et kipub hoopis Petrogradi peale, et mingit ärevust ei olevat vaja teha.»

«Kes teda teab, kuhu tema nina sihib,» keeras Koovitaja vilkat. «Aga või sa tema eest maamuna peal ära karata saad... Sina, Miili, puhka ennast välja. Siis näed, et asi polegi nii hull...»

Mehed kobisid minema. Naaberhoovides aga kestis veel tükk aega kihin-kahin. Rõika ja Kolga omad pidasid tõsiselt plaane, kuidas varandust peita, kuhu pageda.

Sakslasest selle kõige halvema sõna tooja, Miili ise, näis hetkeks oma hirmud ja mured unustanud olevat. Ta näperdas kõrbenud ülejakki, vahtis uudishimulikult ülemise korra aknasse.

«Minu omad ka ikka siin?»

«Kus siis. Poiss sul kah siinsamas kasarmus...»

«Kusti!» häälitses naine ebamääraselt. Aga see, et poeg on lähedal, teda praegu ei näinud huvitavatki. Või ei saanud ta öeldust aru. Ta vedas kojaukse lahti ja köhmis trepist üles. Vanda ehtis end parajasti käsipeegli ees väljaminekuks, keerates patse kuklasse krussi, kui uks lahti läks. «Ohh!» tegi ta ootamatusest ja juuksed libisesid pihust.

«Tere siis ka,» ütles Miili ja laskis silmad üle tüdruku valge pluusi, mis tõstis hästi esile ta tuuldunud jume. «Vana Taavetit ei olegi või?»

«Läks juba ära,» ütles Vanda mokaotsast, haarates ise uuesti patsid. Tal oli kiire ja ta ei tahtnud end sugugi segada lasta. On vanadel omavahel õiendamist, tulgu teine kord. Ent kui nägi kasuema abitust, märkas ta otsekui ärarasitud välimust, peatusid käed kohmetult ning tahtmatult tulid suhu sõnad: «Eks sa istu.»

«Mul vist siin mõned vanad hilbud. Neid vaja vaadata.» Ja ilma pikemata kobis ta pööningule, kus lina all rippusid väljapraagitud riided. Vanda ei taibanud ikka veel midagi. Noh, tuli riiete järele — ja küllap tuli meelega isa äraolekul. Ta ei kavatsenud kasuemalt sõnagi pärida, üldse temaga vestlusse laskuda. Tal oli muudki mõtelda. Aga asi kujunes teisiti. Minuti pärast oli Miili riietega toas tagasi, viskas räti kaelast, ülejaki seljast, laskis undrukugi põrandale hunnikusse, astus ämbri juurde, kallas sellest vett kaussi ja hakkas lohinal ennast pesema. Vanda askeldas juustega, vaatas ja imestas. Viimaks ei saanud teisiti, kui ütles:

«Ma pidin varsti ära minema.»

Miili kuivatas ennast, ähkis ja mügises, ei lausunud musta ega valget. Alles kui puhas seelik ümber ja teine pluus seljas, toetas Taaveti voodi servale teatega:

«Ja mina, kui sa välja ei viska, keeran magama.»

Vanda üllatus nii tõsiselt, et juuksenõelad kukkusid rabinal põrandale.

«Sina... siia... magama?...»

Käed põlvede vahel, suu valuliselt koos, kõigutas Miili end edasi-tagasi.

«Kus ma siis lähen? Kas sa aru ei saa, mul ei ole kuskile minna...» Ning ta kordas lühidalt, kuid nüüd juba üpris kainelt, oma lugu. Vanda pani tähele, et imelikul viisil ei poetanud kasuema tervesse sellesse

jutustusse mitte ainsatki vagatsevat sõna. Kõik «issandad», «taevakesed», «heldused» olid nagu sinna maha jäänud, kuhu jäid ta riidehilbud ja mida ta ise elavaks põrguks nimetas. Kasuema oli üldse kuidagi teistmoodi: juletum või abitum. Kavatseb tagasi tulla. Noh, tulgu, mis see sinu asi! Selge, et isa temaga sõnalausumata lepib, nagu on ennegi leppinud. Tarvitseb siis sinul kannatadasaanud, hirmust pehmeks pekstud naise vastu õel olla? Äkki hakkab ehk ka sinuga paremini . . . Selles mõttes ta ütleski:

«Mis mina! Maga!»

«Käid ikka mõisas või?»

«Jah, Karssaga käime.»

«Ei tea, kas naisi juurde võetakse?»

«Varased kapsad käes, ehk võtavad kah.»

Tüdruk tõmbas jaki selga, silus käega üle juuste. Kasuema, kes oli asemele poolkülili vajunud, jälgis ta liigutusi ükskõikselt, ilma varem nii märgatava ärrituse ja trotsita.

«Ehid trehvama või?» päris ta nagu pool-unes.

Vanda napsas alahuule hammaste vahele. Neis õhtustes käimistes polnud kasuema kunagi muud näinud kui lodevust, kombetust ja halba. Kui nüüd visata talle näkku tõde, huvitav, kas pistab pragama? Ta iseteadvus ja enesetunne olid vahepeal omaette elades niipalju tõusnud, et kasuema eeldatav hukkamõist, tema karmid sõnad ei oleks õieti riivata suutnud. Pealegi näis ta nii väsinud ja rauge, nii iseenesega mures olevat, et paremat hetke otsekoheseks jutuks ei osanud soovidagi. Ning pisut edvistava naeratusega, teisele otse silma vaadates, noogutas ta:

«Jah, Eediga . . .»

Miili tegi ainult «mh-mh» ja keeras end külili.

«Sa ei sõitlegi minuga? Ei hakka sõimama?» astus tüdruk sammu voodi poole.

«Ah, mis see minu plära!» tegi käsi abitu liigutuse. «Igaüks elab oma elu, iga inimene.»

See oli nii ootamatu, et naelutas paigale. Vanda seisis ja vahtis lapse mõistmatusega riietes lebavat naist, kellelt seni oli saanud ainult halbu sõnu ja trünni, keda ta teinekord pidas kurjemaks kui pahasoovlikku võõrast; lõi silmad maha ning tunnistas piinlikkust alla surudes:

«Kasuema, ma valetasin. Lähen koosolekule. Sealt pärast... võib-olla. Ei tea isegi ütelda...»

«Miks sa siis valetasid?» liigutas naine end puudutatult.

«Tahtsin näha, kas hakkad jälle ja mis sa ütled,» näppis ta jakiserva nagu vallatust teinud plika.

«Pelgad mind. Ära pelga midagi, laps, ära pelga... Ühesugused viletsad oleme kõik.» Ta sirutas käe ja paitas, paitas peaaegu hellalt tüdruku õlga. «Teine kord ma räägin sulle, Vanda... Sa oled noor, sa ei tea. Ja mina ei jõua, praegu ei jõua... Oled sa hea laps, tuled sa mulle homme appi — toome tagasi koju, mis tuua?»

Vanda pidi voodi äärde põlvili langema, teda kallistama. Kuid surus heldimushoo tagasi, pigistas kurgupõhjast: «Muidugi, ema!» ja jooksis toast välja. Midagi nii imelikku oli juhtunud, et seda ei suutnud mõista. Tundus, kui oleks ta ootamatult leidnud enesele ema, targa ja heatahtliku, kellele võid kõik ära ütelda, südame tühjaks rääkida, nõu küsida ja kas või nuttagi, ilma et oleks tarvis alati karta. Jah, liiga palju kargas tal korraga meelde, millest oleks rääkida. Ehmus sellest hellusetundest ja sellepärast vist pidigi ära lipsama. Tema ellu oli tekkinud nii palju uut ja üllatavat, isegi säärast, mille kohta ta enesele õieti aru anda ei suutnud.

Sealt peale, kus Alamaa Eeva ta esimest korda töölisteühisusse kaasa viis, on temast saanud kõva koosolekutelkäija. Ta istub seal pühapäeviti, kui peetakse loenguid, aga ka neljapäeva õhtuti, mil tullakse niisama juttu puhuma. Teda nähakse ühingus ja pritsimajas. Mõnikord lipsab ta kellelegi märkamata minema, mõnikord aga jääb pärast Eevatki veel istuma, et viimast sõna ära kuulata. Eeva kurjustab, et mis ta niimoodi. Aga peab siis Eeva teadma, milleks temale seda, et Vanda aeg-ajalt kuskil põiktänavas kedagi ootamas on hakanud käima, põksuva südamega ootamas. See kõik sai taas alguse sellest, kui ühel õhtul kutsuti jalutama. Pimedas Tähtvere pargis oli sumedal kuuvalgel nii põnev ja meeleoluline, et uus lähenemine tuli iseenesest. Tundus päris loomulikuna seegi, et astuti sisse väikest poissmehekambrit vaatama, teed jooma. Muidugi, ta

mäletas väga hästi, mida oli ennustanud Martin säärase vahekorra kohta, teadis peast naiste sõnu. Veel enam: oli vahepeal isegi otsusele jõudnud, et rumal on püüda end kujutleda mehe naisena, kes ajab riigiasju, on täna siin, homme teab kus, missuguste härradega koos... Seda ta ei tee. Aga sellest kõigest arusaamine ei anna ometi jõudu teda oma meeltest välja pühkida, mitte imetleda, ihaleda. Mis parata, kui hoolimatu näo ettetegemine või tõrjuvad sõnad, nagu tol jällenägemise koosolekul, rohuks ei ole, vaid tuska aina süvendavad. Südant vägistada, iseennast petta — sellega ei tule ta toime. Aimas ette, tundis juba koosolekul, kus keeldus, et läheb, kord ikkagi läheb. Ning nõnda nõustus minema teed jooma, ei ütelnud ära klaasist viinastki... Ja et pärastpoole üles ärklituppa lipsati mitte enam kutse, vaid paljalt kerge käsivarrepigistuse peale — see on enesestmõistetav... Mis sellest tuleb, kuhu see viib — ei maksa eneselt küsida, ei tahagi küsida. Omavahel oli kõik lihtne ja selge. Üksnes ülearuste kõlksutamiste pärast arvati õigeks korraldada need kokkusaamised nõnda, et nad silma ei hakka.

Nii polnud Vanda esimene purse kasuemale mitte vale, vaid sulatõde, mille ootamatut vastuvõttu püüti pisut pehmendada väikese lisavalega. Ja praegugi, kui Vanda Lilleküla mäest alla, linna poole tõttas, ei tõmmanud teda mitte ühine lehelugemine, vaidlusõhtu, vaid kokkulepe kohtuda. Koosolekust osavõtt pidi ainult näitama, et ta on väljas, ootab.

Tänane õhtu kujunes siiski isesuguseks. Pritsimaja suur saal oli rahvast tungil täis. Kõigepealt omainimesi, kes tulid vaidlusõhtule, palju rohkem aga sääraseid, kes kõmast ja lehelobast ärevusse aetuna ruttasid kuulama, mis targemad inimesed arvavad, mis seisukoht pritsimajas võetakse. Seisukohajahil olid isegi kodanliku lehe kirjasaatjad.

Nagu Vanda juba sisse astudes märkas, käisid jutud taas Riia langemise ja sõjapakku mineku ümber. Pikk Koovitaja seisis meestetropi keskel. Üks neist vehkis ta ees ajalehega ja kinnitas:

«Puha lora! Praegu olin inimesega koos, kes oma silmaga nägi. Sakslane ei ole Segevoldist sammugi edasi tulnud. Võnnu ja Valga ei tea sõjast midagi. Mis köstri

vasikat teie siis tahate mängida, et jooksete kolm päeva enne parmude tulekut, saba seljas, kiini?»

See rahustas veidi meeli, aga kindlusetunnet ei tekitanud. Kodanliku lehe keerutaja leidis küllalt uskujaid. Et sellele mõjuvamat vastust anda, tõmbas Mihkel taskust oma «Töölise», ronis kõnetooli, karjus paar korda «tähelepanu!», sundis saali kuulama ja luges siis valjusti:

«Kapitalistidel, bürokraatidel ja vanadel tsaariaegsetel kindralitel, kes ikka edasi vägede juhatajateks jäid, ei olnud sugugi tähtis sõjaväljal võita. Selle vastu oli neil otse eluküsimuseks — r e v o l u t s i o o n võita.

Vägisi tuleb meelde Miljukovi hüüe endises riigivolikogus: «Parem juba kaotus sõjaväljal kui revolutsiooni võit!»

Saksa vägede läbitungimine sõjaväljal pidi ühteaegu musta kodanluse läbitungimist revolutsioonirindel võimalikuks tegema. Selles seisab praegu silmapilgu tõsidus.

Ei ole põhjust hirmumeeletusteks, nagu siis, kui Saksa väed esimest korda Riiale lähenesid.

Organiseeritud töölised olgu valvel. Mitte mingisugust ärevust. Iga samm, iga sõna peab külma verd ja rahu külvama, siis jõuame kõik hoobid kõrvale lüüa.»

«Seda kirjutab Pöögelmann ise,» lisas kõrvalt Koovitaja. «Ja tema juba asju teab. Kui tema ütleks, et poisid, pillid kotti, teeme minekut — siis jah. Aga ta hoiatab selle eest, nõuab, vastupidi, külma verd ja rahu. Mis siin siis kaagutada?»

«Jah, tea, kus sa, lapsega lits, lähed! Vabrikumees masinat selga ei võta. Ilma aga oled näljarott,» laiutas paks Puru kogu rahva ees käsi, et kõigil oleks selge: Puru ei lähe ega soovita ka teistel minna.

«Pursuidel tuli takus — las lõikavad! Lätlastest näha, kui magus see võõras leib on,» hüüdis Lõigu Elmar.

«Ei noh, kui Tõnisjaani uskuda, siis muudkui jäta oma pesaase lätlastele ja pane ise edasi. Nii kui rahvasterändamise ajal. Härrad aga ei ütle, kuhupoo-

le... Maakaart näitab: läänes ja põhjas on meri, idas Peipsi, lõunas sakslane... Kõige targem, istu paigal, oota ja vaata, mis tulevik toob,» arutas rätsep Vihm ühe otsast teise otsa vaadates, mõttele toetust otsides.

Teda toetatigi, kuid sepp Tõnts kahtles siiski.

«Viivad riistad ära Venemaale, mis sa, hing, paljaste kätega teed või teenid...»

«Sina ära lase vabrikut lõhkuda. Sa aja komitee kokku, hakka vastu,» soovitasid teised.

Vanda kuulas kõike seda muretsemist ja plaanitsemist kõrvalt ja vahtis seina ääres, leht käes, kirjutust, kus räägiti vabariigi väljakuulutamisest. Ei saanud aru: vabadus on juba pool aastat vana, miks siis riik alles nüüd vabaks kuulutatakse? Pingutades end mõistma, tundis ta samas, kuidas keegi end käsivarre külge haagib, talle kõrvalt näkku vaatab. Ta ees seisis Maali kellegi sinelis mehega.

«Mis sina siin teed?» sosistas naine. «Ootad või?» muigas kavalalt.

Maaliga ei olnud mõtet usalduslikult rääkida. Õieti puudus soov üldse tegemist teha. Aga teatavat tänutunnet mitte salata suutes, ütles ta viisakalt:

«Niisama, tulin koos Eevaga.»

«Kuidas sul siis on nüüd ka? Terve ja tuju hea? Mina, näe, sain korteri. Teen jälle tööd ja laulan ka natuke.» Ning siis mehe poole nõksatades: «Temaga seal käsitööliste seltsis teeme koos operetti. Tahtis kangesti kuulda, et mis teha või kuidas olla... Kui sa Martinit juhtud nägema, ära ütle, et ma linnas olen. Mine hullu tea...»

Kaugemale naine oma jutuga ei jõudnud. Ukselseisjad andsid teed ning sealt nagu spaleeri vahelt kõndis sisse Mehin vinnis näoga soldati saatel, kes pagunite küljes kandis sini-must-valgeid trafarette.

Ümberringi sosistati, et mis see, niisugune härraste soldat siia. Aga mehed liikusid edasi, jõudsid pinkide ette, surusid tuttavlikult Koovitaja, Puru, Tõntsu ja teiste käsi, ning kui pöördusid saali poole, nägi Vanda, et see oli sama mees, kes teda koduõues preiliks nimetas. Niisiis Venima Sass.

Kuna Mehinile hakkas otsekohe sadama küsimusi selle kohta, mida siin parajasti sõeluti, kergitas ta käe,

ütles: «Kui lubate,» ja kinnitas sealsamas, mantel eest lahti, soni käes, et see, mis Mihkel lehest lugenud, on sulatõde. Ei ole vaja mingit hirmumeeletust ega tormamist. On ammugi selge, et revolutsiooni vastased on teinud kõik revolutsiooni matmiseks. Toitlusasja segipaiskamisega, uutele pealetungidele õhutamisega ja nende samal ajal ise nurjaajamisega on püüdnud nad näidata, kuidas elu ilma tsaari ja sandarmeeriata uppi lendab. Viimane hoop, Riia linna äraandmine, on kuritegelik samm, meelega tehtud selleks, et avada teed Petrogradi peale, külvata paanikat ja jätta töölised evakueerimissaginas nälgima. Aga sellele astub enamlaste partei vastu. Niipea kui kuskil hakatakse vabrikute äravedamise jutte rääkima, teatatagu kohe pritsimajja. Ajutine Valitsus on pankrotis, Venemaa vabariigiks kuulutamine ei olevat muud kui Kerenski vigur, et varjata diktatuuriplaane. Mustasajaline kodanlus kindral Korniloviga eesotsas on mässu alustanud. Isevalitsuse kummardajad, papid ja parunid arvavad aja tulnud olevat. Aga nad näevad seda aega sama vähe kui oma kõrvu. Tööliste suured hulgad ütlevad «ei». Riigikorra küsimust ei otsusta paindlastest koosnevad kogud ega Moskva nõupidamine. Selle otsustab lõplikult ja jäädavalt rahvas ise. Mis meil teha tuleb ja missugune on meie lähem ülesanne, sellest räägib, kui lubate, armee saadik seltsimees Venima.

Sass, keda Vanda mäletas kui vigurliku sõnaga ülemeelikut poissi, ütles rahva ette astudes kõigepealt väga selgelt ja kõlavalt, et ei maksvat tähele panna, mis märke ta õlal kannab. Ta on tööline ja jääb tööliseks, olgu ta siis eesti või mõne teise polgu soldat. Edasi jutustas ta, kuidas juba mõnda aega armees kuuldused ringelnud peastaabi mustadest revolutsiooni kägistamise plaanidest. Nüüd olevat seda plaani teoks tegema asutud. Kindral Kornilov on enda ümber kogutud kaukaasia polgud saatnud Petrogradi, revolutsiooni hälli tööliste kallale, ja lahingud käivad. Et vabadusele truude vägede hulgas segadust esile kutsuda, sisemist vastupanu murda, selleks anti Riia sakslastele ... Kes Riia lahinguid tundvat, see võivat kindlalt ütelda, et seal aeti Saksa suurtükitule alla üks polk teise järel ettekavatsetult nõnda, et sakslastel oleks kerge neid ük-

sikult magama panna. Mingit üldist vastupanu ei katsutudki organiseerida. Puhas äraandmine. Kerenski, kes avalikult lobiseb vabariigist, mängib salaja tsaarikindralitega kokku. Ainult töölised võivad ja suudavad revolutsiooni päästa. Vaja on kohe sõjariistad kätte võtta ja end valmis panna lahinguks. Aga mitte sakslastega — sinna on aega — vaid sisemise mustsajaga, kes mõnede mahajäänud polkude abil tahab tsaariorjust tagasi tuua.

«Kust neid sõjariistu võtta?» hüüti mitmelt poolt.

«Need on olemas,» vastas Sass. «Astuge igaüks oma ametiühingu kaudu ühendusse nende seltsimeestega, kes seda asja ajavad. Ärge laske ennast petta härrade omakaitse ja reservmiilitsa juttudest. Tööliste ainuke õige võitlusühisus on Punane Kaardivägi! Punane Kaardivägi asutatakse otsekohe ka meil. Niisamuti, nagu tegid Petrogradi töölised.» Ja Aleksander Venima luges ette rea töölisnõukogu liikmeid, kes on pandud teisi Punasesse Kaardiväkke vastu võtma.

Need olid selged sõnad. Esimest korda õeldi siin linnas välja, mille ees seistakse. Saalis, kus istus ja seisis sadu inimesi, tekkis hetkeks pikk, sügav vaikus. Võis kuulda üksikute rasket hingamist. Siis läks torm lahti.

«Ohhoo! Näed, mis!»

«Vaata kuradit, mis hauvad.»

«Mustsajale Punakaart vastu!»

«Silm silma, hammas hamba vastu!» kilkas Oja Hannese hääl üle teiste.

«Pane kohe kirja! Hakkame pihta!»

Mehin tõstis uuesti käe.

«Niisiis, seltsimehed. Kas võtame vastu otsuse, et meie vabrikuid ära viia ei lase, et meie protesteerime igasuguse evakueerimise vastu, mõistame hukka mustasajalise kindral Kornilovi äraandja-tegevuse, kiidame heaks Punase Kaardiväe asutamise ja avaldame oma piiritut ustavust tõelisele revolutsioonilisele valitsusele, mis pannakse ametisse tööliste ja soldatite eneste poolt...»

«Võtame vastu!» hüüdis Koovitaja kõlavalt.

«Võtame vastu!» kõmatas kui ühest suust üle saali.

«Ja püssid kah, nagu soldat ütles!» täiendas keegi tagantjärele.

«Püssid ja maa parunite käest ära!» pistis Õunapuu.

«Kas on veel täiendusi?» nõudis Koovitaja.

Neid lendas salpidena siit ja sealt. Mehin toetus kõnepuldi äärele ettepanekuid üles noppima. Vanda nägi, kuidas tal kirjutades käsi kargles. Närvid! Märkas aga siis, et ta isegi sisemiselt peaaegu värises. Esimest korda elas ta üldistele asjadele nii jäägitult kaasa, et värises. Värises, aga küsis eneselt kõheldes: kas see ehk ei ole hoopis tema pärast? Mõte voolitses naeruvine huulenurka. Kuid ta kustutas selle kohe. Ei olnud sünnis, mitte sugugi ei olnud sünnis nii tõsisel hetkel naeratada...

Tol õhtul tuli tal kaua oodata. Kesköö oli käes, kui nad bulvaril teineteisele otsekui lapsed õhinal vastu jooksid, käest kinni haarasid ja embasid.

«Anna andeks... Sa kuulsid?»

«Tean, ja ega ma ei riidle. Sinuga, niisugusega, ei saagi riielda.»

«No-noh? Aga kui ma kurja teen?»

«Mismoodi?»

«Viin näiteks praegu, öö ajal, sinu enese poole...»

«Viid! Ei mõtlegi viia lasta... Tulen ise.»

Mõnikümmend sammu läksid nad kui õnnelikud, teineteisesse uppunud inimesed kunagi: vallatlevalt lobisedes, rõõmsalt kõike eelnenut unustades, ainult teineteise häälele ja olemisele kuuludes, seda kallistades ja imetledes. Siis õhkas Vanda:

«Kole on küll, kui tuleb nende pursuidega veel siinsamas linnas sõdima hakata.»

«Tuleb, tüdruk. Igas linnas tuleb. Teisiti see asi ei lahene — see eluasi. Ei üldiselt ega meil üksikult.»

«Ma ei räägi sellest.»

«Ka sellest on vaja rääkida. Meie ei ela maailmas kahekesi.»

«Jah. Ma saan nüüd sinust aru. Sa tõesti ajad taga üldist, kõikide õnne, mitte oma väikest natukest.»

Mees surus ta enese vastu, pigistas soojalt ta käsivart. Rohkem nad sellest ei rääkinud. Ei rääkinud öö läbi peaaegu sõnagi. Ilma sõnadeta oli teineteise ligidus kõige parem. Alles aovalgel, kui põgusast tukastusest ärgati ja Vanda end riietama ruttas, ütles mees:

«Tuleb ära otsustada, mis meist siis õige saab. Aeg on segane ja sant. Sinul on nõnda ka paha.»

«Minul?» läksid Vanda silmad suureks. «Minu pärast? Ei. Sina, tead, aja oma asju. Küll mina enesega.»

«Vaata, kui vapper!» imetles Mehin, pani käe talle ümber piha ja küsis otsekoheselt: «Kas sina siis siia, minu juurde ei taha asuda?»

«Mis ma siin teen?» naeris Vanda vallatute silmadega.

«Oled perenaiseks ja — nagu ikka . . .»

«No tead, kui sa päris nälga jääd, eks siis telegrafeeri! Nägemist!» visati kiire suudlus palele ja lipsati uksest välja.

Mehin jäi mõtiskledes ust vaatama. Ta vaatas kaua ja vangutas mõttes pead. Tüdrukut, tema naiselikku hõngu oli tuba, ei — otsekui terve maailm täis. Sellest ei saanud lahti. Ei saanud mööda. See peesitas ja rammestas, sundis kõik aeg meenutama embuste hõõget, huulte tuld. Ta ringutas mõnutundes, voolis pihkudega tugevaid munajaid käelihaseid, mis alles õhetasid kallistustest, millele väike neiu oli jätnud justkui oma hinguse juurde. Imelik, mõtles tugev ja asjalik mees, kuidas sinusugune ka veel niimoodi! Nagu poisike . . . Aga naeratas sealsamas. Ei oldud ju veel sellest east väljas, mitte sugugi. Elu seadused nõudsid oma.

11.

Tänavakivid liimerdavad rasvaselt, pappkatused läigivad vaevahigis. Räästad nõristavad laiska nuttu. Igav tihuvihmane ilm.

Nukralt küürutab habemekontsus mees ärklitoa akna all ja ajab nööpi kuue ette. Nõel käib ta käes nii kehvalt, et töö kõrvale visatakse ja lahtine klade ette tõmmatakse. Mees loeb sealt rahutu, rabeleva käega kirja pandud lauseid:

«Andestamine on enesepuhastamine, joone allatõmbamine bilansile. Kõik hea ja paha jäägu sinnapoole . . . Ma olin ka selleks valmis. Nüüd on puha möödas, lõpetatud. Oma suuga ütles ta end mittemillestki hoolivat. Paljuke olevat neid naisi, kellel ei ole olnud meest, mehi, kellel pole olnud naist? Mis pühakut kuju-

tavat mina enesest või nägevat temas? Ta olevat naine nagu ikka ja mina harilik mees. Mingu kumbki oma teed... Võidelgu igaüks oma võitlust.

Vaieldamatult on olemas ka sugupoolte-vaheline võitlus. Kuid selle juurde kuulub ikka mingi keskmine sündsusetunne, moraal ja ausus, mis paneb piiri. Nendel ei ole seda. Tugevate kirg ei tunne häbi ega au. See kas või tapab, kui keegi jääb ette. Vaata, kuhu tahad, võimsam surub igal pool maha nõrgema. Kõik elav tungleb enese maksmapaneku poole. Kuid kohta jätkub ainult osale. Sellepärast võideldaksegi. Nii isiklikus kui ühiskondlikus elus. Heaolek on kõige elava siht. Kui korraga kaoks ühtede puuduse- ja teiste heaolutunne, kas ei vajuks siis iseenesest unustusse ka heaolekumõiste?

«Meie kõik oleme loodud piinaks,» ütleb Leo Tolstoi. Tõsi, kes võiks öelda, milleks elame, mis on meie piinade otstarve? Oleme kihulased, kes suruvad kuskil lombi kohal. Homme ehk ei ole enam lompi, ei ole ka kihulaseparvi. Kus nad jäid, mis neist sai — keegi ei tea. Mis õigusega räägib siis ühepäevakihulane tulevaste põlvkondade teest või teosuundadest?

Kuid vaim, ideed? Ma olen seni elanud usus, et kõik viletsus tuleneb elukorraldamise saamatusest, olen võidelnud selleks, et see kord kaoks nagu haisev lomp. Ent olen jäänud üksi ja väetiks. Loodus ei tunne juhuslikkust. Nii peab eeldama otstarvet ka nõrkade-tugevate vastuolul ning leppima selle kui paratamatusega... Kuid leppida on raske. Eriti kui näed, et oled võidelnud mõttetut võitlust. Võitlust...»

Ta silm eksis lahtilöödud «Töölise» numbrile, kus suurte tähtedega kuulutati uut võitlust, suurt klassilahingut võimu ja heaolu pärast. Et üks võiks nautida võitu, üle- ja heaolekut, peab teist alandama kaotusega...

Rotinäoga mees laua taga tõmbus küüru, kattis silmad kätega ja oigas:

«Võit, kaotus — kus on õiglus?» Kas oma loomult vägivaldne ja hoolimatu inimene suudabki eales õiglane olla? Omakasu matab ideaalid. Ta talub teist ainult kui halba õhku. Kust, kust võtta kindlaid, püsivaid ideaale, kui inimene ise on ebakindel, omakasu

peal väljas? Mõte peatus, eksles ringi. Mida kaugemale ideaali ja inimese vahekorra küsimuses see jõudis, seda pimedamasse padrikusse sattus. Ummik, meeleolu madalseis vaevas teda ka siis veel, kui ühel päeval kutse toodi ilmuda VSDTP eesti sektsiooni koosolekule. Ta kõõritas seda ühe silmaga nagu kana võõrast. Milleks, misjaoks, kui juba ammust ajast käiakse koos gruppidena, aetakse erinevat poliitikat, kui enamlased, vähemlased, esseerid — kõik on omaette? Vana, ühtse Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Tööliste Partei nimemärke tarvitasid veel küll enamlased. Aga milleks peaks neil temasugust vaja olema? Mehini ülemeelik trikk, et vedada kaotajat võitjaga ühe laua taha? Ei, täname, härrad enamlased! Võitsite ja — aitab. Ka kaotajal on oma enesetunne. Ainult ühenduslaste madonnalikult naeratava Olga Astra isiklik palve sai ta järele andma. Talle pandi südamele otsustaval hetkel kohal olla, sest päevakorras ei seisvat midagi vähemat kui võimuküsimus. Madonna kokkuvõte kõlas nõnda: Tallinnas said enamlased linnapea koha kätte, meil siin näivad nad sihtivat vähemalt peaministri portfelli. Mõistus ja tasakaal üksi suudavad õnnetuse ära hoida. Sellepärast olevatki kõik vanad parteikaaslased kokku kutsutud.

Jaan Tüürmanni õnnetust ei suutnud miski ära hoida. Muserdatuna, mõru meelega astus ta majja, kuhu ammu polnud jalga saanud.

Vastupidiselt möödunud aegade koosolekutele, milledest harilikult osa võttis kümmekond neidsamu vanu tuttavaid, nägi seekordne teistmoodi välja. Saalis istus saja ümber meest ja naist, paljud mundrites või riietes, mis tõendas, et just sõjaväe ja tööliste hulgast oli tublisti uusi juurde tulnud. Missugune jõudude vahekord siin valitseb, see teda ei huvitanud. Ta istus kedagi tervitamata lähemale pingiotsale ja mõtles endamisi nukralt: ah siis säärased ongi need värsked võimutaotlejad.

Targutamiseks aega ei jäetud. Kevadel Soomest tagasi tulnud härrasmehe-olemisega Lehmann astus laua taha, avas koosoleku ja palus seltsimees Bukil ettekandega poliitilisest silmapilgust peale hakata. Esireast tõusiski head kasvu, lopsaka musta vuntsipuhma

ja sama musta, kohevalt üle pea soetud juuksega mees, kes helevalge krae ja hästiistuva sinise ülikonna tõttu nägi õige peen välja. Heitnud läbitungiva pilgu koosolijatele, teatas ta siis lühidalt, et tema kui enamlase sõnavõtt on mõeldud sotsiaaldemokraatidele-enamlastele. Kuna aga saalis viibivat ka teiste fraktsioonide tegelasi, siis on ta sunnitud oma ettekande ära jätma ja rõhutama veel kord, et räägib ainult sotsiaaldemokraatidele-enamlastele...

«Õige!» toetasid mitmed hääled.

«See ei ole seltsimehelik,» protesteerisid teised.

«Inimest ei saa sundida seal kõnelema, kus ta end seltsimeeste keskel ei tunne!»

«Aga poliitilisest silmapilgust ta Tallinnast aru andma saadetigi!» pistis Olga Astra kiledalt.

«Saadeti enamlaste organisatsiooni poolt kõnelema enamlastele,» vastas püstkraes ja kikkvurrudega mees Buki lähikonnast ning istus kohe. Teda ei tuntud, aga ta häälekõla ei sallinud vastuvaidlemist.

«Kas enamlased tahavad ehk partei sektsiooni koosolekust teha ühe grupi salakoosoleku, mis?» nõudis Joonep valju häälega.

«Salaseltslased!» tuli hüüe nagu kaja tagantjärele.

«Palun rahu!» lõi nüüd juhataja sekka. «Kui üles kergitatakse küsimus koosoleku koosseisust, siis pean mina kui kokkukutsuja teatama, et kõik kutsutud on VSDTP liikmed...»

«Partei liikmed, mille põhikirja mõned siinolijad heaks arvavad jalge alla tallata ja erigruppides tema vastu töötavad. Kauem see nii kesta ei või. Kas öeldakse lahti fraktsioonidest ja võetakse omaks sotsiaaldemokraatide ühised põhimõtted või läheb igaüks omale poole. Tööliste partei seisab ülesannete ees, mis ei luba tuju ja tunde järgi kõikuda, Ajutise Valitsuse härrakeste ees küürutada. Partei nõuab kindlat distsipliini. Seltsimees Bukil on õigus teada, kellele, missuguse partei pooldajatele ta räägib. Panen ette seisukorra selgitamiseks vaheaeg teha,» rõhutas toosama püstkrae ja üleskeeratud vurruotstega mees kaalukalt.

Üle saali käis küsiv kahin.

«Seltsimees Suuder teeb ettepaneku,» kordas juhataja puldist, «vaheaeg kuulutada, mis arvatakse?»

Arvamised läksid teadagi lahku. Osa enamlasi tõusis püsti, vähemlased ja esseerid aga jäid protesteerivalt paigale: mis vaheaeg, asuda otsekohe, ilma ettekandeta küsimust arutama, nagu varemgi on tehtud. Pikemalt põhjendas seda kohapealt Olga Astra. Igaühele olevat teada küsimuse sisu, mis seisvat koos kahest osast. Esiteks: kuidas suhtuda Kerenski ei kellegi ees vastutavasse valitsusse, ja teiseks, kui otsus langeb eitav, nagu Põhjaringkonna Nõukogude Kongressil, siis mis teha edasi. Kas tuleb uus valitsus moodustada veel enne Asutava Kogu kokkukutsumist, mille valimiste ettevalmistused juba käivad, ja kui, siis kes peab valitsuse moodustama? Enamlaste juhtmõte — võim nõukogudele — olevat teada. Nõukogud ise olevat aga enamlaste vägivallapoliitika tõttu niisuguse koosseisu võtnud, mis sugugi ei peegeldavat erinevate rahvakihtide meelsust, vaid teenivat ainuüksi enamlaste eesmärke...

«Enamlaste poliitika ongi rahvahulkade soovide avaldus!» hõikas vahele Suuder.

«Sõnakõlks!» pareeris Astra ja vuristas edasi, et sotsialistlikud grupid võivat ju Petrogradi Nõukogu algatusel kerge vaevaga uue valitsuse, ka niisuguse, mis on nõukogu ees vastutav, valmis teha. Aga mis kasu olevat sellest muudatusest? Praeguseski valitsuses olevat sotsiaaldemokraatia esindatud. Ainult enamlased seisvat eemal. Astugu juurde, ja asi olevatki korras...

«Hani! Mitte siiruviirulist valitsust ei ole vaja, vaid uut võimu! Uusi revolutsiooniasutusi. Tööliste ja talupoegade korda!» käratas pikk vinnis näoga soldat, kes kandis eesti väeosa märke ja kelle häält jäi Tüürmann kui tuttavat kuulatama. Ta koguni sirutas end vaatama. Venima Aleks? Aleks mis Aleks... Ainult kuhu oli jäänud ta naljatlev kõneviis? Tüürmann võõrastas seda vihast hüüet ega uskunud seepärast õieti oma silmigi. Kuid tema uskumatused ei lõppenud sellega.

Olga Astra ei lasknud end vahelehüüdest häirida. Eestimaa tingimustes nägevat enamlased mõningas koostöös kodanlusega asjata kontrrevolutsiooni. Eestlased kui rahvus seisnud tsaaririigis kahekordse — balti parunite majandusliku ja suurvene vaimse rõhumise

all. Eestimaa kodanlus olevat tsaarivõimu kukutamisel ka oma osa andnud. Ei olevat seepärast õige nii teravat vahet tõmmata mitmekordselt rõhutud väikerahva kahe klassi vahel, nagu teevad enamlased. Sest mis oleks siis eestlase seisukohast kontrrevolutsiooni sisu ja mõte, kui rahvuslik vabanemine igasugusest rõhumisest on iseenesest revolutsiooniline akt? Samm arengus edasi, mitte tagasi. Seepärast tulevat võimuküsimus Eestimaal teisiti üles seada kui ülevenemaalises ulatuses. Sotsialistide teatud koostöö võivat asjale koguni kasuks tulla — rahva laiemad kihid tõmmatavat sellega vabastamistööle kaasa, kodanlaste mõju alt ära. Ja mis mõtlevat enamlased õieti mõisatega, mida nad üle võtma õhutavad? Rahu küsimuses olevat kõikidel gruppidel ühesugune arusaamine — sõda tuleb lõpetada. Maaküsimusest olenevat aga väga palju ka võimu ja valitsuse küsimus. Ilma selguseta selles ei saavat seisukohta võtta nõudmise kohta võim nõukogudele, sest ei olevat sugugi teada, mis poliitikat enamlased nõukogudes hakkavad ajama.

«Nõukogude poliitikat, loomulikult!» kõmas üle saali Mehini mahlakas hääl. «Kui teile meeldib, minge härrade Raamoti ja Tõnissoniga, aga ärge tulge selgeid asju segaseks keerutama.»

Proua Astra ütles end selgust otsivatki ja istus. Aga kohe oli jaol Ervin Joonep.

Leninil ja enamlastel ei olevat oma agraarprogrammi olemaski, kuulutas ta põrinal. Esseeridel aga olevat kindel maapoliitika ja see toetuvat väikemaapidamisele. Või mis proletariaadi diktatuuri saavat säärasel väikepõllupidamise maal nagu on Venemaa, eriti aga Eesti, kus tööliste arv elanikkonnast tegevat vaevalt viis protsenti, mis tööliste diktatuurist saavat siin juttu olla? See kujunevat käputäie advokaatide, ajakirjanike ja kooliõpetajate, Lenini teooriast pimestatud haritlaste, halvemal korral aga lihtsalt suure riigi soldatite vägivallaks väikese, peaasjalikult põllutööst elatuva rahva kallal, kellele revolutsioon on andnud samasuguse oma elu korraldamise õiguse kui venelastele...

«Tööliste mahasahkerdamise õiguse esseeridele, tahad ütelda!» hõigati vahele. See oli jällegi Sass.

«No kuulge, seltsimees soldat! Te kannate ise rahvusliku väeosa märke ja teil kõlbab selles asjas kõige vähem häält tõsta. On selge, et ülevenemaalises mastaabis tuleb võimuasja võtta teisiti kui siin väikesel Eestimaal. Vene rahvas näeb praegu imetegijat nõukogus. Noh, antagu talle siis see nõukogude valitsus — kas või mõneks ajaks, et ta näeks, mis kaup väärt on! Aga ärge tahtke eesti rahvale võõrast kultust kaela määrida. Mingu Venemaa nõukogudega oma teed, las meie lähme autonoomia ja asutava koguga oma... Teie, enamlased, lubate mõisad terveks jätta. Väga hea. Aga rahvas küsib: kes neid mõisaid siis valitseb? Rahvas ei taha oma turjale uusi paruneid saada, olgu need mustad või punased. Teie ei oska maaküsimuses midagi praktilist ette panna, aga teisi kuulata ka ei raatsi...»

«Kuulame rahulikult, lase aga tulla!» hüüdis Suuder.

«Minu asi ei ole enamlastele programmi anda. Ainult niipalju ütlen, et maatarahva juures oleneb maa saamisest, keda ta toetab, kelle poolt ta hääletab. Valimised Asutavasse Kogusse otsustavad seega ka võimuküsimuse, mitte meie siin. Sest kui meie maaküsimust õieti ei lahenda, jääb Eestimaal tegelik jõud kodanlaste kätte.»

«Aga tööstustöölised, Tallinn, Narva?»

«See on kokku kõige täiega sada viiskümmend tuhat häält. Maa annab aga oma neli-viissada tuhat... Vahekord tuleb veel hullem kui meil praegu linnavolikogus — kümme korda valime linnapead, aga valitud ei saa. Meie bloki neljakümne üheksa protsendi vastu on kodanlaste kindel viiskümmend üks...»

«Lehmakaupleja, mitte töölise jutt.»

«Hea küll, tahate töölisest. Kohe. Tööline on osa rahvast. Vene rahvas on suur rahvas, iga vene tööline on ühtlasi ka suurvenelane. Kui suurrahvale on venelastele praegu tähtis uuesti jalule seada riigiaparaat, et ära hoida lagunemist, väikerahvaste lahkulöömist Vene riigist. Sellepärast vene intelligents, aga ka tööline, olgu kui punane, lööb kaasa suurriigi suurvene tantsu. Lenin tunneb ja näeb seda, hindab omal kombel olukorda õigesti. Tsaari-Venemaale on vaja pärijat. Ja siis Lenin kuulutabki enamlaste partei selleks ainuõigeks

pärijaks. Et selle pärimise juures tuleb üle võtta ka üht-teist suurvene šovinismist, mis sellest. Pärandus on seda väärt.»

«Häbi! Kahsotsialist!»

«Jah, isegi revolutsionäär, kes julgeb välja ütelda, et Venemaal praegu muud teha ei saagi kui halba mustasajalist või nõukogude tsarismi. Venemaa jääb demokraatiast kaugele. Sest demokraatia tee on raske tee. Valimised ja hääletamised ei kindlusta sugugi võimu üleminekut ühekorraga demokraatlikkude gruppide kätte. Meil tuleb ehk ajuti vähemuses seista ja kodanlusega pikka vaevarikast positsioonisõda pidada. See on paratamatu, kui tahame mõistlikult, rahulikul teel sotsialismini jõuda. Selge. Muidugi, enamlased võivad sõjast tüdinud soldatite abil end kergesti Venemaa troonile upitada. Aga ei ole vaja olla prohvet, et ütelda: varsti tantsib see võim püssitikkude otsas nagu tsirkus. Suurvene šovinism neelab uuesti oma kurku kõik väiksemad rahvad... Jah, koosminek suurvene võimu pärijate, enamlastega siin Eestimaal tähendab seda, et varsti paneme kas ise enestele revolvritoru kõrva äärde või antakse meile parajal ajal armupauk. Teist teed...»

Kaugemale ta oma targutustega ei saanud. Sini-must-valgeid märke õlal kandev soldat kargas püsti, ruttas, sinel eest lahti, kõneleja juurde ning, nägu viril, peaaegu karjus:

«Välja, lurjus! Välja, Kerenski kutsikas!»

«No-noh,» ajas Joonep jalad harki.

«Välja!» vedas soldat taskust revolvri. «Ma olen kolm aastat koos venelastega väeliinil vere ja pori sees sõdinud, olen oma verd valanud vene vere eest, on valatud vene verd minu eest. Ja sina, pasatski, tagumikusoojendaja, kodanlaste suuvooder, julged tulla teotama...» See kõik toimus nii järsku, säärase hooga, et paljud kohtadelt tõusid, kokku jooksid ja käratsema hakkasid, Joonep aga muud ei saanud kui õlgu kehitades pomiseda: «Ma võin ju minna, aga mu mõtted jäävad.» Porisedes nihkus ta revolvrisuu ees ukse poole. Talle järgnes rida mõtteosalisi torinaga vägivallast, ülekohtust. Kuid Sass oli hoos ning nõudis ainult üht: kõik see kõnts välja.

Sel hetkel kargas laua taha Lehmanni kõrvale, kes oli täiesti pea kaotanud, Suuderiks nimetatud mees. «Pea, seltsimees soldat! Pea, ei maksa nii tormiliselt! Ütleme neile isandatele, kes meile siin vägevat iilulugemist tegid, ikka ilusti suu sisse ära kah, et me tänulikud oleme, ja näitame kätte nende poliitika mõttetuse, selle valelikkuse, naeruväärsuse. Alustame kaugemalt. Kui enamlased kevadel nõudsid maad rahvale, siis ütlesid teiesugused: ei saa, see on Asutava Kogu asi. Kui enamlased nõudsid kaheksatunnilist tööpäeva, vastasite teie jälle: pole võimalik, las Asutav Kogu otsustab. Kui enamlased tungivalt palusid sõda lõpetada, ütlesite teie: ei saa, see on Asutava Kogu asi, ning kihutasite sõjaväed maailmakapitalismi huvides pealetungile, mis lõppes sadade tuhandete inimohvrite ja suure territooriumi kaotusega. Kui enamlased juulipäevadel näitasid, et kümme kapitalisti ei või vabal revolutsioonilisel maal käsutada sadat miljonit, ajada neid tapale ja viletsusse, siis rüüstasite teie koos kadettide ja mustasajalistega tööliste organisatsioonid ära, ajasite enamlaste partei peaaegu põranda alla ja valmistusite maha tapma tema juhte, rahva huvide parimaid kaitsjaid. Täpipealt nagu tsaari sandarmeeria. Veel enam, nähes oma võimetust, tõukasite teie kindral Kornilovi revolutsiooni kallale, et seda kägistada. Et see kõik teil ei õnnestunud, et rahvas teile selja pööras ja enamlaste poliitikat toetab, siis teete teie nüüd ühes kõige mustema reaktsiooniga eelparlamenti, mängite riiginõukogu ja vigurdate sihikindlalt selleks, et sedasama Asutavat Kogu, millest te pasundate kui imetegijast, mitte kokku kutsuda. Sest kapitalistid kardavad revolutsiooni ja teie koos nendega. Teile ei ole tähtis muu, kui kindlustada Kerenskile vastutamatu valitsemise vabadus, omameeste diktatuur... Seda enamlased kaasa ei tee. Enamlased ei tee kaasa ka niinimetatud vabariigi põhiseaduse väljatöötamist, et pikendada Kerenski ja kompanii mannetut võimulolekut, ühesõnaga pikendada võimuhoidmist kapitalismi varjatud esindajate käes... Enamlased ütlevad julgelt välja: võimuküsimuse peab otsustama ja otsustab teine nõukogude kongress. Mingid rahvuslikud ega marurahvuslikud keerutused ei kohuta töölisi nende internatsionalistli-

kust poliitikast tagasi. Maailmarevolutsioon ei ole taevamanna, mida antakse armust. Ka maailmarevolutsioon tuleb teha ja see tehakse tööliste kätega, nagu kõik muu on tehtud. Keerake kõrv Euroopa poole, härrad esseerid, ja te kuulete, kuidas maailmarevolutsiooni lähenevast sammust värisevad vägevad igal maal. Töölistehulgad tulevad ja ütlevad: Venemaa tööliste asi on ka meie asi... Verisest imperialistlikust sõjast on kõikide maade töölised tüdinenud. Maailmarevolutsioon on ukse ees. Koos kõikide maade töölistega läheb Venemaa veristatud ja kurnatud töölisklass vastu uuele ajajärgule, uuele elule. Peab minema, sest teist teed ei ole. Selles, härrased esseerid ja vähemlased, kes te tööliste jõusse, nende ajaloolisse õigusse ei usu, lähevad meie teed teist lahku, ja kes nendes asjades meie põhimõtteid ei tunnista, neile, oldagu heaks, on uks tõesti pärani lahti...»

Ta rääkis tuliselt, hooga, raiudes, lai otsaesine pingutusest kortse täis, inimesena, kes ise sügavalt veendunud oma tões, kõigest hingest ka teisi püüab veenda. «Kuidas on nüüd? Kas tahate jätkata juttu enamlaste põhimõtete järgi või mitte?» pöördus ta küsimusega nii istujate kui juba ukse ees seisjate poole.

«Mina seda ei juhata!» kähistas peaaegu värisev Lehmann.

«Ega midagi — uks on tehtud ka teie jaoks,» kehitas Suuder laiu õlgu.

Lehmann sibas lühikeste abitute sammudega ümber laua, taganes siis kõhklevalt nagu hirmunud poisike ning jäi esimese rea nurga kohale seisma. Temast mööda, laua juurde ruttas Mehin, kes heatujuliselt, nagu poleks vähematki juhtunud, juba teel hüüdis:

«Paar väikest täiendust, mis ehk üldiselt ei ole veel teada. Ülemjuhataja Kornilov peab Kerenskiga salaja nõu, kuidas pärast Riia äraandmist avada tee Saksa vägedele Piiteri peale ja nõnda kägistada Vene revolutsioon saksa soldatite kätega.»

«Loba!» kriiskas Olga Astra.

«Kui see loba oleks, ei tarvitseks Balti laevastiku kongress tunnistada Kerenski — mõtelge — peaministri käskkirja aktiks, mis laevastikku teotab. Kui see enamlaste väljamõeldud oleks, ei nõuaks seesama kong-

ress, et Ülevenemaaline Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu otsekohe Ajutise Valitsuse liikmete hulgast «sotsialisti» ja ebapoliitiku Kerenski välja heidaks kui inimese, kes revolutsiooni ja revolutsioonilise rahva hukatusse viib. Kuulake, mis meremehed ütlevad: «Sinule — revolutsiooni äraandjale Kerenskile — saadame needmisi sellel silmapilgul, kui meie seltsimehed kuulide all surevad,» ja lubavad sisemise vaenlase vastu barrikaadidel võidelda, kui vaja.

Niimoodi, seltsimehed. Kui üks ja väga oluline osa sõjaväest oma peaministri kohta nõnda ütleb, siis on selge, et ei saa enam lippimise ega lappimisega, vanamoodi edasi minna. Võimuküsimuse on tegelik elu ise üles kergitanud ja juba ka ära otsustanud. Võim tuleb ainult võtta ja...»

«Ja sõjaväe salaseltsi kätte anda... See siis ongi teie riigitarkus?» läks nüüd ka Olga Astra uksele. Ta muidu pehme madonnanägu oli kaame ja väljaveninud, vihast peaaegu inetu. «Mis siin enam sõnadega, kui sõjariistad mängus!» vedas ta mantlihõlmad koomale ja hakkas uksest välja rühkima. Nagu sulased perenaisele, järgnesid talle vaikselt Lehmann ja mõned teised. Tüürmanngi oli jalul. Kui Sass, kes paindlasi nagu lambakarja ikka veel tagant kihutades tema kohale jõudis, haaras ta sellel õlast kinni.

«Mis sa mängid! Sa ei tunne ju meie asjaolusid.»

«Näe, tere, Jans!» hüüdis Sass möödudes rõõmsalt. «Oota, asjaoludest räägime, kui õhk puhas...»

Kuid Tüürmann tundis ennastki kuuluvat nende hulka, kellest õhk puhtaks tehti. Peatumata nihkus ta ukseavasse.

«Kus sa tormad?» kahmas Sass omakorda tema varrukast.

Tüürmanni silmad olid kustunud, tuhmid, ta huulenurk võbises.

«Mina revolvriga sotsialismi teha ei oska...»

«Narr.»

«Olgu ma või narr. Aga niimoodi... Oi, Sass, mis küll sinust on tehtud!»

«Ah siis sina, vana vend, liputad kah nendega?» läksid Sassi silmad suureks.

«Mina ei ole ei nende ega teistega. Minule aitab. See kõik on väga rumal.»

«Sel isiklik ving, las minna!» hõigati kõrvalt.

«Jää!» nõudis veel kord Sass.

Tüürmann raputas pead. Ning uks vanade sõprade vahel plaksatas kinni, plaksatas niisama raskelt, kui nende erinevad seisukohad kokku põrkasid...

Nüüd asus Mehin juhataja kohale ja ütles:

«Nii, seltsimehed. Vist võime jätkata.»

Buki ettekanne oli põhjalik, läbirääkimised asjalikud. Võimuküsimus vaidlusi ei tekitanud. Mis oli otsustatud Petrogradis, Kroonlinnas, Tallinnas ja Helsingis, sai seaduseks ka siin.

Edasi kuulutas koosolek lahkunud vähemlased Venemaa Sotsiaaldemokraatlikust Tööliste Parteist väljaheidetuks, otsustas korraldada Kerenski vastu ülelinnalise sõjaväeosade demonstratsiooni ja sellele kaasa tõmmata ka eesti tagavarapataljoni. Ülesande täitmine pandi enamlaste sõjaväelise organisatsiooni liinis soldat Aleksander Venimale.

Kui Sass viimaks minema hakkas, tõmbas Suuder ta kõrvale ning ütles pärast mõningate õpetuste jagamist:

«Teie olete energiline seltsimees. See on väga hea. Tegutsege. Aga ärge sõjariistaga vehelge. Ka kasarmus mitte. Väerinnal vahel juhtub, aga siin — rikub muidu muljet. Pidage seda meeles.»

Kui Sassi nahk oleks vähem pargitud olnud, siis ta oleks punaseks läinud. Aga Sass oli seda tüüpi mees, kes punastas üksnes sisemiselt. Punastas ja pidas meeles — niikaua, kui asjaolud lubasid.

12.

Tollesama allohvitseri kaudu, kes linnas maskeeritud valvet korraldas, tegi Aleksander Venima end komitees varsti omainimeseks. Ta tuli armeestaabi lähikonnast, oli läbi käinud tõrkuva soldati kannatuste raja väeosa laialisaatmisest jooksusoleku, juunipäevadest osavõtmise, kinniistumise ja uuesti väeossa määramiseni ning oskas nii mõnestki nähtest vanas armees

nõnda kõnelda, et teda eneseunustamiseni kuulati. Üks vestlus järgnes teisele. Algul omavahel, pärast avalikult, sadade meeste ees. Ja kuigi esseerid või natsionalistid kirusid, et kuradi enamlane, segab vett, võis Sass juba sektsiooni koosolekul täie veendumusega teatada: pataljoni enamus teeb demonstratsiooni Kerenski vastu kaasa. Tuleb ainult hoolitseda roodude väljatoomise eest. Ta pani ette korraldada pataljonile, mis oli nüüd kasvanud juba nelja tuhande meheni, selgituskoosolek, soovitades ise kõnelejaks parajasti linnas peatuvat Suuderit. Komitees, nagu paljudes tolleaegsetes, olid mõned purutagurlased, paar vähemlast, kindlas enamuses aga enamlaste ja esseeride pooldajad. Kui tagurlased karjusid, et punane, pole vaja, siis mitmed esseerid vastasid: mis sellest, meil ka suuvärk. Sisukam selgitamine tuleb. Enamlastega on huvitav vaielda. Nii saigi üldkoosolek teoks ning läks nõnda, et Suuderi resolutsioon Kerenski koos tema venitamispoliitikaga hukka mõista ohvitseride nurina peale vaatamata vastu võeti. Ametlik alus oli nõnda antud. Sass läks roodudesse. Iga vaba minut õiendas ta nüüd soldatitega. Mõnes roodus vastati lühidalt: tuleme. Teises keerutati end välja ümariku «eks näega», öeldi kõik rippuvat ohvitseridest, sest ega's rood ilma komandörita saavat kuhugi. Kolmandas käratas mõni järsk mees, et antagu enne saapad jalga, siis tuldagu jutule. Nii selgus Sassile, et üksustes, kus keerutati ohvitseridest, valitses kord — mehed olid varustatud toidu ja riietega, kottide-tekkidega magamisasemedki olemas. Neis aga, kus saabastest räägiti, elati räpas ja puuduses, polnud õlgigi külje alla visata, ning mehed vedelesid, nii nagu keegi pärale jõudnud, kas lagunenud kaltsudes, poolpaljajalu või sinelitükkidest kokkukõrtsitud pättades.

Ühes säärases roodus vaevles ka August Jaanis, kulunud sinelis, vaikne, saksa gaasi nuusutanud mees, kellest ei teatud muud, kui et ta on küll siitlinna poiss, aga niisugune, kes kunagi kodus ei käi, sealt midagi kaasa ei too. Meest peeti kas tohmakaks või tossikeseks, kel oma tüdrukutki ei ole, ega tehtud temast suurt välja. Pea kahe käe vahel, küürutas ta nariserval, kui Sass teda otsima tuli, ega läinud sõbra ilmumisestki elavamaks.

«Täid seljas või mis?» pani Sass käe talle õlale.

«Ah, eks soldat satikate söötjaks olegi!» vastati rusutult.

«Tohhoo, mees! Ega's enam tsaariaeg ole. Raputa painajad maha.»

Sass peaaegu tõris ta teistest eemale ja sundis rääkima.

«Mis asja sa oskad,» urises Kusti. «Näe, on meil siin üks jooksust tulnud. Rooduülem kärutas poisile vastu vahtimist, kui see asemete pärast piiksatas. Lubas mässajatega lühidalt teha. Tema lõugade laotamist ei sallivat... Aga elame hullema pasa sees kui kaitsekraavides. Keegi ei hooli... Mingu siis minusugune ütlema, tead isegi...»

Sass leidis, et korralagedus ja ülbus just klapivad — hea põhjus väljaastumiseks käepärast — ütles, et võtab ihunuhtluse asja komitees üles, ja õhutas Kustit mehi ohvitseri vastu kihutama.

«Sõnad suus ja mõtted peas segamini. Anna parem midagi kätega teha.»

«Pintslit piinata oskad?»

«Ahju omal ajal võõbatud...»

Nõnda sai Kusti ülesande koos naaberroodu ühe hea joonistajaga pühapäevaks lipud ja loosungid valmis teha. Igale roodule oma hüüdlause. Rahad olid juba korjatud, materjal muretsetud ja sõnadki joonistajale ette antud. Ainult värvi jaoks oli veel puudu.

«Mul siin ka natuke,» pakkus Kusti pihu pealt viiekümnekopikalisi hõbetükke.

«Viimased veeringud kindlasti?»

«Muti käest,» ütles poiss ja libistas hõbeda Sassi tasku.

Nii läksid käiku ka Jaanise Miili kopikad, mis pidid poja ära kaugele-kaugele sõidutama. Kaugemale kui kilomeeter-poolteist polnud ta nendega jõudnud. Aga üldist asja aitasid nad hea tüki edasi nagu paljude teistegi veeringud. Kusti tundis koguni kergendust, et sai sellest rahast lahti. Hõbetükid taskus otsekui kõrvetasid, meenutades alatasa toda rumalat ööd, mis oligi ta närvaks, ebaseltsivaks ja otsekui saamatuks muutumise põhjuseks.

Laupäeva õhtupoolikul levis kasarmus teade, et ohvitserid meeleavaldusest osa ei võta ning hoiatavad ka soldateid valitsuse vastu minemast. Soldatid aga, kes elasid kütmata ruumides, kelle pambud vedelesid poristel põrandatel ja kel peale magamisasemete puudus ka korrapärane toit, vandusid kurjalt.

«Hullem kui Karpaatides! Säh sulle, oma suguvennad ja oma vägi! Näljutavad silmad peast välja.» Ning saatsid kottiajamise ähvardusel kasarmust tagasi toimetaja Haukase kui ka raamatukaupmehe, kes kippusid neid mõistlikkusele keelitama. Allohvitser Jalak püüdis mõjuda sellega, et seletas eesti meestel mitte kõlbavat end anda enamlaste õnge ja karjas mööda linna laaberdada. Neil tulevat ilusasti kasarmus istuda ja ära oodata, mis valitsus otsustab, Asutav Kogu teeb.

«Asutame sulle — kitli, kui lõugu ei pea!» karjuti talle vastu.

«Ma kõnelen isamaa nimel...»

«Siis puhu nendele, kelle isadel mõisad käes, mitte siin!»

«Minu isal ei ole mingit vara. Mina selle eest seisangi, et Eesti omavalitsus ja parunite maad meitele. Punased kipuvad meile aga vene ja läti paruneid kaela vedima. Asutav Kogu...»

«Käi oma asutavaga asjale, Koodi-Jaani tentsik!»

Mehed, samasuguseid värve kandvad mehed kui allohvitser isegi, lähenesid kõnelejale nii kurjakuulutavalt, et see eelistas kaduda. Nüüd ei olnud Sassil ja teistel enamlastel enam raskusi. Soldat, kellel kõht tühi ja täid seljas, ei ole revolutsiooni soldat. Ta on hullem ori kui tsaariarmees. Orjus aga on kaotatud, vabad soldatid kaitsevad ise oma õigusi, astuvad kõikide rõhutute ja kannatajate eest välja.

Pühapäeva hommikul, kogunemise eel, nähti, et ohvitseridest tõesti kedagi kohal ei ole. Soldatitele polnud antud mingit korraldust või käsku. Ka komitee liikmeid kogunes kasinalt. Tekkis nõutus. Sass taipas: kui sellel süveneda lasta, on kõik mokas. Eestvedajateta raugeb parimgi tahe. Meestesalku hakkas juba porisele hoovile tulema. Sass ruttas ühe roodu ruumist teise, sai kätte aktiivsemad komisjoniliikmed, enam-

lased Vingi, Riipuse, Otteri, tõmbas kaasa ka mõned «vaidlemist» armastavad esseerid, haaras tukast kinni Kustilgi, pistis igale mehele pihku plakati roodu numbriga ja kinnitas:

«Revolutsioonilise soldati sõna on püha. Meie siin oleme praegu komitee ja viime mehed välja. Igaüks kogub enda selja taha oma roodu, rivistab üles ja kamandab nii, nagu ohvitser. Kui komitee esimees kohale ei peaks jõudma, juhin mina. Las käia!»

Aeg seletamiseks oli otsas. Roodunumbritega korraldajad asusid kohtadele ning peagi rivistusid nende taha mehed.

Oli jahe pilves hommik. Külmas maganud, kügelevate ja kurnatud meeste meeleolu kibe, kuid otsustav. Poris partsides lasti nii ülemuste kui olukordade arvel lendu teravusi, avaldati arvamust, et kes ei nõua, see ei saa.

«Kus te, tolad, ilma ohvitserita!» noomis kuuendat roodu, mille eesotsas seisis Kusti, tüse talupoisist soldat, kes kandis jalas häid kroomnahast säärikuid ja näis elavat ka priskel kodusel toidul.

«Pursuisid pole palutudki,» andis talle vastu Kusti.

Mitme hoone ees seisis tropis neid, kes õigemaks pidasid kõrvalt vaadata. Ühest sääraste salgast nöögati kogunejaid:

«Ah lähete's nüüd pritsimajast sulepatju tooma?»

«Tellite igale rakkuskäele tentsiku sappa?»

«Papapoegadele lööme rõngad ninna!» vastati.

Meeleolu sai uut hoogu, kui eespool korraga nähtavale ilmus komitee esimehe kogu, ning esimesest roodust kostis tagasihoidlikku hurraatamist.

«Kurat, tuleb nõuda, jah, saapaid,» arutas maapoiss. «Jõlgu siin paljajalu ja ole nagu sibi — punastel õigus kah . . .»

«Mine sibiroodu üle!» irvitasid kojujääjad. «Seal varustus — villkopp ja ämber — alati valmis.»

«Sinusuguste jaoks on hauaaugu koht ka valmis,» urises riidepättades maapoiss kurjalt. Ta oleks meeleldi kaasa läinud, aga jalanõud ei lubanud. Nendega ei saanud porrigi astuda. Tuli nagu lapsel trepilt vaadata. See ajas tigedaks. Temasuguseid mahajääjaid oli küllalt.

Esimese roodu kohal hargnes lahti punane lipp. Loosungikandjad tõstsid need pea kohale. Kuuldus korraldus: «Lipud valmis panna!» ning teise, kolmanda — kõigi kolmeteistkümne roodu kohal lõid lehvima punased kangad.

Juhid-soldatid sekeldasid veidi omavahel, siis käis komando: «Kohtadele! Valvel! Joondu!» Komitee esimehe hääl oli selge ja kindel. Ning sellele vastasid kajana roodusid juhtivate soldatite käsklused:

«Neljas rood, joondu!»

«Viies rood...»

«Kuues rood, joondu!» kuulis Kusti iseenese veidi kärisevat, justkui murduvat häält raksatavat. Read tõmbusid sirgu, mehed trammi. Pilk üksusele tõendas, et kõik on korras. Samas kõlas uus komando: «Käies, marss!» ning kindla, mõõdetud sammuga läks kolonn rood roodu järel nurgeti üle avara hoovi, mitme maja eest läbi, värava poole.

Kusti, kellest nõnda iseenesest oli saanud roodu eestvedaja, oleks sel hetkel, kui ta liikumiseks käsu andis, ise meeleldi kas või risti ette löönud — nii segane ja vastuoluline oli ta enesetunne. Kuid lipud lehvisid, loosungid kirendasid, roodud marssisid... Edasi! Ei olnud aeg norutada.

Viimasest kasarmuhoonest möödumisel irvitas selle trepilt allohvitser Jalak ise:

«Minge alla pritsimajja, jooske kokku turule...» Ta ürises seda tuntud laulu viisil. Kuid laulust ei tulnud midagi välja. Ettevalmistatud sääraseks vahelesegamiseks, hüüdis Sass oma roodule: «Poisid, laulu!» ning alustas ise kohe vägevalt: «Julgesti, vennad, nüüd tööle...» Kusti, aga temaga ka terve rood, haaras sellest nii mürinal kinni, et ilkuja hääl lämbus nagu kõuekärgatusse. Varsti kõmas üle kasarmuplatsi, üle terve äärelinna ja kandus siit allagi vana võimas võitluslaul, kuulutades teistele väeosadele, linnale, tervele rahvale — meie tuleme, meie kõik, keda on ikkes hoidnud nälg ja orjus...

«Eesti soldatite paraad», nagu siin seda nimetati, meelitas välja ka Prügiaugu rahva. Selleks ajaks, kui roodud tänavale jõudsid, kogunes neid Lillemäe nurgale juba terve kobar. Seal seisis Koovitaja oma lahu-

tamatu sõbra ja maanõudleja Õunapuuga, seisid Alamaad, mees ja naine, soldatilesed Leeni Ots ja Reostu Alma ning alati ja igale poole jõudev Oja Hannes.

Õunapuu vaatas silmi kissitades marssivaid meesterühmi, vaatas lippe, kiikas kõrreharjases mõisavälja poole ja unistas taas kuuldavalt maatükist, mis nüüd ehk, kui oma poisid juba platsis, peaks temalegi antama... Otsa Leeni seevastu leidis, et antagu parem kõva abiraha. Oja Hannes aga tõnkas, et mis siis, kui hoopis hakatakse soldatileskedele ühe jalaga jäänud mehi jagama. Neid olevat praegu laialt.

Nii nad sõbralikult nägelesid seal nurgal. Aga kui Hannes oma terase silmaga kauged loosungikirjad ära luges ja teistelegi teatavaks tegi, jäid tõsiseks. Muidugi — rahu, ja tööliste võimu, ja leiva, ja maa vastu ei olnud neil kellelgi ütlemist. See oli nende kõikide ühine nõue. Aga et vahekorrad äärelinnaski pärast Sassi kojutulekut pinevaks kiskusid ja et loosungid kuulutasid ka «Sõda lossidele, rahu hurtsikutele!», siis päni see neid hurtsikuelanikke mõtlema. Losse otsekoheses mõttes siin küll ei olnud, aga säärased üürimajade peremehed nagu Rõikad, Lõõtsad ja Rikaskülad — need vaatasid punastele lippudele nii viltu, et ei tahtnud enam seniseid «naabreid» tundagi. Rõikad lõpetasid Venimatele isegi piimamüügi, sest mis lugevat üks väike majaloks, kui poeg avalikult ähvardab peremehed paljaks teha... Üldse «enamlane» ja «pursui» seisid nüüd peaaegu igas hoovis vastamisi. Ning sellepärast ei imestanud keegi, kui vastasnurgale ilmunud Rõika Pärja halvustas:

«Äh-hää, ilma ohvitserideta nagu vurlekari. Ja ilma muusikata — päh, surnumatjad, mitte soldatid.»

«Pidu pea pilli järgi, suu sea sekki mööda!» targutas Oja Hannes vastu.

Võib-olla oleksid sõnad veelgi kiuslikumaks läinud. Aga kõik kuulsid, kuidas kahest vanast naisest, kes pooljoostes juurde tulid, üks luksatades, otsekui hinge haarates hüüatas, et poiss, jah. Hüüatas piinleva, aga samal ajal ometi hõiskava emasüdamega ning — jäi häbelikult vait. Emasüdame liigutus häbistas sõnelejaid.

«Ja näe, minu oma kah... Päris ees,» tähendas teine.

Need olid Karssa ja Miili. Neil oli rutt. Tundnud oma pojad ära «ülematena» ja «eestvedajatena», andsid nad jalgadele valu, et kolonniga koos, seda saates ja imetledes paraadi kaasa elada.

«Tobud, nagu laaberdamine midagi loeb,» tõmbas Rõika Pärja õlgadega ning jalutas tagasi oma «lossi» poole. Milleks vahtida üht hurtsikuelanikkude, paljasjalgsete paraadi? Küllap vend August juba teab, mis on milleks...

Koovitaja ja teised aga läksid Karssale ja Miilile järele. Seda sündmust pidi lähemalt nägema, oma meestega koos üle elama. See oli neile palju rohkem kui mõni Krasnojarski polgu jalutuskäik. See tiivustas lootusi, äratas üles suikuvad unelmad. Siin marssisid omad poisid punaste lippude all ja kandsid loosungeid, mis kuulutasid sõda lossidele, rahu hurtsikutele. Hurtsikud elasid koos soldatitega losside vastu ning sellepärast kiskus süda lähemalt nägema, lähemalt kuulama, mis paraadil öeldakse, kuidas on sõja, rahu — kõikide elusasjadega...

Tüürmanni katusekambri aknast avanes vaade Lillemäe ja Puiestee tänava nurgale. Sealt paistis hästi, kuidas kolonn kasarmust tuli ning linna poole siirdus. Veel tasakaalutum kui enne sektsiooni koosolekut, vahtis üksik mees segaduses seda lippude ja loosungite lainetust, mida, nagu ta nägi, ei juhtinud ükski ülemus, vaid kus marssisid ainult soldatid, marssisid omal vabal tahtel, südame sunnil ja veendumusest. Marssisid pealegi ilusti, distsiplineeritult, kindlas rivis. Mees vahtis ja küsis iseeneselt juba mitmendat korda: missugune on küll see salasõna, see salajõud, mis inimesi nii hirmsasti tõmbab, mis inimesed enamlaste lippude alla ajab? Salaselts — oli koosolekul lendu lastud vihje. Kuid mis on salaselts? Väike kogu inimesi, kes taotlevad oma kitsast sihti mõnekesi koos, rangelt peidus avalikkuse eest. Need seal, need aga ei karda kuskil ega kunagi kuulutada, mida nad taotlevad, mis on nende siht. Kus on siis see salasõna? Sala-, võlu-, nõiasõna? Pool-sonimisi, ebateadlikult kribis ta käsi pabe-

rile ridu, millest kujunes, ükskõik kustpoolt lugeda, ikka seesama mõistatuslik sõnaderühm:

SATOR
AREPO
TENET
OPERA
ROTAS

Need öeldi olevat vanad sala- või nõiasõnad. Aga nad olid surnud. Niipalju kui ta teadis — üks keskaja munkade sõnamäng. Veeri, kuidas tahad, ikka müstika, seletamatu salapärasus. Inimesed öeldakse kokku jooksvat kõige üleloomuliku ja äraseletamatu peale. Lollus! Kes seal tänaval marsib praegu äraseletamatute sõnade all? Seal ergavad igaühele vastu selged kirjad: «Nõuame rutulist demokraatlikku rahu! Elagu maa ja vabadus!» (Midagi lipsas mööda.) Kuid siis jälle halastamatu lihtsusega: «Sõda lossidele, rahu hurtsikutele!» Selle kirja ees käis narmendavas sinelis, koltunud, plekksileda näoga soldat nagu ähvardus kõige rahuloleva, küllastunu vastu. Ta astus üksi ja kindlalt. Astus tuttavat sammu. No muidugi — August Jaanis see oligi.

Kusti ja Sass ja paljud nendesarnased, tuhanded hurtsikute elanikud — nad kõik kuulutasid sõda lossidele. Sõda... Veel hirmsamat sõda kui see, millest nad olid läbi käinud. Ja kas selles ei seisnudki too maagiline tõmbejõud, salavõim? Erakordse valusähvatusega südames tajus Jaan Tüürmann, et ta isegi on üks neist, kes peaks marssima seal, kuulutama sedasama, mis kuulutasid teised hurtsikuelanikud. Kuid ei ole jaksu, jõud on ära kuivanud...

Käed vajusid väsinult alla. Kõik on ära kuivanud, otsas. Ei jõua elada, ei suuda minna... Ta kahmas sahtlist revolvri ja suunas selle meelekohta... Samal hetkel lajatas aknast sisse vana tuttav laul: «Julgesti, vennad, nüüd tööle...» Ning relv pudenes põrandale.

Julgus, vabadus, inimväärikus... Kas see kõik ei marsigi seal lippude all? Hurtsikute elanikud tahavad elada, sellepärast lähevad enamlastega. Kõik muu, nagu nad ütlevad, olevat üksnes sihitu poris sulpsimine...

Vaatepilt ta silmade ees vahetus.

Mööda põhjatut porist teed ajas kümmekond räämas kasakat eneste ees linna poole loomakarja. Mehed sikutasid raskelt jalgu, elajad karglesid närviliselt, kippusid laiali jooksma. Aga meestel olid käes pikad piitsad. Plaksudes vihisesid nende piud läbi õhu, tabasid lõikavalt loomade turje. Juurde kõlasid vanded ja sajatused. Rammusad tõmmuruuged lehmad puhkisid, ajasid päid selga, möögisid võikalt. Siis nuusutasid võõrastavalt külma paksu pori, kergitasid jalgu ja inisesid abitult, nii abitult... Kuid taas plaksusid piitsad, võpatasid loomade seljad ning iga piitsahoop viis nad sammu võrra lähemale linnale, tapamajale.

Soldatite kolonn kadus mäeküüru varju. Kari jõudis kasarmu ette. Nurgal seisis säbarik naisi. Iletava halvakspanuga hõigati sealt:

«Röövlid, kus te lehmad viite?»

«Teab kus jälle kurja tegid!»

«Lõuad pidada!» raputas neile vastu räämas rusikat karjaajajate peamees. «Mõis on üle võetud. Loomad lähevad sõjaväele.»

«Taevas, või mõisat ei ole enam!» Missugust mõisat, kus — seda ei läbetud pärida. Neid võeti üle iga päev. Hurtsikuelanikkude sõda lossidega juba käis, käis ammust aega, nagu ta ikka on käinud. Ainult et nüüd ei olnud löögil lossid, vaid need, keda varem löödi — hurtsikuelanikud.

Naised säägatasid, mehed vahtisid altkulmu. Soldatid aga liikusid karjaga pikkamisi edasi. Juba oldi majade kohal kuivemal, juba plaksutati piitsu, et sundida karja Maarjaturu poole keerama.

Tüürmann laskus rinnuli aknalauale. Nagu uduvõrgus, viirastusena elas tänavapilt ta silmis. Kajasid hüüded, laksatasid hoobid, elajate kühmus turjad võppusid, nende udust märjad karvad särasid hallis härmas. Pori lirtsus sõrgade vahelt, korbatanud külgedelt kerkis sõnnikuvingu, kuuldus kurba ininat ja võõrastavat möögimist... Aga vastupanuta, alistunult, nagu saatusest määratud, venisid nad piitsahoopide all edasi, tapamaja poole.

Aknalvahtija lõi korraga käed silmile, tuikus tagurpidi toa sügavusse. Piitsasunnil tapale aetav kari... Kas meie kõik ei ole aastasadu olnud üksainus piitsa-

hirmu all surma poole roniv kari?! Ka need, kes kogunesid siia jooksukraavidest ja rühkisid nüüd lippude all linna poole näitama, et nad on inimesed, tahavad elada, mitte aga taluda aina pori ja piitsalööke. Ja kas selles ei peitugi too nõiasõna, saladus, mida ta kui narr otsis? Temagi kõrvu oli ulatunud midagi Jaanise Augusti eluviisidest. Aga nüüd, kus ta ise nägi teda mehiselt roodu ees, lipu all astuvat, vajus kõik kokku, sai tolmuks... Ei, inimesi ei või ajada tapalavale nagu elajakarja. Mitte kunagi! Sellepärast.

Kui ta oma haledushoost jagu sai ning uuesti laua äärde astus, peatus ta silm kõigepealt «Töölise» esimese külje suurtel kirjadel.

«Võitlus r a h u pärast kogu maailma kapitalismiga...

Võitlus l e i v a pärast kasuahnitsejate ja sahkerdajatega...

Võitlus m a a pärast musta mõisnikuseisusega...

R A H U!...

L E I B A!...

M A A D!...»

VIIES JÄRK

1.

Inimesi tuleb ja läheb — nagu alati. Kes rutul kui põgenedes, kes vaevaliselt end lahti kiskudes. Kõik nad jätavad midagi seljataha, lahkuvad ühest ja astuvad teise, uude — tundmatusse.

Üksik mees nurgal aga tuiutab paigal nagu aegadeks seisma pandud tulp. Tuiutab ega tea, kas astuda edasi või tõmbuda tagasi — nii umbes on tema ees kõik teed.

Jahe udusärgis sügispäev vajub vaikselt lõpule.

Nagu iga õhtu hõiklevad hoovides naised, kilguvad koerad. Nagu iga õhtu rudivad linna poolt mäkke need, kellel on veel tööd, vahetavad väravalvaatajatega rutaka sõna ning astuvad edasi — vaevalisele öörahule vastu. Nagu iga õhtu süttivad Rõika, Rikasküla ja teiste toekamate tubades tuled, Jaanise- ja Venimataoliste aknad aga jäävad mustaks. Isegi õigeusukiriku kellamäng ning sellele järgnev loendussarv kasarmust kõlavad harilikult. Sest elu tuikab oma igapäevast tuikamist, inimesed askeldavad harilikke, igapäevaseid askeldusi.

Kus on siis see oodatav erakordne? küsib palitukrae üle kõrvade vedanud mees tänavanurgal endamisi. Kust nad tulevad ja kes nad on? nihutab ta kulunud nokatsi silmile. Niipea, kui märkab tuttavat, keerab näogi kõrvale. Nõnda lastakse mööda kühmus seljaga parkal Puru, kes pomiseb mõttes ega silmagi seisjat. Nõnda välditakse ka Õunapuu, kes, endapikkune puuront õlal, sipelga usinusega tarib koju rasket raagu.

Nõnda läheb kivilt kivile kareldes sõjalesk Reostu Alma, valge pesupõll jaki alt välkumas. Videviku hakul kiipab linna suunas Jaanise Taavet, rihm õiseks väljasolekuks vööl. Tema järel viskab asjaliku sammuga Lõigu Elmar, kes, kaotanud tööotsa sadulsepana, mängib taas palgalist miilitsat. Sõrkides sibab alla Oja Hannes, kellest on saanud leivategija poiss, samuti ka haigepõetaja Redise Milvi, ning rahulikult astudes Kaubahoovi ühe tiiva öövahiks hakanud palkpikk Alamaa Joosep.

Kellegi juures neist ei märka kõrvaltvaataja erakordse haisugi, kõikide eest põrkab ta kõrvale. Ainult sihib neid umbusklikult oma kraenurkade vahelt. Et kas nemad, need kõige lihtsamad, igapäevasemad tööloomad, kelle nimel räägitakse ja tegutsetakse, tõotatakse suuri sündmusi, et kas nad ise ka taipavad, teavad ja tunnevad seda? Kas avaldub see kuidagi nende sammus, rühis, viipes, kärsituses või rutus? Mitte ei oska ütelda. Peab ainult kinnitama, et ei midagi erakordset... kuigi teated Petrogradist ja Tallinnast räägivad, et sõja-revolutsioonikomiteed määravad väeosadesse, raudteejaamadesse ja asutustesse töörahva nimel komissare, kelle kaasallkirjata ei loeta maksvaks ühtki korraldust, ühtki valitsustegelaste otsust...

See on kaugelt rohkem kui kontroll, see on, nagu grupis öeldakse... Mehe hellad närvid tõrguvad, ta ei taha ütelda seda sõna. Aga ei saa rahu ka ütlemata, ei mahu oma tuppa. Seepärast seisab ja uuribki. Uurib nende inimeste juures, keda ta tunneb, teab, kelle mõtteid arvab mõistvat...

Kerenski kutsub sõja-revolutsioonikomiteed alluma korrale. Nõukogud aga käsivad väeosadel valmis olla... Nii seisavad töölised tööliste, väed vägede, jõud jõudude, inimesed inimeste vastu. Kõik võimalused on ära proovitud, kõik katsed nurjunud. Ärevus kasvab, segadus poliitilistes ringides, peale enamlaste, süveneb. Umbsus, nõutus ning läbipaistmatus — niisama kui sügisöö. Ootavad esseerid, ootavad menševikud, kodanlaste tegelasedki. Aga rahvas, seesama töörahvas, kelle nimel räägivad enamlased, käib rahulikult edasi-tagasi, õiendab igapäevaseid õiendamisi, ei ilmuta erutatust ega näita välja kärsitut teotungi...

Nõnda targutab erapooletu, kes unustab, et kõrvaltvaataja ei ole läbinägija. Millele kaasa ei elata, seda ei ulatuta mõistma. Kõige vähem teise südames. Et tunde, mõtteviisi, teotahte erakordsus kohab nii parkalis, postimiilitsas kui öövahis — kuidas seda kõrvalt näha? Kõrvaltkaeja ainsaks tarkuseks ongi kobavad küsimused: kes?, kus?, millal? . . .

Ajalehed ennustavad seda ühenduses teise ülevenemaalise nõukogude kongressi kokkutulekuga. Ent kas on võimalik võimu haarata ette äramääratud päeval, kui sellest pealegi avalikult räägitakse? Käivad jutud Lenini kirjadest, sosistatakse enamlaste salasaadikutest, kes olevat kohtadele laiali sõitnud. Siia linnagi. Võibolla. Teada on ainult, et hiljuti moodustatud Punakaart peab laskeharjutusi, et mõnedesse vabrikutesse on tekkinud tööliste relvastatud valvepostid ja et evakueerimiskihu vaibus, niipea kui nõukogud selle vastu välja astusid. Keegi ei tea, mis õieti toimub. Ka tema kaugeltki mitte. Ta ainult mõlgutab mõtteid, närveldab, elab üldisele ebamäärasele rahutusele kaasa. Mõiste «sotsialistlik revolutsioon», millest kirjutavad töölislehed ja mis on nii paljudel suus, kõlab talle kui loosung, mille sisu justkui ei ulatu südameni. Tal on villand vastuoludest, segadustest, hõõrumistest, korralagedusest, villand nii üldisest kui isiklikust ebamäärasusest, kannatusest, ning ta ihkaks kindlust, selgust, sisemist ja välist rahu. Aga et seda ei ole, siis tammub ta nurgal ega tea, mis enesega ette võtta.

Vana pime on käes, kui linna poolt tuleb tümpsides Jaanise Miili. Imeliku tuju ajel ei keera vaatleja sedapuhku selga. Ta teeb reipalt sammu, astub naisele vastu ja küsib kohe häbenemata, kas tütar jäi ööseks tööle.

«Mh-mh! Mis ta sinna, kui pesu triigitud.»

Naised käivad nüüd sõjaväelaatsaretis pesemas, seda Tüürmann teab, teab ka, et Martin nad sinna soovitas.

«Läks linna?»

«Kust mina teda . . .»

Naine vastab mokaotsast, vastutahtmist, ise peatumatult edasi rühkides, nagu püüdes tüütajast vabaneda. Ei tema hääles ega sõnades kibele omaaegset teravust, ainult toon on tõrjuv, eemaletõukav.

«Ega mina muud... Tahtsin ainult õnne soovida.» Ning tunneb end ise poisikesena.

«Ah, mis teie, noorhärra, sellest õnnest. Õnn igaühe oma asi...»

«Siis ikka päris kindlasti?»

«Hm-mh, kust teine seda kindlust,» kergitab naine õlgu.

Tüürmann jääb maha. Jääb keset ligast kõnniteed nagu nina peale saanud kutsikas. Muidugi, mis mõtet oli vanainimesega juttu teha! Ta meel on mõru ja süda enese peale täis. Läheks ja lükkaks kas või lähema majahüti ümber...

Aia nurga tagant astub järsku esile mees. Oleks nagu nokastanud soldat, kel sinel hooletult seljas. Aga ei ole ka, sest sineli alt paistavad pikad püksid, jalas on kamassid kalossidega, peas soni. Jooksnud peaaegu rinnutsi kokku, pomisevad nad midagi vastamisi, annavad viisakalt teed. Kuid siis kargab võõras uuesti Tüürmanni ette, kahmab tarmukalt ta õlgadest kinni ja kähe hääl rõõmustab:

«Justkui jumalast kokku juhitud. Tule, kõnnime, kui sul aega on!»

Tüürmannil oli praegu ükskõik, kuhu minna, kellega või mis ette võtta. Ta peab algul Joonepit viinastanuks, kogeb aga varsti, et see nii ei ole. Ja siis hakkab teda huvitama küsimus, miks käib noor poolmeister, kes seisab üliõpilaste nimekirjas, miks käib tema-taoline mees sinelis? Hetkeks vajuvad isegi ta isiklikud mured tagaplaanile selle põneva huvi ees.

«Nii on praegu kõige targem, võib-olla ka ohutum,» kähistab teine kuiva naeru. «Soovitan selga tõmmata, kui on olemas...»

«Ei saa aru.»

«Noh, mine koosolekule, näita oma nägu — küll siis aru saad. Enamlased on kõik, kes sealt nõupidamiselt ära tulid, täis tõstnud ja ässitavad nüüd soldateid kallale... Need, kuradid, aga on puha enamlasteks läinud, need soldatilurjused, olgu venelased, lätlased või eestlased. Sellepärast ongi targem sinelis käia. Paistad omasugune...»

Ta jättis ütlemata, et tahtis enne õhtust loendust pataljonis «meelt pöörata», kuid karjuti maha ja saa-

deti tulema hoiatusega, et ärgu härrakesed sõjameestega seletama kippugu. Sealt siis too järsk sineliarmastus. Ta jättis mainimata ka, et enamlaste kõneleja, soldat, võeti kiiduavaldustega vastu. Rõhutas üksnes meelekibedusega seda tänamatust, mis enamlased nende kui vanade tegelaste vastu üles näitavad, ning meenutas nukralt, kuidas nemad eelmisel talvel üksmeeles asju ette valmistasid, kui sõbralikus demokraatlikkude jõudude koostöös vabaduse aluseid rajati, armastuse ja andumusega ööd-päevad läbi väsimatult tööd tehti. Kuidas aga nüüd üks rusikameeste kambake vabaduse saavutused puha tühjaks teeb, kõik enda kätte kisub, inimesed ja asutused üksteise vastu kihutab, hulluks ning meeletuks ajab, ausamadki revolutsiooni eest võitlejad püüab ära mustata.

«Mäletad väga hästi, kuidas meie sinuga kõige raskemal silmapilgul, oma elust ja tervisest hoolimata, peaaegu paljaste kätega linnas korra majja lõime, salgast tudengitest miilitsa välja nõidusime? Mäletad? Aga mis enamlased meist on teinud? Revolutsiooni vaenlased, vabaduse äraandjad, kes karjutakse maha, pillutakse nõukogudest välja. Eeh, ma ütlen, süda läheb sandiks! Ja kaua, kui kaua peame meie seda Mehini rusikat kannatama?»

Joonep tallas väga osavalt neil konnasilmadel, mis Tüürmannile nagunii, pealegi vahetpidamata, valu tegid, mis ühenduses isikliku eluga otse paisena pakitasid. Sest eks olnud temagi lüüasaamine nii üldisis kui isiklikes asjus kahtlemata enamlaste — vähemalt ühe enamlase töö. Kui mitte seda meest... Kõik tema riukad. Auküsimuses oli Joonepil samuti õigus. Lennutati ju vahel kangeid sõnu. Said oma osa enamlasedki. Kuid nende vanu, tuntud tegelasi ei püüdnud keegi nii ära häbistada, poliitiliselt surnuks lüüa — kui erandina mitte arvestada Leninit, kellest mõned uulitsalehed suvel pasundasid kui Saksa agendist —, nagu tegid enamlased esseeride, üldse leplaste juhtidega. Või mis rääkida juhtidest! Omaenese nahal koges ta seda piitsa kõige paremini ning tundis praegu koos Joonepiga, et pole midagi valusamat kui osutuda väljapraagituks, eemaletõugatuks, muttatallatuks. Paaril korral oli ta katsunud sellest sulgseisust välja pääseda.

Kuid ikka jäänud abitult peatuma. Oma nõutuse algpõhjuseks oli ta viimaks hakanud pidama isiklikku vimma. Just see isiklik nagu keelaski tal uuesti läheneda, otsida teid lähenemiseks. Nõnda pudenes taht-matult küsimus:

«Jah, aga mis siis teha? Mis sina?»

«Mina? Noh, kulla veli, mina ennast nühkida ei lase! Üks vana seaduse prohvet ütleb: silm silma, hammas hamba vastu... Mina ei oota. Ükskord lööme enamlaste nahad veel tolmama. Küll näed. Siin linnakohas ja sõjaväe tiiva all võivad nad laiutada — aga maa, tulgu nad talurahva ette! Võtab aega, mis võtab, kord avanevad ka linnainimeste silmad. Ja siis on enamlaste laul läbi. Meie väikest kodumaad ei tohi lasta Venemaa anarhiamülkasse tirida. Mis sa arvad? Teie mehed on ju algusest peale oma sõjaväe ja autonoomia toetajad?»

Sõjaväe nimetamine meenutas Tüürmannile tagavarapataljoni kasarmust väljatuleku pilti. Ta silmade ees viirastusid ilma ohvitserideta jäetud soldatite näod, eriti nende omad, kes marssisid roodude eesotsas, astusid karmi otsustavusega, kindlalt ja võitlusvalmilt. Vanad poisipõlvesõbrad Sass ja Kusti... Kusti oma jumetu, ärateotatud, otsekui kättemaksu nõudva näoga, mis ei näita ei halastust ega hirmu, vaid ainult viha. Ning ta ütles nukralt:

«Soldatid, ükskõik kes, ei taha sõdida.»

«Vana laul!» laiutas Joonep käsi. «Kas meie tahame? Mitte sinnapoolegi. Aga riigis peab valitsema kord, mitte uulits ja omavoli. Mis teavad sotsialismist seesugused, nagu voorimees Venima poeg või see pottsepasell Jaanis, kes ise hädavaevalt kirja veerivad, aga nüüd suurt tegelast mängivad... Anna niisuguste kätte vabrikud, pangad ja asutused — mis sest tuleb? Sotsialismi mõnitus, muud midagi. Enne peab inimesi, haritud jõude olema — siis...»

Tüürmann ei tundnud halvemini Joonepist Bebelit ja Kautskyt. Teadis sama hästi, et sotsialism nõuab inimeselt palju. Kuid talle näis, sellised mehed nagu Sass ja Kusti ei ole enamlaste leeris määravad. Need etendavad käsutäitja osa. Kuskil kulisside taga, võibolla praegu veel päris varjatult, istuvad aga targad taktikud, vilunud pead, kes otsustavad ja juhivad...

«Niisugustel lihtsakestel — neil on selle eest usku,» ütles ta. «Usku ja vaimustust.»

«Usku? Kuradi päralt, ega me kirikukogudust ei raja. Meie otsime uut, paremat riigikorda. Palja usuga ei sõida siin kuhugi.»

Nad kemplesid ja sõnelesid jälle nagu vanasti, enne veebruari — need kaks sõja- ning veebruaripäevad kodulinnas üle elanud sotsialisti. Ei jõudnud aga mingile otsusele peale selle, et kurvas ja haledas lõhenemises on süüdi enamlased, kes kõik tahavad ära teha kiiruga, otsekohe täna, mis võiks kujuneda ajapiku. Jõudsid aga juteldes järjest lähemale kesklinnale, sattusid juba inimestevoolu, nii et raske oli usalduslikus toonis vestlust jätkata. Seda märgates peatus Joonep järsku Kaldabulvari nurgal.

«Astume sisse, kui sul ruttu ei ole.»

Tüürmann vaatas ringi. Nad seisid käsitööliste seltsi maja ees. Talle meenus üks veebruarikuu õhtu, mis nii väga sarnanes tänasega, kuid mis samal ajal ka hoopis ja hoopis tänasest erines. Veidra enesehaletsustundega tõmbas ta palitutaskud pahupidi:

«*Pleite* — täitsa.»

«Ole kuss. Mul on siin väikselt krediiti . . .»

See kutse joogikohta tuli nagu täiesti juhuslikult, hetke pähepiste mõjul, ning Tüürmannil polnud vähematki põhjust keelduda. Tal polnud põhjust tagasi lükata ka neid klaase, mis kallati. Samuti mitte tõrkuda istumast koos meestega, kes hiljem lauda kogunesid. Nagu läbi udu mäletas ta pärast, et seal oli vilksatanud ka ohvitser, keda kohati samas juba eelmisel talvel, et lasti ringi käia mingit käsikirja, täiendati ja parandati selle sisu ning tõotati avaldada see eesti sotsialistide ühise üleskutsena, selleks et avada kõikide töötegijate, järjekindlate demokraatide silmad . . .

Sellesama üsna hariliku sügispäeva õhtul, kui sündmuste käigust hirmunud ning tööliste poolt kõrvale jäetud kokkuleplased üksteise karvu silusid ja ühise üleskutse kallal higistasid, sai kolmas sotsialistliku bloki kaasosaline, enamlaste partei kohalik keskus Petrogradist lühikese telegrammi:

«VIIBIMATA VÄLJA SÕITA. IVANOV.»

Sõitma ei seadnud end keegi. Sõidukäsk see ei olnudki. Oli signaal, märguanne, mida juba mitu päeva pinevusega oodati, mille vastuvõtuks oli viimastel nädalatel kokku võetud kõik jõud väeosade meelsuse painutamisest kuni töölisesindajate ümbervalimise, nõukogude paindlastest puhastamiseni ja täitevkomitee ümbermoodustamiseni.

Telegramm toodi partei peakorterisse, ühe üliõpilasseltsi majja, kell üheksa õhtul. Viis minutit hiljem libises sealt tahktihedasse pimedusse esimene virgats, üliõpilane, käsuga kutsuda kohe pritsimajja läti väeosa soldatitekomitee liige, enamlane. Siis paariminutiliste vaheaegadega järgmised — soomusautode väeossa, eesti tagavarapataljoni ja mõnedesse korteritesse. Sealjuures ükski virgats seda, mis otstarbel, milleks kedagi kutsutakse, ei teadnud. Teadsid aga sõnumi saajad, kes ootasid häirevalmilt.

Paar minutit enne kümmet kadusid esimesed kaks kogunejat pritsimaja laia ukse taha. Siis teiselt poolt tulles taas kaks. Kokku sai neid kümmekond meestepaari. Täitevkomitee ruumides süttisid tuled, mis tol ööl enam ei kustunud.

Vaikne linn elas oma igaõhtust vaikset elu. Puuvaht Jaanise Taavet turul kiskus end kägarasse ühte virnaõnarusse ja imestas: naljakad inimesed need enamlased, ei raatsi isegi öörahu pidada, vehivad hommikuni välja! Tegi tiiru ümber virnade, sai Kaubahoovi nurgal kokku naabervalvuri Alamaa Joosepiga ja viipas tuledes helkivatele akendele.

«Vist jälle mõni suur arupidamine.»

«Jah, nähti sinna minevat vormimehi ja teisi. Ehk teevad asjad ühele poole.»

Tegidki. Veidi enne kesköödi oli ülevaade jõudude asetuse kohta käes. Sealsamas moodustati Petrogradi ja Tallinna eeskujul juhtiv tuumik — sõja-revolutsioonikomitee. Pataljoni ebamäärase hoiaku tõttu ei olnud siin veel komissare määratud ega avalikult tegutsema hakatud. Kõik tuli teha hoobilt ja korraga, ilma viivitusteta, härrastele toibumisaega jätmata. Kella kaheks oli väljaastumise üksikasjalik kava valmis. Igaüks teadis, kus, millega, mismoodi peale hakata, missuguseid inimesi rakendada ja jõude appi tuua, kui vaja. Mää-

rati kindlaks ka sidemehed ja see, et peastaabi asukohaks kuni uue otsuseni jääb seesama kabinet. Nõupidamisel seni kõrvalisi jutte ei aetud, ühtegi ülearust sõna ei öeldud. Mehed ringutasid — nii väsimusest kui närvipingest.

«Mis nüüd?» küsis keegi. «Kas magama või turakat lööma?»

Mitmed vaatasid kella. Oli veel üle kahe tunni aega.

«Ei seda ega teist,» arvas Mehin, tööhoos ja tegevusõhinas, reibas ning värske nagu puhkamast tõusnud, kuigi tal oli seljataga juba kaheksateistkümmend pidevat töötundi. «Kohe hommikul on vaja teatada võimu üleminekust nõukogude kätte ja Ajutise Valitsuse laialipeksmisest.»

«Kas võib ette teada, kuidas läheb?» arvas keegi.

«Võib küll. Teadaande peabki valmis tegema,» toetas Mehini mõtet lätlaste saadik Liiger.

«Aga kui...» söandas endine kahtleja lisada.

«Meil ei ole «kuisid». Meil on ainult «nii», seltsimees!» hoiatas Liiger karmilt. «Kell viis null null maksab linnas nõukogude võim. Ainuüksi ja täielikult, jäägitult ja halastamatult. Kes ei alistu, see lämmatatakse maha!...»

«Noh, nõnda siis ongi vaja kirjutada,» kiitis Jea takka.

«Ei. Selle mõttega võib lõpetada. Alustama peab teisiti,» vaidles Mehin. «Nõukogude võim ei tule taevast. Rahvas peab kohe esimestest minutitest teadma, et partei, et eesrindlik väesalk, kes võimu võttis, ootab kaasalöömist, üldist tööliste jõudude mobiliseerumist.»

«See on ka õige.»

«Telefoneerime Tallinna,» tegi ettepaneku keegi kavalpea. «Nii nagu seltsimehed seal teevad, teeme ka meie.»

Ühendusseastumist Tallinnaga peeti küll mõeldavaks, kuid tulutuks. Mis võidaks traadi teel ütelda? Keegi tellis siiski kõne. Kuid vastust ei saadud.

Kaugejaam teatas, et ühendus on katkenud.

«Asjad liiguvad — ka sealpool,» ütles Liiger. «Ei maksa teistelt tarkust otsida. Tuleb ise teha ja otsustada. Kõik.»

Nii lõppesidki kõnelused üleskutse ümber. Mitme mehega koguneti laua äärde ning Mehini sule alt voolasid paberile kindlad, otsustavad, uut ajajärku kuulutavad sõnad...

Varasel hommikutunnil veeresid pritsimaja eest minema seal öö läbi seisnud sõjaväe sõidumasinad. Neisse astusid eraisikud segiläbi vormikandjatega. Esimesed sõja-revolutsioonikomitee komissarid sõitsid väeosadesse.

Pool tundi hiljem, enne hommikust rongide vahetust, marssis tugeva jalaväepatrulli saatel komissar raudteejaama, samal ajal ka telefoni- ja telegraafikontorisse, renteisse, Ajutise Valitsuse abikomissari juurde.

Suur Oktoobrirevolutsioon lõi tiivad laiali, kerkis kohinal linna kohale...

Töö hakul võtsid komissarid ühe asutuse teise järel kodanliku juhtkonna käest üle, võtsid peremehe kombel, kes on koju tulnud, enamasti ilma vaidluste ja vastupanuta. Töörahva löök ei tulnud ootamatult, seda oli isegi oodatud, kuid ta paiskas ometi Ajutise Valitsuse ametimehed täielikku segadusse. Härrased püüdsid Petrogradi telegrafeerida. Ent telegraaf ei teeninud enam neid. Härrased tõttasid pealinna sõitma. Kuid püssiga tööline teatas jaama uksel: sõjaseisukord, kolme päeva jooksul linnast väljasõitu ei ole... Härrased kavatsesid kohtunikele kaevata — aga kohtumajas õiendas kingsepp Haspe, paludes kõiki viisakalt tribunali poole pöörduda hiljem, kui see luuakse... Hommikul ilmusid tänavaile ka esimesed punase varrukalindiga tööliste patrullid — Punakaardi algrakukesed. Valgelindimehed, miilitsad ja kodanlaste muud kaitsesalgad tõmbusid häbelikult varju, istusid rohkem jaoskondades kui näitasid end tänaval. Või tulid üle Punakaarti, nagu sadulsepp Lõigu Elmar.

Kui Aleksander Venima, Ülejõe linnaosa patrullteenistuse pealik, staabile ette kandis, et kõik areneb ettenähtud korras, arusaamatusi ei ole, naeris Mehin telefoni:

«Küps nagu kaer.»

«Jah, isegi tagavarapataljoni ohvitserid pakkusid vabalt allkirju, lubasid täita kõik korraldused tõrkumata.»

«Ühhüü!» vilistas Mehin läbi hammaste. Alles paar nädalat tagasi keeldus viimane kui pataljoni ohvitser «punaste» demonstratsioonile tulemast. Polkovnikust pataljoniülem, kes kõige enamlikumad roodud tahtis laiali peksta, tuli maha võtta, päevad läbi koosolekuid pidada nende «kõhukate isandatega» Petrogradist, Tallinnast ja Pihkvast, kes end arvasid olevat eesti rahva eestkostjateks või kasvatajateks, nendega sõnalahinguid lüüa väeosa varustuse pärast, pressida neilt välja soldatite palgakopikad, tubakas, seep ja riided. Kuidas siis nüüd nii leebelt? Kas ei peitu selle «vaba tahte» taga lõks? Ning et uljast Sassi ettevaatlikkusele sundida, ütles telefoni: «Siis passi peale, et kuskil mõnd kaigast ka vabalt kodaratesse ei torgata. Esimese ehmatusega on härrad pehmed . . .»

«Valime pataljoni komitee ümber.»

«Seda küll, aga las igaüks hoiab seal silmad-kõrvad lahti.»

Mehin vaatas murelikult aknast välja. Üle tühja turunurga kõmpisid kaks isandat, portfellid kaenlas, seljad kühmus. Sealjuures piilusid nad ise ringi nagu hilinenud vargad. Üks neist oli kunstikooli õpilane Rõigas, teist Mehin ei tundnud. Märkas ainult, et niipea kui isandad silmasid kaht vana töömeest, kes midagi omavahel arutades teiselt poolt lähenesid, kadusid nad kohe endise Demokraatliku Bloki või nüüdse Eesti Demokraatliku Erakonna ukse taha.

Mehin noogutas: teadagi, nende tegelastega tuleb veel rapsimist.

Jaanise Taavet ja Alamaa Joosep aga jätkasid oma teekonda kodu poole. Kivisillal tuli neile vastu esimene punaste lintidega patrull. Vanamehed ei osanud seda õieti tähelegi panna: soldatid oma ringkäigul. Kui aga Henningi platsil kaevu ees kohtasid teist, jäid vaatama. Üks soldatitest käsutas edasi astuma, kogunemine olevat keelatud. Sellele keksas Taavet lähemale, vaatas talle tõsiselt otsa ja ütles vaikse etteheitega:

«Poiss, põrguline. Ära sa tee siin, et teenid jälle midagi!»

Soldat naeris laialt.

«Mine aga mine puhkama, isa. Meil siin kodanlastega . . . Võtame riigiasju tööliste kätte üle.»

«Kas sa näed!» hõõrus Taavet nagu ärgates silmi. «Või nemad tööliste asja eest väljas,» hõõrus ja mügistas edasi minnes Alamaa Joosepile, et eks ma ütelnud juba ööst... Näha, et suured asjad teoksil. Kodus oli ta esimene sõna vanale Miilile, et näe, poiss püssiga Henningi platsil ja muudkui võtab kodanlasi üle...

Rõõmus ärevus haaras naist: «Või kohe nii kanged on need töölised!» kordas ta mõttes. Sealjuures tundis ta erilist heameelt, et just tema Kusti, seesama käest ära inimeseloom, keda ta anus minema ei tea kuhu maailmaotsa, on siinsamas aru pähe võtnud ja ajab riigiasju. Uhkustundega meenutas ta poja pottsepapõlve, veel varemaidki tööpoisi-aastaid. Sänikäel, aga näe, meheks kasvas...

Ainult Vanda, kes oli tüdimuseni lugenud, poole ööni Mehinile sööki soojendanud, kuid siis väsimusest diivanile vajunud ja magama jäänud, ei teadnud midagi. Peaaegu solvus südames, ohkas ta, et miks peaks küll inimene koosolekutega jahtima, kui teab, et teda oodatakse. Ja ehk oleks ta selle nukra nurinaga ärganud, ära töölegi lipanud, teadmata midagi pika öö sündmustest, kui mitte Mehin poleks hetkeks sisse tormanud, teda asemelt peaaegu kui last sülle kahmanud ja suure tuhinaga suudeldes kuulutanud:

«Tee silmad lahti, kullakene, vaata, uus aeg on käes!»

«Hoolimatu! Laseb mul öö läbi oodata!» porises Vanda pooluniselt vastu.

«Kullakene, mis see üks öö sinul... Kui kaua on oodanud rahvas! Nüüd on kõik ühel pool. Tee silmad lahti, tüdruk, ja soovi õnne! Soovi õnne mulle ja enesele ja meile kõigile, kõigile...»

«Mis?» viskus tüdruk püsti.

«Jah. See on tehtud. Just praegu läksid mehed abikomissari juurde sisse.»

Ta noogutas, lõi silmad aknasse. Ning kui Vanda, nagu jälgides mehe pilku, aknast välja vaatas, nägi ta kaugel tornis lehvima löövat lippu. Tõusva päikese kiirtes säras see lootusrikkalt üle terve linna.

2.

«Elagu töörahva võit!»
«Au Leninile ja Oktoobri vabadusvõitlejatele!»
«Kadu kurnajatele, kogu maailma kapitalistidele!»

Nagu tormist tõstetud meri voogab rahvahulk, mis täidab avara raekojaesise ja sinna suubuvad tänavaotsad. Täidab sel aastal juba mitmendat korda, tänuga vabadusetoojaile, helde poolehoiuga neile, kes võitlevad rahu, leiva ja maa eest. See sonnulooris päikesega oktoobripäev ei ole püha- ega pidupäev, ei seista siin ka piduriietes. Ent ometi valitseb pidulik-ülev meeleolu. Tööriietes meeste näod selgivad, naised löövad õhetama, soldatid rivis keeravad pead, kui Mehin kõigutamatu kindlusega kõnetoolist teatab:

«Ajutine Valitsus on kukutatud. Riigivõim on üle läinud Petrogradi Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu organi — Sõja-revolutsioonikomitee kätte.

See, mille eest võitles rahvas: demokraatliku rahu viivitamatu pakkumine, mõisnike maaomanduse kaotamine, tööliskontroll tootmise üle, Nõukogude valitsuse loomine, — see on kindlustatud.

Olgu tervitatud tööliste, soldatite ja talupoegade revolutsioon!»

Taas kauakestvad hüüded, käteplagin, mis meenutab metsamurdu, ning ülekeev vaprus hääles, kui lauldakse ühiselt, sõjaväeorkestri saatel:

«Nüüd üles, keda needus rõhub . . .»

Sõjast tüdinud, karmid ja kõikenäinud läti polgu soldatite rivid elustuvad imelikult, eesti tagavarapataljon laulab valvelseisangus, mehed ja naised rivide taga hardumusega, millest räägib silmade niiskus. Otsekui ime on sündinud: väsinud, kurnatud, näljaste inimeste nägudelt helkab taas lootust, enesekindlust, usku tulevikku, iseendasse. Näib, nagu oleks kokku tulnud terve linn — hulgas isegi neid, kes kiruvad, nägusid teevad. Nii põnev on ju näha neid salapäraseid komissare ja komiteede liikmeid, kellest küll on kuuldud, aga keda ei tunta, kuid kes nüüd ometi on peremehed, uue võimu teostajad. Siin-seal tööinimeste vahel võib märgata paremas riides mehi, kes uudishimus alalõpmata kaelu sirutavad, silmadega ringi uitavad, ent ikka ja jälle pet-

tunult tagasi tõmbuvad, sest kõnetooli ees askeldav juhtkond kujutab enesest harilikke inimesi. Ei hakka silma ühtki erakordset sangarit või imeteldava tegumoega meest. Peale Mehini, kingsepp Haspe, üliõpilaste Rimša ja Fuhrmeli, keda tuntakse juba veebruaripäevadest, on seal mõned laiaõlalised, tugeva kondiga soldatid ja punast linti ümber varruka kandvad töömehed. Pikkuselt ulatab üle kõigi teiste peade vaatama ehitusmees Koovitaja. Kuid see tühipaljas ei ole ju mingi tegelane ega sangar. Niisama üks väike vend.

Sel kombel targutajate ning kaelaküünitajate hulgas on ka vanahärra Rõigas. Morn ja kohkumusest peaaegu lilla. On ju tema kõik koolid läbi teinud, tark ja haritud poeg kevadest saadik kuulutanud, et tuleb omameeste, eesti oma tegelaste valitsus. Nüüd aga äkki need purupunased. Mingid labidamehed ja nõgininad, kelle ringis laia lehte mängivad isegi voorimees Venima poeg ja selle väejooksikust üürnik, need viimased viletsad Prügiaugult. Mis o m a see siis on? Võhivõõras punaste värk! Mingu ja vaadaku oma silmaga, soovitas poeg. Tal enesel olevat nüüd paslikum kõrvale hoida. Niisiis papi tuligi koos veovooride pidaja Lõõtsaga, tüseda mehega, kes on sama segamini ja otsustusvõimetu kui ta ise. Seisab siin Ritteri nurgal, vahib ja küsib eneselt juba mitmendat korda, et kust küll võtsid need kaltskaabakad selle jõu ja julguse, just julguse härrasid doktoreid, advokaate, kohtunikke, kandidaate ja mis nad seal kõik on, kõrvale suruda ning ise siia pühapaika, raekoja ette, kus vanasti ainult Vene riigi kõrgemad ülemad või aadlikogu liikmed rahvaga rääkisid — jah, kust küll võtsid need näljarotid julguse tulla inimestele lugema . . .? Pealegi nägu tehes, nagu oleks riik ja valitsus juba tõepoolest nende taskus? Kus on siis Kerenski, kus kindralid, ülemjuhatajad — kõik kõrgemast soost kutsutud ja seatud valitsejad? Isegi vana Jaani ei ole. Kuidas siis ilma temata? Mis valitsus see on, millest need pritsimajamehed räägivad ja mille juures, nagu näha, mõned isegi nuttu niristavad? Ei, mitme maja peremees ja riigirentei protsentidest elav Rõigas ei suuda mõista. Mõistab seda vähem, et renteis jäeti talle raha välja maksmata, kästi uue valit-

suse korraldusi oodata. Aga mis on ühel pritsimajameeste kambal asja inimese raha, tema isikliku rahaga?! See kõik on mehe tigedaks ajanud, ning nagu oma mõtet valjusti jätkates ütleb ta enese kõrval kõõritavale Lõõtsale:

«Pettus, see punaste valitsus ja puha... Kus ausad inimesed nüüd nõnda...»

Ta ei saa oma juttu veel õieti lõpetadagi, kui seljatagant kuuldub sosin:

«Muidugi pettus, härra! Kerenski on kasakatega Gatšinas ja Kornilov on Tapal vabariigi välja kuulutanud. Punaste ülempealik Kingissepp istub Kornilovi käes kinni...»

Vanamehed keeravad ümber. Nende taga on kaks poisikeseohtu noorukit. Üks neist mustas gorodskoi-, teine hallis Aleksandri gümnaasiumi vormis, kerged vurruudemed ülahuulel. See viimane on Robi, Augusti sõbramees, Rõigas mäletab teda käikudest neile, mäletab, kuidas ta kevadisel koosolekul agaralt telegramme jagas.

«Lehes või?» pärib vanamees poolsosinal.

«Lehes kah. Lugege!» ulatab noormees põuest trükitud lendlehe ja kaob teist kaasa tõmmates inimeste vahele. Vanamees pigistab lehekese pihku.

«Noh, eks ma ütelnud. Lähme siit minema.»

Nad suruvad end rahvaringist välja ja loovivad mööda Ritteri tänavat kaugemale, need kaks väärikama olemusega Prügiaugu tänava pürjerit, ja nende näod löövad muhelema... Ei-noh, kui kindral Kornilov Kingissepa kinni võttis ja Kerenski kasakatega Gatšinas — keda siis need hasped, venimad, mehinid läti täägimeestega siin ikka... Lüüakse varsti änti...

Gümnasist ja gorodskoi leiavad teisigi kõhklejaid, pistavad siin-seal lehekese pihku. Viimaks on nad Kompanii tänava nurgal. Sealt vaatab esimest nõukogude miitingut tropp Prügiaugu rahvast. Nende hulgas ka kogukas Puru, kes küll päris härrastemõõtu välja ei anna samuti kui sepp Tõntski ta kõrval, aga siiski on hoopis siledama välimusega Õunapuust ja Jaanise rahvast. Maanäljase Õunapuu ning Puru vahel on parajasti käimas väike hambavedu. Puru naljatab, et mis Õunapuu-sugune antvärk maaga, ta võtku parem mõni

vabrik või pank valitseda. Õunapuu aga kinnitab rahvasõnaga, et põllumees see põline rikas, ega tagane otsusest.

«Mõõdetakse sulle varsti seitse jalga seda maakest nagunii. Aitab inimesele.»

«Tõsijutt, härra. Maa — see on punaste loba. Kerenski on kasakatega Gatšinas ja Kornilov kuulutas Tapal vabariigi välja.» pistab sel hetkel kõrvalt gümnasist ning ulatab lendlehe.

Puru ja Õunapuu pöörduvad järsult.

«Näe kuldnokka, kus vilistab!» imestab Puru. «Vist otse Kornilovi pesast, mis?»

Puru toon on säärane, et noormehed katsuvad jalamaid kaduda, rahva hulka taanduda. Aga samas kargavad Tõntsu poeg Roland ja Venima Paul neile kätega külge.

«Kuradi kontrad!» kilkab vihane Paul.

«Punakaardi kätte!» nõuab Roland.

«Purgis, vennikesed!» lükkab Puru oma lahutamatu piibu suunurka ja silmitseb hindavalt noorukeid. «Kust sa selle mõga võtsid?»

«Maast leidsin. Ja pealegi, mis vaba kodaniku ülekuulajad teie olete!» piiksatab korraga ärevaks löönud gümnasist. Teda hirmutab hulk tõsiseid nägusid, lihtsate meeste ja poiste nägusid, mis vahivad neid nagu kurjategijaid. «Lase lahti!» käsutab ta Pauli. «Ega me pole siia agulijõmpsikatega kisklema tulnud!»

«Ei, sugugi mitte, noorhärra. Teie tulite revolutsiooni vastu propagandat tegema. Selle eest te saate. Hoidke aga kinni, poisid!» julgustas Puru. «Kus see Punakaardimees nüüd jäigi?» vaatas ise otsivalt ringi.

Mingit punakaartlast seal polnud. Puru tegi koolipoistele itsi. Koondanud Õunapuu, Tõntsu, Taaveti ja poisid nende ümber, hakkas ta terve salgaga inimestest läbi, soldatite rivi poole suruma. See tekitas kihinat ja kahinat. Üks prouakene kriiskas, et näe, juba veavad haritud inimesi kinni. Paar meest katsusid jõugagi vahele segada, et mis temp see nüüd olgu: vabad inimesed kõik, kellele need lehekesed kurja!

Sellest sai Robi julgust, Puru enesekindlus aga lõi veidi kõikuma.

«Härra seltsimees,» klanis poiss Puru, «ühed eesti

vennad oleme kõik. Lähme eesti, mitte läti soldatite juurde.»

«Arvad, et eesti töölise kaigas paremini maitseb?»

«Mina olen eestlane ja nõuan ka eestikeelset asja seletamist.»

«Konnapoeg! Sinu Poska näitas meile eesti mehe meelt!» ägestus Puru ja tõmbas poisi rindapidi enesele peaaegu sülle. «Kas sa Riia linna oled näinud? Oled, äh?» nõudis ta ägisevalt poisilt turunurgal.

«Ei ole, onu, ei ole,» vajus nooruki ülbus järsku kokku. Nad olid rüsinast väljas, ümberringi ainult töömeeste kahjurõõmsad näod.

«Siis vaata, jõmpsikas!» Puru tõukas poisi enesest parajasse käeulatusse, hoidis ühega rinnust kinni, teise, tugeva töömehekämblaga aga vedas üle ta näo, alt üles, nii et peen terav nina lömmi vajus ja valgeks läks, silmist aga vesi sirinal palgetele purskus ning poiss nagu pime meeste vahel edasi-tagasi tuikus. Sest samal hetkel, mil Puru üks käsi «Riia linna näitamise» lõpetas, tõukas teine karistatava enesest põlastusega eemale.

«Mine nüüd ja kiida oma proua mammale, kuidas sa Riia linna ja Kerenskit ja Kornilovit oma ihusilmaga nägid ... Noh, kao mu silmist!»

Poisilt saadud leht näpus, mõtles ta tõega selle mõnele ametimehele nina alla pista, et vaadaku, mis viisi linnukesed siin rahva hulgas pisitasa vidistavad, kui kuulis kõnetoolist kajavaid sõnu:

«Hoidke silmad lahti, seltsimehed! Kodanlased on Kerenskiga mestis, kes saadab välja valetelegramme ja nimetab end revolutsiooni päästjaks. Mööda nurgataguseid hiilivad ebaisamaalised «rahvakasvatajad» ja «kussutajad», kes vahutavate suudega karjuvad: «Eesti, Eesti!» ja löövad hädakella, et isamaa ning Koodi-Jaan on hädaohus ...»

«Braavo!» möirgas Puru, tema järel suur hulk teisi. Rahvas lõi lainetama, kuskilt hüüti:

«Kotti Koodi-Jaan ja tema sabarakud!»

Kõneleja aga jätkas:

«Ei, seltsimehed, kottiajamine on ebakultuurne. Meie teame väga hästi, mis jõud meie vastas seisavad, kellega meil veel tegemist on. Ja sellepärast ütlen mina

siin sõja-revolutsioonikomitee nimel ametlikult ning avalikult: igasugune organiseerimiskatse, tulgu see kornilovlaste, kerenskite või meie eesti ebaisamaalaste poolt, igasugune katse korrarikkumiseks ja segaduse sünnitamiseks saab halastamatult maha lämmatatud, nii nagu juba teada on antud...»

Jälle käis hüüetepuhang üle väljaku.

Puru aga jäi nõutult seisma, vaatas ringi, tegi liigutuse, nagu oleks tahtnud kuhugi minna, ja vandus siis vaikselt:

«Ähh, kui lollisti... Mine nüüd võta veel neid konnapoegi!» ja sõitles mõttes iseendaga koolipoiste lahtilaskmise pärast. Ta oli poissi pidanud üheks lihtsameelseks, kellele leht kuskilt pihku pisteti. Aga kuuldes hoiatust kõnetoolist, lõi kahtlema, et kas viimaks ei olnudki tegu ühe selle koostaja, asjaosalise, päris segaduse sünnitajaga... Mehed jäid kobarasse seisma, uurisid lehte lähemalt. Mingit märki ega allkirja sellel ei olnud. Õunapuu arvas, et tuleb pritsimajja viia. Nõnda astusidki nad kõik kambas jälle minema, imestades endamisi, et kuhu küll kadusid märkamatult Roland ja Paul. Aga mehed ei saanud teha veel kümmet sammugi, kui eemal algas rüselemine. Vastamisi võmmusid jagades ja vandudes keerlesid neli noormeest nagu purelevad koerad puntras. Mehed piirasid nad ümber ning leidsid vanad vastased eest. Paul, ise pikal gümnasistil harjas, kisas:

«Võtke ära, sel sulil on rihmavahe lehti täis!»

Selgus, et poisid olid vormikandjatele silmnäolt järele rühkinud, pealt näinud, kuidas gümnasist gorodskoi palitupõuest käputäie lehti oma vöö vahele toppis, ning kohe uuesti käed külge löönud. Nüüd oli päevaselge, et siin tegutseti organiseeritult: tüse vaikiv gorodskoi kujutas enesest liikuvat ladu, kergelt käiva suuvärgiga gümnasist mängis juhuslikku lendlehe leidjat.

Ei aidanud mangumine ega klanimine. Ühisel jõul suruti poisid Loderaua kaupluse väravasuhu ja kästi vöörihmad lahti lasta. Gorodskoi paksus sulas silma all kokku. Terve hunnik lehekesi vajus ta jalgade ümber maha ning abitu poiss tammus nende keskel, suured, peast eemal kõrvad longus. Gümnasist oli tragim,

püüdes pahandust tekitavaid lehti jalgadega porri tallata.

«Noh, mis siis?» turtsus ta. «Vabal maal võib igaüks trükkida, mis tahab. Missugune paragrahv seda keelab?»

«Oota, noorhärra, küll sulle paragrahv leitakse... Nüüd aga, kõik see rämps sülle ja marss pritsimajja!»

Valvepost pritsimaja uksel ei tahtnud teadagi niisuguse meestejõugu sisselaskmisest. Terve juhtiv pere oli miitingul. Kuhu või kelle ette sa nad saadad?

«Noh, siis teeme neile oma jõuga siinsamas väikselt ära,» otsustas Puru. «Tõmbame nolkidel käed selja taha ja las poisid tohterdavad.» Võib-olla oleks omakohus selles meeleolus teokski saanud ja koolipoisid pidanud vastu võtma keretäie. Kuid platsilt lõid kõlama muusikahelid, kostsid käsklused ja algas raksuv marsisamm — miiting lõppes. Ümber nurga tulid meestekobara poole mõned soldatid, nende keskel Mehin, Rimša, Haspe ja Venima. Omakohtu korraldajad peatusid.

«Mis siin lahti on?» nõudsid tulijad.

Kõige südimalt seletas väike Paul, tundes end Martin Haspe ees otsekui kohustatud olevat koolipoisse kindlalt süüdistama.

«Nii,» välgatasid Mehini silmad. «Kuule, Venima, võta sina need linnukesed oma hoole alla. Sedalaadi asjad sinu hooleks jäetigi. Ja vaata, et nad kaoks,» rühkis ta oma kaaslastega edasi.

«Ah et nõnda, kavala kaubaga selja tagant?» silmitses Sass koolipoisse ja nende lendlehti. «Kes teid, kutsikaid, saatis?»

Nii gümnasist kui gorodskoi vaikisid.

«Nooh, ärge arvake, küll me välja võtame.» Sass vaatas takseerivalt vanemaid mehi, Rolandit ja vend Pauli ning ütles: «Hea küll. Lähme kõik natuke üles.»

«Mis siin pikalt — selge asi,» arvas Puru.

«See jah. Aga on teisi jutte. Lähme!»

Sass viis nad valvepostist mööda, trepist üles. Tõukas koolipoisid ühte tuppa, mille uksel seisis soldat püssiga, omakandimehed aga juhtis teise, mugavasse ruumi, pani istuma, pakkus suitsu ja ütles, et kuna nad on juba üles näidanud nii ilusat revolutsioonilist valvsust, siis astugu nad otsekohe siinsamas Punakaarti. Ülejõe lin-

naosas olevat tal patrullteenistuseks ja üldse nägemiseks-kuulmiseks mehi eriti vaja, sest miilitsat ei saavat usaldada, see ise tegevat tempe, nagu tal teada. Taavetist kui vanast mehest muidugi ei olevat püssikandjat. Aga öövahina võivat ta vahel ka päeval silmad lahti hoida ja sõna tuua, kui kahtlast märkab.

«Sina siin — mõni uus ülem või?» nõudis Õunapuu.

«Olen see mees, kes just niisuguseid asju on pandud ajama,» vastas Sass lühidalt. «Meil ei ole vaja aunimesid, on vaja kindlaid, ausaid inimesi,» vaatas ta üksikult igaühe otsa ja lisas siis: «Inimesi, keda võib usaldada.»

«Ei-noh,» nöökas Puru. «Õunapuu sihib mõisamaad, miks teda usaldada ei või? Võib küll.»

«Aga sina ise?»

«Mina? Kui vats vastu ei räägi, võib kah,» kergitas Puru üsna ümarat kõhukest.

«Ja meie Rolandiga?» kiheles Paul. «Kas aitame sul neid seal maha lämmatada, mis? Kuradima põnev, kuidas seda tehakse?»

Sassil tuli naerust vesi silma.

«Mine n'd ikka, vennas! Nii verejanulised meie ei ole. Noh, teeme selgeks, kes need noorhärrad välja saatis, hoiame mõne päeva puuris, siis saadame hoiatusega kooli tagasi. Las õpivad ja kasvavad... Kunagi saavad neist ehk veel tublid mehed. Paljugi, mis pudruse peaga ära tehakse,» meenus talle enese esimene kokkupuutumine enamlastega kasarmus juba enne sõda.

«Lapsevitsu neile nolkidele,» arvas Õunapuu.

«Vitsad — nendega nuhtlesid parunid eesti töörahvast. Ei kõlba. Vaatame, mis ja kuidas... Aga nüüd pistame nimed kirja. Esialgu on kord niisugune, et püsse kätte ei anta. Kes postile läheb, see siit võtab. Ja teie, poisid, te lippate linnas ringi, näete ja kuulete palju. Pidage meeles, et olete luuresalk, kes kõigest kahtlasest kohe teada annab. Panen teid ka kirja. Hiljem selgub, mis ja kuidas.»

«Noored luurajad,» ütles Paul vaikselt ning ta silmad särasid.

«Maru vahva!» kiitis Roland.

Nende õhin kas või väikselt suurtest asjadest osa võtta oli nii siiras, et pani Sassi muigama. Omaette

lootis ta neist mõndagi abi. Mõlemad parajad naasklid. Sääraseid just vaja oligi. Oli palju vaja.

Nõnda siis juhtuski, et laiast trepist alla astusid Prügiaugu mehed juba punakaartlastena. Vanadel peale Taaveti isegi korraldus käes, missuguse salgaga liituda. Noortel polnud küll miskit peale teadmise, et on võetud nimekirja, kuid nende rind paisus enesetundest siiski jõulisemalt kui vanadel. Sass oli neile rääkinud hirmsast spekulatsioonist, mis linnas käib liha, või ja piimaga. Et ka Prügiaugu kandis müüdi neid aineid althõlma ja hingehinna eest, seadsid poisid enestele esimeseks ülesandeks tähele panna, kustkaudu ja kuidas see rahva nöörimine käib.

Piimaspekulatsiooni, mis ilmselt toimus linna toitluskomitee juhataja Jõearu soosimisel, võttis käsile Sass ise. Kahe punakaartlase saatel läks ta komiteesse ja esitas härra Jõearule ultimaatumi. Kas ta paneb linna piimaga varustavad mõisnikud müüma seda kindla, täitevkomitee poolt määratud hinnaga või võetakse meiereid koos mõisatega sekvestri alla. Et härra Jõearu ise oli ühe mõisa kaasomanik, keeldus ta järsult kindlast hinnast, vandudes, et ega's soldat saa majandusmeestele ette kirjutada kulusid, mis sõjaolukorra tõttu on kuulmatult kõrged. Seepeale nõudis Sass Jõearu tagasiastumist. Härra Jõearu aga lõi lauasahtlid klõpsudes lukku ja palus mehi lahkuda. Tema ei alluvat kellelegi muule kui linnavalitsusele. Linnavalitsus ei olevat seesugust otsust teinud. (Ei võinudki teha, sest seal istusid härrad kodanlased, samade mõisaomanike Munnade ja Simmide sõbrad, kes olid ühtlasi ka Jõearu sõpradeks . . .) Sassile oli see sama selge kui Jõearule. Talle oli selge ka, et niisuguse linnavalitsusega ja linnavolikoguga nõukogude võim kaugele ei lähe. Sellepärast kuulutas ta, et tagandab revolutsiooni nimel siinsamas kohapeal Jõearu ja määrab toitluskomitee uueks juhatajaks ametnik Jaan Tüürmanni. Tüürmann muidugi oli Sassi meelest samuti ajutine. Aga kust kurat pidi ta siis selle segase asja kordapanija võtma?

Isand Jõearule kargasid nüüd uuesti meelde kõik ta kahtlused Tüürmanni suhtes enne valimisi, tema imelikud omavahelised vestlused Mehiniga, põlglikud ära-

ütlemised ärilisest koostööst, ning ta karjus ennastunustavalt:

«No-oh, kas pritsimaja kamp on hulluks läinud või?»

«Kamp olete teie, koos end laiaks õginud mõisnikkudega,» vastas Sass. «Nõuan võtmete ja paberite üleandmist.»

«Mina aga ei anna neid üle, keeldun sellest. Kuulete, keeldun. Ja ma tahan näha, kes on see mees, kes sunnib vaba, demokraatliku linnavalitsuse ametnikku tagasi astuma!»

«Saate varsti näha. See teie linnavalitsus, kelle selja taha te poete, on rahvale õhk. Nõukogude võimu nimel, andke asjad üle!»

Jõearu torkas käed taskusse ja vilistas.

Kes teab, kuidas see kauplemine voorimehepojast soldati ja ärimehest tegelinski vahel oleks lõppenud, kui Tüürmann, kes kõrvalruumis sõnelemist kuulas, poleks sisse astunud ja teatanud, et tema juhataja kohustusi enese peale ei võta.

«Mispärast?» peaaegu käratas Sass.

«Sellepärast, et tekkinud tingimustes piimatootjad kindla hinnaga ei lepi. Nad jätavad piimavedamise lihtsalt katki.»

«Ja teie komitee? Istub, võtab palka ega oska midagi peale hakata? Mis te enesest õige arvate, kes te olete? Spekulantide abimehed, muidusöödikud!» põrkis Sass. «Niisugune asutus tuleb kinni lüüa, ära likvideerida.»

«Tehke, kuidas tahate, härra soldat,» kehitas isand Jõearu külmalt ümaraid õlgu. Ise aga mõnules mõtte juures, kuidas ta üle öö tühjendab mõned laokesed paarematest tagavaradest, mis on ainuüksi tema käsutuses, ning kuidas punastel läheb inimeste toitmine järjest keerulisemaks. Aga seda parem, seda parem! Ning lisas provotseerivalt: «Korraldust, korraldust, palun!»

Sass tegi, nagu ei kuuleks ega näekski ta Jõearu.

«Ja sina, Tüürmann, sotsialist, pead seda kõike õigeks?»

«Mina,» läksid Tüürmanni käed laiali. «Ega minul kaupa ei ole. Kaubad on ärimeeste käes.»

«Kurat! Siis rekvireerime, võtame üle — terve selle sippsahvti!» põrutas Sass rusikaga lauale.

«Olge lahked. Ainult paber, paber, palun!» nõudis Jõearu pilkavalt.

Paberit Sassil ei olnud, volitusi kellegi vara ülevõtmiseks ka mitte. Säärast otsustki polnud veel tehtud. Ta lootis hirmutamiste ja ähvardustega toitlustusasja parandada. Pidi aga ärimehe külma vere ees tagasi tõmbuma hoiatustega, mis mitte kuidagi ei suutnud takistada seda, et linn mõneks päevaks tõesti ilma piimata jäi, Jõearu hulga toiduaineid kõrvale toimetas ning toitluskomiteesse oma nägugi ei näidanud. Ilma temata aga ei teadnud ka ametnikud mis teha. Neile oli isegi ebaselge, kas asutus töötab või on suletud. Nagu teised, nii käis ka Tüürmann õlgu kehitades ringi, teadmata, kas on õigust end millessegi segada, kas ta üldse on ametis või mitte. Sest ka täitevkomitee poolt ei järgnenud Aleksander Venima hoiatusest hoolimata mingit ettekirjutust.

Täitevkomitee kavandas üldist tšekisüsteemi, ülemineku ühiskondlikule varumisele ja tarbeainete jaotamisele. Linna- ja maavalitsuses aga, kus võitlus võimu pärast ei olnud veel lõppenud, kus Ajutise Valitsuse mehed ajasid oma joont, toetati eraalgatust ja kauplemise vabadust. Maavalitsuse esimees pidas end kohapeal isegi kõrgema võimu esindajaks — vastavalt maapäeva otsusele — keeldus ametit üle andmast ega kohkunud tagasi nõukogu või täitevkomitee korralduste otsesest tühistamisest.

Selles segases ülemineku-olukorras toitlusasjandus linnas isegi halvenes ajutiselt. Valitud linna rahvaesindus — volikogu aga kauples selle ümber, keda panna linnapeaks, keda nõunikeks. Häälte vahekord näitas, et niipea kui enamlased ette panid oma kandidaadi, kukutas kodanlik blokk selle koos saksa ja vene kodanlaste häältega otsemaid läbi. Kergitasid aga kodanlased mõne oma mehe valimise üles, keda esseerid või vähemlased ei toetanud — neil oli kummalgi pärast lahkuminekut kaheksa häält enamlaste üheteistkümne ja kodanlaste neljateistkümne vastu — ei maksnud hääletusmasinat käima lastagi. Palja vormiküsimuse ümber, kas linnavalitsuses asjaajamine peab toimuma eesti, vene või koguni saksa keeles, maadeldi tervelt kaks pikka päeva, ilma et oleks otsusele jõutud. Sest üks ülikooli profes-

sor, suurvenelane, nõudis ajaloolise traditsiooni ja riigikeele eesõiguse põhjal venekeelset, enamlased revolutsioonilise rahvaste enesemääramise õiguse alusel eestikeelset asjaajamist. Kodanlikud härrad ei võinud puhtpoliitilistel kaalutlustel ühineda suurvenelastega, taktikalistel kaalutlustel ei saanud aga hääletada ka enamlastega koos. Mängides nõnda odavat erapooletust, kuigi põhiliselt eelistades emakeelset asjaajamist, jätsid nad sellega keeleküsimuse täiesti vähemlaste ja esseeride — niinimetatud kaalukeele otsustada. Viimaste grupid leidsid end ootamatult peremeheolukorras olevat ja ruttasid seda ära kasutama. Nad hääletasid eesti keele poolt. Panid aga ühes sellega ette ka endise Tallinna miilitsaülema, vähemlase, linnapea kandidaadiks ning sokutasidki selle kodanlaste ja erapooletute häälte abil kohale, ehkki enamlaste fraktsioon tõotas sellega mitte kunagi leppida, avaldas protesti saalist lahkumisega. Edasi jaotasid härrased «kokkuleppel» ja «demokraatia põhimõttel» ka muud ametid nõnda, et enamlaste käsutusse, kui nad tahtsid, võis jääda üksnes toitlusasjandus ja tervishoid. Seesugusest ootamatust lahendusest üllatatud ja sündmuste tõttu julguse kaotanud kodanliku lehe toimetaja arutas pealkirja all «Mis nüüd?» päris leplikult, et kellelgi ei olevat põhjust senise Ajutise Valitsuse eest, kes eesti rahvale tema ametiasutustes ei olevat kindlustanud isegi omakeelset asjaajamist, tulle minna. Ning soovitas käesolevate sündmuste puhul üldiselt äraootlikule seisukohale asuda, ilma et selguseta seisukorras ühe või teise seisukoha pärast võitlusse tungitaks. Ta tunnistas revolutsiooni «mässuks», ebaseaduslikuks võimuhaaramiseks Petrogradi nõukogu poolt ning vihjas mõistaandvalt, et Venemaa asjad ei olevat veel sugugi ühel pool. Mida tuli mõista nõnda, et on vaja oodata võitluskäigu kujunemist teisal.

Võitlus ise käis ja kujunes aga siinsamas, silma all iga päev. Toitlusküsimuse ning isand Jõearu tegevuse juurde ei jõudnud Sass niipea tagasi. Vahepeal viskas halastamatu elu mitu sõlme sisse.

Väikeveli Paul tõi ühel õhtupoolikul kindla teate, et lihunik Oolup on oma hoovis tapnud hobuse, mille nahk riputatud üles kuuri, liha aga raiutud tükkideks ja lao-

tud turuvankrisse. Et kodused juba varemgi olid rääkinud Oolupi lehkavatest äridest, kutsus Sass kohe Kusti, kes oli parajasti valves, enese juurde ja ütles:

«Oolup tuleb läbi puistata ja ära tuua.»

Poisi plekksiledale näole laskus vari.

«Kuradile käigu!»

«Võtad enda peale?» nõudis Sass sõbralt, kes nüüd oli jälle korralikus vormis, mõned head ajad hoolikalt ülesandeid täitnud ja üldse hoopis teises meeleolus kui pataljoni minnes. Aga see jutt ei paistnud talle sugugi meeltmööda olevat.

«Keeruline,» tõukas ta oma karvase talvemütsi silmadele ja kratsis kukalt. «Tsipa nagu liiga tuttav,» meenutas ise salahirmul Oolupiga õiendamisi. Mine sa niisugust tooma? Kui kukub räuskama, mis sa, hing, teed? Ei, selle numbri peale ta ei lähe.

Ent Sassil näis otsekui hais ninas olevat. Ta arutas tükk aega Kusti vajadust end paremast küljest näidata, üles töötada. Siis meenutas karmilt, et revolutsionääril ei ole isiklikke sõpru ega suhteid, kui on tegemist klassi üldhuvide või vastaste mahasurumisega. Ta ütles olevat selge, et see agulilihunik, kes sel ajal, kui nemad oma elu mängu pannes väerinnal rassisid, on enesest laia lehe teinud tüssamise ja petmisega, rahahunniku kokku ajanud. Niisuguse paise väljalõikamine just tema, Kusti poolt, kes ise ei ole mingi talleke, olevat töörahva silmis täiesti oodatud ja tänuväärt tegu.

«Agiteerid mind nagu poisikest. Aga kui mul on Oolupiga olnud ühiseid meestevahelisi asju, mis siis?» viskas ta end raskelt tugitooli.

«Kambamees viimati,» kargas Sass laua taga jalule.

«No-noh . . .» häälitses Kusti tumedalt, poolkinnise suuga.

«Ühüü!» vilistas Sass läbi hammaste. Mõlema käe sõrmed trummeldasid lauda. «Lao kohe lagedale — või lähed ise sama teed. Nalja ei tehta.»

Kusti luges huuli närides põrandapragusid. Silmanurgast Sassile saadetud tõrges pilk otsekui hoiatas.

«Ah niimoodi näeb siis sinu sõprus välja,» urises ta.

«Nimelt niimoodi. Kes ei teeni ausalt revolutsiooni, see teenib kurat teab keda. Räägi!»

«Mis asja, mis ma sulle pean rääkima?»

«Käsin, seltsimees Jaanis!»

Kusti tegi kärsitu liigutuse. Kuid Sassi käes läigatas kohe nagaan.

«Paigal! Käed üles! Silmapilk!»

Poisi käed tõusid ebakindlalt. Sass kahmas ta sinelitaskusse, tõmbas sealt revolvri, viskas selle kolinal sahtlisse ning käsutas:

«Püsti ja marss puuri!»

«Sass,» ägas mees toolis, upitas ennast pisut ja luksatas siis: «Sa kiskusid mind jõest välja, kas siis nüüd... Kas sa ei mäleta, Sass?»

Miks Sass seda ei mäletanud! Kuid tal seisis igavesti meeles ka üks teine, kahe vana sõbra vaheline lugu. See juhtus suvel Kerenski suure pealetungi eel. Polgu parteiorganisatsioon oli pealetungi vastu. Komitee esimees, esseerist lipnik aga nõudis kaasategemist. Siis läks parteigrupi sekretär, enamlane, oma vana sõbra, esimehe juurde asja klaarima. Mehed kohtusid staabiruumis. Mis seal kumbki ütles, et tea keegi. Kuid klaarimine lõppes sellega, et nad kihutasid vastamisi teineteisele kuuli rindu ja surid. Polk aga saadeti laiali ja hulk soldateid pandi kinni. Terve organisatsioon laostati. Ei, sedalaadi «läbirääkimisi» on mõttetu pidada isegi vana sõbraga, seni kui sel on relv käes. Nii ta siis ütleski:

«See ei loe. Sa tahtsid vastu hakata.»

«Vihastasin. Sass, anna andeks...»

«Räägid välja.» Ta jutustas lühidalt kurvast loost polgus.

«Mis siin enam...»

Sass istus uuesti laua taha. Silmad maas, segane ja löödud, algas Kusti vaikselt, nagu kinninööritud kõriga. Meenutas lühidalt vanglarüüstamist, joomist, Oolupi ettepuhumisi kergest rahategemisest, vastumeelsust sõjaväkke tagasi minna, neid lugusid, mis Sass juba teadis, ja viimaks ka kaardimängu koos kellegi professori ja väejooksikuga, jättis aga edasised tolle öö sündmused veelgi enda teada.

«Kus see bande praegu on? Kas sa nüüd ka seal käid?»

Poiss seletas: kus see kõik oli juhtunud, et ta viimati nägi neid kaardimänguööl ega tea neist rohkem

midagi. Rääkides hääl pisut selgus ning ta lõpetas üsna tasakaalukalt:

«Kui sa mind sellepärast vaenlaseks tembeldad, et ma sõjaväljale tagasimineku asemel nende keerdu kukkusin, siis on mul küll narristi läinud.»

«Arvad? Kui ma sinu elukäiku ei tunneks, kui ma oma käega ei oleks sind veest välja tirinud — kes teab... Aga nii nagu on, asja pooleli jätta ei saa. Kui on sulle kord elu tagasi antud, tuleb sinust ka uuesti inimene teha, ole sa vahepeal kas või missugust nadikaela mänginud...»

«Sass!»

Aleksander Venima ei teinud sellest teise hingehäda- või tänutunde-häälitsusest väljagi. Tal keerlesid mõttes hoopis suuremad plaanid. Umbkaudsed teated rääkisid mingist samalaadsest salgast, kes näiliselt tegeleb varguste ja tüssamistega, tegelikult aga kuulub Saksa salaluure-organisatsiooni võrku. Seda sasi ühest otsast juba keriti, aga ei tee viga harutada ka teisest, Kusti ja mõne temasuguse kaudu.

Sõbrale ütles ta ainult:

«Ja-jah. Või mis sa siis arvad? Säti ja sokuta sind — aga sina salatsed. Mis inimene, mis seltsimees sa niimoodi oled?»

«Ma ju ise kah... juba ammugi.»

«Võtsid aru pähe? Tõsi küll. On nähtud, ja usun. Roodu tõid ilusti välja. Ja Oolupi tood ka siia nagu viis kopikat. Või muidu...»

«Üksipäini?»

«Paari mehega,» aga otsutas sealsamas ümber. «Ei. Ma tulen ise ka.»

«Sass, sa oled ikka... tore!» kargas poiss teovalmilt püsti.

«Toredus oleneb sinust. Säh, võta tagasi!» viskas revolvri lauale. «Ja nüüd: kutsu mehed, lähme otsekohe.»

Kusti tormas pooljoostes välja. Sass ringutas. Närvid... Sedamoodi, sedamoodi, muheles ta mõttes. Saab selgemaks. Kaugele me nõnda jõuame, kui igaüks ajab oma joru ja hoiab pilpa peal vanu, haisemaläinud tutvusi... Ta sai poisist väga hästi aru. Kuid mis punakaartlane see on, kes nii tühise asja ees risti ette lööb?

Saab enesest jagu, karastub meheks — on kõik hästi. Vajub longu — lendab sulatuspotti... meenus sõna talle näitemängust. Jah, karm, jah, halastamatu, teisiti ei saa. Ka iseenesega mitte. Korralagedus, laostumine vahib iga prao vahelt sisse kui koolera... Kuidas siis? Millega talle vastu astuda? Revolutsioon ei lõpeta laostumist, see avab tee mäda väljavooluks. Aga iga vana mädaniku äärtel kipuvad võrsuma lööved. Need tuleb kohe ära kõrvetada, ära!

Nad läksid nelja mehega, sõitsid, jalad rippu, püssid põlvede vahel püsti, turuplatsilt juhuslikult kätte saadud veovoorimehe lamavoil Oolupi väravasse. Sõitsid parinal ette, kargasid ropsudes maha ja tõttasid rüsinal hoovi. Üksnes paar märga, vereplekkidest puhtaks uhutud lauatükki ja mõned liharibulad koerakuudi ees tõendasid sündinut. Muid jälgi ei paistnud. Koera kisast hoolimata käsutas Sass kaks meest ust ja aknaid valvama, Kusti tõukas enese ees majja.

«Noh, näita teed!»

Poiss lükkas kojast kambrisse viiva ukse koputamata lahti. Oli videvik, ruum hämar. Laua ääres, kus ta isegi oli viina võtnud, küürutasid kaks turjakat meest. Ukse kääksatuse peale ajas teine neist end kangelt püsti. Kuid tundnud ära Kusti, tegi käega laia liigutuse:

«Astu aga ligi, vana pigi! Astu ligi,» pilutas ta õliseid, ärajoodud silmi veretavas näos. Kusti jäi paari sammu kaugusele lauast sõnatult seisma, laskis püssipära kolksudes põrandale. Sass küsis ametlikult:

«Oolup, Aksel Jaska poeg?»

«Mis kuradi tempe sina, Venima poiss, teed?» pungitas Oolup silmi.

«On esitatud kaebus. Pean läbi otsima.»

«Kae nalja!» kähistas mees naerda. «Ega's kiirete asjadega tuld ka nüüd taga ole,» mügistas kavalalt. «Lõpetame selle tilgakese sõbralikult ära,» loksutas ta ahvatlevalt pudelit, mille päras vulksus hea klaasitäis rohekat puskarit. «Toetage taguots toolile! Noh, Kusti, astu lähemale... Ja sina, Karla, mine õige too paar toopi,» viskas selle ette katariina.

Teine, poisiohtu, kuid jässakas, laia kondiga noormees ajas end ägisedes jalule. Ilmselt pani kõva last

ta kõikuma. Laua nurgast kinni kahmates katsus ta minema tatsata, kuid vajus toolile.

«Lapsuke!» patsutas Oolup talle õlale. «Las ma ise.» Ta oli päris kindel, et kui paneb pudeli lauale ja pistab kummalegi viiskümmend, mingit nuhkimist ei tule. Omakandi mehed, peaaegu omad poisid! Tohoo, kurat, ei saa nüüd nendega valmis, kui on rattad ära määritud politseipristavite ja miilitsaülemate juures... Seepärast, ehkki seesmiselt raevutsedes, püüdis ta igati lahket nägu teha, jätta enesest mehe muljet, kel pole miskit karta ning kes ainult sõbralikkusest tahab kostitada valekaebuse tõttu tema juurde sattunud ametimehi, ühtlasi tuttavaid omakandi poisse. Ta krahmas laualt raha ning tahtis Kustist mööda astuda, kuid see pani püssi takistavalt ette ja jättiski selle käele.

«Ära mängi!» jõllitas Oolup talle otsa vaadata.

«Ei lähe kuskile, Oolup. Mehed on väljas,» ütles Sass.

Oolup uuris nüüd asjamehi tõsisemalt, märkas nende tõrkuvalt kalki ametlikkust, kaotas rahu ning peaaegu karjus:

«No mis kurat te siis tahate, kui te viina ei taha? Paberipuru? Olge lahked — nii palju kui kulub!» vedas ta ühe käega püksitaskust esile terve rullikeeratud kanga neljakümnelisi kerenskeid, teises aga krabistas tsaari sajalist.

«Teed siin lõpnud loomi lihaks?» nõudis Sass.

«Kelle asi see on, mis mina oma setukaga... Kas võtan naha või ajan auku.»

«Tahad lõpnud setuka liha maha sahkerdada?»

«Jama!»

«Kus liha on?»

«Palju sa tahad, mees? Oolup ei koonerda! Võta kõik!» tegi ta sammu Sassi poole ja hakkas sellele häbematult kerenskirulli taskusse toppima.

Sassi nägu vedas virilaks. Ta taganes sammu ja otse käratas:

«Arreteerin kohapeal!»

«Sina, sitavares!» Oolup ajas sogased silmad pärani, tegi end nagu taaruvat, vajus pisut paremale ning Kusti nägi, kuidas ta käsi kerkis. Ta nägi seda nii selgesti nagu pildinäitusel, nägi üheainsa hetke vältel,

kuid sellest oli küllalt, et kergitada püssipära ja juhtida tagantkäe tugev hoop Oolupi härjakaelale, otse kuklalohku. Sass vaarus rabinal vastu seina. Oolup aga varises kummuli põrandale nagu niidetud. Nuga lendas kilinal pliidi ette kividele.

«Läbi otsida. Kaasa võtta kõik, mis kahtlane!» käsutas Sass väljudes, pühkis otsaesiselt higi ja korjas ise esimese asitõendina maast noa...

Tagasi sõitsid nad kuuekesi — Oolup ja tema kompanjon seotuna selili vankrilaual. Sealsamas oli ka kompse ja kotte — mitte hobuselihaga, see jäeti lukustatud kuuri — vaid sinke, juustu, suhkrut ja terve hulk tubakat. Peale selle mitmesuguseid kallisasju, ehteid ja kangaid, mille laad reetis, et nad ei kuulu lihunikumaja vara hulka. Teel mäest alla pani Sass oma käe sõbralikult Kusti õlale:

«Sedapuhku, vennas, oleme siis tasa. Üks ühe vastu näitelavale tagasi tiritud. Ja näib, et meil tuleb vist veel elus teineteise eest seista. Mis sa arvad, Kusti?»

Poiss vaikis kaua, siis ütles mõtlikult:

«Miks ka mitte, Sass...»

3.

Vabrikant Lepperti aiamaja aknad säravad tuledes. Pühitsetakse ainukese tütre, ainsa pärija ning ainulaadse tantsijanna Mathilde Katherine Lepperti, alias Tilla d'Ore'i sünnipäeva. Pühitsetakse raske ja segase aja tõttu, kus sisemine vaenlane — punane pööbel — ähvardab elu alusmüüre, panku, mõisaid ja vabrikuid jalge alt ära tõmmata, välisvaenlane — Saksa keisri vägede näol — aga on saartel maandunud ning Segevoldi alla jõudnud ja luurab sealt maaletungimise hetke. Pühitsetakse kõige selle, peaasjalikult aga ettevaatuse mõttes üpris tagasihoidlikult — üksnes nii paarikümne valitud külalise osavõtul ja omavahel. Pühitsetakse külmade suupistete, vägeva haneprae ja kohviga, millede ette ja taha loomulikult kallatakse kas valget, punast või kuldkollast viina, sest Tilla, vaesekene, on ilmale tulnud kadrihane aegadel ning hane ilma keelekasteta ei sööda. Pealegi, kas siis üks vabrikandimaja

pisikene süüdi on selles, et tuhandetes teistes majades konutatakse pimedas, lõdisetakse külmast või nähakse aplaid näljaunenägusid kartulist, mida ei ole suhu pista...

Lepperti kahekordses aiamajas, mis asetseb vaiksel põiktänaval, pooliti peidus kuuseheki, sirelipõõsaste ning akaatsiate taga, on kõike küllalt. On kahhelkiviahjude hubast sooja, on valgust elektriküünaldes helkivatest lühtritest, mahedat plafoonidest hajuvat laevalgust, on täis lauad, on separeeritud kohvi-konjaki nurgakesed, on meeldivaid lõhnu ja kuskilt kõrvalruumist vaikselt saali kajavat muusikat. On ka õhturiietes, saterkuubedes-smokingites ja maani kleitides väärikaid külalisi. On kõike. Või miks ei peakski olema? Tähistab ju Tillakene ise, seltskonna lemmik ja kodulinna uhkus, oma sünnipäeva. Ainult ühest jääb vajaka: ülemeelikust, heast pidutujust. See on nagu kutsutud ja oodatud, kuid tulemata jäänud külaline... Juuakse ja süüakse, kergitatakse klaase ning lastakse elada — teadagi vaikselt — kuid ometi hoitakse silm vargsi uksel. Kas ta ehk ei astu juba sisse, ei asu lauda — see härra HEA TUJU. Aga teda ei ole, ta ei tule — tal on nagu ununenud tee siia majja.

Võib-olla on tal tegemist teisal — seal kuskil turuäärses hoones, kus tööst kõvetunud kätega, aga lootust täis südametega mehed rahva eluasju arutavad, tulevikuroopaid maha panevad... Võib-olla on ta naiste ja lastega seal upakil agulimajakestes, kus nüüd rõõmutsetakse peatse rahu pärast, isade ja meeste kojujõudmise üle, sest nõukogude rahudekreet kõmiseb kõvemini kõikide maade relvavabrikantide kahureist... Võib-olla peatub ta popsitares või moonakamajas, kus eluaegsed teistele töötegijad pikisilmi ootavad oma nurgakese, oma maalapikese kättesaamist, et hakata elama! Elama! Ükskõik, kus ta ka on, kellega ta on, aga ta ei ole siin, ei ole selle pidurahvaga. Ei saagi olla, sest nendega on õel vanaeit VIHA ja rumal poisipõnn HIRM. Kus aga Hirm ja Viha laiutavad, seal ei ole kohta Heal Tujul.

See rahvas istub ja astub hoieldes nagu kunagi äravalitud, püüab nägu ette manada, et talle vähematki korda ei lähe, mis turuäärses majas tehakse, millest

moonakatares unistatakse, mis agulirahvale rõõmupisarad silma toob. Ei, see ilma hea tujuta, kallis kalevis, siidis ja sametis rahvas on veel küllalt enesekindel, küllalt trotsiv, valmis torkeid lennutama, irvitama, jah, küllap veristamagi, sest ta pole relvi maha pannud, ehkki maa ta jalge all põleb ... Ei, just vastupidi: siin kogutakse ennast, kosutatakse koos, otsitakse ühiselt teed, kuidas paremini jalule jääda, vastaspoolt kõige mõjusamalt lüüa. Sest mängus on ju nende olemasolu, seisukoht, eesõigused. Kes pole veel ohus päris veendunud, sellele tehakse see käegakatsutavaks. Kes meeleolu kaotamas, albitakse reipaks. Tantsijatari sünnipäev on kokkutuleku põhjusena täiesti süütu. Tuju nüüdsel ajal kõrvaline. Aga kasutada perekondlikku sündmust poliitiliseks nõupidamiseks, tulevaste käikude läbiarutamiseks — suurepärane idee. Omavahelist vestlust sünnipäeval ei saa ära keelata. Isegi mitte too niinimetatud tööliste ja soldatite valitsus, kuigi ta on keelanud koosolekud, kogunemised, igasugused organiseerimised neil, kes varem rahvuslikust seltskonnategevusest otse elasidki, endid maa majanduse ja kultuurielu juhtideks pidasid.

On hiline õhtutund. On ammu tõustud saalist pika laua äärest. On kõvasti söödud, on maitstud keedetut ja küpsetatut, hõrgutatud suulage hapu ja magusaga. On kastetud ka keelt kangema ja lahjemaga, küll pudelitest, millel on kuldkirjadega mähised ümber, küll teistest, mille hõbepeadesse kätketud korgid paukudes pealt ära kargavad. Teadagi mõõdukalt, igaühe suva ja võimete kohaselt, sest see seltskond peab enesest lugu, veel rohkem aga teiste arvamustest. Purjus või nokastanud inimesi siin ei ole. Naiste näod ainult õhetavad pisut sügavamalt ning mehed on just selles parajas tuuris, kus jutt kõige soravamalt jookseb. Pärast ühist söömaaega istutakse nüüd kõrvaltubades valmiskaetud väikeste lauakeste ääres tassi kohvi ja konjakiga. Klaveri kaas saalis on pärani lahti nagu lennule valmistuva linnu tiib. Aga seda ei mängi keegi. Seintel ilutsevad helepäikeselised Konrad Mäe Otepää maastikud, moodsad siiruviirulised joonised ja mitmed uhked portreed. Kuid neid ei vaata keegi. Nurgatoast helgib vastu trümoopeegel, kiiskavad lakeeritud puhveti

klaasid, uhkeldab terve sein nahkköites raamatuid. Ka nendega pole kellelgi asja. Teises ruumis, mis on täis lillekorve, heleroosa, madala ja mugava mööbliga, mille põrandat katab tihe, pehme, iga jalaastet enesesse otsekui neelav veripunane tekiini vaip ja kus halud lõkendavad kaminas, on veelgi rohkem moodsat kunsti, on raamatuid ja tantsijannale toodud kauneid kinke — nahkköidetest kristallvaasideni. Ent ei muusika, kirjandus, kristall, kuld, hõbe, korallid ega tantsualbumid — ei ükski kaunitest kunstidest, mis siin nii sagedasti on olnud kõneaineks — huvita täna kedagi. Kõik see elu ja rikkus peab olema. See kuulub enesestmõistetavalt elu juurde. Jutuaineks, päevateemaks on aga poliitika. Ainuüksi ja eranditult.

Kaminalähedase lauakese ääres istub trammis ülakehaga mees, kelle saterkuue siilud ulatuvad peaaegu põrandale, triibulises püksis jalg musta lakk-kingaga on visatud üle põlve. Tal on pikk kitsas nägu, harvad juba tuhkjaks tõmbuvad üle pea heidetud juuksed ja ilus, ravitud lõuahabe. Tema vastas tugitoolis on hooletult seljakile majaperemees ise, kuna viisakalt kahele pehmele tumbale toetudes, nagu komme nõuab, nende kõrval, kohvitassid ühes, konjakiklaasid teises käes, istuvad kaks nooremat smokingikandjat. Peremees pungitab silmi, pöördub terve laia õlapartiiga nooremate poole ja raiub kärsitult:

«Kord ometi tuleb eesti sotsialistidel kindel seisukoht võtta. Kas enamlastega koos või nende vastu. Kolmandat võimalust ei ole.»

Et vastu, see on iseenesest mõistetav, aga kuidas ja mismoodi — selle üle annab rääkida. Eriti väljavaadete, tulevikuperspektiivide mõttes. Joonepi avalana näivad silmad kõrge juukselaka all tõmbuvad valvsaks. Ta uurib neid vilunud tegelasi kaupmehepilguga: mis hinda õieti küsida? Mida nii risti ettepandud tehing võiks tõotada? Aga et ta kuivetu ilmega härra näost seda ära ei oska lugeda, loodetavat äiapapat võtab ükskes vahetalitajana, siis viskab ta hooletult:

«Gustav Suits pakub töövabariiki. See on kolmas võimalus, mis muide meile päris hästi passib... Ma arvan — meie ideoloogilisele platvormile.»

«No teate, see töövabariik — see on esteedi unistus.

Põhimõtteliselt küll osavalt motiveeritud, aga ikkagi naiivne. Ainult amorfne unistus. Oleme sellest rääkinud Vilmsi ja Martnaga. Ei saa aru, kas töövabariik on sotsialistlik, ühisomandusel seisev või eraomanduse alusele rajanev seltskonnakord. Aga seda peab rahvas teadma. Ta peab teadma, mille jaoks tööd teeb, mille poole püüab, missugused on ideaalid. Ilma ideaalideta ei seisa elus miski püsti. Kandev idee peab olema.»

Kuivetu mees silub habet, paneb käed kombekalt põlvele kokku nagu viisakas tudeng, kes on professorile andnud ammendava vastuse, vaatab igale kaaslasele otsa ja jääb ootama.

«Töö riik,» hõõrub härra Leppert urisedes oma kukalt vastu tugitooli kõrget serva. «Nagu oleks olemas riiki, kus tööd ei tehta! Minu sada kakskümmend rakkuskätt pluss ametkond teeb seda iga päev, olgu mis tahes võim või valitsus. Riik ja valitsemine töösse ei puutu. Töö on ettevõtja ja töölise vaheline asi.»

«Siiski, siiski, härra Leppert,» tõrjub hellalt väimehekandidaat. «Teie ise olete ütelnud, et mina ei ole tuisupea. Ei ole. Aga tuleb silmas pidada aja moenõudeid. Kui enamlased pakuvad töölistele võimu ja kontrolli terve majandustegevuse üle, siis ei ole sugugi rumal teiselt poolt pakkuda neile kontrolli nende eneste töö ja tööpaikade üle. Võimu võib jätta reservi.»

«See tähendab lasta mõni sepp Tõnts või Jõnts raamatupidamise ja rahakapi juurde? Mis ettevõtja ma siis enam olen!»

Kuivetu mees köhatas.

«Põhimõtteliselt ei seisa asi mitte töö korraldamises. Sellega võib iga lahtisema peaga sell toime tulla. Asi seisab hingeelus. Kas tohib töölise hingeelu ära rikkuda? Kes siis veel ülemaid ja kõrgemaid kuulda võtab, kui kõigil voli käes? Kombed, moraal ja aupaklikkus, need iga seltskonna alused, ei ole töövabariigi unistuses mitte täit tähelepanu leidnud. On vaja, et meie noored sotsialistid küsimuse ka sellest küljest läbi vaataksid.»

«Missuguse sihiga, kui tohib?» päris teine, vibalik, läikivalt pruunide silmadega ja linnunokana etteulatuva ninaga noormees.

«Selle sihiga loomulikult, et kõik eesti parteid omakeskel võiksid kord kindlasti kokku leppida meie eesti rahva tulevase seltskondliku korralduse küsimuses.» (Tema kui vanema põlve esindaja tarvitas ühiskonna asemel järjekindlalt sõna seltskond.) «See enamlaste järele jooksmine, see on õletuli, mis varsti läbi põleb. Ja siis peab meil, oma rahva tõelistel juhtidel, kellele rahva huvid on südameasjaks, suur, kaasakiskuv, tema lootustele vastav programm ette panna olema. Rahvast ei saa juhtida ühe päeva hüüdsõnadega. On tarvis kaugeleulatuvaid, selgeid, arusaadavaid ideaale, nii nagu need püstitas omal ajal õnnis Carl Robert Jakobson.»

«Vabandage, kas teie mõtlete konkreetselt oma, iseseisvat riiki?» küsis teravalt vibalik ühenduslane.

«Minul arusaadavalt ei ole volitusi avaldusi teha teiste nimel,» tõmbus kuivetu isand tagasi. «Võin ainult tähendada, et maanõukogu ringkondades on eraviisiliselt ka seda võimalust silmas peetud — arusaadavalt selleks korraks, kui Venemaal tõesti anarhia pikemaks ajaks püsima jääb, mis meil takistab Vene föderatiivse riigi raamides oma elu arendada, ja kui rahvusvahelised asjaolud Saksa vägede edasiliikumise tõttu niisuguseks kujunevad, et üks väike rahvas oma huve iseseisvuse aate nimel paremini kaitsta suudab kui sõdiva suurriigi külge kuulumisel.»

«Sel väljavaatel on minu arvates,» vastas noor vibalik, «ainult niisugusel korral reaalsuselõhna juures, kui Venemaa jääb nii nõrgaks, et ta peab kõik piirirahvad nende eneste hooleks jätma, ning kui sakslased läänes saavad seesuguse löögi, et nad ei jõua kedagi oma käpa all hoida.»

«Täiesti võimalik — nüüd, kus Ameerika sõdib!» hüüatas Joonep vaimustatult ja viskas kähku konjaki ära.

«Vahest jah. Aga Petrogradi nõukogu oma teadaandes piirirahvaste kohta ei rääkinud sõnagi Eestimaast. Poola, Leedu ja Läti olid nimetatud, meie mitte. Nii paistab, et enamlased ei lase endaga suurt rääkida, kuigi ise kuulutavad rahvastele enesemääramist,» arutas vibalik pikki ämblikujalgu risti seades.

«Tähendatud seletus anti enne Saksa vägede sisse-

tungimist Eesti saartele. Nüüd on olukord muutunud. Teatavasti arutas härra Vilms «Päevalehes» kord seda küsimust. Sakslaste maandumine Eesti saartel on fakt, mis teeb Eestimaast otsekohe rahvusvahelise probleemi, millest rahutegemisel vaikides mööda minna ei saa. Rahuläbirääkimiste ajaks nimelt ongi meil vaja juba esineda rahvusvahelise poliitika subjektina, mitte aga jääda paljalt objektiks, mille ümber teised kauplevad,» dotseeris kuivetu isand kainelt. Ta ees laual seisis klaas morssi ning ta niisutas kergelt huuli. Põhimõttelise karsklasena, kes joovastavaid jooke ei nuusutanudki, talus ta ainult vahel, nagu täna siin, hädaga ära väikese napsitamise.

«Suurepärane!» põrutas peremees Leppert järsku avastusele sattunud inimese ägedusega. «Meil on oma polk Haapsalus. Väeosad siin ja seal. Venelased on segi. Mis on siis veel lihtsam, kui üks väike nips?» Ta laskis näppudega laksu. «Sakslastega üle väina ka natuke sedaviisi,» joonistasid käed kõveraid ringe, «ja ongi ühel heal päeval meie kallis kodumaa poliitiline subjekt, kellega tuleb rehkendada. Ah? Proosit, mu härrad!»

«Polkudele ei või praegu toetuda,» meenutas Joonep oma viimaseid kurbi kogemusi.

«Võib!» ütles sel hetkel kärisev bariton ning nende juurde astus sihvakas mustavurruline leitnant, too kasakataoline suletud Maleva Büroost, kes oli uksel seisatanud ja meeste juttu pealt kuulanud.

«Nalja teete. Või mõtlete enamlasi enamlaste vastu ajada?» viskas Joonep põlglikult.

«Mitte sugugi. Polkovnik Tõnissonil Haapsalus enamlasi ei ole. Kes mehkeldabki — see hoitakse sulgseisus. Siin on osa päid segi aetud, õige. Kuid ka need selgivad kohe, kui rahvusliku aate ja isamaa eest välja astuda. Meie ei ole kõige väiksem rahvas maailmas. Mobiliseerida võime ligemale sada tuhat meest. Sada tuhat meest tublide distsiplineeritud ohvitseride käes — see on tõsine jõud. Niikaua kui venelased omavahel rüselevad, teeb sellega töö ära. Ärge unustage, mu härrad, pealetungija kasuks langeb üllatuse, ootamatuse efekt.»

«Tulevane Bonaparte või sõjaminister,» urises viba-

lik endamisi kamina ääres. Ja siis valjusti: «Teie räägite kui suurtalu perepoeg, kes unustab oma sulased ja moonakad.»

«Pole ka minu asi,» naeratas ohvitser andestavalt. «Tööliste eest, mu härrad, hoolitsete teie. Misjaoks teie end siis eesti sotsialistideks nimetate? Teie mureks on töölised rahvuslikku jõudu kaasa tõmmata. Või keda kaasa ei saa — selge vahe... Aeg ei ole nalja teha. Maal ei hävita enamlased mitte üksi mõisate vara. Järg on talude käes. Vili võetakse ära. Aga talud tühjad — kõht tühi, rahvas näljas.»

«Õige,» noogutas vabrikant ja meenutas õhkega oma ilusat talu Elva lähedal, kus ammu polnud enam käidud. «Õige! Kui sõjamehe kindla käega ühinevad meie sotsialistid ja neid juhivad meie vanad vilunud rahvamehed, võib juba natukene poliitikat teha. Eks ole?» pöördus ta maanõukogu liikme poole. «Teil on leht ja sulg. Teie annate sildi, see tähendab ideelise sihi, meie teeme töö. Valmis, löögem käed?»

Käsi kokku ei löödud. Aga maanõukogu liige noogutas ja mõlemad sotsialistid vaikisid tähendusrikkalt. Alles natukese aja pärast taipas Joonep, kellele tundus, nagu oleks tehing üle tema pea juba iseenesest toimunud, praktiliselt pärida:

«Aga põhimõtted, koostöö alused?»

«On loomulikult demokraatlikud — kõikide eesti parteide vaba ja üheõiguslik võistlus. Poolehoidjate arv rahva hulgas määrab ära iga partei kaalu ja mõjuvõimu, enesestki mõista,» laiutas nüüd käsi maanõukogu liige.

Sealjuures kujutles vana seltskonnategelane, kelle käsutuses olid leht ja sulemehed, hulk seltse või ühinguid, kõige mõjuvõimsamana, teadagi, oma parteid. Sotsialistidest kumbki, nii esseer kui vähemlane, olid veendunud, et kui enamlased veidi pigistada saavad, on tööliste hääled nende ja mõjuvõim garanteeritud. Ainult härra Leppert, kes asja reaalset tagapõhja tundis, ei rehkendanud nii ebamäärase teguriga kui hääletus, rahva poolehoid. Oli olemas midagi palju toekamat. Kui pankadest kaovad enamlaste komissarid, on jälle lahti krediidikraanid, siis hääletagu nad, palju

tahavad — jõud jääb jõuks. Ta käsi krahmas martellipudelil nagu kallikesel ümber kaela kinni.

«Teie lubage, härra Tõnisson, selle peale üks väikene?» kallas ta klaasid hoolikalt täis. «Julge pealehakkamise terviseks, härra leitnant, ja teie, mu noored sõbrad!»

«Lubage mul tõsta klaas meie kaunitari, meie kalli sünnipäevalapse terviseks!» tegi ohvitser kandu kokku lüües ilusa kummarduse.

«Palun, palun... Tilla!» tahtis vabrikant tütart kutsuda. Kuid leitnandi tõrjuv liigutus tähendas, et ta kavatseb tütre terviseks kokku lüüa isaga. Ning peremees sirutas talle muheldes oma klaasi vastu.

Sünnipäevalaps arendas kõrvaltoas, oma lillede ja kinkidega ehitud buduaaris kunstirahva keskustelu. Pikk kreemkollakas, raskest siidist kleit, mille laia särbi otsad lehvisid liblikatiibadena ristluudel, tõstis hästi esile ta ravitud näojooned tumeda juuksekuhila taustal; hooletult üle põlve, kitsas kingas jalg, mida aeg-ajalt nagu mõttes kõigutati, toksas sõbraliku intiimsusega Haukase viikipressitud püksisäärt. Tilla d'Ore'i suured elavad silmad koketeerisid lõbusalt ühe ja teise meeskaaslasega. Kuid vana Lepperti väärika tütrena ei lasknud ta täna Haukasel juttu vedada Berliini ja Pariisi sõjaeelsete revüütähtede repertuaarile, tantsustiilile, kostüümidele või eraelule, milles see end armastas näidata asjatundjana ning võis vesta sadu pikantseid lugusid, vaid juhtis kõik veidigi julgemad vihjed teadlikult päevateemade vette. Siin oli läbi võetud enamlaste kultuurivaenlus — enesestmõistetavalt suvisest operetikeelust lähtudes —, naljatatud käsitööliste seltsi isetegevusliku teatri üle ning möödaminnes puudutatud ka koomilist olukorda, mis tekkis Ajutise Valitsuse ajal keelega. Radikaalsemad katsusid asutustes tarvitusele võtta eesti keelt. Eestlasest kubermangukomissari Poska korraldusel saatsid aga niinimetatud autonoomse Eesti asutused maakeelsed avaldused tagasi nõudega esitada need riigi-, s. t. vene keeles... Lõpuks jäädi peatuma keeleprobleemil üldse ühenduses kultuuritasemega.

Tantsijatari ihukriitik Haukas kiitis enda gümnaasiumi tertsias olevat teinud saksa keeles siledamaid

värsse kui Schiller ja priimas ladina keeles peaaegu Virgiliusega ühehäid. «Kahtlemata on keel kultuuritaseme näitajaks,» väitis ta.

«Ainult oma «Aeneise», maestro, unustasite kirjutamata,» torkas lohakavõitu hoiakuga poeet, kes selles seltskonnas esines ilma lilleta rinnas.

«Fui, kui barbaarne loogika!» kerkisid peast kõrgemale toimetaja käed. «Mina, mu härra, ei räägi praegu hoopiski luulest, poeesiast, vaid keelest, milles see on kirjutatud. Meie teemaks oli ju keel, *lingua*, eks ole?» pöördus ta edevalt ühe ja teise poole. «Keel kultuurivahendina.»

«Täpselt, maestro, täpselt!» kinnitas teenistusvalmilt Rõigas. Ta oli täna sabakuues ja nägi välja nagu noor kelner. «Kui te nüüd, maestro, suvatseksite saladuse avaldada, millises keeles on end kõige suursugusem, peenem ja nooblim väljendada, siis võiksime sellest ehk kohe praktilise järelduse teha meie oma, eesti keele tulevase edasiarendamise kasuks, sest vene keel ei kõlba meile tõesti mitte. See on psühholoogiliselt võimatu.»

Keskealine ülemkooliõpetaja, kes paarkümmend aastat just vene keele õpetamisega leiba teenis, tahtis midagi tunnustavat ütelda Gogoli ja Puškini keele kasuks. Sai aga ainult sõnad «vene keel» üle kitsaste sinkjate huulte, kui temperamentne Haukas nähvas talt sõnakorra käest.

«Vene keel ei kõlba juba sellepärast mitte, et see on lodjavedajate, burlakkide ja sibulasetude, üldse meist madalama kultuuriga, nii-öelda pool-rändrahva ebaesteetiline dialekt. Sest nagu me teame — vene aadel räägib omavahel prantsuse keelt ja ka paremad vene kirjanikud, nagu näiteks Tolstoi, mõtlevad ja töötavad nüansseeritud gallia vaimuvahu abil, kuigi nende teosed trükitakse laiale massile muidugi vene keeles. Nii et vene keel on teatav tarbeaine. Teine asi on saksa keelega. Kuna sakslased on poeesia ja filosoofia rahvas, on väga kasulik saksa keelt tunda, võida ennast selles väljendada. Ja *punctum*. Aga ma mõtlen, meile kui alles ajalooareenile rühkivale noorele rahvale, kelle kaunid kunstid tulevikus peavad maailma vallutama (sealjuures noogutas ta armulikult Tillale) ja

kelle diplomaadid peavad jätma enesest ülendava mulje, sobib siiski ainuliselt ja üksnes maailma gratsioossem, nüansseeritum keel. See on prantsuse keel.»

«Braavo, härra Haukas!» plaksutasid sünnipäevalaps, Rõigas ja noor tõmmu lauljatar käsi.

«Teeme vanast Emajõe Ateenast põhjala Pariisi.»

«Noh, tehke tast enne ikka Pihkvagi,» urahtas ülemkooliõpetaja ja kõndis otsima enesele kohasemat kompanjoni. Teda ei pannud keegi tähele. Tõmmu lauljatar pöördus aupaklikult Haukase poole:

«Aga mis te arvate soome, meie hõimurahva keelest?»

«Juhan Aaviku erihobby, preili. Kas maksab meil nii madalalt, liiatigi nii lähedalt kulda otsida? Meie siht peab olema ikka kaugemale, kõrgemale, lähemale täiuslikkusele. Eks ole?» kergitas Haukas end iga sõna juures hüplevalt, nagu oma jutust keema minnes.

«Soome kultuuri karakter, eriti aga soomlaste moraalne selgroog võiks meile mõnda õpetlikku ehk ikkagi pakkuda,» arvas noor enda ette põrnitsev kunstnik, kelle maalitud lopsakad lilled rippusid kui Tiila austaja kink saali seinal.

«Vabandage, härrased — keel kui niisugune, ära seletatud kõige klassikalisemas keeles, oleks küllap vist *lingua destillata!*» torkas poeet kahemõtteliselt, tõstis kohe klaasi, vaatas sünnipäevalapsele silma, ütles «Proosit!» ja kummutas põhjani.

Naeratustega ulatasid teisedki käed klaaside järele.

Härra Haukas jõi esimest korda prantsuse vaimu terviseks eestlase veres...

Ühes väikeses kõrvaltoas, eri laua taga aga sosistas allohvitser Jalak, kes oli igavust tundes aknast tänavale vahtinud, samal ajal oma kahele niisama väikese aukraadiga ja tähtsusetule kaaslasele:

«Poisid, kurat, all on patrull!»

Nemad, patalionimehed, olid siin kõik erariides ja ilma lubadeta. Ei olnud mõnus sattuda kontrollijate kätte, liiatigi säärase seltskonna hulgas, mida nad ise võõrastasid. Leitnant oli nad kaasa kutsunud kui ihukaitsjad ja saatjad (muide oma ustavad jüngrid), õiendagu siis ka tema. Ning Jalak ruttas ülemusele teadet viima.

Asjad jõuti vaikselt, naisperet häirimata, nõnda korraldada, et kui ukse taga teist korda helistati, seisis kojas nagu aukülalisi vastu võttev spaleer, mille ninas olid majahärra ise ja leitnant, edasi allohvitserid vastamisi Joonepi ning vibaliku ühenduslasega. Terve pool jagu mehi sai kindla käsu talitada inglise põhimõtte järgi «minu kodu on minu kindlus», mitte mingit patrulli üles lasta. Esimest korda seisis siin külg-külje kõrval mõnede eesti parteide ühisrinne, parteide, kes pärast ka avalikus poliitikas üle rahva peade üksteisele käe ulatasid.

Turjakas majateener, ühtlasi kutsari kohustetäitja, kergitas kaitseketi ja — lävelt paistis ainult kolm soldatit, püssid toruotstega alaspidi õlal.

«Miks teil aknad valged on?» nõudis neist esimene.

Peremees tegi üliviisaka pihaliigutuse.

«Väike perekondlik sündmus.»

«Määrus käib kõikide kohta. Rahvakogunemised on keelatud.»

«Vabandage — ainult mõned sõbrad. See ei ole rahvas.»

Soldat luges silmadega mehi.

«Peab järele vaatama, mis koosolek siin on.»

Sel hetkel astus end pöördvarna varju hoidnud leitnant ette.

«Ei ole vaja. Siin olen mina oma meestega ja veel mõned omaksed. Kas te mind ei tunne?»

Soldatite peamees mõõtis pilkudega üht oma pataljoni roodukomandöri, kes oli tuntud kõva natsionalistina ja kelle roodu peeti üldse tagurlikuks. See ei võtnud osa ei demonstratsioonidest ega patrullteenistusest, hoidus kõigest kõrvale. Ka nende komitees ei olnud enamlasi. Need olid halvad ended. Panid mehe mõtlema.

«Mitmendast roodust?» nõudis leitnant ametliku tooniga.

«Kuuendast.»

«Nimed?»

Vana distsipliiniharjumus ajas soldatile iseenesest sõna suhu. Aga ta kogus ennast kohe, neelas eksimuse lõuapärasid kokku surudes alla, viskas ohvitserile kurja pilgu ja ütles pead püsti lüües:

«Patrulli juhin mina, mitte teie, leitnant.»

Härrad naersid kooris.

«Juhtige, juhtige, seltsimees soldat!» irvitas kaasa leitnant.

«Vaata, kui vapper eesti poiss!» hüüatas vibalik.

«Peremees, vapratele eesti soldatitele väike kärakas, mis?» leidis enda arvates õnneliku ülemineku Joonep. «Ega's nendegi suu . . .»

«Tohib, mu härrad?» uuris Leppert soldatite ninameest.

«Patrull,» raputas see pead.

«Tõsi jah. Nad on ikkagi teenistuses, korrakaitsjad,» ruttas toetama leitnant.

«Ehkki ise vist purupunased?» täiendas ennatu Jalak.

«Ja teie — olete siis valged, kodanlased?» lõikas lai irve soldati plekksileda näo grimassiks. Ah säärased need päris-kodanlased siis ongi! «Niisugusel korral härra peremees ehk teatab oma külaliste nimed. Võta paber ja pliiats!» käsutas ta oma teist kaaslast.

«Lubage, siin ei öeldud mitte «valged», vaid öeldi ainult teie kohta, et vist punased, härra patrull. Mina vastutan oma külaliste eest. Kõik ausad inimesed,» protesteeris Leppert.

«Kes nad on?»

«Härrad, nagu näete, on siin. Mõned vanemad daamid koos minu tütre, tantsijanna Tilla d'Ore'iga, kellest ka teie ehk olete kuulnud ja kellel just täna juhtub olema sünnipäev, seal üleval.»

Soldati huuled läksid torru, nagu oleks ta tahtnud vilistada. Vaat kuhu nad olid sattunud! Tilla d'Ore — see, kelle pilt ilustas tihti ajalehte, kellest kirjutati kui maailmaimest, aga kellest uulitsapoisid samal ajal laulsid kõlksuva riimiga:

«Läeb läbi linna uhke hoor,
kel nimeks antud Tilla d'Ore . . .»

Narr muidugi niisuguse juurde sisse tungida. Kuid teiselt poolt — pagana põnev näha, kuidas üks sedasorti linnuke sünnipäeva pühitseb, keda ta söödab-joodab, kes on see kaaskond? Silmadega mehi tunnistades ning näo järgi peale leitnandi tuttavaks pidades veel Joo-

nepit ja paari noormeest, ei uskunud ta hetkekski juttu, et terve meespere seisab siin. Ja milleks õieti needki siin seisid . . .? Neid oli kaheksa patrulli kolme vastu . . . Sellepärast ta küsiski külma torkega, et kui peetakse sünnipäeva, miks siis härrad seisavad kojas rivis?

«Jah,» laotas peremees oma rasvunud käsi. «Segased ajad. Ei või teada, kes sisse kipub. Parem kõigeks valmis olla.»

«Nõnda. Näha jah, et siin pannakse kurat teab milleks valmis. Nõuan laialiminekut.»

«Olge head, oodake natuke, oodake. Niikuinii varsti minnakse.»

«Kohe.»

«Ei ole ilus külalisi ehmatada . . .»

«Kes neid ehmatab? Vaatame ainult dokumendid üle.»

«Räägime sellest homme kasarmus,» pani ette leitnant.

«Mina räägin siin.»

Kuidas see rääkimine lähemalt välja oleks kujunenud, mismoodi jonnakas patrulliülem härraste isikuid oleks kindlaks tegema asunud, kes seda teab, kui mitte samal hetkel trepi ülaotsale poleks ilmunud vana daam, roosatav härra käevangus. Need olid külalised, kes kavatsesid vaikselt, *á la anglaise* lahkuda. Soldateid nähes tardus daam ülemisele trepiastmele, vajus siis vastu mehe õlga, lõi käed silmade ette ja karjatas:

«Mein Gott, derselbe Mann!»

August Jaanis ei mõistnud sõnagi saksa keelt, aga ta mäletas naist — mäletas liiga hästi, et viivitada, lasta end tunnistajate juuresolekul pangadirektor Hülpe maja puistajaks tembeldada.

«Ma ütlesin, kohutate asjata mu külalisi!» noomis Leppert.

«Kurat!» vandus patrulli ülem ja pöördus järsku ukse poole.

«Ha-ha-haa, ühel lõi kõhu lahti!» irvitasid soldatid.

Siis klõpsatas uks nende järel kinni ja härrased vaatasid arusaamatuses üksteisele otsa, seejärel trepile. Sealt antud seletus oli lühike ning veenev.

Kui seltskond taas üleval koos istus ja mehed asja omavahel arutasid, lõi maanõukogu liige seda kõike

kuuldes nagu vana naine hädaldades käsi kokku: «Ja niisuguste abil tahavad nad valitseda! Kuulmatu. *O tempora, o mores!*»

Leitnant tõotas küsimuse pataljonis ametlikult üles võtta.

«Seda teie ei tee,» hoiatas Leppert.

«Miks? See on minu kui ohvitseri kohus.»

«Teie kohus? Teie kohus on pataljonis lõuad pidada ja aega oodata. Õiget aega. Mitte mõne uulitsapoisi moraali pärast närve kaotada. Pealegi, mille poolest see mees hullem on kui need, keda «Nälgijate Ühisuse» sildi all saadeti analoogilisi ekstsesse toime panema?» nõudis peremees kaalukalt.

«Rahunege, mu härrad! Võib-olla on tõesti nõnda õigem. Ei ole vaja ette rutata. Väikesest märkusest lehes aitab, et luua teatavat meeleolu nende Punakaardi ja patrullide vastu, aga meie «omakaitse» kasuks. Fakt on suurepärane. Elanikkond võtab selle tänulikult vastu,» noogutas maanõunik paljutähendavalt.

«Aga minu kuld, minu lauahõbe, minu...» ägas vanaproua Hülpe ja laskis enesele tuua klaasi külma vett.

«Nendest olete nagunii ilma,» arvas Leppert. «Aga ega's maailmast kuld ja hõbe otsas ole. Nõus, härra Hülpe?»

«*Jawohl,*» matsutas paks mees huuli. «Kõike tuleb kainelt võtta. Ainult *meine Mutter* — suvest saadik on ta nii närvöös...»

«Arusaadav...»

Kõigile oli kõik arusaadav. Kuid seda asjalikku jututooni, mis enne valitses, hea tuju asemel valitses, enam kätte ei saadud. Pidu, veel enam aga läbirääkimised, olid rikutud. Kui teade öisest patrullist Tilla d'Ore'i buduaari jõudis ja soldatit seal kirjeldati, kargas Rõigas väga teotahteliselt püsti nõudega, et näidatagu talle kohe toda meest. Ta ehk teab teda nimepidi. Kuid selleks oli hilja.

Hiljaks jäi ka August Jaanise ettekanne pritsimajas salapärase koosviibimise kohta. Aleksander Venima ei leidnud sealt pärast kesköödenam ühtegi võõrast. Paljutähendavat juttu rääkisid ainult koristamata lauad ja tühjade pudelite patareid.

«Pidutsete, nadikaelad, nii-öelda katku ajal!» käratas ta tööturile.

«Mis teha, juhtub,» kehitas see viisakalt õlgu ja luges ette nimed, keda ta arvas kohaseks mainida. Teised aga jättis külmalt kõrvale, sest ta teadis väga hästi, kui lapsekingades oli veel tööliste võim. Kartma seda pidi, aga petta võis ka, kui oskasid...

«Selle vabrikandi pool käib koos mingi valitud bande,» teatas Venima järgmisel päeval korrahoidmise erikomiteele. «Tuleks silm peale panna.»

Pandigi. Kuid — pessa ja pesast välja lendasid ainult tillukesed, kõige tähtsusetumad linnukesed. Eriliste isikute kooskäimist ei märgatud. Valve osutus peagi ülearuseks.

Kasarmus hoidus leitnant kuuenda roodu meestega kokku puutumast niisama piinlikult kui soldat August Jaanis leitnandi silma alla sattumast. Juhtumist Leppertite pool sosistati ainult mõnes üsna kitsas ringis, kuni ühel päeval loeti lehest, kuidas kahtlased elemendid, punaseid linte ümber käsivarre tõmmates, mängivat nüüd segasel ajal linnas korrakaitsjaid, tegelikult aga valmistavat ette röövkäike viisakate inimeste korteritesse umbes samasugusel viisil, nagu see toimus suvel «Nälgijate Ühisuse» sildi all.

Täitevkomitee nõudis lehelt seletust või õienduse avaldamist. Kumbagi ei järgnenud.

«See pasun vaja kinni lüüa,» kurjustas Venima.

«Ootame,» soovitas Mehin, «kuni saame oma lehe käima. Päris ilma ei või linna jätta. Kuulujuttudega tehakse veel rohkem kahju.»

Ka see oli õige. Ent Sass ei saanud rahu. Kui teised nägid lehe kisas võitluse üht avaldumisvormi, sihilikku mustamist, siis Aleksander Venima arvas end tundvat ka asja pärisjuuri. Tal hakkas kujunema väike plaan. Kuid enne ilmus mees ise kindla nõudmisega lasta ta Punakaardist lahti. Tema ei kõlbavat mitte millekski. Seletada ei maksvat, kõik olevat niigi selge.

«Küll sa kuskile ikka kõlbad,» lohutas Sass, pani ta ootama ning astus ise Mehini juurde. Seal istus parajasti ka Haspe. Venima ladus asjaolud lagedale, küsides risti: mis teha punakaartlasega, kellel on plekid küljes?

«Välja!» otsustas viivitamata Mehin.

«Kuidas ta nimi on, mis mees?» huvitus Martin.

«August Jaanis, Taaveti poeg.»

«Jaanis?» kohmetus Mehin. Talle meenus sinelilaenamine, meenus vigastatud näoga soldat, meenus äkki imeselgesti terve too omapärane stseen väikeses agulimajas, kus ta veebruaris uuesti kohtus Vandaga. Vahepealses tööraginas oli see kõik vajunud kuskile mälu tagamaile. Piinlik isegi, et pole huvitunud, mismoodi vend... Ning ta vaatas ebalevalt ühe otsast teise otsa: «Ega ometi seesama Jaanis...?»

«Täpselt sama,» vastas Martin kõhklemata. «Minu naise õepoeg ja Vanda Jaanise poolvend. Atsakas asi...»

«Kurat võtaks! Vaat kus lugu!» pahutses Mehin, nagu oleks ise milleski süüdi.

«Narr värk,» möönas Sass ning jutustas lühidalt, kui lähedane on Jaanis talle enesele, mismoodi mees üldse Punakaarti sattus, kui hoolikalt ta ülesandeid on täitnud ja kui kehvasti end praegu tunneb.

«Noh, tark kohtumõistja, mis sina teeksid?» nõudis Mehin Martinilt kui kõige vanemalt.

«Mina, teate,» kobas Martin sõnades, «mina tuuseldaksin poisi läbi ja saadaksin edasi pursuisid puistama. Tal on seda verd. Ainult mitte siin.»

Sellest mõttest sugenes tõsine, asjalik arutelu. Maale oli vaja julgeid, hakkajaid mehi. Mitmelt poolt teatati salapärastest liikumistest, vastaste jõudude koondamistest, laskmistest ja mõisate ülevõtmise takistamisest. Sassil leidus andmeid isegi pataljonist puhkuse võtnud kasakavurrudega leitnandi sõitude kohta. Mõisamehed siit ja sealt palusid saata kedagi, kes neid õpetaks püsse käsitsema.

«Kas Jaanisest niisuguse töö peal asja on?» kahtles Mehin.

«Mõtlesin proovida,» ütles Sass.

Veel samal õhtul sai August Jaanis korralduse pataljonist puhkus nõutada. Oli teada, et ohvitserid punasemaid mehi meeleldi laiali lasevad. Komissariga andis asi seada. Miks mitte kasutada neidsamu võtteid, mida kasutasid eneste maskeerimiseks valged?

Mõne päeva pärast olid August Jaanise paberid kor-

ras. Ta nii-öelda kolis üle pritsimajja. Õhtul aga, kui Tähtvere postivedaja — vaese kandimehe, kohaliku punakaartlase — regi hoovi lasti ja heintesse mõned püssid ning padrunikast pisteti, ronis rekke vaikne, pasliku üle pea kiskunud soldat, mõisa tallimehe tädipoeg, kes läheb selle juurde puhkusele. Ka vindid läksid tallimehe kui Punakaardisalga ülema käsutusse. Küliti heintel meenutas põdev soldat omaette nüüd hoolega Sassi viimaseid juhtnööre: elad ja oled, ise midagi ette ei võta, end millessegi ei sega. Tallimees Lamp teab kõik, mis vaja teha. Sina ainult õpeta meestele, kus vaja, laskmine selgeks ja pane tähele. Aegajalt tule, räägi. Kui asi nõuab, ole nagu välk kohal... Sina oled rähn, kes koputab... Sest seal kuskil peab olema üks pesa. Pea meeles, rähn koputab... Rähn oli paberite järgi nüüd ta nimigi.

4.

Sula ja sooja ilma tõttu tundus talve alguski veel päris hariliku sügisena. Päevad olid sonnused ja umbsed. Öösiti rabistas vihma. Koos õhtuti algava sajuga läks ühtlasi nii hullpimedaks, et äärelinna poriseil tänavail tuli vahel teid otse kombata. Mingisugust valgustust ei olnud. Saksa tsepeliinide hirmul pidid aknadki pimedad olema.

Ühel säärasel hullpimedal õhtul, kus sõrme suhu pista ei näe, koperdas üksik mees linna idaserva, Lepiku ja Karjamaa tänavate poole. Jõudnud luha äärde välja, otsis ta jalgadega tuttava suure kivi ja istus sellele puhkama. Aknad pidid küll pimedad olema, aga luhalt vilkus ometi ähmane tulesilm. Seda mees just sihtiski. Raskelt ajas ta enese püsti, haaras kompsu taas kaenlasse ja plärtsis mööda vedelat turbamaad, mis kohati kippus saabast jalast ära kiskuma, tulukese poole. Peen vihm pesi ühetoonilise salapärase sahinaga pimeduses kükitavaid hooneid, maad, aedu. Kui vahel kõmatas maantee pool ratas, tundus, nagu oleks sellesse umbpimedusse auk löödud — nii rahutult viskles kaja lagedal, vettinud luhal.

Urmi majalogus elati nukrat ja ilmetut elu. Koos

päikesepaisteliste suvepäevadega kadusid siit ka külalised ja trallingud. Härra professor oli pärast linnavalimisi oma passijale käsu andnud oodata ja seletanud enese mõneks ajaks teise linna sõitvat. Ka väeosa, mille mehed siin liikusid, viidi kiiruga minema. Räägiti, et liinile. Nii jäigi majake vaikseks ja näljaseks. Vana Jüri käis jälle tänavanurkadel mütsi sirutamas ning tütar ravis mingit salapärast paiset kaenlas, mis kuidagi paraneda ei tahtnud. Ootamatu külalisena oli õhtu eeli ilmunud Maali, et ära viia oma väike riidevaru. Kuid jäi jututama ja otsustas pimedas mitte minna, ehkki talle siin enam sugugi ei meeldinud, ta isegi imestas, kuidas võis küll inimene kevadel säärasesse urkasse pugeda. Nõnda konutasid naised tujutult laua ääres, kuna vana Jüri ahju paistel, milles vissis jõe uitpuudest tuli, oma paljaksvõetud pihta soojendades seda mingi haisva määrdega võida püüdis.

Petrooleumipuuduses oli Jüri kuskilt prügikastist korjatud rasvaräsust pätsinud porganditaolise küünla, mis pragisedes ja hubisedes laua nurgal põles, saates tuppa ähmast valgust koos kirbe lehaga. Ruumikene oli, nagu ikka, räpane. Naised aga ei pannud seda tähele. Neil oli tegemist oma elu-olu sõelumisega, kohtupidamisega. Liine ei saanud aru, kuidas võidakse nõnda mitmeks ajaks ära sõita ning teenija-inimest ilma kopikata ootama panna. Maali sarjas oma kaotatud teistpoolt.

«Kaheksa aastat kõlbas. Tulla ja minna oli hea küll. Aga nüüd korraga — ei kõlba. Tähtis tegelane, tribunali kohtumõistja!»

«Ah, said vähemalt mehe nimegi. Aga mis mina? Põe, kurat, ja virele — ei tea, kelle armust?» pahandas Liine häälega, mis tuli kui vanast grammofonitorust.

«Miks sa ei lähe siis tohtri manu?» sähvas vanamees.

«Sina ka midagi tead tohtritest või mis!»

Küünlake oli vubisema hakanud, jäi pimedaks. Vanamees liipas juurde, et lämbuvat leeki taas hinge õiendada, katsus oma tõmpide sõrmedega tahi otsa näpsata. Kuid lõngatükk jäi põidla külge ning küünal kustus.

«Mis sa, vanasarvik, selle tule seljas!» tõreles tütar.

«Valu ei ole tühjal, mis mina!» haarati ahjust põlev

raag ning aidati tuli uuesti hinge. «Vilets teine nagu vaese inimese elu... Rudi ja sudi, puuri ja uurista nagu sitasitikas. Aga lähed ikka maamulku. Kõik lähevad. Saksad ja sandid...» Ta haaras peoga puusalt, kuid midagi tabamata ainult sügas end mõnusasti värvli alt. «Kus olid ikka mehed lubama leiba ja rahu ja kõike heast paremat... Aga ei midagi. Kes see n'd vaesele. Või kust nemadki... Sõda sõdib edasi. Leivakesed puu otsas ei kasva.»

«Mis asja sinusugune siis ka tahaks saada?» puksas Maali naerma.

Liine valmistus sõnakese ütlema pettumusest, lootustest, mis ei täitunud. Kuid siis kuulsid nad kõik väljast tatsuvaid, poris plätsiva inimese samme ning ta jäi vait. Ukse taga kobistati.

«Peab olema teatud inimene, kes pimedas,» erutus Liine. «Äkki...» välgatas tal mõttes. Ja käsutas kohe isa: «Käi sina, vanamees, asemele! Ma ise.» Ta läks ukse alla ja hüüdis: «Kes on?»

«Lase aga sisse. Tuttav mees...»

«Kolja!» kargas Maali puudutatult püsti. Kõige vähem lõbu tegi talle praegu kokku sattuda äratõugatud soldatiga. Kuid putkata polnud kuhugi. Kähku pani ta palitunööbid kinni ja sidus rätikunurgad sõlme. Saab kohe minema lipsata, kui vaja.

Niipea kui haak lahti klõpsatas, vajus koos niiske ööõhu ja porihõnguga sisse hall mehekogu. Ta oli sinelis, peaaegu suuni porised säärikud jalas, papaaha peas.

«Näed sa, missugune külaline!» katsus Liine end elavaks sundida, kuigi soldati ootamatu ilmumine ka talle mingit rõõmu ei valmistanud.

Mees viskas pambu kolinal lauale.

«Kas öömaja annad?» Ja siis kohe Maali poole: «Ah ikka ka siinpool. Tere, Maaluška.»

«Ei ole. Tulin ja lähen kohe. Töö, tead. Nüüd tööliste valitsus. Kõik teevad tööd.»

Mees irvitas laia hääle ja kogu näoga:

«Peab see alles töö olema, mis sina öö ajal teed!» Tõmbas hinge ja päris siis Liinelt: «Noh, kas võib vatid maha võtta?»

Naised vilksasid teineteisele otsa vaadata.

«Mina tööinimene, jah. Lasen kohe jalga,» kohendas end Maali.

«Eks sa siis võta,» nõustus Liine. «Aga ninaesist ära oota. Seda ei ole.»

«Sellega saame hakkama. Tõmba kott lahti!»

Sinel leidis naela ning mees pingi kaksiratsa istme alla.

Liine näppis rohekast sõjaväeriidest koti köidikuid. Sealt veeres lauale ühest küljest lapikuks lõigatud suur juustukera, pool ümarat soldatileiba ja tume toobine õllepudel.

«Vaat kus pursui!» laksatasid ta käed kokku. «Kust sa niisuguse noosiga tuled?»

«Pikalt teelt. Pikad jutud!» kahmas mees pudeli, vedas korgi pealt ära, kummutas sealt hea lonksu ja ulatas perenaisele. Ise aga tõmbas saapasäärest pussi ja asus juusturatta küljest nüsima pakse kamakaid. Neid jäi aplalt vahtima Maaligi. Mehe käed olid küll räpased, aga säärast juustukäntsakat ei juhtu ette iga päev.

«Noh, võta sina kah, Maali!» sundis mees teda vähimagi kibeduseta. «Ajame sõna juttu. Mis elu te siis nüüd elate siin ka? Mis poisid, mis Kusti teeb?»

Maali toetus pingiotsale, laskis tilga viina huultele, hammustas juustu peale ja rääkis, mis teadis.

«Eeh, kahju! Oleks pidanud ka siia, nendega punti jääma... Nõnda, ühest kohast teise, jäta või elutossuke...»

Naised tahtsid teada, kus ta on olnud. Ja soldat jutustaski lühidalt:

«Vedasid siit Lätimaale, et sakslase vastu... Aga kus seal vastu! Nihutati Pihkvasse, sealt, kuradid, ajasid viimaks Gatšinasse Kerenskit kaitsma... Mis sa sitta kaitsed või... Madrused tõmbasid tule peale, kasakad hoidsid nahka, noh, ja siis panime meie kah plagama... Aga kus sa, hing, lähed? Ees ja taga punased. Ei jäänud muud üle, kui tagasi armsale Eestimaale... Siin pidi uuesti väed kokku kogutama. Püssi eest sai ühe meieri käest võetud see nassvärk, ja siin ma nüüd olen...»

«Tulite terve polguga?» huvitus Maali.

«Mis polku seal enam! Nii kui Gatšina alt tulema panime, nii igaüks sinna läks, kuhu nina näitas. Punased igal pool ees. Telli ja pressi, et oled eksinud soldat, koduteel, et vanast väest ära jooksnud, siis lasevad hädaga edasi, muidu vaata, et saad tina. Valge, ütlevad... Ah, kurat! Venemaa, vaeseke, on läbi. Kõik putkavad. Kindralid ja ohvitserid, soldatid ja ametnikud, krahvid ja krahvinnad... Mis siis meiesugune! Aga kuhu sa jooksed? Kuhu?» küsis mees nagu iseeneselt ja krahmas taas pudeli. Jõi, pühkis suu puhtaks ning lisas avameelselt: «Räägiti, et siin valgekaart... saaks nende juurde, kurat...»

««Omakaitsest» seletavad siin,» teadis Maali.

««Omakaitse», see on eesti härrade värk. Ei lähe meiesugusele...»

Mida see mees tahab? Mis ta õieti otsib? Mis pagana valget ta taga ajab, kui teised puha teevad punast? näris Maali viletsa jooksiku juustu ja rõõmustas endamisi, et oli osanud temaga õigel ajal lõpu teha. Tahab Liine nüüd ta enesele kaela võtta — võtku. Mis pistmist temal ühe poolnälginud hulgusega! Nähtavasti mõistab mees seda ka ise, ega ta muidu möödunust nii vaikselt mööda lähe. Kuid just sel hetkel pöördus jooksik Maali poole ja küsis silma pilgutades:

«Ja sina, Maaluška, lõõritad ikka nagu lõoke? Keegi ei ole puudutanud, vabrikust piiksugi teinud? Vaat kui vahvad vennad, kuradima ausad poisid!» naeris ta virilalt ja kurjalt.

Maali vihastas, viskas juustutüki lauale.

«Kas sina tahad's sellest plärama minna või?» nõudis ta kätt väljakutsuvalt puusa torgates.

Teise laiad kollased hambad läksid irevile.

«Mis mina. Kõik oleneb sinust enesest, kallikene...»

«Minust?» kargas naine püsti. «Tahad külge kleepida või välja pressida? Lase aga kuulda!»

«Mis sa nüüd nõnda? Mis sa tormitsed! Minusugusele kõlbab praegu teadagi suurepäraselt naine, kes teenib, ja kõlbab pesa kah.»

«Alatu!» turtsus Maali. «Tead väga hästi, et kui alpima hakkad, on sul enesel silmus kaelas.»

«Silmus! Rahad teevad silmused lahti... Kas sinul raha on? Minul praegu ei ole... Kui professoriga

kokku saan, peaks patakas tulema... Siis maksan tagasi.»

«Professor on ära sõitnud,» ütles Liine.

«Võib-olla on, võib-olla ei ole ka... Kust sina seda tead?» uuris ta väga teravalt naist.

«Saatis ise mulle sõna. Ja uks on kinni.»

«Uksed on kah nagu silmused — kellele kinni, kellele lahti,» irvitas mees nüüd Liine üle sama tigedalt kui ennist ta sõbranna üle.

Naist haaras kiivusesööst. Ta väänas käsi, kujutledes professori juures talitavat teist, mõnd nooremat, ennast aga äratõugatuna, risuhunnikusse heidetuna nagu roiskunud õuna. See oli valus ja kibe... Maali silmis aga välgatas mingi aimdus, siis lõi loitma viha. Kui see mees nõnda... siis hoidku oma nahk! Viimaks kõik üks kamp — professor, poeet, see siin ja nood suvel seal metsas... Küll ta nende vastu rohtu leiab! Nii loll ei olda, et hakatakse ähvarduste peale kokku tassima raha, nassvärki, ei tea mis... Ega see enam suvi ole... Ei! Ta nihutas end pikkamisi ukse poole, pani käe haagile ja ütles sealt:

«Sina, mees, sa valitse oma suuvärki! Või muidu silmus tõepoolest leiab mõne kaela...» Hüüdis ähvardavalt, kargas uksest välja, lõi selle paukudes kinni ja kadus pimedusse.

Mees naeris laia lõuaga, naeris nagu etendust. Kuid siis jäi äkki vait, tõmbus väga tõsiseks, tõusis, lükkas ukse lahti ja hüüdis pimedusse:

«Maaluška, ma tegin ainult nalja!»

Vastuseks rabises põrandale vihma.

«Kus ta siis nõnda? Ikka tõega ei ela enam siin?»

«Ammugi ei ela.»

«Loll!» tagus mees enesele rusikaga vastu pead, kargas veel kord välja pimedusse, kuid tuli tagasi süngena.

«Võtame, Liine!» kergitas ta pudelit, kuhu oli jäänud ainult väike lonks.

«Kui seesugust oleks iga päev süüa,» kiitis Liine juustu. Ta oli väga rahul Maali minekuga.

«Kõike leidub. Oleks ainult püss!» õhkas mees pead käte vahele peites.

«Sina siis — püssiga?»

«Aga kuidas siis? Ega's nii saa, nagu sina siin... Jäta mind enda juurde, vaatame, hakkame ehk elama...»

Kui viimane viinatilk oli rüübatud, ütles naine:

«Eks sa ole siis — niikaua, kui ma tööle lähen.»

Mehe silmad välgatasid võidukalt.

Varsti sahistas naine aseme õlgkoti kallal. Mees vedas saapad jalast, surmas sõrmeotsaga küünlaleegi. Ase nagises. Seejärel jäi kõik vaikseks.

Aknale aga nirises endiselt vihma ning laual juusturatta kallal sahistasid prussakad — samasugused ahned ja täitmatud nagu nood seal asemel. Kui kõik oli päris vaikseks jäänud, tatsas sügavas pimeduses laua juurde sant Jüri, kobas ringi ja kahmas pihku oma saamatajäänud osa. Kahmas ja asus seda himukalt purema...

Prussakana hiilis «Kerenski kaitsja» mõni päev hiljem ka juuksuri juurde sisse, kus Maali töötas. Laskis ennast raseerida ja nõudis raha — prussaka õigusega teadagi. Kuid teda ei võetud kuulda, ta visati välja. Maali tuurid ei jooksnud enam tema-mehe tuuridega kokku. «Kuidas inimene võib!» kurjustas ta iseenesega ja sepitses plaane minevikule kriipsu pealetõmbamiseks. Täielikult. Niisugusel ajal sihukeste inimestega — ei saa teisiti!

5.

«Palun,» pani naine harja käest, raputas juuksekarvad maha ja vaatas jalgadega kolistavat maameest, kes aeglaselt tõusis, käe taskusse pistis ning küsivalt tema poole vilksas.

«Üks rubla,» teatas ta. Nõeltega ilusasti ülespistetud soenguga ning vastu keha liibuvas kitlis, mis küll ei olnud laitmatult puhas, jättis juuksur enesest päris huvitava, elujulge naise mulje. Ta tundis hästi seda enesel peatuvat pilku. Pöördus aga raha võttes jahedalt ära. Iga uksest sisseastujaga ei kõlba ometi koketeerima hakata! Kundesid käib missuguseid. Silma viskama ja lobisema kipuvad paljud. Siiani polnud lõõpimisest keegi kaugemale pääsenud. Täna puudus tuju sellekski. Või mis sa kekutad, kui endal kõik asjad

rumalalt sassis, sassis ja puntras nagu võrgud! Kolja häbematu rahapressimine, siis kutse, milles kästi Martin ja Amalie Haspe abielu lahutamise asjus kostjana tribunali kohtu ette ilmuda... Kodune «teater» rätsepast lavategelase poolt, kelle juures Maali praegu elas, väljaviskamise ähvardus, kui ta oma vigureid ei jäta... Oh jaa, rätsep nimelt pidas kohtukutset Maali võtteks, et end tema juures «seaduslikuks» teha. Kuid vigurist oli Maali sedapuhku kaugel. Alusetu süüdistus härmistas sama kõvasti ta meeli kui Kolja nadikaelsus. Ei suutnud kuidagi leppida ka sellega, et ise aina maailma mööda ringi tõmmanud Martin — see pahanduste juuretis — võtab nüüd enesele õiguse lahutust nõuda. Ei, härra tribunalist, raevutses Maali, nii lihtsalt see laul ei lõpe! Sada stseeni teen sulle, kohtu ees mustan ära, kui sa ei jäta! Tema kõrvus kõlas «lahutatud» umbes võrdselt «kõlbmatuga». Aga mismoodi kõlbmatu, kui naine isegi mingit haigust ei põe, mida kuulis teisi põdevat, ja kui mees aastas ainult paar korda end näitamas käib? Mis mehenaise elu see niisugune?! Kui just puutükk ei olda, siis teadagi... Sest oma kõrvaltuuridele vaatamata pidas ta end naiseks, kes veel lapsigi võib saada, neid kussutada ja kasvatada oskab, kui vaja. Seda valmistus ka kohtu eeski tõendama. Heakene küll, on mõlemad lillutanud ja linksu lasknud, aga lepivad ära, elavad veel nagu turteltuvikesed...

Maali tööaeg oli läbi. Ta pani kitli kappi, luges rahad üle, andis vajaliku osa perenaise kätte, jäägi — jootrahadest kogunenud summakese — aga pistis käekotti. Palgaga kokku polnud nuriseda. Rohkem kui juhuslikud lokkimised ja maniküürid. Pidev töö, mis enesetunnet tõstis, hakkas meeldima. Sedagi tahtis ta Martinile ette panna, et mõtelgu ikka mees, mis ta teeb...

Plüüšjakk seljas, lillaka vildi serva alt välja vaatamas väike edev juuksekihar — pilk peeglisse tõendas, et väljanägemine ei jäta soovida. Parajalt jumekad põsed, kuigi värvitud, vormikad huuled ja terased silmanööbid mõõdukalt esiletõusva nina kohal — küllap seda need kundedki.

Ta läks mööda Mustvee maanteed mäkke, keeras Puiestee ja sealt Trepi tänavale. Ilm oli jahedavõitu,

maa kergesti kahutanud, kobises kontsade all. Äärelinna tänavatel rühkisid inimesed kasarmute poole. Sinna läks mehi tropis, läks naisi ja tüdrukuid, edvistavalt riides soldatikallikesi, aga ka perekonnainimesi, lapsed käekõrval. Kõige rohkem siiski mitmes vanuses poisikesi. Vilu ilma tõttu paljud neist kraaksusid köhida ja sülitasid nagu vanad piibumehed, arutades ise asjaliku tõsidusega, et huvitav, kes täna maha karjutakse, kas kodanlased või enamlased. See jutt kinnitas kuuldusi tagavarapataljonist, kus ühel koosolekul «braavo» karjutavat enamlastele, teisel, vastupidi, härraste kõnemeestele, enamlased aga minema saadetavat. Veidrad soldatid. Vene polk oli teistsugune. Seal teenis enne uhkeid ohvitsere. Aga need... Räägitakse, puha matsipoisid. Möödaminejad teadsid küll kiita, et tagavarapataljonis olevat koguni veel praegu pagunitega ohvitsere. Aga see oli visatud õrrituseks, teadagi. Ja ta kirtsutas ainult nina: matsipoisid nüüd mõned ohvitserid!

Keset Maarjaturu lagedat, kus tänavasilte polnud lugeda, seisis toosama maamees, keda Maali alles hiljuti oli püganud, naeratas tuttavlikult, kergitas nokatsit ja küsis, kas proua teab teda juhatada Prügiaugu tänavale. Proua päris, keda sealt otsitakse, ja kuulnud, et härra Haspet, töölistegelast, jäi mõtlema. Sel kombel võõrast tema juurde viies võiks ehk isegi ta näo ette astuda, soodsal juhul oma arvamise lahutuse asjuski välja öelda. Otsus kujunes käigult. Ta astus minema, maamees viisakalt ikka poole sammu võrra järel.

«Kas te Mart... härra Haspet ise tunnete?»

«Kõrra suvel käis meil.»

«Väljasõiduga?» uuris Maali noormeest, ning rabinal meenusid talle ühe suvepäeva juhtumised. «Tol korral, kui soldatid metsas üht tütarlast kimbutasid?»

«Õkva õige. Minu esä tõi viil latsekese liina. Kas provva oll kah sääl vai?»

Proua noogutas sõbralikult, et näete, oleme vanad tuttavad.

Aknalt, millel varem vahel ilutses Martini silt, vahtisid vastu laste näod. Ära kolinud, seletas võõras naine. Ema olevat maale teise poja juurde läinud. Rohkem ei teatud midagi. Maali kõpsutas närviliselt kinga-

kontsa: kisub ennast siit lahti! Kuid tüüris siis hoogsalt edasi. Küllap teada saab, kuhu — tal ju siin sugulasi.

Venima juures, kuhu naine põikas, ootas neid uus üllatus. Väravapooled olid pärani lahti ning hoovis terve kobar mehi, kõigil punased lindid ümber käsivarre, püssid õlal. Meeste hulgas hakkas silma nahkjopis, kabuuri puusal kandev Sass.

«Seal käib kurat teab mis rahvas koos,» toetus ta kahe käega raskelt redelipeelele. «Mõisa vara sahkerdab maha. Kubjas sattus kuue lehmaga linna ääres kätte. Parun tuleb tribunali tuua ja mõis moonakate kätte võtta.»

«Aga kui hakkab vastu?» kratsis Koovitaja kukalt.

«Mis asja! Täitevkomitee paber nina alla — küll see taltsaks võtab.»

«See parun on kuulus oma tempude poolest. Näe, austellungi aida ajas kord tõllaga sisse . . .»

«No kui tembutama kipub, näete ise, kuidas. Või kui tal seal ihukaitseväge on, noh, siis kõigepealt need pehmeks rääkida. On kangemaidki nähtud. Küll ta võimu lõhna tunneb,» patsutas Sass kabuurile. Ta oli viimasel ajal väga enesekindlaks muutunud, talitas vahel tormakaltki. Ööd-päevad läbi, magamatusest halli näonaha ja punetavate silmadega, juhtis ta operatsioone. Praegu läksid mehed mõisniku järele, kelle kohta öeldi olevat erilisi andmeid. Kust Sassi andmed tulid, seda teadsid vähesed. Aga et nad enamasti õiged olid, seda tõendasid kogemused. Tänane väljasõit ei olnud meestel esimene. Sass käsutas — nemad täitsid. Päevast päeva. Sass ei käsutanud mitte üksnes väliste vajaduste ajel, vaid ka sisemiste äratundmiste sunnil. Ta sõjakoleduste ning eluviletsustega koormatud süda nõudis rahuldust. Seda aga pakkusid kõige heldemalt löögid nende pihta, keda ta omasuguste hädas ja viletsuses süüdlaseks pidas. Ta tundis aja saabunud olevat kätte maksta. Ning tegi seda halastamatu järjekindluse, täie valjusega. Tegi nooruses saamata jäänud kõhutäite, ema pisarate, isa vandesõnade, õdede-vendade viletsa tervise ja kaevete eest, tegi nagu paljud tol sügisel — täie innu ja õigusemõistja tundmusega. Ning mida karmimalt ta käitus, seda

tugevamaks tundus iseenesele muutuvat, tundis muutuvat koos ka võimu.

«Nojah,» itsitas Sassi õpetuse peale sepapoiss Roland. «Hakkab perutama, kopika eest härjakara... Küll härra von baron siis viisakaks läheb.»

«Jäta loba!» manitses Sass. «Kui punakaardiväelased talitate te seaduse ja õiguse järgi, ei tee kellelegi ülekohut. Meie ei võitle parunite isikutega, võitleme nende klassi vastu.»

«Teadagi, klassi ikka!» naersid mõned meestest kalgilt.

Vana Venima tõi kuurist hobuseriistad ja pani need vankrisse. Viimasel ajal sai ta harva voorimehetroska pukki istuda. Poisil oli hobust nii sagedasti küütideks vaja, et polnud aega õieti hinge tõmmatagi. Aga et küütide eest maksti, polnudki voorimeheametil suuremat tähtsust. Elu oli nagunii tükkis teise näo võtnud...

Kuulnud juba väravaesisel, mis meestel ees, tipsis Maali, noormees ikka kannul, reipalt hoovi, andis jõudu ja teatas, et toob neile veel ühe seltsimehe maalt, kes otsivat Martinit, aga kellel ehk kõlbavat rääkida ka Sassiga.

Maamees seletas sealsamas poolkobamisi, et nende moonakad teinud otsuse mõis üle võtta, maa omavahel ära jagada. Valitseja, kange seadusemees, aga ajavat vastu, et jagada ei tohi, kõik pidavat jääma ühte nagu olnud. Niimoodi ei tahtvat mehed mõisat enda kätte saada. Igaüks nõudvat oma maalappi, nagu juba viiendal aastal lubatud. Teda saadetud nüüd linnategelaste käest selgust saama.

Sassile see natuke kohmakas maamees ei meeldinud. Ta ütles, et Haspe maa-asjadega üldse ei õienda, selle jaoks tehtud ise komitee. Mehin olevat Tallinnas kongressil. Võõras võivat maakonnakomiteesse minna. Aga niipalju kui tema teadvat, talitavat valitsejalontrus õieti: mõisaid välja jagada ei soovitatavat. Suurmaapidamine nagu suurtööstuski olevat proletariaadile kasulikum. Mõisad tulevat teha tööliste ja maatameeste ühismajapidamisteks.

See jutt pani Jalaka — nii oli noormehe nimi — kukalt kratsima.

«Vai nii... Siis tule küll todapidi vällä, et üts käsib ja tõine teku tüü.»

«Kus ta's nii! Moonamehed on ise ka peremehed.»

«Mis peremehe na omma, ku neil oma maad ei ole?»

«Noh, üheskoos. Kõik koosoleku kaudu.»

«Tuu ei loe. Kui inemisel oma maad ei ole, ei ole täl ka õiget himmo tüüd tettä ega huult kanda. Kui kõik tahtva peremiist mängi, kes siis tuu tüü õige tiib?»

«Ise teete. Kõik koos.»

Jalak vangutas kahtlevalt pead.

«Maa tüü, tu om nisuke tüü, et kõik üttemuudu ei tii. Üts lätt ja viht haina maha, nii et hame like. Tõne jälle sips-sops vikatiga ja vilka ette... Kos sa toda tüüd üttemuudu, kui ega tegija esimuudu...»

«Kae jah,» toetas Õunapuu, kelle enese kihvad sügelesid maalapi järele. Senistel mõisate ülevõtmistel oli ta tihti kahetsusega silmitsenud ilusaid põlde ja loodheinamaid. Miks ei anta neid inimeste kätte? Miks jätavad enamlased mõisad alles? Sellest ei saanud Õunapuu sugugi paremini aru kui paljud teised, kes arvasid, et niikaua kui mõisad alles jäävad, jääb ka elu endiseks peremeheorjamiseks. Kas peremeheks on parun või komitee, selles nad suurt vahet ei teinud. Teine asi, kui oled ise otsa peal, saad maa enda kätte...

Sassil kui linnamehel maa-asja vastu suurt lugupidamist ei olnud, talupoja lootusi-unistusi ta õieti ei mõistnud, tema muredest enesele täit aru ei andnud. Kui talle kohati tunduski — mõne nõrga komitee puhul — mõisapidamine segase värgina, siis lohutas ta end sellega, nagu üldiselt öeldi, et talvine aeg tuleb peale, kus maal nagunii suuri töid ei ole, aga kevadel — eks siis juba selgu ja näe... Tööliskontrolli sisseseadmine vabrikutes käis, ladusid ja kaubamaju võeti üle. Isegi pangad ja renteid olid töörahva käes. Ja-noh, kui niisugused keerulised värgid nagu raudteed või pangad käivad, mis need mõisakesed siis ära ei ole! Saab iga peremees oma taluga hakkama, küllap tulevad töölised toime ka mõisaga... Niisugune oli Sassi isiklik arvamine. Mitte just mõistusega mõistev, vaid pigem meeleoluline, analoogiakatketest kokku põimitud, vastav tema tormakavõitu elukäsitlusele.

Võimatu oli seda teisele päris selgeks seletada. Või kuidas sa seletadki oma tundmusi? Sellepärast ütles ta maamehele:

«Need maa ärajagamise jutud, need on esseeride poolt laiali aetud ja tööliste poliitikal ei ole nendega pistmist. Esseerid uhavad vett kodanlaste veskile, kes tahavad peremehi lihtsalt juurde teha selleks, et oma klassi kõvemaks muuta, suurendada.»

«Siis om küll sitaste,» toppis Jalak käed tasku. «Meil muidu kõik enamlaste puult. Kas ikke ei saas kudagi nii tetä, et meil võis tõistmuudu minna kui mujal?»

Aleksander Venimal polnud teadagi volitusi Jalakal lubada maa asju teistmoodi seada. Sellepärast lõpetas ta jutu lühidalt, et oodatagu ära, mis Tallinnas otsustatakse, ja tuldagu siis uuesti linna kuulama või kutsutagu abi välja. Näe, nemad saatvat siit iga päev mehi mõisatesse appi. Ja kui noormees tahab, võivat ta kas või hommepäev ka neile punakaartlased kohale saata.

Noormees seda ei tahtnud. Ta tegi suured silmad: kas siis linnamehed jõuavad igale poole sõita? Ja ütles hüvasti. Siis vabandas prouakese ees, et on asjata raisanud selle aega.

Vahepeal oli Venima hobuse ette pistnud ja vankrivahe põhku täis pannud. Mehed kobisid peale, istusid, jalad üle redelite rippu, püssid püsti põlvede vahel, ning Sass, jagades neile viimaseid õpetussõnu, kordas:

«Sina, Treial, oled peamees ja vastutad. Sinu põlved ei tohi lõnksuma lüüa. Mis sa nõuad, selle juurde ka jää. Tööliste asi on järjekindel asi. Oled sa kord ütelnud, et miski on must, siis ära jäta, rõhu muudkui peale, kas või mulk maa sisse. Ja kui siis ikka veel on neid, kes vastu jorisevad — põruta kontraks, kohe kontraks! Kontra ei tihka praegu keegi olla. Sellepärast olgu kontra nagu aamen kirikus. See viimane mõjuv sõna. See käib muidugi esseeride ja muu rämpsu kohta, parunile pole vaja. Parun on nagunii vastane. Temale mees püssiga juurde, ja valmis. Kui hakkavad õiendama, et kuidas ja mis, siis tee koosolek, pista mõnele paber pihku, kes ette loeb, teistele, et nüüd, poisid, hurraa!, ja — küll ta läheb. Ära karda, ega Koodi-Jaan ja Vilmsi Jüri oma koosolekuid teistmoodi

tee. Ikka omavahel kokku, sõnad paberi peale, laua taha ja — läheb! Misjaoks meil siis oma organisatsioon ja komiteed on, küll seal mõeldakse ja öeldakse, meie asi on pihta panna. Pihta kõikidele pursuidele ja hallparunitele, lõua ja rauaga. Viltuvedamist ei ole. Enamlane läheb edasi — alati edasi, ükskõik, kas karjas või kahekesi, kas või üksi. Peaasi, et võit on meie ... Oled mõisas, lase kohe miiting lahti. Kõne, tervitused, telegrammid ... Sõidad tulema, ära unusta lilli ja pilli. Ikka uhkelt, mürtsuga. Aga selleks tuleb neid ette tellida, tuleb vallamajas võim maatameeste kätte anda. Siis läheb kõik libedalt ja lihtsalt ...»

Maamees kuulatas ja taganes, taganes ning kuulatas uuesti. Värava vahel võttis prouakese küünarnukist kinni ja kaebas:

«Hirmus miis ... Haspe ja Mehin, nuu oliva küll tõistmuudu. Kas siis kedagi nisukest ei ole, kellega võis kõnelda? Tuu sääl laseb nagu lauluraamatust,» vangutas pead ja tõmbas naise enesega kaasa.

Sealsamas kihutas vana Venima parinal tänavale ja konarlikul, külmunud maal hüpeldes keeras vanker püssimeestega maantee poole. Jalak vaatas neile üleõla järele, kergitas õlanukke ega lausunud sõnagi. Nii läksid nad Lillemäe tänava nurgale, kust paistma hakkas suur kollane maja kasarmu vastas. See maja tuletas Maalile meelde Tüürmanni. Maamees otsis kedagi mõistlikumat. Kui viia ta Tüürmanni juurde? Tüürmann ehk teab ütelda, kust Martinit leida.

«Kui te enamlane olete, mis tagasihoidlikumat meest te siis otsite?»

«Kuulge, mina ei tiia eski, mis ma ole. Maa ja mõisa asjan oleme kõik üten meelen. Tuu om, et mõisit ei ole meil vaja. Aa mis keaki esi om, toda õkva ei mõista üteldagi.»

Väravate vahelt vaatasid neile järele ärevad näod. Need püssimeeste sõidud olid jõukamad inimesed siin kihama ajanud. Niipea kui Venima meestekoormaga silmist kadus ja too eblakas Maali, nagu siin öeldi, nurga taha keeras, tõttasid mitmed neist Rikasküla poe juurde kokku.

«Kuulda, et läksid Köppingi härrat tooma!» teatas Kolga perepoeg teenistusvalmilt.

Poes varustas end kaupmehe salalaost parajasti paberossidega noor Rõigas. Tema kui tegelane võttis asja kokku järgmiselt: üks hall vanakene, mis niisugune peaks ette puutuma? Pealegi hoiab ta meie poole. On üks eestimeelsemaid saksu.

«Kas ei saa pataljonist kaitset välja saata?» uuris Rikasküla. «See läheb juba liiale. Nii võib varsti järjekord meiesuguste käes ka olla.»

«Seda ma isegi. Inimese elu peab austama. Olgu varaga, kuidas on.» Ta surus kaabu silmile, kiskus mantlihõlmad kokku ja kinnitas siis: «Nii et kell kümme! Maapäeva otsus on siin: kõrgem võim Eestimaal. Kutsuge Lõõtsa omad, Kolgad ja kes siin veel on kindlamad,» lisas ta ning tõttas kasarmu poole.

Seal käis parajasti miiting. Tallinnast tulnud sõnumi peale, et maapäev on enese kuulutanud Eestis kõrgemaks võimuks, nõukogud aga seejärel maapäeva laiali ajanud, katsusid kohalikud tegelased pataljoni üles kütta nõukogusid ignoreerima. Üritati tagavarapataljoni ja seltskondlikkude organisatsioonide rongkäiku, et demonstreerida oma toetust maapäevale. Kibedas kihutustöös jagati lendlehti, korraldati koosolekuid, kurjustati ajalehes, ähvardati punaseid tegelasi ning moodustati salamahti mingeid salkugi, mida omavahel öeldi varsti vaja tulevat, ometi söandamata välja pasundada, kus, kuidas ja kelle vastu, sest muud korralagedust linnas ei olnud kui nendesamade härrakeste poolt peetavad koosolekud.

Kõige selle, aga peamiselt ikkagi suust suhu käiva kihutustööga oli meeleolu üles kruvitud, eriti pinev siin, äärelinnas, kus elas segi nii enamlaste tegelasi kui natsionaliste. Esimesed ütlesid kodanluse mässu kavatsevat ning panid tänavatele jälle patrullid. Majaomanikud, üldse toekam rahvas aga käis luuravalt üksteise tagauksest sisse, ja nii mitmedki neist pigistasid taskus revolvripära. Miilitsaülemad olid pärast Kornilovi mässu lasknud tulirelvad, mis sõja algul kodanikelt ära korjati, tagasi anda, neid osteti läbisõitvatelt väeosadelt juurde. Relvad olid muidugi ka pritsimajameestel ning nende Punakaardil. Lõpuks seisis kasarmus täies sõjavarustuses tagavarapataljon. Nii et mõlemad pooled tundsid end küllalt teguvõimsatena. Maalt tulid

punakaartlased vahel juba tagasi ülesannet täitmata — kodanlaste püssimeeste salgad ei lasknud mõisaid üle võtta. Nii ühelt kui teiselt poolt sosistati aina ärevamalt kokkupõrkest. Kuid niihästi linnavolikogu kodanlik tiib eesotsas Demokraatliku Blokiga kui ka täitevkomitee oma enamlastest juhtidega mõistsid, et lõplikult oleneb rahu ja korra küsimus linnas tagavarapataljonist. Selle kui hetkel suurima jõukoondise hoiak määras kõik. Pataljoni enese poole võitmiseks kodanlased kasarmus miitingu korraldasidki. Ning samal põhjusel ka pritsimajategelased sinna lahingut lööma tõttasid. Seal lasti kõnelda nii ühel kui teisel poolel, sest pataljoni komissarideks olid soldatid — nõukogude pooldajad —, kamandajateks-ülemusteks aga eestlastest ohvitserid, kes kiitsid enese olevat erapooletud. Kuid niihästi see ühtede erapooletus kui ka teiste nõukogudemeelsus näis olevat ebamääraselt kõikuv. Sest niipea kui resolutsioon, mis pidi hukka mõistma maapäeva tegevuse ja toetama nõukogude võimu, hääletusele pandi, hakkasid kostma hääled, mis varsti paisusid kooriks: pataljon ei tunnista mingisugust võimu, ta on praegu iseenese käskijaks ja võimuks... Ei taha tegemist teha ei tõnissonlastega ega teistega... Kisa ja kära kestis hulk aega ning koosolek lõppeski, ilma et poliitikamehed soldatite käest mingit selgust oleksid saanud...Üldkoosolekule järgnes rida väiksemaid tropis seletamisi siin ja seal, kus ühe või teise leeri kõnemehed, soldateid eneste ümber kogudes, püüdsid meeli võita. Nendel väikestel lendmiitingutel karjuti teravusi vastamisi näkku ja mindi mõnes kohas käsitsigi kokku. Nii muutus seisukord aina segasemaks, meeled ärevamaks. Kahtlustuste ja umbusu paine kasvas. Kasarmus ja kasarmu ümber keesid sõnalahingud päevad läbi...

Kui Maali noormehega trepist üles, suure maja kolu täis pööningule jõudis, võttis neil seal kõigepealt tihe suits silmad veele. Sellest läbi tunginud, nägid nad pööningukambri elanikku kükitavat, lühike roop käes, pliidi ees, mille suul tossas paks pahmak paberit. Paberid olid oskamatult rulli keeratud ega tahtnud põleda, külm lõõr ei vedanud suitsu üles. Sarkus juuste ja väsinud näoga mees kirus, aga poetas tulele aina lisa, hoolimata sellest, et oli ise lämbumas.

«Inimene, te panete maja põlema!» hüüdis Maali teretamise asemel.

Mees vaatas neile peaaegu vihaselt vastu. Ta silmad olid hirmutavalt segased, justkui inimese silmad, kelle meeltega ei ole kõik korras.

«Ära! Terve see rämps ära!» surus ta hammaste vahelt.

«Ma tõin teile külalise...»

Tulepõletaja ei lasknud end segada.

«Pole vaja, ei ole kedagi vaja!»

«See seltsimees tahaks rääkida...»

«Mis rääkida! Misjaoks? Las need seal räägivad!» viipas ta roobiga kuhugi kasarmu või linna poole. «Minul siin kõrbeb kõik — poliitika ja pornograafia.»

Jäänud pärast kokkupõrget toitluskomitees narriossa ja läinud linna varustamise asjus vastamisi nii Jõearu kui vähemlaste tegelase Astraga ning kuulnud juurdlusest, mis enamlased algatasid pärast esseeride-ühenduslaste lendlehe välialaskmist, oli ta ehtsa põrandaaluse õhinaga asunud puhastama oma ümbrust, otsustanud tulesöödaks anda kõik käsikirjad, märkused ja päevaraamatud. Esimesi ta nimetaski poliitikaks, viimast pornograafiaks, sest selles oli paliu lehekülgi pühendatud isiklikele elamustele ja mälestustele. Oma helluses kuiutas ta end mitte üle elavat teadmist, et need võiksid sattuda Mehini, selle kaudu ehk koguni Vanda kätte. Sellepärast siis kükitaski kolde ees ja põletas. Ning kui ta ütles enesel mitte millegagi tegu olevat, siis oli see täiesti aus seletus. Ta ei tahtnudki kellegi ega millegagi tegemist teha. Ja kui nüüd Jalak poetas Maalile, et mis me siis teeme, peaaegu karjus Tüürmann:

«Minge Tõnissoni juurde, minge pritsimajja! Minge, kuhu tahate — aga jätke minu hing rahule!» Ning kõhn, kurnatud nägu muutus väljakutsuvaks. Võõrad ei saanud temast aru, kobisid vaikselt trepist alla. Alles tänaval ohkas Jalak:

«Sellel vist linnukesed pähä pesa teinud...»

Ei jõudnud naine veel seletuseks suudki avada, kui kasarmupoolse plangu nurga tagant tormasid välja kaks punakaartlast, püssid käel vinnas, ise jooksust lõõtsutades.

«Nägite, kodanikud, kuhu see suli lipsas?»

Nad polnud ei suli ega kedagi teist näinud. Maali päris, et keda nad taga ajavad.

«Noh, see Rõigas, kurat. Üleskihutamise pealt võttis Venima ta kinni, aga ära putkas. Teab, kuhu litsus...» hargitasid mehed nõutult.

Jalak vaatas neid nagu salahirmu või imestusega.

«Ah siis liinan poliitika õkva nii krõbe?» kohmas ta.

«Või ta nali,» vedas vanem meestest sügavalt hinge. «Näe, kontrasid kõik kohad täis!» Ja mehed ruttasid edasi Maarjaturu, sealt Prügiaugu kanti. Neile sibas järele poisikesi, naisi ja vanamehi, kõik kõhevil ja ärevad. Rikasküla poe kohal ootas ees teine tropp inimesi. Vana Rõigas ise vibutas seal keppi ja uljatses: katsugu nad poissi puudutada, näitame veel.

Ja nagu tellitult ilmuski tänavale paarikümnemeheline salk tagavarapataljoni eraldusmärkidega soldateid. Need astusid kindlas rivis, püssid õlgadel, ning nende eesotsas käis allohvitser. Seda allohvitseri nähes sülitas maamees:

«Lähme minema... Siin võib paugutamist tulla. Tuu, kurat, om minu endä veli. Ja tuu om nisuke miis, et tema nalla ei mõista.»

Maali vaatas mehele otsa, haaras nüüd ise ta käsivarrest ja tõmbas järsult linna poole. Minnes ütles poolnaljatamisi, poolpilkavalt:

«Ah siis vennas kardab venda?»

«Mis tast tühjast nüüd peljata, aga ei taha nõnapiti kokku minna.»

Nurga peal kiruti ja sõimeldi vastamisi. Naiste kiledad hüüded koos poisikeste vilega käisid üle meeste jutu. Kuskil kaugemal paugatas korraks püsski. Punakaartlased kadusid nurga taha. Noor Rõigas aga jäi leidmata...

Õhtu eel tuli Sass teise tropi meestega, kes kandsid Punakaardi märki, ning kammis kõik jõukamad majad läbi. Maapäeva prohvet ja kihutaja jäi ikkagi kadunuks. Kättesaamatuks oli jäänud ka mõisnik. Puruvihasena selle üle, et noore Rõika poolt järele saadetud salk oli tõesti mõisa ülevõtmise nurja ajanud, laskis ta vana Rõika enese ette, poja kabinetti tuua:

«Kus sa poisi panid?»

«Sina, setu, pole minu poja pärija,» turtsus vanamees.

Aleksander Venima nägu läks kurjaks. Teda solvas ema päritolu säärane meenutamine.

«Astu kolm sammu tagasi!» rapsas ta puusalt nagaani.

Vanamees tuikus teise seina äärde.

«Ei, kuuliau ära oota. Seda sa, näru, väärt ei ole. Aga et sa haised, tõbras, haised oma elu mustusest, siis lugupidamisest nõukogude võimu vastu, seisa kaugemal... Ja nüüd kuula: «Tänasest päevast, praegusest minutist peale kuulutan kõik sinu majad ja värgid riigi omaks, panen sekvestri alla. Tunni aja jooksul olgu korter puhas. Mõistad? Lööme siin lasteaia lahti...»

«Issand jumal, tüdrukud!» kaebles vanamees. Kuid tüdrukud olid juba majast läinud.

Jalapealt, sealtsamast viidi Rõigas pritsimajja. Sassi arvates oli äärelinna natsionalistide pesa nüüd segi paisatud, selle nabanöörid läbi lõigatud, ning ta lootis seks korraks rahu saavat. Kuid ta eksis — eksis oma uljuses esimest korda ja tõsiselt.

Eksis ka Martin Haspe lootuses naisest lahutuse korras kiiresti vabaneda. Õhtupimeduses hiilis Maali «Bürgermussesse», kus tribunali-kohut peeti, ja sai kogemata kombel, juhatamiste järgi mehe ühest nurgatoast paberite tagant kätte. Ta ei lasknud end kohutada mehe pilavast hüüdest, et näe, tõhk poeb ise lõksu, ega ka selle tõrjuvast olekust. Koketselt juuksekiharalt lund maha raputades ütles ta oma kõige veetlevama naeratusega tulnud end vaatama, kas mehekesel üksi mitte igav ei hakka...

Martin mühatas kurjalt. Aga tal ei jäänud märkamata naise üleslöödud olek, sisemine erutus, mis tegi ta nooremaks, otsekui kenamakski, hoolimata lagastavatest eluviisidest. Suunurk põlglikult viltu, vahtis mees paberitesse.

«Ära albi. Räägi, mis sinusugust siia ajab?»

«Meie abieluasi, loomulikult, Martin.»

«Mis sa tahad? Rutem? Ei saa. On määratud.»

«Arvan, sa ehk mõtled ümber, võtad tagasi...»

«Ohoo... Ei tule uneski ette! Naljatilk.»

Maali vallandas oma jakinööbid, pani nähtavale kõrge rinna õhukese pluusi all.

«Mitte sinnapoolegi. Surmtõsi. Kohtus laon ma kõik lagedale. Sinu kuramaažid, lapsekasvatusrahad, enese väljakihutamise ja ka viinavabriku lood... Puha viimaseni.»

«Noo?» silmitses mees teda uudishimulikult. «Ja mis sa sellega loodad kätte saada, linnuke?»

«Sa oled korraga määritud mees, ei kõlba enam kohtuhärra nime kandma... Hakka jälle kottasid koputama. Kellele seda vaja? Ole tribunal, aga võta lahutus tagasi. Mina ka nüüd kindla palga peal tööline... Ja ega ma nii hull olegi, nagu tõugatakse, Martin,» läks ta hääl liibuvaks.

Mees laskus seljakile toolile, pani suitsu ette. Silmad kissis, vahtis ta salamisi naist ja mõtles: vintske hingega kass — ei upu ega põle... Teadagi, noid vanu lugusid poleks vaja, mitte sugugi poleks praegu vaja. Keerutavad tolmu ja mõni, vaat et pistab veel lehte kah... Maali muidugi võib lauale laduda — mis temal. Ta kägardas koni tuhatoosi ja ütles:

«Vanad lood — pühi....., kui tahad! Ja mis nüüd sina, linnuke, viinavabriku värgist ka tead!»

«Tean õkva, kes käpad külge lõi.»

«Noo?» haaras Martinit peaaegu elukutselise uurija kihk, kes on lahendamata asja juures kaua karvu kakkunud, nüüd aga korraga näeb enese ees inimest, kelle käes on mõistatuse võti. «Ise või?»

«Narr! Kas siis nendega» — ta sirutas oma hoolikalt ravitud käed mehe poole välja, et vaadaku — «kas niisugustega murtakse uksi sisse?»

«Nendega,» ärritus Martin, «nendega võib mõne mehe tõugata tegema kurat teab mis,» meenusid talle naise käte kallistused, omaaegsed hellad armukõned.

«Kas tõesti?» naeratati leebelt. «Siis sa ehk ei pahandagi, kui nad sind tõukavad lahutust tagasi võtma, mis?»

Lahutusega ei olnud tegelikult kiiret. Miks mitte jätta naisele mulje, et ta asja katkestab? Väike sõjakavalus on alati lubatud. Paar kuud ei tee midagi katki. Peaasi, et... Päris põnev oli teada, kas ja kuipalju ta vanad kahtlustused paika peavad. Nõnda enesele õieti

aru andmatagi, kas huvist palju muret tekitanud juurdluse vastu või vajadusest taganeda naise ees, tõmbas ta aktikaaned, võttis nende vahelt oma käega kirjutatud avalduse, laskis naisel lugeda ja kiskus selle sealsamas puruks, pildudes tükid paberikorvi.

«Noh — nüüd räägid välja?» tõmbles ta suunurk.

Seekord Maali tõega ei mänginud. Ta rääkis. Rääkis kasarmu pidudest, tutvustest, näitlejakuulsusest, enese mõjust meestele, meenutas ilusat aprillihommikut, väljaviskamist, kassiahastust ja suurt rolli, hirmsat mängu soldatite ees, ega jätnud mainimata ka kohta, kust praegu võidavat tabada mees, kes kevadel revolutsiooni nimel viinavabrikusse sisse murdis, nüüd aga räägib Kerenskist ja kindralitest, kelle juurde tahtvat pääseda, sest punane värk talle ei passivat... Jutust jäi tõesti mulje, et laoti viimane hinge tagant välja.

Martin istus tükk aega, rusikas lõua all, ja vahtis tühja, laigulist krohvseina. Valusalt irvitavad maskid, otsekui kannatajate elavad näod viirastusid talle sealt vastu — nende paljude näod, kes tahtsid olla tähtsad, mõjuvad, olid aga üksnes väikesed abitud osatäitjad suure näitejuhi Aja käes. Kui palju neid oli! Kui mitmesugustes osades! See omal ajal nii ihaldatud naine, ja nüüd...? Martin oli kuulnud äpardunud või poolel teel põhja kõrbenud kunstnikkudest. Mis kunstnikud! Kas kogu vana maailm ei olnud täis seesuguseid rabelejaid, enesega puntrassejooksnuid? küsis vilksatav mõte kaastundlikult. Kuid naisele ütles ta jahedalt:

«Nii. Noh, ja seda sa, turakas, ei taipa, et niipea kui puudutada, sööb mees sind ka sisse. Nagu sa ise ütled — sina, sina olid ju too pärispärm?»

«Aga sina teed paberid nõnda, et ei tule välja...»

«Mina? Hull oled või! Vaat kui lasen su siinsamas kinni nabida!»

«Ei, mehekene, seda sa ei tee,» välgatas Maali närviliselt hambaid. «Nimi meil ikka veel ühine ja häbi jookseb kahasse...»

Tal kuradil oli õigus, nii õigus, et Martin pikkade sammudega mööda tuba tormama hakkas nagu viimati vanas korteris. Oh jaa, see naine, see naine! Jälle oli ta lasknud end tupikusse suruda. Aga nüüd vii-

maks olid jäljed, kindlad jäljed ka käes... Ning ta ei nurisenudki nii väga, et oli lahutuse ajutiselt tagasi võtnud. Nimelt ajutiselt. Sest seda võis iga minut uuesti algatada. Kui mõne muu asjaga võiks ka nii kergesti otsast peale alustada! Väikese salahirmuvõbinaga vaatas ta enese ees istuvat kohevil riietega naist. Kas nad peavad tõesti eluaegseteks salaliitlasteks jääma, teineteist kartes kauges kaares tõest mööda käima, ilma et sellest oleks pääsu — oleks kunagi pääsu? Hirmus! Mis elu see enam on, kui tõe ja au alusmüürid kokku variseva, kui kõik muutub teeskluseks, näitemänguks?!

6.

Hoiatus jäi tagajärjeta. Punakaardi järel võttis leht käsile nõukogud. Pildus mõistu, salakavalalt vihjeid nende, aga ka täitevkomitee liikmete ja teiste töölisvõimu asjameeste kohta. See käis päevast päeva, igas numbris isemoodi.

«Jah, see... toru tuleb ikka kinni lüüa küll,» arutas ühel kitsamal koosolekul Mehin. Ta tahtis ütelda «solgitoru», kuid sõna ei tulnud suust välja. Leht, ehkki vastakas ja tagurlik, oli Eestis vanim, uudisterikas ning suhteliselt loetav. Ta isegi oli lehte poisikesena müütanud. Justkui ei kõlvanud vägisõnu tarvitada. Nii tegigi ta pausi, enne kui jätkas asjalikult: «Peame tõsiselt kaaluma, kuidas korrale kutsuda. Või kui sellest midagi välja ei tule, siis järele mõtlema, kuidas teda nõnda sulgeda, et mitte trumpe kätte mängida meievastase meeleolu tekitamiseks...»

Vahekorrad nii linnavolikogus kui ka maavalitsuses, mida vähemlasest esimees keeldus üle andmast, olid säärased, et jõuga pealesurumine ähvardas välja kutsuda ametnike streigi ja segaduse asjaajamises, nagu juhtus Tallinnas. Sest pärast võimuvõtmist loobusid esseerid ja vähemlased, kelle mõju all oli osa ametnikke, igasugusest koostööst. Siin ei olnud enamlastega kaasaminejaid, nagu Petrogradis või Tallinnas. Veel halvem: nad jäid eemale ka nõukogudest ning hakkasid kodanlusega võidu agiteerima Venemaast lahkulöömise,

Eesti «iseseisvaks» kuulutamise plaane. Ja Vene Asutava Kogu valimiste käik näitas, et nad suhteliselt jõukas maakonnas said paiguti kokku rohkem hääli kui enamlaste nimekiri. Seepärast soovitati Tallinnast survetaktikat. Pressige peale, aga ärge pilli lõhki puhuge, oli viimati hoiatatud sealtpoolt. Nii jäidki tagavarapataljoni ohvitserid puutumata, maavalitsus mõneks ajaks vähemlaste kätte, kodanlaste leht käima.

Kuid asjade areng, elu nõudis oma. Täitevkomitees oli nüüd, pärast ümbervalimisi, mitu avara silmaringiga kohalikku töölist, ohjad kindlalt enamlaste käes. Vastuoksa suvisele koosseisule, kus esimest viiulit mängisid vene polgu esseeridest ja rahvasotsialistidest ohvitserid, rõhutasid värsked mehed õigusega, et revolutsioon jääb paberile, kui seda tegudega ellu ei viida. Ning algatasid küsimuse teise järel. Üks teravamaid oligi ajakirjanduse asi. Korduvalt kaaluti Koodi-Jaani lehe kinnipanekut, oma «Teataja» päevaleheks muutmist. Mehin põhimõtteliselt toetas, kuid meenutas ettevaatlikkuse vajadust.

«Kui ettevaatlikult sa ka ei tee,» arutas rinnakas, punetava näoga polgukomissar, «sulgemine on sulgemine. Oleks, et jääb ise pankrotti — teine lugu.»

Ikka ja alati väärikalt esinev Martin Haspe palus sõna ning ütles temale kui kohtumõistjale nüüd väga omases tasakaalukas toonis: «On olemas määrus, mis näeb ette riiklikku monopoli ajalehekuulutuste peale. «Postipapa» elab kuulutustest. Kui nüüd lüüa monopol sisse, lööme sellega ühtlasi «Postipapal» jalad alt...» naeratas ta, nagu oleks hakkama saanud mõne kavala vembuga.

«Seltsimehed, see on idee!» kargas jalule Aleksander Venima. «Nii teemegi «Postipapale» pankrotikese ära. Oma leht käima ja kuulutused sinna — kus ta pääseb.»

Nõnda tuli murettekitava sulgemisotsuse asemel kuulutustemonopol, mis tähendas seda, et ei «Postimees» ega venekeelne leheke tohtinud enam tasulisi kuulutusi trükkida. Need pidi saama järgmisest päevast käima hakkav täitevkomitee häälekandja.

Ilmus «Edasi» esimene number ja — ilmus ilma kuulutusteta. Ilmus ka järjekordne «Postimees» — aga

üle lehekülje hästimakstud kuulutustega, nagu ikka. Kõik, kes üürisid või otsisid korterit, kõik, kellel oli midagi osta või müüa, kuulutasid. Eriti väljapaistvalt sedapuhku mitmed ärimehed. Ning peatoimetaja kinnitas omaenese rasvase allkirjaga eriartiklis, et tema ega tema leht pritsimaja kuulutustemonopoli ei tunnista, kuna seda ei olevat maksma pannud Eestimaa kõrgem võimuorgan — maanõukogu — vaid mingisugused tundmatud mehikesed, kes ennast ise nimetavad ei tea mis võimuks. Ühtlasi kutsuti kodanikke üles pühapäeval kogunema demonstratsioonile raekoja ette, et näidata pritsimaja võimumeestele, kes on siin põlises eesti linnas tõeline peremees ja mis arvatakse sellest isehakanud nõukogude võimust, mille ainsaks eesmärgiks olevat segada eestlastel oma elu korraldamist omaenese kallil kodumaal. Rahvaste enesemääramise õiguse rõhutamiseks toodi ära väljavõte Venemaa Rahvakomissaride Nõukogu otsusest võtta oma tegevuse aluseks järgmised põhimõtted: 1) Venemaa rahvaste üheõiguslus ja suveräänsus, 2) Venemaa rahvaste õigus vabale enesemääramisele kuni lahkulöömiseni ja iseseisva riigi moodustamiseni, 3) kõigi rahvuslike ja usuliste eesõiguste ning kitsenduste kaotamine, 4) Venemaa territooriumil elavate vähemusrahvuste ja etnograafiliste rühmade vaba arenemine.

Lõpuks öeldi lausa välja, et vajaduse korral jätkub eestlastel küllalt jõudu oma turjalt maha raputada kõiki, kes vene, läti ja juudi soost tegelinskite ning võõraste sõjaväelaste abil takistavad eestlastel oma elu korraldamist . . .

Sellele järgnev täitevkomitee istung kujunes tormiliseks. Solvunud teiste rahvuste esindajad ähvardasid tagasiastumisega, vihjates eestlaste omavahelisele kokkumänguvõimalusele. Eestlased küsisid imestusega: kas esindab rahvast, tema eneseteostamise soove linnas vaevalt viiendiku hääli saanud kodanlaste blokk või töötavate hulkade poolehoiust kantud nõukogu? Kuid siis meenutas keegi, et enamlastelgi pole linnavolikogus üle kuuendiku kohtadest, et omaaegne sotsialistide blokk on ammu õhku lennanud ning linna tegelikeks valitsejaiks ongi kodanlased koos vähemlaste ja esseeridega . . . See oli tõsine, kuid ühtlasi

ehmatav meeldetuletus. Mitmed uljaspead muutusid morniks.

«Väikekodanlased näitavad hambaid,» ütles üks.

«Ja pataljon vaikib kui sfinks,» arvas teine.

«Nad võivad kurat teab mis,» kahtles kolmas.

«See on mäss. Üleskutse väljaastumiseks. Tuleb ette jõuda ja kohe lüüa!» tormitses Aleksander Venima. Tal oli halbu teateid maakonnast. Valgete salgad liikusid ringi. Rähn koputas, tegi ta närviliseks.

Mehin püüdis lehe räuskamist seletada peatoimetaja ärilise kaotuse ja solvumisega, nõudis kainet meelt. Aga ta jäi vähemusse.

«Nõukogude võimu ei teostata kodanluse huvides,» kinnitas Fuhrmel kaalukalt. «Sotsialistlik revolutsioon on sündinud tõsiasi. Sotsialistliku valitsuse, Rahvakomissaride Nõukogu otsust tuleb nõnda mõista, et rahva enamusel, töörahval on enesemääramise õigus. Seda õigust ei ole ega saa olla härrade grupikesel.»

See seletus võitis. Oli ilmne, et Lenin ei läinud kapitalistile garanteerima enesemääramise õigust. Ja nii otsustati: «Postimees» sulgeda, tema varad määrata «Edasile» kasutamiseks. Korra kindlustamiseks linnas kell üks öösi välja kuulutada sõjaseisukord. Kuni korralduseni ära keelata igasugused meeleavaldused, üles kutsuda kodanikke mitte kaasa aitama kodusõja provotseerimise plaanidele. Hoiatada, et täitevkomitee võtab kõik abinõud tarvitusele meeleavalduste ärahoidmiseks ja paneb vastutuse taoliste katsete tagajärgede eest algatajate peale, olles armuheitmata nende vastu, kes rahvuslikku vihavaenu ja kodusõda provotseerivad.

Telefonogrammiga anti otsus linnavalitsusele teada ja lisati ühtlasi, et hea korra eest vastutavaks peetakse linnavalitsust.

Linnavalitsus, tunnistades kõrgemaks võimuks Eestis maapäeva ja pidades enda kohta maksvaks selle otsust, lükkas tagasi vastutuse kui ka abipakkumise seletusega, et tal puudub õigus kitsendada kodanikkude koosoleku- ja sõnavabadust, samuti kui nõukogul või täitevkomiteel.

Nii rääkisid võimud jälle teineteisest mööda, seisid veel teravamalt vastamisi kui mõni kuu tagasi, suvel.

Pritsimajas veedeti ärev, ootusrikas öö. Väike läti

küttide ja soomusautode üksus elasid häireseisukorras. Et takistada «Postimehe» järjekordse numbri väljalaskmist, võeti nõuks hommikul saata toimetusse salk Punakaarti astunud pataljoni soldateid. Jäädi peatuma kuuenda roodu meestele. Praegune kuues ei olnud küll see, mis oktoobris. Ümbernihutamiste ja täiendustega oli muutunud nii selle meelsus kui teovõime. Ent paremat ette panna polnud Aleksander Venimalgi. Meestesalk, kes hommikul toimetuse ette ilmus, leidis selle ukselt ja treppidelt eest teise roodu mehed allohvitser Jalaka juhtimisel. Eesolijad ei lasknud neid ligigi. Nad olevat peatoimetaja, maapäeva liikme enese poolt kohale kutsutud ega kavatsevat kellegi teise käske kuulata...

Tõsi, soldat, kes salka juhtis, oli küll läbi ja läbi proletaarlane, trükitööline, kuid sääraste käskude täitmiseks sobimatu. Juba sellepärast, et ta ise oli õppinud samas trükikojas ja et tallegi peatoimetaja nimi sisendas aukartust, koguni teatavat alistumistarvet. Tal puudus ideoloogiline kindlus, väljakujunenud selgroog. Niipea kui ta kuulis peatoimetajast enesest ja kujutles, et peab ehk seisma silm silma vastas mehega, kes aastakümneid on lehte kirjutanud, kellest juba lapsepõlves räägiti kui suurest poliitikategelasest, tundis ta enesel jõust puudu tulevat. Sellepärast ei hakanud ta Jalakaga vaidlemagi, ei katsunud end üldse maksma panna, vaid keeras ümber. Parem härrade mängust näpud puhtad hoida. Temagi oli lugenud vastastikuseid ähvardusi, taipas olukorras lõimetavat pinevust ja lõi käega...

Vahepeal aga huugasid trükimasinad, ning enne kui Fuhrmel läti küttide salgaga kohale jõudis, oli leht väljas. Missugune leht! Otsast lõpuni täis suurustlevat šovinismi ja üleskutseid demonstratsioonile, mis öeldi toimuvat keskpäeval Raekoja platsil, tagavarapataljoni sõjariistade kaitse all.

Fuhrmel ei võtnud vaevaks kuulata Jalaka seletusi. Ta juhtis lühidalt tähelepanu jõule — oma salgale, mis peaaegu kahekordselt ületas Jalaka meeste arvu — ja ütles, et jätab valida: kas kaob teine vaikselt või tuleb siin lahing. Lahingu vastuvõtmiseks aga polnud Jalakalgi, nii südi tegelane kui ta muidu oli, südant.

Vastupidi. Talle meenus väga selgesti, et teda kutsuti kaitsma lehe trükkimist. Kuna nüüd leht oli trükitud, kähmlus läti küttidega ilmselt mõttetu, käsutas ta oma mehed trepikojast tänavale. Fuhrmel jälle, vastupidi, kamandas lätlased sisse. Nii toimus võimu üleminek peatoimetaja teadmata ja ootamatult. Ei märganud seda enne ka trükkijad ega toimetajad, kui Fuhrmel kolme mehe saatel sisse läks, masinad seisma käsutas, neile valve juurde asetas ja siis peatoimetaja kabinetti kõndis, et härra maanõunikku kaasa kutsuda. Seal särises tükk aega terav sõnavahetus, mida toimetajad saalist hinge kinni pidades kuulasid. Jutt lõppes sellega, et Tõnisson hõlsti selga tõmbas ja otsustas minna pritsimajameestele ise oma arvamist näkku ütlema, nagu ta rõhutas. Pritsimajaski seletas ta ägedalt, et keegi temal lehe väljaandmist keelata ei saavat, sest puuduvat niisugune seadus.

«Näitame teile seadust!» lubas Aleksander Venima. Kui nad aga Fuhrmeliga omavahel paragrahvi leida katsusid, mida toimetaja nõudis, tuligi nõnda välja, et kui mitte arvestada tsaariaegseid, siis ei leidunud ei Ajutise Valitsuse ega Venemaa Rahvakomissaride Nõukogu uutes ettekirjutistes ühtegi sätet sõna- ja trükivabaduse piiramise kohta. Jäi üle ainult revolutsioonilise võimu enesekaitseõigus. Sellele toetudes Fuhrmel kärataski:

«Teie agiteerite nõukogude võimu vastu ja maapäeva poolt. Maapäev on vasturevolutsiooni pesa. Kas tunnistate end süüdi?»

Kuid vana jurist lõi pea püsti ja väänas end sellestki lõksust välja.

«Mina,» rõhutas ta iseteadvalt rinda kergitades, «ei taha ühest ega teisest midagi teada, vaid ütlen teile ette, et teil tuleb selle vägivalla pärast, mida teie, võõrad inimesed, võõraste püssitikkude abil meie kodus ja meie kallal julgete tarvitada, vastust anda. Milles teie mind, vaba Venemaa kodanikku õieti süüdistate?»

«Küll te seda kohtus kuulete,» libises Fuhrmel vastamisest mööda.

Kuid mingit kohut selles asjas ei peetud. Tund-poolteist hiljem, kui Mehin oli telefoneerinud Tallinna, rääkinud kahtlaselt kesklinna kogunevatest ohvitseri-

dest, abi palunud ja saanud veel kord hoiatuse teravusi mitte kokkupõrkeni ajada, saadeti peatoimetaja, keda seni oli ühes toakeses oodata lastud, tulema sõnadega, et teda ei olevat rohkem tarvis.

«Tähendab, ei saa süüdistada!» välgatasid selle silmad.

«Küll seda veel uuritakse!» kohmas Sass ja keeras teisale. Tüütu oli temalgi selle mehega õiendada, kes käis nagu elav Kristus, pea püsti, käed rinnal, ja kujutas enesest rahva huvide eest kannatajat. Teiseks tuli arvestada ka seda, et tema kinnihoidmine kippus ta poolehoidjaid tegudele sundima. Salk ohvitsere oli vahepeal rahvamajja sisse tunginud, ähvardanud relvadega. All turuplatsil näis neid liikuvat terve tropp. Ohvitseridega aga ei soovitatud kiselda. Nõnda siis parem mingu.

Tulnud trepist alla, võetigi Jaan Tõnisson ukse ees kohe omameeste ringi. Need sõõritusid ta ümber nagu ihukaitsevägi, ning ta laskis sealsamas, vastase väravas lahti mõned kõvad sõnad pritsimaja rahvuspoliitika kohta.

Sellega oleks vahejuhtum ehk ajalehe ja toimetaja osas lõppenudki — vastavalt käsule oli ka Fuhrmeli salk trükikojast tagasi tõmmatud. Kuid keskpäev jõudis kätte, demonstreerivad seltsid rühkisid raekoja ette ning kasarmumäest marssis alla tagavarapataljoni õpperood — peaaegu tuhat korraliku väljaõppega, heas relvastuses meest. Täitevkomitee keeld, sõjaseisukorra maksmapanek, hoiatused ja ähvardused — kõik olid tühja jooksnud, mõjuta jäänud. Maapäeva otsuse pühaduseks kuulutanud kodanlus ei lasknud end heidutada. Tema sihid nõudsid protesteerimist maapäeva laialisaatmise vastu. Meeleolu oli küps. Raekoja ja kasarmu, aga teiselt poolt ka kasarmu ja üliõpilasseltside vahel sõelusid saadikud, agitaatorid, julgustajad ja kihutajad — enamasti üliõpilased — nii suure hooga, et masinavärk pidi liikuma.

Pritsimaja nurgal jälgisid arenevaid sündmusi Mehin, pataljoni komissar Jea, uus maakonna abikomissar Suuder, Punakaardi juhtivaid mehi Aleksander Venima, Fuhrmel ja mitmed teised revolutsionäärid õige segaste tunnetega. Võis kergesti lööminguks minna.

Mehin pures närviliselt huult. Turuplatsil seati rivikorda paar roodu läti kütte ja kohalolevaid punakaartlasi. Keegi ei teadnud, mis ulatuses tagavarapataljon, kus loeti üle nelja tuhande mehe, välja tuleb. Jõudude vahekord oleneb sellest. Varahommikust peale olid kõik roodukomiteede enamlastest liikmed tööle pandud, et halvata natsionalistlike kihutajate mõju, hoida mehi tagasi väljaastumisest. Ent kindlust ei olnud. Üldkoosolekul võttis pataljon vastu otsuse mitte tunnistada kumbagi võimu, pidada end ise võimuks. Kes on selle otsuse taga — ainult ohvitserid või ka soldatite hulgad? Eksimata ei julenud seda ütelda isegi pataljoni komissar.

«Palju sul punakaartlasi platsis on?» päris Mehin kärsitult Venimalt.

«Paarisaja ümber siin. Peale selle mõnikümmend tänavanurkadel laiali.»

«Põrgu vähe!»

«Kõiki ei saa ju korraga kätte.»

«Õige küll. Aga kui me lätlastel laseme tõnissonlased laiali peksta, siis on jälle kisa lahti, et võõraste täädega... Mine ja seleta...»

«Meil Jeaga tekkis teine plaan.» Ning Sass sosistas Mehinile midagi kõrva sisse.

Nüüd jõudis mööda Koolitare tänavat alla marssinud pataljoni õpperood Kivisilla ette. Nende juht näis märkavat teisel pool jõge Punakaardi ja küttide rivi enestele vastusuunatud püssidega. Kolonni juhtiva priske, näost õhetava alampolkovniku läikivas säärikus jalg takerdus poolel sammul ja peatus. Ohvitserid ei andnud mingit komandot, ei kostnud ühtki häält, aga terve kolonn jäi seisma. Seisis viivu nagu matusevalves.

«Käsk mitte lasta on antud?» kontrollis Mehin Venimad.

«On. Mitte üks plõks.»

Ning kohe nad kuulsidki, kuidas kõlas komando püssid õlale võtta.

Alles pärast seda, kui lätlaste ja punakaartlaste püssid klõbinal kohta muutsid, sai alampolkovnik sealpool jõge uuesti südant, kergitas õlgu ja astus edasi. Tema järel terve kolonn.

Õpperood marssis täies vaikuses üle vana Kivisilla. Suunduti pealtvaatajate vahelt otse raekoja poole, pikkamisi ja kõrvale vaatamata, ranges tõsiduses. Samal ajal tõugati raekoja torni luugist välja sinimust-valge lipp ja tõmmati rutakalt tagasi punane. Seal tegutses üks osa neist üliõpilaste jõududest, kes lipuheiskamise momendil üritasid all alustada laulu «Mu isamaa, mu õnn ja rõõm». Plats ei olnud rahvast täis, kuid üle nurkadele kogunenud salkade käis vastandlike meeleolude kahin. Ühed üritasid kaasalaulmist, teised hurjutasid. Lühike viiv selgusetust. Kas võidab laul või hurjutajate hõiked? Otsustavaks sai kolmas tegur. Just sel hetkel, nagu näpunäite peale, kihutasid Lossi tänavast välja kaks soomusautot. Kihutasid suure parinaga, kuulipildujatorud paljad, mehed relvade juures, üks raekoja paremale küljele, teine vasakult selle ette, nagu maja ümber haarates. Turuplatsil, küttide rivi ees seisev orkester alustas jõulist marssi. Alustas, põrutas mõne takti ja keeras siis hoogsal sammul väljakule. Tema järel läti väeosa koos Punakaardiga. Kogu see kolonn võttis suuna õpperooduga rööbiti, samuti raekoja poole.

Seal sündis midagi ettenägematut. Esimese kõnelejana autole roninud maavalitsuse esimees kargas tagasi maha. Oma lippude ümber seisvad seltside ja ühingute tegelased lõid liikvele, püüdes justkui ruumi teha orkestriga lähenevale väeosale. Õpperood, et vältida vastamisi sattumist otse ees põriseva soomusautoga, pöördus peatumata paremale, Ritteri tänavasse. Ning nagu imeväel oli terve väljak korraga Punakaardi, läti väeosa, punaste lippude ja raekoja ees ristleva soomusauto päralt...

«Nägid!» naeris Sass ja hõõrus Mehini ees käsi. «Oli arvata, et seda ei pea härrade närv vastu.»

«Jah, päris hea, et läksid nagu vasikad ilma pauguta,» rõõmustas komissar Jea. Ta lai nägu säras rahulolust, et poiste töö vilja kandis, pataljoni põhijõud kasarmusse jäid. Tähendab, Tõnissoni ja tema mõttekaaslaste mõju on tühine. Nad ei suuda midagi teha, ronigu kas või nahast välja.

Mehin ei osanud ütelda, mis teda riivas. Muidugi hea, et nõnda läks. Aga kas see oli võit, kas sellele

võis toetuda? Mis see andis? Talle hakkas silma kolmevärviline raekoja tornis ning ta peaaegu käsutas pataljoni komissari:

«See lipp seal — viisakalt maha tuua!»

Kõva kisa ja käraga kavandatud natsionalistliku rinde esimene ühisüritus — demonstratsioon maapäeva toetamiseks — oli läbi kukkunud. Ei vana advokaat, maapäeva liige, kes ootas, silinder pihus, raekoja trepipodestil, ei tema kibedama kihvaga õuelõvi, toimetaja Haukas ega madonnailmega proua Astra, kes kõik seisid, krõbedateks kõnedeks valmis, üliõpilaste selja taga, saanud suudki lahti teha. Paari töömehe näiliselt vembukas, kuid sisuliselt ettenägelik käik trumpas nad üle, lõi läbimõeldud ja ette valmis tehtud plaanid segi.

Sündmuste puhul, millest osa võtavad paljud inimesed ja mida seega mõjutab hulk tundmata tegureid, ettenägematusi ning ootamatusi, on see alati nõnda. Teoks ei tee ei üks ega teine täpselt seda, mis kavatsetakse teha, mille peale välja minnakse — teoks saab mingi käikude ja vastukäikude, mõjude ning vastumõjude kokkupõrke tulemus, mis võib üllatada nii algatajaid kui selle vastu töötajaid. Üllatuseks osutus näiteks täitevkomitee meestele õpperoodu väljakult äraminek. Samuti soomusautode väljasõitmine raekoja esisele. Masinajuhtidel säärast käsku ei olnud. Õpperoodule keegi ärakeeramise nõuet esitada ei saanud. Kõik kujunes silmapilkselt ja meeleolude ajel. Soomusautode juhtidel oli korraldus sõita raekoja nurgani ja seal käivitatud masinatega ootama jääda. Et määratud kohal aga parvlesid üliõpilased ja seltside tegelased, tõmbasid masinajuhid mõnikümmend meetrit edasi, lagedale. Sellest kõik tuligi. Õpperoodu ülem, nähes vastaspoole jõududest kohal ainult paari läti roodu ja tagasihoidlikku punakaartlaste salka, jäi otsuses kindlaks: kolonn kohale viia ja seltskonnategelased oma rivide kaitse alla võtta. Niipea aga kui mürisevad masinad sinna välja sõitsid, kuhu pidid peatuma jääma roodu read, kadus alampolkovniku reipus. Ta tegi nurgal järsu pöörde ning talle järgnev väeosa kordas seda täiesti orjalikult, mõtlemata, veendunud selles, et kokkupõrkeni ei tule minna, liiatigi soomusmasinatega...

Nii kujunes punakaartlase Aleksander Venima vastukäik ainult sündmuste ahela esilekutsujaks, mille viisid lõpule teiste inimeste meeleolud, neist johtuv käitumine ja teod. Ootamatustel on omad seaduspärasused.

Õpperoodu ärapöördumise järel võtsid väljaku keskkoha enda alla läti roodud ja punakaartlased. Mõne minuti pärast lehvis tornis jälle punane lipp. All väljakul aga tegi ilusa ringmarsi pritsimaja eest tulnud kolonn oma orkestriga eesotsas. Kodanlike seltside tegelased kadusid kõrvaltänavatesse, mitmes suunas ja segiläbi laiali valgudes, nagu hoitaks neil rusikat kuklas. Õpperood tegi suure tiiru üle Lihaturu ja pöördus siis tagasi Kivisillale, sealtkaudu kasarmusse, marssides nüüd hoitud ja nagu veidi naksuva sammuga. Vana advokaat lontsis läbi uduvihma tagasi toimetuse poole, morn ja vaikiv kaaskond sabas. Nende kõikide kaunilt kavandatud patriootilised sõnad olid nagu kurku kinni kuivanud.

Kuid härrastele anti siiski võimalus osa oma kõnedest ära pidada. Veel tolsamal õhtul jõudis Tallinnast erirongiga kohale kutsutud abivägi — üle kahesaja punakaartlase Eestimaa Sõja-Revolutsioonikomitee aseesimehe, kubermanguvalitsuse komissari ja Punakaardi üldjuhi Viktor Kingissepa enesega eesotsas. Külmavereline ja kaine oma iseloomu poolest, vaba närvipingest, mille all juba mõnda aega kannatasid kohalikud tegelased, käskis Kingissepp kõigepealt lõpetada linnas sõjaseisukorra, toonitades, et ei tule mängida asjadega, millele ei suudeta anda reaalset sisu. Silus siis oma lüheldast habet, muheles ja lisas, et tema kui juristi arvates saavat kohut mõista üksnes vandeseltslaste, aga mitte tuhandete inimeste ja väeosa üle, kes demonstratsioonist osa võtsid või võtta tahtsid. Kui kohalikud tegelased siiski selle juurde jäid, et vastaspoole korralekutsumise huvides on vaja juhid vastutusele võtta, nõustus Kingissepp kohaliku nõukogu ja täitevkomitee au jaluleseadmise eesmärgil erikohtupidamise korraldamisega. Kuid pani ette avaliku tribunali, mille eesistujaks lubas olla ise.

Nimekirjad tõotuse vastu eksinud ohvitseride kohta koostati ja vajalikud kinnivõtmised tehti Punakaardi poolt veel selsamal ööl. Tagavarapataljonist anti kohtu

alla nelikümmend ohvitseri eesotsas alampolkovniku ja allohvitser Jalakaga. Süüks pandi neile väeosa käsutamist ilma komissari nõusolekuta, üksuste kasutamist nõukogude võimu vastaseks demonstratsiooniks. Lisaks ohvitseridele toodi tribunali ette, mille koosseis Kingissepa algatusel kujundati demonstratsioonist osavõtnud soldatitest, selle peale vaatamata, kas nad olid enamlased või mitte, ka Jaan Tõnisson ning ta polkovnikust nimekaim, kes paar päeva enne segadusi Haapsalust kohale oli sõitnud ja keda peeti õieti peamiseks väljaastumisele õhutajaks.

Tribunali istung algas teatrisaalis hommikul kell kümme. Kohtupidamine kestis päev läbi, peaaegu poole ööni. Vana teatrisaal kõmas jälle kord suurejoonelistest ilukõnedest, tulevärgist, mille sisuks olid peamiselt kodaniku teo-, sõna- ja trükivabaduse printsiibid. Murti pilbasteks suur koorem piike küll rooma-, küll riigiõiguse, küll rahvusvahelise õiguse, Balti eraseaduse ja mitmesuguste muude õigusnormide ning koodeksite põhjal, kuid otsust oli raske teha. Kaebealuseid süüdistavad punakaartlased ja nõukogu liikmed pidid toonitama ainult seda, et taoline kihutus ja väljaastumine oleks võinud viia hirmsate tagajärgedeni — relvis kokkupõrke või kodusõjani. Kaitsjad, kodanlaste paremad kõnemehed ja advokaadid, aga ka vähemlaste tegelased toonitasid vabadusi, mis igaühele on revolutsiooniga antud, mille äravõtmist ükski nõukogude võimu akt ei fikseeri, ja näitasid, et oma seisukoha avaldamiseks on igal inimesel õigus. Pealegi ei toimunud terve sündmuskäigu ajal ühtki vägivallaakti ega korrarikkumist, kõik arenes rahuliku poliitilise meeleavalduse raames, avalikult ja üldsuse silma all, ilma et mingit salajast võimuvastast tegevust oleks üritatud. Asjaosalised ohvitserid võtsid omaks, et kuigi nad ei ole oma korraldusi kooskõlastanud väeosa komissariga, tulevat arvesse võtta seda, et nad ei tegutsenud kui väeosade komandörid, kes suunduvad üksusega operatsioonile, vaid kui kodanikud ja vanemad seltsimehed, kes ainult kutsusid soldateid kaasa meeleavaldusele, ilma kedagi käsutamata. Õpperoodu soldatid ise kinnitasid sama: ülemused neid sundinud ega käsutanud ei ole. On ainult kutsutud. Ning nad on kas aru-

saamatusest või kergemeelsusest kutset kuulda võtnud. Omakorda toonitasid veel ohvitserid, et ka neid on kaasa tõmmanud ja meelitanud üksnes poliitiliste parteide propaganda, mis võivat olla ka valepropaganda. Nemad kui poliitikast kõrvalseisjad ja mitte ehk kuigi hästi orienteeruvad sõjaväelased võisid eksida, lasta end ebasobivatel meeleoludel ahvatleda. Nii kujunes tribunali otsus, kui viimaks vastu ööd jõuti kokkuvõtteni, üsna kesiseks: soldatid mõistsid oma ülemused, kes kujutasid end propaganda ohvritena, õigeks... Neilt võeti sealsamas allkirjad, et nad edaspidi ilma komissari nõusolekuta üksustes ühtki korraldust ega käsku ei anna, ning nad kõndisid tribunalist minema vabade meestena...

Ainult kaks nimekaimu, Tõnissonid, ei saanud vabaks. Nende osas ei jõutud juurdluse ja ülekuulamisega lõpule, ning Kingissepa enese ettepanekul nõustusid soldatid otsusega, et nad viiakse Tallinna. Kingissepa aeg ei lubanud tal kauemaks peatuma jääda. Tungil täis saali ees kuulutas ta kiiduavaldustetormi saatel kohtupidamise lõpetatuks, manitses kõiki kodanikke nõukogude võimu austama, selle korraldusi täitma ja tänas nii soldateid-tribunaliste tehtud õiglase otsuse eest kui ka kõiki süüdistajaid, kaitsjaid ja teisi sõnavõtjaid, kes kaasa aitasid keerulise küsimuse selgitamisel. Ta toonitas veel kord, et mitte iganenud õigussüsteemide ja ei tea mis sajanditest pärit paragrahvide järgi ei tule otsustada süü või süütuse küsimuste üle, vaid revolutsioonilise südametunnistuse, edasitormavate vajaduste, elu, eriti tööliste elu nõuete järgi.

Enne jaamasõitu meenutas aga omavahel üliagarust näidanud meestele tõsiselt:

«Kui poliitikas tegusid ei kata jõud, muutub see sõnadega vehklemiseks, mis tuleb kasuks vastasele. Koondage ridu ja lööge, aga ärge lõõpige sõjaseadustega, mida keegi tõsiselt ei võta, mille üle, nagu nägite, soldat lihtsalt irvitab... Pealegi tuleb alati arvestada traditsioone, antud maanurga ajalugu. See on niisama vajalik kui järjekindlus.»

Nõnda lõppes too esimene tõeline kahe rinde jõukatsumine linnas — lõppes viigiga, ilma lahendust toomata. Mehini küsimus — mis ta andis — jäi vastamata.

7.

Eestimaa kubermanguvalitsuse komissari ja Punakaardi ülema rongile anti mõistagi «roheline tänav». Nii kihutas see kesköö paiku tulist ruttu tagasi põhja poole, ehkki küte oli kehv ja tee sõjaaegne. Mõne minuti pärast müristati üle Jänese silla, siis vilksatasid Kärkna ja Voldi jaamad.

Pikast tööpäevast tülpinud, istus Viktor Kingissepp käsipõsakil laua ääres, kaabu peas, mantlikrae püsti, nagu sisse astudes sinna oli laskunud. Otse ta ees plekktopsi otsas hubises tõntsakas küünlajupp. Selle leegi hingitsev tants peegeldus Kingissepa tõsistes, nagu üllatusest avardunud silmades. Mees vahtis tulle, mõeldes sügavalt järele kodanluse probleemi üle, kellelt võimu võtmine tundus palju lihtsam kui ajalooliselt kujunenud nimbuse hävitamine. Likvideerida, kinni panna — oli nõudnud Aleksander Venima, nagu mõnikord varemalt ta isegi. Ometi, teoretiseerida, kirjutada või kõnelda oli midagi muud kui teha. Kinnipanek ei tarvitse alati võitu tähendada. Kodanliku juhtimise juured ulatusid inimeste teadvuse sügavusse. Mitte ühe või teise teatava persooni kõrvaldamises ei seisnud asi, nagu näitas tribunali istung. See oli maailmavaate, elutunnetuse küsimus. Otsus! muigas ta mõttes. Mis revolutsioonilise kohtu otsus see oli? Tõepoolest huvitav, mis oleks too käre filister, kes traditsiooniliselt sõjajalal seisis kõige sotsialistlikuga, aga samal ajal vehkles sõnades ka baltisaksa feodaalide vastu — mis oleks ta temaga teinud, kui osad oleksid juhtunud vastupidised olema? Tuli arvesse võtta seda, et eduerakonna eesti-eesti pärmipära kääritas veel küllalt märgatavalt haritlaste, aga ka osa kehva rahva meeli. Tõnissoni kaitsjate jutt «Kiire» tellijatest, kes pärast maipäeva Tallinnas, kus mõned sini-must-valged lipukesed puruks kisti, oma kviitungid tagasi tõid sõnadega neile lehte enam mitte saata — see jutt ei olnud päris aluseta. Teadagi ärritatud väikekodanlus. Aga kas täna kohtusaalis seda soldatisinelis väikekodanlust küllalt ei esinenud? Kuidas siis säärases olukorras? Liiategi siin rahvusliku ärkamisaja hällis, papa Jannseni ja Tõnissoni pesapai-

gas? Siinne töölinegi paistis mõneti «isamaalisem» olevat kui Narva haritlane, kes end kõlavalt nimetas rahvuslaseks. Sellest need jandid ajalehe sulgemisega ja muu. Osa töötegijate meelsus ei anna veel puhast läbilõiget. Kuidas seda puhtaks teha, ilma et... Jah, sundotsustega on ennegi tuhmuvaid oreoole värskendatud... Revolutsioonile ju ei kõlba tsaarivõimu meetodid. Aga mis siis Tõnisjaani taolistega teha?

Ta päästis palitunööbid aeglaselt lahti, keeras krae alla ja sirutas jalad pikalt välja. Sealjuures langes pilk punakaartlasele, kes istus vastaspingi uksepoolses nurgas, püss põlvede vahel. Poiss oli eilsest saadik ühtevalu jalul ning õige närtsinud.

«Väsinud?» päris Kingissepp.

«Mis minust!» vastas kõhetu noormees reipalt. «Aga teie, seltsimees Kingissepp, peaksite puhkama.»

«Mina arvan vastupidi, et magama lähete teie. Noorem mees, rohkem und. Minule aga paluge siia see isand. Härra Jaan Tõnisson.»

«Jaan Tõnisson siia tuua!» krapsas noormees püsti.

«Ei. Mitte tuua. Ütelge, et ma palun teda tulla. Ja heitke ise seal ees pikali. Küll mina teda...»

Minut hiljem tõugati kupee uks kolinal lahti ning, portfell kaenla all, palitunööbid kurgualuseni kinni, kalossid jalas, kaabu peas, astus pöetud lõuahabet ja piiratud vuntse kandev pikk isand sisse.

«Palun!» tegi Kingissepa käsi liigutuse koha suunas teisel pool küünalt. Vana vastane näis olevat morn. Aga ta astus kindlalt edasi ja tänas harjumuspärase viisakusega.

Nüüd istusid nad seal kitsukese laua ääres vastastikku, need kaks sitket meest, kaks klassivaenlast, kelledest üks jonnaka visadusega aastaid taotles patriarhaalse rahvajuhi au, teine aga revolutsiooni tribuunina tuli ja võitis selle. Istusid nii ligistikku, et nende peakatete servad küünla kohal peaaegu kokku puutusid ning hästi nähtavaks sai mõlema alati löögivalmis sundimatus. Nende kõrgete põsesarnadega nägudes elas teravus koos tahtekindlusega, silmavaade oli lahtine ja vahe. Isegi peaaegu üht moodi ravitud habet kandsid nad, kuigi ühel oli see päevadest paatjas, teisel tärkjalt ruugav.

Uhe ema pojad, kellest teine teisest tublisti vanem, oleks kõrvaltvaataja võinud ütelda. Mõlemad nad valitsesid end suurepäraselt. Ei kõige väiksem irve- ega halvakspanumärk rikkunud kummagi tõsist, teise suhtes lugupidamist ülesnäitavat hoiakut. Nad mõlemad olid ju juristid, kõike mõistvad inimesed, oma parteide juhid, võitlejad pealegi. Tükike aega Tõnissoni silmitsenud ja lasknud tal end korralikult istuma seada, ütles Kingissepp, käsi nagu soojendamiseks varrukatesse toppides:

«Külm, komfordita vagun meil. Ega teie, härra Tõnisson, varem nõnda sõitnud ei ole? Kahju küll — aga niisugune sõit, mõistate isegi.»

Tõnisson asetas portfelli põlvedele, pani käed sellel vaheliti ja vaatas Kingissepale teraselt silma.

«Siiski. Ma olen sõitnud veel halvemates tingimustes.»

«No-noh, kuidas see siis juhtus?»

«Teie unustate, et olin tsaaririigi vang.»

«Ah jaa! Tsaari kohtuameti kandidaat ja vang! «Viiburi kringli» mees. Õige, teie olete ju kord ka käremeelne olnud, peaaegu et tsaarile vastu hakanud,» nöökas ta kergelt.

«Olen alati seisnud ja saan seisma seltskonna, rahva isetegevuse õiguste eest. Aga arvan, et mitte lõhkuda ja maha kiskuda ei ole vaja seda, mis olemas on, vaid parandada ja paremaks ehitada. Selles mõttes ma ka ühinesin manifestiga...»

«Ja sellessamas parandamistuhinas aitasite viiendal aastal siis ka parunitel karistussalgad rahvale kaela tuua? Kas te ei leia, et see on natuke vastuoluline ühe poliitiku kohta?»

«Karistussalgad — see on vale. Minu telegrammid Peterburi aitasid nende tegevust pehmendada, neid siit ära viia, mitte vastupidi. Ja üleüldse, mina võitlesin siis sotsiaalsete liialdajate vastu ühelt ning venesaksa mustsaja vastu teiselt poolt. Võitlen ka praegu. Ei ole suuremat õnnetust väikesele rahvale kui suurte võimutülide objektiks sattuda. Praegu näiteks oleksin mina esimene, kes alla kirjutab otsusele jääda föderatiivse, suure ja tugeva Venemaa rüppe, kui Venemaal oleks kindel kord, valitsus.»

«Nii. Teile ei ole siis nõukogud valitsuseks?» muigas Kingissepp sarkastiliselt.

«Ma ei ütle ega ütleks nõnda. Ma ütleksin: nõukogud on liiga amorfne institutsioon, et neist sel kujul midagi head oodata. Liialt sügavalt õõnestatakse elu alusmüüre, ilma et teataks õieti, mida asemele panna ja kuidas. See võtab usalduse ära. Seltskonna korraldamises peab olema oma kontinuiteet, pidevus.»

«Mõistan. Teie tahaksite uut ilusat maja näha vana asemel ilma seda vana maha kiskumata. Kas see ei ole võimatu? Revolutsioon on lõhkumine ja ehitamine ühteaegu. Oodake, saame tsaaririigi rusudest jagu, kerkib ka uus võimas Venemaa riigihoone. Ja selles hoones on ruumi nii venelasele, eestlasele, lätlasele kui kalmõkilegi.»

«Ei vaidle, et ruumi oleks. Aga ma ei näe, kes selle hoone ehitab, kui kõik haritud inimesed kõrvale pillutakse, vaenlasteks tembeldatakse.»

«Kõiki ei pilluta. Pealegi ei näi teie sugugi uskuvat töölisklassi jõusse.»

«Ma usun seda, mis silm on näinud. Teiesugused haritud mehed võivad alati valitseda, olgu koos töölistega või kellega. Aga miks kihutavad enamlased, ise haritud mehed, neid, kes oma ninaotsast kaugemale ei näe, teisitimõtlevate õpetatud inimeste kallale? Alati saavad olema õpetatud pead, kes juhivad ja valitsevad, ning teised, harimatud, keda valitsetakse või juhitakse. See on elu seadus.»

«Vabandage, härra Tõnisson, elu seadus näitab vastupidist. Nimelt, et kõik inimesed on üheväärsed ja ka üheõiguslikud valitsema.»

«Teoreetiliselt. Aga pange praktiliselt üks professor ja korvipunuja kõrvu seltskonna asju ajama. Kas ei ole töös vahet?»

«Vahet? Vahesid on palju. Aga ühiskonna areng läheb selle poole, et meil teiega kui juristidel jääb üle teenida ainult üht või teist klassi. Paljas haridus, paljas intelligents ei ole jõud.»

«Aga intelligents on siiski iga rahva aju, tema südametunnistus.»

«Noh, oletame — teadagi reservatsioonidega. Mind huvitab, mis teie aju ja südametunnistus eesti rahva tuleviku suhtes käsib teha?»

Tõnisson viivitas.

«Teile ei ole see saladuseks.»

«Vist mitte. Aga kas teie ei tunne, et see poliitika viib rahva vastu suurele draamale, tragöödiale, kui tahate?»

Tõnisson otsis jälle tükk aega sõnu.

«Draama, kuri draama on ka see, kui üks rahvas oma kodus peab elama teise rahva armust, tema käsu ja keelu all. Meie esivanemad on seda seitsesada aastat tundnud.»

«Õige, härra Tõnisson, õige mineviku osas. Töölisklassi, enamlaste tulevikupoliitikale aga seda külge pookida tahta, nagu kodanlus praegu teeb, on ülekohus. Teie räägite iseseisvusest. Ma tean. Aga ka meie räägime sellest. Ja mitte ainult ei räägi. Rahvaste enesemääramise õigus, rahvusriigid on meie poliitika alus. Teie arvatavasti tunnete Lenini seisukohti Soome asjus. Ka meil saab olema oma riik. Ta ongi juba olemas. Muidugi nõukogude, eesti tööliste riik. Iga teine katse, mingi härrasriigikene uue, revolutsioonilise Venemaa külje all — see on toakoerake Marianne'i või John Bulli keti otsas, ette määratud lakkuma rahvusvaheliste pangahärrade käsi, olema nende ori... Teie isiklikult ei ole mingi suurkapitalist, nagu teada. Ma imestan, miks võtate teie võidelda rahva elu ajalooliselt õige ümberkorraldamise vastu?»

«Härra Kingissepp, mina ei võitle Venemaa ega Vene riigikorralduse vastu. Mina isiklikult mitte. Aga ei saa olla võitlemata rumaluse vastu, selle vastu, mis meie rahva majanduslikule ja kultuurilisele elule kahju toob. Seda korralagedust ja lõhkumist on liiga palju. Rahvas aga tahab elada rahus, tööd teha.»

«See on, mis teie rahva all mõistate. Kui teie rahvaks peate mõisnikku, pangahärrat või suure talu peremeest — siis vaevalt saab teiega nõus olla. Need juba rahule või tööle ei mõtle. Neid huvitab kaup ja kasu. Pops, maatamees, tööline — see muidugi. Aga sellel jälle ei ole, millest elada, ta ei tea, kuidas

elada. Nii et üksi mõistega «rahvas» elus edasi ei saa.»

«Idee peab inimesi vaos hoidma, neid ülendama ja organiseerima. Mitte aga segaseks ajama, meeletutele tegudele kihutama. Idee on elu alus. See, millest kõik tuleb.»

«Idee muidugi ei ole elu alus. Idee on ainult inimese vaimu sünnitus, härra Tõnisson. See on teile sama selge kui mulle. Elu väärtust mõõdame meie inimese heaolukraadiga, mitte idee sügavuse või kõrgusega.»

«Teie nägite, kuidas inimesed minu kaitseks täna välja astusid, päris võõrad ja kauged inimesed. Kas te arvate, et nad minu isiku pärast seda tegid? Ei, nad läksid tulle meie rahvusliku idee nimel, mille üheks esindajaks ja kandjaks peetakse õigusega või mitte mind.»

«Selle vastu ma ei vaidle. Teie, härra Tõnisson, olete tõesti terve põlvkonna intelligentsi oma vaadete ja tõekspidamiste vaimus suutnud üles kasvatada. See põlvkond on teadagi kodanlik, idealistlik, aga ta on teil olemas . . .»

«Ja ta elab suurele ideele — oma rahvale.»

«Olgu nii. Aga sotsialismi-idee on veelgi suurem. See räägib kogu inimkonna nimel. Ja ma ütlen teile otsekoheselt: kui mina suudaksin põlvkonna tublit materialistliku ilmavaatega intelligentsi üles kasvatada, võib-olla oleksin ma enesega sama rahul kui teie. Sest see põlvkond viiks elu edasi.»

«Mis?» kargasid Tõnissoni kulmud kõrgele.

«Tõsi, tõsi,» noogutas Kingissepp. «Meie põlvkond ainult külvab, tulevased lõikavad. Kas te selle peale olete mõtelnud?»

Tõnisson jäi vastuse võlgu, vaatas pikalt ja uurivalt Kingissepale silma.

«Tahate ütelda, et minu aeg on läbi?»

«Tahan ütelda, et teil võib-olla oleks tõesti targem aktiivsest poliitilisest tegevusest kõrvale tõmbuda. Igal ajajärgul ajaloos on oma kujud ja inimesed.»

«Ma tänan teid lahke nõuande eest . . .» kõlas nukralt.

«Ei ole põhjust.»

Kuid Tõnissonil nähtavasti oli põhjust oma tänulik-

kust veelgi plastilisemalt noore vastase ees esile tuua. Ta lisas:

«Ja eriti tänan teid maapäeva laialiajamise puhul Lossi platsil ülesnäidatud viisakuse eest, kus teie, härra Kingissepp, mind ja mõnd teist vanemat meest ärritatud inimeste eest kaitstes ise pisut kannatada saite. Teie tasakaalukus ja rüütellikkus väärivad tunnustust, lubavad loota...»

«Ja-jah, loota, et teie ei oleks käitunud ega käituks ka tulevikus halvemini ühest noorest enamlasest...»

Tõnisson kummardas aupaklikult. Kingissepp tõusis ja saatis ta ise tagasi tema kupeesse.

...Aeg ja ruum sõitsid oma sõitu — koos inimeste, klasside, rahvaste ja nende eluga...

Kuuldavalt küll kiidusõnu pillutades Kingissepa rüütellikkusele, raputas Tõnisson taskus siiski rahvusliku põhiheli rusikat. Ometi ei osanud temagi tol õhtul aimata, et ta kord end üsna viletsa ning vääritu mehena tunneb, kui kuuleb noore vastase Viktor Kingissepa tapmisest, isegi taktivaesteks tölplasteks nimetab oma poliitilisi kasvandikke, kes ei mõista, et inimese füüsilise hävitamisega ideed ei võida... Vagunis mõõtis ta elukogenud mehe pilguga enesest hulga nooremat vastast, takseeris seda, kelle võimuses ta parajasti viibis, ning tunnistas endamisi Kingisseppa sootuks teist kaliibrit meheks kui olid nood, kellega kodulinnas rinnapistmise pärast ta praegu enamlaste juhi vangina siin ühe kitsukese, sõidust kõikuva laua taga istus...

...Aga missugused lauad sõidul ei kõigu...

Ega võinud terava pilguga töölisklassi tribuun Kingisseppki ette näha, et Tõnisson kui sõnades au- ja edumeele jutlustaja oma praktilises poliitikas kord välja jõuab sõjaseaduse varjul valitseja kuulsuseni, terrori ja vägivalla ning nõnda taas sõidul kõikuva vagunini. Ei. Tol korral võttis ta teda üksnes vintske vastasena, kelle viisakas väljatõrjumine võitlustandrilt antud olukorras kaugelt üles kaalub avalikud sõnalahingud. Jutud temaga rahva tulevikust, selle elu aluste ümberseadmisest — need olid pinnakatsumise jutud. Mõttetu on kodanlase juures otsida kaasatundmist töörahva huvidele! Ent talle siiski tundus, et vana tegelane hindab asjade seisu õieti, peab soovitatud kõrvaletõmbumist

loogiliseks ning tegevusvälja uuele, marksistlikule põlvkonnale loovutamist loomulikuks. Seepärast ta Tallinnas oma vangi üle tõsist kohtupidamist ei korraldanudki, vaid leppis allkirja võtmisega, et Tõnisson loobub poliitilisest tegevusest, sõidab ära Soome ning — laskis ta ausõna peale vabaks.

Kuid klass, kuhu kuulus Tõnisson, need, kellede huvisid ta teenis, ei tunnistanud tollal mingit kapitulatsiooni. Nad kauplesid enestele abi nii läänest kui lõunast. Ka sõnaandja ise oli veel liiga teovõimeline, auahne, et rahulikult areenilt ära minna. Ning nõnda tehti allkirjast varsti varjatud lubatäht välismaale sõiduks. Mõni nädal hiljem askeldas Tõnisson juba kodanliku maapäeva välisdelegatsiooni liikmena Stokholmis, pidades seal läbirääkimisi Saksa ning Rootsi ametmeestega Eestimaa tulevase saatuse asjus. Sest tööliste valitsusel ja võimul ei võinud ju kodanluse arvates olla mingit iga ega väljavaadet...

Kingissepp polnud lihtsameelne, et võtta Tõnissoni allkirja klassivaenu mahamatmise endena või kodurahu tagatisena. Ei. Too allkiri oli talle paljalt vastase vaikseks, ilma kohtupidamise kõmuta väljalülitamise vahendiks, kahjutukstegemise mooduseks kibedamate siseheitluste eel. Sõnaga — heaks ja kultuurseks võitlusvõtteks.

Nii ei sündinud ega võinudki sündida vagunis vilkuva küünlatule valgel poliitilist valgust. See kohtumine oli ja jäi üheks etapiks pikal sõjasõidul, kus teineteist sõnadega kompasid kaks vastaspoole tippmeest — kaks tookordse eesti elu tõsist mõjustajat. Kompasid, rahuldusid hetkeks ja läksid päevakorras edasi — kumbki oma järgmise käigu juurde. Nood käigud aga viisid rahva ühe klassi teise vastu, viisid võitude uhkusele kui ka kaotuste alandusteni kord üht, kord teist klassi — ning ajaloolise paratamatusena tuikavad nende järelmõjud veel paljudes hilisemateski heitlustes edasi, tänapäevani välja.

Aja vanker on rahutu ja rappuv...

8.

Nad istusid peaaegu kõrvu suure tühja laua taga: tumeda, parukat meenutava juuksekasvuga, lapselikult helendavate põskedega trükitööline ja terashalli lõuahabet kõigutav härrasmees, kes kandis tagasikeeratud nurkadega püstkraed ja pärlnõelaga kinnitatud musta lipsu. Töömees oli lihtsas hallis pluusis, säärikud jalas. Ta silmad neelasid murtud lehekülje veerge, parem käsi mängis pika punase pliiatsiga. Vanem aga, kaabu kuklas, palituhõlmad ripakil, jälgis teise tegevust varjatud muigega ja suitsetas. Suitsetas nii innuga, et nad mõlemad peaaegu mattusid paksu pilve.

Kuulmatu lugu! Sundida teda, Reinhold Haukast — õpetatud meest, kelle artiklitele ja päevakajadele lugejad tihti vaimustusega reageerisid — sundida teda lehekülgi ette näitama punasele agulikangelasele, kes alles viie-kuue aasta eest ei kõlvanud mitte toimetuse jooksupoisikski, vaid kel tuli minna trükikotta abitööliseks... Nüüd aga on toimetaja, vaata, et peaaegu kolleeg, kellele — ole lahke — too tsenseerida lugupeetud sulemeeste töö. Ei, kui šeff ise poleks kindlalt käskinud end olukorrale kohandada ja lehe väljaandmist viimase võimaluseni jätkata — ta ei teeks seda. Mitte iialgi. Puhas häbi ja alandus käia tõmmistega mingi «Edasi» tegija, trükikoja poisi juures. Haukas raevutses, aga säilitas väliselt oma härrandliku üleoleku. Säilitas isegi siis, kui teise pliiats ühe kirjatüki juures peatus ja raskevõitu laugude alt pilk toimetajale volksas.

«Ei ole mõtet,» ütles tsenseerija kõlava bassiga. «Parem ära oodata, mis töölised otsustavad.»

Asi puutus tööliskontrolli sisseseadmisse isand Lepperti vabrikus. Kirjutuse sihiks oli ette hädakella lüües omanikke hoiatada. Tööliste otsus Haukast ei huvitanud. Aga et paar teist pisikest torget sisse jäid, ei teinud ta sellest tüliküsimust, kargas erksalt püsti ja küsis palituhõlmu kohendades:

«Ja see oleks kõik?»

«Tänaseks kõik.»

«Tänan!» kummardas Haukas jäigalt, haaras tõmmise ning lisas ukse poole astudes: «Loodan, et meie teid liiga ei tülita.»

Töölislehe toimetaja, kelle ülesandeks oli eeltsensuuri korras läbi vaadata ka «Hommiku Postimees», kehitas õlgu. Kõlas väga sedamoodi, nagu oleks avaldatud lootust tülitajast peatselt lahti saada. Haugub? Haukugu — hammustama nagunii ei ulata, suukorv on peas! Ning rahulikult süvenes mees artiklisse, mis käsitles ühiskondlikus korras metsalõikamist, et varustada linna küttepuudega, saeveskit palkidega... Ametiühingumehed ja töölised ise kirjutasid, tegid ettepanekuid töövõimaluste loomiseks. Keegi kergitas üles lähemates mõisates ühiskondlike aiandite rajamise mõtte, teine arutas sööklate ja restoranide ühiskonnastamise plaani. Poliitiline võim oli käes, nüüd valmistusid töölised peremeestelt ära võtma ka majanduslikku...

Selle punase võimu, nagu ta endamisi nimetas, kaalukuse kasvu pidi tunnistama ka Haukas, kui ta ümber nurga tagasi toimetuse poole sibas ja uuesti meenutas šefi viimaseid korraldusi. Šeff eeldas küll punaste asja lõppevat kiire kokkuvarisemisega. Aga näe, ei varise: kord linnas on kindlamaks läinud, vargusi ja röövimisi tuleb vähe ette, rahvas on hakanud leiba paremini kätte saama ja isegi töö käib jälle vabrikutes, mis paigale jäeti. Haukasele tundub see uskumatuna. Aga et ta on paindliku loomuga inimene — just selle paindlikkuse ja laveerimisoskuse tõttu ta lehe etteotsa pandigi — talub ta hambaid kokku surudes kõik ära ning ainult imestab, kuidas see punane võim iga päevaga juurde võtab, aina areneb ja kasvab... Isegi rahu, mis nad laia lõuaga lubasid, on nad sakslaste käest välja tinginud. Esialgu küll väikese vaherahu, kuid see, *verfluchte,* võib peagi päris rahu järele lõhnama hakata... Leidus teadagi inimesi, kes väitsid, et Wilhelm Baltimaade asja nõnda ei jäta. Aga midagi kindlat polnud märgata. Haukas, nagu mitmed teisedki, oli kuulnud, et Eestimaa rüütelkond eesotsas parun Dellingshauseniga, toetudes Nystadi rahulepinguga Peeter I poolt taastatud aadli privileegidele, valmistab end tunnistama maa ainuõiguslikuks seadusjärgseks peremeheks ja kavatseb Eestimaad Venemaast lahkulöönuks kuulutada. See on muidugi mõisnikkude võte meelitada Saksa vägesid edasitulekule. Mitte halvem ega parem kui maapäeva otsus kuulutada end Eestimaa

kõrgemaks võimuks. Kuulutada ja tunnistada võib. Aga mis kasu see toob, kui väliselt miski ei muutu, kui need punaste lintidega burlakid käivad päevast päeva ringi, ülbe peremehenägu ees?! Ja kui nad, kuuldes jutte Saksa vägede tulekust, hambad ristis kiruvad: «Saatana äraandjad, vaja võlla tõmmata!»

Selle võlla hirmul, aga ka tundes, et Saksa vägede tulek eesti natsionalistide asja kergemaks ei tee, oligi Haukas loobunud lausa hammustamisest. Surus nina maha ja tegi lehte, mis pakkus igaühele natukene, ka punastele. Nii saigi vana leht uuesti ilmumisloa. Šefil oli muidugi õigus: rohkem ikka kui mitte midagi. Mõistu sai mõne mõttekese käiku lükata. Sellega oli tööd ja tegemist, tuli riskida. Aga millega praegu ei tulnud riskida? Terve elu oli üksainus risk. Rääkida ümber nurga ja möödaminnes rahvast, tarvitades sedasama sõna, mida tarvitas enamlaste leht, kuid mõelda hoopis midagi muud — seda kunsti Haukas ise kui ka poisid oskasid . . .

Toimetuse ees siblis kobar lehemüüjaid, selle ootajaid. Õhukesel värskel lumekorral jalgadega krudistades looviti siin edasi-tagasi ja aeti juttu. Oli selge, jahe talveõhtupoolik. Telefonitraatidel ja puuokstel rippus habras härmatis. Toimetuses oli töö lõpetatud ning seal oodati nüüd nagu väljaski lehe tulekut masinast. Haukas ruttas trepist üles ja lipsas šefi kabinetti. Siin ta peaaegu elaski ja juhtis lehte, sest tema oli nüüd see, kes kirjutas juhtkirjad, «vastutas» ja «andis välja». Nagu väike kindral kamandas ta oma nooremaid kaastöölisi. Esimesena käsutas ta enese juurde vindunud ja apaatse näoga poeedi, nõudes sellelt homseks komplitseeritud ülesandega vestet.

«Kui inspiratsiooni juhtub,» liigutas noormees laisalt suud. Kirjatöö sidumata kõnes ei tahtnud tal hästi välja tulla. Tema poeesiat pidas Haukas aga rõvedaks, pildus tihti paberikorvi.

«Kirjutage, ja võtke peenikeselt. Andke hästi mõistu tunda seda vägivallahõngu, mis meie tööl lasub . . .» Ta parem käsi kerkis pateetiliselt, siis vajus jälle tagasi lauale ja haaras ühe kirjatüki. Pikad ravitud küüned krõbistasid paberil, väikesed teravad silmad vilkusid. «Võimatu!» lendas käsikiri paberikorvi. «Mu-

liseb terve ilma kokku — aga mõte, kus on mõte?! Ja käekiri, grammatika, ortograafia — karjapoiss. Ei lähe!» otsustas ta järsult, haaras sulepea ja kirjutas oma selge, kalligraafilise kirjaga käsikirja nurgale kategoorilise «Ei». Käsi tõi lähemale uue kaastöö, mis pealkirja järgi pidi rääkima hobusekasvatuse tulukusest. Ta ei jõudnud seda veel silmitsema asuda, kui ilmus kõhetu jooksupoiss ja teatas aupaklikult, et ooteruumis keegi härra palub härra Haukase jutule.

«Ütled, et kohe,» näitas ta poisile peaga ukse poole, asudes ise viltukiskunud lipsu kohendama. Ta oli suur korraarmastaja.

«Aga ta palus otsekohe, kui saab,» julges poiss aralt toonitada.

«Käi juba, ma tean.»

Ta ei teadnud midagi, ei osanud aimatagi, kes jutule soovib. Aga tavatses nõnda ütelda. Autoriteedi huvides. Toimetaja teab kõik...

Poiss lipsas välja. Ta pisut võõrastas seda kileda häälega vanahärrat, isegi kartis. Kuna aga teadis ta vahel olevat pikaldase, söandaski maamehe soovi korrata.

«Kuidas on?» päris Haukas ühelt korrektuuri järele jooksnud töömehelt.

«Nii poole tunni pärast, härra...»

«Kiirustage, näete, missugune rahvapilv ootab.»

Tõega, peatänava nurk, kus toimetus asus, otse mustas inimestest. Toimetaja võttis neist suuremat osa loomulikult «omadena», natsionalistliku joone pooldajatena. See tegi südamealuse soojaks ning rahuloluga meenutas ta tsensorile mängitud väikest vempu — ühe kirjutise vahetamist teisega. See teine «lõi». Aga vaevalt härra kolleeg mäletab...

Viimased kohendused, ning ta avas kabineti ukse ootetuppa. Kui ta nõnda, tähtsa näoga ja tõsiselt, vasak käsi vestitaskus, nii et lõhkine pintsakusaba rippus uhkelt üle käe ning jättis mehest kõrgi, isegi suursuguse mulje — nagu Haukas võõrastele end alati armastas näidata —, kohmetus ta peaaegu, sest poolhämarast astuti talle vastu imetuttava häälega, pealegi saksa keeles:

«Tere õhtust, vana vader.»

«*Donnerwetter!* Ei usu silmi!» lendas Haukase käsi

vestitaskust välja, tõmbas võõra sisse ja sulges hoolikalt ukse.

«*Jawohl.* See olen mina, Fritz, *jawohl*,» ulatas külaline, keskmistes aastates, toredat lokkis põskhabet kandev pikka kasvu mees, käe. «Mina, kadunud kaardilööja ja õnnekütt ise,» suruti vastamisi käsi. «Seesama, kes teid Peterburis õpetas bowle'i jooma, Riias vedas mustlaste laagrisse ja Berliinis julguse võttis tänavaülikonnas ilmuda paruness Edelhausi dineele,» raporteeris mees naljatoonil, kopsides ise kepiga vastu lohvakaid saapasääri. Tal oli seljas lihtne riidega kaetud, rebasenahast kraega kasukas ning peas päris harilik üleskeeratud kõrvadega läkiläki.

«Aga teie — ja praegune seisukord? Armas taevas!» läksid viimaks Haukase keelepaelad lahti.

«Mina? Lihtne metsavaht — mis siis ikka.»

«Oh-oh-hoo... Kodukootud kalifeed ja rebasenahk... No teie, poiss, lasete ennast veel püüda!» hädaldas Haukas saksa keeles. Ja siis salapärasemalt: «Teate ka, et aadliga ollakse meil eriti karmid?» rõhutas ta sõna aadel.

«Ah! Räägime parem ilusast ilmast!» lõi võõras käega. «Mõistate isegi: olud tingivad suled,» viskas põlgliku pilgu oma üleriietele.

Riietus ilmselt ei sobinud kehaehitusega. Kasukas seisis ihust eemal, lõdvalt nagu ümber teiba, sest mees oli oma pikkuse kohta haruldaselt kiitsakas. Saapad tundusid kohmakad, asjadena, mis ei moodusta kokkukuuluvust isikuga.

Fritz von Stock polnudki nende asjade omanik ega võinud tal nendega ühtekuuluvust olla. Põlvnedes vanast Liivimaa Stockide suguvõsast, oli ta emalt pärandanud võlgades mõisa, kuid selle oma laia eluga Vene ja Saksa suurlinnades varakult läbi kammeldanud ning jõudnud peaaegu kerjakepini. Õppinud siis kellegi suurmaailmadaami toetusel veidi kunstiajalugu ja teinud enesele nime paari artikliga, leidis helde armukese ning sööstis uuesti keerisesse kunstnikkude-logelejate, diletantide ja tavaliste joomarboheemlaste peres. Siin sai temast «ehtne» kunstikriitik — mõnesuguste tähtsuseta kirjutiste kulul balti kunstist, mis ilmusid Saksamaa lehtedes. Kuid rahu-

tule iseloomule ei olnud sedagi eriala kauaks. Mõni aeg enne sõja algust, kui nad Haukasega viimati Berliinis kohtusid, oli salapäraselt mõista antud uhkest poliitilisest karjäärist ja veel uhkematest väljavaadetest, mis tõotasid varsti avaneda.

Haukas kui jõuka mulgi poeg õppis Peterburis juurat. Seal ta noore von Stockiga tutvuski. Et Stockil polnud tavaline balti mõisniku kõrkus mitte eriti välja arenenud, tekkis nende vahel sõbralik läbisaamine. Seda soodustas omakorda asjaolu, et majanduslikult tugev mulk võis aeg-ajalt kitsikuses siplevat aadlikku aidata. Juba siis tõmbas noort mõisnikku kunst. Nii jooksid ülikoolist peale meeste teed sagedasti kokku, sest ka Haukas armastas ilu — igas mõttes.

Mõlemad jõid, mängisid, kasvatasid eneses vaimukangelast, üliinimest — nagu armastati noil ajul filosofeerida — ning mõlemale jäid nende otsesed õppealad pikapeale võõraks. Mõni aasta hiljem, kui pankroteerunud Stock oli juba Berliinis ning kui vanal Haukasel poja koolitamine koormavaks läks (ta hakkas aru nõudma lõpetamise kohta), selgus, et Haukasel oli sama vähe teadmisi juuras kui Stockil agronoomias. Siitpeale oli Haukas nihutanud end ajalehetööle, katsetanud ka kriitikaga, kuni viimaks jäigi pidama žurnalistikasse, kuuludes nüüd juba avalikkude tegelaste ringis väljapaistvale kohale. Von Stock aga oli lasknud aastaid mööda Euroopat. Kodumaal ei mäletanud Haukas teda kohanud olevatki.

«Olge heaks,» tegi Haukase käsi pakkuva liigutuse sügava nahktugitooli poole.

Mõlemad vajusid toolidesse. Punasest puust lauakesel, mis jäi meeste vahele, süütas Haukas nikerdustega ehitud elektrilambi. Tuli heitis sinkjas-rohelise helgi võõra näole, keda Haukas märkas pisut umbusklikult ümber vaatavat. Teatav luurav valmisolek, mis on omane ebaotsekohestele inimestele, paistis ta silmist. Otsekui seda alla kriipsutades ta ütleski:

«Võõraid kõrvu — ei oleks vaja.»

«Neid pole,» teatas Haukas lühidalt ning ta silmad libisesid hooletult üle paari natüürmordi, mis ehtisid kabineti seinu.

Temas hakkas kujunema seisukoht, et härraga ei tar-

vitse eriti tseremoonitseda. Kuigi sakslane ja mõisnik, aga tühine maailmahulgus, mitte kriipsugi rohkem. Muidugi, nende vahel polnud seni halba juhtunud. Isegi rahalaenamised olid alati soliidselt lõppenud. Seda joont püüdis Fritz eriti, nagu oma aadliau tõttu, pidada. Ja ega olnud praegugi põhjust ebaviisakusteks. Ometi tundus puuduvat õige pide jututegemiseks. Ent tal ei lastud kaua vaevelda: Fritz teadis ise, mis teda lehetoimetusse ajas.

«Poliitilised konjunktuurid on teil siin kodumaal kehvad,» tähendati ettevaatlikult, nagu möödaminnes. Ja siluti põskhabet.

«Ja-jah, ei ole kiita,» vastas Haukas sama taktiliselt, peaaegu nagu vaenlasega rääkides.

«Teie teate, et Eestimaa rüütelkond on end Venemaast lahti ütelnud?»

«Ja-jah, tean. Kuid ka teile peaks selge olema, et meie pool ollakse rüütelkonna eraldi enesemääramise vastu. Igasugune enesemääramine on võimalik ainult koos meiega, maa päriselanikkude — eestlastega.»

«Seda muidugi. Kuid rüütelkond oli selleks sammuks sunnitud, et päästa Eestimaa Vene ikkest ja anarhiast.»

«Iseenesest mitte halb eesmärk. Kuid vähe jõukohane ülesanne vähemusele, kelle arv ei tee välja viit protsentigi elanikkonnast.»

«Ajaloolised eelised. Ja kas seda silmas pidades ei oleks soovitav minna käsikäes?»

«Nagu teate, ei ole meie juhtivad mehed millalgi koostöö vastu olnud saksa soost rahvaga Eestimaal... Te peaksite ju tuttav olema sellesuunaliste läbirääkimistega.»

«Kahjuks mitte täiesti. Ja sellel pole ka praegu tähtsust. Kas te võite mulle ütelda, kuipalju teie lehte loetakse?»

Haukasel oli tahe kähvata, et milleks seda. Kuid aimates, et teine sel viisil läheneb oma õigele eesmärgile, seletas mitte ilma ärilise liialduseta:

«Kümme-kaksteist tuhat trükime — ja kipub puudu tulema.»

«Oo, see on tubli leht,» elavnes sakslane.

«Sõja ajal töötab leht hästi. Ainult kiputakse liialt

segama. Kõike — nii üldist ja kultuurilist elu kui ka lehetööd.»

«Õigus. Esimene asi, millest eestlastel on tarvis vabaneda, see on Vene ülemvõim. See ei lase areneda ega anna jõudu juurde... Venemaa on lagunev laip. Tema hais lämmatab teid samuti, nagu ta meid ja tervet Venemaa paremat seisust kipub lämmatama... Tarvis on see laip maha matta.»

«Huvitav, kes peaks seda tegema ja kuidas?»

Fritz von Stock vaatas uuesti ringi, siis ütles rõhutatult, kuid häält alla surudes:

«Üsna lihtsalt — Saksa militaar.»

«Ah, kui vaimukas!» viskas Haukas pettunult käed üles. «Enesestmõistetav, et varem või hiljem Saksa väed viskavad vene ringiuitavad soldatite salgad lõplikult Aasia lagendikkudele. Milleks siin salapäratseda?»

«See ei ole siiski nii lihtne. Võib võtta palju aega... Ning sellest lähtudes, kas meie, kes me siin kannatame, ei peaks püüdma ise kiirendada oma kannatuste lõpu lähenemist? Kas teile ei tundu, et meie ilus maa ja meie balti traditsioonidele rajatud elu läheb sedaviisi hukka? Maad ei või ometi lasta hukka minna...»

«Ja-ah, maad ei või lasta hukka minna,» õhkas Haukas. Ta ravitud sõrmed mängisid ilusa mustast luust paberinoaga ja rindkere oli tõmbunud pingu, nägu peaaegu ligi tuld.

Von Stock leidis paraja aja olevat.

«Mul on Berliini poolt ettepanek,» ütles ta õige vaikselt.

«Teil?» puuris teda Haukase rahutu pilk, nagu oleks tahtnud läbi näha.

«Palun!» tõmbas sakslane kuskilt kasuka vahelt õhukese paberi ja pani selle lauale.

See oli leht esimest sorti pehmet ja painduvat siidpaberit ning kandis enesel hea tüki tihedat sinist masinakirja — muidugi saksa keeles.

«On mul au teada, kelle nimel te esinete?» päris Haukas enne lugemahakkamist; paber ärevusest näpu vahel värisemas.

«Teile pole see saladus. Olen Baltimaa Päästmise Ühingu ühe osakonna agent. On peetud rida koosole-

kuid ja läbirääkimisi ning on jõutud seisukohale, et ainuke, mis Baltimaid praegu Vene lagunevaist väeriismeist kui ka enamlaste terrorist päästa võib, on Saksa regulaarväed...»

«Ja-ah,» kortsutas Haukas kulmu. «Võib-olla on teil alust rääkida seda Lätimaa kohta. Kuid Eesti on juba oma iseseisvuse proklameerinud, ja kuidas võiksid siis sõdiva Saksa riigi väed astuda ühe erapooletu väikeriigi territooriumile... Teil on ometi teada meie maapäeva otsus 15. novembrist?»

«See ei takista põrmugi sündmuste evolutsiooni. On võimalik, et näiteks Eesti autonoomse kubermangu juhtivad mehed ise kui rahva esindajad paluvad end vabastada Vene vägedest, andes selleks Saksa sõjaväele voli ajutiselt oma maa okupeerida, ütleme nii- ja niisugustel tingimustel, mille üle võib enne kokku leppida...»

«Teil on väga laiaulatuslikud kavatsused,» ärritus Haukas kergelt. «Kuid teie peaksite ka teadma, et eesti rahva enamus näeb sakslastes oma vabadusele suuremat hädaohtu kui...»

«Lugege tingimusi!» torkas von Stock külmalt paberile.

Haukase silmad jooksid virgalt üle sinise virvendava kursiivkirja.

«See on ju okupatsioonistatuut, sügavaim sõjaväesurve, mis üldse mõeldav! Post, telegraaf, väeosadest loobumine, kaubandus, omavalitsus... Sõnaga enese täielik andmine Saksa monarhia meelevalda,» vangutas ta pead.

«Eksite väga. Pange tähele, seal on reservatsioonid rahvusliku kultuuri arendamise, teatavate organisatsioonide tegevusvabaduse, maa juhtimise kohta koos eesti soost nõuandjatega ja palju muud... Maad ei või ju lasta hukka minna, eks ole?»

«Jah, maad ei või lasta hukka minna,» kordas Haukas närvilise kajana.

«Kui teile meie ühise kodumaa saatus niisama kallis on kui meile, on paratamatu, et tegutsete meiega käsikäes... Te tunnete ju väga hästi praegust aadli- ja kodanikuseisuse viletsat järge. Meie seisustel on siiski palju ühist. Aga mis on meil tegemist selle nüri karjaga,

selle tööbandega? Ostetav orjakaup, ei kriipsugi rohkem. Meie peame ja saame neid valitsema!» suunas sakslane oma terava hääle madalale vastu lauda, rääkides sisinal, Haukasele peaaegu vastu rinnaesist.

«Meie kavatsused oma alama klassiga olid head,» otsis Haukas parajat tooni. «Aga see Lenin, enamlased...»

«Teadagi. Selles see ajalooline õnnetus seisab ja sellepärast... Teie saate aru,» jätkati siis endist keerutamist. «Meil on väike häältekogumine... Teie kui mõistlik ja mõjuvõimuga inimene muidugi ei keeldu alla kirjutamast,» tekkis agendi kätte teine paberileht, kus mõnerealise teksti all ilutses paar-kolm segaselt kirjutatud nime.

Haukas jahmatas.

«Ei... Kelle nimel mina kirjutan?» protesteeris ta.

«Iseenese nimel. See ongi puhtal kujul isikute asi. Organisatsioone ja seltse ei tohi siduda. Võib enneaegu teatavaks saada. Aga nii, täiesti isiklikult, *jawohl*... Näete, siin on trükikojaomanik G., mõisarentnik M., tuntud mulk, ei ole vist kahtlust. Ja siis praost K., õpetajahärra V. Kõik kõrgelt haritud, intelligentsed inimesed, eestlased. Ega te neist maha ei taha jääda? Teie hariduse ja võimete juures — oo, te võite uues Balti administratsioonis väga kõrgele kohale tõusta, suuri ameteid pidada. Pange seda tähele. Meie pool hinnatakse väga inimesi, kes meiega õigel ajal kontakti astuvad, koostöö loovad.»

Haukase auahnete silmade ees lõid kirendama tohutud võimalused — uhked tiitlid, sõidud Berliini ja Münchenisse, hiilgavad ballid ning pidustused, aga peaasi, tõotatud mõjuvõim — ning ta surus käed silmadele, ohkas.

«See on siiski Eestimaa saatuse otsustamise küsimus... Ja kes, kes kindlustab, et need lubadused, millest te räägite, ka täitmist leiavad, kui Saksa keisri väed kord maal on?»

«Selle eest meie aadellik ausõna! On ju selge, et väike Eesti üksinda ei suuda võidelda suure Venemaa vastu. Kui te sellest aru saate, siis ainult kirjutage alla!» pandi paber talle uuesti ette.

«Teil on õigus, omast kohast pagana õigus . . . Ainult kui needki tingimused ja isiklik hindamine, tähendab . . .?» vahtis ta sakslasele veidi ahnelt näkku.

Sellel oli kõik selge. Naeratades sirutas ta käe ja patsutas vanale vaderile õlale.

«Kas Fritz von Stock on kunagi oma sõna söönud? Kas teil on midagi olnud talle ette heita võla- või auküsimustes? Ma arvan, et ei ole. Ja antud juhul, arusaadav, kui mina midagi luban, siis ma ka isiklikult vastutan selle täitmise eest. Absoluutselt kindel. Teie võite näiteks saada Liivimaa rahvusnõuniku tiitli,» tõmbus sakslase suu kavalalt kokku.

Nagu hüpnotiseeritult leidis Haukase käsi uhke mustast luust sulevarre, šefi enese tööriista. Ning enne kui õieti taipaski, mis teeb, seisis paberil ta teravate kriipsudega autogramm.

Sakslane õhkas kergendatult, murdis paberi kokku ja peitis hoolikalt riiete vahele. Siis pilkudega teist kaaludes, lisas: «Kui te katsuksite lehes teatavaks teha, kirjutada, et see, mis meie ette paneme, on kõige loomulikum samm antud olukorras, ja kui te saaksite mõista anda, et inimesed meie tegelastele maal . . . Noh, teate isegi . . .»

«Olete hull või! Enamlaste tsensuuri all!?» hüppas Haukas püsti.

«Ma mõtlen muidugi nii mõistu, üsna tagasihoidlikult, nagu ikka,» nurus sakslane, nähtavasti väga hästi teades, et Haukas lehte toimetab põhimõttel — tasapisi ja mõistu, natukesehaaval.

«Te nõuate liiga. Kõik, mis ma ehk võin teha, seisab selles, et ütlen inimestele, kes tulevad küsima, talitagu südametunnistust mööda. Muidugi arvesse võttes väljakannatamatut olukorda . . . Olete rahul? Ja kui siit peaks kunagi minema mingi delegatsioon Saksa peakorterisse, siis, nagu ma aru sain, on meie saadikud samaväärsed teie omadega . . .»

«Loomulikult, loomulikult!» naeratas sakslane ja kiskus mütsi pähe. Haukas saatis ta läbi hämara eestoa, avas ukse, käis aupaklikult järel. Alles trepikojas, kus maskeering ereda tule valgel taas teravalt silma lõi ning meelde tuletas aadlivõsu endisi vägagi ebakindlaid eluviise, tekkis tal järsku kahtlus terve värgi

vastu. Nii küsis ta enne tagasipöördumist veel kord kärsitult:

«On see paber ikka tõega Berliinist?»

Sakslane ei vastanud kohe, vaid laskus paar astet allapoole, kus valgus talle enam näkku ei paistnud, ning kuulutas sealt põlglikult:

«Ö-öel-dak-se.»

Siis langes kojauks mürtsudes kinni. Haukas seisis nagu tobu trepi ülemisel astmel, käed rusikas, ja kibeles sülitama. Ühel baltlasest seiklejal lasta end nõnda alt tõmmata! Häbiasi! Esimese ägeduse hoos pidi ta peaaegu kisa tõstma, laskma mehe kinni nabida. Säärase sammuga võis praegu pritsimaja silmis kohutavalt oma renomeed tõsta. Kuid siis meenus paber allkirjaga ning turtsudes ja endamisi kirudes ruttas ta tagasi kabinetti. Laskunud seal tugitooli, võttis ta pea kahe käe vahele ja sõitles tõsiselt iseenesega, et kas nii täidetakse šefi käsku — tasa ja targu?! Segased suurpoliitilised sepitsused mingi von Stockiga... Aga teiselt poolt jälle, ehk ongi Saksa vägedes tõesti ainus pääs? Pääs... Kui veidralt kõlas selles ühenduses see täna! Kuuldavalt ei söanda mitte välja üteldagi. Ja trükkida... Jaa! Mis ütleks rahvas? Ent ometi: mis hädaga teha!

Kui ta pilk taas lauale langes, irvitas sealt vastu õhuke, peaaegu läbipaistev siidpaber sinise kursiiviga. Meelega jäetud propaganda, saksa firma reklaam! Haukas võttis paberi ja hoidis seda näpu vahel, kaalus tükk aega, kas hävitada või säilitada. Tükike elavat ajalugu. Hea küll. Ta murdis paberi hoolikalt kokku ja pistis rahakoti salasahtlisse.

Õhtul isand Leppertiga teed juues ja konjakitilka maitstes andis ta selle parajal hetkel töösturile, jälgides ise huviga, kuidas reageeritakse. Ent rinnakas härra ei pilgutanud silmagi. Viskas nagu hariliku ärikirja lauasahtlisse ja ütles:

«Las nooremad uurivad...»

Nooremate all mõeldi väimehe-kandidaati. Ning järgmisel päeval ulatatigi siidpaber Joonepile käsuga:

«Sina nagu rohkem poliitikamees. Vaata, kas tasub lehvitada või kuidas.»

Joonep algul kohkus. Siis hirnus tükk aega naerda. Viimaks vedas taskust terve pataka pabereid ja asetas kolm kimpu siidlehekese kõrvale.

«Vaadake nüüd, härra Leppert, kui kaugele me oleme jõudnud. Meie kallil kodumaal on valida korraga nelja, tervelt nelja enesemääramisvõimaluse vahel: esiteks maapäeva iseseisvusdeklaratsioon; teiseks Suitsu töövabariigi-programm; kolmandaks sotsialistlik nõukogude kommuun ja neljandaks Saksa keisririigi hirm või arm. Näete, kui suurepäraselt arenevad meie väikese kodumaa asjad. Vali, mis tahad, nagu poes.»

«Noh, ja mis valiku sina siis teeksid?» nõudis äiapapa.

«Mitte ei oska ütelda.»

«See on rumal.»

«Siis on rumal terve rahvas,» laiutas Joonep käsi.

«Rahvas läheb, kuhu viiakse.» Ta jäme näpp lähenes maapäeva deklaratsioonile, puudutas seda.

«Noh? Nõus?»

Poliitikategelane Joonep vaatas vabrikandi poole üles nagu koolipoiss õpetaja ees.

«Väikeste parandustega — peaaegu.»

«Loomulik! Siis tehke need parandused, leppige kord kokku ja seadke asjad ühele poole. Näete, aeg ei kannata. Eesti erakonnad peavad enne ühise otsuse langetama, kui need siin,» (Ta näpp peatus siidpaberil,) «või kui nood seal» (näpp tegi hüppe Nõukogude valitsuse deklaratsiooni kohale.) «meid tümaks teevad, oma masinavärgi käima saavad. Siis on hilja... Välisdelegatsioon teatab, et liitlased suhtuvad meie asjasse soodsalt...»

«Kurat! Siis tõepoolest, et saab ehk asja.»

«Muidugi saab, poja. Kindlasti saab.»

Ning äiapapa ja väimees otsustasid heade uudiste peale võtta väikese napsi. Klaasid kallati täis ehtsat prantsuse konjakit.

«Eesti Euroopasse!» matkis tööstur irvitades noor-eestlaste loosungit.

«Ja Euroopa Eestisse!» kõlksatas väimehe klaas heledalt.

Kabineti uksele ilmus kimonos Tilla.

«Aga meie Erviniga,» kilkas ta juurde keksates, «läheme Pariisi diplomaadiks, eks papaa?»

Härra Leppert pöördus, pani sõrme suule, siis tõmbas tütre hoogsa käeliigutusega kaenlasse.

«Tasa, tasa, lapsuke! Vara veel nii kõvasti unistada.»

Vabrikandil oli õigus. Hetk hiljem teatas Haukas telefoni teel, et nõukogud on kuulutanud terve balti aadli ja nendega koos töötanud eestlased kui isamaa äraandjad lindpriiks, keda igaüks võib ja peab kinni võtma, ükskõik kus kohal. Tallinnas juba käivat vangistamised, Punakaart sõitnud välja ka siin...

Pööbel ründab, viskas härra toru hargile. Esimene hoop on antud. Mis sünnib edasi? Mida peetakse koostööks sakslastega? Missugused sidemed loetakse kuritegelikeks? Kõik oleneb mõnest krobedast püssimehest, mõnest Jaanisest või Toonisest. Kuradile! Võitlus on võitlus — niipalju taipab ka härra Leppert. Nüüd enam teisiti ei lähe. Maal aga on omad varud ja salgad valmis... Ilma pikemata sai tütar lühida, kõlatult antud korralduse:

«Kutsarile, et kohe hobused. Ja paki mõned hädavajalikud asjad — sõidame maale.»

«Aga papa, meie ei ole aadlikud ega sakslased!» ehmatas roosa-lillelises kimonos tantsijanna enese lillaks.

«Täna õnne, et ei ole. Pääsed ainult väikese maalolekuga. Muidu — teab, kuhu võivad sõidutada.» Leppertile meenus vana aus ja truu talurentnik. Arusaadav, paremat lahendust ei maksa otsidagi. Niikaua kui need aadliga, võib maal imet teha...

«Kas Ervin tuleb kaasa? Maal on igav,» jonnis tütar.

«Mis sina teed?» pöördus peremees väimehe-kandidaadi poole.

Ervin Joonepil ei ole linnas erilisi toimetusi: vabrik seisab, õppetööga ei tegelda, poliitika on aetud põranda alla. Aga temas kui tegelinskis lööb välja kihk. Ta aimab, et kui enamlased säärasele sammule läksid, peab varsti järgnema midagi veel tõsisemat, suuremat. Rahuläbirääkimised venivad ja venivad. Vene väed jooksevad laiali... Kas ehk viimaks Wilhelmi omad ei ole juba liikvel? Enne nende sissetulekut võib sündida suuri asju, nagu sosistamisi kuulutatakse. Haapsalus on side loodud saartega — Saksa staabi kaudu... Ja noore politikaani veri veab nende põnevuste poole.

Tantsijanna võlud... hm. Ta teeb viisaka kummarduse Tillale, suudleb selle kätt ja ütleb:

«Ära karda, kallis, ma tulen järele...»

Varsti pärast keskpäeva kihutas Lepperti kerge kahehobuserakendis saan linnast välja. Kihutas samal ajal hea ajuga maa poole, kui valdadest linna hakkas saabuma esimesi mõisnikke, paruneid ja pastoreid, keda üle maa püüdis Punakaart.

9.

Pime linn, pime jaam, pimedalt vinguv tuul... Madalad tuisuiilid peksavad lahtist teralund vastu aedu, kivitreppe, vaguneid, nagu tahaks puhtaks pühkida, kokku keerutada, ära viia kõik ülearuse koos selle saastaga, mis töömehe käsi rongi on korjanud nii linnast kui maalt.

Vedur röögahtab, puhvrid lõksatavad — pikk rida värvituks muutunud, sõjakriime ja kuuliauke täis vaguneid hakkab liikuma. Kergelt riides, sinelites või joppides punakaartlased, kes tuisu käes kepseldes seni tagusid kämblaid kokku, suruvad püssid kaenlasse ja hüppavad otsusekindlalt vaguniustele. Igale uksele üks, järjepanu. Igaüks teab oma kohta ja kohust. Nende nägudel ja silmades elab sama halastamatus kui vinguvas tuules, kõikematvas tuisus. Sajandite vaev on nad kasvatanud leppimatuks. Nende kätte on antud, nemad vastutavad terve selle rongitäie ülbuse, balti-saksa upsakuse ja reetlikkuse äratoimetamise eest. Iga tööline härrasvangide vaguni juures teab, kuhu teekond läheb, teab, et parunitel, pastoritel, reeturitel ja nende käsilastel pole kohta uues ühiskonnas. Nagu tuli kõrvetas neid Eestimaa TSSN Täitevkomitee üleskutse:

«... Seltsimehed töölised linnas ja maal! Olge valvel! Revolutsioon on hädaohus! Balti mõisnikud ja kontrrevolutsiooniline eesti kodanlus on reetnud kodumaa Saksa keisrile ning valmistuvad veriseks arveteõienduseks töörahvaga... Sellepärast kuulutatakse kõik aadlisoost juudased lindpriiks, keda igaüks igas kohas võib ja peab kinni võtma...»

See oli ajalooline otsus ja ajalooline käsk. Paar päeva

rasket tööd. Korjati kokku juudaseid, kes valmistusid äraandlikule aktile, kes tundsid sahkerdajatele kaasa, kes õõnestasid värsket töörahva võimu või kritseldasid salapaberitele allkirju, et kutsuda Saksa vägesid saartelt ja piiri tagant, kus nende sügisene rünnak peatati ja pärast vaherahuga kinni külmutati, maale...

See karm, kuid paratamatu löök pühib kui terasluud maa puhtaks kõigist kõrgete eesõigustega tsaariteenreist, kirikuvürstide sulaseist, tervest niinimetatud ülema seisuse risust, kes töörahvale ei taha alistuda. Piiramisseisukord, punakaartlaste raksuvad sammud ööpimeduses, ärevus, halamine ja hirmuhüüded härrasmajades. Karmus ja hirm — kas suudab see kõik hüvitada ülekohut, kübemevõrragi heaks teha seda verd ja vaeva, mis too «kõrgem seisus» on rahvalt välja võtnud sajandite vältel?

Eduard Mehin ja Aleksander Venima vaatavad jaama nurga juurest rongile mõtlikult järele, mis kaob kui tuulehoost tõugatud. Mehin surub selja vastu tuisulõõtset, toetab jalad kõvasti kivile nagu lahingumees, kes teab, et taganemist ei ole. Kas pead vastu, võidad või... Kerge see ei olnud. Imelikud tunded hällitavad meeli. Kui rong kaob, tahaks nagu pateetilises hardumuses hüüda luuletaja sõnadega:

«Kas tunnete: väriseb maa!
Kas kuulete: kisendab veri!
Nüüd tuleb kas e i või j a a!
Nüüd on kallastest tõusnud meri!
Olge valmis!»

Miks — ei tea. Teab ainult, et saatuslik löök on antud, et sellesse on koondunud rahva jõud, tema viha, vabadusiha ja lootus. Nüüd tõesti — kas e i või j a a... Kas viiakse lõpule see kõik, mida nii ilusasti alustati, või raksatab Saksa raudne sõjamasin... Kolmandat teed ei ole. Maa väriseb töörahva sammu all, veri kisendab, veed on kallastest tõusnud... Kui ehtsalt tabavad need värsid meeleolu, kuigi nende autor ise — puhh! ei taha mitte mõeldagi.

Hoopis kainemalt võtab operatsiooni selle kohalik juht Venima. Ülepingutustest ammu tuim, märkab ta nüüd rongi teele minnes esmakordselt, et tahaks ma-

gada. Tahaks, aga ei saa. Vaadates kaugusse kaduva rongi punast päratuld, küsib ta mõttes: Kas on siis eesti rahvas nüüd viimaks neist lahti, kõigist neist võõraist ülikuist, ülekohtutegijaist, alatuist salasepitsuste põimitsejaist? Ta küsib seda asjaliku kainusega, sest tal puudub see elamuslik suhtumine sündmustesse, mis on omane Mehinile, võib-olla paljudele nendele meestelegi, kes kaasa sõitsid ülesande ulatusest haaratuna. Talle ei meenu mingit värssi ega luuletajat, tal on argipäevasemate asjadega tegemist. Ta teab, et rähn koputab, et mitmed rähnid koputavad, siit ja sealt üle maa koputatakse, et allkirju kogutakse, et viimaks salkkond ühe kirja viijaid teel Saksa staapi tabati. Ta teab ka seda, et mitte kõiki salasepitsejaid kätte ei saadud, et osa neist piidleb alles redus, et neid varjavad ja toetavad oma rahvusest härrased, talunikud ja ärimehed, et võitlus ei ole lõppenud, vaid alles süveneb ja kestab, võib-olla veel pikki aegu... Seepärast ta ei teegi enesele illusioone, ei ela võidujoovastuses. Paljud, paljud kõhklejad on praegu rabatud, löögist oimetud, pole jõudnud veel toibuda. Aga kui kord toibuvad, kelle poole nad kalduvad, kellega lähevad? Väikekodanlus väriseb oma urgudes. Linn, pime ja justkui surnud, vahib luuravalt oma tuhande tuhmi aknasilmaga. Ootab. Mida? Päevavalgust, ilmamuutust... Paljugi, mis keegi võib oodata. Oodaku! Tuleb edasi minna, kõigi kuradite kiuste, edasi.

«Hakkame astuma!» kopsab ta Mehinile kergelt õlale. Ning meesterühma saatel, kelle hulgas on Fuhrmel, Haspe, Koovitaja ning paar võõrast punakaartlast, lähevad nad lume kriuksudes talla all linna tagasi.

«Härrased teel, nüüd võib minu poole kohvile minna!» ütleb Martin vaikselt ühel nurgal. Tal on võõrastemajas oma tuba ning talle meeldiks Sassiga veidi vestelda.

Tuisk keerutab lund krae vahele, surub lahkuminejad kühmu kiskuma. Igaüks ihkab varju ja sooja. Ent Aleksander Venimal on veel tegemist. Mitte küll just nende lindpriiks kuulutatud isandatega, kelle esindajad, toetudes Berliini ihadele ja kasutades läbirääkimiste venimist Brestis, ütlesid end lahti Venemaast. Kuid mis väärtus on ühel Vene tsaari kahesaja aasta eest

tehtud žestil töölisklassi huvide ees? Mis loeb vana paberikalts elu uute nõuete paistel? Naeruväärt! Paber pole muud kui varjukate. Varjukatte taga on aga veel igasugust. Aleksander Venima ei saa oma tööpäeva lõpetada. Ei. Õhtu eel tõi Paul sõna. Tuleb minna. Nõnda on räägitud.

«Ei tea, on vaja korraks koju,» viskab ta lühidalt ja pöördub teisale.

«Üksipäini?» tähendab Mehin pimedale linnale.

«Mul sõber käekõrval,» naerab Sass ja litsub lühikese karabiini tihedalt vastu külge. Kas vähe on käidud teid, surmateid, ainsaks kaaslaseks kolmeliinine vint! Ta läheb läbi vanalinna, üle Lihaturu, risti läbi bulvaripuistu, silmalt üle jõe, Lillemäe nurgale välja, läheb tuisu tõukel kergelt kui pooljoostes ega vaata palju ringi. Ülejõel märkab ta mõnesugust liikumist. Nurkadel vilksatab mehekogusid, kadudes alati õigeaegselt üksiku soldati raiuva sammu eest. Aga näeb ka teisi omataolisi, sinelikandjaid, naistega. Lõkerdavad naerda. Teadagi, ega seda sehvti ei lõpeta, ka piiramisseisukorraga mitte. See on visa! Ning endamisi inimeste elujõudu, mis kõike trotsib, täiesti loomulikuks tunnistades, surub ta end küüru tõmmates mäkke, aedade vahelt äärelinna, kuigi on nii väsinud, et kas või magaks püstijalu...

Umbes rongi teelesaatmise ajal lõpetasid naised pesukojas töö. Siin juhtus vahel, et halattide või kitlite taskutest leiti peeglitükk, rahatäheke või kiri. Täna kitleid likku visates sattus Miilile pihku kinnikleebitud kirjaümbrik. Lähemalt vaatamata, viskas naine kirja aknale. Siis tuli Vanda, palitu seljas, märkas ning heitus.

«Issand! Miili, kust sa selle said?»

Pärani silmil selgete blokktähtedega aadressi vahtides läks tüdruk hõõgvele, kärsiskles nagu sütel. Kasuema aga, arvates tegu olevat mingi salaasjaga, pani sõrme hoiatavalt suule ja ruttas minema. All trepikojas, omavahel, vaatasid nad lähemalt. Ning siis nägi Miiligi, et seal seisid sõnad: «Eduard Mehin ja Martin Haspe, «Bürgermusse». Kust niisugune kiri siia? vaatasid naised teineteise otsa. Vanda peast puhusid läbi kümned

tundetuuled. Uudishimu surus teised kõrvale. Ta rebis ümbriku sealsamas lahti, luges tõtates, keeras paberi närviliselt kokku ja hüüdis:

«Peab kohe minema!» Ta käed värisesid. Vaat kuidas, vaat mis! tagus tal peas. Aga Miili küsimusele, et mis, vastas umbselt — üks hirmus kiri.

«Kuule, ära sa, tüdruk, mulle! Ähvardavad maha lüüa või mis?»

«Jaa-ah!» hingeldas tüdruk. «Veri nõudvat vere hinda. Peab kohe hoiatama.»

«Mine nüüd, eks siis räägid, kui kokku saad.»

Aga Vanda ei leppinud sellega. Kasuemale pikemalt seletamata lippas ta minema. Või kuidas mitte rutata, end mitte visata kas või ohtu, sattuda kaabakate kätte, keda pimedatel tänavatel öeldi tegutsevat, kui sa võid ette jõuda...? Sest mis on tema väike elukene Eedi eluga võrreldes, kes — oh ei, vaatas ta laatsareti nagu röövlikoopa poole tagasi, kust see kole kiri ta kätte sattus. Ette jõuda — kas suudab ta surmast ette jõuda?

Siin, Prügiaugu tänavalgi on aknad pimedad. Ka Rõika häärberi omad. Sass ei ole mõnda aega kodukandis käinud, aga teab, et lasteaed seal on avamata. Vanamees sõidab küll pikka teed, aga tütred ja poeg — kas kolisid uuesti sisse, varitseb kuskil aknal noore natsionalisti, põranda alla pugenud valge relv? — tõmbub ta lähenedes vaistuliselt vastu planku. Ei kedagi. Nüüd on ta hoovis, kuhu kostab läbi õhukese seina koduste jutt. Kuid ta ei lähe neid häirima. Ta vinnab end rabinal, pika sammuga trepist üles, raputab lume õlgadelt ja lükkab ukse lahti.

Laual tossab viksikarbist rasvalamp. Tekk ripub akna ees. Voodiserval pikutanud mees ajab end istukile. Istudes kohendab sineli õlgadele, sest hingeõhk toas paistab.

«Noh?» toetab Sass püssi nurka ja laskub vana sõbra kõrvale.

Selle jumetu nägu jääb kinniseks. Sõnakehvalt teatab ta, et naabruse üksikus landstelles, mille omanik kui ohvitser peab ametlikult viibima Rumeenia rindel ja mida tegelikult juhib reumahaige vanem vend, on märgatud todasama ohvitserist omanikku mitme võõra

mehe saatel, kes samuti paistnud sõjaväelastena, kuigi erariides. Olevat käidud õhtuti ja öösiti, toodud kohale reekoormaid, kas sõjariistu või laskemoona — nii umbes see paistnud.

«Praegu seal?»

Värgid vist jah. Mehed olevat läinud. Siis taibatudki, et kahtlane.

«Mis Lamp ette paneb?»

Kohalik Punakaardi salgaülem arvanud haarata, kui parajal ajal jaole saab. Seda parajat tulevat aga passida, sest viimati käidud nädal aega tagasi. Vanameest üksi ei olevat mõtet. Ajab vapsikud enneaegu ärevaks.

«Selge. Praegu nagunii kõik kihevil-kõhevil. Ja meil mehed laiali. Üks sats rongi peal, ratsasalk maal. Palju teil endal nüüd jõudu on?»

Naaberküla lähemate meestega kokku üheksa vinti. Aga neist paar vanemat meest, popsi, kellest ei olevat õiget asja. Kui laskvat, pigistavat silmad kinni — mingu, kus tahab. Niisugustele utsinat teha — nagu põrsastele pühakirja õpetada. Inimestel olevat võõras üksteise vastu minna. Mõned nagu häbenevat klassivõitlust. Antagu neile ainult maad, mõisamaad kätte — muust ei tahtvat teadagi. Vallanõukogu esimees pannud hoopis metsa puid lõikama. Sekretär tegevat, mis tahtvat. Peremeestega ühes pundis. Mis sellest kõigest niimoodi välja tulevat, nii küsivat juba mõisamehedki.

Sass toetas küünarnukid põlvedele ja vajus kumerasse. Jah, ega linnaski kõik punakaartlased ühtemoodi vaprad olnud, ka lindpriide püügil juhtus kõrvalehoidjaid. Seepärast osa tabamata jäigi. Aga tööjärgne ühtekuuluvus, töölise distsipliin, teadvus — see siiski oli midagi muud kui mõne omaette nokitseva popsi või kandimehe meelsus, kes küll tunnetega kaasa elas, iga teo ees aga risti ette lõi. Loomulik. Klassivõitlus ei seisnud enam kaasatundmises, see seisis nüüd teos, jõuga kaasalöömises. Nii mõnelgi kaasatundjal puudus julgus lüüa, vähemalt avalikult. Vanad harjumused valitsesid meeli ja mõtteid, tegid teise klassi ees araks. Seda küll. Kuid kas nende arglejate pärast võib midagi tegemata jätta? Just vastuoksa, neid kaasa tõmmates tehakse asjad ikkagi teoks. Asutuste ja pankade riigistamisest, mõisate ülevõtmisest kuni omavalitsuste moo-

dustamiseni ja tööde käimapanekuni, kõik. Nõnda ta siis ütleski, ise oma magamatusest veretavaid silmi hõõrudes:

«Nii et oma jõuga — kõhklete?»

Abi pärast õieti olevat tuldudki. Lamp palunud kümmekond meest valmis hoida — ega tea, millal uus sülem tuleb ja missuguses summas.

«No-oh,» muigas Sass. Kui lapsikult võib üks külamees mõtelda! Kümme punakaartlast valmis hoida! Nagu muud tegemist ei oleks. Kustile aga ütles: «Olgu. Kui vaja, tehke kuradi kähku. Targemat praegu välja ei mõtle. Igal pool segaseid lugusid, rassimist ülepeakaela . . .»

«Rähn», kes oli vajaliku ära koputanud, vahtis uurivalt sõbra väsinud, väsimusest pooliti kui pundunud näkku.

«Jah. Ja mis sellest kõigest viimaks niimoodi saab?» peaaegu õhkas ta.

«Hirm nahas või?» püüdis Sass reipamalt naeratada. Kuid see naeratus rauges suunurkade tõmblusse. Ega ta ometi arva, et kuu-paariga maailm teiseks tehakse? Selleks, jah, ei olevat veel küllalt jõudu. Mis salata, võitlus võivat ees seista — pikk, vaevaline, koguni ehk verine. Kurat neid matse teab . . .

Käsi tõi taskust mahorkakarbi ja mõlemad keerasid enestele tublid plärud.

«Matside arvamine nüüd üksi. Maal, näe, tõukavad, et sakslane tulla peale. Ütlevad, sellepärast see parunite viiminegi. Pantvangid. Maatamehed jälle, et mis kuradi jaoks nad jooksvat, kui mõisad alles jäetakse. Omasugused, kaitsekraavis olnud kõige vihasemad. Põrutavad, et kui enamlased ei anna, küll asutav annab.»

Asutav! Asutavas kogus see kodanlaste trump seisiski, nagu Tallinn rääkis. Asutava kokkuastumise päevaks leili punastele on kavatsetudki . . . Et siis kõik ühekorraga, võim ära ja suud mulda täis . . . Kas ta sellest ka on kuulnud?

«Seda mitte. Aga öeldavat: kui sakslane tulemas, mis kurat nende mõisatega siis jännata. Saagu ja söögu! Ei maksvat endale häda kaela kiskuda.»

Sakslane! Sakslasega olevat asi küps. Berliinis ja Viinis alanud suured tööliste streigid, kokkupõrked.

Sakslane ei sõdivat enam tühjagi. Varsti võivat maailmarevolutsioon käes olla. Saksa, Prantsuse ja teiste maade töölised tõmbavat punase lipu üles. Rahu tulevat maailmarevolutsiooni mürina saatel, kus terve kodanlik värk uppi lendab... Sass selgitas hoogsalt. Ise aga mõtles, et pagan teab, kui ehk enne ei tule veel Venemaal ära käia. Aga noh, kauaks seda! Lõpuks peab võit ikka meile jääma...

Kusti ei mõistnud hästi, kuidas suure maailma sündmused siin kohapeal väikest inimest, mõnd moonakat, kandimeest või popsi aidata võiksid. See oli keeruline.

«Sina, Sass, nii üleüldiselt... Ja võib-olla on sul õigus. Maatamees aga ütleb: mis minul võõramaa värgist. Minul on kas Anvelt ja Kingissepp, Koodi-Jaan ja Vilms või vana laul — parun ratsapiitsaga... Käisin meestega paaris mõisas kaasas. Selge pilt: tehku enamlased maaga ühtepidi või nemad lähevad Koodi-Jaani ja Vilmsi jutule!»

Mingu, saavad nagaikat. See on härrade programm, nende poliitika. Tööerakond selleks tehtud olevatki, et tööst ja töölistest mõlada. Teada puha. Õige mul targad hommikumaalt! Ega's meie saa Koodi-Jaani ja Vilmsi poliitikat tegema hakata! Lenin ise on ühes kõnes ütelnud, et Eesti kirjaoskaja töörahvas talitab õigesti, kui võtab mõisnikkude kultuursed majapidamised tervelt üle. Tema, Sass, maa-asjast tuhkagi ei teadvat, aga poliitika olevat poliitika. Seda juba mõne viriseja pärast muutma ei mindavat. Tema uskuvat Lenini sõnu. Kui Lenin ütleb, et on õige, siis ka on — ja valmis.

August Jaanis ei teadnud suurest poliitikast mitte rohkem kui ütles Aleksander Venima end teadvat maaasjast. Aga ta oli kuulnud, millest küla ja mõis kõmises, millest unistas, mida ootas ja ihales. Ta katsus seda sõbrale omamoodi kõige paremas mõttes teatavaks teha. Et aga Sass iga väiksemagi viite tõrjuvalt vastu võttis, neist isegi ägestus, ettevaatlikke virisejateks nimetas, siis tõmbus ta tagasi. Maal ei võetud väljasaatmist sugugi üksmeelse heakskiiduga vastu. Pastoreid koguni kahetseti. Jutud sakslase pealetulekust tekitasid hirmumeeleolu. Kardeti kättemaksu. Öeldi, et ega saks saksa söö. Saks sõdib saksa eest. Kül-

lap seda Sasski mõistab. Kusti jättis selle ja küsis, et kaua ta veel peab tallimehe tädipoega mängima? Ei olevat nagu mehe amet redus istuda ja kõrvalt vaadata.

Kuhu ta oma plekitõbise minevikuga siis pidavat pandama — ägestus Sass. Tulnud varem linna, oleks rongiga kaasa saatnud. Ära Venemaale kütnud. Aga nüüd — ta ei oskavat.

«See puhkus venib pikale, hakkavad sosistama.»

«Ah mis! Tood härrad ära — teeme lõpu. Enne ei tule kõne allagi,» otsustas Sass.

Poleks ta seda poetanud, oleks ehk mõni asjakäik kujunenud teisiti. Aga nõnda luges too plekitõbiseks nimetatu sellest enesele välja etteheite, nõude tegutseda otsustavalt, et teoga end õigustada, vanad patud lunastada. Täpselt niisamuti, nagu oli ühel hirmsal hetkel nõudnud ema... Ta kõhkles, ei tundnud end üksi küllalt kindlana. Tuge oli vaja. Ent kust seda võtta? Sass käratab: «Tood ära!»... Neelates tummalt suitsu, tahtis ta ütelda, et mis seal ikka, kui käsk, siis käsk. Temasugusel eksinud hingel jääb ainult täita. Kuid just siis tõukas Miili ukse lahti.

Töölt tuleva naise näost vahtis vastu üllatus, niisugune segiolek, mida varjatagi ei püüta. Kodunt eemale jäänud, äravõõrdunud poisid istuvad kahekesi voodiserval kõrvu nagu vanasti, kui mõne vembu silumiseks tasa ja targu nõu peeti.

Kustit, seda oma hoitud poega, on Miili pärast suvist nagu võõrastama löönud. On teda sügisel ainult paar korda näinud, sedagi teiste juuresolekul, pole omavahel jutus olnud ega südamlikuks kõneluseks õiget tungigi tundnud. Ka poiss on seda aimates vist hoidunud koduskäikudest ja elanud nähtavasti täielikku soldatielu. Küllap temalgi see tulek kerge ei olnud, et nõnda salamahti seadis end siin Sassiga... Et salajuttu, selles Miili ei kahtlegi, sest tema sisse astudes jäid mõlemad kohmetult vait. Ent olgu nüüd vanade, ka üsna halbade vanade asjadega, kuidas on, Miilile on praegu nad mõlemad — nii nagu nad seal voodiserval istuvad — lapsed, pojad, poisikesed, keda näib vaevavat salamure, ning seepärast ta küsibki, rätikult lund maha raputades, et noh, poisid, mis teie siin nõnda ninapidi koos, kui teised saksu veavad ja kõik maailm sellest kajab?

«Parunitega on asi ühel pool, Kusti ema,» ütleb Sass, endamisi kindel, et Miilil aimugi pole tema ega Kusti osast üldistes asjades. Kuid veendub varsti, et selles päris kindel ei maksa olla. Miili kohmab talle tõsiselt silma vaadates vastu:

«Jah, ühed kuradid saatsite minema. Aga teised, näe, trükivad kirju, et veri nõuab vere hinda...»

«Mis sa, Kusti ema, nüüd ajad?»

«Sulatõsi, kole lugu.» Ning naine jutustas lühidalt kirja leidmisest, lisades, et mis inimesed need küll pidavat olema ja kuidas tööliste valitsus laseb ometi sihukest jõledust trükkida? Ta toon ja hääl nõudsid nagu poistelt seletust, et kui olete asjalised, vastake.

Sass huvitus kohe, et kes kirjutab. Aga kust pidi Miili seda teadma? Ta aina kordas, et kole kiri ajanud tüdrukul juuksed püsti ja et lapsekene jooksnud tulisi jalu läbi öö ei tea kuhu.

Mehed vilksasid teineteise otsa. Miili jälgis nende nägusid. Aga et ei ühel ega teisel mitte silmaripsegi ei värahtanud, laskus ta õhkega vastasaseme servale ja tunnistas endamisi: ei need ole enam pojad-poisikesed, kelle mõtteid või meeleolusid näost loed. Need seal on kaks meest, peaaegu kaks võõrast kinnist meest, kes mõistmatul kombel on sattunud tema toaubrikusse oma salaasju arutama... Siis nägi ta neid korraga marssiva rivi ees kui juhte, nägi, sõjariist käes, kuskil künkal või kaevikus, kus maad ja taevast lõhestades, kõike elavat pihuks ning põrmuks tampides plahvatavad mürsud, kus inimest iga hetk varitseb surm, kus tast silmapilgu jooksul muud järele ei jää kui tolm, räbalad, kus elu on nagu unenägu surma suurel tantsupeol, niisugusel kohutaval ja meeletul, millest ta ise oli vaevu pääsenud... Nägi ja mõistis, et mitte kui lapsi, poisse ei tule neid kõnetada, vaid kui mehi, kelle kätes on elu ja surm, kes valitsevad nii ühe kui teise üle, kelle tasakaalu ei ulata kõigutama jutt mingist kirjast. Ta kompav pilk peaaegu imetles neid — neid siitsamast väikesest majahütist võrsunud ja välja lennanud mehi. Esimest korda sattus ta mõttele, et ehk arutati siin, sellessamas toakeses praegu asju, millel on suured tagajärjed, millest sõltub inimeste heaolu, käekäik, elugi? Ja eks ole paljudest teistestki hüttidest

võrsunud mehed need, kes nüüd otsustavad ja määravad, seavad elu tööinimese vajaduse järgi? See näis vanale naisele avastusena. Mitte väiksemana kui suvel pärast hirmsat elamust tekkinud uus tunne, mis tegi nagu nägijaks. Ta köhatas veidi puudutatult ja ütles:

«Mh-mh, eks te ise tea, muidugi...»

«Ei, Kusti ema, meie ka ei tea veel. Aga küllap vereianulised lagedale tuuakse, oma palga saavad.»

«Oh, pojakesed! Ilm on kurjust täis. Teie tahate kõigest jagu saada. See on väga hea. Aga vaadake ette, vaadake alati ette, et kuri teid oma võrku ei saa ja enne ära ei neela, kui teie teda... Ja-jah. Tööinimese elu. Üks hädaorg ta oli. Mis nüüd saab, ei tea. Kõik tahame paremat. Aga kust teda võtta?» laiutas käsi.

«Ei, Kusti ema. Kõik ei taha. Jätkub ka neid, kel tööinimese jaoks on ainult kört ja nuut...»

«On, pojad, on. Sellepärast hoidkegi ennast ja oma elu. Ükskõik kus või kuidas. Meie, emad, oleme teid vaevaga, veri küüne all, kasvatanud. Kuidas tahaks näha, et teil kõigil hästi läheks!»

Kusti kuulas ema sõnu sisemise imestusega. Niikaugele kui ta mäletas, oli ema alati manitsenud kõigest eemale hoidma, alistuma ja ontlikku elu elama. Nüüd äkki räägib kui teine inimene. Ei tunne äragi. Ning tal läks süda korrapealt kergeks. Hoopis lihtsam on emaga, kes sind raasukenegi mõistab.

Sass tõusis ja võttis nurgast püssi.

«Pole midagi, Kusti ema,» ütles ta mõtlikult. «Küll meie ka — igaüks omal kombel. Ega me titad ole.» Ja siis Kustile: «Ma kargan alla sisse. Kui on — astu läbi.» Ta surus Miili pesemisest tursunud kätt, kinnitas veel kord, et ärgu muretsegu, küll kõik koerad oma palga saavad, ja läks.

Talle järele vaadates küsis Miili asjalikult:

«Noh, mis te siis nüüd seal kasarmus ka teete?»

«Kasarmus!» tahtis mees muiata. Aga märgates, et ema sellega püüab juttu alustada, ütles vigurdamata:

«Mina ei ole praegu kasarmus. Aga või's muud, õpime tina andma neile, kes tahaksid meile anda — kõiksugustele pursuidele ja valgetele.»

«Ja-ah, need pursuid. Teisi küllalt imenud... Tööline sa oled, mis siis ikka...»

«Vaata, ema,» jätkas mõtlikult Kusti. «Kui välja ütelda, ma tulingi... Võib olla et, kes teab... Tuleb ehk mõneks ajaks jälle ära minna. Et sa teaksid, südant ei valutaks, kui...»

«Sõtta?» küsisid Miili huuled hääletult.

«Soldati asi, midagi kindlat ei tea... Ma ei saanud... Mul on väga sant... Ei oska kohe ütelda... Ei tea, kuhu oma silmad panna...»

Miili ülakeha käis kõikudes edasi-tagasi, ta nagu vaagis pilkudega poega-mehemürakat, vaagis kaua ja põhjalikult seda, kellele ta ise kord oli elu andnud, aga kes oli pidanud selle temalt äärepealt võtma. Oma südames oli ta küll andestanud, nagu ema lapsele ikka andestab. Ainult kas ta peab ütlema või enda teada jätma? Südamepiinad puhastavad, juhivad inimese paremusele. Aga kui juhtub see kõige hirmsam, et ta tagasi ei tule, kunagi ei tule — kas on siis õige lapse südant igavesti piinlema, seda tumedat plekki hinge jätta?

«Kae, poiss,» algas ta, käed põlvede vahel, silmad maas. «Ei pidanud sulle küll ütlema, aga süda, näe, ei jäta rahule... Inimese süda niisugune juba on, et ei saa rahu, kui ei ole puhas.»

«Jah, ema. Ka mina...»

«Kae, kui sa tookord jõledate mõtetega ära läksid, pidasin mina, kes ma sinu olen ilmale toonud, ennast kõige õnnetumaks inimeseks. See on patu palk, nuhtlus, ütlesin ma enesele, mis sinu tegude eest sinu lapse peale pannakse. Ütlesin piibli sõnadega... See piibel, see on üks... Kirjutab, et mida sa külvad, seda sa lõikad. Noh, eks ole pattu juhtunud ja halba elugi elatud. Tuult — seda kurjemat kurja — terve meelega keegi ei külva, pole ka mina külvanud. Miks pean ma siis tormi lõikama, aina tormi? kisendasin põlvili palves. Palusin sulle halastust, et sa oma vanemate pattude pärast ei peaks mitte hukatusse sattuma... Oled mul ju ainuke, ja ma uskusin, et kes palub, see saab, et palves on imevägi... Aga kui siis elav põrgu peale tuli, kui ma oma silmaga nägin, kuidas mehed — issanda nimi, halastuse- ja armuhüüded suus, silmad abitute laste moodi taeva poole — nagu rohi ära niideti, tuhandete emapoegade palve tühjaks kisaks jäi, surm

ka kõige vaguramad, nagu Liine, maha lõi — siis jäi mu keel tummaks ja süda kustus sees... Kui on olemas kõrgem arm, ühesugune kõikidele, miks saadab ta siis ühtedele niisugust koledat piina, teised aga paneb seda saatma? Patt ja patu palk, ütleb kiri. Aga kas need pattu ei tee, kes lasevad teisi puruks, teisi, kel jumalasõna suus? Mu meeled läksid segi ja mu keel ei paindunud enam palveks. Kõik oli tühi. Ma ei tundnud teda enam ei mõttes ega meeles... Tulin sealt tagasi kui raatsitud vares, ei jumalat südames ega riideid seljas. Ei teadnud, kuhu pea panna... Nad võtsid minu, rumala naise, siia tagasi, ütlesid, et kuhugi ei jookse, sündigu, mis sünnib... Ja siis mõtlesin ma: teie Sassiga olete mõlemad enda kangust täis, ilmalikud inimesed, olete hingeõnnistuse üle irvitanud, palvesõna põlanud suhu võtta. Kust see tuleb, et teie igast põrgust läbi käite ja terveks jääte, teised, tuhanded palvetegijad aga maha lüüakse? Kas see teie ilmalik usk, aita ennast ise, astu ülekohtule vastu, ehk ei ole viimaks see kõige õigem usk? Kas meie, teised, ei ole ehk põlvi nõtkutanud tühja ning väära kuldvasika ees? Mis armu võib loota sellelt, kes ülekohut laseb sündida päevast päeva ja alati, ilma et kuskil halastust või armu näitaks? Paljud-paljud inimesed õnnetuse sisse saadab, kannatama paneb... Ma olen vana ja jõuetu naine. Aga miks peab üks jõuetumgi naine kummardama selle ees, kes laseb sündida ülekohtu!? Nii küsisin ma ega saanud enam temast südant soojaks. See oli hirmus. Kui siis hakati rääkima tööliste asjast, tundsin meele kergeks, südame jälle rõõmsaks minevat, nagu oleks tulnud minusse uut sooja, uut elu... Kas see on see teie ilmalik usk, mis minusse, vanasse naisessegi hakkas, ma ei tea... Aga õnnetu ma enam ei ole... Poiss, ma pean sulle ütlema — su vana ema võiks õnnelik olla, kui ta teaks, et ka sinu süda on teiseks saanud,» läks ta poja juurde, pani käed ta õlgadele, vahtis talle ainiti otse silma sisse.

«Ema, ma olen hull ja toores ja rumal olnud. Aga ma andsin sulle sõna ja pean seda,» haaras mees äkki hardunult töntsid töökäed ja silitas neid kui poisike. Ema omalt poolt surus ta paksu linapehme juuksega pea vastu rinda. Nii seisid nad hetke keset tuba sõna-

tult teineteisele silma vaadates, tundevirvendustest puudutatud. Viimaks kergitas Miili poja pea ja ütles:

«Nüüd tean ma, et olen su tagasi saanud, uuesti leidnud. Sinu, kes sa olid mul juba kaduma läinud. Oh poeg, poeg! Eks mine siis ja tee, mis vaja teha. Tee seda ikka inimeste, kõikide meiesuguste vaeste kannatajate nimel. Ja kui on olemas õnnistus, siis olgu ta...»

«Ema, katsu isaga kannatlik olla...»

Huuled kramplikult koos, noogutas Miili tummalt.

«Ma tulen varsti tagasi, ema, siis...»

«Jah, siis, poeg...»

Kahed kõvetunud sõrmed haakusid korra vastamisi, pigistasid tõotustandvalt, terve südametulega; silmad sulasid silmadesse, kallistasid, julgustasid, hellusid ja nutsid, aga — kuivalt, üksnes murduva helgiga. Siis astus poeg uksest välja, ema aga vaatas talle pika küsiva pilguga järele, õhates: kui kauaks veel? Ent ometi oli see saatmine teine, palju kergem kui sõjateile. Nüüd mõistsid nad mõlemad ühtemoodi mineku vajadust ja tundsid, et nõnda on õige.

Täiesti juhuslikult kõrvujäänud asjana kargas Vandale äkki teel meelde, et tädimees Martin pidi elama hotellis. Missuguses — seda polnud ta kunagi kuulnud. Teades aga Mehini juttudest, kus täitevkomitee rahvas söömas käis, oletas, et küllap seal ka elatakse, ja jooksis sinna. Tal oli õnne: ähvardatud istusid rahulikult pudeli veini juures ega osanud aimatagi, missugust kõit neile teisal keerutatakse. Martin oli juba sel määral maitsnud, et ta tüdruku tulekus miskit erakordset ei näinud, koguni suurima lahkusega ruttas talle klaasi täitma. Mehin aga, kes neiukesel viisakalt aitas palitu ära võtta, ütles otsemaid:

«Noh, tüdruk, lao aga lagedale, mis sind vaevab!»

«Väga vaevab,» avas Vanda oma lihtsa käekoti ja ulatas tõsiselt ümbriku.

«Palvekiri? Mis sa arvad, Martin,» pilgutas Mehin silma, «ega me täna enam vastu ei võta?»

«Ära albi, loe!» istus tüdruk ja jäi põnevalt ootama.

Kuid varsti näis, nagu oleks ta jooksnud tühja, asjata südant valutanud. Sest niipea, kui Mehini pilk paberit puudutas, pahvatas täiest kõrist naer:

«Oh-hoo! Vaata, kohtumees, kuidas meie töö vilja kannab: austavad juba tähelepanuga! Isegi õppust võtavad! Oma täitevkomitee nimel lobisevad, ussipojad . . .»

«Kes, mis täitevkomitee?»

«Valgete, noh. Kuule!» Ning veidi vilkuvale, punaselt hõõguvale elektripirnile lähemale astudes luges ta selgelt, rahuliku häälega, iga vajalikku sõna õieti rõhutades: «Nurgastamp:

«Eesti Üliõpilaste
— Põrandaaluste Salalepinglaste —
Täidesaatev Komitee.
Tartu, 24. nov. 1917.
Nr. 37

(Vaata põrsaid, või juba kolmekümne seitsmes, ja ükski pole näppu puutunud! Kahju.)

Seltsimehed Mehin ja Haspe!

Terve see «Bürgermusse» pere!

(Nii-nii! Ikka tervele perele!)

Ühel häälel otsustades teie teguviiside üle, leidsime: veri ihkab vere hinda. Meil, eestlastel, pole iidsest ajast saadik äraandjaid olnud ega pea neid ka edaspidi olema. Teid mõlemaid saab salalepinglaste poolt ära hävitatud, ükskõik mis moodi. Juba meie, arstiteadlased, seda oskame, aga mitte sina, seakarjapoiss, kes oma nosust kaugemale ei näe. Juudameeste seeklite eest saatsite huligaanid Eesti lippu maha võtma, mida kuuekümne tuhandene rahvahulk üles tõmbas raekojale ja «Vanemuisele». Häbi, teie roojased ja jõledad! Teie tunnike saab pea lööma. Lugege oma hingepalve ja pange surisärk selga.

Esimees: eestlane
Sekretär: patrioot.»»

«Peenike!» hüüatas Martin, kui Mehin lõpetas. «Selle peale vanad eestlased jõid!»

«Ei saa laita. Tahavad kõhu lahti lüüa. Aga meiesugustele hallitus ei mõju. See lipakas on juba kaks kuud vana. Proosit!»

Mehed tõstsid klaasi, Vandagi maitses tilgakese. Päris piinlik ja häbi, et tormas kui narr mingi vana, nagu

Mehin ütleb, hallitamaläinud kirjaga siia sisse! Kuulnud, kuidas kiri Vanda kätte sattus, ütles Mehin täiesti ükskõikselt, et noh, need härrad arstiteadlased, nagu nad ennast siin nimetavad, on küll üks distsiplineerimata rahvas, kui nad oma kirju nii hooletult ära saadavad. Või said ehk ise aru, et nali ei lõika.

«Kahju, et härrad oma aadressi ei anna. Oleks võinud paraja vastuse saata — tribunalikutse näol,» kihistas Martin.

Vanda ei tahtnud meeste ülemeelikusega hästi leppida. Olgugi hallitanud, ikkagi ähvardus.

«Mis te lõõbite, nad võivad teid ära kihvtitada. Arstid ja tohtrid, kui on.»

«Õige, kui on. Aga ka see on ammugi arvesse võetud, kulla tüdruk.»

«Oleme terved mehed kui purikad. Tohtrite kätte ennast ei anna. Ennem võllas või kuul,» kallas Martin klaasid uuesti täis. Kallas ja targutas ise: «Või mis see meiesuguse elu siis ikka? Sekeldad ja rabeled, vilgud nagu tuluke luhal, kustud ära ja valmis. Tulevad teised, teevad edasi. Hea, kui mäletavad, et olid kord niisugused tegelased, niisugused esimesed tulukesed pimeduses, mis oma vilkumisega katsusid teed näidata...»

«Mis sa nüüd, onu Martin, see on kole!» protesteeris tüdruk.

«Kuidas võtta. Mina arvan, et isegi ilus, suurejooneline. Kas sa oled juhtunud nägema kevadel suurvee ajal, kui terve luht on üksainus meri, kalamehi tulusel... Kuidas nende tulukesed nagu heledad tähed pimedas öös kutsuvalt vilguvad, enda poole tõmbavad. Kui meist, meiesugustest niipaljukesegi tulevastele põlvedele meelde jääb nagu tulukeste vilkest vaatajale — võime õnnelikud olla. Sest mis on siis üks inimene, ühe inimese elu terve inimkonna eluga võrreldes? Täpikene. Väike vilkuv tulukene maailma laial luhal...»

«See on hirmus jutt, onu!»

«Sugugi mitte, neiukene. Onu Martin tunneb enda väärtust. Tühine. Mis niisugust tappa või mürgitada...»

«Ära nüüd nii ka liialda,» noomis Mehin. «Küllap

neidki leidub, kes tribunalisti vagaks teeksid. Oled ju mõnegi härrakese oma tegude üle järele mõtlema saatnud . . .»

«Mis see mõni Munna või Kanna nüüd! Kodanlaste pärispesad on meil alles puutumata . . .»

Mehed kaldusid oma tööasjadesse, lõõpisid tehtu ja tegematajäetu ümber. Kuid Vandale tundus nende üleolek veiderdusena, jutuna, mis määratud rohkem rahustama teda kui iseennast. Ta veendus selle tunde õigsuses lõplikult, kui Aleksander Venima ootamatult, lumisena, püss õlal, sisse kargas ja nõudis kirja näha. Silmitsenud seda veidi, kulm kortsus, ja visanud pakkumata Vanda veiniklaasi tühjaks, ütles ta:

«Samast vabrikust, täpipealt.»

«Sul on siis haisud ninas?» huvitus Mehin.

«Õige kaudsed, kahjuks. Peab olema üks tegelane, nimetatud Professoriks, üks mingisugune joodik poeet, kes kutsub esimest Maestroks, ja vist mõned ulakad nende ümber. Need olevat nõuks võtnud sel kombel meie omi terroriseerida. See siin on üks mädamuna, ei tea, kus vedelnud. Aga on ka hilisemaid. Ainult teised nimed.»

«Nii et pidasid sind ka meeles?» kergitas Martin klaasi.

«Kuidas muidu. Omavahel öeldud: lasksin tolle sinu soldatikese, noh, tead, kes proua Maalilt raha pressis, uuesti lahti. Olevat kah Professoriga kokku joonud. Las luusib ringi, ehk veab jälgedele . . . Härrad on nähtavasti üsna sügavale urgu pugenud.»

«Valgete või sakslaste omad?» päris Mehin.

«Näeme, kuhu jäljed viivad. Igatahes üks kõvem bande.»

Ta kinnitas, et peetagu suu, ja palus Vandat püüda laatsaretis kindlaks teha, missuguse osakonna kitli taskust kiri leiti. Tüdruk arvas selle võimatu olevat. Miili ei taibanud ju tähele panna.

«No seda te ometi teate, kuhu pesu läheb?»

«Lattu. Aga sealt — laiali.»

«Hea küll. On aeg silmad lahti hoida. Ümberringi hiilib kaunis segaseid varje.»

«Sul, noormees, oleks nagu salamuresid?» tõsines Martin.

«Kas sul ei ole?»

«On. Näe, naine ei anna lahutust, ei anna!» laiutas Martin käsi.

Isegi Vanda naeris pooljuletult kaasa. Siis arvas Mehin:

«Jah, muresid, neid on. Sellest saadik, kui Sotsialistlikkude Sõjaväelaste Nõukogu asutati ja Kommuuni põhiseaduse eelkavatsus välja kuulutati, uriseb pataljon kasarmus nagu karu koopas. Peksa või laiali.»

«Rahu valmis — peksamegi. Valgete väge meile vaja ei ole. Aga kui sakslased peale tulevad — kihutame neile vastu. Las sõdivad. Nimetavad endid e e s t i sõjaväeks, sõdigu siis ka Eesti eest.»

Mehin ei olnud sellega nõus. Kahtlast väeosa ei saa tööliste võimu kaitsma panna. Võib lõksuks kujuneda.

«Haapsalus seisab esimene polk sakslaste vastas,» arvas Martin.

«Seisab. Aga kui sakslane liigutama peaks — mis siis teeb? Viljandis valged oma plaane juba näitasid.» Mehed seletasid edasi ja tagasi, tegid tiiru maailmarevolutsiooni, Berliini ja Karl Liebknechti juurde, arutasid, kui tuleb rahu, missugune ta võiks tulla, olid nõus Leniniga, et ka raske rahu on parem kui sõda ning, jõudmata kokkuleppele selle üle, kuidas maailmarevolutsioon tööliste asja just kohapeal võiks kõige tõsisemalt aidata, läksid laiali nagu ikka säärastelt vaidlustelt — igaüks oma arusaamade ja kujutlustega. Ainult niipalju jäi Vanda kõrvu kõlama, et nad kõik muretsesid tuleviku pärast.

Teel, tuisus küsis Mehin Vandalt, hellalt ta käsivart pigistades:

«Kui juhtub, et tuleb taganeda, kas tuled kaasa?»

«Kuhu sa oma linnast taganed?»

«Maailm on lai. Ükskõik kuhu.»

«Lähed ja — jätad minu maha,» ütles Vanda veidi aja pärast nukralt.

«Ei. Kutsun kaasa.»

«Sinna — ükskõik kuhu?»

«Kas või sinna . . .»

Talle meenus järsku erilise teravusega Venemaa ränkraske olukord, valgete kindralite vastuhakud, sõja-

rüüste, puudus, nälg, häda. Tahtmatult õlgu väristanud, lõpetas ta oma mõtte sõnadega:

«Sellepärast küll ei mõistagi õieti kutsuda.»

«Eedi,» haaras tüdruk hoogsalt ta käsivarre. «Ei oska ma keelt ega midagi, mis ma sulle tüliks tulen. Hakkan siin tööle. Ja ära karda, tööd teha ma oskan.»

«Või nõnda,» imestas mees. «Siis minegi sinna lasteaeda ametisse, mis me tuleval nädalal avame. Kasvatad lapsi, saad süüa, elad kõige hullema üle . . .»

Vanda tundis, kuidas nahk nagu häbist üleni soojaks läks. Miks just lasteaeda? Kas sellega tahetakse pärida või mõista anda? Nii veider, nii iseäralik oli see jutt, et ta jäi seisma, keeras mehe enese vastu ja suudles teda, suudles tuliselt keset külma tuisku, mis nende ümber mühas, suudles ja võttis tõotuse, mis keelas sedapuhku teatamata lahkuda, sest temalgi olevat midagi ütelda. Midagi, mis mees peab teadma, alati teadma, olgu ta, kus on.

10.

Rasked, murettekitavad teated. Mitte ootamatud, kuid ometi rasked . . .

Meeste vahel laual on kaks telegrammi: ärakiri rindeülema omast, et sakslased alustasid uuesti edasitungi; Eestimaa TSSN Täitevkomitee korraldus hoolitseda linna kaitse eest, välja viia tagavarad, vajaduse korral taganeda Petrogradi . . . Mehini küünarnukid on laual, pea kahe käe vahel.

Terve väsinud Venemaa, nii suur- kui väikevene hõim, nii Uraali mäemees kui Eesti maatööline ootasid rahu. Lenin tegi kõik, et vankuvast vaherahust välja taguda kindlam, kosutavam, ehkki mitte kerge rahu. Kuid peadelegaat sülitas miljonite inimeste lootustele. Sõja igatsetud lõpu asemel teadaanne: Saksa armee marsib edasi itta . . . Kiiev, Dvinsk, Petrograd, Tallinn on hädaohus. Demoraliseerunud ja võitlusvõimetu vana armee riismed vajuvad laiali nagu kobe muld saha nina ees. Veel kord on seda väljakurnatud, äranäljutatud ja piinatud meestemassi, seda sinelitesse topitud tööliste ja talupoegade hulka petetud, nende lootused kõige armutumalt naeruks tehtud — Nõukogude rahu-

delegatsiooni juht Trotski keeldus alla kirjutamast rahule...

Sellest ei saa rindemees aru. Seda ei suuda mõista soldat, kes oma südames sõjaga on teinud lõpu ja kes teab, et partei ei taha sõda. Seda ei mõista tööline ega maatamees. Kõik on segi paisatud, väljavaatetu ja rumal.

Seepärast ei taha ka nende üksuste riismed, mis tujutult ja nagu põgenedes Läti aladelt Eestimaale valguvad, sugugi kuulda võtta keelitusi uuesti võitlema asuda. Ei taha, sest ei tunne mingit kohustust sõdida selle Saksa vägede poolrõngas väikese maa eest, kus sisemised vahekorradki on õige plahvatusarad.

Nad on katset teinud, on käinud Valga pool väeosadel vastas, on Pihkvaga ja Tallinnaga nõu pidanud, aga — tagajärjeta. Linna ja edasiliikuva Saksa armee vahel ei ole muid jõude kui väikseid, väsinud läti küttide ja kodanlaste kahtlasi salku...

«Mis me siis teeme?» kerkib Eduard Mehini pea.

Paratamatusetaak rõhub. Ei jää üle muud, kui teadlikult, ehkki vastutahtmist, ise lammutama hakata seda, mida seni on ehitatud, mille loomisse pandud oma jõud ja oskus. Aleksander Venimale on see sama selge kui Mehinile. Silmad maas, ütleb ta mornilt:

«Iga eluga pääsenud kommunist on rohkem väärt kui sada auga langenut. Tuuled võivad varsti pöörata.»

«Niisiis paneme ette: kõik inimesed ära viia. Materjale ja tagavarasid — niipalju kui jõuab. Peame ruttama. «Eesti staabi» mehed sekeldavad kahtlaselt nagu sipelgad enne vihma.»

Selline otsus hilisõhtul pärast tuliseid vaidlusi langetatigi, langetati arvestusega hommikul vara minna ladusid revideerima. Kuid ööl on üheksa poega...

Otsus kohustas juhtivaid seltsimehi alaliselt kohal viibima. Pritsimajas pandi ooteseisukorda ka punakaartlased. Kaugelt üle kesköö jagati veel korraldusi ja tehti ettevalmistusi. Pärast küürutas Mehin, käed pea all, kummuli laual, kuulates ärevlevat jutukõminat majas. Süütunne piinas, kippus otse vaevama. Kuid ometi tundis ta end nende kõikide ees vähem süüdlasena kui tolle üheainsa inimese ees, kellele tekkinud olukorras

ei osanud enesest elumärki anda, kuigi seda nii kangesti oleks tahtnud teha.

Salateadetel on tiivad. Peaaegu ühel ajal täitevkomiteega sai mitu päeva hirmumeeleoludes vaevelnud toimetaja Haukas erikulleriga sõnumi:

SÕITKE VIIBIMATA SIIA. TARVIS KEELEMEEST.

Haukas teadis, et vene keelt polkovnik Haapsalus oskas. Teadis ka sidemeist sakslastega väina taga. Selge, et ega prantsuse keele peale, mida ta ju üsna viletsalt pursib, teda ei kutsuta. Fritz peab sõna . . .

Rahul iseenesega, asjade käiguga, hetkel isegi punastega, kelle järjest kindlamaks kujunev võim kippus vahepeal juba nukraks tegema, haaras ta sule ja kirjutas krabinal volituse. Siis laskis kutsuda kalasilmadega noormehe Kurmeti, lipniku aukraadis sõjakirjasaatja, ulatas sõnalausumata paberi. Kui see väliselt tiptop noorhärra luges, et lehe edasine saatus tema õlgadele usaldatakse, kergitas ta viisakalt üht suunurka:

«Tohib teada, kas sõidate vastu?»

«Kellele?» kargasid Haukase silmad suureks.

«Noh, k ü l a l i s t e l e,» tegi mees vuntsikeeramise liigutuse.

Haukas peaaegu et solvus. Säärane häbematus!

«Ei,» ütles ta järsult. «Sõidan hoopis teisele poole.»

Talle ei meeldinud sugugi noormehe nuhkiv taktitus. Mis üks lipnik enesele kõik ei luba! kibeles keelel teesklev noomitus. Kuid see jäi avaldamata. Kurmet lisas rahulikult:

«Nad lähenevad korraga nii siit- kui sealtpoolt. Mõne päeva pärast oleme Saksa keisri kõrge kaitse all. Lubage õnnitleda,» tehti kummardus ja naeratati õliselt.

Blamaaž! Kuidas juletakse temaga nõnda rääkida? Nagu mõne salaliitlasega! Kurjalt sähvas ta:

«Ja kust teie seda nii kindlasti teate?»

«Traadid, traadid laulavad. Juba paar päeva tagasi sai laatsaret käsu evakueeruda. Iga sõjakirjasaatja teab, mis see nii sügavas tagalas tähendab.»

«Jah. Võib-olla on teil õigus. Võib-olla seisab selles ka meie pääs. Vene ajutise käest kauplesime välja omavalitsuse. Kui keisri kindralid on küllalt suure-

meelsed tunnistama meie neutraliteeti, ongi iseseisvus faktiliselt käes. Mina, *á propos*, sõidan iseseisvuse manifesti asjus. See tuleb enne välja kuulutada,» lõpetas ta pateetilise suitsukattega.

«Veel kord: õnnitlen! Muide, leitnant teatab, nagu kavatseksid punased pataljoni laiali saata. Mis teie arvate?»

Haukase käed kerkisid abiotsivalt. Kuid vajusid kohe, ja keha tõmbus pingu. Ei olnud aeg kehklemiseks, meenus talle järsku, vaid tegudeks.

«Venitada! Venitada! Meil on väga tähtis sakslaste ees esineda oma väeosadega.»

«Endastmõistetav — kui on võimalik. Eks meie, ohvitserid, oleme valvel ja püüame teha, mis saab.»

«Mina omalt poolt...» pidi Haukas äärepealt välja pahvatama, et püüab omalt poolt säärast lepet välja tingida. Kuid taipas viimasel hetkel sellega end halastamatult paljastavat ning lõpetas tühja fraasiga, et tema omalt poolt ei oskavat midagi soovitada, mispeale Kurmet kinnitas, et arusaadav. Ja härrad lõpetasid jutu.

Tundi paar hiljem kihutas Haukas väeosa masinal põiki läbi Eestimaa loodesse. Tema näol lahkus linnast viimane vanem tegelane. Kohale jäid noored, poliitikas tiivaharjutajad, vähemalt natsionalistide poolel. Aga ka nõukogudel ei olnud peale Martin Haspe juhtivate hulgas välja panna üle kolmekümne mehe. Linna saatuse pidi otsustama noorem põlvkond. Ja küllap sellest tulenes nii mõndagi edasist.

Varahommikul, kui Taavet, halukene kaenlas, Holmi uulitsa suhu astus, kargasid kalaputkade tagant kaks püssimeest välja, haarasid tal kraest kinni ja tirisid sõnalausumata, rutates majade vahele. Seal alles päriti, kas teisel pool on ka palju punakaartlasi.

Nüüd vast märkas vanamees tähele panna, et soldatitel oli varruka ümber valge lint...

Põrgu! kihvatas ta. Endal poiss punastega, äkki valged harjas. Tegi isu valetada, et elab hoopis sealpool jõge, rutata pritsimajja ja käratada: mis te, kuradinahad, ometi magate, kui valged püssidega platsis... Kuid mõistes samas, et vaevalt need ennast nii lihtsalt tõmmata lasevad, ütles rahulikult: «Mina tukkusin

puuvirnas. Kust mina nende linte . . .» Sõimuga kihutati ta minema. Selge, asjata nad ära ei aja. Kui Lillemäe nurgal teine patrull teda uuesti kahtlustavalt küsitles, kujunes otsus: tuleb naistega sõna saata.

Naised olid aga juba kasarmu kohal läbi võetud. Tingimisele tööle minna kraaksatas nooruke allohvitser, et mingit tööd enam ei olevat, laatsaretti ka mitte, ronitagu tagasi oma urgu ja põõnatagu, kuni asjad selguvad. Lahingu jalgu ei tohtivat ta ühtki eraisikut lasta.

«Mis lahingut linnas inimeste keskel?» nõudis Vanda sisemise jahmatusega, taibates alles nüüd Mehini jutu täit mõtet.

«Eks punaste kukekestega, preili, tule pisut rinda pista!» irvitas soldat.

«Teie pistke, kellega tahate. Mis meil, pesunaistel, sellega.»

«Puhake, preili! Ega töö jänes ole, et eest ära jookseb,» ütles teine. «Ja kes see teab, mis töö peale keegi praegu õige kipub,» urahtas paelamees.

Nad katsusid mööda teisi tänavaid alla pääseda, aga saadeti ikka tagasi. Viimaks, kui Taavet tuli, seisti nõutult oma väravas. Kuid siis oli hilja midagi ette võtta: ragin prahvatas lahti. Nagu oleks kive vastu seina pillutud, pragisesid püssid. Tuul kandis selle hästi siia kätte, ja mitme maja väravale ilmusid inimesed.

«Taevas!» pures Vanda huulde, ehmatusest kössis kui suur küsimus, et mis nüüd?

«On ikka ühed kuradid, need valged,» vahtis Miili ärevalt linna poole.

«On, mis on. Teadagi. Aga sina, vana Miili, pea nüüd lõuad. Kui paugud käivad, ega siis nalja tehta. Ja see meie poiss, kus see mujal. Sellepärast.» Taavet ütles seda mehe tõsidusega, kes asja tunneb.

Poiss — see muidugi. Ja vana harjumuse kohaselt läksid Miili käed kokku. Tahtis nagu kedagi appi paluda, kuid loobus ja ütles ootamatult elutargalt:

«Sündigu, mis sünnib. Meie sinuga, vanamees, ja sina ka, Vanda, ei tea midagi. Ei Sassist ega teistest.»

«Nu-jah,» kuulatas Taavet paugutamist. «Kui nad ise . . . kuskil kätte ei jää. Tulin ja mõtlesin, et peaks ei tea kust või kuidas katsuma . . . Aga mul see jalg, näe . . .»

«Isa, mina lähen!» toibus Vanda esimesest murtusest, nagu oleks alles see paugutamine ta täiele teadvusele peksnud oma kiindumuse sügavusest, sellest andumuse kraadist, mis sunnib, otse kohustab naist mehe kõrvale jääma alati ja kõiges. Kui uskumatult narrina tundusid praegu kinnitused mitte olla teisele tüliks, mitte koormata teda! Neid võis edev suu vallatusevarul, nokkimiseks veeretada. Püsti ohu ees seistes aga karjus süda sees: ära hooli millestki, mine, rutta sinna, kus su koht on! Sa ei tohi vigurdada!

«Nu-jah, eks proovi,» venitas Taavet. Tahtis veel hoiatada, manitseda ettevaatlikkusele, kuid tüdruk ei läbenud. Kerge kui kits lendas ta jooksul minema.

Ümber kruusaaugu, läbi surnuaedade Tallinna teele, sealt alla Kalamehe maja juurde, üle jõe ja ringiga tagasi linna... Jah, nimetagu ta teda hiljem kerglaseks, pidagu tema varasemaid sõnu eputamiseks, albiks valeks... Ükskõik! Ta läheb ja kas või riputab end kaela, karjub kõrva sisse, et elu või surm, olgu — tulen kaasa! Maailma otsa tulen... Ei saa maha jääda...

Ehkki elati pinge all, tuli see ometi ootamatult.

Kesklinn ärkas nagu tavaliselt talvehommikuti — sinetava valgusvinega kagus. Paar varajast veovoorimeest ajasid tühjade regedega kolinal üle Kivisilla, üksikuid asjalisi tõttas raekoja poole. Ent korraga jäi sild tühjaks. Ei tulnud enam ühtki jalakäijat ega sõidukit. Lihaturult pritsimaja poole jalutav patrull, Õunapuu ja üks Karlova kandi tisler, tahtsid parajasti vahetust saama minna, kui neile Kivisilla nurgal vastu astus viis-kuus soldatit. Pimedas polnud näha nende märke ega tunnuseid. Kohakuti jõudes haarasid kaks soldatit punakaartlastel järsku püssidest kinni, teised käsutasid käed üles.

«Mis see tähendab?!» pahandas Õunapuu.

«Vait, marss edasi!»

Püssirauad vastu abaluid, juhiti nad üle silla esimesse põiktänavasse. Seal ühes kangialuses, kus tammus tropp soldateid, alles nägid, et olid langenud valgelindimeeste lõksu. Nad viidi tagahoovi. Pikk lipnik aga seletas omadele:

«Sooh. Patrull on ära. Nüüd, poisid, «Bürgermusse» peale!»

Samal ajal lösutas putkade taga, kust Taavet minema viidi, kaks salka salamisi sõjariistu pandud «omakaitselasi» — ülekäigust paremal Jalak kümne, vasakul Rõigas kaheksa mehega, hulgas ka kaupmees Rikasküla ja veoäri pidaja, parajalt priske, kuid keevaline Lõõts. Neil oli käsk tänavasuu kinni toppida ja oodata, kuni lipnik üle jõe jõuab, et siis tiibhaaranguga toetada pritsimaja, «Bürgermusse» ja hotelli äravõtmist, anda otsustav löök hoobilt, videvikus, enne kui enamlased suudavad silmi selgeks hõõruda või abijõudusid tuua.

Ent kõigepealt jäid pataljonimehed hiljaks, siis ei saanud nad punaste patrullile märkamatult ligi. Kolmandaks puudus soldatitel õige lahinguhimu. Kohendamine ja sättimine võttis aega. Ja kui viimaks jõuti sillale, ilmus ootamatult nähtavale teine punaste patrull. See tuli kalaputkade kohal lagedale ning äge vooripidaja pani püssi palge.

«Tõmban?» nõudis ta Rõikalt.

«Pea! Käskjalg.»

Poolküürakil, kaldakäsipuude taha varjudes, tõi soldat sõna:

«Kohe peale minna! Einbund on juba seal!» kähistas ta närviliselt juurde.

Oli hea väike valge. Üksikut jooksvat soldatit jõe vastaskaldal nägid Lõik ja Koovitaja päris selgesti. Nad tõmbusid puuriitade varju, et vaadata, mis jooksmist seal joostakse.

«Kurat!» vandus Lõõts, et punaseid kirbule ei lubatud võtta.

«Mehed, minu järel, üle jõe!» tõusis Jalak ja hüppas ise esimesena jääle. Rõika omad takerdusid hetkeks — Rikasküla ei saanud padrunit rauda. Kuid siis läksid ka nemad ja tormijooks üle lageda jää algas.

«Tõmba tuld!» müksas Lõigu Elmar Koovitajat ning vajutas ise päästikule. Püssid sülitasid välja esimese pidemetäie tina.

Kummuli selsamal laual, mille äärde öösi mõtisklema jäi, suigatas Mehin vastu hommikut rahutusse aounne. Väsimus nõudis oma. Ent too tukastus pigem rammes-

tas kui kosutas. Visklevad mõttekatked ja võpatlema ajavad närvitõmbed kudusid omapärast, segast nägemuskangast. Magaja mingi kuues meel käskis tal end sellest lahti kiskuda, täiele teadvusele tulla. Unepaine aga oli nii ränk, et pani ainult ägama ja rehklema. Viimane viirastus, mille pealt ta üles visati, otse jalule paisati, oli Vanda lahtiste, tuulest sasitud juuste vahelt vaatav pisarmärg nägu, tema ahastust täis silmad, mis tungiv-anuvalt südamepõhja puurisid... Sellest pilgust ta kohkumusega ärkaski. See pühkis ära rahutu unerambuse koos ebamäärase soniga.

Ta ajas enese jalule ja kuulatas. Klopiti? Ei -- lasti. Mitte kaugel plaksusid püssid...

Lahing? Unenägu või tegelikkus? Tõelisus või viirastus? Käsi käis üle silmnäo ja krahmas telefonitoru. Meenus olukord, valmisolek — terve paine, milles elati.

Sisse tormas Aleksander Venima, samuti unesegane, morn.

«Valged!»

Mehin hüüatas ebamääraselt. Siis ütles end kogudes, ehkki ikka veel enesest äraoleva inimese häälega telefoni:

«Sina? Sõida kohe...»

Keskjaam katkestas naksatusega ühenduse.

Mehed vaatasid tummalt teineteise otsa.

«Vist tungisid postkontorisse sisse,» arvas Venima.

Mehin ei vastanud. Nagu süü- ja vastutustundetinaga kallati ta üle. Mis saab? Kas jõuavad ajalt? Käsi kobas taskust suitsu, mõte aga tiirutas selle ümber, mis ta unest üles raputas. Lahinguragin vajus nagu kõrvale, teiseiärguliseks. Mõte uuristas jahmatava nägemuse kallal. Mis see oli? Kust see tuli? Kas tõesti juhtus tol hetkel midagi hirmsat, nagu räägib rahvasuu, või ainult ülepingutatud närvide mäng? Ooh, tüdruk, tüdruk! Kas sa ehk viimati siiski ei tahtnud ütelda midagi muud, kui ütlesid? Kas sinu tõotused ei olnud liiga kained, oma kainuses ebasiirad? Inimesed räägivad ohvrimeelsusest tihti üht, aga mõtlevad, tunnevad hoopis teist. Kas seda imelikku elamust ei tulegi võtta kui oma südametunnistuse koputust, et mees, sa ei teinud õieti, talitasid vääralt? Ent mida ja kuidas muuta?

... Muuta polnud midagi. Just tol hetkel, kui Mehin oma närvitõmblusest ärkas, otsustas Vanda ja läks... Nüüd küürutas ta rinnuli kivimüüril üksiku leinakase all ja nuttis. Nuttis meeletut nuttu — iseenese saamatuse, rumaluse, oma armastuse varjamise pärast, mille tõsist suurust ei lastud teda enam tõendada. Patrull oli ta surnuaia väravas kinni püüdnud ning koos teiste kahtlastega müüri äärde tuulevarju viinud. Seal ta nüüd, eneseunustamiseni kurb ja löödud, küürutaski ega võinud kuidagi aimata, mis meeleolus vaevles see, kelle pärast ta jooksis, kelle juurde siiski nii väga igatses...

Silmis virvendas väike suvine metsavälu, lilledes aas, pärjad... Siis meenus raske üksiolek, trots, hingepiinad, aga ka õnnelik teineteise taasleidmine ja unustamatud helluseajad... Kas elu või viirastus — ükskõik! See oli ilus, oli haarav... Kas nüüd on siis tõesti kõik möödas... Miks? Mis oli ta teinud, et teda nõnda nuheldi? küsis ta eneselt lapse abitusega.

Mehed seisid endiselt kesk tuba ja kuulatasid. Mingi õige lahing see ei olnud. Üksikud laskudeseeriad sealt- ja siitpoolt. Kas minna alla, haarata püssid?

Jõejääl arenes samal ajal kinoliselt kiire tegevus. Elmari ja Koovitaja tulele vastasid valged harvalt, ebatäpselt. Ei lasknud end aga kahe punakaartlase püssist ka heidutada. Viskusid lumme, tõusid ja jooksid jälle. Jalak kui lahingumees tõi nad ruttu vastaskaldale välja. Ainult veel lühike sööst kaile. Kuid just sel hüppel komistas kaupmees Rikasküla, jäi veidralt töilitama, nagu poleks leidnud kohta, kuhu astuda. Siis pudenes püss käest, mees lõi põlvist nõrgaks, tegi kõrvalepõike ning lendas prantsatades kummuli. Ei karjatanud ega rabelnud elurõõmus kaupmees, kukkus ainult nagu inimene, kes enam ei tõuse...

Hetkel polnud kellelgi mahti temaga tegelda. Kivisilla poolt lähenes sõrkides soldatite salk, jooksul tulistades. Pritsimaja akendest anti neile vastu. Ka puuvirn sähvatas jälle.

«Need seal, ära tuua!» käsutas Jalak ja tormas ise esimesena riitade poole.

Aga enne kui Jalak kohale jõudis, lõpetasid puna-

kaartlased paugutamise ja kadusid nagu maa alla. Jalak suunas oma mehed jooksul Uueturu tänavasse, kuhu nüüd nägi tõttavat ka pritsimaja tõkketulest läbi tulnud soldateid. Nii tormas Einbund oma paarikümne, Jalak kümmekonna ja Rõigas ülejäänud meestega õhinal «Bürgermusse» ette välja. Siin keegi vastu ei tulistanud, aga nad ei pääsenud ka majja sisse. Uksed olid kinni, aknad luugistatud.

Esimese tuhina maha jooksnud, jäid ründajad hetkeks lõõtsutama. Komandöride plaan sulgeda «Bürgermusse» ja hotell piiramisrõngasse võttis natuke aega. Enne kui nad oma jõudude jaotamisega õieti valmis said, nähti Aleksandri tänavast välja keeravat kaht veomasinat, kust kohe maha hüppas mitukümmend läti kütti ja hakkas masinate varjus lähemale nihkuma.

Valgete ninamehed, härmistunud sellest, et nende varane «üllatus» tulega vastu võeti, veel enam aga asjaolust, et leitnant Villemsoni rühma asemel, kes pidi postkontori ümbruse vallutama ja seega ära lõikama punaste appitulekutee, sõitis kohale läti üksus — kaotasid pea. Täies lahingukorras pealetulevale kütisalgale polnud mõtet siin lageda! vastu hakata. Einbund andis käsu kaduda. Otse üle jää oli võimatu silgata. Seepärast tehti Kalamehe tänava ja sadama kaudu haak sisse ning karati jõele alles enne pärmivabrikut. Sealt, sadamakailt leiti ka kaks punakaartlast — Elmar ja Koovitaja. Neil olid padrunid läbi ning Jalak tiris nad kaasa — vangiks. Valged tõmbusid tagasi teisele kaldale, aga panid valvepostid tänavasuudele — seega nagu alla kriipsutades, et nad pole üritust jätnud, on üksnes lahingu edasi lükanud.

Läti salk omakorda, saanud mõned aeglasemad, nagu Lõõtsa, jooksult kätte, raputasid neid natuke, aga ei rutanud sugugi vastasele üle jõe järele kippuma. See oleks tähendanud tule alla sattumist, asjata kaotusi, mida nende arvates antud olukorras sugugi vaja polnud kanda. Nad võtsid rahulikult Uueturu kaelas, siis pritsimaja ees positsioonid sisse, seadsid nurkadele paar kuulipildujat üles ja jäid ootama.

Nii lõppes see varahommikune valgete rünnak punaste keskkohtadele haledalt ja tühjalt, ainult mõnede

vangide võtmisega nii ühelt kui teiselt poolt. Fuhrmel lätlastega päästis Mehini väljakutsel olukorra, kuid keegi ei suutnud enam päästa linna.

11.

Päevapeale, kui päris selgeks sai, et valgete löögminegi antud korral ei tähendaks muud kui sakslaste kätte jäämist — mida valged ehk taotlesidki — otsustati «Bürgermusses» püstijalu, ilma vormitäitmisteta ja protokollita õhtul linnast lahkuda. Kuidas — see jäeti täpselt määramata. Rongikoosseis, mis öösi valmis pandi, langes koos jaamaga valgete kätte. Tuli otsida teid. Kõik jõud koondati kesklinna kaitseks. Anti käsk nõukogule, staabile, tribunalile, toitluskomiteele ja teistele: pakkida. Üldine juhtimine jäi Mehini, varustamine Venima hooleks. Võtku, kust tahab, öeldi, aga kolme päeva moon olgu kaasas.

Seda oli kerge öelda, aga üsna raske täita. Valged valvasid ladusid. Hädaga pidi Sass toitluskomiteesse Tüürmanni juurde minema. Tolle mehega oli küll sekeldatud ja vaieldud, kuid viimaks ikkagi pandud kui asjatundja komiteesse tööle. Sass temaga õiendada ei tahtnud. Aga antud olukorras ei jäänud muud üle. Igaks juhuks võttis ta poisid, Pauli ja Rolandi, kaasa.

«Kõik kauplused ja laod on sekvestri all. Astu sisse nagu peremees, võta, mis leiad, pane mõne päeva moon hakkama. Poisid jätan toeks ja sideks. Reed on «Bürgermusse» hoovis. Produktid toimeta sinna. Nii. Võta paber ja täida käsk, kodanik Tüürmann.»

Hommikusest raginast heitunud kodanik Tüürmann vaatas segaselt Sassi otsa. Talle meenusid teravalt härra Jõearu lopsakad ähvardused pritsimajameeste arvel. Selle käsuga veetakse ju temagi neetud rekvireerimislugudesse!

«Ah tahad mind valgete märklauaks teha!» viskas ta nipsakalt.

«Kulla mees, sina kui ametnik varustad ärasõitjaid nõudepaberi järgi. Mis kuradi märklauda sa taga ajad!»

Ah et sõidavad minema? Tüürmann vaatas teisale

ega lausunud sõnagi. Sõitku! Nende oma asi. Ent Sass oli nii kõhevil, et ei saanud, ei kõlvanud keelduda teda aitamast. Või mis see vastuajaminegi? Sass oleks nagunii oma jõuga võtnud, lõhkunud ülearu mõned uksed ja aknad. On koguni ehk mõistlikum enesel kokku korjata, mis vaja. Kruupe ja jahu komitee laos leidus. Ainult rasvaine ja seep puudusid. Seda ta ütleski viimaks. Kuid seal kinnitas Paul, et tema peremehe Pedraudse keldris on kindlasti heeringaid, võib-olla ka söögiõli ja seepi.

«Kui abi vaja — anname,» kinnitas Sass. «Ainult too välja.» Ja kadus.

Paar tundi läks Tüürmannil poistega samas kõrval toitluskomitee laos. Mõned head kotid toimetati siit «Bürgermusse» hoovi. Jäi leida veel ained Pedraudse juurest. Paul tundis hästi kaubahoovi keerdkäike ja õuevalvuri kombeid. Tagauksest mindi ärisse. Et aga aknad olid luugistatud ja vool puudus, laskis Tüürmann lahti kangialusele avaneva ukse.

Parajasti kui ta ust ristselili seadis, kõndis sealt jalutades, kepp käevangus, mööda Martin Haspe. Tribunalist oli hommikust saadik jännanud aktide sorteerimisega, viimaks tüdinult käega visanud, et mida kurat neist kaasa vedada, ning kavatses võõrastemajja keha kinnitama minna. Tüürmanni äriukse avamine, pealegi sekvestrisildi kinnitamine sellele, tegi nalja. Ta seisatas ja muigas:

«See sinu silt kõlab küll praegu nagu kuulutus teatri uksel: eilne etendus jääb täna ära.»

«Ja mis siis? Kui sa nagu varas teise inimese vara kallale pead minema, kas ei ole siis ükskõik, mis sildi all seda teha?»

«Kuule, kuule!» ähvardas Martin näpuga. «Ega sa ometi ei taha Koodi-Jaani moodi öelda, et sotsialism teeb inimesest varga?»

Tüürmann heitis ebamääraselt käega, taganes kauplusse ja hakkas riiulitel tuhnima. Haspe järgnes talle, nagu nõuaks seletust. All poolkeldrikorrusel kolistasid poisid plekktünnide kallal. Tüürmann tuustis ringi ja porises:

«Kust mina tean, mis ta kellestki teeb. Näha ainult, et üks täie kõhu tagaajamine käib ühtemoodi igal pool,

olgu tegemist kodanlaste või sotsialistidega. Ja küllap see inimese ürghäda, kõht, ajabki meid tagant. Ikka ainult paremini ja paremini maolõbude eest hoolitseda. Juba vanas Roomas öeldi: andke rahvale leiba ja tsirkust. Konsul, kes seda anda ei jõudnud, kariuti maha. Kas ei ole ka meie ajal nii, et tsirkust veel jätkub, aga leib jääb napiks? Sellest kõik meie ilusad -ismid, kisklemine nende nimel, vaated ja ideaalid kokku.»

«Sa justkui oleksid vihane iseenda peale. Mis sul viga on? Sõidame minema — suur, lai Venemaa ees, noor inimene... Haidaa, troika!»

«Ah, sind ka oma naljatustega! Mis sa arvad, mis õnn meid seal Venemaal ees ootab? Venelased lõksutavad omavahel kuulipildujatega, kes sotsialismi eest, kes selle vastu. Sotsialism aga on töö, töö ja organisatsioon. On kõva majandus, kõrge kultuur. Nõnda, et võtame tänast siit, homme sealt, mis mõnel pursuil ripakil — nõnda ei tule sotsialismist muud kui häda ja nottimist... Inimesed tööle panna, oo-jah, see on teine asi. Töö on leib ja töö on lõbu, viib iseenesest pikkamisi sotsialismi juurde.»

«Kuule, kui sa mitte nii väiklaselt tige ei oleks, võiks arvata, et seletab suur filosoof, keda, vaat et pane või sotsialismi üldjuhatajaks. Mis, oled nõus?»

«Mina? Mina ei räägi endast. Ma tunnen, et sotsialism saab alguse inimesest. Kui inimene on tubli ja hea, läheb tema käes kõik edasi ka ilma ideaalpilte ette maalimata. Ideaalidega aga on nõnda, et niipea kui nad teoks saavad, pole neid enam olemaski. Nad kaovad iseenesest ära... Mis teha! See on inimeste traagika: unistus, kujutluslend petab aru. On enne petnud ja petab edaspidi...»

Martin meenutas oma unistusi, meenutas seda revolutsioonisuve, oma eraelu ning pidi mõneti nõustuma: tõepoolest, palju ilusaid unistusi oli õhku lennanud, niipea kui neid teoks tegema asuti. Aga kas siis tõesti on ideaalid kui mimoosid, mida ei tohi käega puudutada — mida vaata ainult eemalt ja imetle?...

«Tjaa,» ütles ta, «meie ei pea enestelt nõudma liiga...»

Kaugemale ta ei saanud. Sel hetkel välgatas lahtijäetud ukse vahelt sisse karbiidilambi valgusvihk ja

pimestas hetkeks silmad. Pimestusega koos tormasid kauplusse rüsinal mitu meest.

«Paigale, varganäod!» kähistas peremees Pedraudse, pikk punetava näoga isand.

«Käed üles!» kraaksatas härra Jõearu, samuti taskust relva tõmmates.

«Teen sulle käed!» püüdis Martin keppi tõsta, kuid sai kolmandalt hoobi oimule ning vajus kottide peale kössi.

Tüürmann jäi juhmilt vahtima enesele suunatud laskeriista. Kui talle viivu võrra hiljem meenus keldriuks selja taga, oli juba hilja. Mitu jõhkrat kätt krahmasid tast kinni, vastu nägu ja pead laksatasid hoobid. Teadvus kadus peaaegu silmapilkselt. Ta tõugati räätsakile kastidele, kus hakati siduma käsi.

«Vaat kus saatanad!» vandus peremees ja sulges hoolikalt eesukse... «Kui nüüd poleks teada saanud, siis pärast vaata, et nuumasid oma moonaga punaseid!»

All, poolkeldris jäi iseäralikke hüüatusi esimesena kuulatama Paul. Ta keksas trepile ja piilus veidi piida tagant. Peremehe lai turi, kes parajasti nööris onu Martini käsi, ütles kõik. Silmapilk oli ta uuesti all, haaras Rolandil sõnalausumata varrukast kinni ja hakkas mööda keerulisi käike tagaukse poole rühkima. Ta tundis neid hästi ja nad läksid õieti. Kuid kohkunult jäi hiiliv jalg peatuma siseõue viivas võlvialuses, mis oli risti ja püsti täis suuri tühje kaubakaste. Vastu päevavalgust paistsid mitme mehe säärikutes jalad, nende mahatoetatud püssipärad. Oli kuulda isegi õuevalvuri enesekindel uhkeldus: «Nii kui tulevad, nii orki jooksevad... Hoiame aga pisut varju.»

Kast visati käiguavale katteks ette. Seda kolinat kasutas Paul. Ta teadis, kuhu avanes Jänese riidekaupluse keldrikoja aken. Teadis ka, et see luuk seisis tuulutamise otstarbel alati lahti. Meeste ragistades eespool, nihutas ta ühe kasti seinast veidi eemale, puges vaevaga selle taha, sosistas Rolandile: «Tule!», tõukas jalad aknast sisse, haaras kätega leistangist, kõlkus hetke õhus ja patsatas siis kergelt paari jala võrra sügavamale kivipõrandale. Roland järgnes viivitamata. Paul pani seestpoolt aknagi haaki. Riidelaos ilusate kangaste vahel valisid nad välja mugava lõuka ja seadsid end pikutama. Siia, kaubahoovi teise tiiba ei tead-

nud neid keegi otsima tulla. Siin kas või ela ja maga. Kui ainult muret poleks onu Martini, Tüürmanni ja tarbeainete pärast, mis jäid viimata.

«Need kuradid kindlasti valvavad,» arutas Roland.

«Kindlasti. Enne pimedat ei pääse.»

«Aga kui teised seni ära sõidavad?»

Paulil tuli peaaegu pisar silma.

«Siis kas jookseme järele või jääme siia ja mängime punanahka. Võtame ise mõned skalbid maha...»

Landstelle õue, kus aastasulane ennegi oli märganud öisi külalisi, sõitis varahommikul kolm rege. Kaks neist jäeti heki varju ootele, kolmas lasti treppi. Rekke tehti ruumi ja mehed kadusid majja, mis jäi pimedaks. Seda silmapilku kasutas loomi söötev sulane ja jooksis mõisasse Lambile sõna viima. Tallimees ei saanud rutuga rohkem kätte kui kaks meest. Kuid viiekesi, soldat Rähni juhtimisel, otsustas Lamp võõrad õnneks võtta, või nagu Venima nõudis, ära tuua.

Ent asjaolud kujunesid teisiti. Lähenedes majale küürakil piki hekitagust, leidsid nad sealt ainult ühe ree. Teine seisis juba trepis ja sinna pakiti midagi peale. Lamp oma müristajahäälega käsutas käed üles. Aga neile vastati kojast otsekohe tulega. Pakkijad kadusid majja ning hoiatajad avasid omakorda tule. Pime oli. Ei näinud kedagi. Sihiti ainult lasusähvatuste peale. Kusti käsutas kaks meest maja ümber haarama iluaia kaudu, et paisata vastuhakkajad segadusse. Kuid vaevalt said mehed tara äärde, kui nad otsaaknast kergekuulipildujavalanguga maha niideti. Üks mõisameestest vajus Lambi kõrval kokku. Maja sülitas säärast tuld, et lähenemisest polnud juttugi. Kusti ees, Lamp järel, hakkasid nad nihkuma tagasi ree poole. Uus valang paiskas jalult Kusti. Kuid Lamp tõmbas ta kaasa, surus rekke, haaras ohjad ja kihutas nagu meeletu mõisa poole... Lahing oli ootamatult lühike, äge ja ohvriterohke.

«Kuradeid terve varme koos!» kirus Kusti läbi hammaste ja katsus jalga liigutada, mis läks saapas kahtlaselt soojaks.

Neile vihises järele mitu valangut, kuid liiga madala sihikuga.

«Mis sinuga on?» kähistas Lamp.

«Reide. Muudkui otse linna.»

«Ei. Otse ei või. Ajavad järele. Ja sinul — sind tuleb kuskil siduda. Viskame haagid sisse!»

Kusti hambad raksatasid kokku: suur sõda läbi tehtud ja nahk terve, aga siin vaata, et üks valge laseb tossu välja! Ta oli vihane nii äpardunud haarangu kui haava üle. Käpard! sõimas ta mõttes iseennast. Jalg alt ära, kus sa sedamoodi lähed, kui sakslased selga tulevad. Pealegi jäid härraste näod nägemata.

Lambil oli plaan valmis. Tuhatnelja mõisapargi nurgani ajanud ja mulje jätnud, et kihutas koju, keeras ta seal teisale, tegi tiiru ümber lauda ning laskis väikesele kõrvalteele, mis mõnesaja meetri taga kadus kuusikusse. Ise põlvili rees, kõik aeg selja taha kiigates, andis ta hobusele takka ja ajas nõnda paar versta eemale, ühe metsanurga kantniku juurde. Seal punakaartlase köögis ei saanud korralikku sidet mitte üksi Kusti jalg, vaid anti nõu ka edasisõiduks. Öösi veskilt tulnud kantnik oli kuulnud sakslasi oodatavat täna või homme. Mitmel pool teati valged vallamajadesse sisse tunginud, vanad vallavanemad tagasi ametisse pannud ja mõisakomiteede mehi vangistanud olevat. Nende patrulle luusivat ka tähtsamatel teeharudel. Kantnik ei pidanud õigeks võõra hobusega maanteel liikuda. Ta soovitas sõita kõrvalisi talveteid pidi ja panna end riidesse nõnda, nagu viiks peremees jala vigastanud sulast arstile. Püssid peidetagu heinte sisse, ja kui linna enam ei pääsetavat, võidavat ju Sooniste ja Haaslava kaudu ringi tehes kihutada ka otse Venemaa poole. Ega neil head loota olevat...

«Kas see asi ikka nii hull on?» ei tahtnud Kusti uskuda.

«On küll,» kinnitas kantnik. Ta andis oma kasuka, viskas rekke saaniteki, tõi teemoonaks isegi pätsi leiba ja kamaka suitsulapet. «Tehke aga, et enne valget eemal olete.»

Sealt nad varavalges kadusidki. Kuid ekslemine võõrastel tuisanud metsateedel võttis aega. Keskpäev oli käes, kui «peremees oma haige sulasega» viimaks Maarjamõisa kliinikute juurde välja jõudis. Lamp oleks meeleldi haige tohtrite hooleks andnud. Ta juba pea-

tas hobusegi sissesõidutee otsal, kui haigla juurest välja kihutas voorimehesaan, kutsar poolpüsti pukis. Hõlst ja lai punane habe kõikusid nii tuttavlikult, et Kusti rõõmust enese korjule kergitas.

«Pea kinni, Venima!» tõmbas ta käega.

See tasandas käiku, ajas saani ree kõrvale, vaatas, küsis, kas ka pihta saanud, noogutas ja ütles, et linna sisse sõita ei maksvat katsudagi. Valged ei laskvat raudteesilla alt läbi. Ta ise olevat praegu sundkorras toonud jaamast kaks nende haavatut, suuremad naased, talle antud täht ja tema saab.

«Roni üle, kui tahad linna. Muidu võid . . . tead isegi,» ütles ta Kustile.

«Kas Sass, teised, on veel seal või kuidas?»

«On linnas. Aga meie pool jõge on puha valgete käes, ja jaam, ja postkontor, ja õllevabrik ja . . . Kurat teab, mis sest asjast saab! Valged ei lase üle jõe sõita. Tilgu kui narr ringi. Mõni kurat tunneb veel ära . . . Mitte ei tea, mis teha,» turtsus voorimees ja pühkis karvamütsi serva alt higi . . . Ta oli ärev ja äge.

Kusti vaatas mõtlikult linna poole, suu, nagu vahel emal, triibuks kokku pigistatud. Kellele sind sinna vaja on? Lähed ristiks kaela! Või kui hakkad mõnele silma . . . Ei!

«Kuule, meil oli mõte lasta õkva Peipsi peale,» ütles ta vaikselt.

«Õige mõte. Ega sest meie asjast ikka enam, kui saks juba Sangastes . . . Aga kus mina nõnda, mul loomale vaja ja endale üht-teist,» tähendas ta nõutult oma voorimehehõlstile.

«Ega's meilgi — peab tee pealt katsuma . . . Aga kuule, kui sa linna sõidad, vii minu poolt Sassile tervisi ja ütle, et meil läks lõrri, et sain paugu reide ja panime otse . . . Laseme Soonistest üle luha Haaslava peale. Kui näed, põruta sinna kõrtsi juurde järele. Ega valged ka sinuga vist nalja tee, Aadam . . .»

«Ega neh,» sasis vanamees habet. «See elu, see on üks sittapidi segane värk. Näe, just viisin ühe suure valge tohtri kätte, kes talvel mängis punast. Üks härra Joonet või Joonep. Sõitis kord ja lubas siis maksta, kui tema on politsei. Vaat sulle politsei ja maksud! Nüüd endal kuul kopsus, hing niidiga kaelas. Ei tundnud

mees, õnn, et ei tundnud ära... Võttis kohe vee lahti, et kui viimati tunneb... Aga noh, mis ühel härral, olgu ta punane või valge, vaesest voorimehest. Ja-jah, põrgut temaga, lasen veel kord linna. Saab ehk poisiga või pääseb kodukanti, et naiselegi...»

Saan läks ja regi keeras järsult paremale — Tamme teele. Rege poollamakil, kõvasti sissepakitud «sulasega» ei puutunud keegi. See libises vaikselt üle Võru maantee ja lökutas alla luhale. Aga voorimees Venima ei saanud kaugemale kui raudtee äärde. Seal kargas üksik soldat saani ja käsutas:

«Vuurmann, Pihkva!»

Venima pööras pooliti taha, ütles, et niisugust uulitsat ei ole.

«Mis kuradi uulitsat! Pihkva linna, ütlen sulle, kuuled!»

Vahepeal oli Venima ära piilunud, et soldat mingit linti ei kanna. Ta tahtis ptruutada, protesteerida, karjuda, aga tundis järsku külma raua puudutust kuklas.

«Sõida!»

Sund on sund ja paratamatus on paratamatus. On sõidetud saksu ja veetud viletsaid. On sõidetud lusti ja on tehtud raha. On antud armust ja on võetud vägisi... Ah, üks kurat kõik, keda sa sõidad! lõi voorimees mõttes käega. Nagunii jäävad lapsed ja naine, jääb terve elu... Jääb nagu kõigil teistelgi, kes selle mängu sisse on sattunud... Või veel? Täna õnne, et, tukk kuklas, aetakse sõitma, aga ei võeta hinge! Mis sa, väike vennikene, nende suurte asjade vahel ka oled — nagu konn ratta all! Korraks vääks! ja valmis! käis vanamehel külm juga üle selja ning ta tõmbas otsustavalt paremat ohjaharu. Tapamaja, Võru poole... Käänakul pani ta tähele, et mehel, kes oma tuki jälle ära koristas, on sinel kortsu magatud, habe pikk.

«Kas härral on väga kiire?» küsis ta end rahulikuks sundides.

«Lase aga sina siva! Mis sa pärid.» Et «härra» alles paari päeva eest sai punaste, poole tunni eest valgete käest tulema — milleks ta seda pidi kuulutama?

«Härral peab palju raha olema, kui tahab voorimehega õkva Pihkva välja sõita?» viskas Venima ametlikult.

«Õh-õh-õh-hõõ!» hirnus sõitja kõledalt.

Venima vaatas abiotsivalt ringi. Aga tänavad olid tühjad, väravad kinni, inimesed ilmselt peidus. Linna poolt kostis jälle laskmisraginat.

«Ei tea, kas härra hoiab punaste või valgete poole?» katsus ta uuesti juttu teha.

«Kas mina hoian jumala või kuradi poole — mis see sinu asi! Sina sõida!»

Venima sõitis parajat traavi ja nuputas. Vist üks omasugune hädavares, arvas ta viimaks ning ütles Ropka mõisa kohal end pooliti taha keerates, nii et tuul sõnu ära ei viiks:

«Räägivad, härra, et Kambja poolt tulevad sakslased... Kui pistaks siit üle luha Haaslava kõrtsi manu, sealt mööda talveteed edasi alla. Lipsab ehk kergemini läbi...»

Venima ei hakanud seletama, et loodab Haaslavast seltsi saada ja ehk vägivaldsest sõitmasundijast vabanedagi. Härra aga talvetee vastu ei vaielnud. Ta mähkis end ainult hoolikamalt jalatekki, nõudis kiiremat küüti.

Nii juhtus, et Rähni viimane koputus ei ulatanud Aleksander Venima kõrvu. Juhtus ka see, et Aleksandri isa Aadam taganes linnast enne välja kui poeg ja ootas juba tuttava kõrtsi juures ees, kui Lamp haavatuga videvikuhakul sinna jõudis.

«Kolja!» mühatas Kusti vastumeelse üllatusega. Sellest inimesest ei oleks praegu vähematki teada tahtnud. Ent ometi teadis ta varsti päritlemata, teise lobisemishimu ja vana usalduse tõttu rohkem kui vaja. Sassil oli õigus — ka Professori osas!

Kõrtsiruumis võeti suutäis leiba ja soojendati nina. Hobustele anti heinu ning pakuti vett. Linnast saabus veel regi viie-kuue mehega, keda Venima tundis. Sõnahaaval ja salamisi nõu pidades leiti koos edasi minna olevat kõige kindlam. Ainult — ja Kusti ütles oma arvamise ühe teekaaslase kohta.

«Noh, muret nüüd,» viskas jändrik mees, kes isegi leiba näsides püssi käest ei pannud. «Võtame vahele.»

Kui taas sõidule seati, astus toosama jändrik Venima saani juurde ja teatas, et tema kui tuttav sõidab voorimehega, mingu soldat rekke. See seletas ärritatult oma

Pihkvast ja palgatud voorimehest. Siis pani jändrik talle püssiotsa vastu rindu. Teine tõmbas samal ajal sinelitaskust revolvri. Edasi, Mehikoorma poole, sõitis üks mees vähem...

Vahelduva eduga lendlahinguid juhtus päev läbi. Kus vastaspooled kokku sattusid, sealt nagu vihur üle pühkis. Kord oli postkontor valgete ja raudteejaam punaste, siis jälle jaam valgete, post punaste käes. Enamlaste partei peakorter Tähtvere tänaval vahetas kolm korda peremeest. Seal võeti vange ja jäeti omi vangiks. Inimkaotused maha arvatud, stabiliseerus õhtuks umbkaudu hommikune seisukord. Kesklinn jäi nõukogude, Ülejõe kant, aga ka jaam linna lõunaservas, «Eesti staabi» kätte. Kumbki pool ei ilmutanud erilist rünnulusti. Enamlastel oli mõttetu verd valada linna pärast, mis nagunii maha jäetakse. Valgetel tarbetu võidelda saagi eest, mis iseenesest varsti sülle kukub. Lootused enamlasi kinni võtta olid nad pärast paari ninapealesaamist maha matnud. Ja valmistusid ootama.

Ootasid ka enamlased, kuigi ootamine neile lõbu ei pakkunud. Mehin võttis olukorra kokku järgmiselt:

«Kakelda võiksime nendega jõu poolest kas või nädalapäevad. Aga aeg loeb nende kasuks. Tuleb teisiti tegutseda.»

«Mismoodi?» nõuti «Bürgermusse» saalis kannatamatult.

Kõiki ootele jäänud mehi ja naisi vaevasid tunded, meeleolud, mured. Ei olnud kerge jätta terve elu siiapaika, visata käega alustatud tööle ja minna, lahkuda kodunt, omastest, sõpradest, jah — meestest, lastest, kõige armsamaist. Kibedamaks taluda osutus aga teadmatuses kükitamine, sihitu venitamine. Kuuldus juba hääli, mis nõudsid jõudude kokkukoondamist rusikaks ja linnast väljamarssimist jalgsi, nagu vanasti piiratud linnusest. Võru tee on vaba, öeldi. Mis neist valgetest karta. Ollakse väljas ja minnakse, kui vaja, lahingutega.

Kuid ei läti väeosa ülem ega täitevkomitee juhid pidanud seda taganemismoodust õigeks. Võidakse sakslastele sülle joosta, terve aktiiviga kätte kukkuda, hoiatasid nad.

«Jah, kus sa sakslase eest jalgsi litsud!» vihjasid mõistlikumad vaenlase ratsa- ja autoüksustele. Ning seegi oli õige.

Siis tuli Aleksander Venima ja tõi kurva teate. Moonavarujad ja tribunalist kui maa alla kadunud. Otsimistel ei olevat muud jälge avastatud kui Martini hõbemonogrammiga kepp Pedraudse äri uksel, mis tõendab, et ta poistega seltsis.

«Valged?»

Sass kehitas õlgu. Ei olevat siin ümbruses õhtupoolikul nähtud.

«Kurat!» vandus Mehin südametäie ja valuga. Tüürmannist, sellest kehklejast — see poeb välja. Aga Martinit, vana tegelast, sõpra, ei võinud valgete kätte jätta. Sellest ei saanud mitte mõteldagi... Samuti oli rumal poistega. Süda pigistas rinnus. Ei osanud kohe, mis teha, kust peale hakata. Kuid teovõimas inimene muutub kitsikuses leidlikuks, valib hädas tihti kõige õigema tee, valib vaistliku äratundmisega, et ainult siit viib tee ellu ja vabadusse, mujalt mitte. Lätlaste kätte oli enne õhtut langenud üks «Postimehe» aktsionäre, Demokraatliku Erakonna tuntud tegelane doktor Kallas, kelle vastu valgete patrull üle jõe hüüeldes oli pakkunud väljavahetuseks punakaartlasi.

«Seda sööta tuleb proovida!» haaras Mehin asjast kinni. «Lase valvepostidel, veel parem Kaldal enesel kohe hüüda, et saatku nad parlamentäärid, saab vabaks. Mis? Ehk annab kaubelda. Kaotada pole miskit.»

Veerand tundi hiljem hüütigi valgete poolt, et tuldagu Kivisillale vastu. Kell kaheksa null null on nende esindajad seal.

Silmapilk seati üles oma tingimused, nimetati esindajad — kõik kohalikud, et läbirääkimistel jälle ei tekiks rahvuslikku jõõra, nagu öeldi.

Täpselt kella järgi astusid, kaitsjaid taamale jättes, Eduard Mehin ja Aleksander Venima, kaks sinelis töömeest vana silla graniitvõlvide alla, mis kõrgel jõe kohal kaardusid kui kindluseväravad. Vastaskaare all seisid kolm õlakat meest, kaks neist ohvitserisinelis, kolmas palitus, kõigil valged lindid ümber varruka. Taamal paistis nende kaitsesalk. Niipea kui Mehin ja Venima seisatasid, astus kasakavurrudega leitnant

sammu ette, pani käe mütsi äärde ja ütles ametlikult:

«Eesti staabi nimel teen ettepaneku võitlused lõpetada ja alla anda. Staabi jõud käivad teie omadest mitmekordselt üle. Aga et võõrad väed seisavad linna väravas, ei taha meie valada oma rahva verd ja oleme seepärast valmis lõpetama iseenesest puhkenud vaenutegevuse.»

See «iseenesest» oli muidugi säärane luule, mis kippus naeru peale ajama. Kuid tuli end talitseda, alustada kainelt, sihti silmas pidades.

«Enamlaste partei ja linna täitevkomitee nimel teatan,» vastas Mehin ette astudes, nii et seisis leitnandiga peaaegu vastamisi, sama õlakas, tugev ja enesekindel kui see, «teatan, et linna seaduslik omavalitsus ja töörahva esindus ei alistu ühegi väeosa või staabi nõuetele. Ta ei saa neid kõne allagi võtta, vaid kui linna seaduslik valitsusvõim avaldab imestust, et mingi inimestekogu, kes nimetab end «Eesti staabiks», julgeb säärase nõudega esineda. Linnavalitsus Täitevkomitee näol mõistab niisuguse tegevuse hukka niisamuti kui sõjariistus kallaletungi, mis on sihitud välisvaenlase huvide kasuks, ning paneb omalt poolt ette: Esiteks. Kui «Eesti staabis» on tegemist tõesti eestlastega, siis kohe lõpetada vaenulikkused. Teiseks. Ühendada kõik jõud ja pöörata sõjariistad läheneva eesti rahva ajaloolise vaenlase vastu, mida nõuavad niihästi meie rahva eluhuvid kui ka tulevik.»

See oli väljendatud selgelt, uhkelt ja kindlalt, suure sisemise veendega — tõesti inimese jutt, kes räägib kogu rahva eest ja nimel.

«Vabandage,» pistis kõrvalt erariides mees — lipnikust sõjakirjasaatja Kurmet. «Meie ei tulnud siia poliitika üle diskuteerima. Meid huvitab . . .»

«Teame, et teid huvitab doktor Kallas,» lõikas Venima toorelt vahele. «Aga teie alustasite poliitikaga. Kinnitame teile, et meie väeosad võitlevad viimse meheni. Alistumisest meie ei räägi.»

«Tööliskiass võib kaotada lahingu, ta ei saa kaotada võitlust,» lisas Mehin. «See on selge.»

«Aitab. Homme on sakslased sees. Kas annate vangid välja?» nõudis leitnant kärsitult.

«Anname, kui linnast lahkume,» vastas Mehin.

«Huvitav — mismoodi?» muigas erariides mees.

«Sõidame. Rong on jaamas valmis. Meie sõidame ära ja teie saate oma vangid. Meie muidugi omad. See on minu arvates õiglane.»

Mehini asjalikkus ja enesekindlus näis meeldivat. Mehed nagu rahunesid.

«Ja teie annate sõna, et ei vea kedagi vägisi kaasa, ei pista põlema ladusid, ei riku raudteed ega sildu, nagu teil on kästud teha?» päris leitnant.

«Mingit niisugust käsku ei ole. Vangid, nagu ütlesin, saate, tervelt ja kõik — kui meie omad tervelt tagasi saame.»

Valged tõmbusid võlvi varju, pidasid silmapilgu omavahel aru.

Mehin seisis viledas tuuletõmbes liikumatult ja tundis, kuidas temast otsekui aeg ise oma puhangutega läbi lõõtsus, teda selga sirgu ajama ja jalgu kõvasti maha toetama sundis. Kõik sõltus ühestainsast sõnast, õigest või ebaõigest rõhust, kõikumalöömisest või kindlaksjäämisest. Kas või varisegu need sillakaared selga, aga tuleb seista, tuleb nõuda. «Bürgermusses» ja pritsimajas ootasid seltsimehed, ootasid sõbrad ja kaaslased. Kõikide lootused olid temal. Ei, ta ei saa, ei tohi kõikuda. Ta peab neilt välja võtma rongi, raiuma tee lahti!

Minuti pärast ilmusid valged uuesti võlvivahemikku. Nende leitnant teatas tagasitõmbuvalt:

«Arvesse võttes mõne meie vangi rahvusvahelist tähtsust, samuti Eesti staabi ja rahvajuhtide rahusoovi, võtame teie ettepaneku arutluse aluseks.»

«See tähendab, juhul kui teie tõotate linnast lahkuda kahju tegemata,» täiendas täpsust armastav erariides lipnik.

«Läheme rahulikult. Täiesti nagu teekäijad,» kinnitas Mehin.

«Ainult sõjariistad võtame kaasa,» pistis Venima vahele. «Meie ei sõida grüünesse.»

«Siis — kaduge!» kraaksatas leitnant. «Kurat võtaks!»

«Teie aga koristage jaamast ja teelt need, kes võivad ehk jalgu jääda ja kogemata haiget saada!» kihvatas Venima.

«Ah hakkate uusi tingimusi esitama?»

«Sugugi mitte. Meie ei nõua muud kui vedurit, vaguneid, segamatut pealelaadimist ja kütet Tapani,» võttis Mehin kohe jälle jutu juhtimise asjalikus toonis enda kätte, nagu poleks teravusi kuulnudki.

«Teie saate nad. Verd, ütlesime, meie ei vaja.»

«Meie ka mitte, sest meie tuleme tagasi,» ei saanud Sass end pidada. Teda ärritas valgete teeseldud rahuarmastus.

«Tulge. Kui tulete nagu eestlane oma kodumaale, ausate mõtetega, võtame avasüli vastu. Tulete aga võõraste tääkide varjus, saadame tina vastu silmi.»

«Ega kaelalangemist ei oota. Võitlus kestab!» peaaegu irvitas Sass.

«Siis — las otsustab jõud,» kehitas leitnant jahedalt õlgu ja tegi liigutuse, nagu kavatseks minna.

«Stop, härra leitnant!» Mehin tõukas tasakaalust välja langenud Sassi kõrvale. «See oopus kaldus nüüd tulevikku. Aga vist on targem jätta tulevik sinna, kus ta koht on. Minu arvates leppisime meie praeguses olukorras vangide vahetuse ja linnast ärasõidu asjus kokku. Ühtlasi ei maksa unustada, et ka meie eestlased oleme ja et teie niinimetatud «Eesti staabi» tegevus praegu meid, eesti sõjamehi meie põlisvaenlase, sakslase kätte kipub mängima. Sellest siis ka meelteägedus. Lühidalt, ma küsin: kas me oleme kokku leppinud või mitte?»

«Ma lubasin teile rongi, kui teie vangid . . .» näis leitnantki rahu tagasi saavat. «Lubage küsida: kõigepealt doktor Kallas, kuidas on temaga?»

«Mõistagi on temaga kõik hästi. Niisamuti kui teistega. Aga meie poolt vangide hulgas . . .» ja Mehin esitas erinõude Martin Haspe ning poisikeste suhtes.

Leitnant sosistas midagi kolmanda, taamal seisva mehega.

«Kahju,» ütles ta siis. «Meil ei ole niisuguseid vange.»

«Kuidas ei ole?» kippus Sass jälle ägestuma.

«Väga lihtsalt — ei ole. Vaadake, härra komissar, kas nad mitte ei ole teil ise plehku pistnud,» irvitas palitus mees. «Tuleb ette, et joostakse üle . . .»

See oli löök, ränk ja masendav löök. Martin, Martin! Mehin ei uskunud, ei saanud uskuda, et Martin võis üle joosta. Kuhu, kelle juurde? Ta ei osanud aga ka sele-

tust leida nende salapärasele kadumisele koos Tüürmanniga. Mõistatus. Ent ka kõige rumalama mõistatuse taha ei võinud takerduda linnast äraminek, kogu aktiivi väljaviimine, mõistlik taganemine. Häält rahulikuks sundides, küsimuse tähtsust mitte üle hinnata lastes, ütles ta:

«Palun, kontrollige siiski veel kord. Meie teeme sedasama. Vangide vahetusel vahetame ka informatsiooni. Kas klapib?»

«Klapib. Kus vangid vahetatakse?» nõudis leitnant.

«Siinsamas tunni aja pärast.»

«Nõus. Teie väljasõiduaeg jaamast?»

«Ümmarguselt kell kaksteist.»

«Tehtud!» klõpsatasid leitnandi kannad kokku ja käsi kerkis mütsi äärde.

Mehin matkis mehhaaniliselt seda sõjaväelist viisakusavaldust, ehkki oli sellest võõrdunud, tegi samuti pöörde ja astus rapsuval sammul tulema. Astus ja hingas sügava kergendustundega, nagu oleks koorma õlgadelt maha pannud. Koorma, mille kohta öelda ei oska, kas viid pärale või varised kokku ... Nagu kunagi poisikesena tolle kuuepuudase rukkikotiga. Silmade ees lõi maailm mustaks, süda tõusis kurku, jalad käisid risti — aga aidatrepile ta prantsatas koos kotiga, mitte teiste naeruks maha ... Ei. Kott oli ka sedapuhku aidatrepil ... Ainult, ainult ... Pilk lendas üle õla, üle silla, üle sealpoolse linnaosa ja — kuuldavale tuli valus ohe. Palju oli ta suutnud, kõiges oli ta vastu pidanud. Aga üht antud sõna ei suutnud, ei õnnestunud pidada, seda viimast ja ainsat, mis võeti, et teatagu, kui tuleb taas lahkuda ...

Ent paljuke neist, kes minema sõidavad, said täna hüvasti jätta, said aega omastele, armsatele inimestele mõtelda? Kõigele muule tuli mõelda. Palju tõsisemalt kui mahajääjatele. Pealegi lohutas ta ennast, nagu oli lohutanud teisigi, lootusega, et seda ei ole kauaks, seda sunnitud väljataganemist kodumaalt, et varsti-varsti tõusevad suures maailmas revolutsioonitormid ja sõidetakse hõisetega kodulinna tagasi ...

Mis kellelgi kätte sattus, see rekke lendas. Mis unus, see jäi. Paari tunniga kokku tõmmata valvepostid,

marsikorda panna väesalgad, regedesse laduda arhiivid, väärtasjad, materjalid — see nõudis üleinimlikku pinget.

Pool üksteist seisid läti salgad korralikus rivis «Bürgermusse» ees. Igaks juhuks kujundati neist teerasträäs ja saadeti piilurid ette. Keskele jäeti reed ning relvitu rahvas. Järelväe moodustas Punakaart.

Kell üksteist andis Mehin komando: «Marss!» Ja linna töörahvavõimu viimane kolonn läks liikvele.

Lumi karjus ja nuttis jalge all kui leinas. Pimedatel akendel, väravatel ja ustel vilksatas vaikseid, nukraid hüvastijätjaid. Tühjad tänavad kõmisesid sammudest vastu. Nagu väljasirutunud siil rühkis täägistatud püssidega kolonn otse teatri eest mäkke.

Ühtki valget patrulli ei nähtud. Arusaamatusi ei tekkinud. Jaamas ootas etteantud rong nõukogu rahvale omainimesest vedurijuhi Vasjaga. Pealeminek ja laadimine läks libedasti. Ainus üllatus: perroonile tormasid hingeldades korraga Paul ja Roland. Nende käest kuuldi ka, mis juhtus. Kuid oli hilja, oli liiga hilja... Valgete kaupmeeste eraalgatust sääraseis asjus ei osanud Mehin ette näha, ei võinud keegi aimata. Ka vaikne töömees Martin ise mitte, kes, kepp käevangus, kõndis rahulikult lõunale...

Mõningane kõhklemine jaamaülema poolt, kes ei taha säärast rongi välja lasta, ärevaid hüüatusi vaguneis ja ähvardusi.

Kuid siis seavad raudteelased omal algatusel pöörangud, vabastavad tee, ja vedur annab vile.

Aleksander Venima kui ešeloni kaitseülem seisab ise vedurijuhi kõrval, peab silmas teed. Lõug tugevasti ette lükatud, silmad vidukil, vahib ta pingsalt ööpimedusse. Ei sõideta lõbusõitu, ei lahkuta jaamast sõprushüüete saatel, vaid viiakse vaenulikust ümbrusest, vastase löögi alt ära oma väed, et parajal juhul ise uuesti lüüa, uuesti ja võimsamalt. Sest kohtupäev ei ole kaugel, kipuvad vägisi pähe laulusõnad.

Eduard Mehin seisab tükk aega vaguniuksel ja vaatab vaikselt taamale vajuvat linna, selle justkui kustuvaid piirjooni. Kodu ja armastus... Kas oled sa kõik teinud, et seda, mis sulle siin kuulus, sinu hooleks oli antud, kaitsta, hoida? Vägisi kippus kiusama süütunne, süütunne nii linna kui ka selle ees, kes sinna maha jäi.

Ei tea, missugusesse seisukorda või kuidas maha jäi... Või oli ehk nõnda siiski parem? Mis ootab ees, mis kõik tuleb taluda — keegi ei tea. Üksainus pimedus, öö. Õlgu väristades astus ta vagunisse, kus põles mitu küünalt, ja tõmbas käega üle silmade, nagu ära pühkida püüdes seda, mis kiusas, painas. Midagi ei ole ju kadunud, midagi ei ole lõpetatud! See on ajutine paratamatus, sellest saadakse üle. Kogutakse jõudu ja — lüüakse uuesti, paremini.

Näe, seal nad on: puha tublid võitluskaaslased! Pikk kühmus Koovitaja, kes tuli vangist tagasi ja sülitas, et pole valgete käest peksagi saanud. Igavesti maanäljas Õunapuu, aga ei näita mitte kurba nägugi, et sõidab sellest maast nüüd kaugele eemale. Parkal Puru, kelle kõhuke on rihma all madalaks kokku kistud. Ja Lõigu Elmar ja Alamaa Joosep, ja Treial ja Oja Hannes, ja Roland ja Paul, ja palju, palju teisi, keda nimepidi ei teagi... Oh neid poisse, oh neid poisse! Nad otse säravad erutusest ja seletavad vahetpidamata, mis viguriga verejanulised kaupmehed üle löödi... Ainult Martinit ei olnud. Mehin vaatas ning talle tundus, et just Martini asemel, sellel kohal, kus tööliskohtunik oleks pidanud seisma, haigutas vastu hirmus, tühi koht. Seda tühja kohta oli valus vaadata. Ta astus mõtlikult ligemale, noogutas ning ütles:

«Noh, mehed, nüüd enne püssi käest ei pane, kui kodus tagasi!»

«Ei pane! Kus sellega!» hüüti segiläbi.

Oja Hannes tõmbas taskust pilli ja laskis lahti hoogsa viisi:

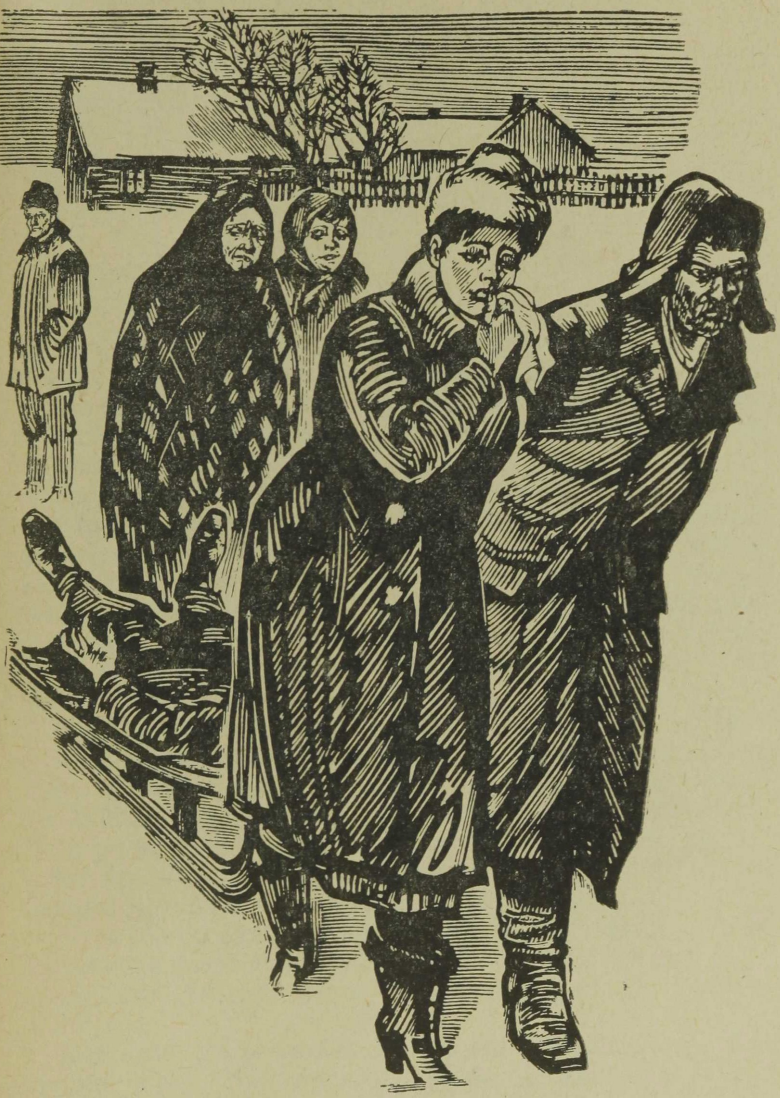
«... Lehvi, lipp, uhkesti...»

Varsti laulis terve vagun, terve rong, Mehin koos teistega:

«... Kõla laul, maru jõul, mürinal,
Üle ilma tõtta äiksena!»

Rongirattad aga lõid rööpmejätkudel takti. Ikka kaugemale kodunt, ikka kaugemale — kuid vastu uutele võitlustele, kaugete võitluste kaudu tagasi kodulinna, tagasi koju...

Laul kõmas kui vanne, vankumatu tõotus meeste suus, mis kord tingimata täidetakse.

EPILOOG

Öös looskles äärelinn teadmatusevaevades. Harvad, üksikud püssipaugud peksid pingel pimedusse nagu auke, millest koos naiste silmavee ja halaga valgus sisse musta muret, mõru meeleheidet ja halli ahastust.

Hommik tuli vaikne. Tilises terasena teeradadel ja raksus rauana aiateivastes. Päike tõusis suurelt, punaselt, lagedatel väljadel sirendas valus helk, mis kiskus magamata silmad veele. Aga muret ei murdnud. Vanad lehised surnuaias seisid härmakoorma all kui jääküünlad. Just see jäine hääletus, see terasene kargus kaetaski kõige kangema, hulluksajava ärevusega, mis sööbis südametesse kui salarooste.

Naised lippasid majast majja, tuttava poolt tuttava poole. Rätsep Vihm oli öösel ära viidud, sepp Tõnts samuti, Treial, Koovitaja, Alamaa ja paljud nooremad teadmata kuhu saanud või jäänud. Ainsaks meeshingeks poole tänava peale oli Jaanise Taavet. See siis kasuka vöötaski ja otsustas linna vaatama liibata. Kuid saadeti kasarmu värava kohalt tagasi.

Enne keskpäeva ilmus Venima hoovi Maali. Ta oli kortsus ja ärev nagu siinsedki, ning aina kordas:

«Lähme, naised, vaatama! Räägivad, et jõe peal — kole . . .»

Mis kole, mida vaatama — selle pärimiseks puudus naistel süda. Nad puresid huulde ja tõmbasid hilbud ümber. Ainult Taavet urises:

«Kuradid, jah, ära sõid tööliste valitsuse need pursuid, ptüi.»

Mindi tropis. Maali kõige ees, temast sammuvõrra taga Vanda, siis Miili ja Karssa paaris. Viimasena Taavet üksi. Patrulle enam väljas ei olnud. Kasarmuhoovis tossas kümmekond välikatelt, nende ümber sõelus mehi, nagu ikka. Puiestee nurgalt keerati Koolitare tänavasse ja laskuti mäest alla kesklinna, ilma et oleks kohatud ainsat keelajat. Kuid inimesi liikus harvalt. Ja need, kes linna poole jalutasidki, olid ilmselt «peenemad rahvad», majaperemehed või kaupmehed, karvakraedes ja torukübarates saksad, mõnel lauluraamatki kaenlas. Maarja kiriku kell lõi parajasti sisse.

Niipea kui nad üle Kivisilla jõudsid ning raekojaesisel nägid sinihallis mundris meesteviirge, kelle ümber seisis ja jalutas hõredalt härrasrahvast, tuksatasid nad ehmunult ning peatusid Söögituru nurgal.

«Issand, terve valgete vägi!» puksas Karssa köhima.

«Narr, pajakesed peas — sakslane!» lõi Taavet talle külge.

Ja siis nägid kõik: rattamehed ja ratsanikud, puha lilletutte täis. Hobuste valjaste vahelgi haljast. Terve orkester läikivate pillidega. Prouakesi ja preilikesi, üleni mustas eidekõbukesi — neid vahepeal nagu kadunud saksa tantekesi — aina lillede ja lilledega. Mõned neist kaelustasid saksa hobuseid, suudlesid loomade härmas mokki.

«Balti tanted tervitavad päästjaid,» kähistas Maali. Teda näis see vaatepilt nii ärritavat, et ei suutnud paigal püsida.

Nad seisid nurgal, kus ühel suveõhtul kogemata kohtusid kaks soldatist sõpra, ning nende ümber jäi peatuma teisigi tööriides inimesi, juhuslikult kohalesattunuid, kõhklevaid ja hirmunuid, kes altkulmu või pärani silmi vahtisid võõrast väge. Sõjaaeg läbi oli räägitud ja kirjutatud, et sakslane on röövel, kes ajab lapsi püssitiku otsa ja sööb koeraraipeid. Paljud lihtsalt imestasid, et ah seesugused siis need sakslased ongi! Pikk kondine vanaeit, kes eelmise talve leivatülis politsei käest lüüa sai ning kelle pojad oli võtnud tsaar, sirutas sinise soonilise kaela üle teiste ja kähistas mornilt:

«Ühest keisrist saime jagu, a' näe, pursuid tirisid teise asemele.»

Püssid laskevalmilt kaenlas, lähenes valgelindimeeste paar. Kas nad eide sõnu kuulsid või mitte, aga teine neist kärkis:

«Noh, mis asja te siia kokku ajate? Liikuge edasi, astuge ligemale!»

«Koolipoisid!» pigistas Vanda kuivast kõrist. Ta oli ära tundnud noormehe, kes eelmise kevade koosolekul telegramme müüs. Teda ärritas poisinoka ülbus, ning kuigi süda sees värises, käis viha niivõrd hirmust üle, et sisistas: «Nadikaelad! Kisuvad uut orjaaega kaela.»

Vaikselt noogutades vajus vaesem rahvas turule, pritsimaja poole. Selle uksed olid nagu kinni naelutatud. Valgete vahipost lävel.

«Minge aga minge, linnukesed — pesa on tühi!» kõõksus gümnasist neile järele.

«Ah, need eidemolud nüüd midagi!» Ja poisid hakkasid jalutajaid võõrale väele lähemale kihutama, sõprust näitama, sest neil oli Riia teel vastas käidud, pidulikkust lubatud. Nüüd tuli selle pidulikkuse eest ka hoolitseda, kas või vägisi eesti inimesi saksa tantedele lisaks pressida.

Sel ajal, kui püssipoisid uudishimulikke lähemale ajasid, kamandati soldatid valvele ja kapellmeister tõstis käed. Need langesid koos taktikepiga, ning vastu selget talvetaevast kõmatas vana kirikliku tänuhümni viis võõraste sõnadega:

«Lobet den Herren den mächtigen König der Ehren . . .»

See kõlas kui võitjate tänulaul, kui alistajate truudusevanne, aga kui rusikanäitamine neile, kes nurga taha tõmbusid — kõik nood väetid ja vaesed.

Laulu lõppedes tõusis kõvakübaras härra veoauto pärale püsti ja luges sorinal saksa keeles midagi ette. Kõnelejale vastas maani sinelis mundrikandja, käsi kõrge randiga mütsi ääres. Vastas raiuvalt ja haukudes, nagu komandot andes. Ta ettepungitatud rinnal tilpnesid ristid ja medalid, näkku paistev päike pani täissõõnud preislase õhetama ning sundis kibrutama kottis joomarisilmi. Lõpetades kraaksatas ta kurgupõhjast: *«Dem Kaiser Hoch!»*, mida rivi kolmeti kordas. Siis lauldi jälle, lauldi trampiva viisiga laulu, kus samuti kordus kriiskav *«hoch-hoch!»*.

Ei saanud viimane laul veel õieti lõppedagi, kui kus-

kil Ülevedaja pool praksatasid püssid, pragisesid teist ja kolmandat kordagi, nagu oleks kadakaid kõrvetatud.

Turunurgal seisjad värahtasid, vaatasid kui ehmunud lapsed ringi: milleks see püssipragin kesk vaikset, rahulikku linna?

Vastuse tõi karjatus puuriitade, Taaveti riitade tagant. Lipendav suurrätik üle õlgade, jooksis naine, poisike käekõrval, sadama poole.

«Jälle tapavad!» käis sosin suust suhu, lendas Prügiaugu tänava omade kõrvagi.

«Kes? Keda?» päriti segaduses.

«Punaseid! Enamlasi...»

Ning kondine, soonilise kaelaga vanaeit seletas, kuidas juba varahommikul on valged jõejääle viinud mitukümmend meest ja seal maha lasknud.

Polnud aega kauem kuulata, päritleda, nõu pidada. Taaveti pilk tabas naise silmist tardunud kohkumuse, Karssa haaras kahe käega Maali käsivarrest kinni. Vanda võpatas. Iseenesest teadsid nad, mis teha. Maali, ühe käe küljes kössivajunud Karssa, haaras teisega Vanda ning pistis esimesena minema. Talle järgnesid Miili ja Taavet, viimane otsekui vihaga vibutades oma kõverat jalga. Sellel meeletul, hirmusegasel jooksul, kus vanamees naistest maha kippus jääma, tundis ta esmakordselt, et teda toetab tema kõva karakteriga naise käsi. Jõudnud Lao tänava otsa, kolmnurksele tasasele jõepervele, avanes igapäevase, rahuliku eluga harjunud inimese silmale võigas vaatepilt. Jääl, otse vastu kõrget kaldaperve, kus lumi oli tallamata, ainult jälgi täis, lamas segiläbi mitukümmend purustatud peade ja kuulidest läbipuuritud rinnakorvidega laipa. Mehed olid kukkunud kummuli ja selili, ühtedel mütsid peas, teistel veerenud eemale lumme. Mõned hoidsid alles pambukesi kaenlas, teised jälle olid kas kohvri või kotikese asetanud enese kõrvale. Ent nad kõik nõrgusid iseeneste verest.

Eemalduvad laskjad alles paistsid tänava teisest otsast, välkusid nende valged varrukalindid.

Tapetuid oli ka kaugemal jõejääl — kõik jäetud sinnapaika, kiskugu neid koer või nokkigu vares.

Ühe pikka kasvu mehe laiba juures põlvili ulgus vanainimene, silitades aeg-ajalt kohmes, külma pihuga

poja verrehangunud põske. Teise kõrvale vajus naine, korrates enese kõrval pärani silmi vahtivale, nagu teadvuse ja tunde kaotanud poisikesele kähinal:

«Vaata, Ants, mis nad meie isaga on teinud . . .»

Ümber suure jäävõtmisaugu käis küürus ja kustunud silmadega taadike, mahalastud poja verine nokats näpus, ilma et laipa oleks suutnud leida.

«Auku ajasid . . . jõkke!» seletas naine, kes ütles end elavat jõekaldal ja ise oma silmaga näinud, kuidas hommikul topitud mahalastuid senikaua jääauku, kuni see enam vastu ei võtnud. Ja küllap need viimasedki oleks jää alla aetud, kui mitte inimesed poleks juurde jooksnud, kisa tõstnud.

Abitult vaatas taadike ringi, noogutas, ei lausunud sõnagi. Põlvitas jääaugu äärele, sirutas kondise käe külma vette ja kobas, sulistas seal, nagu püüdes midagi kätte saada, kinni võtta vee põhjatusest. Sulistas ja vahtis üksisilmi vette, kuni väsis. Siis komberdas minema, pomisedes endamisi:

«Võid tappa inimese, aga ei tapa tõde, ei tapa iialgi . . .»

Kõike seda jõledust nähes läksid Miili käed risti. Kuid ta huulile ei tulnud palvesõnad, vaid üsna kuuldav kinnitus:

«Ühed kuradid ikka on need sakslased ja valged kah.»

Maali vahtis seda metsikust tardsilmi. Vanda tormas meeletu karjatusega ühe sinises riides tapetu juurde, küürutas selle kohale, kuid, vaadanud näkku, tuikus eemale.

Maha surudes jälestust ja hirmu, käisid naised tapetute read läbi, leidmata ühtki omast või tuttavat. Miili laskis kuuldavale juba kergendusõhke, mis kõlas kui tänuavaldus, Karssa pigistas kõvasti sõbranna käsivart ning üle ta palge veeresid tasahiljukesi läbipaistvad pisarad otsekui rõõmuhäelmed. Nad olid peaaegu minekul, kui Maali äkki ühe karvakraes palituga laiba juures jalad alt kaotas, põlvili vajus ja suure häälega röögatas:

«Mees, kallis mehekene! Martin, mis nad sinuga on teinud?!»

Silmapilk kogunesid ta ümber ka Jaanise omad ja Karssa. Kõik nägid, et see oli tõesti kingsepp ja tribu-

nalist Martin Haspe. Ainult alati muigel nägu sügavtõsine ja valge kui kasetoht, nahkkindas sõrmed harku, rind mitmest kuulist läbi puuritud, selja all ruske verelomp. Leinavalus seisatasid nad hetkeks tööliskohtuniku laiba ees, silmad maas. Siis kohmas Taavet:

«Vaja ära viia, maha matta...»

Ta astus võõra naise juurde, kes seisis, kelk nööriga järel, justkui koormat oodates. Kelgul paistsid tumedad laigud. Naine ütles, et sellega juba kaks emapoega olevat koju viidud. Ettevaatlikult, nagu kartes igaveses unes kälimehele, kellega ta vahel nii mõnusat juttu puhus, haiget teha, nihutas Taavet, endal käed värisemas, naiste abil Martini kelgule, pani talle karakullmütsigi pähe. Siis võttis nööri, tõmbas kelgu pikkamisi liikvele ning hakkas astuma otse üle jõe. Talle järgnesid sõnatult Karssa ja Miili. Maali nuuksus vahetpidamata, nagu oleks tööliskohtunik, kes end temast lahutada tahtis, siiski ta ainus ning tõeline armastus. Taavet, vaadates tagasi päikeses veidralt läigatavatele vereloikudele ja väljasirutunud laipadele, tähendas karmilt:

«Tuleb aeg... Tulevad uued mehed... See veri veel niisama ei jää.»

Vanda nõksatas järsku, haaras augu äärest võidunud nokkmütsi. Talle näis see kantud nokats väga tuttava ja kodusena. Kindel ei võinud siiski olla. Võttis mütsi hellalt näppude vahele, kobas ja silitas, nagu küsitledes seda. Kuid müts ei rääkinud mehe eest, ei andnud saladust välja. Ainult meenutas imeselgesti, kuidas Martin kord endamisi arutas, et neist, nendesugustest ei jäägi ehk muud järele kui õhe, tulekuma kauguses, et nad on nagu tulukesed suurvee ajal... Tulukesed luhal, palju tulukesi — kas need ei olnudki nood tapetud, kes anti veevoogude hooleks?

«Oh seda elu, seda elukest!» ohkas ta sügavalt.

«Elu tuleb sul alles elada, tütreke,» vastas Miili nukralt, justkui mõistes teise piinu.

Siis tõmmati kelk taas liikvele. Jääpealne õhuke lumi laulis jalge all oma ühetoonilist laulu. Veerengueelne päike eretas nende selgadel ning paistis kelgul pisut hällivale, tohikvalge näoga tööliskohtuniku-laibale otse näkku.

1961.

JÄRELMÄRKUS

Käesolev teos, ehkki tuginedes ajaloolistele tõsiasjadele, ei pretendeeri mingil määral 1917. aasta sündmuste järelkujundamisele, vaid on ikkagi üksnes nende najal tekkinud kujutluslennu vili. Asudes esimest korda 1927. a. selle meeliköitva teema kallale (romaan «Rahu! Leiba! Maad!» 1929. a.), lähtusin paljuski enesele lähedaste perekondade saatusekäigust. Et aga ajaline vahemaa oli alles liiga lühike (osa tegelasi elas), ühiskondlikud tingimused revolutsioonivõitluste kujutamiseks ebasoodsad ning käsitleja enese ülevaatlikkuski puudulik, jäi hulk head materjali kasutamata. Kolmkümmend aastat hiljem, 1957. a., kui mõne kolleegi poolt ettepanek tehti «Rahu! Leiba! Maad!» uustrükiks korda seada, leidsin tavalise redigeerimise olevat ebapiisava ning otsustasin teema teistkordselt käsile võtta. Nõnda valmiski aastatel 1958—1961 muu töö kõrval «Tulukesed luhal». Selles on suvapäraselt säilitatud romaani «Rahu! Leiba! Maad!» üldine arengukäik ja kompositsioon, kuid samal ajal teema käsitlust nii mitmeti täiendatud, laiendatud ja süvendatud, uusi rõhke asetatud, et tundus paratamatuna ka uus pealkiri. Muusikas tuntakse «teemat variatsioonidega». Kas see end õigustas antud juhul kirjanduses ja kuidas, jäägu lugeja otsustada.

Mai, 1961. a.

Autor.

SISUKORD

Proloog 9
Esimene järk 15
Teine järk 103
Kolmas järk 225
Neljas järk 347
Viies järk 481
Epiloog 631

Järelmärkus 637

Сирге Рудольф Иоханович
ОГОНЬКИ НА ПОЙМЕ
(Мирал Хлебал Земли!)
Роман
На эстонском языке
Оформление и иллюстрации:
Р. Кальо и П. Реэвеэр
Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10.

Toimetaja T. Huik
Kunstiline toimetaja R. Pangsepp
Tehniline toimetaja H. Veber
Korrektorid P. Hiie ja V. Leibak

Ladumisele antud 10. VIII 1961. Trükkimisele antud 4. X 1961. Paber 54 : 84, 1/16. Trükipoognaid 40. Formaadile 60 : 92 kohaldatud trükipoognaid 32,80. Arvutuspoognaid 33,67. Trükiarv 21 000. MB-05600. Tellimise nr. 2699.
Trükikoda «Ühiselu», Tallinn,
Pikk tänav 40/42.

Hind rbl. 1.44

7—3

TRÜKIVIGU

Lk.	Rida	On	Peab olema
24	21. ülalt	pehmale	pehmelt
43	13. ülalt	paljuhambulise	paljuharulise
108	13. alt	hilbendavat	hilberdavat
142	16. ülalt	osa	oma
240	2. alt	suursugune	suuremeelne
310	16. alt	ülespingutatud	ülepingutatud
327	3. ülalt	ka	kas
368	7. ülalt	oli tuustis nende vahel	tuustis nende vahel
371	18. ülalt	mõttes sonimine	mõttesoni
465	8. ülalt	maad	maa
513	12. ülalt	elu	ilu
518	3. ülalt	lubage	lubaga
604	16. alt	mehe	mehi
621	2. ülalt	autoüksustele	rattaüksustele
631	2. ülalt	Öös	Öö

Rbl. 1.44

A
24488

215459

